

SCI-CONF.COM.UA

**INNOVATIVE DEVELOPMENT
OF SCIENCE, TECHNOLOGY
AND EDUCATION**

**PROCEEDINGS OF II INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
NOVEMBER 16-18, 2023**

**VANCOUVER
2023**

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF SCIENCE, TECHNOLOGY AND EDUCATION

Proceedings of II International Scientific and Practical Conference

Vancouver, Canada

16-18 November 2023

Vancouver, Canada

2023

UDC 001.1

The 2nd International scientific and practical conference “Innovative development of science, technology and education” (November 16-18, 2023) Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2023. 858 p.

ISBN 978-1-4879-3792-8

The recommended citation for this publication is:

Ivanov I. Analysis of the phaunistic composition of Ukraine // Innovative development of science, technology and education. Proceedings of the 2nd International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2023. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/ii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-innovative-development-of-science-technology-and-education-16-18-11-2023-vanuver-kanada-arhiv/>.

Editor

Komarytskyy M.L.

Ph.D. in Economics, Associate Professor

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine and from neighbouring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

e-mail: vancouver@sci-conf.com.ua

homepage: <https://sci-conf.com.ua/>

©2023 Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua” ®

©2023 Perfect Publishing ®

©2023 Authors of the articles

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES

1. *Lishchuk A., Parfenyk A., Karachinska N.* 16
MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL RISKS FROM SOIL DEGRADATION
2. *Мельник А. В., Бойко Т. І., Лепкова О. О., Скуба Я. С., Бордун О. М.* 21
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ГАЗОННИХ ТРАВ В УМОВАХ ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

VETERINARY SCIENCES

3. *Кос'янчук Н. І., Мельниченко Р. О.* 26
БІОЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРЕВЕНТИВНОЇ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ

BIOLOGICAL SCIENCES

4. *Venhryniuk I. V., Sirenko A. G.* 33
TO THE QUESTION ABOUT THE FAUNA OF WOLF-SPIDERS (LYCOSIDAE, ARANEI, ARACHNIDA, ARTHROPODA) OF THE RESERVE «KOZAKOVA DOLYNA»
5. *Крумен А. П., Максименко Ю. В.* 40
ВИДОВЕ РІЗНОМАНІТТЯ МОЛЮСКІВ ВОДОЙМ БАСЕЙНУ Р. ЛІСНА (ЖИТОМИРСЬКА ОБЛ.)

MEDICAL SCIENCES

6. *Bilovol A., Pustova N., Shyian A.* 43
PSYCHOSOMATIC ASPECTS OF DERMATOLOGY: RELATIONSHIP BETWEEN STRESS, MENTAL STATUS AND SKIN DISEASES
7. *Somilo O., Kalbus O.* 49
SEASONAL CHARACTERISTICS OF THE ONSET AND CLINICAL COURSE OF RELAPSING-REMITTING MULTIPLE SCLEROSIS
8. *Адамовська О. С., Голозубова О. В.* 51
ГЕРІАТРИЧНІ СИНДРОМИ В ПАЛІАТИВНІЙ МЕДИЦИНІ: ОЦІНКА, ТЕРАПІЯ ТА ПОКРАЩЕННЯ ЖИТТЯ
9. *Алієв Р. Б., Шаповалова А. С., Мельникова Д. С.* 55
ООНОВЛЕННЯ ЩОДО ВЕДЕННЯ ТА ЛІКУВАННЯ ВІРУСНИХ ГЕПАТИТІВ
10. *Алієв Р. Б., Шаповалова А. С., Теплова В. Я.* 60
ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ІНФЕКЦІЙНОГО ЕНДОКАРДИТУ ПІД ЧАС СТОМАТОЛОГІЧНИХ ВТРУЧАНЬ

11. *Гайденок В. Є., Булига А. О., Краснопольська К. О., Павлюк К. С., Вовк В. І.* 65
РАЦІОНАЛЬНА ПСИХОФАРМАКОТЕРАПІЯ БІПОЛЯРНОГО АФЕКТИВНОГО РОЗЛАДУ
12. *Гасумова Н., Гаврилов А. В.* 71
ОСОБЛИВОСТІ КЛІНІЧНОГО ПЕРЕБІГУ ІНФЕКЦІЙНОГО МОНОНУКЛЕОЗУ СПРИЧИНЕНОГО ВІРУСОМ ЕПШТЕЙНА-БАРР У ДІТЕЙ
13. *Єрємін О. І., Білоусова Є. С., Пустова Н. О., Біловол А. М.* 75
ФАКТОРИ РИЗИКУ ВИНИКНЕННЯ ДЕРМАТОЛОГІЧНИХ ПОРУШЕНЬ СЕРЕД ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ВІЙНОЮ В УКРАЇНІ
14. *Колесник В. П., Гончарова Н. М., Шевченко В. Ю., Браженко Т. С.* 79
ІНОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ЛІКУВАННЯ ГОСТРОГО ХІРУРГІЧНОГО ПАТОЛОГІЧНОГО СТАНУ
15. *Симброус Д. С., Малиновський В. О.* 82
ВИКОРИСТАННЯ АНАТОКСИНУ ХОЛЕРОГЕНУ ДЛЯ СТВОРЕННЯ ПРОТИХОЛЕРНОЇ ВАКЦИНИ

PHARMACEUTICAL SCIENCES

16. *Тарасенко Г. В., Скибіцька Ю. Р., Куришко Г. Г.* 91
МАРКЕТИНГОВИЙ АНАЛІЗ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ МУКОЛІТИЧОЇ ДІЇ НА ВІТЧИЗНЯНОМУ ФАРМАЦЕВТИЧНОМУ РИНКУ

CHEMICAL SCIENCES

17. *Klimko Yu. E., Koshchii I. V., Vasilkevich O. I., Levandovskii S. I.* 99
BIGINELLI REACTION WITH REAGENTS CONTAINING A CAGE SUBSTITUTE
18. *Kryzhanovska Ya., Gomelya M., Tereshchenko O., Pliatsuk Ya.* 102
APPLICATION OF LOW-WASTE TECHNOLOGIES IN THE PROCESSING OF REVERSE OSMOSIS WATER DESALINATION CONCENTRATES
19. *Луганська О. В., Свириденко А. П.* 110
ХІМІЧНІ ТА БІОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ ЯКОСТІ СТІЧНИХ ВОД ПІДПРИЄМСТВА

TECHNICAL SCIENCES

20. *Khrulev A.* 116
MODELING OF EMERGENCY OPERATION MODE OF CAR ENGINE DUE TO COOLANT LEAK

21. *Kononenko A., Skrebtsov A., Kononenko Ju., Matiukhin A.* 124
CONCERNING THE HEALING OF POROSITY DURING THE SINTERING OF NON-SPHERICAL TITANIUM POWDER PARTICLES
22. *Purish S. V., Thorsten Schöler* 128
MODELS AND METHODS FOR RECOGNIZING A PERSON BY GAIT WHILE WEARING DIFFERENT CLOTHES
23. *Tryshyn P. R., Marchenko M. V.* 132
INFLUENCE OF THE SIZE OF THE CUTTER WEAR AREA ON THE LEVEL OF VIBRATION DURING TURNING
24. *Yarovy I. K., Bodnarenko B. O., Ivanov Yu. Yu.* 136
BASIC WORKING ASPECTS OF A NUMBER OF SWARM INTELLIGENCE BIONIC ALGORITHMS
25. *Бараненко О. О., Дяченко В. С., Дяченко Н. П.* 139
ПАРСИНГ ЯК МЕТОД ЗБОРУ ТА ОБРОБКИ ІНФОРМАЦІЇ В PYTHON
26. *Гаврилюк Ю. М., Стущанський Ю. В., Рижик М. М.* 142
АНАЛІЗ ВПЛИВУ СТАНУ АТМОСФЕРИ ЗЕМЛІ НА ДАЛЬНІСТЬ ЗВ'ЯЗКУ З БЕЗПЛОТНИМИ ЛІТАЛЬНИМИ АПАРАТАМИ
27. *Ганжа Д. Є., Шостак А. В.* 145
ЗАХИСТ СИСТЕМ РОЗПІЗНАВАННЯ ДОРОЖНІХ ЗНАКІВ ВІД АТАК ТА ВТРУЧАННЯ
28. *Калантай О. В., Бабешко Є. В.* 148
ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ МОВИ PYTHON ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ ІНДУСТРІАЛЬНИХ СИСТЕМ
29. *Кашкевич С. О., Тупота Є. В., Нечипорук В. В., Супрун О. М.* 151
АНАЛІЗ ДЕСТАБІЛІЗУЮЧИХ ЧИННИКІВ В КАНАЛАХ УПРАВЛІННЯ ТА ПЕРЕДАЧІ ДАНИХ В БЕЗПЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ
30. *Новікова В. Є.* 160
ЗБАЛАНСОВАНЕ ХАРЧУВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: РЕЗУЛЬТАТИ ПОРІВНЯЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
31. *Плясунова О. О., Лисун І. О., Кононихін І. Д., Кавлак М. М., Мельниченко В. М.* 165
СТАНДАРТИЗАЦІЯ В УКРАЇНІ
32. *Семенова О. І., Омельченко Є. О., Тогачинська О. В., Котинський А. В.* 173
КОНВЕРТАЦІЯ ВІДХОДІВ У ВОДЕНЬ – РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО ВИРОБНИЦТВА ЗЕЛЕНОЇ ЕНЕРГІЇ ТА ЕФЕКТИВНА СТРАТЕГІЯ УТИЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ
33. *Симакова О. А., Адаменко Е. А.* 178
ИССЛЕДОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЯБИНЫ ОБЫКНОВЕННОЙ В КАЧЕСТВЕ ПОТЕНЦИАЛЬНОГО СЫРЬЯ ДЛЯ ПРОИЗВОДСТВА ПИЩЕВОЙ ПРОДУКЦИИ

34. *Тулашвілі Ю. Й., Кошелюк В. А., Савчук Р. М.* 188
ПРО ЗАХИСТ ХМАРНОЇ АРХІТЕКТУРИ З ВИКОРИСТАННЯМ
KUBERNETES

35. *Юлдашев Т. Р.* 194
ЛАБОРАТОРНО-ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ УСТАНОВКА ДЛЯ
ОЧИСТКИ ПРИРОДНЫХ ГАЗОВ ОТ КИСЛЫХ КОМПОНЕНТОВ

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

36. *Asgarova Tamilla Ahmad* 197
THE EDUCATIONAL STANDARD OF CRYPTOGRAPHY AT
SCHOOL AS A BASIS FOR PREPARING STUDENTS FOR THE
MODERN DIGITAL WORLD

37. *Kozub P., Miroshnichenko N., Kozub S., Syrova G.* 203
MATHEMATICAL MODEL OF HEAT CAPACITY OF CONDENSED
SUBSTANCES USING AVERAGE MOLAR VOLUMES OF
ELEMENTS

38. *Масталиев Вагиф Юсиф оглы* 209
О РЕШЕНИЯ СМЕШАННАЯ ЗАДАЧА ДЛЯ ОДНОГО КЛАССА
УРАВНЕНИЙ ВТОРОГО ПОРЯДКА

39. *Сеньо П. С., Малярчук В. Б.* 211
ПОБУДОВА МОДЕЛІ DATA WAREHOUSE ТА ETL ПРОЦЕСУ
ЗА ДОПОМОГОЮ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

GEOLOGICAL AND MINERALOGICAL SCIENCES

40. *Мачуліна С. О.* 218
ОСНОВНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ЧОРНОСЛАНЦЕВИХ
ВІДКЛАДІВ

ARCHITECTURE

41. *Василишин В. Я.* 223
МЕТАЛЕВІ ФЕРМОВІ КОНСТРУКЦІЇ – ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АРХІТЕКТУРНОЇ ВИРАЗНОСТІ СПОРУД

42. *Матієнко А. В.* 230
ЗАСТОСУВАННЯ РОБОТІВ У БУДІВНИЦТВІ

43. *Федоренко К. С., Олійник Т. П.* 236
ЗАСТОСУВАННЯ ФІТОДИЗАЙНУ В ПРОЄКТІ ДИТЯЧИХ
ДОШКІЛЬНИХ УСТАНОВ

PEDAGOGICAL SCIENCES

44. *Kononets N. V.* 244
EDUCATIONAL CONSULTING IN EDUCATIONAL INSTITUTION
MANAGEMENT

45. *Nestulya O. O., Nestulya S.* 250
EMOTIONAL LEADERSHIP CONCEPT IN LEADERSHIP
COMPETENCE FORMING FOR EDUCATIONAL MANAGERS

46.	Бєдакова С. В. ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ШЛЯХ ІТАЛІЙСЬКОЇ ВОКАЛЬНОЇ ШКОЛИ VEL SANTO В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА	256
47.	Варганич Г. А., Ульянов М. ФОРМИ І МЕТОДИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	266
48.	Вербицький К. А. КОУЧИНГ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	271
49.	Віцько С. М., Мороз В. В. ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПІДХІД ДО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ	275
50.	Гусєва Ю. В., Кофан І. М. СПІВПРАЦЯ З БАТЬКАМИ ЯК ЧИННИК УСПІШНОГО ВИКЛАДАННЯ ОСНОВ ЗДОРОВ'Я	284
51.	Добровольська О. М., Бойко А. Р., Гоменюк Г. В. ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ У ЗВО ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ LMS MOODLE	288
52.	Добровольський В. М., Винничук О. Т. УРОК ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ДИДАКТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ, ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗМІСТ	299
53.	Долинський Б. Т., Буховець Б. О., Будігай Н. С., Перегон К. Ю., Щербакова Н. В., Пілінович М. Д. ПРИНЦИПИ НАДАННЯ ПОСЛУГИ ІЗ ФІЗКУЛЬТУРНО- СПОРТИВНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ	307
54.	Зімакова Л. В., Васильєва А. О. ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА В ІГРОВІЙ ТА КООПЕРОВАНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	311
55.	Іонова І. М., Сесенко А. А. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ГАДЖЕТОЗАЛЕЖНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК ФОРМИ ДЕВІАЦІЇ	319
56.	Каліберда Н. В. РОЛЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ	325
57.	Коломоєць Т. Г., Лясковська І. І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ МОВЛЕННЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНОГО ЦЕНТРУ	330
58.	Коломоєць Т. Г., Томашук П. В. МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДОШКІЛЬНИКІВ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ	341

59. *Кратко О. В., Головатюк Л. М., Польова Н. П., Лазарець Д. В., Кратко С. В.* 347
ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС
ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ ТА ЕКОЛОГІЇ У 10-11 КЛАСАХ
60. *Лаїта Р. Б.* 353
СУТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
61. *Лежнюк В. В., Пітин М. П.* 357
ФОРМУВАННЯ ПСИХОФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ У ЮНИХ
СПОРТСМЕНІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ПРОЦЕСІ
ТРЕНУВАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ З КАРАТЕ
62. *Литовченко А. І.* 365
ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ
МАТЕМАТИКИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ
ОСВІТИ
63. *Лунячек С. В.* 371
ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ
ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ОСВІТНИХ
ПОСЛУГ
64. *Марійко В. Ю., Мартиненко С. М.* 375
ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАРМАЦЕВТІВ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ
65. *Міленін А. М., Мітяшкіна Т. Ю., Денисенко С. А.* 383
МОНІТОРИНГ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС
ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ІНЖЕНЕРНА ГРАФІКА»
66. *Модей А., Чулошнікова М. О.* 387
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДОШКИ БІЛЬГОУ У РОБОТІ
З ДІТЬМИ З ООП
67. *Новосельська Н. Т., Голик А. А.* 397
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ НАСТУПНОСТІ МІЖ
ДОШКІЛЬНОЮ ТА ПОЧАТКОВОЮ ЛАНКАМИ ОСВІТИ
68. *Паламар М. В.* 403
ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО
ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ В
УМОВАХ КОМП'ЮТЕРНОЇ ДИЗАЙН-ОСВІТИ
69. *Попова І. О., Чаусов С. В.* 409
ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ ТА ВИРОБНИЦТВА ПРИ
ПІДГОТОВЦІ ЗДОБУВАЧА–ЕНЕРГЕТИКА ЗВО
70. *Притиковська С. Д., Родіонова Г. Г.* 416
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІТЕЙ З
ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ ІІ РІВНЯ
71. *Самсонова О. О., Чорна Г. В., Малюк Т. Є.* 421
ЕКОЛОГІЧНА СТЕЖИНА, ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ
ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

72. *Смерчак Л. І., Навошицький М. Т.* 429
СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА ЗАКЛАДУ СЕРЕДНЬОЇ
ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ
73. *Стоєва О. В.* 436
ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО
ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ
74. *Тесленко Б. О.* 445
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ
75. *Халаменда Н. В.* 451
МАТРИЧНІ ВПРАВИ НА РОЗВИТОК ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ
ДОШКІЛЬНИКІВ
76. *Шаров О. В., Гречаник Н. І.* 458
РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ
КУЛЬТУРИ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ
77. *Штельмах Г. Б., Поліщук О. Б.* 470
ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ ПІД ЧАС
НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

78. *Гайструк Н. А., Стойка Я.-А. В., Кузьміч І. С., Клювак А. О.,
Гайструк А. Н.* 477
АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я В
УМОВАХ СУЧАСНОГО СТРЕСУ
79. *Гапоненко Л. О., Закордонець Ю. В.* 490
ВИМІР ПСИХОЛОГІЧНОГО ІНФАНТИЛІЗМУ ПІДЛІТКА
80. *Крамченкова В. О., Рєпрінцева Н. О.* 497
ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНИХ ФОРМ ШЛЮБНОЇ
ПОВЕДІНКИ У ЖІНОК
81. *Ляска О. П., Меленчук Б.* 502
РОЛЬ САМОЕФЕКТИВНОСТІ ВЧИТЕЛЯ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
82. *Максим О. В., Рябовол Т. А.* 507
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ ТА ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ
В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ
83. *Хоменко Є. Г., Шевчук В. В., Клевака Л. П.* 517
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ МОРАЛЬНОЇ
ТРАВМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

SOCIOLOGICAL SCIENCES

84. *Єрмак А. П.* 524
ПРОБЛЕМИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНИХ
УМОВАХ

85. **Фастовець Н. В.** 528
СПІВВІДНОШЕННЯ СОЦІОЛОГІЇ ТА ПРАВА

JOURNALISM

86. **Павлюк А. С., Кирилова О. В.** 530
ГЕНЕЗА МОДЕЛЕЙ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ
87. **Савченко Н. А., Кирилова О. В.** 538
ТРАНСМЕДІАЦІЯ НОВИННОЇ РОЗПОВІДІ ТА
КРОСПЛАТФОРМЕНА СИСТЕМА ПРОСУВАННЯ Й
АКТУАЛІЗАЦІЇ НОВИНИ

ART

88. **Osrapova A. M.** 545
MUSIC INDUSTRY IN KAZAKHSTAN DURING THE PANDEMIC
89. **Манько О. В., Подлевська О. Б., Покровська Н. Б.** 551
БЕРЕГИНИ ДУХУ О. МИХАЙЛА ВЕРБИЦЬКОГО

HISTORICAL SCIENCES

90. **Asgarova Khayala Israil** 556
CREATION OF ELIZAVETPOL PROVINCE
91. **Sarayeva O. V.** 561
ETHNIC CULTURE OF THE GREEKS OF PRIAZOVIA (LAST
QUARTER OF THE 18th – EARLY 20th CENTURY):
HISTORIOGRAPHY OF THE ISSUE
92. **Добрунова Л. Е., Баличева Л. В., Свинаренко Н. О.** 571
СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ
93. **Калішук О. М., Михайлюк О. В.** 580
ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ РУССКОГО НАРОДУ НА ВОЛИНІ НА
СТОРІНКАХ «ВОЛЫНСКИХ ЕПАРХИАЛЬНЫХ
ВЕДОМОСТЯХ»

CULTUROLOGY

94. **Красненко О. Л.** 583
ІНТЕРАКТИВНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНИХ ХУДОЖНІХ
ГАЛЕРЕЙ
95. **Харченко В. А., Тарасюк Л. С.** 587
АНАЛІЗ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЙ ХХ СТ.
(О. ШПЕНГЛЕР, А. ТОЙНБІ, М. БЕРДЯЄВ)
96. **Юрова Т. М.** 596
МАСКОТЕРАПІЯ У ПРАКТИЦІ АРТ-ТЕРАПЕВТІВ США ЯК
НЕІНВАЗИВНА КРЕАТИВНА ФОРМА КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

LITERATURE

97. **Бондар В. Р.** 605
ЖАНР АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ІСТОРІЇ В ПРОЗІ ОЛЕКСАНДРА ІРВАНЦЯ: СПЕЦИФІКА РЕКОНСТРУЮВАННЯ «ТОЧКИ БІФУРКАЦІЇ» (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «РІВНЕ / РОВНО (СТІНА)» ТА ПОВІСТІ «ОЧАМИМРЯ»)

POLITICAL SCIENCES

98. **Пефтиц В. М.** 613
ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ В ХХ СТ.: ГЛОБАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА РІЗНІ МОДЕЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ

PHILOLOGICAL SCIENCES

99. **Bilyk V., Goltsova M.** 624
SOFT SKILLS IN TODAY'S LABOR MARKET: NAVIGATING SUCCESS IN A DYNAMIC WORLD
100. **Ibrahimova Nigar Farman, Camalzada Xanim Markaz** 626
MASTERING THE MORPHOLOGICAL STRUCTURES OF THE GERMAN LANGUAGE BY ELEMENTARY STUDENTS
101. **Makhmudova Shalala Amirxan gizi** 630
THE GENRE OF THE NARRATIVE STORY IN AZERBAIJANI CHILDREN'S LITERATURE
102. **Бритвін Д. В.** 637
ОРФОГРАМИ ВИСОКОГО ГРАФОСТИЛЮ У ФРАНКОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
103. **Волошин А. А., Кіяшко І. А.** 641
ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ЛІНГВІСТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ СУЧАСНОЇ ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ
104. **Круть О. В., Алєєв Я. М.** 643
МЕТАФОРИЧНІ ТЕРМІНИ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА ПЕРЕКЛАД
105. **Овчаренко Л. Р.** 647
ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ ЦІЛЕЙ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
106. **Овчаренко Н. І.** 653
ФУНКЦІ ФАХОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ
107. **Ординська І. Я., Карнаух Р. І.** 656
ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДІАЛЕКТУ КОКНІ ЯК МОВНОГО ЯВИЩА В АНГЛОМОВНОМУ СВІТІ: ОПИС ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОНЕТИКИ, ГРАМАТИКИ ТА ЛЕКСИКИ З ДОСЛІДЖЕННЯМ ЙОГО РОЗВИТКУ ТА ВПЛИВУ НА АНГЛІЙСЬКУ МОВУ

108. *Ординська І. Я., Толстюк В. В.* 660
 ГЕНДЕРНА ДИСКРИМІНАЦІЯ В ПЕРЕКЛАДАХ: АНАЛІЗ
 ВПЛИВУ СТАТЕВИХ РОЛЕЙ НА ПЕРЕКЛАДАЧІВ ТА ЙОГО
 ВІДОБРАЖЕННЯ У ТЕКСТАХ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «1984»
 ДЖ. ОРУЕЛА)
109. *Садівська Л. І., Петров О. О.* 664
 ПРОЦЕС АДАПТАЦІЇ АНГЛОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В
 НІМЕЦЬКІЙ МОВІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
110. *Співак І. В.* 668
 ОСНОВНІ ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ АНГЛІЙСЬКОЇ Й
 УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ДВИГУНОБУДУВАННЯ
111. *Турчинська Я. В.* 672
 СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ
 АБРЕВІАТУРНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ (НА ОСНОВІ
 СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ПУБЛІЦИСТИЧНОГО
 ДИСКУРСУ)
112. *Урбан Х. А.* 680
 ГРАФІЧНА МОВНА ГРА: МОДЕЛЮВАННЯ ПРАГМАТИЧНИХ
 СМИСЛІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ГАЗЕТ)
113. *Хар М. З.* 687
 ВИРАЖЕННЯ ЕМОТИВНОСТІ В ЕКРАНІЗАЦІЇ РОМАНУ
 ТОМАСА КІНІЛЛІ «СПИСОК ШИНДЛЕРА»

PHILOSOPHICAL SCIENCES

114. *Безродний А. Г.* 692
 ПОШУК ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИХ ЗАВ'ЯЗКІВ У
 СУЧАСНОМУ ПІЗНАННІ
115. *Дроздов О. А., Заводній Т. В., Чаяло В. Я.* 695
 ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ЦІННОСТЕЙ В
 СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ІНТЕГРАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЙ ТА
 ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

ECONOMIC SCIENCES

116. *Danilochkina O., Danilochkina L., Danilochkina N.* 700
 EXPANDING THE INFLUENCE OF CORN ON THE
 INTERNATIONAL MARKET
117. *Goncharenko N. I., Yevtieieva D. O.* 706
 FEATURES OF IMPLEMENTING DIGITAL TECHNOLOGIES IN
 THE GLOBAL MARKET OF TOURISM SERVICE
118. *Huseynov Ibadat Ahli oglu* 710
 ASSESSMENT OF THE INFLUENCE OF THE DEVELOPMENT OF
 AGRARIAN COOPERATION ON THE ECONOMIC GROWTH OF
 THE LYANKYARAN ECONOMIC DISTRICT

119.	<i>Ukhanova I., Kulikov R.</i>	716
	ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL INVESTMENT ACTIVITY OF THE ODESSA REGION	
120.	<i>Zarudna N. Ya., Semashuk O. M.</i>	726
	FEATURES OF THE PROCESS OF INVESTMENT IN RESIDENTIAL BUILDING: ORGANIZATIONAL AND ACCOUNTING ASPECTS	
121.	<i>Беляєва О. П., Артеменко А. О., Огієнко А. І., Шкрьоба А. О.</i>	732
	ТЕНДЕНЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ	
122.	<i>Восканян З. А.</i>	735
	ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ КОНЦЕПІЙ ЛОГІСТИКИ ТА ЛАНЦЮГА ПОСТАВОК	
123.	<i>Зоря О. П., Цанко І. В.</i>	738
	МЕТОДИ ОЦІНКИ НАРАХУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЇ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ ПАТ «ЗАПОРІЖЖЯОБЛЕНЕРГО»	
124.	<i>Кобеля-Звір М. Я.</i>	743
	ГРАНТОВА ПІДТРИМКА МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ У ФОРМІ ВАУЧЕРІВ	
125.	<i>Ковальова Т. В., Негаєва Г. В.</i>	751
	ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОРТФЕЛЯ ПІДПРИЄМСТВА	
126.	<i>Лакомова О. Й., Святецький В. Ю.</i>	757
	ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ З НАДАННЯ ПОСЛУГ	
127.	<i>Левко А. І.</i>	761
	ПОРІВНЯННЯ СУЧАСНИХ ТЕОРІЙ ТА ШКІЛ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ	
128.	<i>Маланчук Л. О., Савицька С. О.</i>	767
	ВЕДЕННЯ ДІЛОВОДСТВА В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ	
129.	<i>Миськів Л. П., Дараган А. А.</i>	771
	ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СУТНОСТІ «КОНТРОЛЬ», ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ ПІДПРИЄМСТВА	
130.	<i>Овчаренко Т. С., Стригун А. В.</i>	777
	СУЧАСНІ МЕТОДИ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ. ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ	
131.	<i>Семенов В. Ф., Ватаманюк В. В.</i>	782
	ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТУРИСТИЧНОГО РЕГІОНУ	
132.	<i>Яблонь В. Д.</i>	788
	НОВІ ІНСТРУМЕНТИ ВІДНОВЛЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ	

LEGAL SCIENCES

133.	<i>Fastovets N. V.</i> SPORTS CONTRACTS: THEORETICAL ASPECTS	792
134.	<i>Zayats R. Ya.</i> INNOVATIVE DIRECTIONS OF FORENSIC EXPERT ACTIVITIES IN THE CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE	794
135.	<i>Бабич А., Ткачов Д.</i> МІЖНАРОДНІ ПРАВОЗАХИСНІ ОРГАНІЗАЦІЇ	799
136.	<i>Губенко В. С., Турченко А. М., Кузьменко П. В., Білоус Л. В.</i> МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ І УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ПРАЦІ НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПОЛІТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ (ОХОРОНА ПРАЦІ) В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	804
137.	<i>Дуброва А. І.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЗА НОВОВИЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ: ТЕНДЕНЦІЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ	814
138.	<i>Єренко Д. В., Єренко О. К.</i> ПРОБЛЕМА ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ЗАХОДІВ	819
139.	<i>Колонська В. М., Головка С. Г.</i> ЗНАЧЕННЯ РИТОРИКИ В ЖИТТІ ЮРИСТА	829
140.	<i>Марочкін О. І.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВІДКРИТТЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ В РЕЗУЛЬТАТІ ВИКОРИСТАННЯ ОСОБЛИВИХ МЕТОДІВ РОЗСЛІДУВАННЯ	834
141.	<i>Петечел О. Ю.</i> КРИМІНАЛЬНА ВІОЛЕНТОЛОГІЯ ЯК НАУКА: ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ	840
142.	<i>Повзик Є. В.</i> ЗАХИСТ ПРАВ МАЛОЛІТНЬОЇ, НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ ПІД ЧАС ДОПИТУ	844
143.	<i>Фастовець Н. В.</i> ПРИРОДНІ ПРАВА ЛЮДИНИ	852
144.	<i>Юр'єв Д. С., Жернаков Д. М.</i> НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ	855

AGRICULTURAL SCIENCES

УДК 631.95: 631.41:504.06

MANAGEMENT OF ENVIRONMENTAL RISKS FROM SOIL DEGRADATION

Lishchuk Alla

Ph.D in Agricultural, Senior Researcher

Parfenyk Alla

Professor, Doctor of Biological Sciences

Karachinska Nadiya

Ph.D in Biological, Researcher

Department of Agrobioreources and Ecologically Safe Technologies

Institute of Agroecology and Environmental Management of NAAS

Metrologichna str., 12, Kyiv, 03143, Ukraine

Abstract: The intensification of environmental risks associated with soil degradation requires the development of a strategy to manage these risks at all stages of crop cultivation. This includes the development and implementation of methods for prevention, minimization, and control of the consequences of soil degradation.

Management of environmental risks is a continuous process that requires constant monitoring and updating of strategies to adapt to changing conditions. Thanks to this, it is possible to ensure sustainable cultivation of agricultural crops with minimal risks to the soil.

Key words: ecological risks, risk assessment, gradation scale, ecological factors, agrocenoses.

The condition of the soil is a significant ecological indicator of agroecosystems. This indicator depends on the influence of: abiotic factors (natural-anthropogenic processes, climate change); biotic factors, caused by the use of soils in agricultural production; anthropogenic factors, caused by the impact of

human activity [1 – 5].

Environmental risks of soil degradation (salinization, wind and water erosion, decrease in fertility due to soil humification, changes in its agrochemical composition, pH, etc.) arise due to persistent negative processes of both anthropogenic and natural character. All these factors cause: disruption of the ecological functions of the soil, reduction of its productivity and deterioration of the quality of agricultural products.

The issue of environmental risks of soil degradation has become particularly relevant today. In this regard, the aim of the study was to develop levers for managing environmental risks of soil degradation to minimize the negative impact of environmental factors in agricultural production.

According to the State Geocadastre [6], as of 01.01.2019, the level of plowing of lands in Ukraine is 54%, while in Europe this figure is only 35%. Significant areas of low-fertility lands are included in the arable land of the main agricultural lands of Ukraine. In addition, plowing and intensive exploitation of drained organogenic and mineral soils of light granulometric composition leads to the active development of wind erosion and other negative consequences. According to the Institute of Agroecology and Environmental Management of the National Academy of Agrarian Sciences [2], the situation with land use in Ukraine today is close to critical, and the most common degradation processes of soil cover are those associated with agricultural activities. A significant factor in reducing the productivity of land resources is water and wind erosion. Their scales significantly reduce the quality of soil as a leading means of agricultural production.

According to FAO estimates, over 20% of agricultural lands in Ukraine have already suffered significant degradation, and the rest are under threat [7]. As a result of humification, physical degradation, erosion, reduction in nutrient content, pesticide pollution, Ukrainian lands have lost 30% of humus over the past 130 years.

It should be noted that the significant factors of soil degradation are: irrational soil treatment and excessive plowing, irrational use of fertilizers, reclamation measures, implementation of unbalanced crop rotations, etc. The main environmental

risks of reducing soil fertility, as a result of human economic activity, include: 44% - erosion, 23% - humification, 15% - land pollution with radionuclides, pesticides, heavy metals, 10% - acidification, 4% - salinization, 2% - overmoistening, 2% - swamping and others [3].

In Ukraine, several factors are identified that reduce soil fertility: deep plowing, which contributes to the uncontrolled development of water erosion and deflation, mineralization and leaching of organic matter (humus); a deficit of fertilizers to maintain soil fertility; lack of infrastructure of reclamation systems for constant moisture supply [4]. According to the FAO estimate, more than 500 million tons of soil cover are washed away from agricultural lands in Ukraine annually, which corresponds to about 80-120 thousand hectares of the country's eroded land area. Growing agricultural crops on such lands is unprofitable. Annual losses due to soil erosion and loss of their fertility amount to about one third of GDP [4].

The most threatening is the physical-agrochemical degradation of Ukraine's soil cover, as soil degradation processes are directly related to prolonged dehumification, changes in the agrochemical composition of the soil, deterioration of the phosphorus-potassium regime, and soil salinization. The main causes of such degradation processes are a decrease in the overall culture of farming, a decrease in the volumes of organic fertilizers and reclamation means [5].

Managing environmental risks of soil degradation is extremely important to prevent the deterioration of soil properties due to the influence of natural or anthropogenic factors. In our opinion, it is possible to reduce the environmental risk of losing potential and effective soil fertility by using such levers of environmental risk management that allow minimizing the negative impact of biotic, abiotic, and anthropogenic factors on agrocenoses, namely:

- Rational soil cultivation - the use of modern innovative anti-erosion methods and technological measures allows to resist the rapid destruction of the upper fertile soil layer;
- Regulation (optimization) of crop rotation - proper alternation of crops in crop rotation contributes to: providing the soil with nutrients; soil protection from

erosion; efficiency of fertilizer application, prevention of weed, pest and pathogenic microorganisms spread; creation of an optimal balance of nutrients in the soil and increase in yield;

- Optimal implementation of reclamation measures for drainage, irrigation, gypsum and liming, which contribute to increasing and preserving soil fertility;
- Regulation of the application of mineral and organic fertilizers to ensure an optimal balance of basic soil nutrients (NPK), humus content, trace elements, pH, soil environment reaction, etc.

Therefore, to prevent the occurrence and minimize the environmental risks of soil degradation and further control of their consequences, it is important to develop a sequence of using environmental risk management methods throughout the entire cycle of growing agricultural crops.

BIBLIOGRAPHY

1. Raza A., Razzaq A., Mehmood S. S., Zou X., Zhang X., Lv Y., & Xu J. Impact of climate change on crops adaptation and strategies to tackle its outcome: A review. *Plants* .2019. №8(2). 34 p. DOI: <https://doi.org/10.3390/plants8020034>

2. Наукові основи сталого розвитку агроєкосистем України. *Екологічна безпека агропромислового виробництва. Т.1 : Монографія / За ред. О.І. Фурдичка. К.: ДІА, 2012. 352 с.*

3. Герлінг Т. Глобально спекотно: як агробізнесу працювати зі змінами клімату. 26 листопада 2020. URL: <https://mind.ua/openmind/20218884-globalno-spekotno-yak-agrobiznesu-pracyuvati-zi-zminami-klimatu> (дата звернення 15.07.2022)

4. Добряк Д.С., Будзяк В.М., Будзяк О.С. Ефективність екологічнобезпечного користування землями України в ринкових умовах. *Економіка України*. 2013. № 7. С. 83–94.

5. Палапа Н.В., Гончар С.М. Екологічні ризики, пов'язані із сільськогосподарською діяльністю людини. *Агроєкологічний журнал*. 2022. №1.

C. 68–80. DOI: <https://doi.org/10.33730/2077-4893.1.2022.255189>

6. «Земельний довідник України 2020» – база даних про земельний фонд країни. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelny-dovidnik-ukrayini-baza-danih-pro-zemelny-fond-krayini> (дата звернення 28.07.2022)

7. Ukraine, FAO unite to save healthy soil. *Food and Agriculture Organization of the United Nations*. URL: <https://www.fao.org/global-soil-partnership> (дата звернення 03.11.2023)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ГАЗОННИХ ТРАВ В УМОВАХ ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Мельник Андрій Васильович

д. с.-г. н, професор

Бойко Тетяна Іванівна

Лепкова Олена Олександрівна

Скуба Яна Сергіївна

Бордун Олександр Миколайович

Магістри

Сумський національний аграрний університет,

Україна

Анотація. В статті наведено результати досліджень особливостей формування продуктивності газонних трав в умовах Лісостепу України. Виявлено, що травосумішка фірми PLANTA формує більш щільніший газон (відмінна якість). За насінневою продуктивністю даний газон також має вищі показники 18,8 г/дм². Таким чином, для створення високопродуктивного газону та отримання насіння високих посівних якостей в умовах північно-східного Лісостепу Україна (Сумська область) доцільно використання травосумішки фірми «PLANTA», що обумовлено реалізацією біологічних особливостей газоноутворювачів, а саме більш адаптованих сортів, які входять до її складу.

Ключові слова. газонні трави, насіння, висота рослин, продуктивність, посівні якості.

Актуальність. Перші описи газонів та їх використання згадуються ще в садах персів, греків і римлян до Різдва Христового, але реальних свідчень про це мало. Один з найперших малюнків газону знайдений в одному з рукописів європейського походження, в період між XIV-XVI ст [1].

Інформація про газони в історичній літературі відноситься до континентальної Європи. Про англійський газон того часу відомостей немає. Життя в середньовічній Англії було неспокійним, тому англійські газони були

копією трав'яних килимів Італії та Франції. Англійські газони (партерний) створювалися всередині стін палаців. В той час газон формували для того, щоб лицарі та пані на ньому прогулювалися.

Газон відіграє важливу роль в садово-парковому будівництві та з кожним роком стає все більш поширеним по всьому світу. Навіть самі найгарніші ландшафтні проекти з гарними композиціями та ідеально підстриженими чагарниками, ніколи не сховають недоглянутий рідкий та пожовтілий газон, який навпаки зіпсує всю композицію. Ділянку, зайняту газоном, можна поєднати з квітниками, деревами та чагарниками, оздобити малими архітектурними формами [2]. На однорідній ділянці газону гарно виглядатимуть «солітери» дерев та кущів. Газонна трава відіграє не лише естетичну роль, вона ще відповідає за екологічне поліпшення середовища. Трава надає свіжість, збагачує вологою та киснем повітря, очищує від пилу та політантів [2].

Газонні трави використовуються не лише на садово-паркових об'єктах, а й для спортивних майданчиків. Використовуються злакові трави більш витривалі до витоптування. Слід відзначити спеціальні газони, які влаштовують на узбіччі доріг, промислових забудов та санітарно-захисних зон [3, 4]. Також газон може виступати як окремий елемент дизайну біля головного входу надаючи парадність ділянці

Високий рівень якості газону залежить від таких факторів як: екологічні умови зростання, правильне влаштування (чи то посівний чи рулонний способи). Слід відзначити, що найважливіший фактор відтворення газонного покриття це насіннева продуктивність злакових трав.

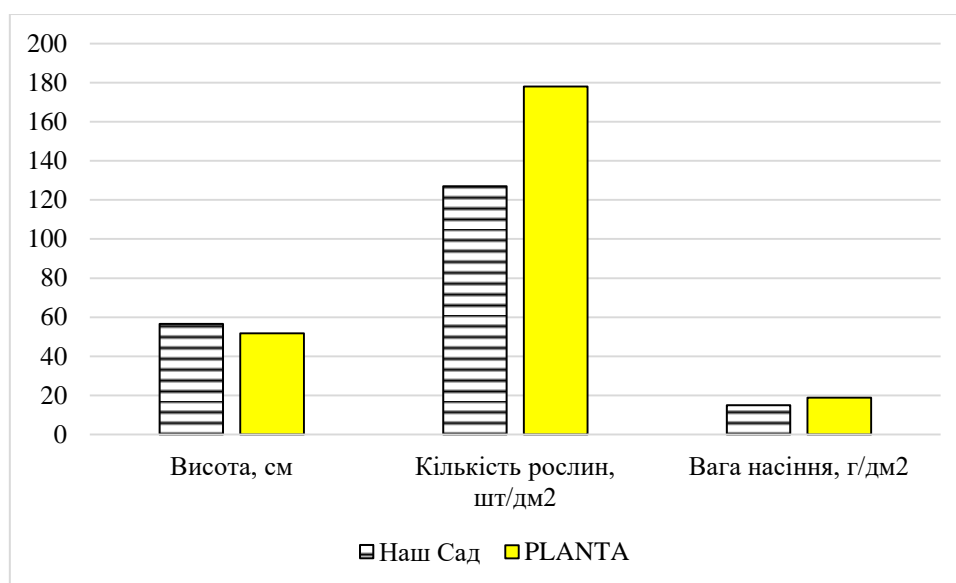
Метою проведення нашого дослідження є визначення продуктивності та якості насіння видів злакових трав для партерного газону.

Об'єкт дослідження – ріст, мас, густина стояння газонних трав в умовах північно-східного Лісостепу України.

Предмет досліджень: зразки партерного газону «ТМ PLANTA» (Польща), «Наш Сад» (Німеччина).

Результати. Дослідження проводили в умовах ННБК Сумського НАУ на досліджуваних ділянці та в навчально-науковій лабораторії «Сучасних проблем рослинництва та садівництва Північного сходу України». Визначили середню висоту рослин. Так, в рослин травосуміші «Наш Сад» - 56,5 см та в «PLANTA» - **51,8 см. Визначення кількості рослин у газонної суміші «Наш Сад» становить 127 шт/дм², і у «PLANTA» 178 шт/дм².**

Таким чином газони, що досліджувались нами можна класифікувати як відмінної якості. Результати наших спостережень наведені на рис. 1. Нами також було визначено вагу насіння зібраного з пробної ділянки (г/дм²).

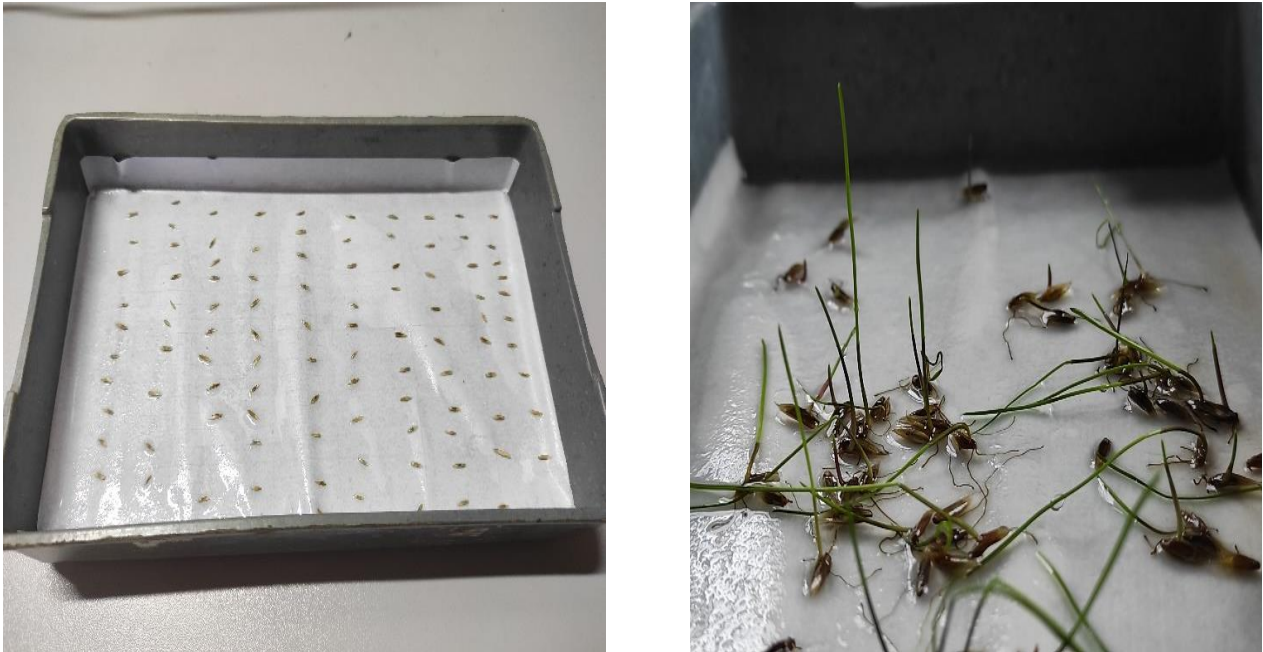

Рис. 1. Морфологічні параметри газонних трав (Сумський НАУ, 2022 р.)

За результатами зважування встановлено, що травосумішка «Наш сад» сформувала 14,9 г насіння. В свою чергу травосумішка від фірми «PLANTA» забезпечила формування 18,8 г насіння.

Наступним етапом досліду було закладання проб (зібраних зразків) насіння на пророщування у сухо-повітряний охолоджуючий термостат марки ТСО-80 для визначення лабораторної схожості та енергії пророщування, згідно ДСТУ 4138–2002 «Насіння сільськогосподарських культур». Для цього у дві ростильні, вкладали двошарово фільтрувальний папір. На папір викладалось насіння в кожену по 100 шт., поливалось водою кімнатної температури, закладали в термостат. Пророщували за температури 20°C, підтримуючи вологе

середовище в ростильнях. На енергію проростання, в першу чергу впливає вологість та температура. Показник енергії проростання перевіряється лише внутрішніми вимогами України ДСТУ. У визначений термін проводили підрахунок пророщеного насіння (рис. 2).

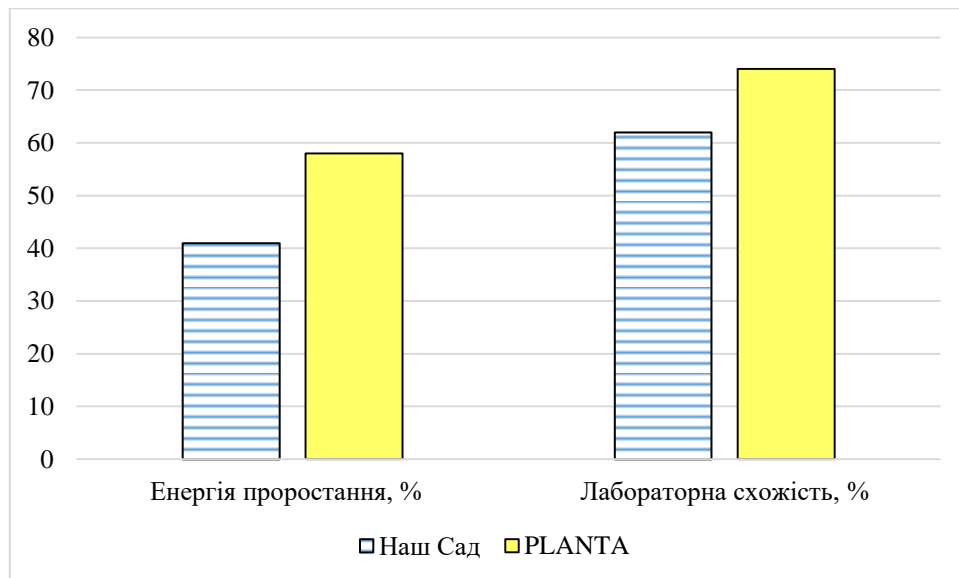

**Рис. 2. Визначення показників схожості газонних трав
(Сумський НАУ, Україна, 2022 р)**

Результати дослідження визначення показників схожості наведені на рис. 3. За результатами дослідження було визначено, що в травосумішці «PLANTA» енергія пророщування та лабораторна схожість вища, за травосумішку «Наш Сад».

Кількісний облік проводили на 7–14 день. Так, у травосумішки «PLANTA» енергія проростання становила 58,0 %, лабораторна схожість 74,0 %, що для переважної кількості видів газоноутворювачів відповідає категорії насіння «ЕН» еліта та «РН-1–3». Слід відзначити, що показники схожості насіння фірми «Наш Сад» мали - енергію проростання 41,0 %, лабораторну схожість 62,0 %, що відповідає категорії «РН-1–3» та «РН-н».

**Рис. 3. Посіви якості насіння газонних трав
(Сумський НАУ, Україна, 2022 р.)**

Таким чином, за результатами досліджень виявлено, що травосумішка фірми «PLANTA» формує більш щільніший газон (відмінна якість). За насінневою продуктивністю даний газон також має вищі показники (18,8 г/дм²). Визначення показників посівних якостей відносить дане насіння до категорії «ЕН» еліта та «РН-1-3».

Висновок. Для створення високопродуктивного газону та отримання насіння високих посівних якостей в умовах північно-східного Лісостепу Україна (Сумська область) доцільне використання травосумішки фірми «PLANTA», що обумовлено реалізацією біологічних особливостей газоноутворювачів, а саме більш адаптованих сортів, які входять у її склад.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Історія газонів. АПФ "РАЗЕНЛЮКС-Україна".
https://www.gazon.ua/ua/istoria_gazonov
2. Кучерявий В. П. Озеленення населених місць. Львів: Світ, 2008. 456 с.
3. Лаптев А. А. Газоны. К.: Наукова думка, 1983. 243 с.
4. Рибалко Я. М. Трави для газонів / Я. М. Рибалко, О. І. Безручко // *Насінництво : Науково-виробничий журнал*. 2006. №6. С. 21–22.

VETERINARY SCIENCES

УДК: 619:613.14

БІОЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРЕВЕНТИВНОЇ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ

Кос'янчук Ніна Іванівна

к.вет.н. доцент

Мельниченко Руслан Олегович

студент

Національний університет

біоресурсів і природокористування України

м. Київ, Україна

Анотація: У статті розглянуто основні принципи біоетики, враховуючи концепцію «The three Rs». Принцип «The three Rs» є загальноприйнятим світовим стандартом, що дозволив отримати новий науковий досвід в галузі створення альтернатив та в значній мірі скоротити кількість використовуваних лабораторних тварин.

У питаннях використання тварин для наукових та навчальних цілей експериментатор керується моральною відповідальністю перед суспільством та тваринним світом.

Ключові слова: етіологія, біоетика, ветеринарна медицина, концепція «The three Rs», Європейська конвенція.

Професійна підготовка спеціалістів ветеринарної медицини здійснюється відповідно до законодавства «Про освіту», за спеціальністю «ветеринарна медицина» з урахуванням відповідних міжнародних стандартів, інструкцій та рекомендацій, з урахуванням особливостей, визначених цим Законом [1].

Лікар ветеринарної медицини повинен мати професійно – фахові знання

та практичні навички щодо етіології, патогенезу та епізоотології заразних захворювань тварин, зокрема транскордонних згідно вимог МЕБ, основ епідеміології; утримання та експлуатації тварин.

Питання біоетики та етики спеціаліста ветеринарної медицини поки що мало висвітлено у спеціальній літературі, але необхідне для правильного професійного виховання і особливо самовиховання, успішної роботи спеціалістів такої складної, але необхідної професії.

За використання інтенсивних сучасних технологій тварини використовуються на межі своїх фізіологічних можливостей. В таких умовах, навіть, невеликі порушення годівлі та утримання тварин приводять до значного поширення раніше відомих чи появи нових «технологічних» захворювань - артрити у бройлерів, виразки шлунку у свиней та бичків на відгодівлі, тощо. Для вирішення цих проблем часто використовують не виправдані з етичної точки зору оперативні втручання, які спотворюють організм тварин – кастрація, обезрощування, каудотомія у корів і телят на відгодівлі, обрізання дзьоба у птиці тощо [2].

Термін «біоетика» ввів у 1927 Фріц Ягр у статті «Біоетичний імператив», як поняття про моральні засади використання лабораторних тварин і рослин. Сучасне уявлення про біоетику розробив у 1971 році американський біолог-біохімік і вчений-гуманіст Ван Ренсселер Поттер з метою виокремлення вчення про моральність людської поведінки з позиції біологічномедичної галузі та інших соціально-орієнтованих наук про життя.

На думку В.Р. Поттера, застосування етики не повинно обмежуватися лише однією сферою людських відносин її слід поширити на всю біосферу як ціле з метою регулювання втручання людини в область різноманітних проявів життя [3]. В 1971 році у своїй фундаментальній праці «Біоетика: міст у майбутнє», вчений писав: «Мета цієї книги зробити внесок у майбутнє людського роду шляхом формування нової дисципліни під назвою Біоетика.

Біоетика – наука про етичне відношення до всього живого, в тому числі і до людини. Це надзвичайно складний культурний феномен, який функціонує у

різних проявах людської діяльності.

Великобританія стала першою в світі державою, де зародився рух із захисту тварин та були прийняті перші національні нормативно-правові акти зі зазначеної проблематики ще в ХІХ ст.

Протягом 40-60-х рр. ХІХ ст. кілька разів публічно прозвучала думка про те, що слід припинити практику болючої вівісекції тварин у медичних лабораторіях.

У 1959 р Рассел і Берч у книзі «Принципи гуманітарної експериментальної техніки» запропонували концепцію «трьох R» («The three Rs»), якої слід дотримуватися при проведенні експериментів на тваринах.

Сьогодні принцип 3R є загальноприйнятим світовим стандартом, що дозволив отримати новий науковий досвід в галузі створення альтернатив та в значній мірі скоротити кількість використовуваних лабораторних тварин.

1. Refinement - удосконалення, тобто гуманізація при підготовці і проведенні експерименту (у широкому розумінні з моменту народження і до моменту смерті тварини) за рахунок використання знеболюючих і нетравматичних методів.

2. Reduction – скорочення кількості використовуваних тварин. Рассел і Берч запропонували три основні шляхи зменшення використання тварин:

- а) удосконалення дослідницької стратегії;
- б) удосконалення контролю варіації;
- в) удосконалення статистичного аналізу.

3. Replacement – заміна високоорганізованих тварин на низькоорганізованих або використання альтернативних методів. Найбільшого поширення сьогодні отримали культуральні методи – використання культур клітин як альтернатива організму тварини.

В ЄС 22 вересня 2010 р. в Страсбурзі була прийнята Директива Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу «Про захист тварин, що використовуються для наукових цілей». Новим документом скасували Директиву 86/609/ЄЕС.

Європейська директива покращила стандарти добробуту для тварин на території ЄС та втілює в законодавство ЄС поняття вдосконалення, заміни та скорочення («3R»). Документ гарантує, що тварини використовуються в дослідженнях лише тоді, коли потенційні медичні, ветеринарні та наукові переваги є переконливими та не існує альтернативного методу.

Має право на існування новий термін – ветеринарна біоетика – принципи етичного ставлення до тварин ветеринарного фахівця У центрі уваги ветеринарного лікаря має залишатися тварина.

Питання гуманного поводження з тваринами активно обговорюються в публікаціях [4], на численних форумах і виробничих нарадах. Приймаються все нові і нові постанови, рішення і рекомендації.

В умовах модернізації системи вищої освіти України відповідно до європейських і світових стандартів ефективним шляхом підвищення якості професійної підготовки фахівців є орієнтація на досвід розвинених країн з метою пошуку інноваційних підходів. У документах міжнародних організацій компетентність трактується як щось більше, ніж просто знання й навички, вона містить здатність виконувати комплекс вимог [5], «загальні здатності, що ґрунтуються на знаннях, досвіді, цінностях, диспозиції яких людина набуває у межах освітнього досвіду, умінь, навичок, які підсилюють одна одну та забезпечують внутрішню гармонію, що допомагає обрати оптимальний шлях, стратегію і тактику в лікуванні тварин.

Правила, які прописані в положеннях Європейської конвенції, спрямовані на забезпечення фізіологічних потреб дослідних тварин і, відповідно на гарантоване отримання об'єктивних показників в дослідженнях, а також на захист прав дослідників [6].

Лабораторії, наукові та навчальні заклади і організації, де проводяться експерименти на тваринах, підлягають відповідній атестації повноважними органами. Зокрема, перевіряється відповідність стандартам “належної лабораторної практики” (GLP), що є міжнародною вимогою до проведення медикобіологічних та інших експериментальних досліджень.

Вибір дослідниками того чи іншого виду тварин має бути ретельно обґрунтованим з урахуванням його адекватності меті роботи та можливості скорочення кількості тварин.

Загальні етичні принципи експериментів на тваринах, ухвалено Першим національним конгресом з біоетики (20 вересня 2001 р., Київ, Україна). Ці принципи розроблено у відповідності до основних засад біоетики та біоетичної експертизи в інтересах захисту людини і всього біологічного різноманіття світу.

Неприпустимо використовувати тварин з дослідницькими та навчальними цілями, якщо ці цілі можуть бути досягнені іншими шляхами, без використання тварин.

Як правило, перевагу надають інбредним тваринам, стандартизованим за генетичними та мікробними параметрами, умовами утримання і годівлі. Але слід враховувати, що екстраполяція одержаних таким шляхом даних на інші лінії тварин не завжди можлива, і тоді виникає необхідність повторювання експериментів на інших лініях.

Особи та організації, які розводять тварин для експериментальної та навчальної роботи, підлягають відповідній атестації уповноваженими органами.

Гуманне ставлення до піддослідних тварин повинно проявлятися на всіх етапах роботи з ними, тобто транспортування, маркування, розміщення, проведення та закінчення експерименту, включаючи евтаназію.

Відповідно до Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» гуманне ставлення до тварин – дії, що відповідають вимогам захисту тварин від жорстокого поводження і передбачають доброзичливе ставлення до тварин, сприяння їх благополуччю, покращання якості їх життя тощо [7].

Стаття 4. Цього Закону зазначає, що жорстоке поводження з тваринами є несумісним з вимогами моральності та гуманності, спричиняє моральну шкоду людині.

Робота з експериментальними тваринами може проводитися за наявності дозволу на проведення такого виду діяльності, що видається центральним

органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері наукової діяльності (біоетична експертиза досліджень, які виконуються в галузях медицини, біології та ветеринарної медицини Комітетами з біоетики).

При плануванні навчальної роботи або наукових експериментів або біологічного тестування має бути обґрунтовано вид тварини, що використовуватиметься, та мінімальна їх кількість, необхідна для отримання достовірних результатів [8].

Основним завданням керівників вітчизняних наукових установ та навчальних закладів має стати приведення умов утримання тварин та використання їх у дослідженнях і навчанні за вимогами чинного вітчизняного законодавства, яке адаптовано до міжнародних стандартів [9].

У питаннях використання тварин для наукових та навчальних цілей експериментатор керується моральною відповідальністю перед суспільством та тваринним світом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Закон України «Про освіту» зі змінами 2022 рік №2145-VIII від 05.09.2017, редакція від 21.11.2021.
2. Козій В.І. Біоетичні основи превентивної ветеринарної медицини у молочному тваринництві / В.І. Козій, В.М. Соколюк, Н.В. Козій, С.В. Черняк // Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького, 2016, т 18, № 4 (72). С.23.
3. Potter V.R. Bioethics: Bridge to the future, Englewood Cliffs (New York), 1971.
4. Добреля Н.В. Правова база для проведення етичної експертизи доклінічних досліджень лікарських засобів з використанням лабораторних тварин / Н.В. Добреля, Л.В. Бойцова, І.В. Данова // Фармакологія та лікарська токсикологія, 2015. № 2(43). – С. 95– 100.
5. Проскурін В. М. Організаційно-педагогічні особливості практичної реалізації проєктивної моделі організації освітнього округу регіонального типу в освітньому просторі як інноваційної відкритої педагогічної освіти // Наукова

скарбниця освіти Донеччини, 2011. – №1(8). – С. 66-69.

6. Задорожній О.В. Міжнародне право навколишнього середовища: підручник для ВНЗ / О.В. Задорожній, М.О. Медведєва. – К.: Видавничий дім «Промінь», 2010. С. 30–33.

7. Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 27, ст.230), редакція від 08.08.2021

8. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту № 249 від 01.03.2012 р. «Про затвердження Порядку проведення науковими установами дослідів, експериментів на тваринах».

9. Мазуркевич А.Й. Роль локальних комісій з біоетики у вирішенні проблем гуманного відношення до тварин в дослідженнях та навчанні./ А.Й. Мазуркевич //Ветеринарна біотехнологія, №32 (2), 2018. С.345.

BIOLOGICAL SCIENCES

TO THE QUESTION ABOUT THE FAUNA OF WOLF-SPIDERS (LYCOSIDAE, ARANEI, ARACHNIDA, ARTHROPODA) OF THE RESERVE «KOZAKOVA DOLYNA»

Venhryniuk Ihor Vasylovych

graduate student of the Department of Biology and Ecology of
Prykarpattia Vasyl Stefanyk National University

Sirenko Artur Gennadiyovych

Associate Professor of the Department of Biology and Ecology of
Prykarpattia Vasyl Stefanyk National University

Abstract A study of the fauna of wolf spiders (Lycosidae, Aranei, Arachnida, Arthropoda) of the Kozakova Dolyna reserve was conducted. As a result of research, 20 species of wolf spiders were discovered. Among the detected species, the majority of species were detected in the grassy edge of the beech forest. Most of the detected species have a transpalearctic polyzonal areal of distribution.

Key words: fauna, Lycosidae, Aranei, Arachnida, Arthropoda.

Introduction

A study of the fauna of wolf spiders (Lycosidae, Aranei, Arachnida, Arthropoda) of the Kozakova Dolyna reserve was conducted. The reserve is a nature conservation facility located on the northern outskirts of the city of Ivano-Frankivsk (Ukraine) near the village of Vovchintsi on the right bank of the Bystrytsia River. The territory of the reserve is made up of gypsum hills of the Neogene Tortonian layer, which steeply drop off in the direction of the river, have numerous karst craters, caves, ravines. The hills are covered with forest-steppe vegetation - there are areas of beech, mixed, pine forest, shrubs, steppe areas, stony outcrops, rocks and agricultural land. The reserve was created to protect geological monuments, fauna and flora, which includes a

number of rare species of plants and animals.

The family of wolf spiders (Lycosidae) is one of the most species-rich families of the Aranei family. Today, 124 genera and 2888 species are known in the world fauna. Spiders from this family do not make hunting nets, many species do not even make dens and nests. According to the method of hunting, they are divided into two groups: vagabonds and nirnniks (botryophiles). Tramps hunt during the day, run quickly on the grass or on the surface of the ground, orient themselves thanks to the organs of vision and attack the victim by jumping. Such vagrant predators include wolf spiders from the genera *Pardosa*, *Trochosa*, some *Alopecosa*, and others. Divers live in burrows and hunt at night thanks to sensitive tactile receptors. During hunting, the spider sits near its burrow and catches victims moving nearby or falling into the burrow. Typical representatives of burrowers are spiders from the genus *Lycosa*. True botryophiles are some species from the genus *Alopecosa*, which cover the entrance to the kidney with a special lid. Most wolf spiders have a one-year life cycle and copulate in early spring. Only some species of the genus *Trochosa*, in particular the species *Trochosa terricola* Thorell, 1856 discovered by us in the study area, have two copulation periods per year: autumn - in September and spring - in April. Young spiders hibernate, rarely subimago or imago. The development of botryophilic spiders usually takes 2 years. Copulation takes place in autumn, young spiders and fertilized females hibernate. Males die after copulation. Wolf spiders live in a wide variety of habitats - from arctic deserts to equatorial forests. Wolf spiders are found mainly on the ground or on stones, extremely rarely in grass, on bushes or in the crowns of trees. At the same time, different types of spiders like different types of soil. Some species are found near water bodies, can run on the surface of water or even move under water. Some species of wolf spiders are found high in the mountains. Sexual dimorphism of wolf spiders is weakly expressed, which is not typical for spiders in general. The history of the study of the wolf spider fauna of the Carpathian region has a long history, starting with the works of L. Weigel (1867) and ending with the works of I. M. Bublik (1981) and A. Ya. Girnaya (2006), but these studies were mainly carried out on the territory of Lviv region, the territory of Ivano-Frankivsk region

remains insufficiently researched.

Materials and methods

In this work, collections of wolf spiders from different collectors were analyzed. The collection of material was carried out in 2000-2023 on the territory of the "Kozakova Dolina" reserve every year during the warm season by the methods of "mowing" and manual collection. The material was stored in 70% ethanol. Species were determined according to the work (V. P. Tyshchenko, 1971).

Results and discussion

As a result of the research, 20 species of wolf spiders (Lycosidae, Aranei, Aranida, Arthropoda) were discovered in the territory of the Kozakova Dolina reserve, namely:

1. *Acantholycosa lignaria* (Clerck, 1757) - ♀♂, 2 specimens, on dead wood, a species with a European temperate areal.

2. *Alopecosa aculeata* (Clerck, 1757) - ♀♀♂, 3 specimens, moss, forest litter of a beech forest, a species with a Holarctic polyzonal areal.

3. *Alopecosa pulverulenta* (Clerck, 1757) - ♀♀♂♂, 5 specimens, forest floor, stones, rocks, beech forest edge (on the ground), a species with a transpalaeartic polyzonal areal.

4. *Alopecosa inquilina* (Clerck, 1757) - ♀♂, 2 specimens, forest floor, edge of beech forest (on grass), a species with a European-Kazakhstan polyzonal areal.

5. *Alopecosa mariae* (F. Dahl, 1908) - ♀♀♂, 3 specimens, on stones, on rocks, a species with a transpalaeartic polyzonal areal.

6. *Alopecosa schmidtii* (Hahn, 1835) - ♀♀♂, 4 specimens, on stones, on rocks, on grass at the edge of a beech forest, a species with a European polyzonal areal.

7. *Alopecosa trabalis* (Clerck, 1757) - ♂, 1 specimen, on the grass at the edge of a beech forest, a species with a European-Turanian polyzonal areal.

8. *Alopecosa accentuata* (Latreille, 1817) - ♀♀♂♂, 6 specimens, forest floor, on stones, on rocks, on grass of beech forest edges, on grass of steppe areas, a species with a transpalaeartic polyzonal areal.

9. *Alopecosa cuneata* (Clerck, 1757) - ♀♀♂♂, 7 specimens, on stones, on

rocks, on the grass of beech forest edges, on grass of steppe areas, a species with a Eurasian polyzonal areal.

10. *Alopecosa cursor* (Hahn, 1831) - ♀♀♂♂, 6 specimens, on moss, on stones, on rocks, on the grass of the beech forest edge, on the grass of steppe areas, a species with a European-Caucasian-Kazakhstan polyzonal areal.

11. *Arctosa cinerea* (Fabricius, 1777) - ♀♀♂♂, 5 specimens, on the pebbles of the river bank, a species with a transpalearctic polyzonal areal, there were finds on the banks of the Congo River (Africa) - possibly accidentally introduced.

12. *Pardosa lugubris* (Walckenaer, 1802) - ♀♀♂♂, 4 specimens, on the forest floor, a species with a transpalearctic polyzonal areal.

13. *Pardosa prativaga* (L. Koch, 1870) - ♀♀♂♂, 6 specimens, on the grass edge of a beech forest, a species with a Eurasian polyzonal areal.

14. *Pardosa pullata* (Clerck, 1757) - ♀♀♂, 3 specimens, on the grass of the edge of the beech forest, on the grass of the steppe areas, a species with a European polyzonal areal.

15. *Pardosa amentata* (Clerck, 1757) - ♀♀♂♂, 8 specimens, on the grass at the edge of a beech forest, on the river bank, on the forest floor, a species with a European temperate areal.

16. *Pardosa agricola* (Thorell, 1856) - ♀♂, 2 specimens, on riverbank pebbles, a species with a European-Kazakhstan polyzonal areal.

17. *Piratula hygrophila* (Thorell, 1872) - ♀, 1 specimen, on mosses in a swampy area, a species with a European-Siberian polyzonal areal.

18. *Piratula latitans* (Blackwall, 1841) - ♂, 1 specimen, on the grass at the edge of a beech forest, a species with a European-Asia Minor-Iranian polyzonal areal.

19. *Trochosa spinipalpis* (O. P.-Cambridge, 1895) - ♀♀♂, 3 specimens, on the grass edge of a beech forest, a species with a transpalearctic polyzonal areal.

20. *Trochosa terricola* Thorell, 1856 - ♀♀♂♂, 4 specimens, on the grass of the edge of the beech forest, on the grass of the steppe areas, forest floor, a species with a European non-native areal.

As we can see, the distribution of detected species by ecosystems and ecotones

is as follows: on dead wood - 1 species, on the forest floor - 6 species, on moss - 2 species, on scattered stones - 5 species, on rocks - 5 species, on the soil - 1 species, 13 species on the grass of the edge of the beech forest, 1 species on the grass of the steppe areas, 5 species on the pebbles of the river bank.

The areological analysis of the detected species showed that among the wolf spiders of the Kozakova Dolina reserve: 5 species with a European range, 1 species with a Holarctic range, 6 species with a Transpalearctic range, 2 species with a European-Kazakhstan range, 1 with a European-Turanian range species, with the Eurasian range - 2 species, with the European-Caucasus-Kazakhstan range - 1 species, with the European-Siberian range - 1 species, with the European-Asia Minor-Iranian range - 1 species. At the same time, the discovered species had: temperate range - 2 species, immoral range - 1 species, polyzonal range - 17 species.

Conclusions

1. As a result of a long-term study, 20 species of wolf spiders (Lycosidae, Aranei, Aranida, Arthropoda) were discovered in the Kozakova Dolyna reserve and adjacent territories.
2. Most of the detected species (13) are confined to the grassy edges of the beech forest.
3. Most of the discovered species (6) have a transpalearctic range.
4. Most of the identified species have (17) a polyzonal range in terms of latitudinal distribution.

LITERATURE

1. Бублик І. М. До екології павуків (Aranei) екосистем Передкарпаття // Вісник Львівського університету. Серія біологія. – 1981. – 12. – с. 86 - 91.
2. Гірна А. Я. Антропогенна динаміка угруповань павуків (Aranei) ясенєво-дубових лісів Верхньодністровської рівнини. Автореферат дис. ... к.б.н. Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.
3. Гірна А., Леснік В. Аранеокомплекси річищ водотоків басейну Верхнього Дністра // Вісник Львівського університету. Серія біологічна. – 2002.

Вип. 29. – с. 118 – 126.

4. Городков К. Б. Трехмерная климатическая модель потенциального ареала и некоторые ее свойства. II / К. Б. Городков // Энтомологическое обозрение. - 1986. – Т. LXV, № 1. – С. 134 – 146.

5. Емельянов А. Ф. Предложения по классификации и номенклатуре ареалов / А. Ф. Емельянов // Энтомологическое обозрение. – 1974. – Т. LIII, № 3. – С. 497 – 518.

6. Жуковец Е. М. Пауки (Arachnida, Aranei) Беловежской пуши. - Минск, 2017. – 270 с.

7. Леготай М. В., Тарасюк Г. Д. Экологическое распределение арахнофауны Прикарпатья // Экол. насекомых и др. наземных беспозвоночных Сов. Карпат: Матер. межвузовск. конф. (окт. 1964). – Ужгород: Ужгородск. ун-т, Закарпатск. фил. ВЭО, 1964. – с. 54 - 59.

8. Положенцев П. А., Акимцева Н. А. Пауки (Aranei) лесных станций Закарпатья // Энтомологическое обозрение. – 1980. – Т. 59, вып. 2. – С. 448 - 450.

9. Прокопенко Е. В. К изучению аранеофауны Карпат // Тези доповідей IV з'їзду Українського ентомологічного товариства. Біла Церква, 2003. – С. 91-92.

10. Тыщенко В. П. Определитель пауков европейской части СССР / Тыщенко В.П. - М.: Наука, 1971. – 235 с.

11. Koch L. Beiträge zur Kenntniss der Arachnidenfauna Galiziens. – Kraków, 1870. – 56 s.

12. Nowicki M. Zapiski faunicze // Spraw. Kom. Fizyogr. – Kraków, 1869. – Т. 3. – s. 145-152.

13. Nowicki M. Zapiski faunicze // Spraw. Kom. Fizyogr. – Kraków, 1870. – Т. 4. – s. 15-19.

14. Wajgiel L. Spis pajaków // Sprawozdanie Komisji fizyograficznej c.k. Towarzystwa naukowego Krakowskiego: Materiały do fizyografii Galicyi. – Kraków, 1867. – Т. 1. – s. 138-141.

15. Wajgiel L. Pajęczaki galicyjskie (Arachnoidea Haliciae). – Kołomyia, 1874. – 36 s.
16. Woźny M., Czajka M. Pająki (Aranei) Lwowa i jego okolic // Acta Univ. Wratislaviensis. – Prace Zool. – 1993. – V. 26, № 1496. – s. 65 - 84.

**ВИДОВЕ РІЗНОМАНІТТЯ МОЛЮСКІВ ВОДОЙМ БАСЕЙНУ Р. ЛІСНА
(ЖИТОМИРСЬКА ОБЛ.)**

Крумен Анастасія Петрівна
студентка 4 курсу
Житомирський державний університет імені Івана Франка
Максименко Юлія Вікторівна
кандидат біологічних наук, доцент
Житомирський державний університет імені Івана Франка

У кінці другого тисячоліття стало очевидним, що різноманіття життя на нашій планеті значно скоротилося. Важливим аспектом цього процесу є втрата видів прісноводних молюсків в Україні впродовж останніх кількох десятиліть. Це свідчить про необхідності збереження всіх видів молюсків, без винятку. На сьогодні вкрай актуальними є глибокі наукові дослідження щодо складу видів, їх поширення та екологічних особливостей кожної родини молюсків [2].

Прісноводні молюски відіграють невід'ємну роль у всіх біоценозах. Їх висока екологічна адаптивність дозволяє їм жити в різних типах водойм, таких як великі та малі річки, озера, ставки, струмки тощо. Молюски мають велике значення у прісноводних екосистемах, де вони становлять суттєву частину бентосної біомаси. Вони накопичують індикаторні кількості забруднюючих речовин з водного середовища, таких як важкі метали, радіонукліди і інші. Таким чином, з одного боку, вони допомагають видалити ці речовини з води і донних відкладів, знижуючи їх концентрацію в середовищі. А з іншого боку, ця особливість прісноводних молюсків створює передумови для використання їх як біоіндикаторів забруднення водного середовища [4].

Метою наших досліджень було з'ясувати видовий склад та чисельність малакоценозу, екологічні особливості прісноводних молюсків річки Лісна Житомирської області [3, 5]. Основу матеріалу для роботи склали власні збори і спостереження, проведені у вересні 2023 р. Збір молюсків проводився за

традиційними гідробіологічними методиками. При відборі якісних проб використовувались наступні методи: метод ручного збору та збір молюсків за допомогою сачка. Загалом зібрано і обстежено 312 екз. молюсків. Видову приналежність молюсків здійснювали загальноприйнятими методами (Кутиков Л.А., Старобогатов Я.И., 1977; Стадниченко А.П., 1990) [1].

За результатами досліджень нами було виявлено 7 видів молюсків: *Lymnaea stagnalis*, *Radix ovata*, *Planorbarius corneus*, *Viviparus contectus*, *Anadonta anatina*, *Anadonta pictorum*. Дані щодо кількості виявлених молюсків, їх щільність та характеристика для кожного біоценозу наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Матеріал дослідження

Місце збору	Характеристика водойми	Види	Кількість виявлених видів	Щільність поселення
«Кавунова дача» (с. Березівка)	Течія відносно швидка 1м/с, дно мулисто-піщане	<i>L. stagnalis</i> , <i>R. ovata</i> , <i>P. corneus</i> , <i>V. contectus</i> , <i>A. anatina</i> , <i>A. pictorum</i> .	22 екз 23 екз 5 екз 30 екз 13 екз 4 екз	2 екз./м ² 3 екз./м ² 0-1 екз./м ² 5 екз./м ² 1 екз./м ² 0-1 екз./м ²
Ставок 1. (с. Березівка-1 військове містечко)	Течія повільна 1-3см/с, дно мулисто-піщане	<i>A. anatina</i> , <i>A. pictorum</i> . <i>L. stagnalis</i> <i>P. corneus</i> ,	16 екз 7 екз 10 екз 7 екз	3 екз./м ² 1-2 екз./м ² 2 екз./м ² 1 екз./м ²
Ставок 2. (с. Березівка-1 військове містечко)	Дно дуже мулисте, водойма стояча, течія відсутня	<i>L. stagnalis</i>	10 екз	2-3 екз./м ²
Ставок 4. (с. Березівка)	Дно дуже мулисте, водойма стояча, течія відсутня	<i>V. contectus</i> <i>L. stagnalis</i> <i>P. corneus</i>	63 екз 15 екз 11 екз	21 екз./м ² 3-4 екз./м ² 2-3 екз./м ²
«Торфяник» (с. Березівка)	Водойма з помірною течією 0.7 м/с, дно мулисто-піщане	<i>V. contectus</i> <i>L. stagnalis</i> <i>R. ovata</i> , <i>P. corneus</i>	47 екз 19 екз 7 екз 3 екз	13-15 екз./м ² 6 екз./м ² 1-2 екз./м ² 0-1 екз./м ²

Отже, у результаті дослідження було виявлено, що найбільша різноманітність і чисельність молюсків представлена у місці збору – «Кавунова дача», що свідчить про сприятливі умови даного середовища для розвитку та розмноження м'якунів. Двостулкові були представлені лише в двох водоймах («Кавунова дача» та ставок 1). Черевоногі були знайдені у всіх досліджуваних

біоценозах. Переважання різноманітності видів червононогих молюсків доводить, що вони швидко адаптуються до різких змін середовища. Мала чисельність м'якунів у ставку 2 свідчить про негативний вплив абіотичних та біотичних чинників на малакоцекоз. Дослідження малакофауни басейну р. Лісна Житомирської області свідчить про те, що стан досліджуваних водойм помірно сприятливий, оскільки було виявлено представників 4 родин, але варіація їх чисельності свідчить про негативний вплив різних абіотичних та біотичних факторів на стан малакоценозу. Отримані дані свідчать про важливість подальшого дослідження та збереження малакофауни басейну р. Лісна.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Зінченко М. О. Молюски : вид-во Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2016. 4 с.
2. Руденко Л.Г. та ін. Еколого-географічні дослідження території України. Київ : Наукова думка, 1990. 32 с.
3. Стадниченко А. П. Фауна України. Перлівницеві. Кулькові (Unionidae, Cykladidae). К. :Наук. думка, 1984. 384 с.
4. Snizhko S. Global trends of snow cover and their manifestations in Ukraine. Global and regional climate changes: Papers of International Conference. К., 2010. P. 37-46.

MEDICAL SCIENCES

УДК61

PSYCHOSOMATIC ASPECTS OF DERMATOLOGY: RELATIONSHIP BETWEEN STRESS, MENTAL STATUS AND SKIN DISEASES

Bilovol Alla

Doctor of Medical Sciences, professor at the department of dermatology,
venereology and medical cosmetology

Pustova Nataliya

Candidate of Medical Sciences, Associate Professor at the Department of
Dermatology, Venereology and medical cosmetology

Shyian Anita

Student

IV year, specialty "General medicine", I medical faculty, group 1m-20-7
Kharkiv National Medical University
Kharkiv, Ukraine

Psychogenic factors, in particular the specificity and coloring of emotional reactions to life events, affect all physiological processes in the human body, which became the basis for the emergence of the psychosomatic paradigm in explaining the etiology of various somatic diseases. In accordance with this paradigm, the analysis of the causes of physical diseases of a person must necessarily be based on taking into account the structure of his personality, the sphere of his most significant interpersonal relationships and internal conflicts of psychological protection mechanisms and behavior management strategies, the locus of subjective control, personal meanings of the disease and the peculiarities of its perception. Psychosomatic medicine is based on the obvious postulate that social and psychological factors, determining the general background of a person's life, are the most significant prerequisites for the occurrence of certain somatic dysfunctions that later transform into diseases [4]. According to S. Shevchenko, today, the percentage

of psychosomatic disorders in the general structure of incidence of different categories of the population is from 15% to 50%. [5].

The skin, as the outer, protective covering of the human body, acting as the largest body organ that provides direct contact with the outside world, can also be prone to the occurrence of various psychosomatic diseases. As noted by I. Spirina, A. Shornikov and others, this is due to the fact that the skin has close and deep connections with the central nervous system, which is involved in the regulation of its activity. Psychogenic factors cause skin changes involving the autonomic nervous system, humoral and vascular mechanisms. H. Tohid and P. Shenefelt suggest that changes in the vascular lumen and blood flow to the skin during frequent and rapid changes in emotions can prepare the ground for the development of dermatoses, contributing to the emergence of the inflammatory process. The progression of the inflammatory process is combined with an increase in the sensitivity of the skin to allergens and traumatic factors. An increase in the level of biologically active substances (histamine, protease, etc.) in the blood as a result of long-term affective stress increases allergies, which is one of the main etiological mechanisms of skin diseases, in particular neurodermatitis [8, p. 53]. In addition to neurodermatitis, the group of psychosomatic skin diseases includes eczema, adrenergic urticaria, acne vulgaris, atopic dermatitis, anogenital itching, urticaria, seborrheic eczema, dyshidrosis, psoriasis, and perioral dermatitis [2, p. 100].

K. Aymedov draws attention to the significant role of 5 main factors provoking the emergence of psychosomatic disorders, including skin diseases: 1) frustration and emotional tension; 2) level of energy potential and stress resistance; 3) control over social behavior; 4) presence of endogenous hidden depression; 5) progression of organ or system neuroses [6, p. 945]. The presence in the given list of such variables as frustration and emotional tension, the presence of depression and neuroses directly indicate the close relationship between stress, mental state and skin diseases.

O. Kuznetsova and Yu. Lanovenko, using the example of adolescents, prove the influence of stable individual and psychological properties of an individual on the probability of skin diseases with various symptoms. The deep psychological

mechanism of such a connection is that the presence of a certain characterological feature in the structure of an individual determines stable characteristics of his emotionality and a tendency to chronically experience emotional states of a certain spectrum (positive affectivity or negative affectivity). In particular, people prone to the appearance of skin diseases are characterized by fragility and vulnerability, a chronic feeling of insecurity from the outside world, dissatisfaction with themselves (especially with their appearance) and an overly critical attitude towards themselves, suppressed conflict and aggressiveness, alienation, excessive shyness and devotion to the chosen examples to follow [1, p. 36]. S. Shevchenko notes that the risk group of skin diseases includes people with a weak nervous system. These are indecisive, self-confident people. They are passive, offensive and prone to fears. The common distinguishing feature of these people is an “extreme need for affection.” Frustration of this need causes aggressiveness, which is inhibited. Scratching the skin brings pleasure, which in such a surrogate way replaces the need for caress; in addition, scratching is a manifestation of aggression directed by a person at himself [5, p. 195].

According to the results of the research of Ya. Kutasevich, I. Oliynyk, I. Mashtakova and others, in 35.44% of patients, skin diseases were caused precisely by stressful and nervous-conflict situations. These researchers concluded that the psycho-emotional state has a significant impact on the quality of life of patients with chronic dermatoses in the acute stage. In particular, they note that the generalization of the research results, grouped on the basis of the data obtained during the study of the psychosomatic state of patients with chronic dermatoses, directly indicates the presence of a psycho-emotional component, which can significantly aggravate the course of the underlying disease [3, p. 31].

I. Spirina, A. Shornikov, etc., based on the position of domestic psychosomatic medicine, are of the opinion that the skin diseases listed by them (eczema, adrenergic urticaria, acne vulgaris, atopic dermatitis, anogenital itching, urticaria, seborrheic eczema, dyshidrosis, psoriasis, perioral dermatitis) are organic psychosomatic disorders, the characteristic feature of which is the formation of a closed vicious circle that supports both dermatological and mental symptoms. It consists in the fact

that stress as a result of the dramatic perception of certain life events provokes the emergence of depressive states, depressive states contribute to the appearance of dermatological symptoms, and the latter, in turn, leads to even greater stress [2, p. 100]. Thus, the circle closes.

It is worth distinguishing primary and secondary mental disorders in relation to dermatological symptoms. In those cases when skin pathological manifestations are the result of a certain psychiatric disorder, which provokes the experience of excessive stress and other negative mental states, the term “primary mental disorder” should be used. Secondary mental disorders occur when psychological problems arise as a result of skin diseases [2; 6]. H. Tohid, P. Shenefelt, W. Burney, and N. Aqeel distinguish the following primary mental disorders:

- endogenous and psychogenic depressive episodes;
- neurotic disorders;
- psychotic disorders (delusional disorders, schizophrenia, etc.);
- impulse control disorder;
- eating disorders;
- simulative disorder;
- somatoform disorders;
- stress and anxiety [8].

In modern scientific literature, specific psychological mechanisms of the pathogenesis of various types of skin diseases are presented. Therefore, for example, with psoriasis, the increase in symptoms is observed against the background of non-specific, mentally burdensome situations, such as the experience of losing an object, as well as a threat to the safety and health of patients. Self-esteem of patients changes in different ways. They show such symptoms as fear, depression, on the one hand, and a pronounced behavioral reaction on the other. Patients with psoriasis are also prone to demonstrativeness [2; 5; 7].

Adrenergic urticaria is quite common among the victims of abuse. This abuse often took such forms that it was difficult to talk about it and do something about it. At the same time, it is emphasized that the affected person is unable to find a way out

of the situation and imagine a possible solution to the problem. Relations are characterized by dependence on other, stronger personalities with a self-blaming attitude. Usually, masochistic dependence on the childhood situation is repeated in the relationship with the partner [2; 3; 4; 5].

Atopic neurodermatitis (endogenous eczema) is a disease that is closely related to autonomic central nervous processes, and thus depends on the patient's personal characteristics. Such patients are often characterized by pronounced passivity. It is difficult for them to assert themselves, and the occurrence of the disease is often accompanied by conflicting partner relations. Attacks of neurodermatitis often occur with problems in partner relationships, separation or the appearance of persons who have great emotional significance for the patient. Often there are experiences and manifestations of strong feelings, expectations, desires for intimacy, sexuality and its frustration due to one's own ambivalence or rejection by a partner [2; 3; 4; 5].

Conclusions. Therefore, there is a close connection between stress, mental state and skin diseases, which can be mediated by neuroendocrine changes in the body, dysfunctions of the immune system, changes in food and hygienic behavior that occur as a result of increased levels of stress. Effective stress management and maintaining mental health can help prevent and treat skin conditions.

REFERENCES

1. Kuznetsova O. Yu., Lanovenko Yu. I. Exacerbation of psychosomatic diseases in adolescence. *Herald of Kiev institute of business and technology*. 2019. №1. P. 33–37. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/970794> (date of appeal: 06.10.2023).
2. Mental disorders in patients with skin pathology / Spirina I. D., Shornikov A. V., Fauzy Ye. S., Shevchenko Yu. M., Kovalenko T. Yu. *Dermatovenerology. Cosmetology. Sexopathology*. 2018. №1–4. P. 99–104. URL: https://www.researchgate.net/publication/340654304_Psihichni_rozladi_u_hvorih_z_patologieu_skiri (date of appeal: 05.10.2023).
3. Psychosomatic disorders in patients with allergic dermatoses and their

correction / Kutasevich Ya. F., Oliynyk I. O., Mashtakova I. O., Stulii O. M., Pyatykop I. O. *Dermatology and venerology*. 2019. №1 (83). P. 28–32. URL: http://idvamnu.com.ua/wp-content/uploads/2019/04/2019_01-Katusevich.pdf (date of appeal: 05.10.2023).

4. Khomulenko T. B. Basics of psychosomatics: educational and methodological manual. Vinnytsia: Nova Knyga, 2009. 120 p.

5. Shevchenko S. I. Skin diseases: psychosomatic aspect. *Actual problems of sociology, psychology and pedagogy*. 2013. Iss. 19. P. 191–198. URL: <https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.19.191.pdf> (date of appeal: 06.10.2023).

6. Aymedov K. V. Psychodermatology – biopsychosocial approach. *Journal of Education, Health and Sport*. 2016. №6 (12). P. 941–950. DOI <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.321392>. URL: <http://ojs.ukw.edu.pl/index.php/johs/article/view/4281> (date of appeal: 06.10.2023).

7. Kwan Z., Bong Y. B., Tan L. L. Determinants of quality of life and psychological status in adults with psoriasis. *Archives of Dermatological Research*. 2018. Vol. 310, № 5. P. 443–451.

8. Psychodermatology: an association of primary psychiatric disorders with skin / Tohid H., Shenefelt P. D., Burney W. A., Aqeel N. *Revista Colombiana De Psiquiatria*. 2019. Vol. 48. № 1. P. 50–57.

SEASONAL CHARACTERISTICS OF THE ONSET AND CLINICAL COURSE OF RELAPSING-REMITTING MULTIPLE SCLEROSIS

Somilo Olga,

Teaching Assisntnt,

Prof.

Kalbus Oleksandr,

Head of the Department of Neurology,

Dnipro State Medical University, Dnipro, Ukraine

Background. Relapsing-remitting multiple sclerosis (RRMS) is a chronic autoimmune disease of the central nervous system, characterized by inflammation, demyelination, and axonal damage. The etiology of RRMS remains complex and multifactorial, involving a combination of genetic predisposition and environmental factors. Understanding the temporal patterns of disease onset and exacerbations can provide valuable insights into the disease's underlying mechanisms and inform therapeutic strategies.

Seasonal variations in the manifestation and progression of RRMS have been a subject of interest, as environmental factors such as temperature, sunlight exposure, and viral infections are believed to influence disease activity. Previous studies have suggested a potential link between the seasonal occurrence of RRMS symptoms and environmental triggers. However, comprehensive investigations that consider both the onset and clinical course of RRMS in relation to seasons are essential for a more nuanced understanding.

The aim of this study was to explore the seasonal characteristics of the onset and clinical course of relapsing-remitting multiple sclerosis (RRMS).

Material and Methods. This study examined 105 patients with RRMS, aged between 18 and 49 years. Clinical-neurological examinations were conducted, including the collection of complaints, medical history (specifying the month of disease onset and the last exacerbation, as well as disease-modifying therapy intake), patient lifestyle information, and neurological examination using the Expanded Disability Status Scale (EDSS).

Results. The study revealed that the majority of examined patients (23.8%) experienced the onset of RRMS in March. The most common months for the initial symptoms were March (23.8%), February (16.2%), and May (12.4%), indicating a tendency towards a spring debut of the disease (overall 41.0%). The frequency of exacerbations in the past year was 48.6% (95% CI 39.0 - 58.1) among all participants. The highest frequency of exacerbations occurred in spring (34.3%), peaking in April (12.4%). Patients receiving disease-modifying therapy had the lowest exacerbation frequency - 8.5% (95% CI 0.53 - 16.49), while those not receiving such therapy had a frequency of 81.0% (95% CI 70.95 - 91.12), surpassing ($p<0.001$) the exacerbation frequency in patients receiving disease-modifying therapy by 72.5% (95% CI 55.3 - 83.5). A statistically significant correlation was also found between the month of diagnosis and the number of exacerbations in the past year ($r_s=0.21$; $p=0.032$).

Conclusions. According to the obtained results, relapsing-remitting multiple sclerosis (RRMS) most frequently initiated in spring among the general sample of patients, while the diagnosis was more often established in autumn. It was observed that there was a significantly higher frequency of exacerbations in spring. The use of disease-modifying therapy significantly reduces the risk of exacerbation development.

REFERENCES:

1. Ascherio A, Munger KL. Epidemiology of multiple sclerosis: from risk factors to prevention. *Seminars in Neurology*. 2008;28(1):17-28.
2. Confavreux C, Vukusic S, Adeleine P. Early clinical predictors and progression of irreversible disability in multiple sclerosis: an amnesic process. *Brain*. 2003;126(4):770-782.
3. Tremlett H, Van der Mei I, Pittas F, Blizzard L, Paley G, Mesaros D, Woodbaker R, Nunez M, Dwyer T, Taylor BV, Ponsonby AL. Monthly ambient sunlight, infections and relapse rates in multiple sclerosis. *Neuroepidemiology*. 2008;31(4):271-279.

УДК 616-08-039.75

**ГЕРІАТРИЧНІ СИНДРОМИ В ПАЛІАТИВНІЙ МЕДИЦИНІ:
ОЦІНКА, ТЕРАПІЯ ТА ПОКРАЩЕННЯ ЖИТТЯ**

Адамовська Олександра Сергіївна,
студент

Голозубова Олена Валеріївна

к.мед.н., асистент

Харківський національний медичний університет
м. Харків, Україна

Анотація: Геріатричні синдроми є важливою складовою паліативної медицини та вимагають особливої уваги у лікуванні пацієнтів, що перебувають у критичному стані. Основна мета цього дослідження - розглянути та проаналізувати вплив геріатричних синдромів на надання паліативної допомоги та визначити ефективні стратегії їх управління.

Ключові слова: геріатричні синдроми, паліативна медицина, люди похилого віку

Відсоток літнього населення світу стрімко зростає. Згідно з прогнозами ООН, до 2050 року чисельність людей старше 65 років досягне 2 млрд., а до 2100 року - 3,1 млрд. Цей процес старіння призводить не лише до очікуваного зростання хронічних захворювань і численних станів здоров'я, але й до зростання відомих геріатричних синдромів, які пов'язані зі зниженням функціональних можливостей організму. Коли ми говоримо про функціональний стан, ми маємо на увазі здатність людини функціонувати як біологічно, так і соціально, а не просто працездатність окремих органів або систем. Геріатричні синдроми є важливими факторами у паліативній медицині та вимагають комплексного підходу до їх виявлення та терапії. Розуміння впливу цих синдромів дозволяє покращити якість життя пацієнтів та забезпечити комфортну паліативну допомогу на критичних етапах їхнього

життя [1]. Швидке зростання кількості людей похилого віку разом зі зростанням поліморбідності (співіснування багатьох станів здоров'я) зумовили необхідність змін у діагностиці та підходах до лікування. У 1940-х роках було виявлено, що функціональні розлади, такі як прикутість до ліжка, не завжди були спричинені традиційними медичними діагнозами. Це усвідомлення призвело до впровадження структурованих геріатричних обстежень, що стало важливою віхою в історії медицини. Ці обстеження зосереджені не лише на окремих захворюваннях, а й на поліморбідних станах та геріатричних синдромах. Процес передбачає комплексне геріатричне обстеження, що включає різні спеціалізовані методи обстеження для діагностики фізичного, психоемоційного та соціального статусів. Діагностика геріатричних синдромів є невід'ємною частиною комплексного геріатричного обстеження.

Ці синдроми можна розділити на соматичні (наприклад, недоїдання, пролежні, нетримання сечі, падіння, проблеми з рухливістю, запаморочення, біль, порушення слуху та зору), психічні (наприклад, деменція, делірій, розлади поведінки, депресія) та соціальні (наприклад, соціальна ізоляція, залежність від інших, втрата здатності до самообслуговування, розрив сімейних зв'язків). Серед цих синдромів значне місце займає синдром слабкості. Кволість характеризується слабкістю, астеною, вразливістю. Вона часто розвивається разом з іншими геріатричними синдромами і призводить до значної втрати функціональних можливостей і незалежності.

Геріатричні синдроми можуть бути зумовлені як віковими змінами, так і різними захворюваннями. Вони негативно впливають на функціональний стан і якість життя людей похилого віку, підвищують ризик смерті і вимагають особливого підходу до лікування та догляду.

У паліативній геріатрії комплексна геріатрична оцінка є невід'ємною частиною допомоги пацієнтам. Вона дозволяє виявити та оцінити геріатричні синдроми, які можуть мати важливе значення для планування паліативної допомоги.

До найбільш значущих геріатричних синдромів, що мають відношення до

паліативної допомоги, належать такі:

- * Синдром недуги - зниження фізичної активності та здатності до самообслуговування.

- * Синдром когнітивного зниження - зниження пам'яті, уваги, мислення та інших когнітивних функцій.

- * Депресія - психічний розлад, що характеризується пригніченим настроєм, втратою інтересу до життя, почуттям безнадійності та вини.

- * Втрата ваги – зниження маси тіла на 5% і більше протягом 12 місяців.

- * Зневоднення - зниження обсягу рідини в організмі.

- * Інконтиненція - нетримання сечі чи калу.

- * Пролежні - виразкові ураження шкіри та підлеглих тканин, що виникають внаслідок тривалого тиску на неї.

- * Остеопороз – зниження щільності кісткової тканини, що підвищує ризик переломів [2].

Виявлення цих синдромів дозволяє визначити основні напрями корекції порушень, які впливають на якість життя пацієнтів. Наприклад, при синдромі недуги необхідно забезпечити пацієнту допомогу у самообслуговуванні, при синдромі когнітивного зниження – провести психотерапію чи медикаментозне лікування, при депресії – призначити антидепресанти.

Паліативна допомога в геріатрії спрямована на покращення якості життя пацієнтів, які мають геріатричні синдроми, та полегшення їх страждань. Вона включає наступні компоненти:

- * Медико-соціальну допомогу, спрямовану на лікування та профілактику захворювань, а також на реабілітацію пацієнтів.

- * Психосоціальну допомогу, спрямовану на підтримку пацієнтів та їх близьких.

- * Соціально-побутову допомогу, спрямовану забезпечення пацієнтів необхідними умовами життя та догляду.

Паліативна допомога в геріатрії має бути комплексною та міждисциплінарною, тобто здійснюватися фахівцями різних галузей медицини

та соціальної сфери. Це дозволить забезпечити пацієнтам максимально ефективну та якісну допомогу.

На додаток до описаної вище інформації, можна додати такі відомості:

* Важливість ранньої діагностики. Рання діагностика геріатричних синдромів дозволяє своєчасно розпочати лікування та корекцію порушень, що може покращити якість життя пацієнтів та продовжити їхнє життя.

* Можливість профілактики. Деякі геріатричні синдроми, такі як остеопороз, можуть бути попереджені шляхом своєчасного виявлення та лікування захворювань, що їх викликають.

* Роль сім'ї та суспільства. Сім'я та суспільство відіграють важливу роль у наданні паліативної допомоги людям похилого віку. Вони можуть надавати підтримку пацієнтам та їхнім близьким, а також брати участь у догляді за ними [3].

Підводячи підсумок, можна сказати, що старіння населення відзначається не лише збільшенням кількості людей похилого віку, але й зростанням геріатричних синдромів. Це зумовило необхідність змін у способах діагностики та лікування людей похилого віку, зосередившись на комплексній геріатричній оцінці та лікуванні поліморбідності. Геріатричні синдроми є важливими факторами у паліативній медицині та вимагають комплексного підходу до їх виявлення та управління. Розуміння впливу цих синдромів дозволяє покращити якість життя пацієнтів та забезпечити комфортну паліативну допомогу на критичних етапах їхнього життя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Geriatric Syndromes and Geriatric Assessment for the Generalist
Charlotte Carlson MD, MPH Susan E. Merel MD, Michi Yukawa
2. <https://umj.com.ua/uk/publikatsia-129968-paliativna-dopomoga-v-ukrayini-shho-maye-zminitisya>
3. https://krasnop.crl.net.ua/wp-content/uploads/2020/06/1.-2020-orhaniz-pkhd-tsarenko_compressed.pdf

УДК 616.31:616.126-002:616-089.

ОБНОВЛЕННЯ ЩОДО ВЕДЕННЯ ТА ЛІКУВАННЯ ВІРУСНИХ ГЕПАТИТІВ

**Алієв Руфат Бахтіярович,
Шаповалова Анна Сергіївна,**
асистенти кафедри внутрішньої медицини №1
Донецький національний медичний університет
м. Кропивницький, Україна
Мельникова Діана Сергіївна,
студентка
Донецький національний медичний університет
м. Кропивницький, Україна

Анотація: Щорічно вірусний гепатит призводить до 1,4 мільйона смертей. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) поставила амбітну мету ліквідувати вірусний гепатит до 2030 року, але значні проблеми залишаються. До них належать нерівність у доступі до медичної допомоги, охоплення груп ризику та забезпечення доступу до скринінгу та ефективного лікування.

Було досягнуто значних успіхів у лікуванні вірусних гепатитів, таких як поява лікувальних методів проти гепатиту С та розвиток і вдосконалення вакцинації проти гепатиту А, гепатиту В та гепатиту Е. Зрештою, високий рівень охоплення вакцинацією та широкомасштабні програми тестування та лікування з високою частотою скринінгу можуть усунути вірусні гепатити та зменшити їх тягар для систем охорони здоров'я.

Ключові слова: Вірусний гепатит, вірус гепатиту А, вірус гепатиту В, вірус гепатиту С, вірус гепатиту D, вірус гепатиту Е

Мета роботи: ознайомитися з поточними даними щодо лікування вірусного гепатиту та детально описати майбутні варіанти лікування та потенційні напрямки досліджень.

Матеріали і методи: в процесі підготовки матеріалу було опрацьовано 10 літературних джерел.

Результати: Вірусний гепатит є серйозною проблемою для охорони здоров'я, оскільки він може стати хронічним і, зрештою, призвести до термінальної стадії захворювання печінки або розвитку гепатоцелюлярної карциноми (ГЦК). Отже, вірусний гепатит є одним із провідних показань для трансплантації печінки і, таким чином, сприяє розбіжності між пропозицією та попитом на донорські органи[1].

У той час як гепатити А і Е зазвичай мають самообмежений перебіг з подальшим повним одужанням, гепатити В і С часто призводять до хронічної інфекції, і вони відповідають за найбільш несприятливі наслідки цього захворювання. Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) у всьому світі приблизно 100 мільйонів людей мають антитіла проти вірусу гепатиту С (ВГС), а 71 мільйон людей мають вірусемію ВГС [2]. У багатоцентровому міжнародному дослідженні за участю 161 країни поширеність поверхневого антигену (HBsAg) вірусу гепатиту В (HBV) становила 3,61%. Через високу поширеність ВООЗ поставила цілі щодо ліквідації гепатиту В і С до 2030 року. За останнє десятиліття було досягнуто швидких і значних успіхів у діагностиці та лікуванні вірусних гепатитів, але незважаючи на ці досягнення, проблеми зі скринінгом, діагностикою, направленням і лікуванням вірусних гепатитів все ще залишаються.

Тому через високу поширеність вірусного гепатиту та його серйозні наслідки дослідницька діяльність у цій галузі завжди була інтенсивною, і поступово з'являлися нові та все більш ефективні методи лікування.

Хоча ефективна профілактична вакцина проти гепатиту В існує вже більше 30 років, інфекція ВГВ все ще є основною причиною хронічних захворювань печінки в усьому світі [3]. HBV — це малий вірус дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК) родини *Herpesviridae*. HBV інфікує гепатоцити та встановлює свій цикл реплікації через проміжну РНК (через зворотну транскрипцію) і може інтегруватися в геном господаря, таким чином

будучи здатним зберігатися в ядрі гепатоцитів [4,5].

Хронічний гепатит В є динамічним інфекційним захворюванням, прогресування якого сильно залежить від взаємодії між імунною відповіддю хазяїна та вірусом. Більше двох третин хворих на хронічний гепатит В є неактивними носіями. Вони демонструють низьку швидкість реплікації вірусу та мінімальне некрозапалення печінки або його відсутність, вторинне через слабку активацію вродженого імунітету та специфічну імунологічну відповідь на ВГ В [6].

Важливо визначити цілі лікування ВГВ. Вірусологічна відповідь під час терапії нуклеозидним аналогом (НА) визначається як зниження сироваткової ДНК вірусу гепатиту В до невизначених рівнів за допомогою тестів із нижньою межею виявлення 10–20 МО/мл. Якщо для лікування використовується інтерферон (IFN) альфа, вірусологічна відповідь визначається як сироватковий рівень ДНК HBV нижче 2000 МО/мл, оцінений через 6 місяців після початку лікування та в кінці терапії [7]. Біохімічна відповідь визначається як нормалізація рівня аланінамінотрансферази в сироватці крові. Біохімічна відповідь, пов'язана зі зниженням вірусного навантаження ВГ В, є важливою метою, якої необхідно досягти, оскільки вони обидва пов'язані зі зниженням ризику прогресування до цирозу печінки та ГЦК [8].

Незважаючи на те, що ламівудин використовувався протягом багатьох десятиліть для лікування хронічного гепатиту В через його безпеку та низьку вартість, низький генетичний бар'єр і ризик розвитку резистентності до ліків призвели до того, що це менш ефективна терапія порівняно з іншими лікувальними засобами. В даний час терапія ламівудином зарезервована для конкретних ситуацій, наприклад, недоступність ентекавіру або тенофовіру. Крім того, це лікування все ще може відігравати роль у ВІЛ-інфікованих пацієнтів, якщо воно використовується як частина антиретровірусної схеми [9].

Дві форми IFN (звичайний і пегільований) і п'ять НА [телбівудин, ентекавір, тенофовіру дизопроксилу фумарат (TDF), тенофовіру алафенаміду фумарат (TAF) і бесифовір дипівоксил] є противірусними засобами, які

використовуються для лікування хронічного гепатиту В. Незважаючи на те, що ці препарати сильно пригнічують реплікацію HBV, знижують ризик цирозу печінки та запобігають подальшому прогресуванню захворювання, вони не є лікувальними засобами та не мають доведеного позитивного впливу на існуючий вірусний резервуар гепатоцитів. За даними основних гепатологічних товариств, ентекавір, TDF, TAF і пегільований (Peg) IFN альфа наразі є препаратами першої лінії проти HBV, рекомендованими для лікування хронічного гепатиту В [10].

Протягом останніх кількох років TAF був розроблений як більш безпечна альтернатива TDF, оскільки останній пов'язаний як з дисфункцією проксимальних ниркових каналців, так і з низькою мінеральною щільністю кісткової тканини. Завдяки фармакологічним властивостям TAF значно більше активного препарату доставляється до клітин-мішеней, тоді як набагато менше його можна виміряти в кровотоці, що знижує системну токсичність. Ці властивості особливо корисні для літніх пацієнтів, пацієнтів з нирковою дисфункцією або остеопорозом .

NA та IFN мають різні механізми дії, а також певні переваги та недоліки. З одного боку, порівняно з НА, ІФН має переваги, оскільки є лікуванням із обмеженою тривалістю, відсутністю резистентності та вищим шансом стійкої вірусологічної відповіді без лікування .

Висновок: Лікування вірусного гепатиту швидко розвивалося протягом останнього десятиліття завдяки вражаючому впровадженню лікувальних методів проти гепатиту С. Розробка та вдосконалення вакцинації проти HAV і HEV також є значним прогресом у цій галузі. Незважаючи на ці досягнення, ліки, які також виліковують гепатит В, крім пригнічення вірусу, поки що недоступні. Цільові противірусні препарати проти гепатиту В заохочують до майбутніх методів лікування, а імуномодулююча терапія та технології глушіння генів є найбільш перспективними підходами до викорінення вірусу. Збільшення частоти випадків ВГ В призводить до розробки цільових противірусних засобів проти ВГ В, які зараз перебувають у стадії клінічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ringelhan M, McKeating JA, Protzer U. Вірусний гепатит і рак печінки. *Philos Trans R Soc Lond B Biol Sci.* 2017;
2. Бен Арі З., Вайцман Е., Сафран М. Онкогенні віруси та гепатоцелюлярна карцинома. *Clin Liver Dis.* 2015;
3. Santopaolo F, Lenci I, Milana M, Manzia TM, Baiocchi L. Трансплантація печінки для гепатоцелюлярної карциноми: де ми стоїмо? *World J Gastroenterol.* 2019;
4. Саммерфілд Я.А. Оновлення вірусного гепатиту. *J R Coll Physicians Lond.* 2000;
5. Всесвітня організація охорони здоров'я. Оцінки ВООЗ щодо поширеності та захворюваності на інфекцію вірусом гепатиту С за регіонами ВООЗ, 2015 р.
6. Швейцер А, Хорн Дж., Миколайчик Р.Т., Краузе Г., Отт Дж.Дж. Оцінки світової поширеності хронічної вірусної інфекції гепатиту В: систематичний огляд даних, опублікованих між 1965 і 2013 роками.
7. Всесвітня організація охорони здоров'я. Боротьба з гепатитом В і С для досягнення ліквідації до 2030 року: Короткий опис.
8. Шин Е.К., Чон Ш. Природна історія, клінічні прояви та патогенез гепатиту А. *Cold Spring Harb Perspect Med.* 2018;
9. Daniels D, Grytdal S, Wasley A Centers for Disease Control and Prevention (CDC) спостереження за гострим вірусним гепатитом - США, 2007.
10. Фостер М. А., Хофмейстер М. Г., Купроніс Б. А., Лін І., Ся Г. Л., Ін С., Тешале Е. Збільшення заражень вірусом гепатиту А - США, 2013-2018 рр.

УДК 616.31:616.126-002:616-089.

ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ІНФЕКЦІЙНОГО ЕНДОКАРДИТУ ПІД ЧАС СТОМАТОЛОГІЧНИХ ВТРУЧАНЬ

**Алієв Руфат Бахтіярович,
Шаповалова Анна Сергіївна,**
асистенти кафедри внутрішньої медицини №1
Донецький національний медичний університет
м. Кропивницький, Україна
Тєплова Валерія Ярославівна,
студентка
Донецький національний медичний університет
м. Кропивницький, Україна

Анотація: Актуальність проблеми інфекційного ендокардиту (ІЕ) в стоматологічній практиці з роками не зменшується. Розповсюдженість ІЕ неухильно зростає. Більш ніж половину випадків ІЕ в США і Європі становить ІЕ у пацієнтів віком понад 60 років, а середній вік пацієнтів неухильно збільшується протягом останніх 40 років. Особливою проблемою є ІЕ після хірургічної заміни клапана, що виникає у 1–6 % пацієнтів і асоціюється з високою смертністю.

Так, дещо змінилася сучасна парадигма щодо стратегії запобігання ІЕ запально-інфекційного захворювання ендокарда, що характеризується локалізацією збудника на клапанах серця, рідше на пристінковому ендокарді, й супроводжується, як правило, бактеріємією з ураженням різних органів та систем. Ця ендоваскулярна інфекція уражає не тільки ендокард, один або кілька клапанів, муральний ендокард, серцеві перегородки, але й імплантовані чужорідні матеріали, такі як клапанні протези або електроди кардіостимулятора [1, 2].

Ключові слова: інфекційний ендокардит, стоматологічні втручання, профілактика.

Метою роботи є обґрунтування доцільності використання антибіотикотерапії при ІЕ під час стоматологічного лікування.

Матеріали і методи: При виконанні цієї роботи було проведено аналіз літературних даних та додаткових джерел, включаючи наукові статті, як вітчизняних так і закордонних авторів. Літературний пошук проведено з використанням баз даних, таких як PubMed, Google Scholar.

Результати: Поверхня слизової оболонки у людини заселена численними бактеріями, тому будь-яке пошкодження може супроводжуватись бактеріємією. Інфекційний ендокардит може розвинути як ускладнення менінгококової інфекції (хронічна форма), сальмонельозу (септичний/септикопіємічний варіант генералізованої форми), після інвазійних стоматологічних втручань або ж звичайній чистці зубів. Наприклад, при чистці зубів у осіб з поганою гігієною порожнини рота частота бактеріємії досягає 20 - 67,5%. У зв'язку з цим очевидно, що ретельний догляд за органами порожнини рота у хворих із захворюваннями серця має велике значення в профілактиці ІЕ [2, 3]. ІЕ залишається значущим фактором ризику високої захворюваності та смертності, тому при проведенні різноманітних медичних процедур і маніпуляцій необхідним є розгляд питання щодо проведення профілактики даної патології. Слід підкреслити, що численні протоколи антибіотикопрофілактики ІЕ постійно переглядалися та вдосконалювалися. Однак, на жаль, дотепер багато лікарів різних спеціальностей, зокрема й стоматологи, не мають чітких знань та вмінь щодо грамотного використання антибіотиків для профілактики ІЕ. У 2007 році American Heart Association випустила оновлену версію рекомендацій з профілактики ІЕ. Внесені зміни були засновані на доказовій базі клінічних досліджень, оглядах в галузі інфектології, викликаного медичними маніпуляціями, даних про чутливість основних збудників ІЕ тощо [4].

Антибіотикопрофілактика тепер не показана пацієнтам зі стенозом аорти, мітральним стенозом або пролапсом мітрального клапана, пацієнтам з фізіологічними шумами серця або пацієнтам з відхиленнями на ехокардіограмі без явних патологічних шумів; при виконанні рутинних анестезіологічних

ін'єкцій при проколі неінфікованих тканин, при виконанні рентгенологічного дослідження зуба, при установці, видаленні або корекції положення ортодонтичних пристроїв, видаленні зубів або протезуванні, а також при кровотечі внаслідок травми губ або слизової оболонки ротової порожнини. Інфекційний ендокардит частіше виникає в результаті бактеріємії, пов'язаної з повсякденною активністю, ніж унаслідок стоматологічних процедур [5]. Підтримання оптимального здоров'я та гігієни ротової порожнини може знизити рівень бактеріємії, що виникає внаслідок повсякденної активності і є більш ефективним заходом для зниження ризику ІЕ, ніж антибіотикопрофілактика при стоматологічних процедурах. Незважаючи на суперечливість результатів досліджень і відсутність суворої доказової бази, беручи до уваги високий ризик несприятливого результату ІЕ в разі його розвитку, антимикробна профілактика рекомендована при стоматологічних втручаннях, які зачіпають ясна, періапикальну ділянку зуба або порушують цілісність слизової порожнини рота [6,7].

Антибіотикопрофілактика залежить від майбутніх втручань:

Мінімальні втручання: Максимальні втручання:

- Місцева анестезія; -Загальне знеболення;
- Одноразове втручання; -Госпіталізовані пацієнти;
- Амбулаторні пацієнти. -Багаторазові втручання.

Таблиця 1.

Схема антибіотикопрофілактики перед стоматологічним втручанням

ТИП ВТРУЧАНЬ	ЗА ГОДИНУ ДО ЛІКУВАННЯ	ЧЕРЕЗ 6-8 ГОДИН ПІСЛЯ ЛІКУВАННЯ
<i>Максимальні втручання</i>		
Алергія на пеніцилін	Ванкоміцин 1,0 г, в/в +Гентаміцин 1,5 мг/кг, в/в,в/м.	Ванкоміцин 1,0 г, в/в(вводити протягом 1 години).
Немає алергії на пеніцилін	Ампіцилін 2 г, в/в + Гентаміцин 1,5 мг/кг, в/в, в/м.	Амоксицилін 1-1,5 всередину.
<i>Мінімальні втручання</i>		
Алергія на пеніцилін	Кліндаміцин 0,3 -0,6 г всередину.	НІ
Немає алергії на пеніцилін	Амоксицилін 3,0 г всередину.	НІ
<i>Дозволені модифікації</i>	Додаткова доза антибіотика після лікування (процедури).	

Висновки: Під час лікування особливу увагу потрібно приділяти людям з підвищеним ризиком розвитку ІЕ. Проводити детальний огляд пацієнта, антибіотикопрофілактику для запобігання розвитку ІЕ. Вибір режиму антибіотикопрофілактики залежить від майбутніх маніпуляцій, якщо стоматологічні втручання не будуть супроводжуватись кровотечею, то й профілактичне призначення антибіотиків непотрібно.

Дослідження деяких авторів допомогло встановити, що антибіотикопрофілактика дозволила знизити рівень ускладнень після стоматологічних втручань, тим самим зменшити розвиток інфекційного ендокариту ІЕ [5, 6, 7].

ЛІТЕРАТУРА

1. Challenges in Infective Endocarditis / Thomas J. Cahill, Larry M. Baddour, Gilbert Habib et al. JACC. 2017. Vol. 69 (3). P. 325–344
2. The Evolving Nature of Infective Endocarditis in Spain: A Population-Based Study (2003 to 2014) / C. Olmos, I. Vilacosta, C. Fernández-Pérez et al. J Am Coll Cardiol. 2017. Vol. 70 (22). P. 2795–2804.
3. Багрий А. Э., Багрий Е. А., Гайдуков В. О. Інфекційний ендокардит / під ред. А. І. Дядика. Донецьк: Заславський А. Ю., 2015. 167 с.
4. Daniel C. DeSimone, Imad M. Tleyjeh, Daniel D. Correa de Sa, Nandan S. Anavekar, Brian D. Lahr, Muhammad R. Sohail, James M. Steckelberg, Walter R. Wilson, and Larry M. Baddour. Incidence of Infective Endocarditis Caused by Viridans Group Streptococci Before and After Publication of the 2007 American Heart Association's Endocarditis Prevention Guidelines/Clinical Perspective // Circulation. — 2012. — 126. — 60-64.
5. Pasquali S.K., He X., Mohamad Z., McCrindle B.W., Newburger J.W., Li J.S., Shah S.S. Trends in endocarditis hospitalizations at US children's hospitals: impact of the 2007 American Heart Association Antibiotic Prophylaxis Guidelines // Am. Heart J. — 2012 May. — 163(5). — 894-9.
6. Rushani D., Kaufman J.S., Ionescu-Ittu R. et al. Infective endocarditis in

children with congenital heart disease: cumulative incidence and predictors //
Circulation. — 2013. — 128(13). — 1412- 1419.

7. Thomas J. Cahill, Bernard D. Prendergast. Infective endocarditis.
Lancet. 2016. Vol. 387 (10021). P. 882–893.

УДК: 615.035.7

РАЦІОНАЛЬНА ПСИХОФАРМАКОТЕРАПІЯ БІПОЛЯРНОГО АФЕКТИВНОГО РОЗЛАДУ

Гайденко Вероніка Євгеніївна

Булига Анна Олексіївна

Краснопольська Катерина Олексіївна

Павлюк Катерина Сергіївна

Студентки

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

медичний факультет

Науковий керівник:

Вовк Вікторія Ігорівна

Кандидат медичних наук, доцент кафедри неврології,

психіатрії та наркології

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

медичний факультет

м. Харків, Україна

Анотація: Біполярний афективний розлад проявляється змінами настрою, що супроводжуються змінами поведінки та загального стану пацієнта. Маніакальні епізоди характеризуються підвищеним настроєм, високою швидкістю асоціативних процесів та психомоторним збудженням. Депресивні епізоди – тужливо-злісним настроєм, повільним мисленням та втратою інтересу до оточуючого. Також можуть спостерігатися комбіновані стани: туга зі збудженням, неспокоєм, або ейфорія із загальмованістю.

Ключові слова: біполярний афективний розлад, депресивні епізоди, маніакальні епізоди, гіпоманія, визначення стану настрою пацієнта, манія, депресія, еутимія, когнітивно-поведінкова терапія, психоаналіз, самовпевненість, збудження, дратівливість, гнів, поліфармакотерапія, препарати літію, карбамазепін, вальпроат, тимостабілізатори, нейролептики, антидепресанти, бензодіазепінові препарати.

Мета роботи. Вивчення клініко-психопатологічних особливостей біполярного афективного розладу та моделей діагностики і алгоритмів терапії.

Матеріали та методи. Дослідження спирається на аналізі первинних та вторинних наукових джерел. Для досягнення поставленої мети були задіяні загальнонаукові методи.

Результати. Біполярний афективний розлад – це хронічний та складний психічний розлад, який характеризується маніакальними (гіпоманіакальними) та депресивними епізодами, ознаки яких можуть проявлятися водночас або швидко змінювати один одного.

На відміну від нормальних змін настрою, які характерні для здорових людей, симптоми біполярного афективного розладу можуть призвести до тяжких та серйозних наслідків, тому тема ефективної діагностики та адекватного лікування цього стану є дуже актуальною на сьогоднішній день. Почнемо з маніакальної фази. Така людина живе то у стані емоційного піднесення, самовпевненості та збудження – манії, то у стані крайньої дратівливості та гніву. Він відчуває нескінченний потік думок, що змінюють один одного, розмовляє швидше, ніж зазвичай, і навіть не спить, веде себе імпульсивно, ризиковано і небезпечно: витрачає багато грошей, робить шалені речі, займається дрібними крадіжками, азартними іграми і т. д. Період гіпоманії подібний маніакальний, але, як правило, більш короткий і менш серйозний.

Людина, яка проходить через депресивний період, зазвичай відчуває сум і самотність, у нього критично низька самооцінка. Хтось втрачає інтерес до речей і занять, які раніше йому подобалися, комусь важче сконцентруватися на завданнях, інші менше сплять або, навпаки, не встають із ліжка, у когось взагалі виникають думки про самогубство.

Змішані фази нітрохи не легші за інших, як це може здатися на перший погляд. Вони набагато страшніші та небезпечніші, адже періоди депресії та манії відбуваються одночасно. За статистикою, ризик самогубства вищий саме у змішану фазу, тому що в людини крім негативних думок є багато енергії, щоб втілити їх у життя. Може з'явитися відчуття, що хворий божеволіє: йому

здається, що він один у всьому світі з усіма своїми недоліками і не заслуговує на допомогу. Саме тому надзвичайно важливо вчасно звернутися до кваліфікованого фахівця та отримати лікування.

Біполярний афективний розлад викликає тяжкі страждання у пацієнтів, призводить до втрати працездатності, формування безлічі коморбідних захворювань, розвитку когнітивного дефіциту та зниження якості життя. Постановці правильного діагнозу допомагають дані анамнезу зі слів хворого та загальна клінічна оцінка пацієнта. Основною метою терапії є досягнення ремісії з повним відновленням соціального функціонування. В задачі терапії входять максимально швидке купування симптомів, попередження суїцидальних спроб чи патологічних афектів.

Першим кроком у лікуванні біполярного афективного розладу є визначення стану настрою пацієнта, оскільки підхід до лікування значно відрізняється для гіпоманії, манії, депресії та еутимії. **Постановці правильного діагнозу допомагають дані анамнезу та загальна клінічна оцінка пацієнта.** Це захворювання представляю собою синдром, який не піддається лікуванню окремими агентами. Фармакотерапія, що зазвичай складається із тимостабілізатора в комбінації з нейрорептиком або антидепресантом, може знизити ймовірність рецидиву, підвищити комплаєнс лікуванню та зменшити кількість та тривалість госпіталізацій.

Зазвичай використовують препарати літію. Карбамазепін та вальпроат - найбільш поширені протисудомні препарати, які також мають позитивний ефект у стабілізації настрою. Також застосовують нейрорептики (антипсихотичні препарати): оланзапін, кветіапін, рисперидон та зипразидон. Якщо з'являється безсоння, то можуть допомогти бензодіазепінові препарати. Протягом курсу лікування біполярного афективного розладу доводиться неодноразово змінювати медикаменти з метою найбільш ефективного та раціонального лікування.

Основною помилкою в лікуванні є призначення монотерапії. Лікування цього розладу повинно бути комплексним, з контролем симптомів. Не

рекомендується продовжувати вживання антидепресантів при купування депресивної фази та в період профілактичного лікування, тому що це може призвести до розвитку маніакального епізоду. Госпіталізація хворого обов'язкова при наявності високого суїцидального ризику та розвиненої психотичної симптоматики.

Дуже важливою ланкою окрім фармакотерапії є психотерапія. Когнітивно-поведінкова терапія, психоаналіз, розмови з пацієнтом та проведення бесід допоможе хворому змінити негативні або спотворені моделі мислення, знизити рівень напруженості і, таким чином, в комплексі з терапією препаратами покращити стан хворого.

Висновки. Біполярний розлад не можна вилікувати до кінця, але з ним можна вести абсолютно повноцінне, продуктивне життя. Вивчення особливостей протікання біполярного афективного розладу, комплексне лікування, що включає не тільки медикаментозну терапію, але й психологічні методи, спрямовані на особистість кожного пацієнта, допоможе досягти ремісії з повним відновленням соціального функціонування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Colom F, Vieta E, Martinez-Aran A, Reinares M, Goikolea JM, Benabarre A, Torrent C, Comes M, Corbella B, Parramon G, Corominas J. A randomized trial on the efficacy of group psychoeducation in the prophylaxis of recurrences in bipolar patients whose disease is in remission. *Arch Gen Psychiatry*. 2003 Apr;60(4):402-7.
2. Colom F, Vieta E, Sánchez-Moreno J, Palomino-Otiniano R, Reinares M, Goikolea JM, Benabarre A, Martínez-Arán A. Group psychoeducation for stabilised bipolar disorders: 5-year outcome of a randomised clinical trial. *Br J Psychiatry*. 2009 Mar;194(3):260-5.
3. Scott J, Paykel E, Morriss R, Bentall R, Kinderman P, Johnson T, Abbott R, Hayhurst H. Cognitive-behavioural therapy for bipolar disorder. *Br J Psychiatry*. 2006 May;188:488-9.
4. Frank E, Kupfer DJ, Wagner EF, McEachran AB, Cornes C. Efficacy of

interpersonal psychotherapy as a maintenance treatment of recurrent depression. Contributing factors. *Arch Gen Psychiatry*. 1991 Dec;48(12):1053-9.

5. Jensen AL, Iversen L, Høier R, Kristensen F, Henriksen P. Evaluation of an immunoradiometric assay for thyrotropin in serum and plasma samples of dogs with primary hypothyroidism. *J Comp Pathol*. 1996 Apr;114(3):339-46.

6. Torrent C, Bonnin Cdel M, Martínez-Arán A, Valle J, Amann BL, González-Pinto A, Crespo JM, Ibáñez Á, Garcia-Portilla MP, Tabarés-Seisdedos R, Arango C, Colom F, Solé B, Pacchiarotti I, Rosa AR, Ayuso-Mateos JL, Anaya C, Fernández P, Landín-Romero R, Alonso-Lana S, Ortiz-Gil J, Segura B, Barbeito S, Vega P, Fernández M, Ugarte A, Subirà M, Cerrillo E, Custal N, Menchón JM, Saiz-Ruiz J, Rodao JM, Isella S, Alegría A, Al-Halabi S, Bobes J, Galván G, Saiz PA, Balanzá-Martínez V, Selva G, Fuentes-Durá I, Correa P, Mayoral M, Chiclana G, Merchan-Naranjo J, Rapado-Castro M, Salamero M, Vieta E. Efficacy of functional remediation in bipolar disorder: a multicenter randomized controlled study. *Am J Psychiatry*. 2013 Aug;170(8):852-9.

7. Solé B, Bonnin CM, Mayoral M, Amann BL, Torres I, González-Pinto A, Jimenez E, Crespo JM, Colom F, Tabarés-Seisdedos R, Reinares M, Ayuso-Mateos JL, Soria S, Garcia-Portilla MP, Ibáñez Á, Vieta E, Martinez-Aran A, Torrent C., CIBERSAM Functional Remediation Group. Functional remediation for patients with bipolar II disorder: improvement of functioning and subsyndromal symptoms. *Eur Neuropsychopharmacol*. 2015 Feb;25(2):257-64.

8. https://www.researchgate.net/publication/13926012_Rational_polypharmacy_in_the_bipolar_affective_disorders

9. Angst J, Sellaro R (September 2000). "Historical perspectives and natural history of bipolar disorder". *Biological Psychiatry (Review)*. 48 (6): 445–457.

10. American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (Fifth ed.)*. Arlington, VA: American Psychiatric Publishing. pp. 119–121

11. https://www.researchgate.net/publication/13926012_Rational_polypharmacy_in_the_bipolar_affective_disorders

12. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/9294735/>
13. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32447355/>
14. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK558998/>
15. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/655308/>
16. <https://www.nature.com/articles/1395204>
17. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/1788043/>
18. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/1788043/>

**ОСОБЛИВОСТІ КЛІНІЧНОГО ПЕРЕБІГУ ІНФЕКЦІЙНОГО
МОНОНУКЛЕОЗУ СПРИЧИНЕНОГО ВІРУСОМ
ЕПШТЕЙНА-БАРР У ДІТЕЙ**

Гасумова Назрін,

Студентка

Харківський національний медичний університет,

м. Харків, Україна

Гаврилов Анатолій Вікторович,

к.мед.н., доцент

Харківський національний медичний університет,

м. Харків, Україна

Вступ. Останніми роками великий інтерес дослідників привертає інфекція, спричинена вірусом герпесу людини 4-го типу, що має назву вірусу Епштейна-Барр (EBV). Після первинного інфікування, що протікає в безсимптомній, субклінічній або маніфестній (інфекційний мононуклеоз (ІМ)) формах, вірус зазвичай довічно персистує в епітеліальних клітинах дихальних шляхів, травного тракту і В-лімфоцитах. У деяких випадках може спостерігатися ендогенна реактивація EBV з подальшим розвитком EBV-асоційованих захворювань. Вважається, що у всіх випадках EBV-інфекція так чи інакше пов'язана з імунодефіцитом, у тому числі зумовленим ВІЛ [1].

У невеликої кількості дітей вірус може виступати тригером розвитку таких важких станів і захворювань, як лімфопроліферативний синдром, онкологічна патологія, синдром хронічної втоми, гемофагоцитарний синдром тощо [2].

Мета. Дослідити особливості клінічного перебігу ІМ спричиненого ВЕБ-інфекцією у дітей.

Матеріали і методи. Проведено всебічний огляд сучасної наукової літератури.

Результати та обговорення. У країнах, що розвиваються, і соціально

неблагополучних сім'ях більшість дітей інфікуються EBV до 3 років, до повноліття інфікованим виявляється все населення. У розвинених країнах і матеріально забезпечених сім'ях перша зустріч з EBV може відбутися в шкільному і юнацькому віці [3]. У дітей перших трьох років життя інфікування EBV не супроводжується клінічними проявами і відбувається безсимптомно або проявляється як респіраторна вірусна інфекція. Якщо перша зустріч з EBV припадає на більш старший вік, то в 45 % випадків виникають клінічні прояви типового ІМ. Та сама закономірність стосується підлітків і юнаків.

Джерелом інфекції є хворі на безсимптомні та маніфестні форми хвороби, а також вірусоносії. Встановлено, що 70–90 % осіб, які перенесли ІМ, періодично виділяють EBV в орофарингеальному секреті до 16 місяців [4].

Більшість дослідників відзначають варіабельність і різноманіття клінічних проявів ІМ. Природна сприйнятливість людини до EBV висока. ІМ частіше зустрічається у вигляді спорадичних випадків, проте можливі епідемічні спалахи захворювання. Захворюваність на ІМ має 2 пікових розподілу – до 5-ти та 11-14 років. У 62 % випадків ІМ протікає в поєднанні з іншими інфекціями, при цьому гострі грипозна і герпетична інфекції сприяють легкому перебігу ІМ.

Останні дані дають змогу розглядати ІМ як захворювання імунної системи [5]. Для клінічної імунології ІМ характерна аутоенсибілізація лімфоцитів до тканини тимуса, селезінки та препаратів нативної й денатурованої ДНК, а також поява преципіруючих антитіл до аутолізатів еритроцитів. Труднощі діагностики ІМ пов'язані з різноманіттям клінічних проявів цього захворювання. Клінічна картина може нагадувати гепатит, псевдотуберкульоз, дифтерію, ЦМВ-інфекцію, лейкоз тощо [6].

Інкубаційний період при ІМ становить – 30-50 днів від моменту контакту, у разі потрапляння вірусу прямо в кров – 2-3 тижні. У дітей він може скорочуватися до 10-14 днів.

Основний симптомокомплекс захворювання включає такі провідні симптоми, які найчастіше трапляються: гарячка, збільшення розмірів усіх

периферичних лімфовузлів, особливо шийної групи, ураження ротоглотки та носоглотки, збільшення розмірів печінки та селезінки, кількісні та якісні зміни мононуклеарів у периферичній крові.

Захворювання в більшості випадків починається гостро (80% хворих), з підвищення температури тіла до фебрильних цифр. Однак весь клінічний симптомокомплекс, властивий ІМ, зазвичай розвивається не відразу. Гарячка триває 1–2 тижні і домінує в 90% випадків у другій половині дня та ввечері, досягаючи 38–39 °С. Ураження ротоглотки є найбільш постійним симптомом і має місце у 80–98% хворих. На відміну від інших видів ангін, ангіна при ІМ починається з різкого набряку слизової оболонки глотки та елементів лімфоїдного кільця, що призводить до утруднення носового дихання та проявляється хрипінням уві сні, при цьому виділень із носа на початку хвороби немає [7].

Лімфаденопатія зустрічається у 80-100% хворих, супроводжується збільшенням передньо- і задньошийних лімфовузлів. Поряд із цим може мати місце генералізована лімфаденопатія. Гіперплазія периферичних лімфовузлів частіше закінчується їхнім мимовільним лізисом до 10-14-го дня захворювання, однак невелика припухлість лімфатичних вузлів та їхня болючість у частини дітей можуть зберігатися протягом кількох тижнів і навіть місяців.

Частим симптомом ІМ в дітей є збільшення печінки та селезінки. Гепатомегалія, за різними джерелами, зустрічається в 10-67% випадків і майже завжди супроводжується ферментемією, підвищенням неспецифічних трансаміназ. Жовтяниця розвивається рідко (2-10%). Описано летальні випадки ІМ внаслідок блискавичного перебігу хвороби, розвитку печінкової недостатності та ДВЗ-синдрому. У 42-81% хворих на гострий ІМ можливий розвиток спленомегалії, яка досягає максимальних розмірів на 2-3 тижні від початку захворювання і частіше спостерігається в дітей, старших за 4 роки.

У розпал захворювання нерідко спостерігаються різні висипання на шкірі. Висип може бути різного характеру (точковим, плямисто-папульозним, уртикарним, геморагічним) [8]. На слизовій оболонці порожнини рота

з'являються енантема і петехії . У 60-80% випадків екзантема на 5-10 дні хвороби пов'язана із застосуванням ампіциліну, амоксициліну та інших пеніцилінів [9].

Висновки. ІМ на сучасному етапі зберігає всі клінічні особливості перебігу. У клініці проявляється поліморфізмом клінічних симптомів, що ускладнює ранню діагностику цього захворювання і вимагає подальшого вивчення особливості даної інфекції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Jillian E Sylvester, Benjamin K Buchanan, Taran W Silva. Infectious Mononucleosis: Rapid Evidence Review. *Am Fam Physician*. 2023 Jan; 107 (1): 71–78.
2. P Naughton, M Heal, F Enright. Infectious Mononucleosis: diagnosis and clinical interpretation. *Br J Biomed Sci*. 2021 Jul; 78 (3): 107–116.
3. Klaus Rostgaard, Henry H Balfour Jr, Ruth Jarrett. Primary Epstein-Barr virus infection with and without infectious mononucleosis. *PLoS One*. 2019 Dec 17; 14 (12): e0226436.
4. Michael Mohseni, Michael P. Boniface, Charles Graham. *Mononucleosis*. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2023 Jan. 2023 Aug 8.
5. Anders Fugl, Christen Lykkegaard Andersen. Epstein-Barr virus and its association with disease – a review of relevance to general practice. *BMC Fam Pract*. 2019 May 14; 20 (1): 62.
6. Takamasa Ishii, Yosuke Sasaki, Tadashi Maeda. Clinical differentiation of infectious mononucleosis that is caused by Epstein-Barr virus or cytomegalovirus: A single-center case-control study in Japan. *J Infect*. 2019 Jun; 25 (6): 431–436.
7. A I Kryukov, T P Bessarab, G Yu Tsarapkin. Infectious mononucleosis in practice of otorhinolaryngologist. *Vestn Otorinolaringol*. 2021; 86 (4): 79–85.
8. Sonal Muzumdar, Marti Jill Rothe, Jane M Grant-Kels. The rash with maculopapules and fever in adults. *Clin Dermatol*. 2019 Mar-Apr; 37 (2): 109–118.
9. Anaas Moncef Mergoum. Amoxicillin Rash in Infectious Mononucleosis. *N Engl J Med*. 2021 Sep 9; 385 (11): 1033.

**ФАКТОРИ РИЗИКУ ВИНИКНЕННЯ ДЕРМАТОЛОГІЧНИХ
ПОРУШЕНЬ СЕРЕД ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З
ВІЙНОЮ В УКРАЇНІ**

**Єрьоміна Ольга Ігорівна,
Білоусова Єлизавета Сергіївна**
Студенти

Пустова Наталія Олександрівна
канд. техн. наук, доцент кафедри дерматології,
венерології та медичної косметології

Біловол Алла Миколаївна
д.мед.н., професор кафедри дерматології,
венерології та медичної косметології
Харківський Національний Медичний Університет,
м. Харків, Україна

Вступ: Визначення етіологічних чинників актуальних дерматологічних порушень є одним із ключових аспектів їх правильного та успішного лікування та профілактики [2, с. 178]. Однак, сучасні реалії створюють передумови до оновленого аналізу причин та факторів ризику шкірних захворювань, що враховується у тому числі при розробці стратегій їх попередження.

Методи дослідження: При аналізі наукових джерел для проведення нашого дослідження було застосовано порівняльно-описовий метод, метод класифікації, узагальнення, абстрагування, індукції, дедукції та пояснення.

Актуальність дослідження: У нашому дослідженні ми визначили ті фактори ризику виникнення дерматологічних порушень, що пов'язані зі змінами навколишнього середовища та його сприйняття індивідами у зв'язку з воєнним станом в Україні. Військова ситуація загалом та в окремих аспектах її впливу значною мірою позначається на стані здоров'я цивільного населення. У цьому контексті дерматологічний аспект є одним із критично важливих та найбільш актуальних.

Результати дослідження: Серед низки факторів ризику дерматологічних порушень, що пов'язані з воєнним станом ми виділили такі: зміни екологічних чинників, підвищення емоційного навантаження, обмеження доступу до адекватного догляду за шкірою та до нормальної медичної допомоги, підвищення ймовірності експозиції до інфекцій та алергенів, а також зміни умов проживання і харчового раціону.

Як зміни екологічних чинників ми розуміємо у першу чергу погіршення якості навколишнього середовища (забруднення повітря, води) через вибухи, викиди та інші забруднення, пов'язані з веденням бойових дій [2, с. 178]. Контакт зі шкідливими речовинами відповідно може підвищити ризик виникнення дерматитів, алергії, токсикодермії та ін. захворювань.

Підвищення емоційного навантаження є невідокремним наслідком військового конфлікту, у тому числі в Україні. Статистика демонструє, що закономірне зростання впливу стресу на населення провокує як психоемоційні розлади, так і соматичні, серед яких у тому числі й дерматологічні [3, с. 122]. Насамперед стрес провокує зниження функціональної ефективності шкірного бар'єра, що робить шкіру більш вразливою до зовнішніх факторів та інфекцій. До того ж, під впливом стресу внаслідок збільшення продукції кортизолу може збільшуватися вироблення себуму (природного масла шкіри), що може призводити до розвитку акне.

Обмеження забезпечення для населення доступу до медичної допомоги, що зумовлено бойовими діями, провокує невчасність та зниження ефективності профілактики, діагностики та лікування дерматологічних захворювань. Невчасне лікування, а також відсутність профілактики можуть спричинити не лише загострення дерматологічних захворювань, а й збільшення швидкості їх поширення [1, с. 229]. Наприклад, при тривалому ігноруванні та недостатньому лікуванні, дерматит може поширитися на більші ділянки шкіри та стати більш складним для медичного контролю. Окрім цього, у випадках складності організації надання кваліфікованої медичної допомоги особливо гостро постає проблема самолікування серед пацієнтів. Окрім можливих ускладнень

внаслідок неправильного самолікування, після такого вилікування вугрів, ран або інших дерматологічних ускладнень, на шкірі можуть залишатися гіпер- та гіпопигментації та виникати інші залишкові явища.

Підвищення ймовірності експозиції до інфекцій та алергенів в умовах військових дій полягає у виникненні місць масового зібрання людей (наприклад, біженців чи евакуйованих осіб), що може збільшити ризик контакту зі збудниками інфекцій та алергенами. При цьому умови воєнного конфлікту ускладнюють проведення вакцинаційних кампаній та знижують рівень вакцинаційного покриття, що може зробити населення більш уразливим до заразних хвороб шкіри [1, с. 228]. Слід зауважити, що цьому аспекті вакцинація грає роль фактора профілактики не дерматологічних захворювань, які можуть ослабити імунітет пацієнта та призвести до ускладнень шкірних захворювань.

Своєю чергою зміни умов проживання і харчування провокують не лише збільшення ймовірності контакту з антигенами, а й, наприклад, порушення надходження поживних речовин з їжею. В умовах воєнного стану серед населення доволі часто може спостерігатися збідніння раціону, його одноманітність, що викликає порушення балансу білків, жирів, вуглеводів, мінералів та вітамінів у споживаній їжі [2, с. 178]. Особливу увагу серед вітамінів у цьому контексті слід приділити гіповітамінозам жиророзчинним вітамінам, а також нестачі селену, цинку та інших мінералів, що впливають на стан шкіри. Окремим аспектом порушення харчування є також утруднений доступ до достатньої кількості чистої води, що провокує порушення гідробалансу, і як наслідок, виникнення ксерозу, дерматитів, акне та ін. захворювань.

Слід також виокремити відносну синергію впливів описаних факторів. Так, при одночасному впливі кількох або усіх зазначених факторів ризику, що найчастіше і відбувається в умовах військових дій, виникнення дерматологічних порушень є більш ймовірним та вираженим, ніж можна було б очікувати від їх окремої дії. Це вчергове утверджує важливість цієї проблеми у

сучасній дерматології та спонукає дослідників не лише до визначення даних факторів ризику, а й до розробки стратегій зменшення їх впливу на населення для збереження його здоров'я та благополуччя.

Висновки: Військовий конфлікт в Україні значною мірою визначає вплив на стан шкіри серед цивільного населення не лише через фізичні травми, а й у зв'язку з погіршенням екологічних та гігієнічних умов, експозицію шкіри до шкідливих речовин, психологічний стрес та травму, а також обмеження доступу до медичної допомоги. У зв'язку з цим особливої актуальності та значущості набуває не лише аспект визначення та конкретизації даних факторів ризику, а й розробка способів мінімізації їх впливу на населення, що і вбачаємо серед перспектив нашого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Центіло Артем, Центіло Сергій, Будько Інна та ін. (2023) Деякі аспекти онлайн-лікування дерматологічних хворих The 2th International scientific and practical conference “Modern education using the latest technologies” (January 17-20, 2023) Lisbon, Portugal. International Science Group. С. 227 – 229.

2. Мокрякова, М. І., Маланія, М. Д. (2023). Профілактика захворювань шкіри під час війни Стратегічні напрямки розвитку науки: фактори впливу та взаємодії. (7 квітня 2023 рік) Вінниця, Україна «Європейська наукова платформа». С. 178 – 179

3. Усков, О. О. "Щодо актуальності розвитку психодерматології як напряму клінічної медицини." Архів психіатрії 20, № 4 (2014): 122-123.

ІНОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ЛІКУВАННЯ ГОСТРОГО ХІРУРГІЧНОГО ПАТОЛОГІЧНОГО СТАНУ

Колесник В. П.

Кандидат медичних наук, асистент кафедри хірургії №2

Гончарова Н. М.

Доктор медичних наук, професор кафедри хірургії №2

Шевченко Валерія Юріївна,

Браженко Таїсія Станіславівна

Харківський національний медичний університет,

м. Харків, Україна

Вступ. З метою вдосконалення та оптимізації гострого хірургічного лікування виникає необхідність у пошуку та впровадженні інноваційних підходів до цього процесу. Лікування гострого хірургічного патологічного стану є надзвичайно важливою сферою, де нові технології та підходи можуть розширити можливості лікарів і покращити результати для пацієнтів [1].

Мета. Провести ретроспективний аналіз літературних даних інноваційних підходів до лікування гострого хірургічного патологічного стану, з метою проведення огляду та аналізу сучасних інноваційних методів і технологій та розглянути вплив інноваційних підходів на професійний розвиток хірургів та організацію медичної допомоги, доступ до необхідного обладнання та ресурсів.

Матеріали та методи. Були вивчені клінічні дослідження і публікації, метааналізи та огляди, що охоплюють сучасні технології та методи лікування, а саме: Salminen P, Tuominen R, Paajanen H, et al. "Five-Year Follow-up of Antibiotic Therapy for Uncomplicated Acute Appendicitis." - Дана стаття була використана для аналізу результатів довгострокового слідкування за пацієнтами із гострим апендицитом, які лікувалися антибіотиками.

Zerem E. "Childhood acute appendicitis: comparison of clinical diagnosis with ultrasound and CT imaging." - Ця стаття надала інформацію про порівняння клінічної діагностики апендициту з використанням ультразвукового та комп'ютерного томографічного зображення. Дані цього дослідження були

використані для порівняння різних методів діагностики гострого апендициту [5, 3].

Результати дослідження:

1. **Лапароскопія та роботична хірургія:** Дослідження показали, що використання лапароскопії та роботичної хірургії в лікуванні гострих хірургічних станів дозволяє значно зменшити травматичність операцій. Пацієнти, які були піддані мініінвазивним втручанням, мали менше болі та швидше одужували. Тривалість госпіталізації також була скорочена, що веде до зменшення витрат на медичне обслуговування [2].

2. **Молекулярна діагностика та таргетована терапія:** Використання молекулярної діагностики виявилось надзвичайно важливим у визначенні причин гострих станів. Це дозволило лікарям точніше визначати патологічний процес та вибирати оптимальний метод лікування для кожного пацієнта. Такий індивідуальний підхід сприяє покращенню клінічних результатів та зменшенню інвазивності лікування.

3. **Перспективи та виклики інноваційних підходів:** Інновації в хірургії є постійно розвиваючою галуззю. Важливими викликами є навчання та адаптація хірургів до нових технологій. При цьому, забезпечення доступності інноваційних методів для всіх пацієнтів залишається важливою метою [4].

4. **Середовище та інфраструктура лікування:** Важливою передумовою для успішного впровадження інновацій у хірургію є створення спеціалізованих центрів, де лікарі мають доступ до сучасного обладнання та можливість обміну досвідом. Такі центри можуть стати основою для вдосконалення практики лікування гострих хірургічних патологічних станів.

Висновки. Інноваційні підходи до лікування гострих хірургічних патологічних станів, такі як лапароскопія та роботична хірургія, дозволяють зменшити травматичність операцій та тривалість госпіталізації пацієнтів. Молекулярна діагностика дозволяє точніше визначати причини гострих станів і розробляти індивідуальні підходи до лікування, що сприяє підвищенню ефективності та зниженню ускладнень.

Інновації в хірургії постійно розвиваються, і їх вплив на якість та результати лікування гострих хірургічних патологічних станів обіцяє залишатися важливим завданням у медицині.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Sartelli M, Baiocchi GL, Di Saverio S, et al. Prospective Observational Study on Acute Appendicitis Worldwide (POSAW). *World J Emerg Surg.* 2018;13:19.
2. Hennessey DB, Burke JP, Ni-Dhonochu T, Shields C, Winter DC, Mealy K. Preoperative imaging in the diagnosis of acute appendicitis: a systematic review. *J Gastrointest Surg.* 2012;16(4):722-732.
3. Zerem E. Childhood acute appendicitis: comparison of clinical diagnosis with ultrasound and CT imaging. *Pediatr Surg Int.* 2017;33(1):111-117.
4. Markar SR, Karthikesalingam A, Falzon A, Kan Y. The diagnostic accuracy of white blood cell count and C-reactive protein in identifying severe acute appendicitis in children. *Int J Surg.* 2015;18:227-233.
5. Salminen P, Tuominen R, Paajanen H, et al. Five-Year Follow-up of Antibiotic Therapy for Uncomplicated Acute Appendicitis. *JAMA.* 2018;320(12):1259-1265.

**ВИКОРИСТАННЯ АНАТОКСИНУ ХОЛЕРОГЕНУ ДЛЯ СТВОРЕННЯ
ПРОТИХОЛЕРНОЇ ВАКЦИНИ**

Симброус Дарія Сергіївна

студентка третього курсу факультету медицини
та громадського здоров'я

Малиновський Володимир Олександрович

кандидат біологічних наук,
доцент кафедри загальної та клінічної фармакології
факультету стоматології та фармації
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

Анотація. Розглянуто тему використання анатоксину холерогену для створення протихолерної вакцини. Особливу увагу приділено сучасному стану проблеми поширення висококонтагіозного інфекційного захворювання холери у світі та необхідності захисту населення за допомогою вакцинопрофілактики. Наведено важливу інформацію про структуру холерного екзотоксину та шляхи його використання для розробки холерних вакцин, які проходять різні фази клінічних випробувань на даний час.

Ключові слова: холера, холерний вібріон, анатоксин, холероген, оральні вакцини, живі вакцини, вбиті вакцини.

Холерний вібріон, *Vibrio cholerae*, – невелика грамнегативна вигнута паличка, яка не утворює спори та є факультативним анаеробом. Вона є монотрихом, дуже рухлива і має розмір 1,5-4 x 0,2-0,4 мкм. З усього різноманіття віброїнів лише два серотипи здатні викликати захворювання, що зветься холерою. Причому серовар O1 включає *V. cholerae classic* і *V. cholera eltor*, а серовар O139 представлений одним біотипом *V. cholera Bengal*. Станом на 2015 р., приблизна річна захворюваність на холеру становить 1,3-4 мільйони випадків, на які припадає 21000-143000 смертей [1]. Будучи проблемою

переважно бідних регіонів і передаючись фекально-оральним шляхом, холера також становить значну загрозу через можливість швидко викликати епідемії та пандемії. З того часу, як у ХІХ столітті сталося поширення холери з первинного вогнища у дельті річки Ганг, у світі пройшло 6 холерних пандемій. З 1961р. і досі триває VII пандемія холери, від якої найбільше страждають такі країни, як Індія (близько 20256 тисяч смертей щорічно на 675188 випадків захворювання), Ефіопія (приблизно 10458 летальних випадків щорічно на 275221 випадків) і Нігерія (8375 летальних випадків на 220397 випадків захворювання) [2].

Крім цього, у країнах з поганими санітарними умовами, такими як відсутність доступу до джерел чистої води та засобів санітарії, відсутність каналізації та водопроводів, низький рівень освіченості населення про холеру та способи її запобігання, існують ендемічні вогнища холери. Ендемічними захворюваності на холеру є такі країни, як Індія, Ефіопія, Нігерія, Гаїті, Демократична Республіка Конго, Танзанія, Кенія і Бангладеш. Для цих країн спалах холери може мати як сезонний, так і спорадичний характер.

Варто підкреслити, що холерний вібріон має видатну здатність адаптуватися до умов навколишнього середовища і швидко еволюціонувати, що є глобальною проблемою, т.к. це збільшує ризик спалахів холери у нових, неендемічних регіонах, роблячи контроль над нею складнішим. Більше того, патоген експресує декілька факторів вірулентності, підвищуючи цим свої шанси на колонізацію кишківника та викликання холери.

На даний момент стратегія Всесвітньої Організації Охорони здоров'я (ВООЗ) передбачає використання оральних холерних вакцин як додаткові заходи запобігання виникненню епідемій холери поза ендемічними вогнищами та рекомендує їх застосування для вакцинації співтовариств з підвищеним ризиком зараження (табору біженців, осіб без певного місця проживання тощо), а також туристів, які планують відвідування територій з високою захворюваністю на холеру. За планами ВООЗ, масова вакцинація має знизити смертність від холери на 90% у світі та елімінувати саме захворювання у 20 країнах світу до 2030 року.

На територіях, де реєструються захворювання на холеру, викликані *V. cholerae* O139, до складу холерної вакцини для масової імунізації повинен входити антигенний компонент O139. Як один з варіантів стратегії вакцинації в ендемічних по холері країнах запропоновано включення оральних холерних вакцин до планів імунізації [3]. Незважаючи на те, що стратегії з вакцинації можуть допомогти запобігти великим спалахам холери, важливо відзначити, що *V. cholerae*, ймовірно, ніколи не буде повністю викорінений, оскільки ця бактерія повсюдно поширена у водному середовищі.

V. cholerae поділяють на серогрупи на основі складу O-антигена ЛПС. Штами, що належать до серогрупи O1, далі поділяються на три серотипи, а саме Ogawa, Nikojima та Inaba. ЛПС цих трьох серотипів відрізняється за відсотком метилювання кінцевого перозаміну. Штами Огава метильовані на 100%, штами Інаба неметилювані зовсім, а штами Гікошіма експресують як метильовані, так і неметилювані O-антигени приблизно в рівному співвідношенні (50% – CH₃).

Серогрупа O1 також поділяється на біотиipi *Classical* та *Eltor* на основі фенотипних та генетичних маркерів. За останні два десятиліття збільшилася кількість повідомлень про штами *V. cholerae*, що мають генетичні особливості як класичного біотипу, так і біотипу Ель-Тор, що призвело до появи гібридних або варіантних штамів [4].

Холерний екзотоксин, що складається з декількох фракцій, найважливішою з яких є холероген, є основним фактором вірулентності *V. cholerae*. Холероген є білком з молекулярною масою 84 кДа, що складається з шести субодиниць. Ці субодиниці кодуються генами *ctxA* та *ctxB*, локалізованими у філаментному бактеріофазі СТХф. СТХ викликає секреторну діарею, характерну для холери. Він секретується через систему секреції II типу (T2SS) та у вигляді компонента всередині везикул зовнішньої мембрани (OMV) [1].

Одна із субодиниць відноситься до типу А (СТА), тоді як інші 5 – до типу В. СТА відповідає за холерний фенотип і має ферментативну активність, у той

час як СТВ забезпечує зв'язування холерогену з білком-рецептором клітини людини. СТА є субодиницею масою 28 кДа, що складається з двох первинних доменів, СТА1 і СТА2, причому токсинова активність належить першому, а другий діє як якір на субодиницю СТВ. Точний механізм доставки СТА1 у внутрішньоклітинний простір ще повністю не з'ясований; однак, поточне розуміння полягає в тому, що холероген піддається ендоцитозу і переміщається ретроградним транспортним шляхом з апарату Гольджі до ендоплазматичного ретикулуму [5].

Вакцинний штам холерного вібріона не повинен містити ген, що кодує синтез субодиниці СТА, не викликати утворення папул при внутрішньошкірному введенні суспензії вібріонів дорослим кроликам у кількості 5×10^8 вібріонів в 1 мл і не повинен викликати загибель або прояви холерогенного синдрому в експериментальних тварин при введенні суспензії в обсязі 0,2 мл в тонкий кишечник.

Компоненти для холерних вакцин одержують від бульйонних культур штамів-продуцентів *V. cholerae*, вирощених у біореакторах-ферментерах методом глибинного культивування при температурі 37°C. Далі, у стаціонарній фазі зростання (10-11 год від початку зростання), вирощування припиняється додаванням 0,6% формаліну. Через 12 годин убиті формаліном вібріони відокремлюються від бульйону за допомогою проточного центрифугування, а надосадова рідина інкубується при температурі 10-12°C, рН 6,7 та концентрації формаліну 0,2% протягом 3-4 тижнів. Це необхідно для утворення стійкого анатоксину та зниження токсичних властивостей О-антигена. Далі приступають до виділення та концентрації імуногенів. Найчастіше користуються методом тангенціальної ультрафільтрації (фізичний метод) з використанням мембран з номінальним відсіченням молекулярної маси (НВММ) 300 кДа під тиском азоту або аргону 0,24-0,26 МПа. Потім фільтрат, що містить холероген-анатоксин, концентрують методом тангенціальної ультрафільтрації вже з використанням мембран з НВММ 30 кДа під тиском інертного газу 0,24-0,26 МПа. Далі здійснюють доочищення концентрованого холероген-анатоксину

діафільтрацією трикратним об'ємом стерильної очищеної води тим же методом тангенціальної ультрафільтрації через мембрани з номінальним відсіченням по молекулярній масі 30 кДа під тиском 0,24-0,26 МПа. Очищену діафільтрацією фракцію "холероген-анатоксин" піддають стерилізації.

Також існує інший, менш трудомісткий, хімічний метод, що полягає в окремому отриманні анатоксину та соматичного О-антигена Інаба. Суть методу зводиться до наступного: антигени з культуральної рідини виділяють послідовним сольовим фракціонуванням сульфатом амонію. З осаду отримують О-антиген Інаба, а з центрифугату – анатоксин холерогена. Після діалізу та стерилізації рідкі препарати імуногенів ліофільно висушують та використовують для приготування вакцини [6].

Для збільшення виходу холерогену анатоксину з безмікробного центрифугату і зменшення кількості використовуваного сульфату амонію, необхідного для осадження, існує фізичний метод, при якому проводиться відділення баластних домішок через мембранні фільтри з номінальним відсіченням по молекулярній масі 50 кДа в режимі проточного центрифугування. Використання цієї технологічної операції дозволяє знизити втрати імуногенів за їх виділення в 1,2 рази.

Також примітний метод отримання вакцини з культуральної рідини за допомогою дворазового осадження сульфатом амонію, після чого отриманий розчин розводять дистильованою водою і стерилізують додаванням натрію мертіоляту в концентрації 1:10000-1:20000, після чого ліофілізують і переводять в таблетований. Також замість мертіоляту натрію можлива стерилізація парою протягом 30 хв.

У 1960-х роках кілька великих досліджень, проведених в азіатських країнах, показали, що ін'єкційні холерні вакцини мають помірну ефективність і високу частоту побічних реакцій, таких як лихоманка, локальний біль і набряк. Згодом інтерес переключився на розробку оральних вакцин, які взаємодіють з імунною системою через кільце Вальдейєра в ротовій порожнині або через пейєрові пляшки в тонкому кишечнику [7].

В даний час чотири оральні вакцини на основі вбитих цільноклітинних вібріонів пройшли попередню сертифікацію ВООЗ: Dukoral® (Швеція), Shanchol™ (Індія), Euvichol® та Euvichol-Plus® (Республіка Корея), також у США та Європі доступна жива оральна вакцина Vaxchora™ на основі атенуйованих вібріонів класичного інабського штаму CVD 103-HgR O1 [8].

Dukoral® отримала попередню сертифікацію ВООЗ у 1991 р., являє собою вакцину, збагачену рекомбінантною В-субодиницею холерогену і має у своєму складі три інактивованих термічно або формаліном вібріонів O1. Її ефективність становить 85% протягом перших 6 місяців та 57% через 2 роки.

Shanchol™ отримала попереднє схвалення ВООЗ у 2011р. Це бівалентна вакцина, що містить убиті вібріони O1, отримані за допомогою нагрівання або обробкою формаліном (класичний Інабський штаб Каїр 48, класичний Огавський штаб Каїр 50 і штаб Ель-Тор Інаба Філ 6973) і вбитий формаліном вібріон O139 штаб 4260В. Ефективність становить 67% через 2 роки після вакцинації у дітей та дорослих [7].

Euvichol® (попередня ліцензія ВООЗ – 2015 р.) / Euvichol-Plus® (попередня ліцензія – 2017 р.) має склад, аналогічний до Shanchol™. Захисна ефективність становить 65%, тривалість захисту щонайменше 5 років [9].

За останні три десятиліття було розроблено кілька живих оральних вакцин, але лише чотири з них дійшли до клінічних випробувань - CholeraGarde® (США), Vax-COLER® (Куба), VA1.3/VA1.4 (Індія) та PanChol (США) . Усі вони є живими оральними вакцинами на основі атенуйованих холерних вібріонів. PanChol містить у своєму складі вібріон *V. cholerae* O1 *ElT* або Ogawa Haiti V з 9 генно-інженерними мутаціями і знаходиться на стадії клінічного дослідження I фази [10].

Також потенціал має японська трансгенна вакцина Mucorice-СТВ на основі рису, що експресує субодиницю СТХ-В, не вимагає умов холододового ланцюга і залишається імуногенно стабільною протягом 1,5 року при кімнатній температурі зберігання, що робить її потенційно перспективною для вакцинації від холери в регіонах і вельми економічною, враховуючи рослинне походження

використовуваного носія [11; 12].

Нещодавні технологічні досягнення в розробці вакцин привели до створення багатообіцяючих вбитих вакцин-кандидатів проти холери, таких як DuoChol™. Ця вбита оральна вакцина є ліофілізованою сумішшю вбитих формаліном ізогенних штамів El Tor, Ogawa, Inaba і rCTB в капсулі з енттеросолюбильним покриттям. Цей склад покращує термостабільність і може полегшити його інтеграцію до програм імунізації в ендемічних осередках. DuoChol™ в даний час перебуває в стадії доклінічної розробки [13].

Як підсумок важливо відзначити, що знання про будову холерогену, імунну відповідь до збудника холери та патогенез захворювання, отримані за останні кілька десятиліть, призвели до стрімкого розвитку розробки різних типів вакцин, з яких найбільш виправданими в клінічній практиці на даний момент є оральні вбиті вакцини. (Dukoral®, Shanchol™, Euvichol®/Euvichol-Plus®). Багатообіцяючими підходами в розробці вакцин проти холери також є рослинні (MucoRice-CTB), генно-інженерні вакцини (PanChol) і вакцини з ад'ювантами на основі ліпідів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Montero D.A., Vidal R.M, Velasco J. et al. *Vibrio cholerae*, classification, pathogenesis, immune response, and trends in vaccine development. *Frontiers in Medicine (Lausanne)*. 2023. V. 10. № 1155751. P. 1-24. doi: 10.3389/fmed.2023.1155751

2. Mohammad A., Allyson R.N., Lopez A.L. et al. Updated Global Burden of Cholera in Endemic Countries. *PLoS Neglected Tropical Diseases*. 2015. V. 9. № 6.e0003832. P. 1-13. doi: 10.1371/journal.pntd.0003832

3. WHO/CDS/NTD/IDM/2006.2. Oral cholera vaccine use in complex emergencies: what next? / Report of a WHO's Global Task Force on Cholera Control. Cairo, Egypt, 14–16 December. WHO. 2005. 32 p.

4. Ломов Ю.М., Телесманич Н.Р., Андрусенко И.Т. и др. Свойства штаммов холерных вибрионов, выделенных в Азии, и их связь со штаммами,

циркулирующими на других континентах в период седьмой пандемии холеры, *Эпидемиология и инфекционные болезни*. 2012. №1. С. 39-45.

5. Baldauf K.J., Royal J.M., Hamorsky K.T. et al. Cholera Toxin B: One Subunit with Many Pharmaceutical Applications. *Toxins (Basel)*. 2015. V. 7. № 3. P. 974-996. doi:10.3390/toxins7030974

6. Воробьева С.А., Дуракова О.С., Громова О.В. и др. Антигенные компоненты холерной бивалентной химической вакцины, методы их выделения и контроля. *Проблемы особо опасных инфекций*. 2022. № 2. С. 12-19. doi: 10.21055/0370-1069-2022-2-12-19

7. Горяев А.А., Саяпина Л.В., Обухов Ю.И. и др. Эффективность и безопасность вакцин для профилактики холеры. *БИОпрепараты. Профилактика, диагностика, лечение*. 2018, Т. 18. № 1. С. 42-49. doi: 10.30895/2221-996X-2018-18-1-42-49

8. Terrinoni M., Nordqvist S.L., Löfstrand M. et al. A thermostable, dry formulation inactivated Hikojima whole cell/cholera toxin B subunit oral cholera vaccine. 2023. *Vaccine*. V. 41. № 21. P. 3347-3357. doi.org/10.1016/j.vaccine.2023.04.004

9. Odevall L., Hong D., Digilio L. et al. The Euvichol story - Development and licensure of a safe, effective and affordable oral cholera vaccine through global public private partnerships. 2018. *Vaccine*. V. 36. № 45. P. 6606-6614. doi: 10.1016/j.vaccine.2018.09.026

10. Baden L.R. First in Human Phase 1 Ascending Dose Study of PanChol in Healthy Volunteers. 2022. Clinical Trial NCT 05657782. URL: <https://classic.clinicaltrials.gov/ct2/show/NCT05657782> (дата обращения 09.07.2023)

11. Nochi T., Takagi H., Yuki Y. et al. Rice-based mucosal vaccine as global strategy for cold-chain- and needle-free vaccination. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 2007. V. 104. № 26. P. 10986-10991. doi: 10.1073/pnas.0703766104

12. Щуковская Т.Н., Саяпина Л.В., Кутырев В.В. Вакцинопрофилактика

холеры: современное состояние вопроса. *Эпидемиология и Вакцинопрофилактика*. 2009. № 2 (45). С. 62-67.

13. Holmgren J. An Update on Cholera Immunity and Current and Future Cholera Vaccines. *Tropical Medicine and Infectious Disease*. 2021, V. 6. № 2 (64). P. 1-20. doi: 10.3390/tropicalmed6020064

PHARMACEUTICAL SCIENCES

УДК: 615.2

МАРКЕТИНГОВИЙ АНАЛІЗ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ МУКОЛІТИЧОЇ ДІЇ НА ВІТЧИЗНЯНОМУ ФАРМАЦЕВТИЧНОМУ РИНКУ

Тарасенко Ганна Вікторівна

к.техн.н, доцент

Скибіцька Юлія Романівна

Магістрантка

Куришко Галина Георгіївна

доцент

Київського національного університету технологій та дизайну

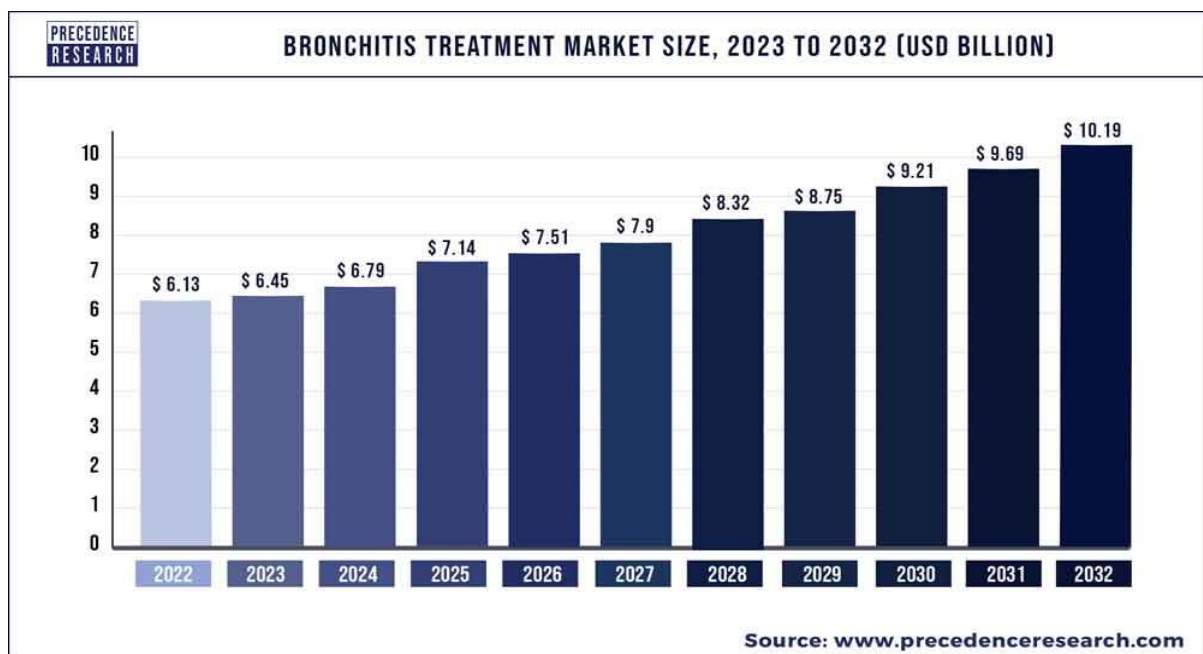
м. Київ, Україна

Анотація: Актуальною медико-соціальною проблемою серед населення різних вікових категорій є гострі респіраторні вірусні інфекції (ГРВІ), зокрема гострий бронхіт, в зв'язку зі значною поширеністю, нерідко важким перебігом та ускладненнями. Важливим напрямком фармакотерапевтичної допомоги є симптоматичне лікування кашлю, що передбачає застосування муколітичних та відхаркувальних лікарських засобів. При вологому кашлі, у випадку поганого видалення мокротиння, рекомендується застосування лікарських засобів, які або розріджують мокротиння – муколітичні препарати, або полегшують його відділення – відхаркувальні засоби від кашлю. В роботі проведено аналіз асортименту лікарських засобів муколітичної дії, представлених на фармацевтичному ринку України станом на вересень 2023 р.

Ключові слова: муколітики, бронхіт, відхаркувальні препарати, лікарські засоби, фармацевтичний ринок

У 2022 році світовий ринок препаратів для лікування бронхіту становив 6,13 мільярда доларів США, а до 2032 року він, за прогнозами, сягне приблизно

10,19 мільярда доларів США, зростаючи на 5,21% у середньому протягом прогнозованого періоду з 2023 по 2032 рік [1]. В дослідження світового фармацевтичного ринку лікарських засобів для лікування бронхіту (рис. 1) було включено аналіз препаратів: 1) за типом захворювання (гострий бронхіт, хронічний бронхіт), 2) за типом лікуванням (препарати, киснева терапія), 3) за класом препаратів (протизапальні препарати, антибіотики, бронхолітики, муколітики), 4) за каналом дистрибуції (роздрібні аптеки, лікарняні аптеки та інтернет-аптеки).

Рис. 1. Продаж препаратів для лікування бронхіту на світовому ринку

Основними факторами, що впливають на ринок продаж препаратів для лікування бронхіту, є зростання рівня забруднення навколишнього середовища та збільшення поширеності хронічного обструктивного захворювання легень (ХОЗЛ). Хронічний бронхіт відноситься до поширеного клінічного стану, що характеризується постійним кашлем і виділенням мокротиння впродовж принаймні від 3 місяців до двох або більше років. За оцінкою поширеності на хронічний бронхіт серед дорослого населення в світі хворіють від 3,5 до 27% людей. Бронхіт виникає внаслідок вдихання через дихальні шляхи інфекційних або фізико-хімічних агентів. Найпоширенішою причиною, яка призводить до бронхіту є паління сигарет, а другою причиною стають бактеріальні інфекції.

Пацієнти, які страждають на гострий бронхіт, в основному одержують захворювання в результаті різких змін навколишнього середовища і впливу пилу, а на хронічний бронхіт – внаслідок респіраторних захворювань або паління [2].

Серед населення України захворювання органів дихання є також розповсюдженою патологією, а основною з найрозповсюдженіших скарг при захворюванні бронхіальної системи є кашель. За статистичними даними поширеність захворювання на хронічний бронхіт серед населення України вражає, в середньому кількість хворих складає 10-14% від кількості дорослого населення країни.

Лікарські засоби муколітичної дії впливають на бронхіальну секрецію і широко використовуються для покращання відходження мокроти шляхом зменшення її в'язкості. При сухому кашлі рекомендовані лікарські засоби, що стимулюють секрецію, при непродуктивному вологому кашлі – препарати, що розріджують мокротиння, а при продуктивному вологому кашлі – мукорегулятори.

Муколітичні засоби розділяються:

1. Муколітичні засоби прямої дії, або власне муколітики
  - Неферментні муколітики (похідні цистеїну з вільною тіоловою групою – ацетилцистеїн)
  - Ферментні муколітики (Хімотрипсин (*Chymotrypsin*), протеолітичні ферменти, рідко використовуються внаслідок ризику розвитку кровотеч, деструкції міжальвеолярних перетинок)
2. Муколітики непрямої дії
  - Секретолітики (Бромгексин – алкалоїд вазіцину, муколітичний ефект пов'язаний з деполімеризацією мукопротеїнових і мукополі-сахаридних волокон)
  - Мукорегулятори (Карбоцистеїн активує сіалову трансферазу – фермент келихоподібних клітин, нормалізує баланс кислих та нейтральних глікопротеїнів мокротиння, збільшує частоту рухів війок епітелію, регулює

утворення секрету залозистими клітинами)

– Стимулятори сурфактанту (Амброксол – алкалоїд вазіцину; муколітичний ефект пов'язаний з деполімеризацією мукопротеїнових і мукополісахаридних волокон)

3. Легеневі сурфактанти (сурфактанти застосовуються для ведення пацієнтів з респіраторним дистрес с-мом у незрілих новонароджених, а також у дорослих з респіраторним дистрес с-мом)

4. Експекторанти (Гвайфенезин, Ердостеїн – збільшують гідратацію слизу, подразнюють рецептори шлунку, збуджують блювотний центр, підсилюють секрецію слинних та бронхіальних залоз, підсилюють моторику бронхіальної мускулатури, підвищують активність миготливого епітелію)

5. Експекторанти рефлекторної дії (Алтея лікарська, Корінь солодки, Листя плюща, Листя подорожника великого – відхаркувальні засоби прямої дії)

6. Комбіновані препарати та інші.

Відповідно до протоколу фармацевта [3] при відпуску лікарських засобів без рецепта «Симптоматичне лікування кашлю» до лікарських засобів для симптоматичного лікування кашлю належать:

1. Муколітичні засоби прямої дії: Ацетилцистеїн.

2. Муколітичні засоби непрямой дії: Амброксол, Бромгексин, Карбоцистеїн.

3. Муколітичні засоби експекторанти: Алтея лікарська, Гвайфенезин, Листя евкаліпту, Подорожник великий, Корінь солодки, Листя плюща, Трава чебрецю; комбіновані лікарські засоби рослинного походження.

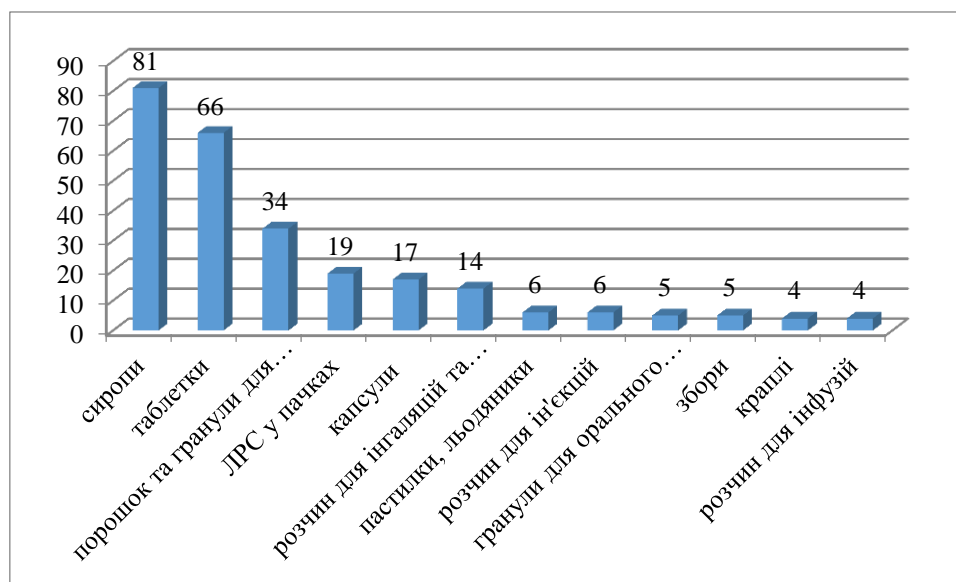
4. Ненаркотичні протикашльові засоби: Бутамірат, Глауцин, Окселадин, Преноксдіазин.

Матеріалами дослідження були бази даних зареєстрованих в Україні ЛЗ, представлені на офіційному сайті Державної установи «Державний експертний центр» Міністерства охорони здоров'я України. Для проведення дослідження ЛЗ використовували бібліографічний, системно-оглядовий, маркетинговий аналізи та експертних оцінок.

За даними Державного реєстру лікарських засобів та електронного ресурсу «Компендіум» станом на вересень 2023 року зареєстровано 261 торговельне найменування (ТН) лікарських засобів муколітичної дії, які включено до групи R05C «Відхаркувальні засоби, за виключенням комбінованих препаратів, що містять протикашльові засоби» [4].

В результаті проведеного аналізу було встановлено, що на фармацевтичному ринку муколітичні препарати даної групи представлені великою кількістю лікарських засобів та лікарських форм як українського виробництва (161 ТН; 61,69%), так і іноземних фірм-виробників (100 ТН; 38,31 %). При проведенні аналізу лікарських форм встановлено (рис. 2), що значний сегмент ринку зазначеної групи препаратів представлений у формі сиропів (81 ТН; 31,03%), таблеток (66 ТН; 25,29%) та порошків і гранул для орального застосування (34 ТН; 13,03%).

За кількістю представлених препаратів номенклатуру вітчизняного фармацевтичного ринку забезпечують 31 фірма-виробник, з яких лідируючі позиції займають ТОВ "Фармацевтична компанія "Здоров'я" (17 ТН),

Рис. 2. Розподіл муколітичних препаратів за лікарськими формами

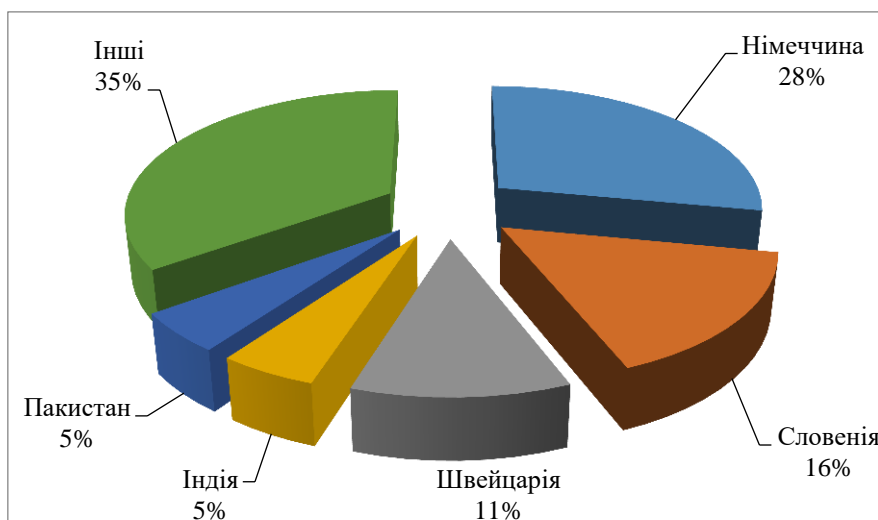
АТ «Фармак» (15 ТН), ТОВ "Тернофарм" (15 ТН), ПрАТ Фармацевтична фабрика "Віола" (14 ТН), ПрАТ "Ліктрави" (13 ТН), ПрАТ "Фармацевтична фірма "Дарниця" (11 ТН), ПАТ "Галичфарм" (7 ТН), ТОВ "ГЛЕДФАРМ ЛТД" (7 ТН), ПАТ " ТОВ "Опелла Хелскеа Україна" (7 ТН), Хімфармзавод "Червона

зірка" (6 ТН), ПАТ "НВЦ "Борщагівський ХФЗ" (6 ТН), ТОВ "Тева Україна" (5 ТН).

На фармацевтичний ринок України імпортуються муколітичні препарати з 21 країни світу 37 фірмами-виробниками (рис. 3). Серед іноземних виробників позицію лідера за обсягом постачання посідає Німеччина (28 ТН), Словенія (16 ТН) та Швейцарія (11ТН).

Наступним етапом дослідження був аналіз зареєстрованих (перереєстрованих) лікарських засобів за діючою речовиною (таблиця 1).

Аналіз наведених в табл. 1 даних показав, що препарати ацетилцистеїну (58 ТН) та амброксолу (55 ТН) на фармацевтичному ринку України складають близько 44 % від всіх зареєстрованих препаратів.

Рис. 3. Розподіл країн-виробників в залежності від обсягу постачання на український фармацевтичний ринок муколітичних препаратів

Таблиця 1

Класифікація та структура зареєстрованих муколітичних засобів

Група	рівень групи АТХ	Діюча речовина	Кількість ТН	Частка, %
R05 Засоби, що застосовуються у разі кашлю та застудних	C	Комбіновані (Comb drug)	10	3,83
	CA	Подрібнена або екстракти з ЛРС	39	14,94
	CA03	Оксиметазоліну гідрохлорид	1	0,38
	CA05	Алтеї трава	12	4,60
	CA10	Комбіновані (Comb drug)	38	14,56
	CA12	Листя плюща	10	3,83

CA13	Цінеол	2	0,77
CB01	Ацетилцистеїн	58	22,22
CB02	Бромгексин	7	2,68
CB03	Карбоцистеїн	13	4,98
CB06	Амброксолу гідрохлорид	55	21,07
CB10	Бромгексин, Карбоцистеїн	11	4,21
CB13	Дорназа альфа	1	0,38
CB15	Ердостеїн	4	1,53

Із загальної кількості муколітичних засобів майже 2/3 це препарати синтетичного походження (162 ТН; 62,07%), більше ніж 1/3 препаратів рослинного походження (99 ТН; 37,93) та 1 препарат (ПУЛЬМОЗИМ®, ТОВ "Рош Україна", Україна), до складу якого входить діюча речовина дорназа альфа, біологічного походження.

Висновки: В роботі досліджено вітчизняний фармацевтичний ринок препаратів для лікування бронхіту. Встановлено, що асортимент препаратів муколітичної дії є достатньо насиченим в основному за рахунок препаратів вітчизняного виробництва, що обумовлює достатньо невисоку вартість даних даної групи, що позитивно впливає на їх економічну доступність для українського споживача. За кількістю муколітичних ЛЗ номенклатуру вітчизняного фармацевтичного ринку забезпечують 31 фірма-виробник, лідерами серед яких є ТОВ "Фармацевтична компанія "Здоров'я", АТ «Фармак» та ТОВ "Тернофарм". серед країн-постачальників безумовними лідерами є Німеччина та Словенія. При дослідженні муколітиків за формою випуску встановлено, що муколітичні засоби переважно представлені на ринку у формі сиропів та таблеток, однак було встановлено, що близько 2/3 препаратів синтетичного походження, тому. виходячи з зазначеного, доцільним та необхідним, на нашу думку, є створення належних умов для українських виробників та мотивація їх щодо виробництва вітчизняних муколітичних лікарських засобів, зокрема в пероральних лікарських, які є більш зручними у застосуванні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. <https://www.precedenceresearch.com/bronchitis-treatment-market>
2. <https://www.datamintelligence.com/research-report/bronchitis-treatment-market>
3. Наказ МОЗ від 05.01.2022 р. № 7 «Про затвердження протоколів фармацевта». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0007282-22#Text>
4. Державний реєстр лікарських засобів України 2023 року станом на 01.09.2023 року URL: <http://www.drlz.com.ua/ibp/ddsite.nsf/all/shlist?opendocument> (дата звернення: 01.09.2023).

CHEMICAL SCIENCES

BIGINELLI REACTION WITH REAGENTS CONTAINING A CAGE SUBSTITUTE

Klimko Yurii Evgenovitch
Koshchii Iryna Volodymyrivna
Vasilkevich Oleksandr Ivanovich
PhD, Ass.Prof
Levandovskii Svyatoslav Ihorovych
student

National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"
Kiyv, Ukraine

Annotation. In the interaction of benzaldehyde, urea and acetoacetic ester in a molar ratio of 1:2:1 in the presence of a catalytic amount of hydrochloric acid, as shown by Biginelli, 6-methyl-4-phenyl-5-ethoxycarbonyl-1,2,3,4-tetrahydropyrimidine-2-one [1]. Later it turned out that not only aromatic, but also aliphatic aldehydes enter into this condensation [1–4]. At the same time, in addition to urea and thiourea, it was possible to use their N-substituted derivatives [5]. Thus, the Biginelli reaction turned out to be one of the important methods for the synthesis of various tetrahydropyrimidine derivatives. An important role in the formation of the latter is played by intermediate amidoalkylating agents of the or type, which can be obtained as a result of the condensation of urea with aldehydes or acetoacetic ester [6]. Instead of aldehydes and acetoacetic ester, it was possible to use the products of their condensation obtained previously [3].

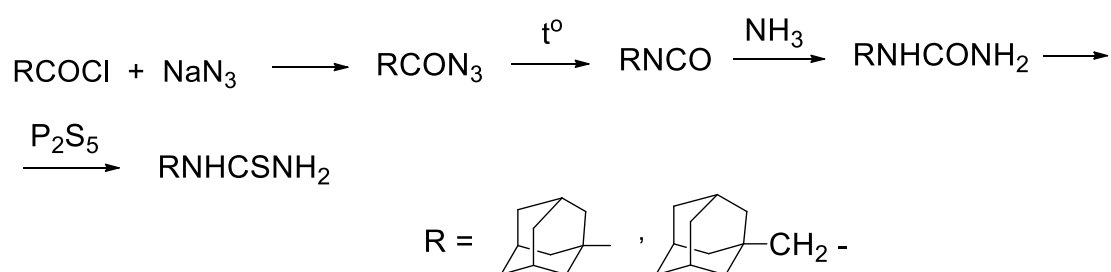
In recent years, interest in the Biginelli reaction has increased significantly, due to the search for drugs that affect the cardiovascular system among tetrahydropyrimidine derivatives. In a number of these compounds, pharmaceutical agents have indeed been found, having a pronounced hypotensive effect and a negative inotropic effect [7, 8].

On the other hand, the presence of an adamantyl substituent in compounds containing pharmacophore groups is known to enhance or impart new properties to potential physiologically active substrates.

Keywords. Biginelli reaction, 6-Methyl-4-phenyl-5-ethoxycarbonyl-1,2,3,4-tetrahydropyrimidin-2-one, adamantyl-containing ureas, thioureas, aldehydes.

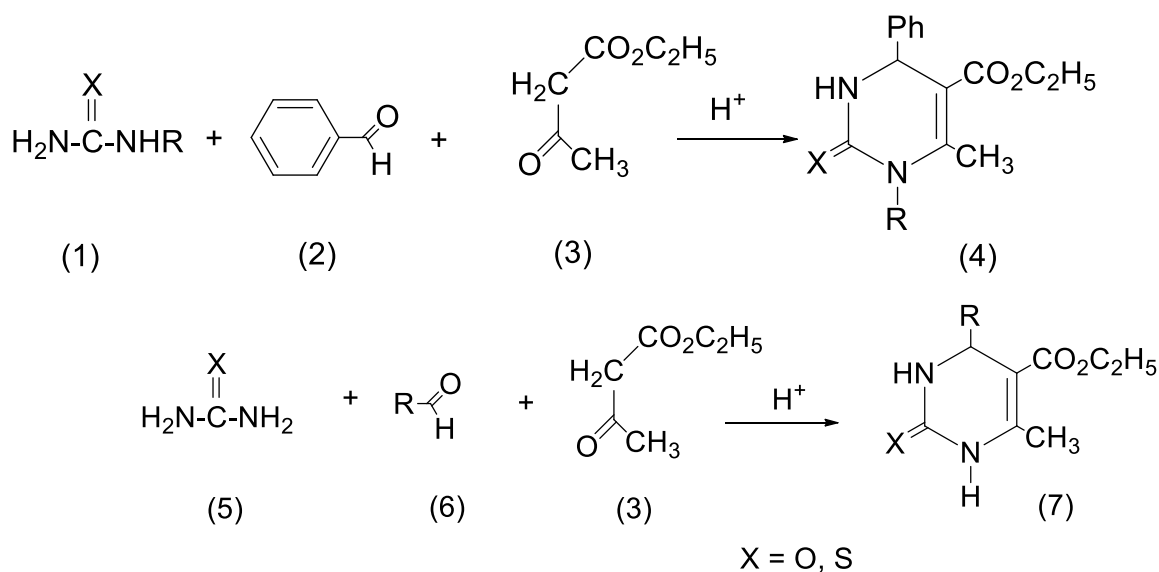
The aim of this work is to obtain tetrahydropyrimidines containing adamantyl radical in different positions of the ring.

The starting adamantyl-containing ureas, thioureas, and aldehydes were obtained by standard procedures.

A few drops of concentrated hydrochloric acid were added to a mixture of reagents in acetic acid (X = O) or ethanol (X = S) in the ratio indicated above and boiled for 8 (X = O) or 12 hours (X = S). The solvent was removed in vacuo. The residue was crystallized from methanol. The reaction products were identified by IR, NMR and mass spectrometry.

Yields of tetrahydropyrimidines are shown in Table 1.

Table 1.**Yields of synthesized tetrahydropyrimidines (4), (7).**

Compound	Yield, %			
	X = O		X = S	
	Ad-	AdCH ₂ -	Ad-	AdCH ₂ -
4	51	73	46	68
7	47	72	52	76

As can be seen from the table, the yields of compounds containing adamantyl radical are lower than those of compounds with adamantylmethyl radical. This can be explained by spatial difficulties arising in the first case.

REFERENCES.

1. Biginelli P. // Chem.Ber. – 1891. – 24. – S.1317 – 1319.
2. Ehsan A., Karimullah // Pakistan J. Sci and Ind. Res. – 1967. – 10. P.83 - 85.
3. George T., Tahilramani R., Mehta D. V. // Synthesis. – 1975. - #6. P. 405 - 407.
4. Бузуева А.М. // Химия гетероциклических соединений. – 1969. - №2 С. 345 – 347.
5. Kappe C.O., Roschger P. // J. Heterocycl. Chem. – 1989. – 26, #1. P. 55 - 64.
6. Comprehensive Heterocyclic Chemistry / Ed. A. R. Katritzky. – New York Pergamon press, 1984. – Vol. 3. – 1210 p.
7. Кастрон В. В., Витолия Р.О., Ханина Е.Л. // Хим.-фармац. журн. - 1987. - № 8. – С. 948 – 952.
8. Витолия Р.О., Кименис А.А. // там же. – 1989. - № 3. – С. 285 – 287.

UDC 628.165

**APPLICATION OF LOW-WASTE TECHNOLOGIES IN THE PROCESSING
OF REVERSE OSMOSIS WATER DESALINATION CONCENTRATES**

Kryzhanovska Yana,

phD-student

Gomelya Mykola,

doctor of Engineering, professor

Tereshchenko Oksana,

candidate of technical sciences, associate professor

Pliatsuk Yana,

student

National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute named
after Igor Sikorsky", Kyiv, Ukraine

Abstract: The process of concentration of sodium chloride solutions by the electro dialysis method was studied in the paper. Given the shortage of reagents and their high prices, this method of electro dialysis can be implemented to obtain acid and alkali from solutions of sodium sulphate, alkali, aluminium and iron coagulants. Today, the technologies that, as a result of carrying out their main processes, allow us to obtain valuable materials, substances, products, coagulants as a secondary product, are very justified, economically feasible and, most importantly, allow us to successfully implement the principles of low-waste production. Low-waste technologies are methods of manufacturing products in which all raw materials and energy are used in the most rational and complex way in the cycle "raw resources - production — consumption — secondary resources" and affect the environment without disturbing its normal state. The essence of the process is the use of sodium chloride solutions, which are formed during the desalination of water by reverse osmosis in the form of concentrates. It is better to use electrolysis. Especially if we take into account the high indicators obtained during the concentration of sodium chloride by electro dialysis. The concentration process was implemented in a three-chamber electrolyzer, in the cathode, anode and working areas, a sodium chloride solution with a concentration of 360 mmol/dm^3 was placed. An alkali

solution with a concentration of 480 mg-eq/dm^3 was used in the anode area. During electrolysis, alkali was formed in the cathode area, due to the diffusion of sodium in the working area and the cathodic reduction of water. Chlorides from the working area moved to the anode area.

Hydroxide anions at the anode were oxidized to oxygen, chlorides with sodium formed sodium chloride, the concentration of which increased to 660 mg-eq/dm^3 . Alkalinity decreased to $68\text{-}70 \text{ mg-eq/dm}^3$. When changing cathodes and anodes, the process was repeated in some places until the alkalinity in the cathode zone and the concentration of chlorides in the anode zone increased.

A solution of sodium chloride with a concentration of 360 mmol/dm^3 was added to the working area where water desalination took place. In the future, it is advisable to carry out the processes of chloride concentration in the anolyte under the condition of the formation of active chlorine and the oxidation of chlorine compounds in a sealed electrolyzer, taking into account the possible losses of Cl_2 and ClO_2 during evaporation.

Key words: low-waste technologies, electrolysis, concentration, cathode, anode, current density, desalination

Today, quality and safe water supply is an urgent and painful issue for the population of our country. The problem of high mineralization of natural waters is not going anywhere, but on the contrary, as a result of active hostilities in the east and south of our country, it is only worsening and increasing.

The reason is also the constant discharge of saline wastewater from enterprises and mines into natural reservoirs. All existing and well-known purification methods are quite imperfect, because after water purification, a huge amount of so-called waste is formed - concentrates and regeneration solutions, if we are talking about ion-exchange purification methods.

Therefore, today, it is advisable to study and solve the problem with newly formed eluates after water purification, which contain acids, alkalis, sodium chlorides. One of the promising ways of combating the accumulation of concentrated

solutions of salts, which are waste in the processes of water preparation and purification, is their processing to obtain useful products. It should be noted that the implementation of the approach to processing waste from preliminary water treatment involves the use of so-called low-waste technologies on the territory of modern Ukraine.

Accumulated waste will not accumulate and accumulate, while creating a number of real problems in certain industries, but also bring benefit and economic profitability. Low-waste technologies are an intermediate step before zero-waste technologies, which implies the approximation of the technological process of any production to a closed cycle.

With low-waste technology, the harmful negative impact on the environment does not exceed the level permitted by sanitary standards. Some of the raw materials are still turned into unnecessary waste and are subject to long-term storage or burial. It is possible to assess the degree of approximation of low-waste processes to zero-waste technologies using the material index of production.

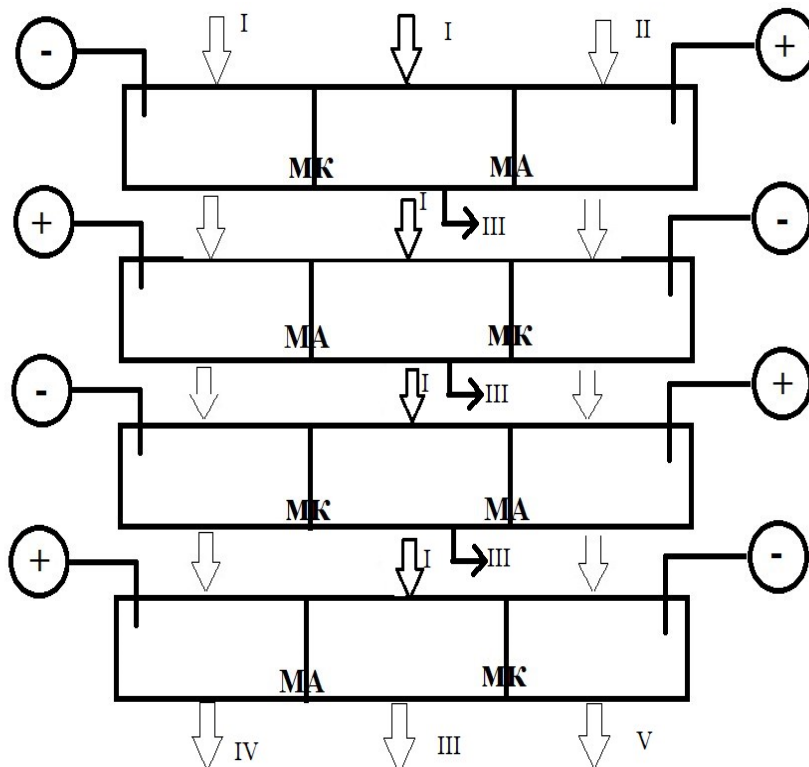
The most profitable and rationally expedient method of combating the accumulation of waste is to obtain useful products from these wastes, ideally cheaper than those already existing on the market. It is believed that the application of electro dialysis processes is promising for the implementation of this approach. The electro dialysis process is based on accelerating the diffusion of ions through the membrane under the action of a constant electric field.

In our case, an ion exchange membrane was used. It can be emphasized that such reagents are a rather scarce product and are quite expensive - this method can be implemented to obtain acid and alkali from solutions of sodium sulfate [1], alkali [2], aluminum [3] and iron [4] coagulants. For example, for the disposal of sodium chloride solutions, it is advisable to use technologies for obtaining sodium hypochlorite, which is a scarce reagent not only in Ukraine.

The purpose of the work is to determine the conditions of electrochemical processing of sodium chloride solution by concentrating them. It should be noted that during the experimental studies, three-chamber electrolyzers were used (Fig. 1), in

which the cation exchange membrane MK-40 and the anion exchange membrane MA-41 were used. The volume of each chamber, namely, anode, cathode and working chamber, is 100 cm^3 . The area of the cathode was equal to 0.12 dm^2 .

MK - cationic membrane; MA – anionic membrane; I - Supply of NaCl solution ($C(\text{NaCl})=20 \text{ g/dm}^3$); II - supply of NaCl and NaOH solution ($C(\text{NaOH})\sim 500 \text{ mg-eq/dm}^3$); III - removal of desalinated water; IV – removal of concentrated NaCl solution (anolyte); V - removal of concentrated NaCl solution (catholite)

Fig. 1 – Scheme of an electrolyzer for concentrating NaCl solution

Alloy steel 12x18H10T was used as the cathode, and titanium coated with ruthenium oxide was used as the anode. A direct current source was used to conduct the electrolysis process. At the beginning of the process, a sodium chloride solution with a concentration of 21060 mg/dm^3 (360 mmol/dm^3) was used. In the anode chamber, in addition to NaCl with a concentration of 360 mmol/dm^3 , there was an alkaline medium ($L=188 \text{ mg-eq/dm}^3$).

Alkalinity in the cathode chamber reached $2,5 \text{ mg-eq/dm}^3$. Current strength - $0,5 \text{ A}$. Anodic current density – $4,17 \text{ A/dm}^2$. The point is that at equal time

intervals (60 min) the alkalinity and chloride concentration were measured in all chambers. After 5 hours, the process was completed, after the alkalinity in the anodic region decreased to 18 mg-eq/dm³.

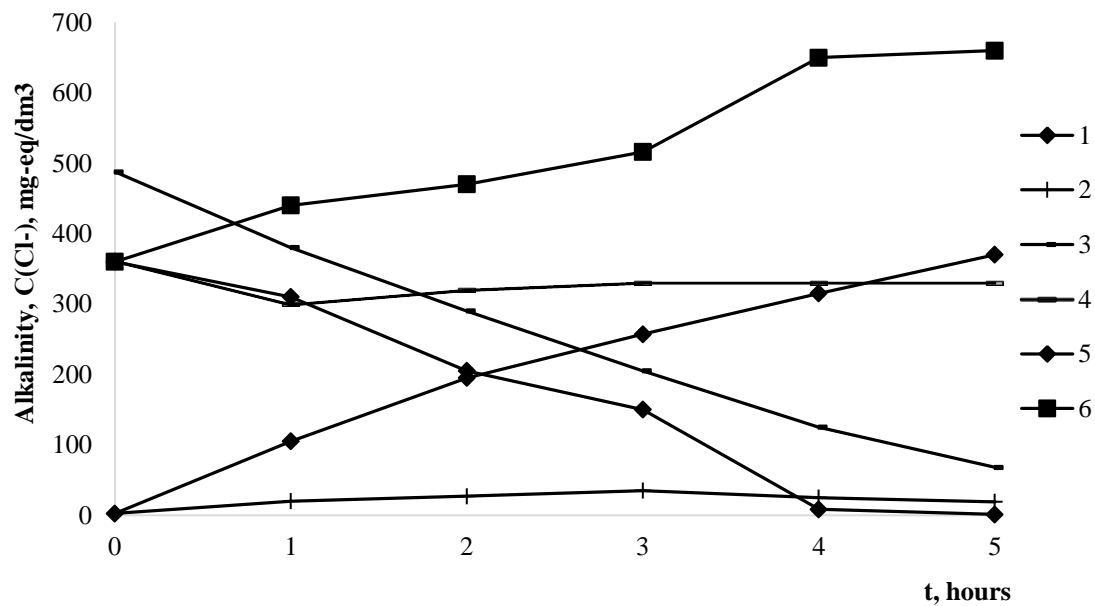
After carrying out such manipulations, the cathode was moved to the anode area, and the anode to the cathode area. The desalted water, which was formed as a result of the previous series of experimental research in the working chamber, was replaced with a NaCl solution and the electrolysis was repeated.

This process was repeated until the concentration of sodium chloride in the catholyte reached values higher than 100 g/dm³. In turn, the concentration of sodium chloride in the anolyte was even higher. The output of the substance by current was calculated as in works [3].

The results of electrolysis are shown in fig. 2. As can be seen from fig. 2 in 5 hours of the first stage of concentration, the concentration of chlorides in the working chamber decreased to 35,5 mg/dm³ (1 mg-eq/dm³), and in the anode one it increased from 360 to 600 mg-eq/dm³. Alkalinity in the anode chamber decreased to 68 mg-eq/dm³. Alkalinity in the cathode chamber increased to 370 mg-eq/dm³, and in the working chamber to 25 mg-eq/dm³.

Thus, the alkalinity in the anode chamber decreased by 420 mg-eq/dm³, and the cathode and working chamber increased by 310 mg-eq/dm³. From the obtained data, we can state that the hydroxide anions from the working chamber partially moved to the anode chamber, thereby slowing down the process of alkalinity reduction in the anode chamber. However, it should be noted that the migration of chlorides into the anode chamber slowed down.

Their concentration in the anode chamber increased by 300 mg-eq/dm³, while in the working chamber the concentration of chlorides decreased by 359 mg-eq/dm³. It is possible that some of the chlorides were oxidized, although an increase in the content of active chlorine in the anode chamber was not noted. In turn, the chloride content in the cathode chamber did not change.

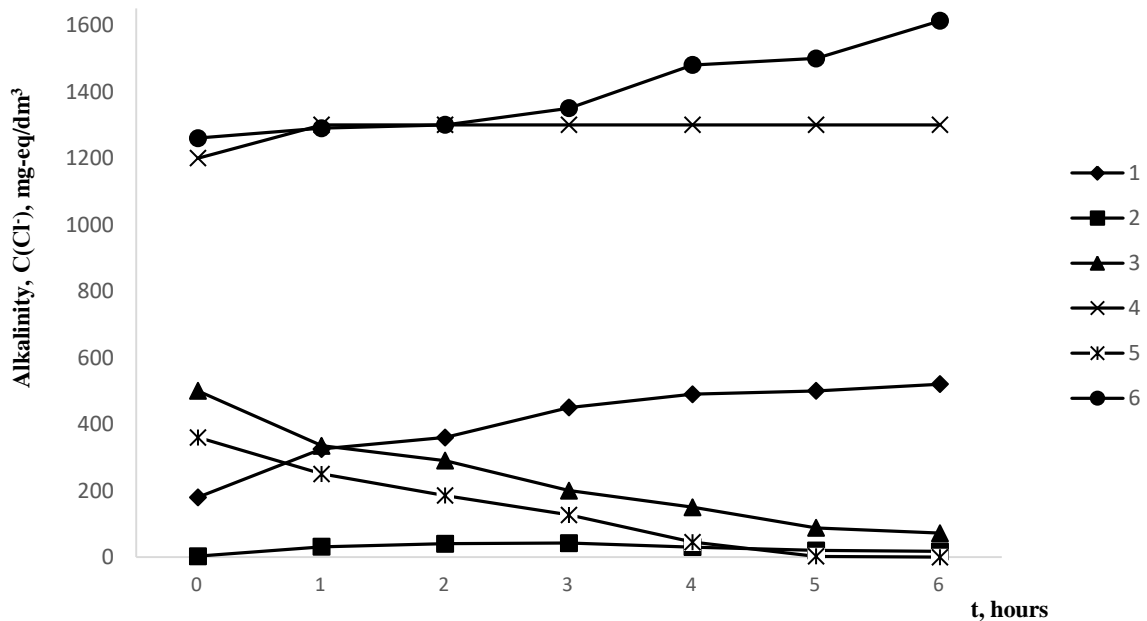

Fig. 2 – Dependence of alkalinity (1, 2, 3) and chloride concentration (4, 5, 6) in the cathode (1, 4), working (2, 5) and anode (3, 6) chambers on the time of electrolysis of the sodium chloride solution ($C_{\text{NaCl}}=20 \text{ g/dm}^3$) in a three-chamber electrolyzer at a current density of 4.17 A/dm^3 ($I=0.5 \text{ A}$), NaCl concentration - 360 mg-eq/dm^3 in the cathode, working and anode chambers

We can observe that an increase in the concentration of chlorides in the cathode chamber will not increase the resistance of the system, but on the contrary, will contribute to the electrical conductivity of the solution. The resistance will increase with increasing alkalinity of the solution.

However, the resistance of the system increases significantly when the alkalinity increases by more than 1000 mg-eq/dm^3 [6,7]. However, the concentration of chlorides in the anode region at an alkalinity of $50\text{-}450 \text{ mg-equiv/dm}^3$ will have a greater effect on the resistance of the system.

Next, a series of experiments was conducted with chloride concentration in the cathode region at the level of 1200 mg-eq/dm^3 , and in the anode region at the level of 12780 mg-eq/dm^3 (Fig. 3).

Fig. 3 - Dependence of alkalinity (1, 2, 3) and chloride concentration (4, 5, 6) in the cathode (1, 4), working (2, 5) and anode chamber (3, 6) on the time of electrolysis of the sodium chloride solution in three-chamber electrolyzer at a current density of 4.17 A/dm^3 ($I=0.5 \text{ A}$), the concentration of chlorides in the cathode chamber is 1200 mg-eq/dm^3 , in the anode - 1260 mg-eq/dm^3 , in the working chamber - 360 mg-eq/dm^3

As a result of experimental studies, we can state that the increase in the concentration of chlorides (sodium chloride) in the cathode chamber will not increase the resistance of the system, but on the contrary, will contribute to the electrical conductivity of the solution.

The resistance will increase with increasing alkalinity of the solution. Also, the conducted studies showed that when the anode chamber of a three-chamber electrolyzer is created at the level of $\sim 500 \text{ mg-eq/dm}^3$, chlorides can be concentrated in the anolyte without noticeable formation of active chlorine due to the oxidation of hydroxide anions when the alkalinity is reduced to $45\text{-}100 \text{ mg-eq/dm}^3$.

Thus, it can be seen that the concentration of sodium chloride in a three-chamber electrolyzer in the presence of alkali in the catholyte and the periodic replacement of the cathode and anode of desalted water with a NaCl solution does not

lead to a significant increase in system resistance and energy consumption to concentrate NaCl from 20 g/dm³ to 120 -150 g/dm³.

LIST LITERATURE

1. Holtvianytska O.V., Shablii T.O., Homelia M.D. Elektrodializne otrymannia sirchanoi kysloty ta luhu z rozchyniv sulfatu natriiu. Vostochno-evropeyskyi zhurnal peredovykh tekhnolohyi. 2011. №3/6(51). S.18-22.

2. . Trus I.M., Radovenchyk Ya.V., Homelia M.D. Sposib kontsentrivannia rozchyniv luhu pry elektrokhimichnii pererobtsi eliuativ, shcho mistiat soli natriiu. Skhidno-Yevropeyskyi zhurnal peredovykh tekhnolohii. 2013. №5/6 (65), S. 20-23.

3. Homelia M.D., Radovenchyk Ya.V., Martyniuk Ya.P. Pererobka rozchyniv khlorystoho natriiu z otrymanniam khlorydiv aliuminiiu. Intehrovani tekhnolohii ta enerhozberezhennia. 2017. No 4. s. 664.

4. Radovenchyk Ya.V., Kryzhanovska Ya.P., Vakulenko A.K. Otrymannia FeCl₃ pry elektrokhimichnomu ochyshchenni vody. Suchasna nauka: problemy i perspektyvy 2018. No1. S. 23-25.

5. Hrabitchenko V. M., Trus I. M., Homelia M. D. Pererobka kontsentrativ zvorotnoosmotychnoho oprisnennia vody, shcho mistiat sulfaty ta nitraty. Zbirnyk prats druhoi vseukrainskoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii studentiv, aspirantiv i molodykh uchenykh «Molod: nauka ta innovatsii». Dnipropetrovsk. 2014. S. 9-57 – 9-58.

6. Shablyi T. A. Pererabotka otrabotannykh shchelochnykh y neitralnykh reheneratsyonykh rastvorov yonoobmennoho umiahchenyia vody metodom elektrolyza. Enerhotekhnolohyy y resursosberezhnye. 2010. № 6. S. 63 – 66.

7. Trus I. M., Hrabitchenko V. M., Homelia M. D. Otrymannia sirchanoi kysloty pry elektrokhimichnii pererobtsi eliuativ, shcho mistiat sulfaty. Skhidno-Yevropeyskyi zhurnal peredovykh tekhnolohii. 2013. № 4/6 (64). S. 10 – 13.

ХІМІЧНІ ТА БІОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ ЯКОСТІ СТІЧНИХ ВОД ПІДПРИЄМСТВА

Луганська Ольга Василівна

доцент, к.хім.н.,

Свириденко Аліна Петрівна

Студентка

Запорізького національного університету

м. Запоріжжя, Україна

Анотація. Вода – найцінніший природний ресурс, дефіцит якого, як і дефіцит енергоносіїв, неухильно зростає. Глобальні кліматичні зміни і техногенний вплив на природу стрімко загострюють попит на питну воду.

Підготовка води для питного та промислового водопостачання принципово відрізняється від інших областей хімічної технології: процеси водопідготовки протікають у великих об'ємах води і при дуже малих кількостях розчинених речовин. Значить, великі витрати води вимагають улаштування великогабаритного устаткування, а мала кількість видобутих з води речовин неминуче тягне за собою застосування «тонких» методів обробки води [1].

Ключові слова: вода, стічні води, хлориди, якість води, хімічний аналіз води.

ПрАТ «Карлсберг Україна»; м. Запоріжжя є ідеальним прикладом технології очистки і дослідження води [2, 3]. У робочих циклах ПрАТ «Карлсберг Україна»; м. Запоріжжя як робоче тіло використовується - вода різного ступеня очищення. Залежно від схеми циклу вода різного складу використовується в декількох контурах, ізольованих один від одного. Вхідним продуктом для підготовки робочого тіла є суміш води після біологічного очищення водопровідної води. Основними завданнями лабораторій по дослідженню стічних вод є зниження вмісту зважених речовин (показник

каламутності води), солей жорсткості, а також корекція рН. Також важливим є зниження значення показника солемісту (сухого залишку), оскільки загальний солеміст впливає на величину продувки [4, 5].

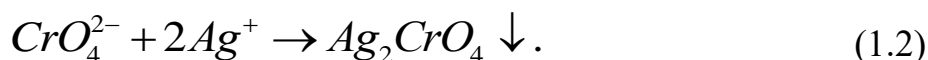
Визначення вмісту Хлорид-іонів у воді методом Мора.

Кількісне визначення Хлорид-іонів здійснюють методом Мора, згідно з ДСТУ ISO 9297:2007 Якість води. Визначення хлоридів. Титрування аргентум(I) нітратом із застосуванням хромоту як індикатора (метод Мора) [6].

Кількісне визначення хлорид-іонів здійснюють аргентометричним методом Мора, який ґрунтується на утворенні в нейтральному або слабо лужному середовищі (рН = 6–10) малорозчинного осаду аргентум(I) хлорида (ДР = $1,78 \cdot 10^{-10}$):

Для встановлення кінця титрування використовують індикатор $-K_2CrO_4$, який з надлишком іонів Аргентум(I) утворює цегляночервоний осад аргентум(I) хромота (ДР = $1,1 \cdot 10^{-12}$):

Можливість титриметричного визначення хлоридів у присутності хромот іонів пояснюється тим, що осад аргентум(I) хлорида менш розчинний, ніж осад аргентум(I) хромота:

$$C_{AgCl} = [Ag^{+}] = \sqrt{1,78 \cdot 10^{-10}} = 1,3 \cdot 10^{-5} \text{ моль/дм}^3; \quad (1.3)$$

$$C_{Ag_2CrO_4} = [CrO_4^{2-}] = \sqrt{\frac{1,1 \cdot 10^{-12}}{4}} = 6,5 \cdot 10^{-5} \text{ моль/дм}^3. \quad (1.4)$$

Очевидно, що бурий осад аргентум(I) хромота почне утворюватися тільки після того, коли повністю випаде осад аргентум(I) хлорида.

Метод Мора застосовують для визначення хлоридів у воді з концентрацією понад 2 мг/дм³. Без додаткового розбавлення можна титрувати проби води з концентрацією хлоридів до 100 мг/дм³. Визначенню хлоридів заважають сульфіти, сульфіди та тіосульфати, які можна розкласти пероксидом водня в лужному середовищі. Фосфат-іони заважають при концентрації понад

25 мг/дм³, іони Ферума(II) – при концентрації більше 10 мг/дм³ [7].

Визначення вмісту Хлорид-іонів у воді методом Мора у воді виконується в наступній послідовності:

Якщо вода каламутна, її фільтрують крізь беззольний фільтр, промитий гарячою водою. Якщо вода має кольоровість вище 30°, пробу знебарвлюють додаванням амонію гідроксида . Для цього до 200 мл проби додають 6 мл суспензії амоній гідроксида і збовтують суміш до знебарвлення рідини. Потім пробу фільтрують крізь беззольний фільтр. Перші порції фільтрату відкидають.

Залежно від результатів якісного визначення відбирають у конічну колбу 100 мл досліджуваної води (або менший її об'єм – 10–15 мл) і доводять до 100 мл дистильованою водою. Без розведення визначають хлориди в концентрації до 400 мг/дм³. рН проби води повинно бути в межах 6,5–10.

Якщо рН води невідоме, то до проби води необхідно додати 2 краплини фенолфталеїну (рТ = 9). При появі рожевого забарвлення прилити по краплях 0,1 М розчин Н₂SO₄ до знебарвлення.

В разі відсутності забарвлення необхідно нейтралізувати пробу води 0,1 М розчином NaOH до появи рожевого забарвлення, що зникає при збовтуванні.

Відміряний об'єм води вносять до двох конічних колб і додають по 1 мл розчину індикатора К₂CrO₄. Одну пробу титрують робочим розчином аргентум(I) нітрата до зміни жовто-цитринного забарвлення на цегляно-червоне, а другу використовують як контрольну пробу. При значному вмісті хлоридів утворюється осад AgCl, що заважає визначенню. В цьому випадку до відтитрованої першої проби додають 2–3 краплини титрованого розчину NaCl до зникнення цегляночервоного відтінку, потім титрують іншу пробу, користуючись першою як контрольною.

Вміст хлорид – іону X (ммоль/ дм³) обчислюють за формулою:

$$X = \frac{1000 \cdot C(\text{AgNO}_3) \cdot V(\text{AgNO}_3)}{V(\text{H}_2\text{O})}, \quad (1.5)$$

де – C(AgNO₃) – молярна концентрація AgCl в робочому розчині, моль/дм³;

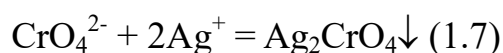
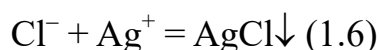

$V(\text{AgNO}_3)$ – об’єм розчину AgCl , витрачений на титрування, мл;

$V(\text{H}_2\text{O})$ – об’єм проби води, взятий для титрування, мл.

Визначення Cl^- проводять титриметричним методом, а саме методом Мора.

В основі методу лежать наступні реакції:

Хід аналізу полягає: аналізовану пробу води об’ємом 100 мл виливають у конічну колбу на 250 мл, додають 1 мл калій хромата та титрують розчином аргентум(I) нітрата.

Розрахунки проводять за формулою [1.8] :

$$X_{\text{Cl}^-} = \frac{(a-b) \cdot N(\text{AgNO}_3) \cdot 35.45 \cdot 1000}{V_{\text{пр}}}, \quad (1.8)$$

де: X_{Cl^-} – вміст Хлорид-іонів (мг/дм³),

a – об’єм AgNO_3 витрачений на титрування проби води (мл),

b – об’єм AgNO_3 витрачений на титрування холостої проби (мл),

N – нормальність титру AgNO_3 (н),

V – об’єм проби води, взятої для визначення (мл).

Результати статистичної обробки показників якості хлоридів в воді впродовж календарного (технологічного) місяця наведені у табл. 1.

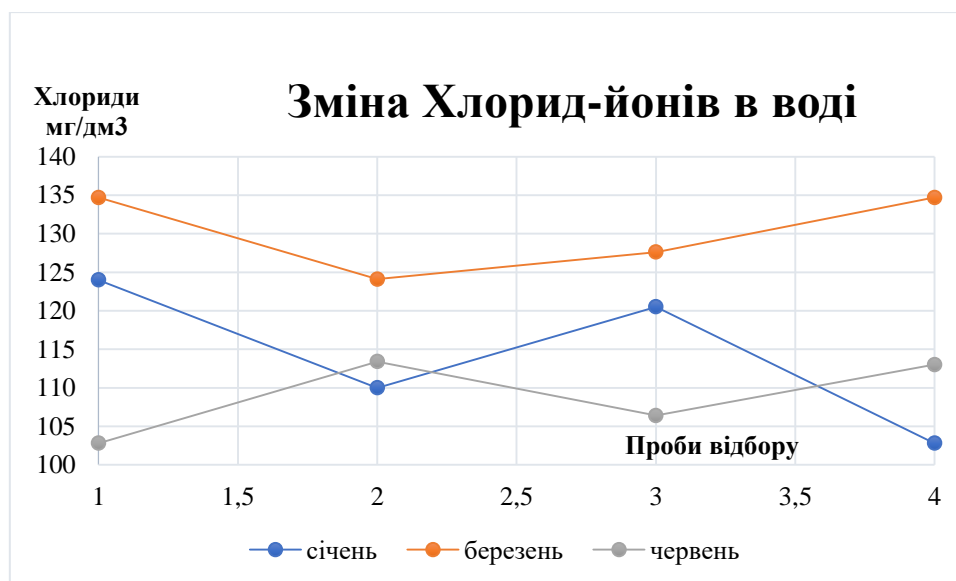
Таблиця 1.

Результати статистичної обробки показників якості хлоридів в воді впродовж впродовж трьох календарних (технологічних) місяців (січень, березень, червень 2023 р.).

Результати статистичної обробки	Вміст хлоридів Cl^- , мг-екв/л		
	січень	березень	червень
Середнє значення	114,3	126,2	111,9
Середнє відхилення	0,699	2,558	0,033
Дисперсія V	0,637	21,305	0,001
Абсолютне статистичне відхилення S	0,798	4,616	0,038
Відносне стандартне відхилення S_r	0,027	0,021	0,013
Максимальне значення	120,5	134,7	124,0

За даними табл. 1 побудовано графік зміни показників якості хлоридів в

воді впродовж в продовж трьох календарних (технологічних) місяців (січень, березень, червень 2023 р.). (рис. 1).

Рисунок 1 – Графік зміни хлоридів в воді

Порівнюючи з нормативними значеннями можна встановити, що середнє значення перебувало в межах або нижче нормативних, згідно нормативу \ не більше 350,0 мг/дм³, що визначенні вимогами до складу та властивостей стічних вод, що скидаються до системи централізованого водовідведення, для безпечного їх відведення та очищення на очисні споруди системи централізованого водовідведення, що затверджено наказом міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України № 316 від 01.12.2017. Згідно графіка встановлено, що найбільш оптимальні показники стічних вод були у березні 2023 р.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Запольський А.К. Водопостачання, водовідведення та якість води: підручник. Київ : Вища школа, 2015. 671 с
2. ДСТУ 27384:2005. Вода. Норми похибки вимірювань показників складу і властивостей. Київ, Держстандарт України, 2005.
3. ДСТУ 4077-2001. Якість води. Визначення рН. Київ, Держстандарт України, 2002.

4. Троянський О.І. Моніторинг якості води. Житомир: Волинь, 2004. 192 с.
5. Бабов К.Д. Мониторинг качества минеральных природных столовых вод как важная гигиеническая проблема. *Екологія довкілля та безпеки життєдіяльності*. 2015. № 2. С. 52-58.
6. Зеркалов Д.В. Охорона праці в галузі. Загальні вимоги: навчальний посібник. Київ: Основа, 2011. 551 с.
7. ДСТУ ISO 9297:2007 Якість води. Визначення хлоридів. Титрування нітратом срібла із застосуванням хромату як індикатора (метод Мора). Київ, Держстандарт України, 2007.

TECHNICAL SCIENCES

UDC 621.432.3

MODELING OF EMERGENCY OPERATION MODE OF CAR ENGINE DUE TO COOLANT LEAK

Khrulev Alexander
Ph.D, senior researcher
International Motor Bureau
Ukraine

Annotation. A general analysis of the operation of the internal combustion engine cooling system during overheating, including in emergency mode caused by rapid coolant leak, is provided. A methodology was compiled and modeling of the thermal state of the parts with cooling failure was done. It has been determined that thermal damage to the cylinder head is possible within 10-15 seconds after a cooling failure, while the piston heats up more slowly and can be damaged only in the upper part and over a much longer period of time.

By calculation, it was found that in the coolant's absence, the temperature sensor, if located on the outlet pipe of the cylinder head, did not show an increase in temperature until the engine failed.

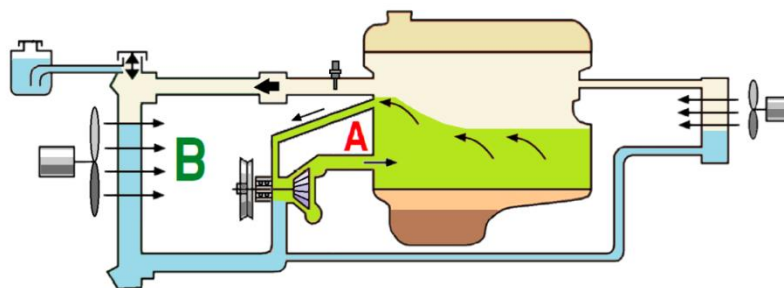
The calculated data is confirmed by real expert studies of engine failures due to overheating. Based on the results of the study, it was concluded that in the event of an emergency coolant leak, the driver does not have the technical ability to see an increase in temperature. This may be important when investigating the causes of engine failures due to overheating.

Keywords: Internal combustion engine, cooling system, coolant leak, modeling, overheating, thermal damage.

Introduction. It is known that various damage and failures can occur in various systems and components at all stages of engine operation [1, 2]. In this case, we are talking about the peculiarities of engine operation in the event of a failure in the cooling system, while in well-known studies practically no attention is paid to this emergency mode [3, 4].

The emergency operating mode of a cooling system with a small coolant level in the system differs significantly from “normal” overheating at the full coolant amount [5, 6]. One of the main differences is the dependence of the part temperature state on the operating time under conditions of impaired cooling and non-stationary heating from hot gases.

Obviously, when the significant coolant loss, the system elements located at the upper points of the system (Fig. 2), including the sensitive element of the temperature sensor, will be exposed (that is, they will be left without liquid, or its supply will not be continuous) [7].

Fig. 1. Scheme of the cooling system operation during coolant leak with continued circulation in a small circle

Aim. The purpose of the work is to determine the relationship between the heating of parts and sensor readings in emergency operation mode of the cooling system. To achieve the purpose, it is necessary to solve the task of determining the change in temperature of the elements over time, i.e. find a solution to the problem of unsteady heat transfer for the elements under consideration under the condition that their cooling is broken.

Materials and methods. Let us assume that when operating in a steady state, part cooling suddenly disappears as a result of breakage in the coolant circulation (we

neglect heat removal with steam to the 1st approximation).

To approximately solve the problem of heating an element when cooling is broken, we will use the heat balance equation written for the selected element [2, 7] under the condition that there is no cooling (Fig. 2):

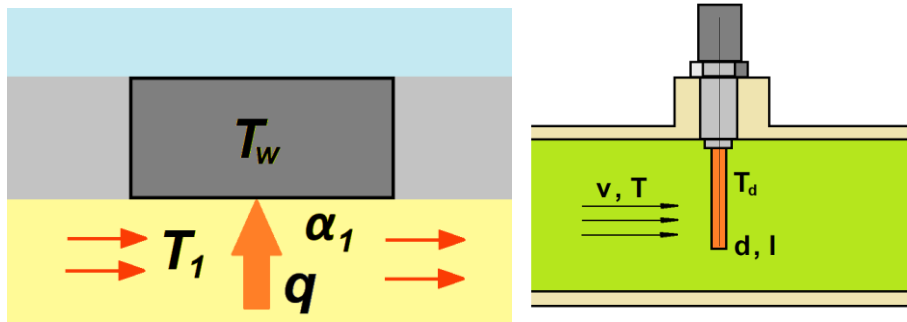
$$q F d\tau = C_w M dT, \quad (1)$$

where F is the surface area of contact with the working medium, C_w is the specific heat capacity of the metal, M is the mass of the element, $d\tau$ is the period of time during which the temperature of the element T_w increases by the amount dT .

Next, from equation (1) it is easy to obtain the differential equation for temperature of the element:

$$dT_w = \frac{\alpha_1 F}{C_w M} (T_1 - T_w) d\tau. \quad (2)$$

Equation (2) is solved with initial conditions and approximately describes the process of the temperature element changing over time after an abrupt disruption of its cooling due to a rapid coolant leak.

Fig. 2. Calculation diagram of the engine element (left) and the coolant temperature sensor installation (right)

First, let's consider the temperature sensor. Its sensitive part is a cylinder with diameter d installed in the coolant flow (Fig. 2). The heat exchange of the cylinder with the flow is quite reliably described by the empirical formula [8, 9]:

$$Nu = C Re^m Pr^{0,33}, \quad (3)$$

where: Nu is Nusselt criterion (number), which shows how heat transfer by liquid flow is more than heat transfer by thermal conductivity, and it is proportional

to heat transfer coefficient α ($Nu = \alpha d/\lambda$), λ is medium thermal conductivity coefficient, Re is Reynolds number, C and m are empirical coefficients that depend on the type of working medium and the mode of change [10].

For the combustion chamber wall, the gas heat transfer coefficient given in equation (2) can be approximately calculated using the Eichelberg formula [11]. To calculate the unsteady heating of the piston in the cylinder after the cylinder cooling is broken, equation (2) can also be applied. The heat transfer coefficient α_c is calculated in each combustion group. However, thermal expansion must be taken into account for the piston.

The gap between the piston and the cylinder in the zone of the piston head at normal temperature $T_0 = 20^\circ\text{C}$ is usually 0.50 mm. If the piston is heated to temperature T_w , diameter D_0 will increase in accordance with thermal expansion [7]:

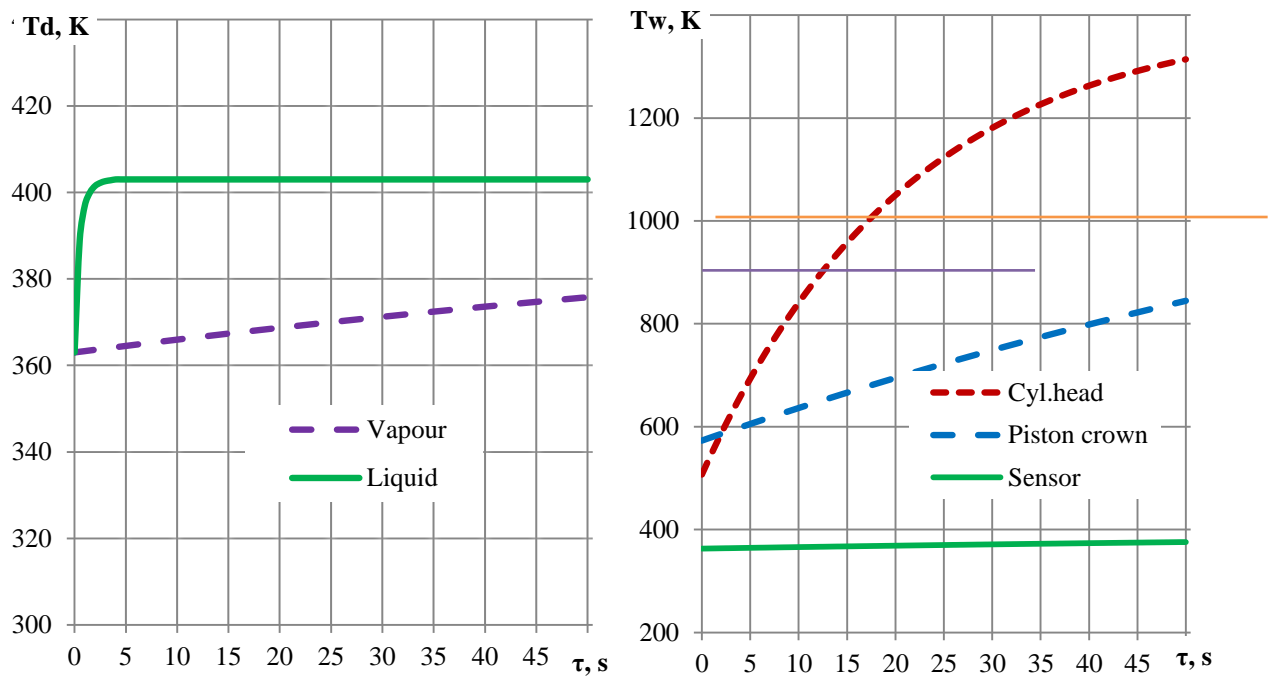
$$T_w = T_0 + \frac{\delta_0}{D_0 \alpha_a - D_{0c} \alpha_c} \quad (4)$$

where α_a , α_c are the coefficients of thermal expansion of aluminum alloy and cast iron ($\alpha_a = 20 \cdot 10^{-6} \text{ deg}^{-1}$, $\alpha_c = 10 \cdot 10^{-6} \text{ deg}^{-1}$), D_{0c} initial diameter of the cylinder at temperature T_0 .

Results and discussion. Overheating is modeled by specifying a change in the temperature of the medium, which increases abruptly from 90°C to 120°C , i.e. by 30° . After substituting all values into formula (5), we obtain the value of the heat transfer coefficient for the case of liquid and steam flowing around the sensor: for liquid $\alpha_f = 1,45 \cdot 10^4 \text{ W/m}^2\text{K}$, for steam $\alpha_v = 40,7 \text{ W/m}^2\text{K}$.

Next, from equation (2) we obtain that the sensor, being in the liquid, will monitor its temperature with a delay of no more than 1-2 seconds (the temperature of the sensor in the liquid increases by 30° per about 1 second).

At the same time, the delay in the temperature sensor readings for steam will be extremely long – approximately $0,3^\circ$ per 1 second or only 18° per minute (Fig. 3).

Fig. 3. Change in the temperature of the sensitive element of the temperature sensor, cylinder head and piston head over time from the moment of cooling failure, subject to instantaneous leak of coolant

This result shows that with an abnormally rapid decrease in the coolant level or its loss and exposure of the sensor, its inertia increases approximately 100 times. In this case, the sensor may not be able to track the temperature increase when the entire overheating process due to loss of liquid can be measured in seconds.

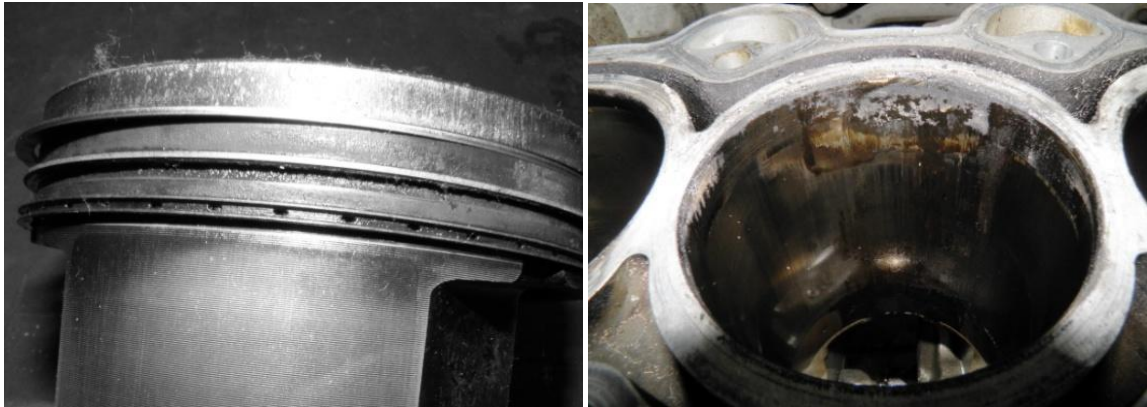
Similarly, the change in temperature of the cylinder head element and the top of the piston can be calculated over time from the cooling stops. As follows from the calculation results (Fig. 3), in the event of a sudden and complete cooling failure, the chamber wall will begin to melt after approximately 10-15 seconds of engine operation.

Heating of the piston when the cooling of the cylinder is disrupted occurs much more slowly, and scuffing on the piston top should be expected at a time that is several times longer than the time of damage to the combustion chamber wall (Fig. 3).

Fig. 4. A combustion chamber with traces of the wall melting between the exhaust valve seats (left) and a case of seats falling out due to overheating when the engine is running in place (right)

Fig. 5. Seizures on the piston head (left) and cylinder (right) of a gasoline engine due to emergency coolant leak

Let us substitute the values of the diameter of the piston upper part $D_0 = 0,09$ m, the initial gap $\delta_0 = D_{oc} - D_0 = 0,5$ mm and the initial temperature $T_0 = 293$ K into expression (4). Then we can obtain the maximum temperature of the piston in the cylinder, at which scuffing begin, of $T_w = 848$ K ($t_w = 575^0$ C), , and this temperature practically coincides with the beginning of melting of the piston material.

It is of interest to compare the obtained calculation results with real expert studies of the causes of engine failures in operation during an emergency rapid coolant leak due to damage to the cooling radiator by various foreign objects from the road [2, 7]. In Fig.4, the combustion chamber of a gasoline engine is shown with melting traces of the wall between the exhaust seats. At the same time, minimal damage to the cylinders and pistons was found, only in the upper part, where, due to

the thermal expansion of the bottom, the piston can jam in the cylinder with characteristic marks of scuffing (Fig. 5). Similar damage is possible in diesel engines.

Conclusions. The automobile internal combustion engines with traditional cooling systems with a one-way thermostat and a bypass channel have a peculiarity: a rapid emergency drop in the liquid level causes the cessation of its circulation in the system. In this case, the combustion chambers can receive extremely serious damage in the form of melting walls and/or falling off the seats in about 10-15 seconds after cooling failure. At the same time, the pistons in the cylinders receive minor thermal damage and only after a much longer time from the start of the combustion chamber destruction. If the temperature sensor is installed on the outlet pipe of the cylinder head, then due to its inertia during rapid coolant leak, it does not indicate not only engine overheating, but even a simple increase in temperature. As a result, the driver does not have the technical ability to see the temperature increase in the system until the engine fails.

REFERENCES:

1. Greuter, E., Zima, S. Engine Failure Analysis: Internal Combustion Engine Failures and their Causes, SAE International, New-York, 2012. 582 p.
2. Khrulev A.E. Internal Combustion Engines: Fault Expertise and Analysis. In 2 vol. V.2. Practical determination of fault causes. Chisinau: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2023. 562 p. ISBN: 978-620-6-15367-2.
3. Prudhvi G., Vinay G., Suresh Babu G. Cooling Systems in Automobiles and Cars, International Journal of Engineering and Advanced Technology, 2013, 2 (4), pp. 688–695. Available at: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.675.706&rep=rep1&type=pdf> [Accessed: 27 March 2020].
4. Missan G.S., Keswani I.P. Analysis of Causes of Engine Overheating due to Cooling System Failure Using Pareto Principle. International Journal of Engineering Trends and Technology (IJETT), 2016, Vol.36, No. 5, pp. 242–248.
5. Naga Prasad, C.S. Thermal Analysis of Engine Failure Conditions in Engine Overheating Cases, International Journal of Research, 2017, 4 (17),

pp 4020-4025, Available at: <https://journals.pen2print.org/index.php/ijr/article/view/11396/10849> [Accessed: 27 March 2020].

6. Momin, S., Kader, G., Roy, P., Hasan, S., Automatic Signal and Alarming System to Avoid Engine Overheating, *International Journal of Research*, 2016, 3 (13), pp. 962–966, Available at: <https://journals.pen2print.org/index.php/ijr/article/view/5358/5162> [Accessed: 27 March 2020].

7. Khrulev A.E., Saraev O.V. The method of expert assessment of the technical condition of an automobile engine after overheating. *Automobile Transport*, 2021, 48, pp. 5-16. DOI: <https://doi.org/10.30977/AT.2219-8342.2021.48.0.5>.

8. Janna, W.S. *Engineering Heat Transfer*. New York, CRC Press, 2009. 692 p.

9. Khrulev A.E., Sarayeva I.Yu., Vorobyov O.M., Sokhin A.A. Assessment of the possibility of using mathematical models for expert studies of car engine damage. *Automobile and electronics. Modern technology*, 2022, No. 21, pp. 79–86. DOI: <https://doi.org/10.30977/VEIT.2022.21.0.06>.

10. Cengel Yu.A. *Heat and Mass Transfer. Fundamentals and Applications*. New–York: McGraw–Hill Education, 2015. 968 p.

11. Van Basshuysen R., Schäfer F. *Internal Combustion Engine. Basics, Components, Systems and Perspectives*. Warrendale: SAE International, 2004. 812 p.

UDC 669.620

**CONCERNING THE HEALING OF POROSITY DURING THE SINTERING
OF NON-SPHERICAL TITANIUM POWDER PARTICLES**

Kononenko Andrii

Postgraduate student of the department "Mechanics"

Skrebtsov Andrii

Scientific supervisor, PhD, docent of department of "Mechanics"

Kononenko Julia,

Senior teacher of the "Materials Science" department,

Matiukhin Anton,

PhD, Associate professor; Head of Metal Working Department

National University "Zaporizhzhia Polytechnic"

Zaporizhzhia, Ukraine

Abstract. In the work, based on known literary data and mechanisms of sintering of metal powders, the sequence of manufacturing a titanium product by the powder metallurgy method was investigated. An analysis of the sequence of creating a metal contact during the sintering of titanium powder with non-spherical particle shapes was carried out.

Key words: titanium alloys, sintering, powder metallurgy, structure, titanium powders.

The sintering process of powdered titanium and alloys based on it is studied quite often in order to establish the distribution of chemical elements in the structure of the finished material. [1] But little attention is paid to the process of creating a metal contact. In this work, on the basis of literary data, the sequence of formation of such a contact is proposed. An experiment was conducted to study sintering, which confirmed the proposed sequence and broadened the idea of creating titanium blanks from irregularly shaped powders.

Forming of the titanium semi-finished product is carried out using pressing technologies. It is at the stage of molding that the pressing force is transferred to the powder particles and stresses arise in the volume of each individual particle. Under

the influence of these stresses, the powder particles are deformed; a contact surface appears and then develops. Such a surface is an overstressed microvolume of metallic material. The majority of powder particles have an irregular shape, so when they are deformed during molding, porosity is formed. Pores are formed both on the surface of the material (in the form of a sharp relief consisting of grains of powder particles) and inside the semi-finished product.

At the molding stage, due to the pressing force and, as a result, the deformation of the powder particles, the driving force will be the contact force of the particles. This force includes friction and capillary forces. Excess deformations (i.e., plastic deformation of powder particles) provide metal flow and plastic microdisplacements of the metal volume.

In the further process, namely during sintering, the increase in temperature leads to the destruction of oxides on the surface of the particles. [2, 3] The elements that made up the oxides migrate into the crystal lattice of titanium and distort it. [4] That is, they act as alloying elements. The boundaries of the powder particles are cleaned and, under the influence of stress and temperature, begin to diffuse with each other. Therefore, diffusion mechanisms are also added to the plastic flow of the metal microvolume. The formed driving force and stress in the metal at increased temperature activate and intensify further processes.

Under the influence of the surface migration of metal atoms, the volume of the sample is "mixed", and the pores that were formed inside the sample gradually come to the surface. Evidence of this is the shrinkage effect. Distortion of interparticle pores continues. Their surface, which has a developed geometry and, as a result, increased free energy, will shrink according to the second law of thermodynamics. Along with this, there is a decrease in the free energy on the surface of the pores. The effect of atom migration and the indicated decrease in free energy lead to almost complete healing of the pores. However, during molding, pores of different sizes were formed. It is quite clear that the healing time of pores of larger initial sizes will be longer, since the same conditions for the processes listed above are formed throughout the material. Therefore, conditionally large pores will decrease as long as

the high temperature works. Shrinkage will increase. But the sintering regimes are regulated and have completely defined values; in particular, the isothermal holding time. Therefore, conditionally large pores do not have time to heal and remain in the volume of the metal semi-finished product.

In practice, during the production of a synthesized semi-finished product from powder, it is known that an increase in pressing pressure (molding) leads to the formation of smaller porosity, which heals during isothermal exposure. Isothermal exposure time and temperature are related as follows: an increase in temperature allows to reduce the exposure time; and, conversely, increasing the exposure time makes it possible to lower the temperature. Such behavior is possible when the processes described above occur, and this does not contradict the generally accepted mechanisms of sintering [5, 6, p. 34-48].

From the obtained statistical data, it can be concluded that the mechanisms of formation of metallic contact of titanium powder particles are similar to those described for copper and iron materials in the works of Gich G.A. [5] and Heguzina Ya.E. [6].

LIST OF REFERENCES

1. Ивасишин О.М. Производство титановых сплавов и деталей экономичным методом порошковой металлургии для широкомасштабного промышленного применения / О.М. Ивасишин, Д.Г. Саввакин, К.А. Бондарева // Наука та інновації. – 2005. – №2 (т.1). – С. 44-57.

2. Ивасишин О.М. Дегидрирование порошкового гидрида титана и его роль в активации спекания / О.М. Ивасишин, Д.Г. Саввакин, Н.М. Гуменьяк // Металлофизика и новейшие технологии. – 2011. – № 7, т. 33. – С. 899-917.

3. Шаповалова О.М. Влияние температуры нагрева на процесс насыщения газами титановых порошков / О.М. Шаповалова, Е.П. Бабенко // Нові матеріали і технології в металургії та машинобудуванні. – 2008. – №2. – С. 93-98.

4. Шаповалова О.М. Поглощение примесей при производстве титановых порошков / О.М. Шаповалова, Е.П. Бабенко // Вісник ДНУ. – 2003. – С. 23-26.

5. Гич Г.А. Теория спекания / Г.А. Гич // Успехи физики металлов. – 1956. – Вып. 1. – С. 120-154.

6. Гегузин Я.Е. Физика спекания. 2-е изд., перераб. и доп. / Гегузин Я.Е. – М.: Наука, 1984. – 312 с.

MODELS AND METHODS FOR RECOGNIZING A PERSON BY GAIT WHILE WEARING DIFFERENT CLOTHES

Purish Serhii Volodymyrovych,

PhD candidate

Odesa Polytechnic National University

Odesa, Ukraine

Thorsten Schöler,

Prof. Dr.-Ing. Hon. Dr. of ONPU

Augsburg Technical University of Applied Sciences

Augsburg, Germany

Introduction. Security requirements are among the most fundamental and essential human needs, according to the research of Abraham Maslow. It is the perpetual objective of individuals to safeguard themselves, prevent unauthorized access to their residences, and maintain the integrity of their belongings.

Contemporary video surveillance systems have facilitated the capability of documenting every occurrence within a designated region and subsequently performing in-depth analysis on the acquired data.

It is feasible to oversee individuals' movements, identify individuals captured on camera, regulate entry to restricted areas, and detect unauthorized intrusion into private domains by utilizing video recordings [1].

The reliability of such systems is presently restricted to the cooperation mode, in which an individual's face is compared to a high-quality passport photograph, and recognition quality is still far from satisfactory. Numerous factors, including inadequate illumination, coverings, or uniforms, can obscure or diminish the visibility of the face in real-life scenarios, particularly when crimes are being investigated. Other characteristics, including locomotion, are necessary for identification in such circumstances.

Personal gait is a unique identifier, comparable to irises or fingerprints, according to biometric and physiological research. Each gait is distinct and cannot be replicated. Not requiring high video resolution and, most significantly, not

necessitating subject interaction (as the individual may be unaware that they are being documented and analyzed), gait analysis offers the significant benefit of permitting observation from a considerable distance.

Nonetheless, numerous variables that visually impact gait, including footwear, objects in the hand, apparel, or masks, in addition to varying camera settings and angles, present obstacles for gait recognition. Variability in apparel is a critical determinant that significantly impacts the efficacy of human gait recognition techniques. Parts of the human body can obviously be obscured by various garments, resulting in a substantial loss of gait characteristics and a modification of the human silhouette [2].

Purpose of the work. The aim is to develop and study a method for recognizing a person by gait while wearing different clothes.

Materials and methods. The most common gait characteristic is the Gait Energy Image (GEI). This image is an averaged binary silhouette mask of a moving person for one gait cycle. This spatio-temporal description of a person's gait is calculated assuming that body movements are periodically repeated during walking. The resulting images characterize the frequency of a moving person's stay in a certain position.

This approach is widely used, and many other gait recognition methods have been developed on its basis. In addition, many approaches that do not directly use gait energy images involve similar aggregation of other basic features.

Despite the large number of gait representation methods developed, GEI is the one that is still being used and developed today.

Similar to conventional black-and-white images, GEI can be used to further calculate features such as histograms of oriented gradients (HOG-descriptors) or histograms of optical flow (HOF-descriptors), as well as to build more complex classification algorithms that take advantage of the specifics of the gait recognition task.

The proposed approach is based on the GEI (Gait Energy Image) texture descriptor. It uses the local distinctive features of regions in GEI, which improves the

efficiency of gait recognition.

First, the gait video is converted into a sequence of images. These images are processed to obtain a silhouette image. Next, the GEI is obtained by merging the silhouette images over the gait cycle.

Later, two regions of interest are selected, which are considered to be less affected by clothing variations. Features are extracted from these two regions.

The LOP (Local Optimal Pattern) descriptor is used to extract features from the regions of interest. Since GEI data includes a set of gait images, its texture features are very rich. LOP is used to extract the texture features of this image. In addition, a histogram and a horizontal width vector of the pixel values of the LOP descriptor are calculated.

After that, the dimensionality of the feature vector is reduced by discarding the most irrelevant features. The features are then classified using a classifier that allows a person to be identified by their gait.

Results and discussion. To evaluate the effectiveness of the proposed method, we used gait dataset OUISIR B, which contains subjects with different clothing styles.

In the first experiment, the training set consists of 68 subjects. One type of clothing type (regular pants, dress shirt) is used for training, and the remaining clothing types are used for testing. The testing set consists of different combinations of clothes, except for the clothes used for training.

The proposed method achieves good results for different sets of clothes. Experimental results confirm that the proposed approach improves recognition accuracy regardless of different clothing states. It demonstrates that the feature invariance is preserved by reducing the intra-class differences between the sets of clothes of each person.

For the second experiment, a unified training dataset consisting of gait patterns for 32 clothing styles was built on the OUISIR B dataset. The training set contains one sequence for each of the 68 individual subjects, which yields 2176 images in the set. The rest, one sequence for each of the 68 subjects in each experiment, is

included in the test set.

The recognition accuracy for different types of clothing ranged from 85.50% (short pants, short-sleeved shirt) to 98.50% (baggy pants, short-sleeved shirt). The average CCR (Correct Classification Rate) value obtained from all experiments is 91.89%.

Conclusions. In this paper, we propose a method for recognizing a person by gait, which is resistant to changes in clothing and allows obtaining high recognition accuracy rates when a subject wears different types of clothing.

To confirm the effectiveness of the developed method, an experimental study of the method was conducted on the OUISIR B dataset. For the OUISIR B dataset, it was determined that the proposed method can achieve good results for different sets of clothing (the accuracy rate was 86.12%). The second experiment on this dataset showed that the proposed method can minimize the problem of clothing variations and avoid reducing the recognition rate even if these variations are large. The average recognition accuracy obtained from all 32 experiments was 91.89%.

REFERENCES:

1. Purish, S. V. & Lobachev, M. V. “Gait recognition methods in the task of biometric human identification”. *Herald of Advanced Information Technology*. 2023; 6 (1): 13–25. DOI: <https://doi.org/10.15276/hait.06.2023.1>.
2. Lobachev, M. V. & Purish, S. V. “Machine learning models and methods for human gait recognition”. *Herald of Advanced Information Technology*. 2023; 6 (3): 264–277. DOI: <https://doi.org/10.15276/hait.06.2023.18>.

**INFLUENCE OF THE SIZE OF THE CUTTER WEAR AREA ON THE
LEVEL OF VIBRATION DURING TURNING**

Tryshyn Pavlo Romanovych

PhD, Senior Lecturer

Marchenko Maksym Volodymyrovych

Master student

National University "Zaporizhzhia Polytechnic"

Zaporozhye, Ukraine

Abstract: The article provides an extended understanding of the effect of tool cutting edge wear on the level of vibrations during turning. Studies have shown that the size of the wear area on the rear surface exerts a strong damping effect on the intensity of vibrations. The results indicate that with an increase in the size of the wear area on the rear surface of the cutter, the amplitude of the vibrations decreases.

Key words: wear, vibration, cutter, selfoscillation, turning.

By observing the wear of the cutting edge of a tool, one can assess the correctness of the choice of cutting tool and cutting modes and take measures to improve the efficiency of mechanical processing. The wear of the cutting tool is a normal and natural process that occurs during mechanical processing due to the interaction between the cutting edge and the workpiece surface. In this process, the cutting edge is subjected to several types of influences simultaneously: mechanical, thermal, chemical, frictional, and others.

The difference between real and theoretical wear of the cutting edge is significantly influenced by the vibrations of the tool and workpiece, which also affect the quality of the machined surface [1, 2]. Among all types of vibrations, self-excited vibrations have the most significant impact on tool wear. Vibrations that occur during cutting and methods to combat them have been quite extensively researched [1, 3].

Existing studies on the impact of the wear area of the cutting tool on vibration

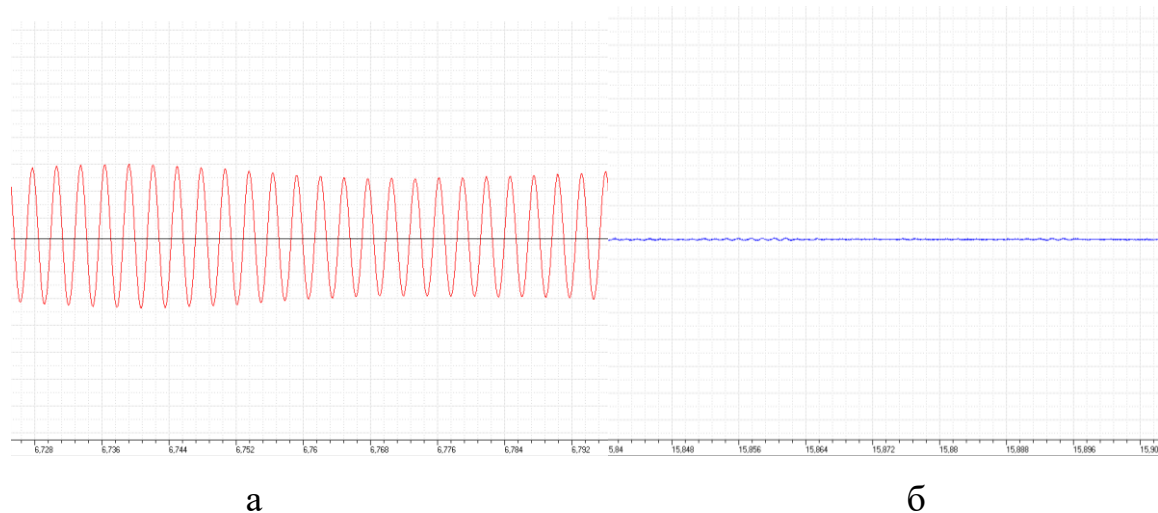
levels have different results and are not widely discussed. In a study [4], it was claimed that as the wear of the cutting edge increased from 0,1 mm to 0,5 mm, the vibration velocity values increased almost linearly by 1,5 to 1,8 times. Research [5, 6] established that when processing with a sharp tool, the region of stable cutting modes is limited to 1000 rpm, while when processing with a worn tool, it's 3500 rpm. Furthermore, increasing the wear area on the cutting edge of the tool from 0,025 mm to 0,175 mm increased the damping coefficient by 13 times. In the study [7], it was shown that a change in the level of wear of the cutting edge of the tool from 0,05 mm to 0,35 mm led to an increase in cutting force components by 1,5 to 3,0 times. It was demonstrated that a significant increase in vibration amplitude is observed when the tool wear reaches 0,35 mm. Therefore, an important task is to investigate the relationship between vibration intensity in turning and the wear area on the rear surface of the cutting edge of the cutter.

During the research, longitudinal turning was performed under orthogonal cutting conditions with a workpiece made of 45 steel. A special tool was used as a vibration measurement device, which had one degree of freedom along the X-axis. The main cutting angle in the tool's plane was 0° , the front cutting angle was 0° , and the back cutting angle was 10° . The cutting edge was positioned at the center of the flexibility of the tool holder. The flexibility of the tool holder along the Z-axis was several times higher than along the X-axis, preventing the occurrence of a coordinate connection.

For vibration measurement, an inductive displacement sensor was used, mounted within the housing of the special tool, allowing for the recording of vibration oscillograms on a personal computer. The cutting conditions were as follows: feed rate 0,1 to 0,2 mm/rev, cutting speed 100 to 250 m/min, and cutting depth 0,5 to 1 mm. The size of the wear area on the back surface of the tool was controlled by sharpening it on a machine in the range of 0,05 to 1 mm.

As a result of the research, vibrations were recorded in the form of oscillograms (Fig. 1). It was found that the vibration amplitude in the range of the tool wear zone from 0.05 to 0.15 mm was the highest among all the experiments

performed. A stable mode of self-oscillation was observed in the oscillograms (Fig. 1, a). As the wear area increased to 0.5 mm, the vibration amplitude gradually decreased. As the wear area increased, the vibration intensity gradually decreased; self-oscillations did not arise or were quickly destroyed. When the wear area was more than 0.5 mm, the vibrations gradually died down and self-oscillations did not occur (Fig. 1, b).

Fig. 1. Fragment of an oscillogram with a cutter wear area equal to 0.1 mm (a) and 1.5 mm ($V=250$ m/s, $S=0,1$ mm/rev, $t=0,5$ mm)

The size of the wear area on the rear surface of the cutter plays a significant role in the damping of vibrations during turning. When the wear area increases, the components of the cutting forces on the rear surface of the cutter increase, dissipating energy to maintain vibrations. By eliminating vibration during mechanical processing, it can not only reduce the wear of the tool, maximize its stability, but also ensure the quality of the processed surfaces.

LIST OF USED LITERATURE

1. Tlustý G. Manufacturing Process and Equipment. Prentice Hall, 2000. 928 p.
2. Leonov S.L., Shayahmetov E.Ya. Vliyanie deformatsiy, iznosa instrumenta i vibratsiy na sherohovatost pri rastachivanii. Tehnicheskie nauki – ot teorii k praktike. 2016. Vol. 8 № 56, P. 82-88.
3. Dyady S., Vnukov Y., Kozlova, O., Trishyn P. Regularities of Oscillations During Turning and End Milling. *In Grabchenko's International Conference on*

Advanced Manufacturing Processes. Cham: Springer Nature Switzerland. 2023. P. 136-144.

4. Makarov V.F., Shohrin A.V., Potyagaylo O.N.. Vliyaniye iznosa reztsa na izmeneniye fizicheskikh parametrov protsessa rezaniya. Vestnik Permskogo natsionalnogo issledovatelskogo politehnicheskogo universiteta. Mashinostroeniye, materialovedeniye. 2010. Vol. 12. № 3. P. 24-30.

5. Logominov V.A., Vnukov Yu.N. Analiz podhodov po uchetu dinamiki sil rezaniya pri prognozirovanii vibroustoychivosti mehanicheskoy obrabotki (obzor). Rezanie i instrument v tehnologicheskikh sistemah. Harkov: NTU «HPI». 2011. №79. P. 132–153.

6. Altintas Y., Eynian M., Onozuka H. Identification of dynamic cutting force coefficients and chatter stability with process damping. *CIRP annals*, 2008. Vol. 57. № 1. P. 371-374.

7. Devin L.N., Stahniv N.E. Issledovaniye vliyaniya iznosa reztsa iz kompozita na osnove KNB na veroyatnost ego razrusheniya pri chistovom tochenii zakalennykh staley. Sverhtverdyie materialyi. 2012. №4. P. 74–77.

UDC 519.85 + 004.023

**BASIC WORKING ASPECTS OF A NUMBER OF SWARM INTELLIGENCE
BIONIC ALGORITHMS**

Yaroyi Illia Kostiantynovych,

master student

Bodnarenko Bohdan Oleksandrovich,

postgraduate student

Ivanov Yurii Yuriiiovych,

PhD. (*Engineering*), docent

Vinnytsia National Technical University

Vinnytsia, Ukraine

Annotation: the work briefly reviews the bionic basis of a number of swarm intelligence algorithms for solving applied problems of optimization based on the behaviour of a swarm of particles, bees and cuckoos.

Keywords: optimization, swarm intelligence, bionic algorithms, particle swarm, artificial bee colony, cuckoo search algorithm.

During the development of large technological, information and other complex systems, arise questions related to the choice of the optimal elements organization, as a result, with the need to solve optimization problems. Their feature is the search for rational solutions in a multidimensional space of alternatives. Similar tasks contain large amounts of data, which causes high computational complexity. Therefore, swarm optimization algorithms are a promising direction for their solution [1, 2]. The *aim* of the work is to describe the nature-inspired agent-based algorithms connected with the behaviour of birds and bees.

The particle swarm algorithm was proposed by American scientists J. Kennedy and R. Eberhart [3]. The idea of the algorithm was inspired by studies of the behaviour of a bird flock and a people crowd. The basis of the algorithm is the fact that the particles, when forming a swarm, move to a certain “centre of gravity” (optimal solution), and the search space is filled with a population of particles, each

of which at a specific moment of time has a number of parameters. Particles have their own memory. In addition, they can exchange information among themselves. For each position of the particle, the corresponding value of the objective function is calculated, and based on it, according to certain rules, new coordinates and speeds of the given particle are calculated. From modern developments, we highlight the quantum-behaved particle swarm optimization with weighted mean personal best position and adaptive local attractor developed in 2019 by Chinese scientist S. Chen [4].

Another classical algorithm with a unique strategy is an artificial bee colony algorithm proposed by the Turkish scientist D. Karaboga [5]. The mathematical model simulates the behaviour of a honey bee colony during nectar collection. The position of the nectar source represents a possible solution to the problem, and its quantity shows the quality of the solution. Worker bees fly to nectar sources and search their neighbourhoods. Then they return to the hive and pass on the received information to the observer bees, recruiting them. Observers, in turn, evaluate all found sources of food and, in a probabilistic manner, choose which source to start their search from. Scout bees are generated if the nectar source is forgotten. One of the promising modern modifications of this algorithm is an improved artificial bee colony algorithm based on Bayesian estimation developed in 2022 by Chinese researchers C. Wang, P. Shang and P. Shen [6].

The simple and effective bionic algorithm is the cuckoo search algorithm. It was proposed by X.-Sh. Yang and S. Deb [7]. The working idea of this algorithm is based on the behaviour of cuckoos in the process of nest parasitism. Each egg in the nest represents a possible solution, and the cuckoo's egg represents a new solution. The new position of the cuckoo is generated using Levy flights. It should be noted that due to the peculiarity of this type of random walk, a high increment value along each coordinate is possible, so it is necessary to control the boundaries of the feasible solutions region. One of the interesting modern algorithms was developed in 2023 by Chinese researchers Y. Xiong, Z. Zou and J. Cheng. The version of the cuckoo search algorithm based on the cloud model outperforms other modifications [8].

The considered algorithms can solve various problems due to flexibility and ease of modification, but it is necessary to choose the algorithm parameters successfully.

REFERENCES

1. Ivanov Yu.Yu. Swarm Intelligence Algorithms in the Tasks of Medical Diagnostics. *MicroCAD*. Харків, 2023. С. 1096.
2. Ivanov Yu.Yu., Musiichuk N.I. Some Aspects of the Work of Bionic Metaheuristic Optimization Algorithms BAS, BAS-ADAM and PBAS. *Proceedings of the IInd International scientific and practical conference "Modern research in science and education"*. Chicago, 2023. P. 151–152.
3. Kennedy J., Eberhart R. Particle Swarm Optimization. *Proceedings of the IEEE International Conference on Neural Networks*. Nagoya, 1995. P. 1942–1948.
4. Chen S. Quantum-Behaved Particle Swarm Optimization with Weighted Mean Personal Best Position and Adaptive Local Attractor. *Information*. 2019. Vol. 10. 17 p. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/a5f7/95c64bad2be4e8b542304fe8f4832083f096.pdf>. (дата звернення 23.10.2023)
5. Karaboga D., Basturk B. A Powerful and Efficient Algorithm for Numerical Function Optimization: Artificial Bee Colony (ABC) Algorithm. *Journal of Global Optimization*. 2007. Vol. 39. P. 459–471.
6. Wang C., Shang P., Shen P. An Improved Artificial Bee Colony Algorithm Based on Bayesian Estimation. *Complex & Intelligent Systems*. 2022. № 6. P. 4971-4991.
7. Yang X.-S., Deb S. Cuckoo Search via Levy Flights. *World Congress on Nature & Biologically Inspired Computing*. 2009. P. 210–214.
8. Xiong Y., Zou Z., Cheng J. Cuckoo Search Algorithm Based on Cloud Model and Its Application. *Scientific Reports*. 2023. № 1. P. 1–13.

ПАРСИНГ ЯК МЕТОД ЗБОРУ ТА ОБРОБКИ ІНФОРМАЦІЇ В PYTHON

Бараненко Олександр Олександрович

здобувач вищої освіти

Дяченко Валентин Сергійович

кандидат економічних наук, доцент кафедри

Дяченко Наталія Павлівна

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри
Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Анотація. Досліджено парсинг як метод збору та обробки інформації в Python. Описано доцільність використання парсингу для наскрізної аналітики, SEO-просування, Data-аналітики, запуску рекламних кампаній, контентного наповнення сайтів, контент аналізу та аналізу конкурентів. Наголошено, що парсинг, як метод збору та обробки інформації в Python, є зручним інструментом для роботи з відкритими джерелами інформації

Ключові слова: парсинг, Data-аналітика, Python

Збір інформації в інтернеті – зазвичай копітка робота, адже практично неможливо систематизувати й аналізувати великі об’єми даних власноруч, без допомоги програмного забезпечення.

Саме тому важливо дослідити принципи програмного забезпечення сукупності програм системи оброблення інформації – засоби, які програмне забезпечення використовує, а також охарактеризувати загальну доцільність його використання для Data-аналітики й роботи з контентом, описати технологію створення зразків подібного програмного забезпечення за допомогою засобів та бібліотек мови програмування Python. Парсинг, як процес аналізу вхідної послідовності символів, з метою розбору граматичної структури згідно із заданою граматиною – це процес збору та аналізу даних із сайтів в мережі та приведення цих даних до репрезентативного або комфортного для подальшої

роботи з цією інформацією вигляду.

Парсинг широко використовується для:

- наскрізної аналітики;
- SEO-просування;
- Data-аналітики;
- запуску рекламних кампаній;
- контентного наповнення сайтів;
- контент аналізу та аналізу конкурентів.

Парсинг, як спосіб ефективно, швидко та дешево зібрати необхідну інформацію, її структурувати тим чи іншим чином, є ефективним інструментом в різних галузях мережевої аналітики, зокрема для безпосередньої роботи з контентом. Для створення елементарного парсера необхідно встановити мову Python на ПК. Важливо зазначити, що мова JavaScript також має потрібні для створення парсерів методи в стоковій версії, однак сьогодні для простоти сприйняття ми всеж зупинимось на Python.

З метою використання бібліотек Requests, BeautifulSoup та Pandas їх необхідно з їх пакетами встановити на ПК через вбудований пакетний менеджер Python - pip. По завершенні встановлення бібліотек необхідно також встановити модуль lxml, для того щоби приводити отримані в результаті запитів файли до потрібного нам формату. Ми готові розпочати роботу над власним парсером! Відкриваємо IDE та створюємо файл який виконуватиме компілятор на Python. Ініціалізуємо бібліотеку запитів requests й відправляємо тестовий запит на обраний нами для парсингу сайт.

Для цього копіюємо заздалегідь його url-адресу й працюємо з нею через методи бібліотеки та змінних в Python. Запускаємо програму і перевіряємо наявність виводу. Нас цікавлять коди успішності, такі як “0” - програма завершена успішно або “200” - запит пройшов успішно і дані отримано. Отримання в терміналі одного з вищезгаданих виводів означатиме, що наша бібліотека безпомилково інстальовалась на наш девайс і працює коректно.

Із завершенням ініціалізації та тестування бібліотеки запитів ми можемо

починати ініціалізацію бібліотеки інтерпритатора “BeautifulSoup” або скорочено BS4. Модифікуємо наш код таким чином, щоб результат, який нам надсилає сайт на нами створений запит потрапляв до BeautifulSoup та оброблявся за lxml стандартом. Запускаємо код і перевіряємо вивід.

У терміналі ми маємо отримати HTML версію сайту на який ми створювали запит. Уже в такому форматі DOCTYPE HTML ми можемо візуально вирізнити, відокремити і побачити блокову структуру сайту, який ми парсимо, а також за допомогою простого циклу ми можемо отримати будь які його елементи, в тому числі і контентні. Структурувати отриману інформацію допоможе бібліотека Pandas, яка своїми методами, які ми попередньо зациклимо в коді, здатна приводити дані до табличного формату.

Табличний формат важливий не тільки тому, що він спрощує візуальне сприйняття та подальшу роботу з даними, а іще й тому що зберігання такої інформації потребує роботи з базами даних, які підтримують табличний запис.

На цьому етапі ми вже маємо готовий скрипт, який може за хвилину зібрати величезну кількість інформації, інтерпретувати її та представити у комфортному для нас вигляді. Саме на цьому етапі й виникає питання: наскільки такі маніпуляції з інформацією третіх осіб законні? Адже, відповідно до Закону України «Про авторське право і суміжні права» № 2811-IX від 1 грудня 2022 року [1], бази даних (компіляції даних) є об’єктами авторського права, якщо вони за добором чи упорядкуванням їх складових частин є результатом інтелектуальної діяльності. Парсинг, як метод збору та обробки інформації в Python, є зручним інструментом для роботи з відкритими джерелами інформації, хоч навіть і в форматі збору великої кількості даних.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про авторське право і суміжні права» № 2811-IX від 1 грудня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>.

**АНАЛІЗ ВПЛИВУ СТАНУ АТМОСФЕРИ ЗЕМЛІ НА ДАЛЬНІСТЬ
ЗВ'ЯЗКУ З БЕЗПЛОТНИМИ ЛІТАЛЬНИМИ АПАРАТАМИ**

Гаврилюк Юрій Миколайович,
к.т.н., професор
Стущанський Юрій Васильович,
Рижик Михайло Миколайович
викладачі
Кременчуцький льотний коледж
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Кременчук, Україна

Анотація. Використання безпілотних літальних апаратів (БПЛА) є більш ефективним при безпосередньому контролі та коригуванні виконання завдання зі сторони оператора, що знаходиться на наземній станції. Для цих цілей створюється канал радіотелеметрії між ним та безпілотним літальним апаратом. Від дальності радіозв'язку, його стійкості та надійності залежить не тільки область застосування БПЛА, а і якість та результат виконання польотних завдань.

Ключові слова. Безпілотні літальні апарати, радіоканали телеметрії, засоби радіоелектронної боротьби, послаблення радіохвиль, дальність радіозв'язку.

В умовах ведення бойових дій, що відбуваються зараз в Україні, все більше уваги приділяється такому озброєнню, як безпілотні літальні апарати (БПЛА). Ці засоби набули широкий спектр їх застосування: розвідувальні, коригувальні, ударні. Використання БПЛА в умовах бою стикається з потужною протидією зі сторони ворога. Це обумовлено, як фізичним знищенням безпілотних літальних апаратів засобами вогневого ураження, так і впливом на них засобами радіоелектронної боротьби (РЕБ). Метою дії засобів РЕБ на БПЛА є придушення каналів радіонавігації та телеметрії безпілотника.

Для якісного виконання завдання БПЛА та його збереження від втрати, необхідний надійний зв'язок оператора зі своїм літальним апаратом. Канали телеметрії з БПЛА використовуються для корекції траєкторії польоту, зміни завдання в залежності від умов протидії та радіозавад, зйому параметрів та інформації з систем безпілотної в польоті в режимі on-line. Якщо при втраті каналу супутникової навігації політ може продовжуватися завдяки автономним навігаційним системам, то при втраті каналу телеметрії може бути втрачена не тільки зібрана інформація, а і сам БПЛА.

Задача підвищення дальності та стійкості зв'язку з безпілотним літальним апаратом не втрачає актуальності. Забезпечення необхідної дальності надійного зв'язку є одною з умов протидії засобам РЕБ та вдалого виконання бойової задачі.

Дальність радіозв'язку за каналом телеметрії залежить від багатьох чинників. До цих чинників входять: частота модему зв'язку, види та кількість антен, що використовуються, рельєф та властивості підстилаючої поверхні місцевості, погодні умови та стан атмосфери в районі застосування БПЛА [1].

Хоча такий чинник, як погодні умови та стан атмосфери в районі застосування БПЛА не є вирішальним при розрахунку дальності та стійкості каналів телеметрії БПЛА, але в особливих випадках може суттєво вплинути на очікуваний результат.

При підборі частоти радіолінії необхідно враховувати послаблення сигналу при розповсюдженні радіохвиль в атмосфері Землі. Для ліній зв'язку «наземна станція – безпілотний літальний апарат (НС-БПЛА)» послаблення в атмосфері викликається газами, дощами, градами, снігом, туманом та хмарами. Наприклад, для частот радіоліній менше 6 ГГц послабленням в газах можна знехтувати.

Але на цих частотах спостерігається сильне послаблення в дощах, особливо при високій інтенсивності. В таблиці 1 [2] наведені дані по послабленню (дБ\км) в дощах різної інтенсивності для частот радіоканалу 3-6 ГГц.

Таблиця 1

Послаблення радіохвиль (дБ\км) в дощах різної інтенсивності в залежності від частоти

Частота (ГГц)	3 мм\ на год. (слабий)	12 мм\на год. (помірний)	30 мм\на год. (сильний)	70 мм\на год. (злива)
3.00	0.3×10^{-2}	1.4×10^{-2}	3.6×10^{-2}	8.7×10^{-2}
4.00	0.3×10^{-2}	1.4×10^{-2}	3.7×10^{-2}	9.1×10^{-2}
5.00	0.8×10^{-2}	3.7×10^{-2}	10.6×10^{-2}	28×10^{-2}
6.00	1.4×10^{-2}	7.1×10^{-2}	21×10^{-2}	57×10^{-2}

З таблиці 1 витікає, що, наприклад, на частоті 3 ГГц послаблення в зливі складає близько 0, 0087 дБ\км, що трасі радіолінії 100 км надасть 0.87 дБ сумарного послаблення. При підвищенні робочої частоти в дощі послаблення різко збільшується. Так для частоти 4 ГГц послаблення в зливі на цій же трасі складе вже 9.1 дБ, а на частотах 5 та 6 ГГц – 28 та 57 дБ відповідно, це вже буде мати суттєві впливи на дальність радіозв'язку.

Таким чином, при використанні БПЛА в місцевостях, де прогнозовані часті дощі високої інтенсивності рекомендується обирати частоту радіолінії нижче 4 ГГц. А при використанні модемів з більшими робочими частотами враховувати вплив можливих атмосферних явищ на дальність та стійкість радіоканалу при плануванні операцій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кочерга І.О., Стушанський Ю.В. ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ БЕЗПЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ В УМОВАХ ПРОТИДІЇ ЗАСОБІВ РАДІОЕЛЕКТРОННОЇ БОРОТЬБИ IV Міжнародна науково-практична конференція «Авіація, промисловість, суспільство» (м.Кременчук 18.травня 2023р.)/ Збірник тез. КЛК ХНУВС, 2023. С.
2. Стеклов В. К. Телекомунікаційні мережі / В. К. Стеклов, Л. Н. Беркман. – К. : Техніка, 2001.— 392 с.

ЗАХИСТ СИСТЕМ РОЗПІЗНАВАННЯ ДОРОЖНІХ ЗНАКІВ ВІД АТАК ТА ВТРУЧАННЯ

Ганжа Дмитро Євгенійович
магістрант кафедри комп'ютерних систем, мереж і кібербезпеки
Шостак Анатолій Васильович
к.т.н., доцент, викладач кафедри комп'ютерних систем,
мереж і кібербезпеки
Національний аерокосмічний університет ім. М. Е. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»
м. Харків, Україна

Анотація. У цій роботі були ретельно проаналізовані труднощі, що виникають при використанні систем розпізнавання дорожніх знаків, викликані різноманітними атаками та зовнішніми втручаннями з метою компрометації системи. Основний наголос було зроблено на виявлення аспектів уразливості та різних сценаріїв атак, що становлять потенційну загрозу для функціонування системи. Аналіз дозволив виділити ключові проблемні моменти, включаючи, але не обмежуючись, помилкове розпізнавання дорожніх знаків та їх заміну, що може суттєво вплинути на безпеку дорожнього руху. В рамках дослідження також було запропоновано та розглянуто практичні методи протидії атакам. Ці методи включають як технічні вдосконалення в алгоритмах розпізнавання, так і впровадження ефективних систем виявлення атак, що дозволяє оперативно реагувати на спроби впливу на систему.

Ключові слова: штучний інтелект, дорожні знаки, вбудована система, кібератака, методи захисту від втручань.

Актуальність. З розвитком технологій машинного навчання, штучного інтелекту та автономних транспортних засобів системи розпізнавання дорожніх знаків стали невід'ємною частиною сучасної транспортної інфраструктури. Вони дозволяють автомобілям "читати" і розуміти дорожні знаки,

дотримуватись правил дорожнього руху і, таким чином, підвищувати безпеку на дорогах [1, с. 3354]. Однак із зростанням значущості цих систем зростає й потенційна загроза їхній безпеці. У цьому контексті аналіз та захист від уразливостей у системах розпізнавання дорожніх знаків стають актуальними завданнями, які потребують серйозної уваги та досліджень. Як і багато інших комп'ютерних систем, системи розпізнавання дорожніх знаків стають об'єктами уваги кіберзлочинців.[2] Злом і втручання в такі системи можуть призвести до створення хибних знаків, зміни дорожніх інструкцій та підвищення ризику аварій. З появою нових технологій, таких як нейронні мережі та комп'ютерний зір, системи розпізнавання дорожніх знаків стають все більш точними та здатними. Однак із зростанням їхньої складності зростає і потенційна вразливість.

Метою даної роботи є аналіз та дослідження методів захисту систем розпізнавання дорожніх знаків від атак та втручання.

Автори дослідження провели ряд експериментів, націлених на обхід моделей, заснованих на обмеженні глибокого навчання, та продемонстрували їхню здатність обманювати системи "зору" при розпізнаванні дорожніх знаків. В рамках експерименту було обрано знак "STOP", і за допомогою внесених змін зловмисники змогли скласифікувати його моделлю як "SPEED LIMIT 45" [3, с. 428]. Основним методом було виявлення таких областей на дорожньому знаку, які найбільше вносять спотворення та призводять до помилок у роботі класифікатора. Цікаво, що запропонований підхід до обману був успішно адаптований та перевірений на інших дорожніх знаках, що наголошує на його ефективності [4].

Основні положення. Для забезпечення своєчасного виявлення атак або втручання в систему розпізнавання дорожніх знаків рекомендується застосовувати комплексний підхід, що включає систему виявлення атак, механізм оповіщення та реагування, а також застосування додаткових заходів захисту на основі виявлених атак. Цей підхід сприяє ефективному захисту системи від потенційних загроз та забезпечує надійне функціонування системи

розпізнавання дорожніх знаків.

Висновки. Системи розпізнавання дорожніх знаків перебувають у стадії активного розвитку та інтеграції до сучасних автомобілів. У міру поширення розумних доріг та автономних автомобілів, забезпечення їхньої безпеки стає все більш актуальним завданням. Системи розпізнавання дорожніх знаків можуть також включати відеоспостереження і збір даних про дорожню обстановку. Захист цих даних від незаконного доступу та використання також є вкрай важливим. Виходячи з цих факторів, стає зрозумілим, що забезпечення безпеки та надійності систем розпізнавання дорожніх знаків - це необхідність, яка сприяє покращенню дорожньої безпеки та захисту даних користувача.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. A. Geiger, P. Lenz, and R. Urtasun. Are we ready for autonomous driving? the KITTI vision benchmark suite. In Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR), 2012 IEEE Conference. IEEE, 2012.
2. Безпека машинного навчання: чи ефективні методи захисту чи нові загрози? URL – <https://habr.com/ru/companies/pt/articles/416691/> (дата звернення: 11.10.2023);
3. A. Nguyen, J. Yosinski, and J. Clune. Deep neural networks are easily fooled: High confidence predictions for unrecognizable images. In Proceedings of the IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition, 2015.
4. Robust Physical-World Attacks on Deep Learning Visual Classification. URL – <https://arxiv.org/pdf/1707.08945.pdf> (дата звернення: 15.10.2023);

УДК 004.896

ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ МОВИ PYTHON ДЛЯ ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ ІНДУСТРІАЛЬНИХ СИСТЕМ

Калантай Ольга Вадимівна

магістрант кафедри комп'ютерних систем,
мереж і кібербезпеки

Бабешко Євген Васильович

к.т.н., доцент, викладач кафедри комп'ютерних
систем, мереж і кібербезпеки

Національний аерокосмічний університет

ім. М. Е. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут»

м. Харків, Україна

Анотація. Результати цього дослідження можуть відкрити нові перспективи для впровадження інноваційних технологій у сферу промисловості та сприяти покращенню процесів управління та контролю в цій важливій галузі.

Ключові слова: індустриальні системи, обробка даних, автоматизація, Python.

Актуальність. Індустриальні системи становлять основний стовп нашої сучасної цивілізації, обслуговуючи різноманітні галузі, від виробництва до транспорту та енергетики. Зростаюча складність та кількість вимог до ефективності цих систем вимагають впровадження нових технологій, які допоможуть оптимізувати їх функціонування та забезпечити надійність та безпеку. У цьому контексті мова програмування Python виступає як потужний інструмент, який дозволяє розв'язувати різноманітні завдання в індустриальних системах. Специфікація та універсальність Python дозволяють інженерам і розробникам створювати рішення, які можуть адаптуватися до різних сценаріїв в індустриальному середовищі. Один з ключових аспектів, які заслуговують на увагу, це потреба в зборі та обробці даних. Пристрої в індустриальних системах

постійно збирають великі обсяги інформації. Python може бути використаний для створення програм, які допомагають збирати, аналізувати та візуалізувати ці дані, що сприяє прийняттю обґрунтованих рішень. Важливою областю є автоматизація виробництва та контроль над індустриальним обладнанням. Python дозволяє створювати програми для автоматизації процесів, моніторингу стану обладнання та вчасної реакції на відхилення в роботі. Це полегшує управління та підтримку індустриальних систем. Крім того, Python забезпечує інтеграцію з різноманітними системами та пристроями, що є важливим аспектом в індустриальних застосуваннях.

Здатність Python легко взаємодіяти з різними пристроями та мережами робить його ідеальним інструментом для створення інтегрованих індустриальних систем. Однак, слід враховувати, що використання Python в індустриальних системах не лише збільшує їх продуктивність та надійність, але також виникають інші проблеми, такі як - безпека та захисту від несанкціонованого доступу.

Метою даної роботи є аналіз та дослідження використання мови Python для вирішення завдань в індустриальних системах.

У цьому контексті дослідження ролі та можливостей Python для розв'язання завдань в індустриальних системах стає актуальним і важливим завданням. Це дослідження спрямоване на аналіз і дослідження можливостей використання мови Python, визначення її переваг та недоліків, а також розробку практичних рішень для поліпшення функціонування індустриальних систем.

Основні положення. Зі зростанням складності та потреб в оптимізації, управлінні та моніторингу індустриальних систем з'являється підвищене зацікавлення в використанні мови програмування Python для розв'язання викликів цієї галузі.

Можна виділити наступні переваги мови Python:

- Універсальність та простота використання Python: Python славиться своєю простотою вивчення та читабельністю коду. Ця мова стає доступною для інженерів та фахівців, що працюють в індустриальних системах, забезпечуючи

легкий відлагодження та підтримку.

- Обробка та аналіз даних: Python пропонує розширений спектр бібліотек, таких як NumPy, Pandas та Matplotlib, які дозволяють легко обробляти та аналізувати великі обсяги даних, що генеруються сенсорами індустриальних систем. Це надає змогу використовувати дані для прийняття важливих управлінських рішень.

- Автоматизація процесів: Python використовується для створення програм, які автоматизують виробничі процеси та операції. Це допомагає знизити ризики помилок та оптимізувати витрати на робочу силу.

Висновки. У цьому контексті дослідження ролі та можливостей Python для розв'язання завдань в індустриальних системах стає актуальним і важливим завданням. Це дослідження спрямоване на аналіз і дослідження можливостей використання мови Python, визначення її переваг та недоліків, а також розробку практичних рішень для поліпшення функціонування індустриальних систем.

Результати дослідження можуть допомогти покращити управління та контроль в індустрії, а також сприяти подальшому розвитку цієї області.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Samuel Greengard Website: Amazon “The Internet of Things”. Covers how IoT works in our current world, as well as the impact it will have in the long run on society.

2. Klaus Schwab The Fourth Industrial Revolution Kindle Edition URL – <https://www.amazon.com/Fourth-Industrial-Revolution-Klaus-Schwab-ebook/dp/B01JEMROIU/> ;

3. Erik Brynjolfsson and Andrew The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies URL – <https://www.amazon.com/Second-Machine-Age-Prosperity-Technologies-ebook/dp/B00D97HPQI/>

4. URL – https://medium.com/@VAISHAK_CP/python-for-iot-connecting-and-controlling-devices-3f1c7f7e9423.

**АНАЛІЗ ДЕСТАБІЛІЗУЮЧИХ ЧИННИКІВ В КАНАЛАХ УПРАВЛІННЯ
ТА ПЕРЕДАЧІ ДАНИХ В БЕЗПІЛОТНИХ ЛІТАЛЬНИХ АПАРАТІВ**

Кашкевич Світлана Олександрівна,

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Національного авіаційного університету м. Київ, Україна

Тупота Євгеній Вікторович,

асистент кафедри комп'ютеризованих систем управління
Національного авіаційного університету м. Київ, Україна

Нечипорук Віталій Володимирович,

к.т.н., доцент кафедри комп'ютеризованих систем управління
Національний авіаційний університет м. Київ, Україна

Супрун Ольга Миколаївна,

к.ф-м.н., доцент кафедри комп'ютеризованих систем управління
Національний авіаційний університет ,м. Київ, Україна

Анотація: метою зазначеного дослідження є аналіз дестабілізуючих чинників в каналах управління та передачі даних в безпілотних літальних апаратах. Предмет дослідження – виявлення можливих дестабілізуючих чинників в каналах управління та передачі даних в безпілотних літальних апаратах.

Ключові слова: безпілотні літальні апарати, канал передачі інформації, ретранслятор, завмирання, фазова маніпуляція.

Аналіз форм та способів застосування безпілотних літальних апаратів (БпЛА) у дослідженні [1] показав, що сьогодні БпЛА можуть бути використані для вирішення задач широкого спектру круга, застосування БпЛА також є доцільним у військовій і цивільній авіації [2].

До переваг БпЛА [3] можуть бути віднесені: дистанційний режим керування, можливість транспортування корисного навантаження, висока мобільність та скритність. Разом з тим вони не позбавлені недоліків у вигляді: низької прихованості каналів управління, обмеженості корисного

навантаження, порівняно невеликої дальності за відсутності засобів ретрансляції [4, 5].

Відомо велике розмаїття різних БпЛА, що відрізняються за призначенням, габаритам, масі, швидкості, висоті та дальності польоту. Вони можуть здійснювати польоти, як у верхньому повітряному просторі, так і у нижньому. Для вирішення поставлених завдань, а також для безпеки польоту необхідний надійний канал передачі інформації “БпЛА – наземний пункт управління (НПУ)”. Передача даних із борту БпЛА на НПУ здійснюється в реальному масштабі часу, отже, для передачі великого обсягу інформації з БпЛА необхідна радіолінія з високою пропускну здатністю.

Лінія радіозв'язку літального апарату (ЛА) та НПУ забезпечує двосторонній обмін інформацією між бортовою та наземною апаратурою. Основними завданнями, що вирішуються зазначеною лінією зв'язку, є: у напрямку НПУ-ЛА – передача командної інформації для здійснення управління польотом ЛА та роботою цільового бортового обладнання; у напрямку ЛА-НПУ – передача телеметричної інформації, передача інформації, одержаної за допомогою цільового обладнання;

Радіолінії НПУ-ЛА і ЛА-НПУ істотно різняться за пропускну здатністю: радіолінія НПУ-ЛА являє собою вузькосмуговий канал зв'язку так як обсяг інформації, що передається, навіть за повний час польоту ЛА та роботи його обладнання, невеликий. Необхідна швидкість передачі у цьому каналі не перевищує кількох десятків *Kbit/сек*. Радіолінія ЛА-НПУ повинна мати, як правило, значно велику пропускну здатність. Конкретне значення необхідної швидкості передачі значною мірою визначається призначенням конкретного апарату та показниками встановленого на ньому цільового обладнання.

У системах зв'язку з БпЛА командні та телеметричні дані з високим пріоритетом, а дані корисного навантаження (відеокамери, фотокамери) доставляються на наземну станцію для подальшої обробки та використання, тому з низьким пріоритетом. Передача команд управління ведеться із НПУ, а передача телеметричних даних із боку БпЛА. Вимоги до передачі

командно-телеметричних даних великі відстані диктуються необхідністю постійного контролю ЛА і необхідністю коригувати параметри польоту в процесі виконання льотного завдання.

Канал радіозв'язку між БпЛА та НПУ відноситься до авіаційного каналу, який описується багатопроменевою моделлю з явищами перевідображення, розсіювання та дифракції [6].

Відображення має місце, коли електромагнітна хвиля стикається з перешкодою, розміри якої значно перевищують довжину хвилі.

Дифракція відбувається, коли траса поширення між передавачем і приймачем перекрита щільною перешкодою з розмірами, які є великими по відношенню до довжини хвилі сигналу, що призводить до формування позаду перешкоди вторинних хвиль. Розсіювання відбувається, коли сигнал, що поширюється, наштовхується на об'єкт, що призводить до перевипромінювання енергії сигналу в усіх напрямках.

Ці три ефекти розповсюдження разом утворюють загальну картину завмирань у каналі, що досить повно представляється як завмираннями великого масштабу та дрібномасштабними завмираннями. У більшості випадків БпЛА цивільного призначення працюють у межах прямої видимості НПУ. При наявності прямого променя, що переважає за амплітудою, розподіл миттєвих значень сигналу описується законом Райса.

Властивості та можливості каналу зв'язку, що з'єднує джерело переданої інформації та споживача цієї інформації, визначають основні якісні показники телекомунікаційної системи. Модель каналу зв'язку є сукупність факторів, що визначають відмінності інформаційного сигналу, що приймається від переданого. Вид навмисної перешкоди визначається технічними можливостями постановника перешкод щодо оперативного визначення виду подавлюваного інформаційного сигналу та його параметрів.

У зв'язку з цим перешкоди можна розділити на види, кожен з яких вимагає більше технічних можливостей від передавача перешкоди та більшої інформації про подавляючі сигнали, але в той же час за інших рівних умов

виробляє більш ефективного подавлення (тобто призводить до великих втрат, що передається по системі зв'язку інформації). Основні види навмисних перешкод: запобіжна, прицільна, структурна. Серед видів ненавмисних перешкод основними виступають наступні: індустриальні, перешкоди радіопристроїв.

Завмирання – це фізичні явища, які призводять до зміни потужності на вході радіоприймального пристрою каналу радіозв'язку від розрахункової потужності, заданої рівнянням передачі, що зв'язує потужності на виході радіопередавального і на вході радіоприймального пристрою цього радіоканалу. Радіопередавальний пристрій включає генератор електромагнітних коливань, антено-фідерний тракт і передавальну антену. Радіоприймальний пристрій включає приймальну антену, антено-фідерний тракт і приймальний пристрій. Великомасштабні завмирання є середнє ослаблення потужності сигналу або втрати на трасі при проходженні трас великої протяжності. Втрати на трасі та затінення – ось два основні механізми, які призводять до ефектів замирань великого масштабу.

Середні втрати радіосигналу на трасі визначаються за формулою:

$$L(d)[\text{дБ}] = L(d_0)[\text{дБ}] + 10\gamma \log_{10}(d / d_0) + X_\sigma, \quad (1)$$

де $L(d_0)$ – середні втрати на трасі прямої видимості при еталонній відстані d_0 у вільному просторі; d – це відстань між передавачем та приймачем; γ – експонента втрати на трасі, яка залежить від довкілля; X_σ – логарифмічно нормальне завмирання внаслідок затінення.

У БпЛА еталонна відстань d_0 вибирається рівною робочою висотою БпЛА. Середні втрати $L(d_0)$ при поширенні у вільному просторі розраховуються за формулою:

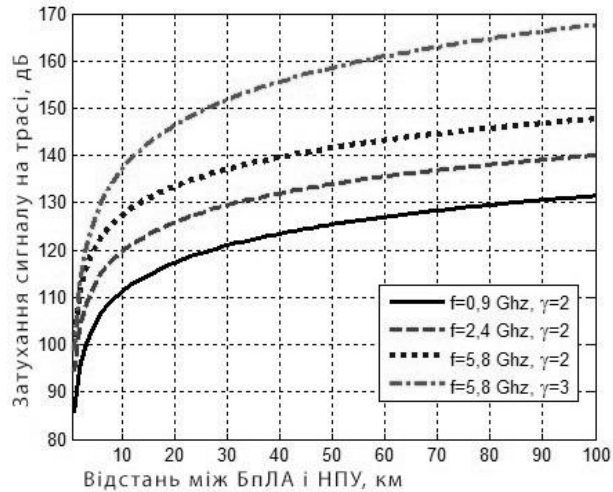
$$L(d_0)[\text{дБ}] = 10 \log(4\pi d_0 / \lambda)^2, \quad (2)$$

де λ – довжина хвилі сигналу.

Якщо відстань d_0 і частота f ($f = c / \lambda$, c – швидкість світла) вимірюються у кілометрах та мегагерцях відповідно, то з рівнянь (1) та (2), було отримано наступне: при $X_\sigma = 0$

$$L(d)[\text{дБ}] = 10\gamma \log(d) + (20 - 10\gamma) \log(d_0) + 20 \log(f) + 32,45. \quad (3)$$

Розрахуємо втрати на трасі залежно від відстані між БпЛА та НПУ для різних частот (0,9 ГГц; 2,4 ГГц; 5,8 ГГц).

Рис. 1. Згасання сигналу на трасі залежно від відстані між БпЛА та НПУ для трьох різних частот.

З рис. 1 видно, що за відстані між БпЛА і НПУ 30 км загасання сигналу у вільному просторі в діапазонах 0,9 ГГц; 2,4 ГГц та 5,8 ГГц дорівнюють 121 дБ, 130 дБ та 136 дБ відповідно.

В гірших умовах поширення $\gamma = 3$ згасання сигналу сильно збільшується. Для компенсації такого ослаблення сигналу можна використовувати різні способи, у тому числі підвищення коефіцієнта посилення антен (головним чином, наземний), використання енергетично вигідних видів модуляції, підвищення вихідної потужності передачі (до максимально дозволеної).

Максимальна дальність зв'язку БпЛА. Приклад можливі ситуації взаємного розташування БпЛА та НПУ (рис. 2).

БпЛА може знаходитися в зоні видимості (БпЛА №1), або в зоні напівтіні (БпЛА №2), або в зоні тіні (прийом у цій зоні може бути здійснений лише завдяки дифракції сигналу на земній поверхні).

Максимальна дальність радіозв'язку визначається за формулою:

$$d_{LOS} = \sqrt{2 \cdot R_3 \cdot h_1 + h_1^2} + \sqrt{2 \cdot R_3 \cdot h_2 + h_2^2}$$

де h_1 – висота підйому наземної антени, м; h_2 – висота підйому бортової

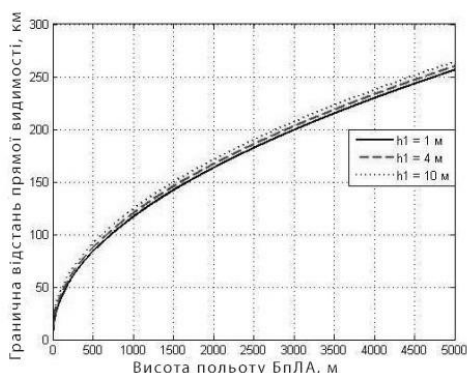
антени, м; d_{LOS} – гранична дальність прямої видимості, км; R_3 – радіус Землі (6400 км для високих радіочастот).

Рис. 2. Зони видимості, півтіні та тіні

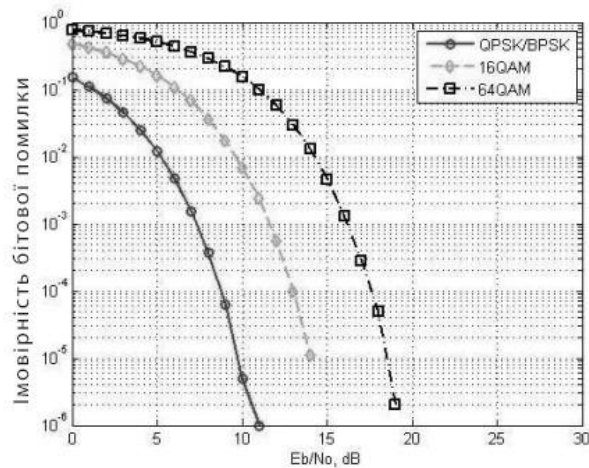
На рис. 3 показано залежність максимальної дальності радіозв'язку від висоти польоту БпЛА за деяких заданих висот підйому антени НПУ. Антена є мобільною та встановлюється на висоті не більше 10 м (зазвичай 2–4 м). При висоті польоту БпЛА 1000 м гранична відстань прямої видимості між БпЛА та НПУ менше 140 км. Розрахунки показують, що для отримання дальності зв'язку 600 км БпЛА повинні працювати на висоті більше 20 000 м. Отже, для великої відстані зв'язку необхідне використання супутникового зв'язку, або іншого БпЛА як ретранслятора.

З рис. 3 було визначено, що залежність граничної дальності зв'язку від висоти підйому антени НПУ (в діапазоні 1 – 10 м) слабка, тому висота щогли для встановлення наземної антени визначається необхідністю зниження впливу багатопроменевості, з урахуванням можливих перешкод по дорозі поширення сигналу (рельєф місцевості, забудова).

Рис. 3. Максимальна дальність зв'язку в залежності від висоти підйому антен БпЛА та НПУ.

Вибір типу модуляції. Основною вимогою при створенні системи зв'язку з БПЛА є забезпечення можливості передачі даних із заданою швидкістю та ймовірністю помилки при великих відстанях між ЛА та НПУ. Для порівняння енергетичної ефективності, на Рис. 4 показано деякі види модуляції каналом з гаусівським шумом.

Рис. 4. Можливості бітової помилки для різних видів модуляції

З рис. 4 визначено, що зі збільшенням позиційності модуляції ймовірність бітової помилки збільшується, тобто для підтримки заданого рівня бітової помилки необхідно збільшувати відношення сигнал/шум на вході приймача. Тому доцільним є використання багатопозиційної модуляції тільки за малих відстаней між БПЛА та НПУ для передачі більшого обсягу інформації без зміни ширини смуги частот. Для забезпечення максимальної дальності зв'язку необхідно використовувати енергетично найбільш вигідні види модуляції – такі як двійкова фазова маніпуляція (*BPSK*) та квадратурна фазова маніпуляція (*QPSK*) [7].

Дестабілізуючи частотно-селективні зміни сигналу. Канал передачі інформації між БПЛА і НПУ є частотно-селективним, а його параметри змінюються в часі. Тому при використанні звичайної одночастотної модуляції для забезпечення високошвидкісної передачі даних потрібна висока складність адаптивного еквалайзера, апаратна реалізація якого дуже утруднена.

Радіоканал зв'язку в системах БПЛА характеризується великим радіусом дії та високою швидкістю руху ЛА. Це призводить до досить великої різниці

між часом приходу сигналу по можливих шляхах його розповсюдження та високого доплерівського зміщення частоти.

Але при великому доплерівському зміщенні частоти ортогональність частот втрачається, і якість демодуляції сигналів *OFDM*, сильно погіршується. Тому необхідна оцінка впливу доплерівського частотного зміщення на ефективність передачі між БпЛА і НПУ з допомогою *OFDM* модуляції.

Висновки. В дослідженні проаналізовано дестабілізуючі чинники в каналах управління та передачі даних в БпЛА. Проведено аналіз властивостей та можливостей каналу зв'язку. Здійснено аналіз радіосистем, що застосовуються у ЛА, наведено спектри сигналів керування та передачі даних. Основною вимогою при створенні системи зв'язку з БпЛА є забезпечення можливості передачі даних із заданою швидкістю і ймовірністю помилки при великих відстанях між БпЛА і НПУ. На підставі проведеного аналізу було розглянуто дестабілізуючі частотно-селективні зміни сигналу. Для забезпечення максимальної дальності зв'язку доцільним буде використовувати енергетично найвигідніші види модуляції – такі як двійкова фазова маніпуляція (*BPSK*) і квадратурна фазова маніпуляція (*QPSK*).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шишацький А.В., Кашкевич С.О. Аналіз форм та способів застосування безпілотних літальних апаратів. XXII Міжнародна науково-практична конференція «Modern theories and improvement of world methods», 06-09 червня 2023 р., Гельсінкі, Фінляндія С. 516-520.

2. Шишацький А. В., Башкиров О. М., Костина О. М. Розвиток інтегрованих систем зв'язку та передачі даних для потреб Збройних Сил. Науково-технічний журнал “Озброєння та військова техніка”. 2015. № 1(5). С. 35 –40.

3. Кашкевич С.О., Кузьменко О.М., Стасюк Т.О. Використання безпілотних літальних апаратів в сучасних телекомунікаційних мережах. XVI Міжнародна науково-практична конференція «Methods of solving complex

problems in science», 25-28 квітня 2023 р., Прага, Чехія С. 525-530.

4. Volodymyr Koval, Olena Nechyporuk, Andrii Shyshatskyi, Oleksii Nalapko, Oleh Shknai, Yevhen Zhyvylo, Viktor Yerko, Borys Kreminskyi, Oleksandr Kovbsiuk, Anton Bychkov. (2023). Development of a method of complex analysis and multidimensional forecasting of the state of intelligence objects. Eastern-european Journal of Enterprise Technologies, 31-41. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2023.276168>.

5. V. Dudnyk, Yu. Sinenko, M. Matsyk, Ye. Demchenko, R. Zhyvotovskiy, Iu. Repilo, O. Zabolotnyi, A. Simonenko, P. Pozdniakov, A. Shyshatskyi. Development of a method for training artificial neural networks for intelligent decision support systems. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. Vol. 3. No. 2 (105). 2020. pp. 37–47. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2020.203301>.

6. Pievtsov, H., Turinskyi, O., Zhyvotovskiy, R., Sova, O., Zvieriev, O., Lanetskii, B., and Shyshatskyi, A. (2020). Development of an advanced method of finding solutions for neuro-fuzzy expert systems of analysis of the radioelectronic situation. EUREKA: Physics and Engineering, No. (4), pp. 78-89. <https://doi.org/10.21303/2461-4262.2020.001353>.

7. V. Dudnyk, Yu. Sinenko, M. Matsyk, Ye. Demchenko, R. Zhyvotovskiy, Iu. Repilo, O. Zabolotnyi, A. Simonenko, P. Pozdniakov, A. Shyshatskyi. Development of a method for training artificial neural networks for intelligent decision support systems. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. Vol. 3. No. 2 (105). 2020. pp. 37–47. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2020.203301>.

**ЗБАЛАНСОВАНЕ ХАРЧУВАННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ:
РЕЗУЛЬТАТИ ПОРІВНЯЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Новікова Вікторія Євгеніївна

кандидат педагогічних наук, доцент,
кафедра хімії, біохімії, мікробіології та гігієни харчування,
Державний біотехнологічний університет
м. Харків, Україна

Анотація: набуття сучасною молоддю навичок здорового способу життя є сьогодні актуальною проблемою як окремих сфер – медицини, освіти, культури, так і суспільства загалом. Сьогоднішня українська молодь перебуває в умовах постійних стресових навантажень, ризикової форми поведінки, пов'язаної з військовими діями, незбалансованого раціону харчування, підвищеної чутливості молоді до дії зовнішніх факторів, їхньої високої реактивності, стомлюваності, недостатньої адаптованості до економічних та соціальних змін. Дослідження підтверджують збільшення поширеності серед молоді захворювань опорно-рухового апарату, серцево-судинної системи, шлунково-кишкового тракту, зору, зниження стійкості до несприятливих умов зовнішнього середовища, пов'язаних із перенесеними COVID та іншими вірусними інфекціями, зміною рухового режиму («зависання» в соціальних мережах, перехід на on-line освіту), погіршення екологічних умов та збільшенням стресових ситуацій. Молоді властива також така якість, як переоцінка своїх сил та можливостей, скептичне ставлення до рекомендацій лікарів, відсутність знань про нозологічні стани та фактори ризику та/або небажання їх враховувати.

Ключові слова: збалансоване харчування, збереження здоров'я, нутріціологічні тенденції, соматичне здоров'я, особливості харчування.

Збереження здоров'я молоді працездатної людини, в тому числі студента,

стійкість до несприятливих умов зовнішнього середовища, розумова і фізична працездатність і ефективність навчання в значній мірі є пріоритетними завданнями сьогодення. Сьогодні збалансоване харчування -це оптимальне поєднання у раціоні білків, жирів, вуглеводів, вітамінів і мікроелементів.

Проблему здорового харчування в Україні досліджують багато науковців, зокрема Пересічний М. І., Цимбаліста Н. В., Євлаш В. В., Банковська Н. В., Карпенко П. О., Гуліч М. П., Гойчук А., Власов В., Денисенко Л., Смірнова І., Передерій В., Григоров Ю. та інші. Аналіз останніх досліджень і публікацій [4, с. 128-132; 9, с. 32-35] показує, що в результаті неповноцінного харчування в Україні протягом 1990-2012 р.р. вдвічі зросла захворюваність населення на ендокринні хвороби, розлади харчування та порушення обміну речовин, спостерігається виражена тенденція до набирання зайвої маси тіла та поширення ожиріння, значне поширення хвороб системи кровообігу, онкологічних захворювань [1, с.145-147; 3, с.15-18; 6, с. 56-59].

Дослідження особливостей харчування студентської молоді показали [7, с. 160-162; 8, с. 83-87; 2, с. 56-59] стійку тенденцію до підвищення рівня хронічних захворювань студентів. Так, дослідженнями Т. Ю. Круцевич [5] показано, що понад 70 % студентів мають низький і нижчий за середній рівень соматичного здоров'я.

Мета дослідження – порівняльний аналіз рефлексії щодо збалансованого особистого харчування студентів технічних спеціальностей 133 «Галузеве машинобудування», 142 «Енергетичне машинобудування», 122 «Комп'ютерні науки» та студентів спеціальності 181 «Харчові технології».

Основна гіпотеза дослідження: студенти спеціальності 181 «Харчові технології» краще розуміються на структурі збалансованого харчування, слідкують за особистим харчуванням, вживають на практиці всі необхідні вітаміни та мікроелементи, вживають необхідні дієтичні добавки, готові до розповсюдження культури збалансованого харчування серед однолітків.

Протягом травня місяця 2023 року нами було опитано 76 студентів технічних спеціальностей 133 «Галузеве машинобудування», 142 «Енергетичне

машинобудування», 122 «Комп'ютерні науки» Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» та 68 студентів спеціальності 181 «Харчові технології» Державного біотехнологічного університету. Інструментарій дослідження – спеціально розроблена з цією метою анкета, що містила 35 питань щодо: знання студентів поняття збалансованого харчування, необхідності збалансованого харчування студентів, мотивів збалансованого харчування, реальної особистої структури та режиму харчування, правил харчування для стійких результатів.

Результати дослідження свідчать: культура харчування студентів двох груп (ХПІ та ДБТУ) не враховує фізіологічні процеси організму студента, недостатньо орієнтована на збалансований тип харчування, лише 3% першої групи и 5% другої свідомо і відповідально ставляться до необхідності постійного збалансованого харчування. Більшість (67% та 63%) харчуються стихійно, велика частина в структурі харчування – фастфуд, кава, енергетичні напої.

Невелика частина опитаних (14% та 20%) слідкують за своїм здоров'ям, їх харчування збалансовано та позитивно віддзеркалюється на їх гармонійному стані здоров'я. Причини споживання респондентами вітамінних та мінеральних добавок, трав'яних добавок були викликані бажанням (відповіді проранжовані за частотою вживання респондентами в інтерв'ю від більшого до меншого) наступними бажаннями:

- схуднути або набрати масу тіла
- відповідати модним молодіжним тенденціям формування тіла
- покращити стан волосся та шкіри
- підвищити заряд енергії
- підвищити рівень спортивної активності
- здійснити профілактику захворювань
- заповнити нестачу мінералів, вітамінів в організмі
- покращити працездатність
- повторити батьківський досвід застосування мінералів, вітамінів

- бути у тренді сучасних нутріціологічних тенденцій
- покращити імунітет
- відчутти приємний смак
- виправити неправильне харчування.

Респонденти спеціальності 181«Харчові технології» більш обізнані в структурі та особливостях збалансованого харчування і готові спілкуватися на ці теми з однолітками, друзями. Але, на заняттях з основ фізіології та гігієни харчування, треба, на наш погляд, поглибити знання з питань присвячених дієтичному харчуванню і акцентувати їх увагу на сучасних нутріціологічних тенденціях.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Moskalenko V., Gruzeva T., Halienco L., Features nutrition of the Ukrainian people and their impact on health. Scientific Journal of the Bogomolets National Medical University. Kyiv, 2009. 230 с.
2. Баламутова Н. М. Мониторинг состояния здоровья харьковских высших учебных заведений /Н.М. Баламутова, О.Э. Коломийцев// Слобожанський науково-спортивний вісник. – 2013. – №1. – с. 56-59
3. Банковська Н. В. Гігієнічна оцінка стану фактичного харчування дорослого населення України та наукове обґрунтування шляхів його оптимізації: автореф. дис. канд. мед. наук: 14.02.01 / Н. В Банковська. – К.: Нац.мед. ун-т ім. О. О. Богомольця, 2008. – 24 с.
4. Гуліч М. П. Раціональне харчування та здоровий спосіб життя – основні чинники збереження здоров'я населення // Проблемы старения и долголетия / М. П. Гуліч, 2011, Т. 20, № 2. – с. 128-132, 205-217.
5. Круцевич Т. Ю. Рекреація у фізичній культурі різних груп населення: наук. посібник / Т. Ю. Круцевич. – К.: Олімпійська література, 2010. – 248 с.
6. Основи фізіології харчування : навч. посібник / Н. В. Дуденко [та ін.]; Харківський держ. ун-т харч. та торгівлі. Х., 2017. 216 с.

7. Плужнікова, Т.В., Радченко, Н.Р. (2017). Роль харчування у життєдіяльності студентів на прикладі студентів перших курсів ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія» м. Полтава. Взято з http://www.elib.umsa.edu.ua/bitstream/umsa/3962/1/Rol_harchuvannya.pdf

8. Подригало, Л.В., Пашкевич, С.А., Прусик, К. (2012). Анализ питания студенческой молодежи во взаимосвязи с особенностями здоровья. Физическое воспитание студентов, 6, с.83-87.

9. Цимбаліста Н.В. Стан фактичного харчування населення та аліментарно обумовлена захворюваність. Проблеми харчування. 2008, №1-2. с. 32-35.

СТАНДАРТИЗАЦІЯ В УКРАЇНІ

Плясунова Олена Олегівна,

викладач

Лисун Ігор Олегович,

Кононихін Іван Дмитрович,

Кавлак Микита Михайлович,

Мельниченко Володимир Михайлович

Студенти

ВСП Одеський автомобільно-дорожній фаховий коледж

Національного університету "Одеська політехніка"

м. Одеса, Україна

Анотація: У складних кризових умовах господарювання надзвичайної актуальності набуває проблематика забезпечення продовольчої безпеки країни, актуальним напрямом якої є виробництво продовольчих товарів, котрі повинні чітко відповідати вимогам якості та безпеки. Для задоволення вищенаведених потреб саме стандартизація виступає важливим інструментом управління якістю і безпекою товарів, послуг та виконуваних робіт, які в взаємодії мають на меті впливати на виробничі процеси підприємства, а також виступають важливою умовою його сталого розвитку. За умов науково-технічного прогресу стандартизація виступає дійсно унікальною сферою суспільної діяльності. Стандартизація генерує в собі наукові, технічні, господарські, економічні, юридичні, естетичні та політичні аспекти. В більшості розвинених країнах світу рівень покращення виробництва, підвищення якості продукції та зростання життєвого рівня населення перебувають у тісному взаємозв'язку із широким застосуванням стандартизації. Отже, об'єктивні закони розвитку техніки та промисловості однозначно направлені на стандартизацію, котра виступає запорукою найкращої якості продукції, котра може досягатися в певних умовах розвитку. Стандартизація надає змогу суспільству свідомо керувати своєю економічною та технічною політикою, досягаючи випуску продукції високої

якості. Саме тому питання стандартизації є надзвичайно актуальними та вимагають детальних наукових досліджень.

Ключові слова: стандартизація, стандарт, якість, продукція, держава, науково-технічний прогрес.

Метою статті виступає дослідження теоретичних аспектів стандартизації в Україні, а також її вплив на якість продукції.

В умовах сьогодення науково-технічний прогрес вирізняється прискореним темпом розвитку науки та техніки, поглибленою їх взаємодією і здатністю на виробництво. Розвиток техніки пов'язаний із значним ускладненням обладнання, використанням різних систем машин і приладів, які взаємопов'язані між собою більш жорстким режимом їх експлуатації, використанням широкої номенклатури речовин а також матеріалів. Дедалі більше розвивається процес поширення кооперації, посилюються зв'язки між галузями народного господарства, підприємствами і організаціями. Надзвичайно швидкими темпами збільшуються вимоги до якості сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, а також готової продукції. Першочергової необхідності набувають питання надійності і безпеки продукції суспільного споживання. За таких умов надзвичайної актуальності набувають питання стандартизації продукції.

Становлення України як суверенної правової держави та послідовна інтеграція її у європейське економічне співтовариство потребували проведення цілеспрямованої політики створення державної системи стандартизації, що закладено постановою Кабінету Міністрів України від 25 травня 1992 року № 269 "Про організацію роботи, спрямовану на створення державних систем стандартизації, метрології та сертифікації", яка містила Концепцію державних систем стандартизації, метрології та сертифікації [1].

Згідно з вищенаведеною постановою Кабінету Міністрів України від 25 травня 1992 року № 269 "Про організацію роботи, спрямовану на створення державних систем стандартизації, метрології та сертифікації" концепція

державних систем стандартизації, метрології та сертифікації визначала стандартизацію як узгоджену з методами та засобами випробувань і вимірювань нормативно-технічну основу виробництва продукції, її сертифікації, каталогізації та об'єднання їх можливостей у комплексний механізм управління якістю та номенклатурою продукції на основі взаємопов'язаної сукупності організаційно-функціональних елементів у галузі стандартизації, що визначають правила та процедури стандартизації. Документи в галузі стандартизації спрямовані на досягнення впорядкованості в сферах виробництва й обігу продукції, підвищення конкурентоспроможності продукції (робіт, послуг) і реалізацію інших цілей і завдань стандартизації, метрології та сертифікації [1].

Ключові аспекти стандартизації в Україні регулюються Законом України "Про стандартизацію" від 05.06.2014 р. № 1315, VII [2]. Закон узгоджує відносини, пов'язані з діяльністю у сфері стандартизації і застосуванням її результатів, і поширюється на суб'єкти господарювання незалежно від форми власності та видів діяльності, органи державної влади, а також на відповідні громадські організації. Мета стандартизації в Україні полягає у забезпеченні безпеки для життя і здоров'я людини, тварин, рослин, а також майна і охорони навколишнього середовища, створення умов для раціонального використання усіх видів національних ресурсів і відповідності об'єктів стандартизації своєму призначенню, сприяння усуненню технічних бар'єрів в торгівлі.

В Україні стандартизація має державний характер, а отже, спрямована на забезпечення: єдиної технічної політики; захисту інтересів вітчизняних виробників і споживачів продукції; економії всіх видів ресурсів; відповідності продукції світовому рівню якості та надійності; гармонізації національних нормативних документів зі світовими аналогами; відповідності вимог нормативних документів законодавчим актам; сприяння виходу української продукції на світовий ринок.

Отже, враховуючи вищенаведене, пропонуємо детально дослідити сутність поняття "стандартизація" з точки зору різних вітчизняних та

зарубіжних науковців.

Болотніков А. О. стверджує, що стандартизація — це діяльність, яка ґрунтується на встановленні положень для загального й багаторазового застосування щодо наявних чи можливих завдань з метою досягнення оптимального ступеня впорядкування у певній сфері, результатом якої є підвищення ступеня відповідності продукції, процесів та послуг їх функціональному призначенню, усунення бар'єрів у торгівлі й сприяння науково-технічному співробітництву.

Салухіна Н. Г. наголошує на тому, що стандартизація виступає одним із найбільш результативних шляхів удосконалення виробничих і торговельних відносин, зниження витрат, підвищення якості та конкурентоспроможності продукції. Вона встановлює правила, загальні принципи або характеристики різних видів діяльності чи її результатів (продукції, процесів, робіт, послуг), розробляючи і приймаючи доступні всім нормативно-правові документи.

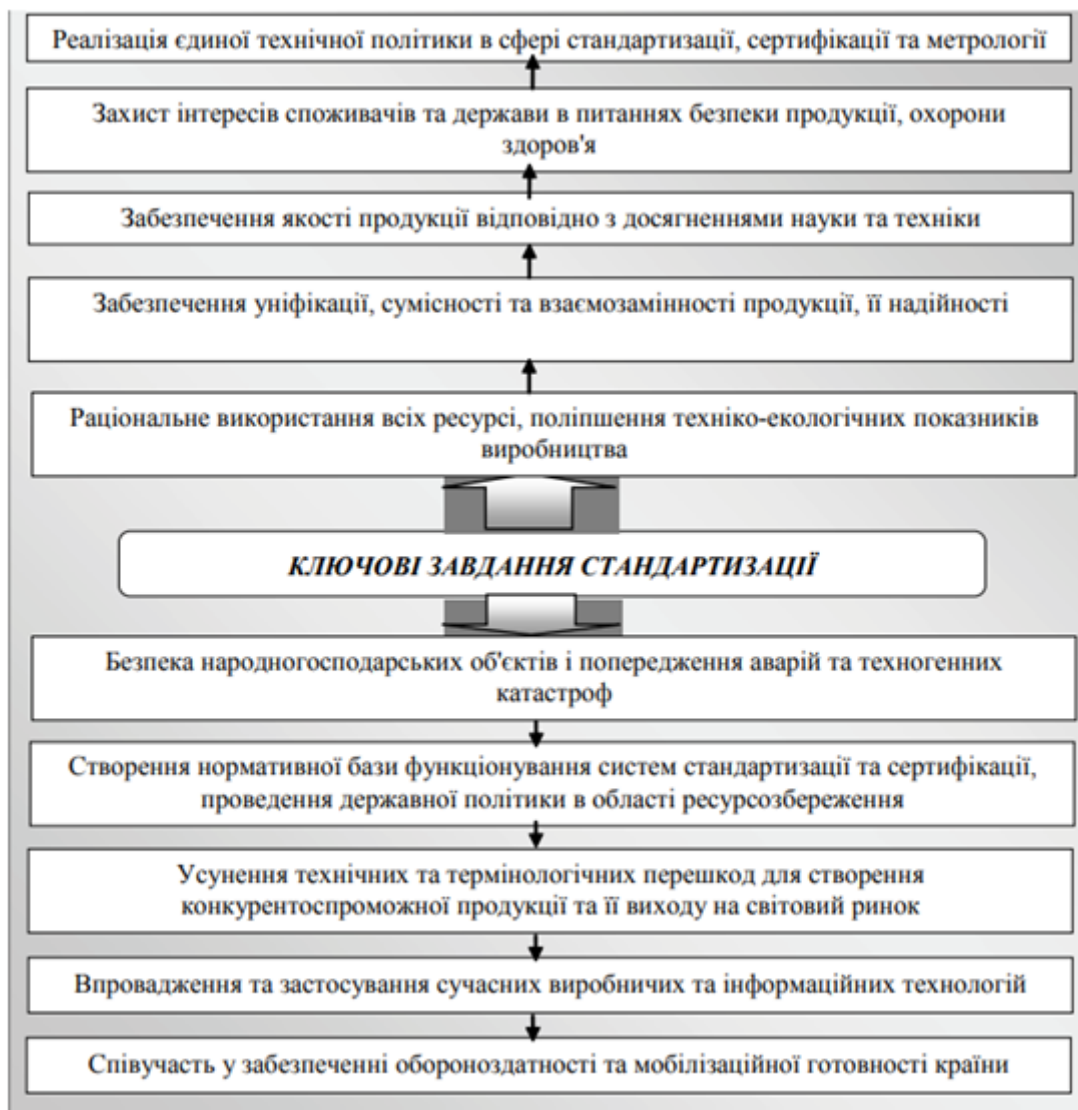
Студеняк І. П., Ажнюк Ю. М., Чучка І. М. наголошували на тому, що стандартизація — це важлива ланка в системі управління рівнем якості продукції — від наукових розробок до експлуатації та утилізації виробів: стандартизація поєднує науку, техніку і виробництво; сприяє забезпеченню єдиної технічної політики в різних галузях народного господарства.

Стандартизація є організаційно-технічною основою економічного та науково-технічного співробітництва між країнами та ліквідації технічних бар'єрів у міжнародній торгівлі.

Міотті Х. акцентує увагу на тому, що стандартизація виступає специфічною формою трансферту технологій. Роботи зі стандартизації дають змогу істотно зменшити терміни випуску нової продукції та впровадження нових технологій. Скорочення досягається за рахунок уже розроблених типових (найкращих) практик і технологій, їх своєчасного поширення та застосування. Цей ефект від застосування "найкращих практик і технологій" стосується технічних рішень, продукції, робіт і послуг.

Ключові завдання стандартизації представлені на рисунку 1.

Рис. 1. Ключові завдання стандартизації

Ми вважаємо, що стандартизація виступає підґрунтям для розвитку конкурентоспроможних галузей економіки і розширення ринків збуту продукції країни, при цьому надаючи можливість вирішувати стратегічні завдання розвитку економіки задля об'єднання національної транспортної, енергетичної, інформаційної, військової інфраструктури із європейськими, збільшувати ефективність паливно-енергетичного комплексу, спонукати до використання інструментів державно-приватного партнерства, об'єднати системи промислової, екологічної, ядерної і радіаційної безпеки.

Для вирішення ключових завдань стандартизації необхідно керуватися чітко визначеними принципами, що наведені в таблиці 1.

Основні принципи стандартизації в Україні

Принципи	Сутність
Плановості	Забезпечується шляхом складання перспективних і поточних планів з розробки, розвитку і проведення робіт зі стандартизації
Перспективності	Забезпечуються розробкою і випуском випереджаючих стандартів, в яких запроваджуються підвищені норми та вимоги до об'єктів стандартизації відносно досягнутого рівня
Оптимальності	Передбачає вироблення й прийняття таких норм, правил та вимог, що забезпечують народному господарству оптимальні втрати ресурсів
Динамічності	Передбачає періодичну перевірку стандартів та іншої нормативної документації, внесення до них змін, а також своєчасний перегляд і відміну стандартів
Системності	Забезпечується розробкою нормативних документів на об'єкти стандартизації, що належать до певної галузі та встановлюють взаємо погоджені вимоги до усіх об'єктів на підставі загальної мети
Обов'язковості	Визначає законодавчий характер стандартизації. В Україні стандарти та інша нормативна документація мають обов'язковий характер, їх повинні додержуватись усі підприємства і організації незалежно від форми власності

Пропонуємо розглянути види стандартів в Україні, так у залежності від рівня суб'єкта стандартизації, який приймає чи схвалює стандарти, розрізняють:

— національні стандарти, кодекси усталеної практики та класифікатори, прийняті чи схвалені центральним органом виконавчої влади у сфері стандартизації, видані ним каталоги та реєстри загальнодержавного застосування;

— стандарти, кодекси усталеної практики та технічні умови, прийняті чи схвалені іншими суб'єктами, що займаються стандартизацією.

Стандарти мають відповідати потребам ринку, сприяти розвитку вільної

торгівлі, підвищенню конкурентоспроможності та якості вітчизняної продукції а також бути викладеними таким чином, щоб їх неможливо було використовувати з метою введення в оману споживачів продукції, якої стосується стандарт, чи надавати перевагу виробнику продукції або продукції залежно від місця її виготовлення.

Питання якості продукції, котра надходить на ринок завжди посідали важливе місце, з метою контролю якості продукції було розроблено та впроваджено концепцію забезпечення належної якості товарів і послуг, ключовими аспектами якої стали: формування та нарощування експортного потенціалу шляхом створення на системних скоординованих засадах відповідних економічних, організаційних, науково-технічних, інформаційних та соціальних передумов; створення для поступового зменшення залежності України від імпорту стратегічно важливих видів товарів, технологій та послуг за рахунок раціонального використання і нарощування власного науково-технічного та виробничого потенціалу, швидкого впровадження сучасних технологій, зокрема, імпортованих в основні види економічної діяльності; розробка та впровадження механізмів захисту внутрішнього ринку України від неякісної продукції та послуг, недобросовісної конкуренції і реклами; підготовка та впровадження в Україні нормативно-правових, нормативно-технічних документів у сфері безпечності і якості, вимог, які гармонізовані з визнаними міжнародними стандартами та європейськими правовими і технічними нормами; створення системи зв'язків із товариствами, асоціаціями захисту прав споживачів, товаровиробників, іншими громадськими організаціями щодо проблем безпечності та якості продукції.

Підводячи підсумки проведеного дослідження, наголосимо на тому, стандартизація є надзвичайно важливою для України, адже дає змогу вітчизняним товаровиробникам свідомо керувати своєю економічною та технологічною політикою, випускаючи якісну продукцію. Розвиваючись в умовах НТП стандартизація виступає унікальною сферою суспільної діяльності. Стандартизація поєднує в собі наукові, технічні, господарські,

економічні, юридичні, естетичні, а також політичні аспекти. Всі роботи в галузі стандартизації виконуються на основі перспективних та поточних планів стандартизації. Такі плани дають змогу визначати напрям діяльності всіх організацій країни, котрі займаються питаннями стандартизації. Загальне методичне керування відносно розроблення планів виконують Держспоживстандарт України та Кабінет Міністрів України. Як елемент системи контролю якості сертифікація виступає досить дорогим засобом, але достатньо ефективним для оптимізації виробництва і посилення конкурентних позицій на ринку. Перспективним напрямом подальших наукових досліджень у галузі стандартизації, на нашу думку, є вивчення головних сфер застосування міжнародних стандартів якості продукції.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про організацію роботи, спрямовану на створення державних систем стандартизації, метрології та сертифікації: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.1992 № 269. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/269,92,%D0%BF> (дата звернення: 13.10.2019).

2. Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014 № 1315, VII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1315,18> (дата звернення: 15.10.2019).

**КОНВЕРТАЦІЯ ВІДХОДІВ У ВОДЕНЬ – РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО
ВИРОБНИЦТВА ЗЕЛЕНОЇ ЕНЕРГІЇ ТА ЕФЕКТИВНА СТРАТЕГІЯ
УТИЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ**

Семенова Олена Іванівна,

доцент, кандидат технічних наук,
доцент кафедри Екології та екоменеджменту

Омельченко Євгенія Олександрівна,

студентка магістратури

Тогачинська Ольга Василівна,

доцент, кандидат сільськогосподарських наук,
доцент кафедри Екології та екоменеджменту

Котинський Андрій Валерійович,

доцент, кандидат технічних наук,
доцент кафедри Екології та екоменеджменту
Національний університет харчових технологій
м. Київ, Україна

Анотація: Стаття присвячена темі конвертації відходів у водень, яка є революційним підходом до виробництва зеленої енергії та ефективною стратегією утилізації. У роботі було досліджено процеси, пов'язані з використанням альтернативних джерел енергії.

Переконалися, що конвертація відходів у водень має значний потенціал для зменшення негативного впливу на навколишнє середовище і покращення стану енергетичної безпеки.

Аналізуючи сучасні технології конвертації відходів у водень, пропонуємо реалізувати дану стратегію утилізації в масштабах промислових підприємств і сприяти переходу до сталого розвитку України.

Ключові слова: відходи, водень, газифікація, зелена енергія, утилізація.

В світі у зв'язку зі зростанням свідомості про проблему забруднення навколишнього середовища та нестачу вуглеводневих палив, все більше уваги

приділяється виробництву зеленої енергії. Одним з інноваційних підходів, які виходять на передовий план, є конвертація відходів у водень – чисте та економічно вигідне паливо, яке може використовуватись в різних сферах.

Водень – найпоширеніший елемент у всесвіті, але в природі він зазвичай знаходиться в складі різних сполук, таких як вода та паливо, яке міститься у вуглеводневих сполуках. Традиційні методи отримання водню вимагають великих витрат енергії та використання складних технологій, що призводить до забруднення довкілля. Однак, конвертація відходів у водень відкриває широкі можливості для отримання чистого та енергоефективного палива. [1]

За даними Міністерства охорони довкілля, в Україні щорічно утворюється пів мільярда тонн відходів, понад 90 % з них відправляють на звалища. За 2022 рік утворилося 462,4 млн. тонн відходів: утилізували – 100,5 млн. тонн, відправили на зберігання – 276 млн. тонн. Також зовсім невеликий обсяг відходів в Україні спалюють – в середньому 1–1,1 млн. тонн за рік. [2]

Розробка технології, необхідної для перетворення відходів у водень, може вирішити багато економічних, екологічних, соціальних та ресурсних проблем. Така конвертація відходів є економічно вигідним рішенням, оскільки поводження з відходами та їхнє захоронення є дорогим, а перетворення відходів на водень забезпечує екологічні переваги за рахунок зменшення кількості майбутніх звалищ і пов'язаних з ними проблем забруднення повітря і води.

Одним з інноваційних методів отримання водню з відходів є гідроліз. Гідроліз – це процес розчинення речовини (в даному випадку, води) під впливом електричного струму. Застосовуючи цю технологію до відходів, що містять органічні сполуки, можна виробляти водень. [1]

Перший етап у виробництві водню шляхом гідролізу – це підготовка відходів. Органічні речовини, такі як сміття, тверді побутові відходи, рослинна біомаса або стічні води, переробляються для отримання сирого матеріалу, який містить вуглецеві сполуки.

Основним компонентом твердих побутових відходів є целюлоза, що робить їх переважно відновлюваним джерелом енергії. Однак частка пластикового компонента цих відходів з роками збільшується.

Дуже гарна сировина для переробки є саме пластиковий компонент відходів, тому, що його теплотворна здатність приблизно вдвічі – 40 МДж/кг, ніж у целюлози – 20 МДж/кг. Це робить його високоенергетичним матеріалом, який не компостується на відміну від целюлозного компонента. Також для такої переробки відходів підходять брухт машин, залишки автомобільних подрібнювачів, шини і т.д. [1]

Цей сирий матеріал піддається процесу газифікації, де високої температури і низького рівня кисню реактор перетворює сполуки на паливо.

Наступним етапом конвертації відходів є те, що отримане паливо проходить етап гідрогенізації, під час якого відбувається розщеплення сполук на складові частини – вуглецевий газ і водень.

Складові частини потім розділяються і очищаються, де водень може бути зібраний і використаний як паливо, в той час як вуглецевий газ може бути збережений і використаний в іншій промисловості.

Така технологія отримання водню з відходів має як переваги, так і недоліки. До переваг можна віднести те, що ця переробка відходів дозволяє використовувати відходи, що інакше були б викинуті або захоронені як сміття; зменшує викиди вуглецю в атмосферу, оскільки вуглецевий газ може бути зібраний і перероблений; водень є екологічно чистим паливом, яке може бути використане в автомобілях, електростанціях та інших галузях, сприяючи у зменшенні використання вуглеводневих палив і спеціально видобуваних вуглеводнях.

Отримання водню з відходів шляхом гідролізу має і деякі недоліки: гідроліз вимагає значної кількості енергії для подолання хімічних зв'язків між молекулами води; встановлення та обслуговування спеціального обладнання, включаючи електричні мережі, електролізери і системи зберігання; потребує використання складних і безпечних систем транспортування водню для його

перевезення.

Хоча процес отримання водню з відходів має свої недоліки, отримання водню під час гідролізу з відходів в Україні є вагомим кроком в напрямку створення сталого, екологічно чистого та енергетично незалежного майбутнього.

По – перше, водень є екологічно чистим джерелом енергії, оскільки його згоряння не викидає в атмосферу викидів CO₂ і інших шкідливих речовин. Отримання водню з відходів дозволяє використати ресурси, які в іншому випадку були б безпідставно викинуті або спалені, забезпечуючи екологічно чисту енергію.

По – друге, водень є універсальним паливом, яке може бути використане як для пересувних засобів, так і для електрогенераторів. Його високий потенціал щодо зберігання та перенесення енергії робить його цінним ресурсом для розвитку різних галузей, таких як авіація, важка техніка, електростанції та багато інших.

По – третє, водень може стати важливою складовою для забезпечення енергетичної незалежності України. Залежність від імпортованої нафти та газу створює великі ризики для економіки і безпеки країни. Отримання водню з відходів дозволяє диверсифікувати енергетичний мікс України та зменшити залежність від імпортування нафти та газу.

Конвертація відходів у водень є одним з найбільш перспективних напрямків у сфері енергетики та екології. Цей революційний підхід до виробництва зеленої енергії та ефективної стратегії утилізації відходів може стати ключовим елементом вирішення проблеми забруднення навколишнього середовища, зменшення споживання природних ресурсів та розвитку сталої енергетики в Україні.

Завдяки такому інноваційному підходу Україна може не лише позбутися проблеми відходів, але й стати лідером у сфері виробництва зеленої енергії, що забезпечить стабільне та екологічно чисте майбутнє для нашої країни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. P.H Wallman , C.B Thorsness , J.D Winter. Journal «Energy». *Hydrogen production from wastes.*; Volume 23, Issue 4, April 1998, p. 271 – 278.
2. Аналітичний портал «Слово і Діло». *Управління відходами: скільки в Україні утворюється і накопичується сміття.* <https://www.slovoidilo.ua/2021/08/28/infografika/suspilstvo/upravlinnya-vidxodamy-skilky-ukrayini-utvoryuyetsya-nakopychuyetsya-smittya>

УДК 664.8:543.42

ИССЛЕДОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЯБИНЫ ОБЫКНОВЕННОЙ В КАЧЕСТВЕ ПОТЕНЦИАЛЬНОГО СЫРЬЯ ДЛЯ ПРОИЗВОДСТВА ПИЩЕВОЙ ПРОДУКЦИИ

Симакова Ольга Александровна,

к.т.н., доцент

Адаменко Екатерина Александровна,

магистрант

ДонНУЭТ имени Михаила Туган-Барановского
г. Кривой Рог, Украина

Анотация: Проведенный химический анализ на общее содержание фенольных веществ в плодах рябины показал содержание фенольных веществ в субстрате 1950 мг / 100 г, что выводит эти плоды на одно из первых мест по содержанию Р-витаминных веществ. Наличие веществ фенольного характера в составе плодов исследованного растения подтверждается методом ИК-спектроскопии. УФ-спектры разбавленного спиртового экстракта плодов также подтверждают наличие в них структур полифенольной природы. Экспериментально установлено, что плоды рябины обыкновенной (красноплодной) имеют достаточно мощный комплекс полифенольных веществ, которые придают им высокие антиокислительные свойства. Это делает растение перспективным сырьем, которое возможно использовать в качестве добавок к жирам и маслам, а также различным жиросодержащим продуктам с целью сохранения их качества и пищевой ценности в течение долгих сроков.

Ключевые слова: рябина обыкновенная, фенольные вещества, антиоксиданты, экстракт, масло, спектры.

Введение. В данный момент процессы, которые осуществляются в национальной экономике Украины, делают очень важной проблему

обеспечения населения страны продуктами питания, которые обладают повышенным качеством, пищевой и биологической ценностью [1, с. 48]. Решение этой проблемы полностью зависит от расширения сырьевого рынка, использования новых видов сырья, преимущественно местного и чаще всего нетрадиционного. При этом возможно производство совершенно новых видов продукции с повышенной пищевой и биологической ценностью, обогащенных витаминами, минеральными веществами, белком, пищевыми волокнами, антиоксидантами и другими ценными компонентами питания. Многие из этих компонентов выполняют лечебно-профилактические функции – выводят тяжелые металлы и радионуклиды из организма, повышают его резистентность в условиях высокой антропогенной нагрузки [2, с. 125].

В качестве источника нетрадиционного сырья особое внимание привлекает растение, широко распространенное по всей территории Украины - рябина обыкновенная или красноплодная. Это дерево высотой 15 м семейства розовых, плоды имеют диаметр до 10 мм, сочные, оранжево-красные. Они достигают полной спелости в сентябре. В пищевой промышленности это растение почти не используется в качестве сырья, хотя в медицинской практике оно распространено как сырье для поливитаминного чая для лечения авитаминозов, особенно авитаминоза С. Довольно часто используется поливитаминный чай, который состоит из плодов рябины и шиповника в соотношении 1:1 [3, с. 26].

Цель статьи – исследование возможности использования рябины обыкновенной в качестве потенциального сырья для производства пищевой продукции.

Результаты исследования. Химический состав этого растения достаточно детально изучен, хоть и по традиционной схеме – найден витаминный состав ягод, содержание в них минеральных и основных пищевых веществ. Содержание в плодах красноплодной рябины основных веществ приведено в таблице 1.

Таблица 1**Основной химический состав и энергетическая ценность плодов рябины обыкновенной**

№	Наименование показателей	Массовая доля, %
1	Вода	81,0
2	Белки	1,4
3	Углеводы, оцел количество	12,5
4	Моно- и дисахариды	8,5
5	Клетчатка	3,2
6	Органические кислоты	2,2
7	Зола	0,8
8	Энергетическая ценность, ккал / 100 г	58,0
9	Энергетическая ценность, кДж / 100 г	253,0

Благодаря тому, что плоды рябины издавна использовались в качестве поливитаминного средства, достаточно детально изучен витаминный состав сырья, который приведен в таблице 2.

Таблица 2**Витаминный состав плодов рябины обыкновенной (мг / 100 г)**

Каротиноиды	Витамин В ₁	Витамин В ₂	Витамин С	Витамин РР
9,00	0,05	0,02	50-140	0,5

Как видно из таблицы 2, основное внимание привлекает количество в плодах витамина С и каротиноидов, которое превышает содержание этих биологически активных веществ во многих овощах и фруктах. По содержанию витамина С растение успешно конкурирует со смородиной, томатами, яблоками, а по содержанию каротиноидов – с морковью и лучшими сортами тыквы [4, с. 25]. Однако в литературе нет сведений о наличии в плодах рябины некоторых веществ, которые сейчас привлекают особое внимание своей биологической активностью, благодаря которым сырье может считаться очень ценным при изготовлении функциональных пищевых продуктов.

В растительных организмах содержится большое количество веществ, которые составляют физиологическую антиоксидантную систему. Первостепенное значение среди них имеют фенольные соединения, к которым

можно отнести циклические спирты, у которых есть ароматическое кольцо с одной или несколькими гидроксильными группами. Если бензольное кольцо вмещает более одной гидроксигруппы, то такие соединения относят к полифенолам. Известно несколько тысяч фенолов, выделенных из растительного сырья, и наиболее большая группа среди них – это флавоноиды, в молекулах которых бензольные кольца связаны между собой цепочкой из трех углеродистых атомов. В зависимости от строения этого мостика и степени его окисленности можно насчитать 10 групп флавоноидов, 5 из которых – это бесцветные вещества, обладающие восстанавливающими свойствами (катехины, дигидрохалконы, флавонолы и др.). Они легко поддаются окислению, во время которого приобретают различную окраску. Так, катехины чайных листьев в зависимости от степени окисления приобретают черный, желтый или зеленый цвет. Последние 5 групп природных флавоноидов представляют собой окрашенные соединения, которые придают цвет листьям, цветам и плодам. Важнейшим свойством многих фенольных соединений является их способность к обратному окислению, то есть к переходу из гидрокси- в оксиформу. Благодаря этому переходу практически все фенольные соединения обладают ярко выраженной антиоксидантной активностью [5, с. 175].

Нами проведен химический анализ на общее содержание фенольных веществ в плодах рябины объемным методом. В основе этого метода лежит принцип окисления фенолов перманганатом калия в присутствии индигокармина. Анализ показал содержание фенольных веществ в субстрате 1950 мг / 100 г, что выводит эти плоды на одно из первых мест по содержанию Р-витаминных веществ. Они уступают только рябине черноплодной, в которой количество Р-витаминных соединений иногда достигает 5000 мг / 100 г.

Наличие веществ фенольного характера в составе плодов исследованного растения подтверждается также методом ИК-спектроскопии. В ИК-спектре подсушенных и измельченных ягод наблюдается характерная интенсивная размытая полоса поглощения с максимумом при 34885 см^{-1} , которая

соответствует валентным колебаниям одной или нескольких гидроксильных групп. Конечно, свободная гидроксильная группа поглощает в области 3630 см^{-1} , но эти группы очень легко образуют водородные связи, что сильно меняет характер спектра. Если гидроксильная группа принимает участие в образовании водородной связи, то частота ее валентных колебаний снижается иногда почти на 170 см^{-1} , а полоса поглощения сильно распространяется и становится более интенсивной. То же самое мы наблюдаем в снятом ИК-спектре, преобладают межмолекулярные водородные связи, которые и придают ИК-спектру такой вид. Наряду с полосой поглощения, отнесенной к связанной водородными связями гидроксильной группы, при 2852 и 2951 см^{-1} наблюдаются две четкие, неразмытые полосы с несколько меньшей интенсивностью, которые можно отнести к валентным колебаниям СН-групп, связанных как с ароматическими ядрами полифенольных соединений, в частности флавоноидов, так и с алифатическими фрагментами их молекул – полосы с меньшей частотой относятся к СН-связям ароматических колец, а с большей – к СН-фрагментам алифатических участков молекулы. В области 1712 см^{-1} в спектре присутствует четкая полоса очень высокой интенсивности, которая полностью соответствует валентным колебаниям карбонильных групп ($>\text{C}=\text{O}$) флавонового кольца. Наряду с ними можно наблюдать типичное поглощение двойных связей молекул с максимумом при 1588 см^{-1} .

УФ-спектры разбавленного спиртового экстракта плодов также подтверждают наличие в них структур полифенольной природы. Они вмещают множество характерных полос благодаря сложной структуре различных соединений, входящих в их состав. Спектры характеризуются наличием целой группы характеристических полос в диапазоне длин волн $180\text{--}700\text{ нм}$. Первая полоса поглощения с максимумом при 213 нм имеет высокую интенсивность и соответствует возбуждению неподеленных электронных пар атома кислорода карбонильной группы, которая не связана с ароматическим ядром ($n\rightarrow\sigma^*$ переход) и скорее всего не имеет отношения к соединениям фенольной природы. К ней относится также слабая очень размытая полоса в области

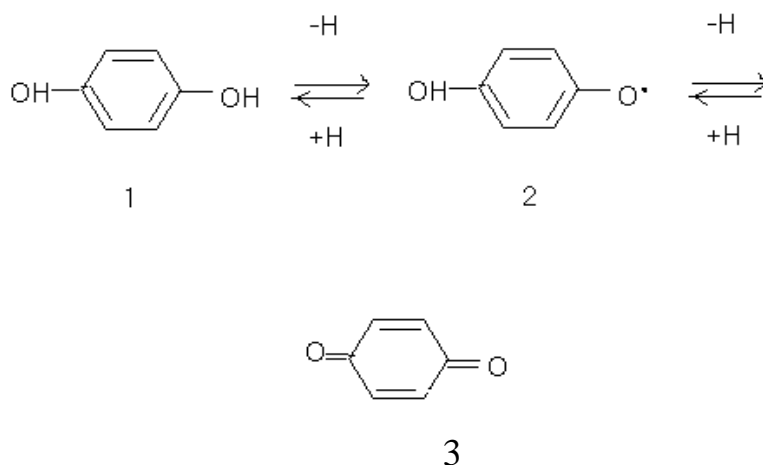
230 нм, которая соответствует $n \rightarrow \pi^*$ переходу электронов карбонильного кислорода. Достаточно интенсивную полосу поглощения в области 274 нм и чуть менее интенсивную при 325 нм можно объяснить возбуждением тех же самых электронных пар атома кислорода карбонильной группы, но связанной мощным хромофором с ароматическим кольцом, что именно характерно для молекул флавоноидов. Но кроме поглощения, которое подтверждает наличие в плодах достаточно большого количества биофлавоноидов, в УФ-спектре наблюдаются еще две интенсивные полосы с максимумами при 454 и 479 нм, которые принадлежат к $\pi \rightarrow \pi^*$ переходам электронов хромофора каротиноидов, который состоит из длинной цепи одинарных и двойных связей, чередующихся и обуславливающих яркую окраску соединений. Это и неудивительно, потому что, как свидетельствуют литературные данные, содержание каротиноидов в плодах достаточно высокое.

Полифенольные вещества растительных продуктов содержат в своей структуре несколько гидроксильных групп с подвижным атомом водорода. Это делает их потенциальными антиоксидантами, потому что антиоксидантное действие веществ связано с наличием в их составе подвижного атома водорода или функциональных активных группировок, активно реагирующих с молекулярным кислородом. Основной функцией ингибиторов окисления является обрывание радикальных цепей, прекращение образования нового свободного углеводородного радикала в молекулах, который возникает по схеме: $RH + O_2 \rightarrow R\cdot + \cdot OOH$. Этот радикал насыщается с помощью атома водорода антиоксиданта по реакции: $R\cdot + AH \rightarrow RH + \cdot A$. Следовательно, антиоксиданты резко снижают возможность образования свободных перекисных радикалов: $R\cdot + O_2 \rightarrow ROO\cdot$.

Как видно из этих схем, антиоксиданты оказывают тормозящее действие за счет наличия в них достаточно гекоподвижного активного водорода. Если водород недостаточно реакционноспособен, то реакция происходит по схеме: $AH + O_2 \rightarrow A\cdot + \cdot OOH$ и протекает более легко, чем реакция по данной схеме: $RH + O_2 \rightarrow R\cdot + \cdot OOH$.

Чем легче образуются свободные углеводородные радикалы, тем менее они активны. Следовательно, свободный углеводородный радикал $A\cdot$, образующийся из антиоксиданта, не должен реагировать с молекулярным кислородом с образованием перекисных радикалов. В связи с этим окисление субстрата RH не осуществляется, а концентрация радикалов $A\cdot$ постоянно возрастает, пока не станет возможным частое их столкновение и рекомбинация.

Приведенные интерпретационные схемы позволили целенаправленно осуществлять поиск веществ-антиоксидантов среди продуктов природного происхождения. К этим соединениям безусловно можно отнести и полифенольные структуры, имеющие в ароматическом кольце более одной гидроксильной группы. Важнейшее их свойство – способность к обратному окислению в хинон (3). Хиноны – это окисленные формы многих фенолов, которые возникают при отдаче фенолом (1) двух электронов и двух ядер водорода (протонов). Окисление в хинон проходит ступенчато путем отдавания двух электронов одного за другим (рис. 1).

Рис. 1. Способность фенольных соединений к обратному окислению в хинон

(1 – фенол, 2-радикал семихинона, 3-хинон)

При этом образуется промежуточное неустойчивое соединение – радикал семихинона (2). После отдачи второго электрона и протона (второго атома

водорода) претерпевает перестройку система двойных связей в бензольном ядре, а на месте гидроксильных групп возникают карбонильные. Такие хиноны в отличие от восстановленных фенолов очень легко присоединяют атомы водорода и при наличии их вновь превращаются в соответствующие фенолы через промежуточную семихинонную форму.

Из приведенных выше схем можно увидеть, что молекула фенольного ингибитора, нейтрализующая и инактивирующая свободный радикал, участвующий в окислительной реакции, сама превращается в радикал ингибитора – семихинонный. Однако, когда в отличие от одного радикала возникает другой, суть дела не должна меняться. Реальный антиоксидантный эффект наблюдается только в том случае, когда вновь образованный радикал ингибитора несет малую энергию, относительно нестабилен и не продлевает цепь окислительных процессов. Именно таким и являются семихинонные радикалы фенольных ингибиторов. Это сравнительно долгоживущие и малоактивные радикалы. Образование каждого из них при использовании фенольных ингибиторов означает обрывание одной из цепей свободнорадикального окисления и общее замедление процесса окисления. А когда фенольный ингибитор с самого начала присутствует в субстрате, который нуждается в защите от окисления, желаемого эффекта можно достичь всего лишь использованием 0,01...0,02 % добавки.

Поскольку как флавоноиды, так и дубильные вещества, а также другие представители фенольных соединений обладают всеми свойствами для обнаружения антиоксидантной активности, решено количественно оценить их антиоксидантное действие в исследуемом сырье. Изучение антиоксидантного действия плодов проводили ускоренным методом с использованием стандартной методики, основанной на измерении значения перекисного числа - условной единицы, эквивалентной количеству йода, который высвобождается из пробы с йодидом калия из обусловленной единицы массы масла перекисными соединениями, которые образуются в ней при окислении кислородом воздуха. Более информативным показателем активности

антиоксиданта является такая величина как приращение перекисного числа в единицу времени в процессе окисления (δ ПЧ), которое равно разности перекисных чисел окисленного и неокисленного образцов масла.

Для скрининга новых антиоксидантов использовали концентрации их 0,05...0,1 % добавки, которые вносятся в реакционную смесь. Концентрации, которые меньше 0,05 %, не выражают антиоксидантной активности. Концентрации, превышающие 0,1 %, вызывают прооксидантный эффект.

Поэтому, учитывая методики исследования новых антиоксидантных средств, проводились исследования плодов в процессе окисления подсолнечного масла именно с использованием концентрации их в виде порошка (тонко измельченных сухих ягод) 0,05...0,1 %. Данные по изучению антиоксидантного действия плодов рябины приведены в таблице 3.

Таблица 3

**Влияние плодов рябины на процесс окисления подсолнечного масла
(время окисления - 5 ч, температура окисления – 150 °С,
ПЧ неокисленного масла - 0,069)**

№	Концентрация добавки, %	Перекисное число (ПЧ), ммоль $\frac{1}{2}$ O / кг	Приращение ПЧ в единицу времени, ммоль $\frac{1}{2}$ O / кг	Кoeffициент антиоксидантного действия, D, %
1	-	0,335	0,053	-
2	0,1	0,091	0,004	92,4
3	0,05	0,078	0,002	96,2

Как свидетельствуют экспериментальные данные, приведенные в таблице 3, плоды рябины обладают мощным комплексом веществ полифенольной природы, которые придают им высокие антиокислительные свойства.

Выводы. Экспериментально установлено, что плоды рябины обыкновенной (красноплодной) имеют достаточно мощный комплекс полифенольных веществ, которые придают им высокие антиокислительные свойства. Это делает растение перспективным сырьем, которое возможно использовать в качестве добавок к жирам и маслам, а также различным

жиросодержащим продуктам с целью сохранения их качества и пищевой ценности в течение долгих сроков.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Київ : Консультант, 2016. 54 с.
2. Сімакова О. О., Никифоров Р. П. Розробка новітніх технологій виробів з борошна з заданими властивостями: монографія. Кривий Ріг: ДонНУЕТ. 2018. 146 с.
3. Сімакова О. О. Перспективи використання амаранту багряного в технології виробів із дріжджового тіста. *Обладнання та технології харчових виробництв*. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2021. Вип. 1 (42). С. 26–32. doi : 10.33274/2079-4827-2021-42-1-26-32.
4. Mykhaylov V., Samokhvalova O., Kucheruk Z., Kasabova K., Simakova O., Goriainova Iu., Rogovaya A., Choni I. Influence of microbial polysaccharides on the formation of structure of protein-free and gluten-free flour-based products. *Eastern European Journal of Enterprise technologies: Technology and equipment of food production*. 2019. Vol. 6, № 11 (102). P. 23–32. doi: 10.15587/1729-4061.2019.184464.
5. Корзун В. Н., Тихоненко Ю. С. Функціональні продукти і їх роль у харчуванні людини. Наукові праці Одеської національної академії харчових технологій. 2010. Вип. 38 (2). С. 173–178.

ПРО ЗАХИСТ ХМАРНОЇ АРХІТЕКТУРИ З ВИКОРИСТАННЯМ KUBERNETES

Тулашвілі Юрій Йосипович,
д.пед.н., професор
Кошелюк Віктор Андрійович,
к.т.н., доцент
Савчук Роман Миколайович
магістрант

Луцький національний технічний університет
м. Луцьк, Україна

Introductions. Хмарні обчислення характеризують набір даних, що розміщуються на веб-системах за допомогою ізольованих серверів, якими керує третя сторона. Це означає, що користувачі можуть мати доступ до своїх даних з будь-якого місця та в будь-який час за допомогою наданих послуг, і користувачам не обов'язково мати спеціалізоване локальне програмне чи апаратне забезпечення, оскільки все буде доступним віддалено. Використання хмарних обчислень в розгортанні програмного забезпечення є ефективним рішенням для організацій, оскільки їм не потрібно підтримувати або зберігати різне апаратне та програмне забезпечення, що призводить до менших операційних витрат [1].

Хмарні обчислення мають величезний потенціал для розвитку в індустрії програмного забезпечення, від користувачів до малого та середнього бізнесу, аж до великих корпоративних організацій. Однак у той же час також повідомлялося, що значна частина фахівців з інформаційних технологій і топ-менеджмент визначили проблеми безпеки як одну з головних проблем у галузі, яка перешкоджає розвитку хмарної архітектури, оскільки організації все ще скептично ставляться до впровадження та віддаленого розміщення своїх даних і послуг у хмарних провайдерів [2].

Aim. У хмарних обчисленнях безпека та конфіденційність є основними проблемами, які повинні бути захищені хмарним постачальником, щоб

забезпечити довіру між сторонами. Значна частина досліджень, пов'язаних із безпекою у хмарі, надають інструкції з безпеки та рекомендації з передового досвіду для хмарних обчислень [3]. Більшість компаній знаходять рішення для зменшення ризиків безпеки та недоступності даних шляхом узгодження юридичних умов із постачальником хмарних технологій.

Довіру між сторонами можна визначити як позитивне очікування щодо поведінки іншого. У контексті хмари користувачі хмари довіряють свої особисті дані та інформацію намірам і діям постачальників хмарних послуг (CSP) [4]. Люди, як правило, втрачають довіру до системи, якщо виявляють, що надана їм інформація є неточною. Крім того, клієнтам потрібні певні докази, щоб повірити заявам постачальника. Наприклад, CSP має продемонструвати потенційним користувачам докази того, що їх хмарне середовище безпечне та захищатиме конфіденційність своїх користувачів.

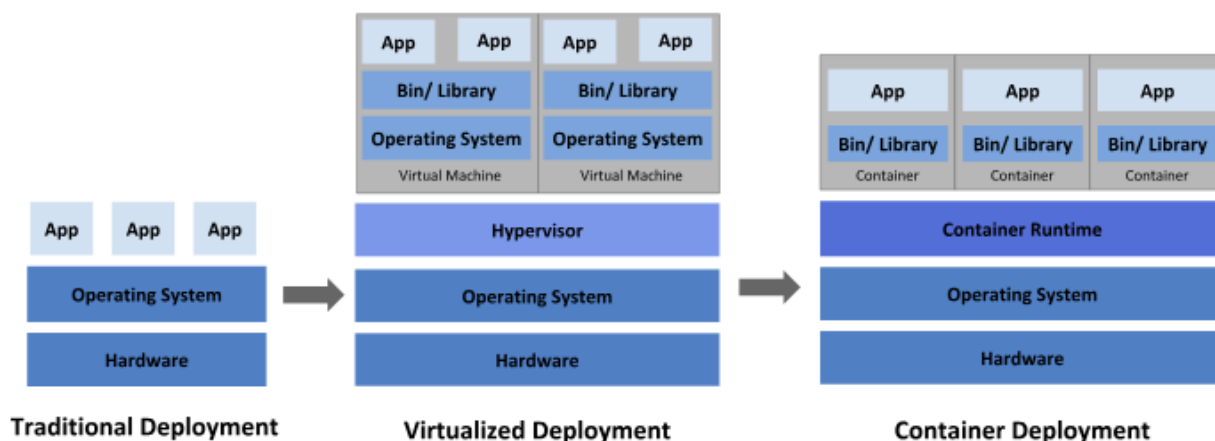
Довіра є критичною проблемою в хмарних обчисленнях через віддалену природу послуги на основі Інтернету, що робить користувача залежним від свого постачальника для ефективної роботи інфраструктури. Це включає конфіденційність і безпеку будь-яких даних, що зберігаються віддалено, цілісність і надійність служб, що працюють у хмарі, і належну ізоляцію різних сегментів орендарів у спільних інфраструктурах. Тому користувач повинен довіряти запевненням постачальника хмари, що всі необхідні заходи безпеки розгортаються та застосовуються для захисту своїх активів у хмарі. Це включає низку систем і послуг безпеки та керування мережею, таких як наскрізне шифрування, надійна автентифікація користувачів, надійна віртуалізація та активний моніторинг інфраструктури.

Одним з аспектів надійності та довіри, який особливо важливий для хмарних обчислень, є потреба в ізоляції. Завдяки спільній оренді, яка є основною особливістю віртуалізованих інфраструктур, провайдери повинні запровадити надійні механізми, щоб гарантувати, що служби, що працюють на одному сервері, не заважають і не перешкоджають одна одній, і що користувачі не можуть «вирватися» з виділеного віртуального середовища. Традиційна

віртуалізація зазвичай забезпечує високий ступінь ізоляції, оскільки рівень абстракції дозволяє віртуальним машинам спільно використовувати лише апаратні ресурси без втручання в стек програмного забезпечення інших віртуальних машин. Тому вторгнення та зловмисне програмне забезпечення, які компрометують одну віртуальну машину, не можуть легко вплинути на інші машини, що працюють на ній.

Варто зазначити, що нещодавня тенденція хмарної віртуалізації відходить від традиційних «повноцінних» віртуальних машин до контейнерів [5]. Вони пропонують значні переваги в продуктивності завдяки зменшенню накладних витрат завдяки спільному використанню загальної системи аж до ядра ОС, але страждають через відсутність ізоляції.

Materials and methods. Технологія контейнера додатків передбачає віртуалізацію на рівні ОС для розгортання та запуск мікросервісних програм без використання всього обчислення віртуальної машини ресурс. Контейнери подібні до програми, що працює як процес із ізоляція на ОС у власному адресному просторі. Традиційне розгортання передбачає запуск програми на фізичних серверах (рис. 1). Усі додатки використовують один ресурс без засобів розподілу ресурсів для програм.

Рис. 1. Workload Abstractions [7]

Контейнерна технологія має різні переваги, які пов'язані зі швидкістю та ефективністю виконання операцій, оскільки рівень абстракції в основному відбувається на рівні ОС, що краще, ніж віртуалізація всього апаратного стеку

[6]. Таким чином, контейнери використовують те саме ядро ОС, пропонуючи авторизацію root у деяких випадках під час використання ОС Linux. Незважаючи на переваги, використання контейнерної технології має й недоліки. Слабка ізоляція в контейнерах зумовлена спільним використанням компонентів і ядра ОС. У разі атаки або недоліку в контейнері масштаби посилюються, оскільки атака може поширюватися на базову ОС і, отже, на інші контейнери. Віртуалізація на основі контейнерів базується на налаштуванні ОС і забезпеченні ізоляції, а отже, спільного використання її ресурсів. Таким чином, програма разом із усіма її залежностями розгортається або встановлюється в контейнері. Однак слабка ізоляція дозволяє встановлювати програми третіми сторонами, які можуть мати стандартні заходи безпеки та засоби керування. Якщо їх не перевірити належним чином, вони можуть містити зловмисне програмне забезпечення або інший шкідливий код, який поширюється на інші контейнери, таким чином скомпрометувавши всю систему.

Results and discussion. Розгортання контейнерів у хмарі за допомогою керованої служби Cloud Service Provider вимагає розуміння моделі спільної відповідальності хмарної інфраструктури. Керована служба контейнерів є рішенням PaaS, що означає, що CSP несе відповідальність за безпеку базової інфраструктури, а клієнт забезпечує безпеку виконуваної програми. Незважаючи на те, що CSP забезпечує захист хмарної інфраструктури, існує багато елементів, що необхідно використовувати кінцевому користувачу під час запуску програм у хмарі. Деякі з них включають оновлення останньої версії Kubernetes, врахування оновлень безпеки операційної системи, захисту зображення-контейнери, що характеризує безпечне зберігання/доступ до зображень у реєстрі, політику безпеки контейнерної мережі, безпека виконання контейнера, моніторинг та управління вразливістю.

Зображення контейнерів є основним компонентом у веб-додатку, що використовує контейнеризацію, тому цілісність зображення має бути захищено шляхом забезпечення створення, зберігання та розгортання в інфраструктурі

невразливих образів, які можна використовувати. Захист образів контейнерів означає зменшення поверхні атак у життєвому циклі контейнера шляхом виявлення вразливостей, помилок конфігурації та порушень політики безпеки.

Таблиця 1

Інструменти безпеки Kubernetes хмарних провайдерів

	Elastic Kubernetes Service	Azure Kubernetes Service	Google Kubernetes Engine	Container Orchestration Engines
Cloud Service Provider	AWS	Azure	Google	OpenStack
Standard support	1.28	1.28	1.27	2023
Control-plane upgrade	Requires user to upgrade	Requires user to upgrade	CSP Managed automatically	Services APIs
Security	shared responsibility model	pod security standards and secrets	principle of least privilege	OSSA та OSSN

Conclusions. Захист робочих навантажень контейнера вимагає добре спланованого підходу для захисту контейнерів інструменту оркестрації. Безпека контейнерів має бути частиною всього їх життєвого циклу; від фази складання до фази запуску та кожного елемента між ними. Побудова базових зображень має відповідати галузевим стандартам і посилено за допомогою рекомендованого тесту, наприклад тесту CIS.

Проблема, з якою стикається більшість організацій, полягає у використанні процесів та інструментів, які не розроблені для захисту робочих навантажень контейнерів у хмарі, таких процесів, як виправлення управління та інструменти, які необхідно прийняти, повинні швидко адаптуватися до контейнерів інфраструктури та здатні інтерпретувати хмарні конструкції та надавати більше контексту про будь-які вразливості чи неправильні конфігурації.

Обмеження доступу між контейнерами за допомогою мікросегментації є рекомендованою практикою, щоб забезпечити робоче навантаження контейнера дозволено підключатися лише до вказаних просторів імен і портів. Час

виконання повинен безперервно відстежувати будь-які відхилення від встановлених політик безпеки та негайно виправлено на основі пов'язаного фактору ризику.

Контейнерні технології та особливо використання Kubernetes як оркестратора продовжує розвиватися та розробляти нові функції та інструменти для керування ними. Загроза для контейнерної інфраструктури також розвивається, як і безпека стандарти для захисту контейнерів і використання хмари також додає додаткові ускладнення безпеки робочих навантажень, якщо вони не налаштовані належним чином.

REFERENCES:

1. S. Pearson “Privacy, security and trust in cloud computing” in Privacy and security for cloud computing, ed: Springer, 2013, pp. 3-42.
2. K. M. Khan and Q. Malluhi “Establishing trust in cloud computing” IT professional, vol. 12, pp. 20-27, 2010.
3. K. Hwang and D. Li “Trusted cloud computing with secure resources and data coloring” IEEE Internet Computing, pp. 14-22, 2010.
4. Z. Shen and Q. Tong “The security of cloud computing system enabled by trusted computing technology” in 2010 2nd International Conference on Signal Processing Systems, 2010, pp. V2-11-V2-15.
5. J. N. Matthews, W. Hu, M. Napuarachchi, T. Deshane, D. Dimatos, G. Hamilton, et al. “Quantifying the performance isolation properties of virtualization systems” in Proceedings of the 2007 workshop on Experimental computer science, 2007, p. 6.
6. F. P. Tso, D. R. White, S. Jouet, J. Singer, and D. P. Pezaros “The glasgow raspberry pi cloud: A scale model for cloud computing infrastructures” in 2013 IEEE 33rd International Conference on Distributed Computing Systems Workshops, 2013, pp. 108-112.
7. Kubernetes Documentation. <https://kubernetes.io/docs/concepts/overview/> [Accessed: 11 November 2023].

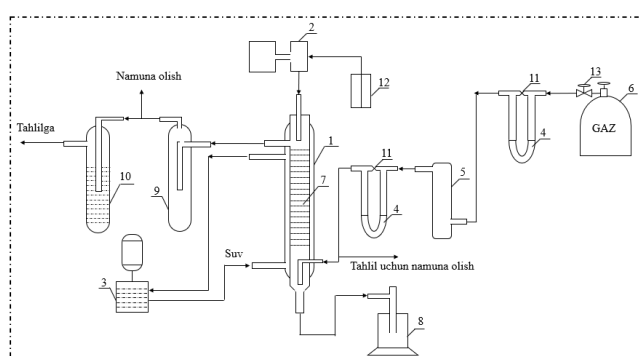
ЛАБОРАТОРНО-ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ УСТАНОВКА ДЛЯ ОЧИСТКИ ПРИРОДНЫХ ГАЗОВ ОТ КИСЛЫХ КОМПОНЕНТОВ

Юлдашев Ташмурза Рахмонович

к.т.н. профессор

Каршинский инженерно-экономический институт
Республика Узбекистан, Кашкадарьинская область

Целью лабораторной экспериментальной установки является определение способностей абсорбентов, поглощающих при выделении кислых компонентов из природных газов, к выборочным компонентам, определение оптимальных рабочих условий абсорбента в процессе абсорбции. Данная экспериментальная установка поможет оценить влияние в процессе абсорбции следующих факторов при выделении кислородных компонентов из состава природного газа с помощью жидких поглотителей: применяемый абсорбентный тип, концентрация амина в абсорбенте, количество абсорбента, входящего в абсорбент, время контакта абсорбента-газа количество кислородных компонентов, содержащих входящие и выхлопные газы, температуру абсорбции, тарельку или насадку, применяемую в абсорбере, или их эффективность при совместном применении и др

**Рисунок-1. Принципиальная схема лабораторной установки для
абсорбционной очистки газов от кислых компонентов:** *1 – абсорбер,*

2 - насос, 3 – термостат, 4 – реометр, 5 – смеситель, 6 – цилиндр, 7 – насадка,

8 – емкость, 9 – измельчитель, 10 – барботер, 11 – капилляр,

12 - абсорбирующий раствор, 13 – газовый редуктор

Экспериментальная установка очистки природных газов от кислых компонентов с помощью жидких поглотителей приведена на рисунке 1.

Основной частью этой экспериментальной установки является 1 абсорбер с водяным фартуком. Процесс абсорбции в нем управляется через водяной фартук с температурой 3 термостата. 2 насоса включаются в устройство через 6 баллонов газа, выполняя функцию отправки абсорбента на устройство. Баллоны оснащены редукторами 13 и 4 реометра.

Правила проведения эксперимента

Открывается вентилятор баллонов, хранящих природный газ, и с помощью редуктора и реометра управляется скорость потока газа. При этом выбирается 11 капилляров в соответствии с частотой газа. Скорость подачи газа визуально контролируется с помощью 10-водного барботера. Одновременно установят 3 термостата и регулятор нагрева, а также установят температуру на устройстве. После установления скорости доступа газа к устройству и необходимой температуры начинается подача жидкого абсорбента с верхней части абсорбера. При этом скорость подачи абсорбента управляется в зависимости от секундометра и 8 агрегатов. После начала процесса абсорбции и работы устройства в течение 20-25 минут будет получен образец газа, входящего в абсорбер и выпускаемого из него. Для обеспечения надежности результатов эксперимента с помощью каждой абсорбентной композиции была проведена очистка газов от кислородных компонентов по 3 раза.

Разработанной экспериментальной установкой для очистки природных газов от кислородных компонентов позволяет определить способность композитных аминов к выборочному поглощению газообразных компонентов.

ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Yuldashev T.R., Maxmudov M.J. // Tabiiy gazni nordon komponentlardan absorbsion usullarda tozalash texnologiyasi. Monografiya. Qarshi – “INTELLEKT” nashriyoti – 2022. – 210 bet .

2. Yuldashev T.R., Makhmudov M.J., Swaykosov S.O. Modern liquidphase

methods for gas feed sulfur purification //Science and Education in Karakalpakstan. №3/1 (26) 2022. ISSN 2181-9203 – 31-35 стр.

3.Yuldashev T.R., Maxmudov M.J. “Tabiiy gazni nordon komponentlardan tozalashda alkanolamin eritmalaridan foydalanishning ilmiy asoslari” // Qarshi:– “Intellekt” nashriyoti –2023. – 152 s.

4.Yuldashev T.R., Adizov B.Z. “Tabiiy gazlarni yangi komponentlar asosida tozalash texnologiyasi” .// Qarshi –“Intellekt” nashriyoti –2023. – 155 bet.

PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES

UDC004.02

THE EDUCATIONAL STANDARD OF CRYPTOGRAPHY AT SCHOOL AS A BASIS FOR PREPARING STUDENTS FOR THE MODERN DIGITAL WORLD

Asgarova Tamilla Ahmad

senior lecturer

Department of Computer Science and Algebra

Ganja State University

Abstract: In modern society, information plays an important role in various spheres of human activity. Information can be a commercial, personal, military or state secret, so it becomes important not only to process constantly increasing amounts of information, but also to protect it. The possibility of unauthorized use of information arises due to its vulnerability, which is associated with actions of persons who have information resources of computer networks. Data processed by electronic means, unauthorized access. The problem under consideration can be solved by encrypting information, which is one of the sections of cryptography. To understand the importance of issues related to the protection of information, it becomes necessary to introduce elements of cryptography into the school computer science course, which will provide an opportunity for students to get acquainted and practically work with some encryption algorithms that are the basis of cryptography.

Keywords: cryptography, algorithm, decryption, Asymmetric encryption, Caesar cipher

To date, in Azerbaijan, as well as all over the world, message encryption is

used to ensure the protection of data transmitted over the network and with high secrecy. Currently, many information security algorithms have been developed based on the use of various encryption schemes and methods, but such algorithms are understandable only to a narrow circle of specialists in this field. In order to improve and develop this area, the study of cryptography is included in the school educational standard in computer science.

Cryptography training at school may include the following topics:

Basic concepts of cryptography: ciphers, keys, algorithms.

1. Classical encryption methods, such as the Caesar cipher, the Vigenere cipher and the Propst cipher.
2. Modern encryption methods, including block and stream ciphers.
3. Asymmetric encryption and the use of public and private keys.
4. Key exchange and connection protocols.

Ciphers are mathematical algorithms that transform the source data (i.e. plaintext) into a cryptogram (ciphertext). Ciphers can be symmetric when the same key is used for encryption and decryption, or asymmetric when there are two different keys for these operations.

Keys are information that is used to encrypt and decrypt data. For symmetric ciphers, the keys can be secret and must be communicated only to the sender and recipient. For asymmetric ciphers, public and private keys are used, where the public key is known to everyone, the private key remains secret and is used only by a reliable one.

Algorithms are a sequence of operations that determine the method of encryption and decryption of data. Cryptography algorithms can be different and can be divided into symmetric (for example, DES, AES) and asymmetric (for example, RSA, ECC).

Together, these basic concepts of cryptography ensure the confidentiality and security of commercial information.

Caesar Cipher: This is one of the simplest and most well-known encryption methods. It is based on changing each letter of the alphabet to a limited number of

positions. For example, when moving to the 3rd position, the letter A becomes D, the letter B becomes E, and so on. This method can be easily hacked by iterating through all the steps.

Vigener Cipher: This is a polyalphabetic cipher that uses a series of alphabetical sequences depending on the position of the symbol. The keyword or phrase is used for repetition in the encryption process. For example, when using the keyword "KEY" and encrypting the word "HELLO", the first letter will be shifted by 7 positions alphabetically (H -> O), the second by 4 positions (E -> I) and so on. The Vigener cipher is more difficult to crack, since when using a sufficiently long key, it can provide a permutation of all possible turns.

The cipher of Propst: This is a cryptographic encryption method based on the transformation of fixed-length data blocks. It uses key information and a conversion algorithm to encrypt each block. The Propst cipher is a symmetric cipher, that is, decryption requires the use of the same key as encryption.

Block ciphers are based on the transformation of data blocks of constant size. The most common block ciphers are AES (Advanced Encryption Standard) and DES (Data Encryption Standard). AES is widely used in a variety of applications, including information security in banks, e-commerce and protocol security. DES was one of the most popular block ciphers, but now it is recommended not to use it because of the insufficient key length to ensure sufficient security.

Stream ciphers encrypt the data stream bitwise or byte-by-byte. They generate a pseudo-random sequence called a key stream, which is then combined with data sources for encryption. One of the most famous stream ciphers is RC4, which is widely used in the WEP (Wired Equivalent Privacy) security protocol to protect wireless Wi-Fi networks. However, RC4 is vulnerable to attacks and is not recommended for use. Currently, ciphers based on step-by-step register (LFSR) algorithms, such as Salsa20 and ChaCha20, are widely used for streaming encryption.

In addition, for security purposes, data is often encrypted using the definition of block and stream ciphers. For example, the galut encryption mode (GCM) combines an AES block cipher with a stream cipher to ensure authentication and data

privacy.

Modern encryption methods must meet the requirements of security and inseparable visibility with the visibility of cryptography and information security in general. They are constantly being improved and updated to become a carrier of new types of attacks and threats.

The public key is designed to encrypt messages and can be accessed by anyone who wants to send an encrypted message to the recipient. Thus, the public key can be freely distributed and publicly available. It is also used for email verification.

The private key, on the contrary, is used to decrypt messages and mobile applications. It should be well protected and known only to the recipient of the messages. The private key is required to decrypt messages encrypted with the public key, as well as to create e-mail.

1. The encryption process using asymmetric encryption looks like this:
2. The recipient of the key pair: public and private keys.
3. As a result, your public key is distributed to potential senders.
4. The sender uses the recipient's public key to encrypt messages.

The recipient, having his private key, can decrypt the message.

This encryption method ensures the secure transmission of messages, since even if an attacker receives a public key, he will not be able to decrypt messages without a private key.

Moreover, asymmetric encryption is also used to create email. The recipient of the messages uses their private key to create a digital card that is unique for each message. The sender can then verify the authenticity of the message using the recipient's public key. If the signature is genuine, it means that the message was not changed during transmission.

Thus, asymmetric encryption and the use of public and private keys ensure the secure transmission of information and confirmation of its independence.

Diffie-Hellman Protocol (Diffie-Hellman Protocol): Used for secure exchange of secret keys over an unsecured communication network. It is a cryptographic protocol that allows the parties to agree on a shared secret key, which can then be

used to encrypt and decrypt messages.

SSL/TLS (Secure Sockets Layer/Transport Layer Security) protocol: Used to protect data transmission over the Internet. SSL/TLS provides data encryption and authentication of the server and client. This protocol ensures the confidentiality and integrity of data, as well as protection against forgery and reuse of messages.

IPsec Protocol (Internet Protocol Security): Used for secure data transmission in IPv4 and IPv6 networks. IPsec provides encryption and authentication of IP packets, which allows you to protect confidential information from unauthorized access and changes.

SSH (Secure Shell) protocol: Used to create a secure connection between the client and the server. SSH provides authentication, encryption and integrity of the data being verified, which makes it a key for remote computer management and secure file transfer.

These are just a few examples of key and connection exchange protocols. there are other protocols developed for various purposes and applications.

Conclusions: The study of cryptography not only helps students to change their problem solving and logical thinking skills, but also prepares them for a future career in the field of information security and data protection. This subject can be studied in more complex and specialized courses at a university or college. In addition, knowledge of cryptography can be useful in everyday life to protect personal information and respect confidentiality.

The introduction of cryptography into the school curriculum is also aimed at raising awareness, which is important for information security and data protection. This helps to change their comfortable habits when using computers and the Internet, as well as take into account possible threats and ways to minimize them.

Cryptography training can be conducted both in the form of theoretical lectures and exercises, as well as practical classes, including encryption and decryption of text messages. In addition, cryptography contests and competitions can be held to stimulate interest and motivation. In fact, the study of cryptography in this system is the basis for preparing students for the modern digital world and helps them to work

as responsible and secure users of information.

REFERENCE

1. Andrej A. Terexov. Konspekt lekcij "Kriptograficheskaya zashhita informacii". Sankt-Peterburg. 1999
2. A.V. Babash, E.K. Baranova. KRIPTOGRAFICHESKIEMETODY I SREDSTVA ZASHHITY INFORMACII. Srednee professional'noe obrazovanie. OOO «Izdatel'stvo «KnoRus». 2023
3. Gabidulin E. M., Ksheveczkij A.S., Koly`bel`nikov A. I. Zashhita informacii. Uchebnoe posobie
4. N.A. Gatchenko, A.S. Isaev, A.D. Yakovlev. Kriptograficheskaya zashhita informacii. Uchebnoe posobie. Sank-PETERBURG 2012.
5. N. SMART. Kriptografiya. Mir programmirovaniya. Texnosfera. Moskva. 2005

**MATHEMATICAL MODEL OF HEAT CAPACITY OF CONDENSED
SUBSTANCES USING AVERAGE MOLAR VOLUMES OF ELEMENTS**

Kozub Pavlo,

PhD (Technical Sciences), Associate Professor
Kharkiv National University of Radio Electronics
Kharkiv, Ukraine

Miroshnichenko Nataliia,

PhDS, scientist EPFL,
the Swiss Federal Institute of Technology in Lausanne Lausanne,
Switzerland

Kozub Svetlana,

PhD (Technical Sciences), Associate Professor
Kharkiv National Medical University

Syrova Ganna,

Doctor of Pharmaceutical Sciences, Professor
Kharkiv National Medical University
Kharkiv, Ukraine

Annotation: The mathematical dependence of the isobaric heat capacity on the average molar volumes of chemical compounds and the number of atoms in the formula unit for the condensed state in the widest possible temperature range is obtained. It is established that, in contrast to entropy, the influence of the size of the compound (number of atoms of the formula unit) is less than the influence of the average molar volume. It is shown that the proposed mathematical model allows calculating the entropy of a compound with an average accuracy of ± 8 J/(mol K).

Keywords: average molar volume, isobaric heat capacity, temperature dependence.

The molar isobaric heat capacity of substances in the condensed state is a necessary component for calculations of thermodynamic parameters of reactions and, as for entropy, its estimation is possible on the basis of volume-based thermodynamics [1, 2]. And using the molecular volumes of substances to predict the

values of heat capacity allows to obtain their estimates even with greater accuracy than the estimates of entropy values [3].

For entropy it is not even the values for standard conditions (295.15 K) that are important but rather the temperature dependence of the heat capacity over as wide a temperature range as possible.

To obtain this relationship we used the experience of creating a similar dependence for the entropy of compounds [4]. To create a mathematical model, data from the NIST database and the HSC Chemistry 9.0 program were used to develop a model of average molar volumes for different temperatures and the temperature dependence of entropy.

As a result, it was found that for any temperature, the dependence of isobaric enthalpy on the average molar volume is more significant than for entropy and for temperatures above 250 K the determination coefficient R^2 reaches 0.94, which provides an average error of the estimate ± 8 J/(mol·K).

As for entropy for each temperature this dependence can be represented by a linear function with three variables

$$C_{pT} = k_V \cdot V + k_N \cdot N + k_C \quad (1)$$

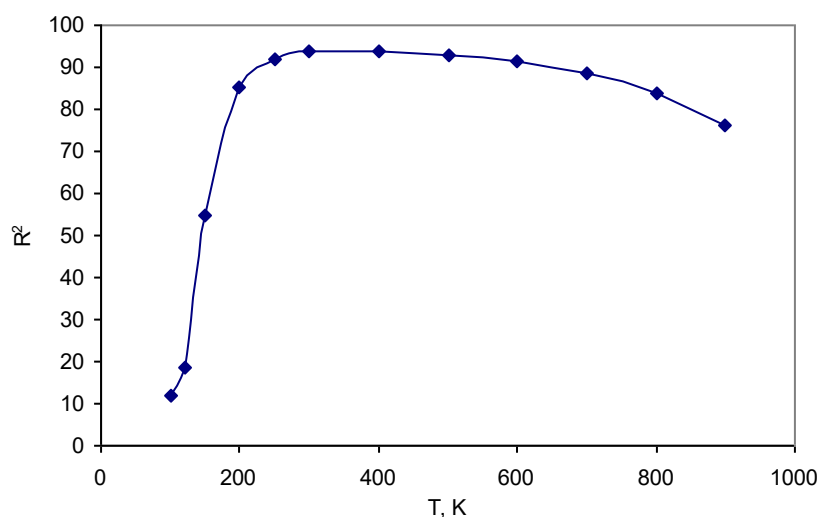
where C_{pT} – entropy of a compound, J/(mol K);

V – average molar volume of the compound, cm³/mol;

N – number of atoms in the compound;

k_V, k_N, k_C – coefficients of the equation.

As can be seen from Fig. 1, the multiple regression coefficient R^2 for this equation almost does not change with increasing temperature and decreases very strongly at temperatures below 250 K. This is due to the use of standard polynomial dependencies in the program to approximate entropy values, which give an error of more than 3000 J/mol for some compounds, and even negative values at low temperatures.

Fig. 1. Dependence of the multiple regression coefficient for the model according to equation (1) on temperature

As can be seen from fig. 2 for temperatures above 250 K the multiple regression coefficient remains almost unchanged. At lower temperatures, the multiple regression coefficient decreases rapidly which is caused by the use of polynomial dependences for enthalpy calculations in these databases.

At temperatures above 250 K the values of the coefficients of equation (1) change sequentially and can be approximated by quite simple dependences which as for enthalpy follow from the previously established general temperature dependence of entropy and isobaric heat capacity for condensed compounds [5].

$$k_v = 0.663 \cdot \left(\frac{T^2}{T^2 + 62.5^2} \right) \cdot (1 - 3.37 \cdot 10^{-4} \cdot T) \quad (2)$$

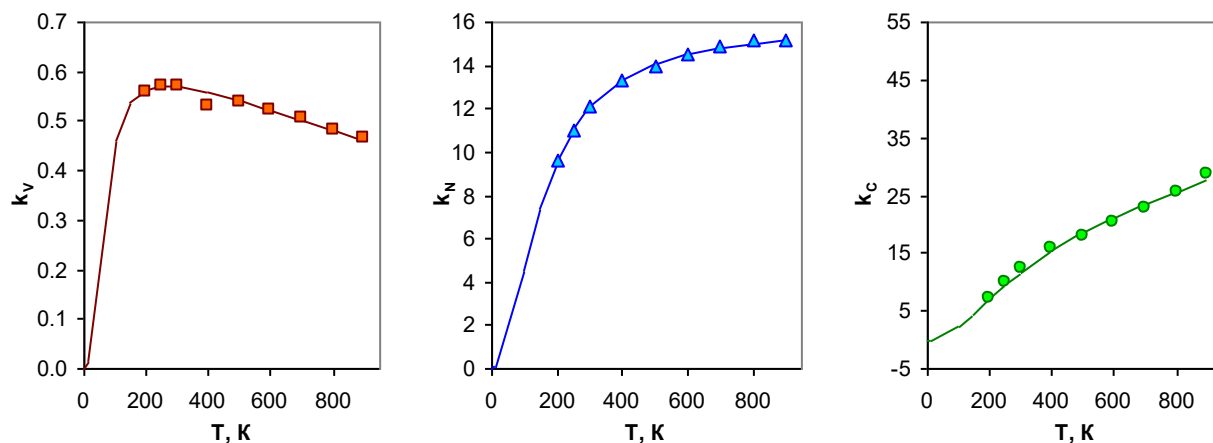
$$k_N = 15.03 \cdot \left(\frac{T^2}{T^2 + 152.5^2} \right) \cdot (1 + 4.50 \cdot 10^{-5} \cdot T) \quad (3)$$

$$k_C = 15.69 \cdot \left(\frac{T^2}{T^2 + 260.3^2} \right) \cdot (1 + 1.00 \cdot 10^{-3} \cdot T) \quad (4)$$

where T – temperature, K.

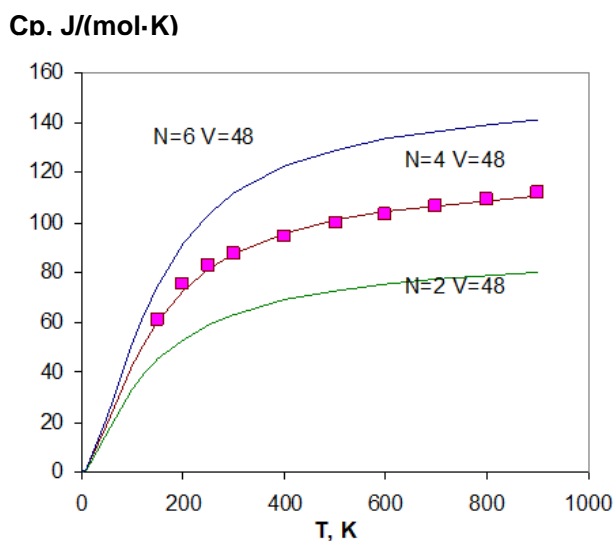
Fig. 2 shows a different character of the influence on the value of isobaric enthalpy of the average molar volume the number of atoms in the formula unit and the free term of dependence (1).

A temperature increase of 600 K reduces the effect of the average molar volume by about 20%. The temperature dependence of the heat capacity on the number of atoms in the formula unit is similar to the isochoric heat capacity, and the temperature dependence of the free component is similar to the isobaric heat capacity [6, 7].

Fig. 2. Dependence of the model coefficients of equation (1) on temperature and their approximation by equations (2)-(4)

Comparison of the experimental data of the average heat capacity for the entire array of data with the model for different values of the average molar volume and the number of atoms in the formula unit of the compound is shown in fig.3. The average values of these parameters for the array of experimental data are $N=4$ and $V=48$ (marked by dots).

Fig. 3. Calculated entropy values by formulas (5) and (6)

More detailed studies allowed us to obtain the mathematical dependence of the isobaric heat capacity on the average molar volume of chemical compounds and the number of atoms in the formula unit for the condensed state in the widest possible temperature range. It is established that, in contrast to entropy, the influence of the size of the compound (number of atoms of the formula unit) is less than the influence of the average molar volume. It is shown that the proposed mathematical model allows calculating the entropy of a compound with an average accuracy of ± 8 J/(mol·K).

REFERENCES

1. L. Glasser, H. D. Jenkins. Volume-Based Thermodynamics: A Prescription for Its Application and Usage in Approximation and Prediction of Thermodynamic Data. *J. Chem. Eng. Data* 2011, 56, 874–880 / [dx.doi.org/10.1021/jc100683u](https://doi.org/10.1021/jc100683u)

2. P. Ganguly, “Atomic sizes and atomic properties,” *J. Phys. B At. Mol. Opt. Phys.*, vol. 41, no. 10, p. 105002, May 2008

3. Козуб П. А., Мірошніченко Н. М., Лук'янова В. А., Сирова Г. О., Козуб С. М., Мартинюк М. М. Використання середніх мольних об'ємів елементів для розрахунку термодинамічних параметрів // Modern directions of scientific research development. Proceedings of the 16th International scientific and practical conference. BoScience Publisher. Chicago, USA. 2022. Pp. 51-60. URL: <https://sci-conf.com.ua/xvi-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-directions-of-scientific-research-development-7-9-09-2022-chicago-ssha-arhiv/>

4. Kozub P.A., Kozub S.N. (2018) Lognormal distribution as universal function of temperature dependence of heat capacity. // Science and society. Proceedings of the 5th International conference. Accent Graphics Communications & Publishing. Hamilton, Canada. 2018. Pp. 682–692.

5. Козуб П. А., Мірошніченко Н. М., Лук'янова В. А., Сирова Г. О., Козуб С. М., Мартинюк М. М. Математична модель ентропії конденсованих речовин з використанням середніх мольних об'ємів елементів // Modern science: innovations and prospects. Proceedings of the 13th International scientific and

practical conference. SSPG Publish. Stockholm, Sweden. 2022. Pp. 56-60. URL: <https://sci-conf.com.ua/xiii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-science-innovations-and-prospects-18-20-09-2022-stokgolm-shvetsiya-arhiv/>.

6. Kozub P.A. Universal dependence for the approximation of isobaric specific heat of solids/ P.A.Kozub, S.N. Kozub // Science and society. Proceedings of the 11th International conference. Accent Graphics Communications & Publishing. Hamilton, Canada. 2019, Pp. 151-155.

7. Kozub P.A. Set of functions for calculation of specific heat of solids / P.A.Kozub, S.N. Kozub // Perspectives of science and education. Proceedings of the 10th International youth conference. SLOVO\WORD, New York, USA. 2019, Pp. 394-397.

О РЕШЕНИЯ СМЕШАННАЯ ЗАДАЧА ДЛЯ ОДНОГО КЛАССА УРАВНЕНИЙ ВТОРОГО ПОРЯДКА

Масталиев Вагиф Юсиф оглы

Кандидат физико-математических наук, доцент
Азербайджанский Государственный
Педагогический Университет

В работе изучено существование и единственность решения смешанной задачи для класса уравнений с комплекснозначными коэффициентами. Отметим что рассматриваемой уравнения ведущими себя как параболические, несмотря на то, что с течением “времени” могут перейти с параболического типа на шредингеревый, или даже на антипараболический тип.

Ключевые слова: функции Грина, классическое решение, характеристического уравнения по Биркгофу, аналитична фундаментальное решение, асимптотика, аналитическая функция, асимптотическая формула, параболическая уравнения, спектральная задача,

Изучается вопрос разрешимости смешанной задачи

$$M\left(t, \frac{\partial}{\partial t}\right)U = L\left(x, \frac{\partial}{\partial x}\right)U, \quad 0 < t < T, \quad 0 < x < 1 \quad (1)$$

$$U(0, x) = \varphi(x) \quad (2)$$

$$U(t, 0) = U(t, 1) = 0 \quad (3)$$

где $M\left(t, \frac{\partial}{\partial t}\right) = P_1(t)\frac{\partial}{\partial t} + P_0(t)$, $L\left(x, \frac{\partial}{\partial x}\right) = a(x) \cdot q \cdot \frac{\partial^2}{\partial x^2}$, $q = q_1 + iq_2$, $P_1(t) = p_{11}(t) + ip_{12}(t)$,

$P_0(t) = p_{01}(t) + ip_{02}(t)$ комплекснозначные функции, $a(x) > 0$,
 $a(x) \in C[0, 1]$, $P_j(t) \in C[0, 1]$ ($j = 0, 1$), $P_1(t) \neq 0$, $\varphi(x)$ – заданная, а $U(x)$ – искомая функции.

Предполагаются выполненными условия:

$$1^0. \operatorname{Re} \int_0^t \frac{q \cdot d\tau}{P_1(\tau)} d\tau > 0, \quad 0 < t < T ;$$

$$2^0. a(x) > 0, \quad 0 < x < 1$$

$$3^0. \varphi(x) \in C^2[0, 1], \quad \varphi(0) = \varphi(1) = 0.$$

По схеме метода контурного интеграла [1] смешанной задаче (1)-(3) сопоставляются следующие две задачи с комплексным параметром λ :

1. Спектральная задача, соответствующая (1)-(3) имеет вид:

$$y'' - \lambda^2 a(x) \cdot \bar{q} \cdot y = -\varphi(x), \quad (3)$$

$$y(0) = y(1) = 0 \quad (4)$$

2. Задачи Коши с действительным параметром x и комплексным параметром λ

$$M\left(t, \frac{d}{dt}\right)z - \lambda^2 z = 0, \quad 0 < t < T, \quad (5)$$

$$z|_{t=0} = \varphi(x), \quad 0 < x < 1 \quad (6)$$

Справедлива следующая

Теорема: Пусть выполнены условия $1^0, 2^0, 3^0$. Тогда задача (1)-(3) имеет единственное классическое решение $U(t, x) \in C^{1,2}((0, T] \times [0, 1]) \cap C([0, T] \times [0, 1])$ и она представляется формулой (при $t > 0$)

$$U(t, x) = - \sum_{k=1}^{\infty} \operatorname{res}_{\lambda_k} e^{\int_0^t \frac{P_0(\tau) - \lambda^2}{P_1(\tau)} d\tau} \cdot \int_0^1 G(x, \xi, \lambda) \varphi(\xi) d\xi$$

ЛИТЕРАТУРА

1. Расулов М.Л. «Применение вычетного метода к решению задач дифференциальных уравнений» Баку – Элм 1989, 328 стр.
2. Федорюк М. В. “Асимптотические методы для линейных обыкновенных дифференциальных уравнений” Москва, “Наука”-1983, 352 стр.
3. Мамедов Ю. А. «О задаче Штурма-Лиувилля в случае комплексной плотности» Вестник БГУ, Баку 1998, №1, стр.133-142.
4. Мамедов Ю. А., Масталиев В. Ю.” О росте функции Грина задачи Штурма – Лиувилля с комплекснозначной плотностью при параметре ” Труды ИММ. АН Азербайджана, том ,Изд. Элм, 2002, стр.

УДК 004.5+004.8

ПОБУДОВА МОДЕЛІ DATA WAREHOUSE ТА ETL ПРОЦЕСУ ЗА ДОПОМОГОЮ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Сеньо Петро Степанович,

д. ф.-м. н., професор

Малярчук Василь Богданович

Студент

Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів, Україна

Анотація: В ході роботи було розроблено модель Data Warehouse, а саме – Data Mart з використанням ETL процесу з метою консолідації та обробки даних з різнотипних джерел за допомогою таких хмарних середовищ та платформ як Amazon Web Services та Snowflake. За допомогою особливостей даних систем було організовано автоматизований потік даних з різнорідних джерел у таблиці вимірів та фактів DWH. В даній моделі дані організовані таким чином, що вони є легко-доступними та заздалегідь відфільтрованими, адже під час процесу ETL ці дані було модифіковано і організовано так, щоб позбутись надлишкових записів та відсіяти непотрібну інформацію, яка не є потрібною для аналітики. Отож, було отримано модель DWH, яка слугує джерелом для аналізу даних та репортингу, які в свою чергу призводять до прийняття коректних бізнес-рішень та дають можливість без зайвих зусиль отримувати інформацію про тенденції, закономірності чи прогнози, будувати різноманітні графіки для звітування.

Ключові слова: ETL процеси, хмарні технології, побудова сховищ даних, візуалізація та аналіз даних, Snowflake, Amazon Web Services.

У сучасному світі, де кількість доступної інформації швидко зростає, бізнес-організації постійно стикаються з необхідністю збереження, обробки та аналізу великого обсягу даних. Щоб успішно конкурувати на ринку і приймати

обґрунтовані рішення, компаніям потрібні ефективні засоби для збирання, інтеграції та зберігання даних з різних джерел.

Data Warehouse (сховище даних) є одним з ключових компонентів сучасної архітектури даних. Він представляє собою централізовану базу даних, де зберігаються інтегровані дані з різних джерел, придатних для аналізу та розрахунків. Data Warehouse відрізняється від операційних баз даних, орієнтованих на транзакції, і дозволяє виконувати складні аналітичні запити та забезпечує швидкий доступ до великого обсягу даних.

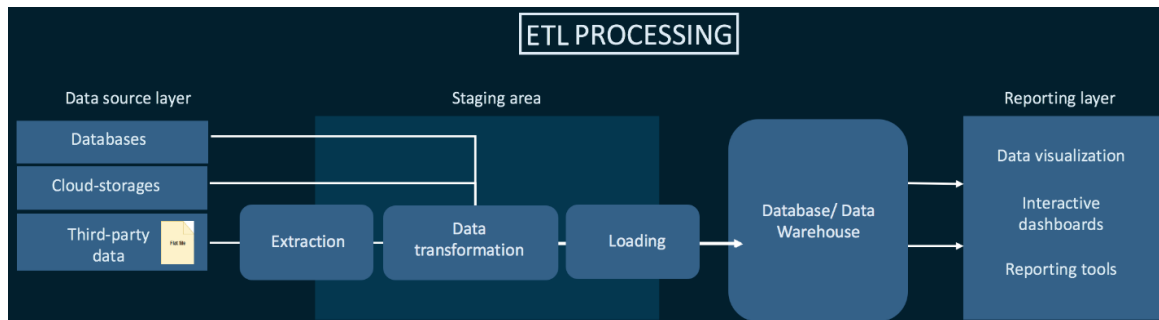
Однак, побудова та підтримка Data Warehouse можуть бути складними задачами. Вимагається налагодження процесу екстракції, трансформації та завантаження (ETL) для забезпечення перенесення, очищення та інтеграції даних з різних джерел до складу даних. Традиційні підходи до реалізації Data Warehouse та ETL процесу часто залежать від фізичних інфраструктурних ресурсів, що призводить до складнощів у масштабуванні та збільшенні продуктивності.

У цьому контексті хмарні технології надають нові можливості для побудови моделі Data Warehouse та ETL процесу. Хмарні сервіси дозволяють розмістити та обробляти дані в розподіленому середовищі, що надає гнучкість, масштабованість та доступність. Використання хмарних технологій у побудові Data Warehouse та ETL процесу дозволяє знизити витрати на інфраструктуру, підвищити продуктивність та спростити управління даними.

Extract, Transform, Load (ETL) або Вилучення, Перетворення та Завантаження — процес, який використовується в базах даних та, особливо, у сховищах даних та у засобах Business Intelligence для забезпечення їх роботи для підтримки прийняття рішень. ETL-процес (рис.1), як концепція, набув поширення у 1970-х роках. Він охоплює наступні етапи обробки даних:

- Виймання даних із зовнішніх джерел.
- Перетворення даних, для зберігання даних у відповідній структурі або форматі, з метою подальшого аналізу.
- Завантаження даних у кінцеву базу даних. Більш точно, це може

бути таблиця фактів або сховище даних.

Рис. 1. Схематичне зображення ETL процесу

Поняття ETL може стосуватися процесу завантаження будь-якої бази даних. Оскільки виймання даних займає багато часу, то для скорочення загального часу обробки, поширеним є одночасна робота всіх трьох етапів ETL. Поки дані виймаються, процес перетворення отримує інші дані і готує їх для завантаження, щоб уникнути очікування виконання попередніх етапів.

Зазвичай ETL системи об'єднують дані з численних програм (систем) та різних форматів, які створені та підтримуються різними вендорами та розміщені на різному апаратному забезпеченні. Розрізнені системи, які містять первісні дані, нерідко підтримуються та використовуються різними співробітниками. Для прикладу, система обліку витрат може об'єднувати дані по фонду заробітної платні, продажам та придбанням.

Snowflake – це сучасна хмарна платформа для баз та сховищ даних, спеціально розроблена для обробки та аналізу великого обсягу даних. Вона надає високу масштабованість, продуктивність, гнучкість та якісний контроль над даними, що робить її привабливим вибором для побудови Data Warehouse та реалізації ETL процесів. Amazon Web Services (AWS) є провідним хмарним середовищем і надає широкий спектр послуг, які дозволяють організаціям побудувати, розгорнути та управляти своїми інфраструктурними ресурсами та додатками в хмарному середовищі. AWS надає надійну та масштабовану інфраструктуру, що дозволяє компаніям реалізовувати проекти по побудові DWH та ETL процесів з високою продуктивністю та гнучкістю.

AWS S3 Bucket в контексті побудови DWH та ETL процесів є сховищем об'єктів в хмарному середовищі AWS. S3 Bucket - це контейнер для зберігання

об'єктів, таких як файли, дані або інші ресурси.

Також, AWS S3 Bucket використовується для зберігання даних, які потрібно перенести, трансформувати та завантажити до Data Warehouse.

Саме тому, імплементація ETL процесів з використанням Snowflake дозволяє ефективно та масштабовано здійснювати перенесення, трансформацію та завантаження даних в Data Warehouse. Завдяки своїй хмарній архітектурі та функціональності, Snowflake є потужним інструментом для обробки великого обсягу даних та забезпечує гнучкість і продуктивність у реалізації ETL процесів. В свою чергу, Amazon Web Services (AWS) надає потужні та гнучкі інструменти для побудови Data Warehouse та ETL процесів в хмарному середовищі. AWS S3 Bucket є надійним та масштабованим сховищем для зберігання та обробки даних під час реалізації ETL процесів. Інтеграція з іншими послугами AWS дозволяє побудувати ефективну та масштабовану архітектуру Data Warehouse та забезпечити аналітичні потреби організації.

Автоматизований потік даних було організовано наступним чином (рис.2):

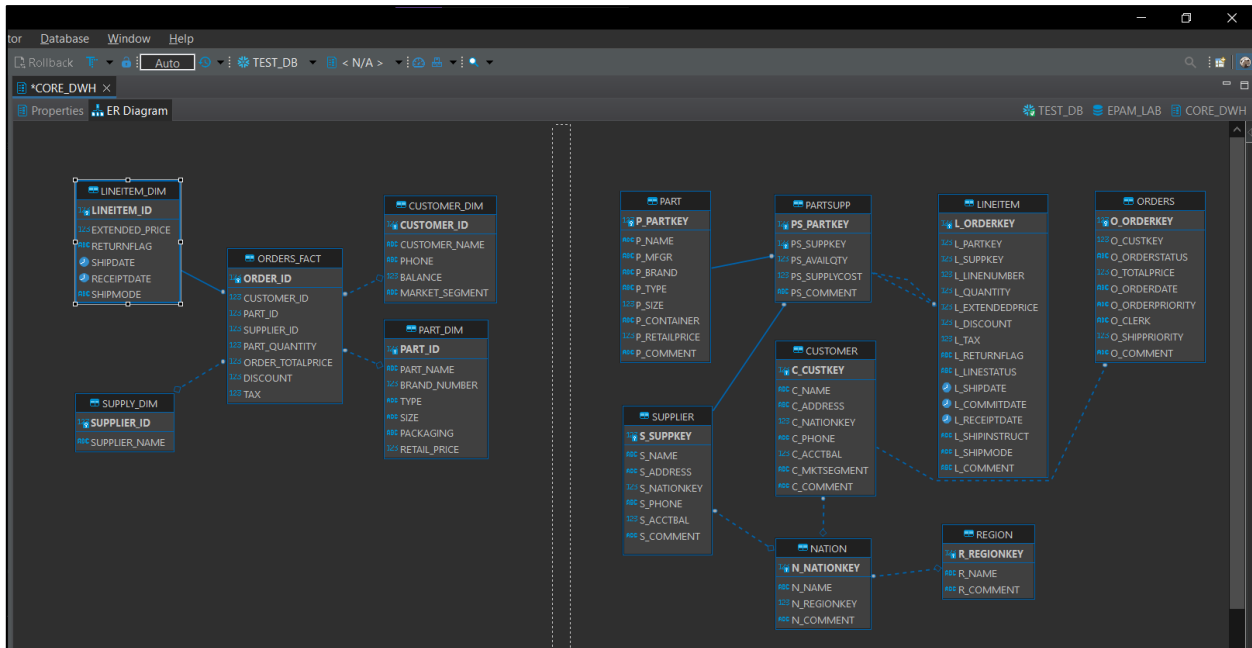
Рис. 2. Схематичне зображення організації автоматизованого потоку даних

Отож, дані було трансформовано та завантажено (рис.3) в цільову схему DATA_MART:

Table Name	Schema	Creation Time	Owner	Rows	Size
ORDERS_FACT	DATA_MART	9/1/2022, 8:25:17 PM	SYSADMIN	12.0M	135.7MB
LINEITEM_DIM	DATA_MART	9/1/2022, 8:25:15 PM	SYSADMIN	12.0M	119.8MB
SUPPLY_DIM	DATA_MART	9/1/2022, 8:25:12 PM	SYSADMIN	20K	134.5KB
PART_DIM	DATA_MART	9/1/2022, 8:25:05 PM	SYSADMIN	400K	5.8MB
CUSTOMER_DIM	DATA_MART	9/1/2022, 8:24:03 P...	SYSADMIN	300K	4.0MB

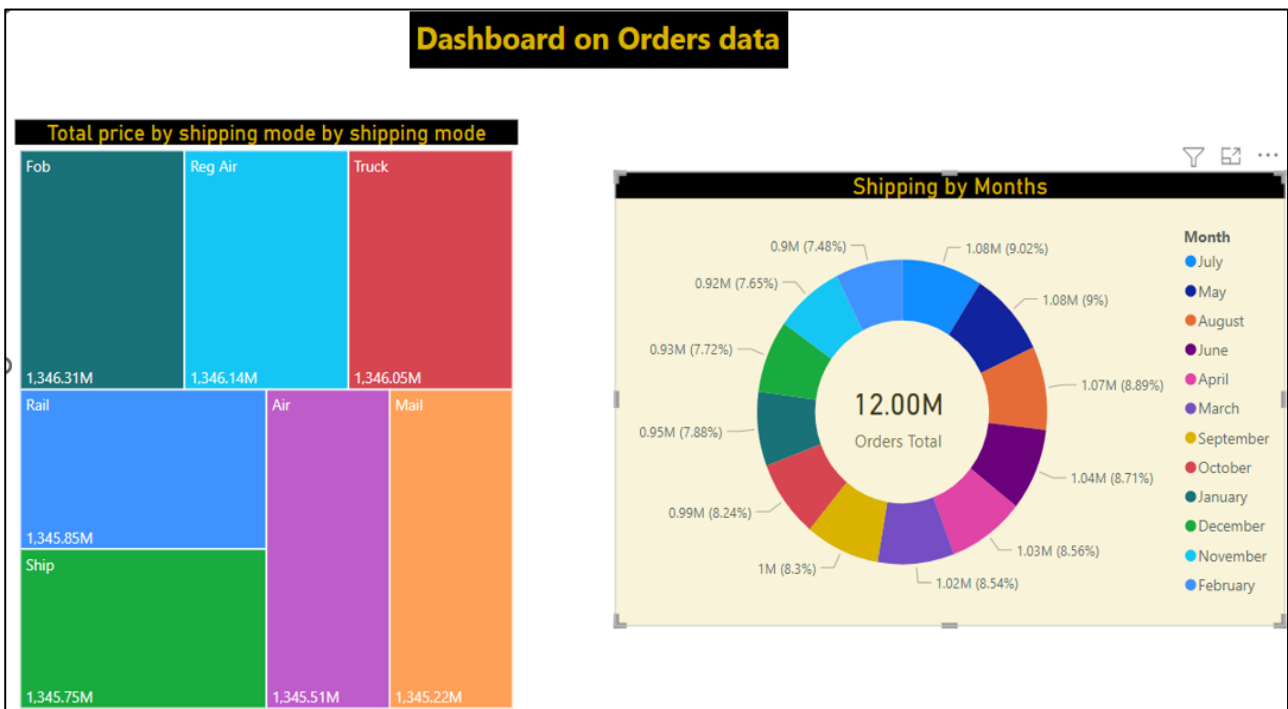
Рис. 3. Завантаження оброблених даних в сховище

На (рис.4) можемо побачити графічне відображення зв'язків кожної із утворених схем:

Рис. 4. Відображення обох схем CORE_DWH та DATA_MART та зв'язків всередині кожної з них

На основі отриманих даних було побудовано графіки, які відображають певні закономірності та звітність по наявних даних (рис.5):

Рис. 5. Візуалізація даних на основі утвореного сховища даних за допомогою платформи Microsoft Power BI

Приклад запуску декількох аналітичних SQL-запитів, безпосередньо, з самого середовища (рис.6) та із Snowflake консолі (рис.7) задля порівняння швидкості виконання:

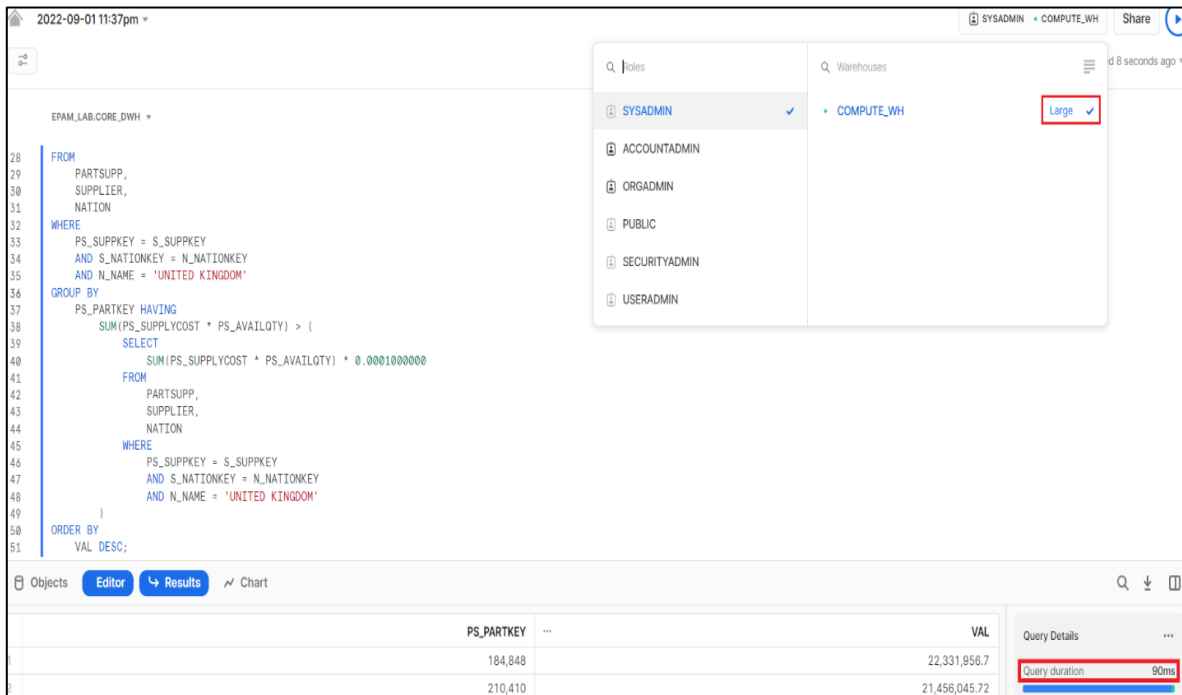

Рис. 6. Виконання аналітичного SQL-запиту із середовища Snowflake

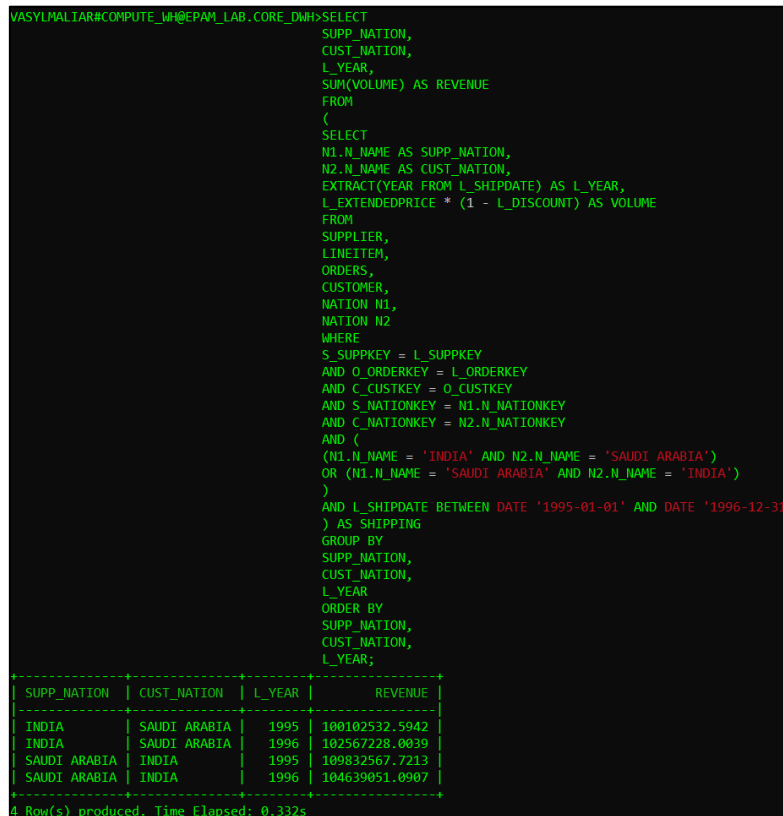

Рис. 7. Виконання аналітичного SQL-запиту із консолі

В результаті була успішно розроблена та впроваджена модель DWH, яка стала не тільки потужним інструментом для аналізу даних, але й надійним джерелом інформації для формування різноманітних звітів. Ця модель дозволяє нам приймати обґрунтовані бізнес-рішення, базуючись на точних та актуальних даних, і спрощує процес збору та аналізу інформації. Також, ми маємо можливість легко отримувати важливу інформацію про різні тенденції, закономірності та прогнози, а також створювати інформативні графіки для зручного звітування. Ця модель DWH має великий потенціал для впровадження в практику бізнесу та може значно поліпшити робочий процес і прийняття стратегічних рішень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Kimball Ralph* The Data Warehouse Toolkit (*second edition*). The Complete Guide to Dimensional Modeling / Ralph Kimball, Margy Ross // . – 2002. – 419 p.
2. *Inmon W. H.* Building the Data Warehouse 4th Edition / W. H. Inmon // 2005. – 576 p.
3. *Corr Lawrence* Agile Data Warehouse Design: Collaborative Dimensional Modeling, from Whiteboard to Star Schema (*42745th edition*) / Lawrence Corr, Jim Stagnitto // . – 2011. – 328 p.
4. ETL Process in Data Warehouse: <https://www.guru99.com/etl-extract-load-process.html>
5. Snowflake documentation: <https://docs.snowflake.com/>
6. AWS documentation: <https://docs.aws.amazon.com/>

GEOLOGICAL AND MINERALOGICAL SCIENCES

УДК 553.551.736:552.522

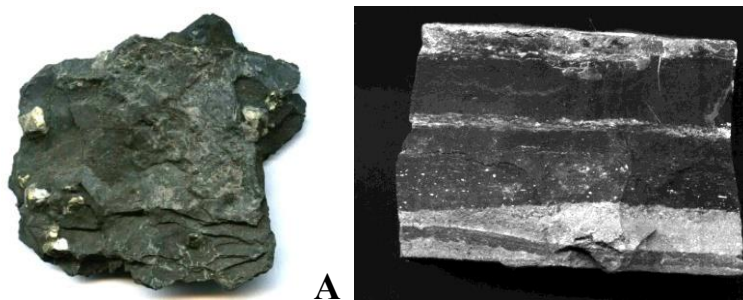
ОСНОВНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ЧОРНОСЛАНЦЕВИХ ВІДКЛАДІВ

Мачуліна Світлана Олександрівна
доктор геологічних наук, провідний науковий співробітник,
Інститут геологічних наук НАН України,
м. Київ

Анотація. Розглядаються основні фактори (седиментаційні, структурні, тектонічні, вулканічні, кліматичні), що сприяють формуванню чорносланцевих відкладів, які при певних геологічних умовах набувають нафтоматеринських властивостей і широко розвинені в багатьох нафтогазоносних регіонах Світу.

Ключові слова. Чорні сланці, органічна речовина, нафтоматеринські властивості.

Осадіві темноколірні породи аквагенного генезиса, збагачені сингенетичною органічною речовиною (ОР) сапропелевого або гумусово-сапропелевого типів називають чорними сланцями (ЧС), а з істотно карбонатною складовою – доманікоїдами [1, 2] (рис.1А, Б). Це особливий літолого-фаціальний тип відкладів, з якими пов'язані нафта, газ, бітуми. З ЧС пов'язана проблема формування нафтоматеринських світ. Наприклад, нафтоматеринські властивості мають ЧС баженівської світи Західного Сибіру, глинисті породи майкопської серії Індоло-кубанського прогину, та ін.

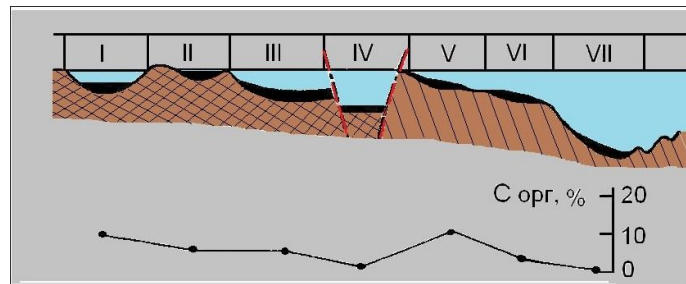
Рис. 1. Чорний сланець з Донбасу (А) і уральський доманікоїдний сланець (перешарування чорних вуглецевих кременисто-глинистих і світлих карбонатних прошарків). Зразки і фото автора.

Вивчення ЧС несе важливу геолого-геохімічну інформацію, яка використовується при оцінці потенційних ресурсів вуглеводневої сировини у нафтогазоперспективних регіонах. Промислові скупчення вуглеводнів у ЧС товщах виявлені, наприклад, в ряді нафтогазоносних басейнів Мідконтиненту та в Аппалачському насувному поясі США (девонська формація Чаттануга та її вікові аналоги – Вудфорд, Нью-Олбані, Огайо та ін.), Канади (девонські формації Кетлін), Італії, Африки, Швеції, Росії (вуглецеві глинисті сланці баженівської світи волжського горизонту Західного Сибіру, олігоценіві і міоценові Східного Ставропілля (баталпашинська і хадумська світи), Східного Сахаліну (піленгська світа), Передкарпатського прогину (менілітова світа), Центрального та Східного Передкавказзя (майкопська світа), Західного Узбекистану (ходжайпакська світа) та ін.

Як засвідчили дослідження С.Г. Неручева та ін. [2], накопичення ЧС може відбуватися в різноманітних фаціальних умовах: озерних, лагунних, морських мілководних та відносно глибоководних, глибоководних (наприклад, у западинах Східної та Південної Атлантики).

На формування і розповсюдження ЧС впливають такі основні фактори: структурний, тектонічний, кліматичний, вулканічний.

Горбачов та Н.А. Созінов [3] склали узагальнений схематичний профіль через структурно-фаціальні зони, які відповідають області переходу від континентальних до глибоководно-морських обстановок, на якому показані ділянки локалізації вуглецевих відкладів (рис. 2).

Рис. 2. Варіації вмісту $C_{орг}$ у вуглецевих відкладах на профілі континент - шельф - континентальний схил [3]. I-VII – структурно-фаціальні зони: I – III на континенті (I – озерні, II, III – мілководдя та шельфу епіконтинентальних басейнів), IV – епікратонного басейну трогового типу, V, VI – мілководдя та шельфу басейнів міогеосинклінального типу, VII – схилу, геміпелагіалі.

Згідно дослідження [4] серед ЧС відкладів виділено чотири основні типи: теригенно-вуглецевий (переважно глинистий); карбонатно-вуглецевий; кременисто-вуглецевий; 4 – вулканогенно-вуглецевий.

Потужність відкладів ЧС становить десятки метрів в епіконтинентальних басейнах або сотні метрів у перехідних та складчастих областях. Клімат у період інтенсивного накопичення ОР у чорносланцевих басейнах – переважно жаркий гумідний. При аридному кліматі формуються товщі із горючими сланцями (наприклад, фаменські горючі сланці Прип'ятського басейну, палеогенові – родовища Байсун у Середній Азії). ЧС із сапропелевим типом ОР накопичуються переважно в морських басейнах з нормальною солоністю, а горючі сланці у континентальних опріснених й іноді в солонуватих водоймах.

Для формування ЧС аквагенного типу сприятливими вважаються такі обстановки: епохи тектонічного спокою, глобальних трансгресій, інтенсивного розтягування (рифтогенезу) і підвищеної проникності земної кори, тривалий некомпенсований режим седиментації зі швидкістю 1-10 мм/1000 років. Обмежений водообмін та доступ кисню в підводних умовах сприяють розвитку в мулових та придонних морських водах сульфатредуючих бактерій, відновлювальної або різко відновлювальної геохімічної обстановки. Остання обставина є необхідною умовою для набуття цими породами бітумінозності та

нафтоматеринських властивостей.

Із тектонічними процесами тісно пов'язані прояви підводного і наземного вулканізму. Про збіг у часі накопичення ЧС і проявів підводного або наземного вулканізму говорить факт вмісту в ЧС тонких прошарків попелових туфів і вулканогенного матеріалу або продуктів їх гальміролітичного розкладу. Наприклад, домішки вулканогенного й туфогенного матеріалів характерні для вуглецевих ордовіцьких диктіонемових сланців Естонії, девонських чорносланцевих товщ Дніпровсько-Донецької западини, формації Чаттануга (США), візейської стильської світи південно-західних окраїн Складчастого Донбасу, апт-альбських ЧС Північного Причорномор'я та ін. Домішки вулканічного попелу й бентонітові прошарки присутні у ЧС світи П'єр-Шейл (США), пірокластична відома в еоценовій формації Грін-Рівер.

Вважається, що під час підводних вивержень із системи тріщин спредінгу виділяються величезні маси Н, CH_4 , H_2S , CO_2 , SiO_2 та інші речовини. Підвищені концентрації Са, SiO_2 , CO_2 , які звільнюються при гальміролізі, ведуть до осадження аутигенних карбонатів і кремнезему або споживаються фауною для побудови скелету або мушлі. З посиленням підводних вивержень відбувається приток різних елементів і виникають стресові умови для мікрофауни, що призводить до її часткової, або масової загибелі і сірководневого зараження вод басейну. В сучасну епоху надходження теплової енергії наземних і підводних вулканів та найбільший вміст $\text{C}_{\text{орг}}$ у мулах спостерігається в прибережних зонах Східного узбережжя Камчатки, Курильських та Індонезійських островів, Аляски, Червоного моря [5].

Вулканізм і глибинні теплові потоки являються важливими факторами формування нафтогазоматеринських властивостей чорносланцевих товщ. Вони помітно впливають на їх фізико-хімічні властивості й на напрямок перетворення похідної ОР та наступну міграцію вуглеводнів. Ступінь цього впливу оцінюється стадією перетворення ОР, що забезпечується геотермічним режимом. Геотермічний режим тісно пов'язаний з геологічною будовою й тектонічною історією конкретного регіону.

Описані в статті основні фактори формування ЧС сприятимуть прогнозу та пошуку вуглеводнів у нафтогазоносних басейнах різних регіонів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Юдович Я. Э., Кэтрис М. П. Геохимия черных сланцев. Ленинград: Наука, 1988. 272 с.
2. Неручев С. Г., Рогозина Е.А., Зеличенко И.А. Нефтегазообразование в отложениях доманикового типа. Ленинград: Недра, 1986. 247 с.
3. Горбачев О. В., Созинов Н. А. Углеродистые отложения древних континентальных окраин (геохимические особенности, формационные типы, эволюция). Формации осадочных бассейнов. Москва: Наука, 1986. С. 203-212.
4. Созинов Н. А., Сидоренко Св. А. О формационных типах углеродистых сланцев докембрия и фанерозоя. *Доклады АН СССР*. 1977. Т. 227. № 3. С. 684-687.
5. Баженова О. К., Бурлин Ю. К., Карнюшина Е.Е. Катагенез кайнозойских отложений осадочных бассейнов Востока СССР. Накопление и преобразование сидикахитов. Москва: Наука, 1984. С. 214-224.

ARCHITECTURE

УДК 691

МЕТАЛЕВІ ФЕРМОВІ КОНСТРУКЦІЇ – ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АРХІТЕКТУРНОЇ ВИРАЗНОСТІ СПОРУД

Василишин Віталій Ярославович,

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри технічної механіки, інженерної та комп'ютерної графіки
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
м. Івано-Франківськ, Україна

Анотація: у статті наведено переваги та недоліки металевих фермових конструкцій як конструктивних інструментів архітектурної форми. Подано класифікацію ферм за основними ознаками. Проаналізовано характерні особливості металевих фермових конструкцій залежно від функціональних, конструктивних та архітектурних вимог.

Ключові слова: металева ферма, архітектурна форма, навантаження, металевий каркас, перекриття, решітки ферм.

Ферми – це системи металевих стрижневих елементів, об'єднаних у вузлах в геометрично незмінні решітчаті прогонні конструкції, які відносяться до типу несучих систем, активних за вектором у плані взаємодії із зовнішнім силовим потоком [1].

Сенс цієї конструкції полягає в заміні одного великого конструктивного елемента великою кількістю дрібних, об'єднаних у просторову структуру таких же розмірів. Ферма в цілому сприймає навантаження згину, але для кожного елемента вони перетворюються в зусилля стиску або розтягу.

У фермах використовується принцип, що у поздовжньому напрямі стрижень набагато міцніший (розтяг або стиск), ніж в поперечному (згин). Цей

принцип дозволяє перекривати великі прогони легкими конструкціями і суттєво економити матеріал. Важлива перевага ферми – вона замикає все навантаження всередині свого контуру і не передає на опори зусилля розтягу або стиску. За рахунок того, що стрижні зазнають навантаження тільки на розтяг або на стиск, матеріал ферми використовується більш повно, ніж у суцільній металевій балці.

Фермові конструкції набули широкого розповсюдження за рахунок цілої низки переваг: а) можливість перекриття великих прогонів; б) економічність; в) легкість організації конструктивної форми; г) можливість пропускання комунікацій у просторі між стрижнями. Недоліком є значна будівельна висота і трудомісткість виготовлення. Тому при проектуванні будівель і споруд потрібно враховувати про доцільність використання ферм.

Основною сферою використання ферм є конструювання металевих каркасів як перекриттів в промисловому та цивільному будівництві, при зведенні спортивних і культурно-масових споруд, для захисту значних площ від сонця і атмосферних опадів та ін.

За топологією розрізняють плоскі та просторові металеві фермові конструкції. Перші сприймають навантаження тільки в одній площині, другі – в будь-якому напрямку.

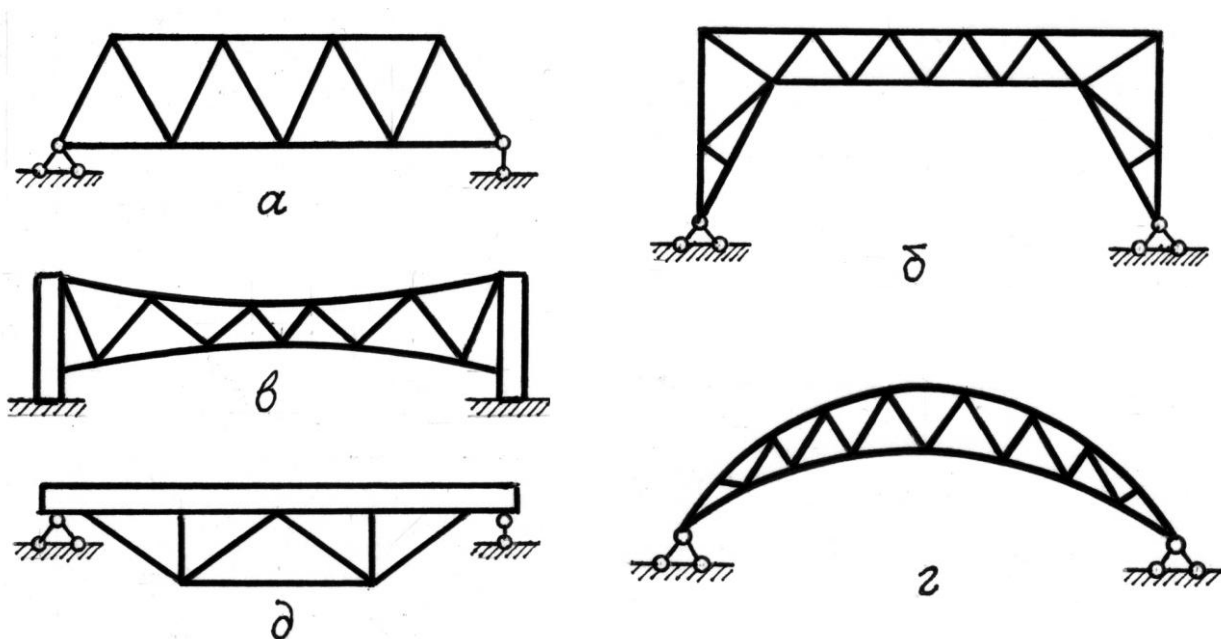
Залежно від призначення, архітектурних вимог і схеми прикладення зусиль, металеві ферми можуть мати найрізноманітнішу форму.

За зовнішньою конструктивною схемою переважно розрізняють балочні, рамні, арочні та вантові ферми (рис. 1). Зовнішній силовий потік ефективніше розподіляють рамні і арочні ферми. Вантові ферми найбільш наближені до активних за формою несучих систем, але у них є стиснуті елементи. У комбінованих системах найбільш яскраво виражено використання різних конструктивних принципів ферм.

Ферми складаються з верхнього і нижнього поясів, а також решітчастої системи. Верхній пояс ферми сприймає стиск, а нижній – розтяг. Елементи решітчастої системи сприймають зусилля зсуву. Крім того, складовими елементами конструкції ферми є: пояс, стійка – вертикальний елемент, що

з'єднує верхній та нижній пояс; розкіс (підкіс); шпренгель – опорний розкіс; фасонки, накладки, косинки, заклепки, болти – всілякі допоміжні і кріпильні матеріали.

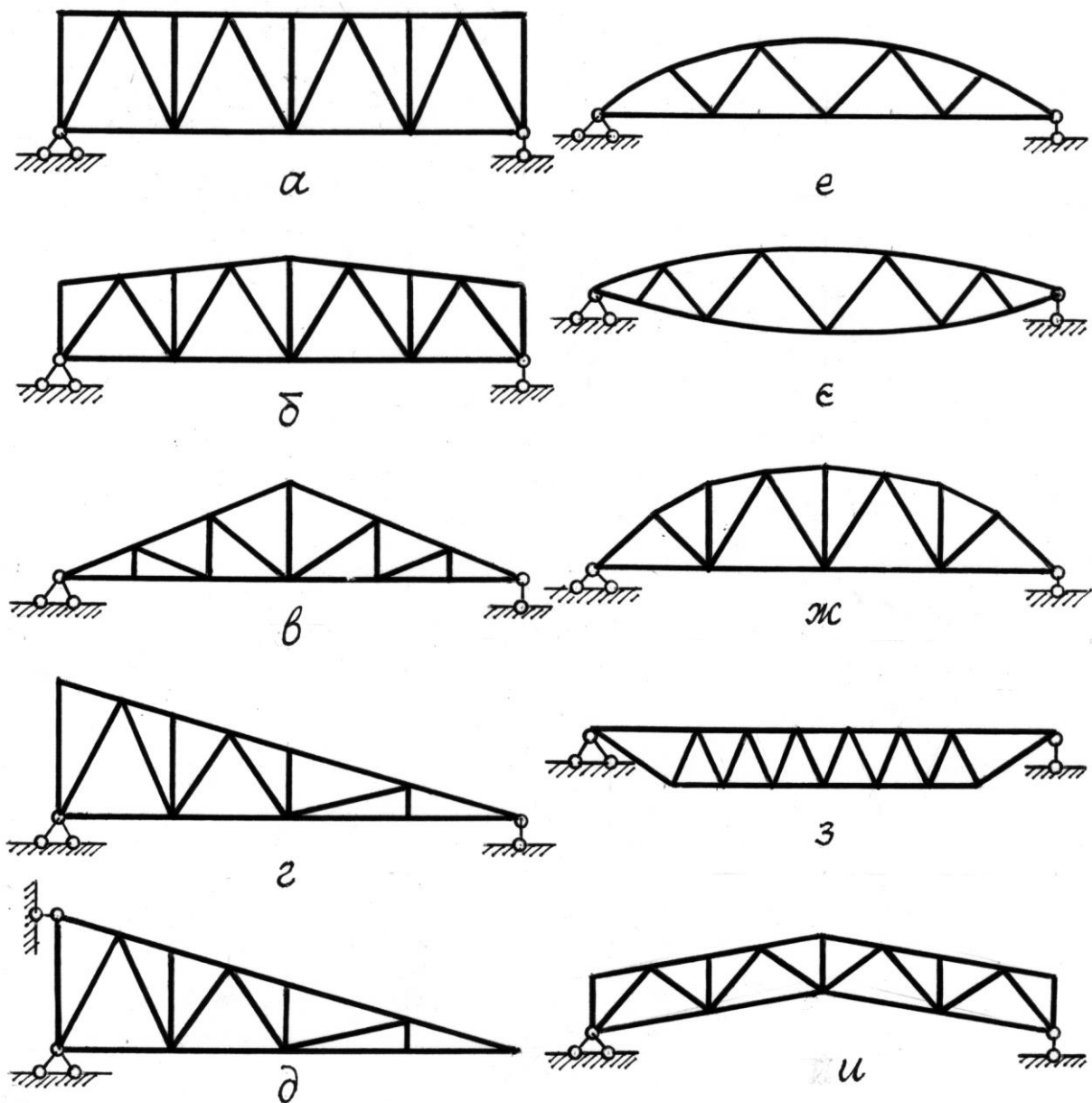
Рис. 1. Класифікація ферм за зовнішньою конструктивною схемою:

а) балочні; б) рамні; в) арочні; г) вантові; д) комбіновані

Основними параметрами, які визначають фермову конструкцію, є: прогін, будівельна висота, висота в крайній опорі, крок вузлів верхнього пояса. Ці параметри актуальні для ферм простих обрисів, для складніших – додаються інші параметри. Вибір основних розмірів ферми визначається не тільки її конструктивними та естетичними, але й технологічними характеристиками.

За внутрішньою конструктивною схемою розрізняють ферми з шарнірним і жорстким приєднанням елементів у вузлах. Елементарні частини ферми виготовляються із сортового металопрокату різних, в тому числі і замкнутих профілів. Між собою вони скріплюються за допомогою зварювання, болтових з'єднань або заклепок.

Обриси поясів ферм можуть бути найрізноманітнішими залежно від функціональних, конструктивних та архітектурних вимог і значним чином визначають їх технологічність і сумісність з вирішенням інших конструкцій будівлі (рис. 2). При підвищених архітектурних вимогах можуть бути також застосовані криволінійні, перемінні та інші складніші обриси ферм.

Рис. 2. Основні типи обрисів балочних ферм:

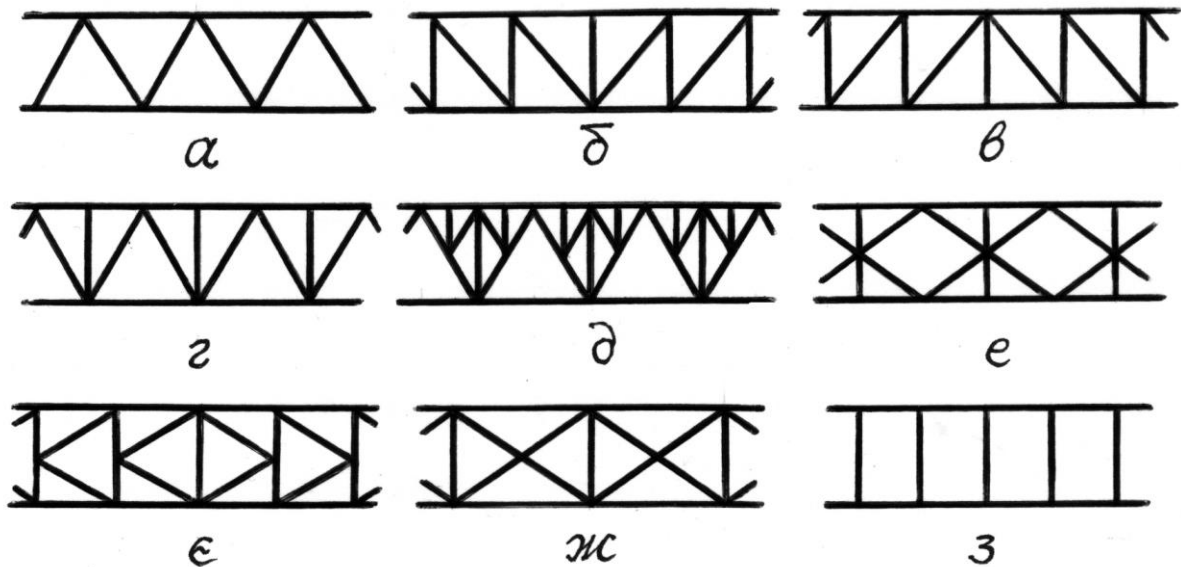
- а) з паралельними поясами; б) трапецієвидна; в, г, д) трикутна;**
е) сегментна; ж) полігональна; з) зворотна;
и) ферма з будівельним підйомом

За загальною геометрією конструкції розрізняють наступні типи ферм:

сегментна – верхній контур є частиною кола; трикутна – застосовується для влаштування двосхилих або односхилих дахів з плоскими схилами; трапецеїдальна – такі металеві ферми для даху припускають двоскатну покрівлю з невеликою вертикальною частиною, покритої покрівельним матеріалом; паралельна – коли верхні і нижні обриси паралельні;

полігональна – верхній край утворюється чотирма і більше лініями.

Важливим моментом є вибір типу геометрії решітки ферм, який залежить від схеми прикладення навантаження, обрисів поясів, конструктивних і архітектурних вимог (рис. 3). Грати всередині ферми можуть утворювати різний конструктивний малюнок: ромбічний, трикутний, напіврозкісний, шпленгерний, перехресний.

Рис. 3. Основні типи геометрії решітки балочних ферм:

- а) трикутна; б) розкісна з висхідними розкосами; в) розкісна з спадними розкосами; г) трикутна зі стійками; д) шпренгельна; е) ромбічна; ж) хрестова; з) безрозкісна**

За способом з'єднання елементів у вузлах, ферми поділяють на зварні (основні типи з'єднань елементів ферм у вузлах) та болтові (переважно застосовують у монтажних вузлах.)

Для перерізів елементів у фермах переважно застосовують парні кутники, труби чи гнutoзварні квадратні і прямокутні профілі.

За призначенням у конструкції будівлі металеві ферми бувають підкроквяними і кроквяними. Підкроквяні ферми є зв'язком між несучими колонами і виконують функцію основи для кріплення кроквяних ферм.

Одна з найбільш популярних конструкцій металевих ферм – кроквяна. Це

пов'язано з тим що, по-перше, будівництво із застосуванням такої ферми досить економічне, а по-друге, вона має дуже жорстку геометрію. Основна форма даного виду ферми – трикутник. Вона складається з двох поясів, нижнього і верхнього, а також затягування. Кроквяні елементи з'єднуються з прогоном верхніми кінцями. А нижні кроквяні елементи встановлюють безпосередньо на стіні споруди зовні разом із кроквяними кінцями другого, нижнього пояса.

Використання металевих кроквяних ферм при спорудженні будівель і споруд промислового призначення набуло широкого поширення через простоту виготовлення та їх порівняно невелику вагу. Покрівельні ферми є незамінними при перекритті великих прогонів будівель без використання проміжних опор. При великих прогонах будівель для поясів ферм можуть використовуватися гарячекатаний швелер або двотавр.

Оскільки ферми є конструкціями, активними за вектором, у них діють тільки поздовжні сили розтягу і стиску [2, 3]. Тому елементи ферм з шарнірним приєднанням розраховують на стійкість при осьовому силовому потоці. Елементи ферм з жорстким приєднанням або при наявності нерозрізних поясів розраховуються також на моменти і поперечні зусилля.

При розрахунку плоских ферм з'єднання елементів решітки з поясом у вузлах ферм допускається приймати шарнірними при таких типах поперечних перерізів елементів: а) з кутиків або таврів; б) двотаврових, Н-подібних і трубчастих, якщо відношення $h/l \leq 0,1$, де h – висота перерізу, l – геометрична довжина елемента (відстань між вузлами).

Виготовлення ферм з металу на даний момент знаходиться на високому рівні. Це обумовлено тим, що застосування металевих ферм досить велике: мости, спортивні споруди, криті споруди (павільйони і тенти), металеві конструкції для монтажу сцен, інші сфери будівництва.

Щодо переваг, то варто виділити основні: надійність, стійкість до природних змін, зручність і швидкість монтажу, високий термін експлуатації.

Але, також у металевих ферм є ряд своїх недоліків: велика маса у

стропильних ферм, потрібна спеціальна техніка для підйому і установки; низький опір до високих температур, у разі пожежі – це критично і може привести до повного обвалу будівлі в разі загорання; висока вартість монтажу кроквяних металевих ферм.

Проектування ферм – багатофакторне інженерне завдання, яку здатний виконати тільки спеціально навчений досвідчений розробник. Існують будівельні норми, які засновані на наукових знаннях і жорстко регламентують всі дії фахівців, вживані матеріали і конструктивні рішення.

Ферми є архітектурно привабливими і беруть участь у формуванні внутрішнього середовища і зовнішнього вигляду будівлі. Ефективність і концентрація зусиль у фермах дозволяє забезпечувати з їх допомогою найскладніші несучі функції.

Раціональність застосування кожної конструктивної системи визначається результатами широкого техніко-економічного аналізу з врахуванням конструктивних, технологічних і архітектурних вимог в окремому конкретному випадку.

Високі механічні та експлуатаційні властивості металевих фермових конструкцій визначають розширення їх використання у майбутньому для організації архітектурного вигляду та оптимального застосування в системі будівель і споруд.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Несущие системы / Хайно Энгель: предисл. Р.Рапсона; пер. с нем. Л.Андреевой. – М.: АСТ: Астрель, 2007. – 344 с.
2. ДСТУ-Н Б EN 1991-1-2:2010. Дії на конструкції. Частина 1-2. Загальні дії. Дії на конструкції під час пожежі.
3. ДБН В.1.2-2:2006. Навантаження і впливи. Норми проектування / Мінбудархітектури України. – К.: Сталь, 2006. – 59 с.

ЗАСТОСУВАННЯ РОБОТІВ У БУДІВНИЦТВІ

Матієнко Аліна Віталіївна

студентка

Одеська державна академія будівництва та архітектури

м. Одеса, Україна

Анотація : тема застосування роботів у будівництві є актуальним дослідженням, присвяченим використанню робототехніки в різних аспектах будівельних процесів. Ця тема охоплює широкий спектр технологій, починаючи від автономних роботів для виконання певних завдань до складніших систем автоматизації, що застосовуються на будівельних майданчиках. Крім того, розглядаються виклики, пов'язані з інтеграцією робототехніки в будівельну галузь, такі як необхідність навчання персоналу, адаптація до умов, що змінюються на будівельних майданчиках, і інтеграція існуючих процесів будівництва з новими технологіями.

Ключові слова: робототехніка , будівництво , автоматизація , 3D-друк, технології будівництва, оптимізація будівельних процесів, автономні роботи, інтеграція нових технологій.

Робототехніка у будівництві відкриває перед інженерами та будівельниками нові можливості для підвищення ефективності, точності та безпеки при виконанні різних завдань на будівельних майданчиках. Існують різні галузі застосування роботів, такі як автоматизований монтаж конструкцій, роботизоване зварювання, використання 3D-друку в будівництві, а також інші методи та технології, спрямовані на оптимізацію процесів будівництва .

Крім того, основні переваги використання роботів у будівництві включають підвищення продуктивності, зниження витрат, покращення якості робіт та скорочення часу виконання проектів [1, с. 12].

Різні види завдань у будівництві можуть бути здійснені роботами залежно

від їхньої конструкції, програмного забезпечення та специфічних цілей. Деякі з ключових функцій роботів у будівництві включають:

1. Монтаж та встановлення: роботи можуть використовуватися для монтажу та встановлення різних конструкцій, таких як стіни, стелі та інші елементи будівель.

2. Зварювання: роботи-зварювальники забезпечують більш точне та ефективне зварювання структурних елементів, що дозволяє покращити якість робіт та скоротити час виконання проєктів.

3. 3D-друк: роботи можуть бути використані для 3D-друку будівель та будівельних елементів, що відкриває нові можливості для швидкої та економічної конструкції різних об'єктів.

4. Очищення та демонтаж: роботи можуть бути застосовані для очищення будівельних ділянок та демонтажу застарілих конструкцій зі збільшеною точністю та безпекою.

5. Інспекція та моніторинг: роботи обладнані сенсорами та камерами для здійснення інспекції та моніторингу стану будівельних об'єктів, що допомагає виявити дефекти та проблеми на ранніх стадіях.

6. Транспортування матеріалів: роботи можуть виконувати функції транспортування та переміщення будівельних матеріалів на будівельних майданчиках, що покращує ефективність та безпеку трудових процесів [2, с. 97].

Ці різноманітні функції роботів у будівництві сприяють збільшенню продуктивності, підвищенню точності та забезпеченню безпеки у різних процесах будівництва.

Популярне уявлення про роботів як про металеві гуманоїдні механізми давно застаріло, оскільки з'явилося безліч інших варіантів і концепцій.

У будівельній сфері можна виділити чотири основні типи роботів, призначених для автоматизації та покращення процесів будівництва:

1. Промислові роботи. Ці механізми давно успішно використовують на виробничих підприємствах. Спочатку інженери почали розробляти

автоматизованих помічників для потреб промисловості. З розвитком технологій розширюються можливості використання робототехніки у широкому спектрі операцій. Промислові роботи зазвичай знаходять застосування у таких процесах:

- Виробництво за допомогою шарнірних маніпуляторів. Ці роботи є шарнірно-зчленовані механізми. Їх зовнішній вигляд і рухи подібні до людської руки, що дозволяє використовувати їх у широкому спектрі завдань, починаючи від простих автоматизованих збірок і закінчуючи складними зварювальними роботами. Фактично, шарнірні роботи настільки універсальні, що їх застосовують навіть у космічних умовах. Наприклад, пристрої серії Canadarms - це роботизовані крани, встановлені на Міжнародній космічній станції, де вони успішно виконують безліч завдань, які раніше виконувала людина. Більше того, їм відведено важливу роль у реалізації проекту Lunar Getaway .

- 3D-друк із використанням декартових роботів. Ці механізми, також відомі як лінійні або порталні, являють собою роботизовані установки, суглобові робочі органи яких рухаються в тривимірній системі декартових координат. Ці роботи вже давно і активно застосовуються для багатьох завдань, насамперед, для вантажно-розвантажувальних робіт. Однак останні кілька років вони активно змінюють спеціалізацію і перетворюються з крана-навантажувача в унікальний 3D-принтер. Технологія тривимірного друку є важливим трендом у сучасній будівельній індустрії. Вона дозволяє не лише створювати окремі структурні елементи, а й цілі житлові будинки. При суміщенні можливостей 3D-принтера зі штучним інтелектом та точністю роботів, виробничі процеси можуть бути повністю автоматизовані, що гарантує високу якість готових споруд. Більше того, такий метод будівництва може бути набагато економічнішим, що в майбутньому може відіграти значну роль у вирішенні проблеми житлового забезпечення, особливо в країнах, що розвиваються.

- спільна робота людини та робота. Колаборативні роботи, також відомі як коботи, - це високотехнологічні механізми, здатні працювати не замість

людини, а спільно з нею і виконувати завдання, які були б надто складні для людини або робота окремо. Постійна нестача робочої сили – це реалії будівельної галузі, і роботи можуть стати ефективним вирішенням цієї проблеми та якось замінити людей, взявши на себе виконання некваліфікованої роботи.

2. Дрони . Для будівельної промисловості безпілотні літальні апарати стали незамінним інструментом. Їх функціональність та можливості застосовуються у різних видах робіт, сприяючи підвищенню безпеки та прискоренню реалізації проектів. Завдяки управлінню дистанційно, дрони здатні надавати актуальну інформацію про хід будівництва без необхідності присутності людини. Це дозволяє практично реальному часі спостерігати за процесом будівництва з високою деталізацією. З розвитком галузі та інтеграцією нових інновацій очікується подальше розширення галузі застосування безпілотних літальних апаратів у будівельній сфері. На сьогодні вони вже ефективно виконують низку завдань, надаючи можливості рішення, недоступні раніше.

- 3D-картографування. За допомогою дронів можна проводити докладну аерофотозйомку різних ділянок, за результатами якої згодом можна побудувати докладну та точну 3D-модель. Це значно спрощує процес територіального планування та підготовки ділянки до роботи. Крім того, докладна модель території, що планується під забудову, допомагає більш точно планувати бюджет та економити гроші у довгостроковій перспективі.

- віддалений моніторинг та огляд робочих місць У місце оренди підйомного обладнання, яке коштує грошей і вимагає відволікання від своєї роботи ваших співробітників, дрони допоможуть легко і без зайвих трудовитрат провести огляд робочої зони, об'єкта, що зводиться, результатів окремих робіт. Причому безпілотник підійде і для моніторингу важкодоступних конструкцій, наприклад, вентсистем та фасадів.

- забезпечення безпеки. Безпека - один із найважливіших і водночас проблемних аспектів на будівельному майданчику. Для контролю всієї

території будмайданчика довелося наймати цілий штат охоронців. Однак їх можна замінити на дрони, які контролюватимуть ситуацію з висоти пташиного польоту, фіксуючи відразу все, що відбувається.

3. Самохідні будівельні машини. На відміну від автомобільної промисловості, яка активно займається розробкою безпілотних автомобілів для громадського використання, будівельна галузь вже досить широко використовує автономні машини.

Роботи з укладання доріг в умовах високої щільності дорожнього руху становлять певні ризики для будівельників, і навіть найдосконаліші системи безпеки не можуть виключити людський фактор. Автоматизація будівельних машин дозволяє значно знизити втручання людини і, як наслідок, зменшити ймовірність помилок з боку робітників. Крім того, взаємодія з "розумною" будівельною технікою значно скорочує ризики для працівників, порівняно з використанням традиційних машин.

4. Роботи-гуманоїди. Такі машини можуть стати ще ефективнішою заміною відсутніх кадрів. Зрозуміло, поки що їх розробка більшою мірою залишається проектом, проте вже є реальні людиноподібні роботи, які можуть стати початком нової ери кібернетики. Деякі з них були запущені в роботу:

- HRP-5P – робот-будівельник із Японії. Цей робот був розроблений фахівцями Національного інституту передової промислової науки і технології як прототип, адаптований до цивільного використання. Штучний інтелект та продуманий функціонал дозволяють йому фіксувати та пересувати важкі об'єкти, користуватися дверима та сходами, виявляти перешкоди на своєму шляху та огинати їх, а також працювати з ручним інструментом. За орієнтацію HRP-5P у просторі відповідає складний комплекс технологій машинного зору та розпізнавання об'єктів. У той же час цього робота поки не можна вважати навіть приблизною заміною реального працівника – його штучний інтелект поки що не настільки потужний і здатний до самонавчання.

- Valkyrie – робіт НАСА для колонізації космосу Американське космічне агентство активно розвиває майже фантастичні проекти підкорення космосу,

причому підходить воно до них суто утилітарно. Зокрема, одним із важливих завдань, над розв'язанням якого працювало багато фахівців, стала розробка інструментів для космічного будівництва. Для цієї (втім, не тільки) мети була створена концепція робота R5 NASA, також відома як Valkyrie . Розробники характеризують її як «надійний, міцний, повністю електричний робот-гуманоїд, здатний працювати у деградованих чи пошкоджених середовищах».

Прогрес та покращення – це важливі аспекти технологічного розвитку, особливо в контексті роботизації у будівельній сфері. Під поліпшенням розуміється не заміщення людини роботом, а оптимізація процесів роботи та підвищення якості їх результатів. Будівельні роботи позиціонуються як помічники, здатні спростити адаптацію будівельної індустрії до зовнішніх умов, що швидко змінюються. При цьому безпека працівників залишається одним із найважливіших аспектів на будь-якому будмайданчику. Саме тому більшість нововведень у першу чергу спрямовані на безпеку, що також є метою застосування роботів [3, с. 56].

Таким чином, відповідь на питання про заміну людей роботами не така проста, як здається, і не обмежується простим "так" чи "ні". Найближчим часом роботи не зможуть повністю замінити людей. Навіть існуючі в даний час автомати вимагають певного ступеня втручання людини. Малоімовірно, що у найближчій перспективі технології досягнуть рівня, що дозволяє будівельним машинам повністю функціонувати без участі людини. Проте факт того, що роботизація будівництва вже розпочалася, не підлягає спростуванню.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Томас Бок і Томас Ліннер "Робототехніка у будівництві"
2. Anil Sawhney "Роботизоване будівництво: технології та програми"
3. Stephen Emmitt, Chunlu Liu "Роботи у будівництві: застосування, переваги та виклики"

ЗАСТОСУВАННЯ ФІТОДИЗАЙНУ В ПРОЄКТІ ДИТЯЧИХ ДОШКІЛЬНИХ УСТАНОВ

Федоренко Катерина Станіславівна

студентка

Олійник Тетяна Петрівна

к.т.н., доцент

Одеська державна академія будівництва та архітектури
м. Одеса, Україна

Анотація: Розглядаються питання комплексного архітектурного вирішення території та інтер'єрів приміщень дитячих дошкільних закладів з метою вдосконалення їх проектування та будівництва, підвищення естетичного та комфортного рівня. Розглянуто використання ландшафтного дизайну у формуванні архітектурної середовища дитячих дошкільних установ. Розроблено проект та дизайн дитячого садку м.Одеси з використанням сучасних прийомів озеленення внутрішніх та зовнішніх приміщень – вертикальне озеленення, екстер'єрні рослини, фітостіни та живі квіти у вазонах. Фітодизайн дозволить покращити мікрокліматичні та санітарно-гігієнічні характеристики середовища внутрішніх приміщень.

Ключові слова: екодизайн, архітектура, стиль, фітостіна, екодизайн, дитячі дошкільні заклади.

Вступ. Забруднення атмосфери — одна з найпоширеніших і найскладніших форм впливу міст на довкілля. Від забрудненого повітря страждає людина і все, що її оточує: рослинність, тваринний світ, архітектурні пам'ятники, метал, будівельні матеріали, тканини і т.д. Це одна з найголовніших проблем міст сьогодення. Протиставлення цього стало такою напрям архітектури як «зелена» архітектура. Екобудівництво допомагає розв'язати таку екологічну проблему мегаполісів, як забруднення довкілля.

Актуальність екологічності при плануванні у містах дошкільних закладів посідає особливе місце. У завдання ландшафтної організації таких територій входить покращення санітарно-гігієнічних умов щодо чистоти повітря та ділянки, гарна інсоляція та провітрювання, захист від вітру, шуму та пилу, створення сприятливих умов для відпочинку, збагачення архітектурного зовнішнього та внутрішнього вигляду будівель (рис. 1) [1].

Рис. 1. Ландшафт території дитячого садка

Для правильної організації життя та виховання дітей у дошкільному закладі велике значення має загальне архітектурно-планувальне рішення дитячих приміщень, організація внутрішнього простору будівлі, гігієнічно-раціональне обладнання. В інтер'єрі мають бути створені сприятливі умови для виховання дітей, їх гармонійного фізичного та духовного розвитку. Тісний зв'язок мають питання організації навчально-виховних процесів з архітектурно-планувальними рішеннями приміщень, їх обладнанням, освітленням та декоративним оздобленням. Все це потребує всебічного розгляду проблеми екологічності інтер'єрів дитячих дошкільних закладів.

Ситуація з проектуванням дитячих установ ускладнюється наявністю в повітрі приміщень різноманітних хімічних сполук, що виділяються меблями, будівельними та оздоблювальними матеріалами, що становлять небезпеку для здоров'я [2]. Тому нагальною необхідністю для захисту здоров'я дітей є використання всередині приміщень тільки екологічних матеріалів та відмова від будівельних матеріалів, що містять небезпечні для здоров'я речовини.

Як показав аналіз літературних джерел тема екологічного інтер'єру та натуральних матеріалів у дизайні набуває все більшого поширення по всьому світу. Використання фітонцидних та газопоглинальних властивостей рослин дозволяє знизити ризик захворювань верхніх дихальних шляхів, значно очистити повітря приміщень від токсичних для дітей хімічних домішок і при цьому створити сприятливе психоемоційне середовище. Відтворити в інтер'єрі куточок живої природи для дітей дозволяє розміщення зелених стін, вертикальними садами, стінами з рослин у приміщеннях.

Сьогодні, як складова частина екодизайну, розглядається цілеспрямоване науково-обґрунтоване введення рослин у дизайн інтер'єру та екстер'єру різного функціонального призначення. У сучасній архітектурі фітодизайн розглядається як спосіб покращення якості життєдіяльності людини. Прийоми оформлення інтер'єрів рослинами поділяють на три основні групи: комплексне озеленення - великі композиції природного характеру досить великих площ; фрагментарне - композиції з груповим чи одинарним розміщенням рослин одного, чи кількох видів; тимчасове озеленення - застосовується переважно для урочистого оформлення приміщень [3].

Також останнім часом все більшої популярності набуває вертикальне озеленення: фітостіна, вертикальний сад [4,5]. Фітодизайн це прикраса фасадів будівель та внутрішніх приміщень за допомогою кучерявих рослин. При влаштуванні вертикальних садів потрібно керуватися певними правилами та вимогами до мікрокліматичних характеристик, що є особливо актуальним для клімату м.Одеса. Як правило, для інтер'єрів підходять тропічні та субтропічні рослини, які вже давно прижилися у нашій країні як кімнатні. Для зовнішніх вертикальних стін використовують гірські рослини з гарною кореневою системою та адаптацією до мізерних ґрунтів.

Важливість питання ландшафтного устрою територій дитячих закладів обумовлено тривалим перебуванням дітей на повітрі. Очевидно, що використання рослин на території дитячого закладу забезпечить сприятливі мікрокліматичні та естетичні умови місця прогулянок дітей. Крім декоративних

завдань озеленення виконує важливу роль у покращенні загального та санітарно-гігієнічного стану середовища. Розглядаючи функції середовищ зелених насаджень, особливо слід відзначити фітонцидні властивості рослин, які знаходять застосування при створенні ландшафтних об'єктів спрямованої фітотерапевтичної дії. Крім цього озеленена територія дитячого садка – перша ланка, яка зв'язує дитину з природою та сприяє формуванню її екологічного світогляду [6,7].

Мета роботи: створити еко-інтер'єр та фітодизайн для дитячого садку.

Об'єкт дослідження: проект дитячого садку в м. Одеса.

Результати та обговорення. Проект дитячого садку знаходиться біля Чорного моря на ділянці колишнього оздоровчого комплексу (рис. 2).

Рис. 2. Ситуаційний план дитячого садка.

Актуальність створення проекту фітодизайну дитячого садку в м.Одеса полягає у розвитку і впровадженні екологічної освіченості в життя міста, як архітектурної та інтер'єрної домінанти, яка є відповідною рисою в сучасному світі та одразу привертає увагу.

У ландшафті території перевага віддалася високорослим деревам, що створюють необхідну тінь, декоративним чагарникам, ліанам, квітучим

багаторічникам і однорічним рослинам (рис. 3). На самій ігровій зоні посаджено газон, стійкий до інтенсивних навантажень. Дерева та чагарники виділяють велику кількість кисню, створюючи особливий мікроклімат.

Рис. 3. Елементи ландшафтного дизайну дитячого садка.

Для формування оптимальних санітарно-гігієнічних умов у відведених для дітей приміщеннях обов'язково мають бути рослини та квіти. У дизайні дитячого садка використано сучасні прийоми озеленення внутрішніх приміщень – вертикальне озеленення, фітостіну та живі квіти у вазонах (рис. 4). Фітостіна – це конструкція для вертикального розміщення рослин із вбудованою системою автополиву. Вона призначена для озеленення внутрішніх інтер'єрів.

Рис. 4. Фітостіна у інтер'єрі дитячого садка

Рослини та квіти прикрашають інтер'єр та забезпечують здоровий мікроклімат. Також для дитини це один із засобів пізнання світу. Споглядання листя рослин знімає втому очей та розумову напругу, підвищує самооцінку та впевненість у собі. В екстер'єр дитячого садка також були додані безпечні рослини для розвитку дитячої моторики та загального розвитку (рис. 5).

Рис. 5. Рослини у інтер'єрі дитячого садка

У озелененні приміщень дитячого садка не рекомендується використовувати великі екземпляри одиничних рослин, не масштабні за розміром дитини. Їх краще використовувати як фон на задньому плані. Рослини для простоти догляду містять в окремих горщиках. При такому способі будь яка з рослин може бути вилучена на час проведення занять з композиції для ближчого вивчення та повернена на місце.

Найкраще рослини необхідно розташовувати там, де діти не зможуть їх випадково впустити, а для догляду за рослинами виділити спеціальне місце. Розміщуючи рослини в зоні досяжності дитини, треба подбати про граничну стійкість горщиків та кашпо, надійно закріпивши їх на місці.

Розташовувати рослини на підвіконнях не рекомендується, оскільки вони можуть загороджувати світло. Частину кучерявих і ампельних рослин можна розмістити в квіткових торшерах, на поличках, великі рослини або композиції з кількох невибагливих рослин поміщають у підлогових вазах.

Для дитячого садка ідеально підходять рослини, що виділяють фітонциди. Ці речовини називають природними антибіотиками, оскільки вони знищують хвороботворні бактерії та віруси. Таким чином, повітря в приміщенні стає чистішим. Ефірні олії, у яких містяться фітонциди, заспокоюють нервову систему. Все це покращує сон малюка, позитивно впливає на його імунітет та настрій. Також фітонциди цілюще впливають на органи дихання. Деякі кімнатні рослини здатні нейтралізувати токсини, які виділяють меблі із ДСП, МДФ, ДВП, фанери та інші елементи інтер'єру [8]. Зокрема, рослини хлорофітум, алое, спатифілум, драцена поглинають формальдегіди.

Різні кімнатні рослини – чудові регулятори вологості повітря. Помічено, що у опалювальний сезон у приміщеннях вологість знижується до 35%, що недостатньо для дихання людини. За наявності кімнатних рослин у них підтримується постійна вологість повітря в межах 50%, що полегшує дихання.

Враховуючи санітарно-гігієнічні вимоги у дизайні для дитячого садку використано декоративно-листяні рослини, сухоцвіти, консервованій мох та стабілізовані рослини.

Висновки. Цілеспрямоване використання властивостей середовища рослин для оптимізації середовища в дитячих закладах є одним із профілактичних заходів щодо оздоровлення та одночасно розв'язує питання щодо естетичного, екологічного та природоохоронного виховання та освіти дітей.

Розроблено проект дитячого садка (м. Одеса) з використанням елементів фітодизайну з урахуванням особливостей екоархітектури. Спланована ділянка території дитячого садка з правильно висадженими рослинами, що зберігають декоративність цілий рік, сприяє створенню сприятливого мікроклімату, зменшує загазованість повітря, скупчення пилу, регулює його вологість, знижує рівень шуму. Для створення безпечного куточка природи всередині приміщень вирішено створити сучасний інтер'єр із зеленою стіною. Усі висаджені та кімнатні рослини мають бути повністю безпечними для дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Озеленення інтер'єру. Методика наукового підходу. Науковий вісник. 2006. Вип. 16. -253 с.
2. Електронний ресурс. <https://www.phytowall.ee/eng/#:~:text=Phytowall%20offers%20a%20wide%20range,feel%20up%20to%2015%20years.>
- 3.Електронний ресурс. <https://fitodesign.ee/en/>
- 4.Електронний ресурс http://ecoj.dea.kiev.ua/archives/2018/1/part_2/1-2_2018.pdf
5. Електронний ресурс. <https://ppt-online.org/276640>
6. Горохов В.А. Міське зелене будівництво. 1991. - 403 с.
7. Plants at Work . An inspirational guide to greentterior design. Miriam Köpf. 2020.- 208 p.
8. Черноносова Т. О. Міське зелене будівництво. Харків. нац. унт міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова, 2018. – 68 с.

PEDAGOGICAL SCIENCES

EDUCATIONAL CONSULTING IN EDUCATIONAL INSTITUTION MANAGEMENT

Kononets Nataliia V.,

Doctor of Pedagogical Sciences

Associate Professor, Department of Economic Cybernetics

Business Economics and Information Systems

Poltava University of Economics and Trade, Ukraine

Abstract. The study examines educational consulting as a process of joint interaction between the provider, recipient of consulting services and decision-making regarding the participants life during educational process in the educational institution, educational process organizing, self-education as well as professional activity. There were studied the criteria of independent and qualified educational consulting; carried out the classification of educational consulting; characterized the information and consulting technologies in the management of an educational institution.

Keywords: consulting, educational consulting, management, educational institution, consulting services, classification, information and consulting technologies.

Education is an important procedure for an individual aimed at knowledge acquiring. Therefore, one of the effective methods for participants interaction in the educational process is to provide assistance to those who need support. This form of activity is called consulting. The main goal of consulting in general and educational consulting in particular is to assist the management system (institution, organization, educational institution, etc.) in identifying difficulties in its functioning that prevent the set goals achievement and set tasks solving.

"Consulting, as emphasized by B. Shelegeda, O. Sharnopolska and L. Vasylyshyna, is the activity of specialized firms related to the organization for the production of knowledge, information, instructions or regulations, their methodical design, training and counseling. The activity of specialized companies in providing intellectual services to producers, sellers and buyers in the analysis of their functioning and development problems, that is carried out in the form of advice, recommendations and solutions jointly developed with a client" (Shelegeda, Sharnopolska, Vasylyshyna, 2013, p. 6).

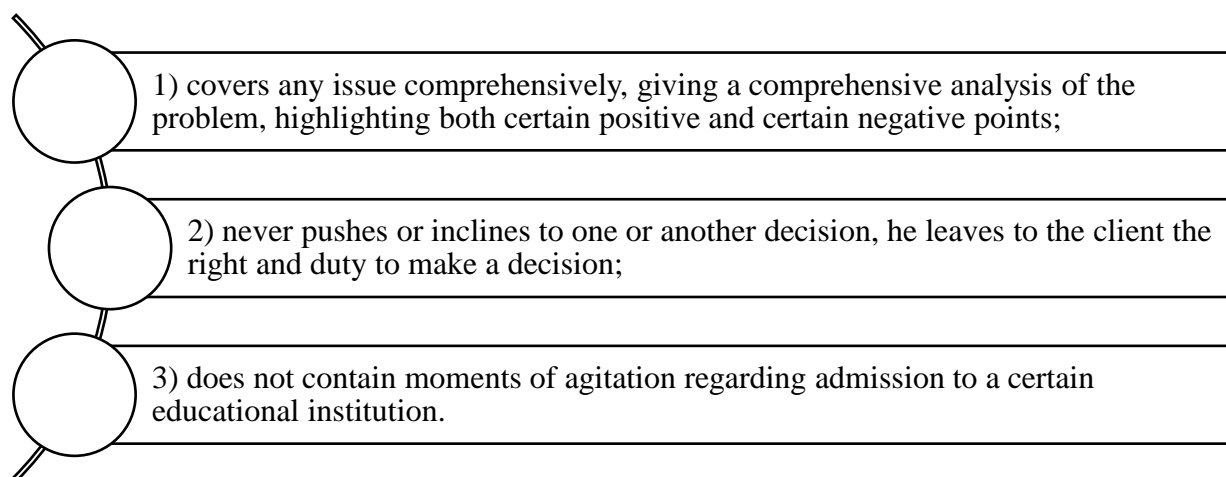
Consulting, as noted by Z. Ryabova, is the activity of advising those who need help, or it is consultation on a wide range of issues, both for professional activities and for adapting life activities in the conditions of uncertainty (Ryabova, 2022). The main goal of consulting is to help, for example, in formulating a real goal of activity, or in defined goals achieving, set tasks solving, etc.

According to L. Dashutina, consulting is the activity of advising leaders, managers on a wide range of issues in the field of commercial, financial, legal, technical, technological, expert activities (Dashutina, 2020).

The concept of consulting is defined by scientists as a set of knowledge that enables the support of scientific activity research, setting up experiments, organized for the purpose of expanding the existing and obtaining new knowledge, scientific substantiation for various projects, testing scientific hypotheses, establishing regularities and building scientific generalizations, carried out with the aim of the organization's successful development.

Studying the consulting concept during educational process in educational institutions, we conclude the need to clarify the concept of "educational consulting". In the works by S. Semenyuk, educational consulting is the process of providing educational consultations to applicants, students, parents of applicants, educational institutions on issues related to admission and study. According to the researcher, the provision of educational consultations should be carried out by an independent educational consultant or an employee of a consulting company specializing in educational consulting (Semenyuk, 2023). At the same time, the researcher singles

out 3 main criteria for independent and qualified educational consulting (Fig. 1):

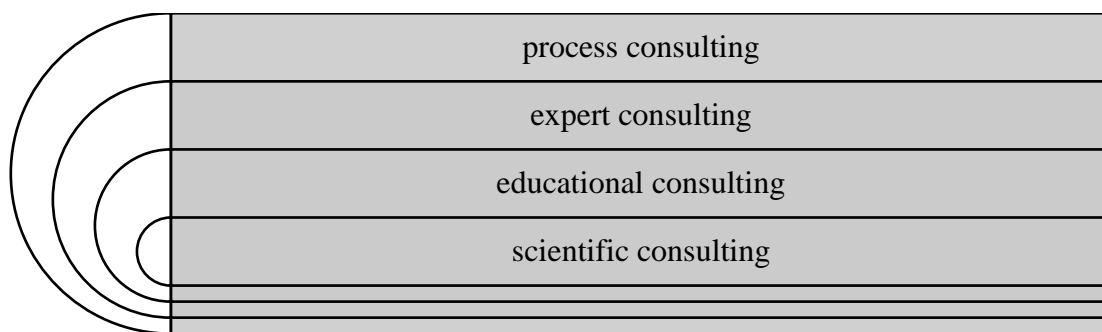

Fig. 1. Criteria for independent and qualified educational consulting (according to S. Semenyuk)

Educational consulting is interpreted as a process of joint interaction between the provider and the recipient of consulting services and decision-making regarding the participants life during educational process in an educational institution, educational process organizing, self-education as well as professional activities.

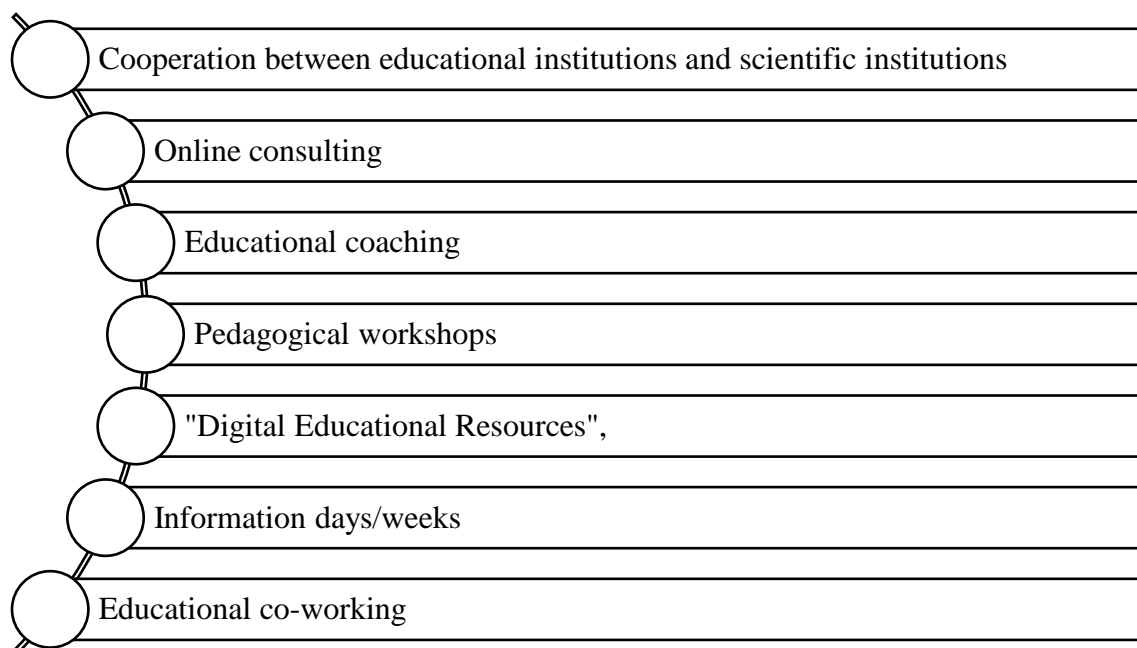
Based on the study of scientific works (by L. Dashutina, Z. Ryabova, S. Semenyuk, etc.), we offer a classification of educational consulting according to the consulting services method providing (Fig. 2):

- *consulting process* (individual consulting for educational process participants);
- *expert consulting* (strategic planning for the development of an educational institution, audit, media audit, management of educational institutions, project management, monitoring for the quality of education, etc.);
- *educational consulting* (trainings, master classes, seminars for educational process participants, etc.);
- *scientific consulting* (R&D in educational institution, development of scientific concepts and didactic models, modeling of scientific and pedagogical research, scientific consulting of master's degree students, graduate students, doctoral students, etc.).

Fig. 2. Classification of educational consulting (completed by the author)

In view of the above, it is expedient to use and develop information and consulting technologies in the educational institution to be effective in the management of educational institution. These technologies include: cooperation between educational institutions and scientific institutions, online consulting, educational coaching, pedagogical workshops, "Digital Educational Resources", information days/weeks, educational co-working (Fig. 3.).

Fig. 3. Information and consulting technologies in the management of an educational institution (completed by the author)

In order to increase the efficiency of the management activities in educational institution, it is advisable to use various types of educational consulting and the technologies offered above, on their basis the following recommendations can be

generally formulated for the head of educational institution and its structural units:

1) determine the needs of the team for the educational institution (through personal communication, in-depth interviews, group meetings, surveys, etc.);

2) conduct an analysis for the educational institution activity, contingent of education seekers and their needs, identify priority tasks together with the team;

3) conduct an analysis for professional activity of team members based on factor-criterion modeling;

4) promote prolonged qualification improvement, participation of team members in the activities of professional organizations, groups, etc.

5) find out the condition and needs of everyone, if possible, organize the provision of assistance (methodical, psychological, etc.);

6) involve the team in team task performance (rotating project groups), agree on the possibility of performing the assigned tasks

7) organize project-based training for all participants in the educational process (mastering the educational content by students using the purpose of the project; teachers mastering the basics of project activities, initiation of educational projects, application for grants).

8) introduce contextual group meetings: team trainings, project work from any direction, feedback, etc.

9) ensure the stability of the institution's presentation activities, particularly, on the Internet.

10) provide constant information to the public about the successful activities of the educational institution, its team and educational process participants.

REFERENCE

1. Dashutina L. O. The essence of consulting and its place in the service sector. Economics, management and audit: modern problems, prospects and directions of development: materials of the International Scientific and Practical Conference, (Lviv, 2019). Lviv: NGO "Lviv Economic Foundation", 2019. P.145-148.

2. Kononets N.V. (2022). Coworking technology during the organization of the

educational process in the conditions of the pandemic. Global challenges to modern education: materials of the II International. science and practice conf. / head ed.: Osadchenko I. I. Uman: NGO "International Association of Modern Education, Science and Culture", 2022. P. 47-51.

3. Basics of management consulting: education. manual / B. G. Shelegeda, O. M. Sharnopolska, L. M. Vasylyshyna. Donetsk: LLC "VRA "Epicenter", 2013. 188 p.

4. Ryabova Z.V. Educational consulting in the management of an educational institution in conditions of uncertainty. Scientific and methodological support of professional education and training: materials of the 16th All-Ukrainian scientific-practical conference. (report) of the Institute of Professional Education of the National Academy of Sciences of Ukraine (April 29, March 17-20, 2022) / Institute of Professional Education of the National Academy of Sciences of Ukraine; under the editorship V.O. Radkevich. Kyiv: IPO NAPN of Ukraine, 2022. P. 221-224.

5. Semenyuk S. Educational consulting: prospects for development in Ukraine. 2023. URL:<https://core.ac.uk/download/pdf/60788398.pdf>

УДК159.942:316.46.058]:[378.046-021.64:005]

EMOTIONAL LEADERSHIP CONCEPT IN LEADERSHIP COMPETENCE FORMING FOR EDUCATIONAL MANAGERS

Nestulya Oleksiy O.,

Doctor of Historical Sciences,

Professor, Rector Poltava University of Economics and Trade, Ukraine

Nestulya Svitlana I.,

Doctor of Pedagogical Sciences

Associate Professor for the Department of Pedagogy and Social Sciences

Director for the Educational and Scientific Institute of Leadership

Ukraine, Poltava University of Economics and Trade, Ukraine

Abstract. The study characterizes the essence of emotional leadership as a leadership competence formation for future educational managers. The concept of emotional intelligence for a future educational manager is defined as the ability to manage oneself and relationship with other people while studying at a higher education institution and the ability to apply these skills in future professional activity. Emotional leadership styles are: idealistic, educational, sociable, democratic, ambitious, authoritarian.

Keywords: leadership, educational manager, leadership competence, emotional leadership, higher education institution.

The relevance of the problem is determined by the need to search for new didactic approaches to the formation of leadership competence for future educational managers, training the up-to-date managers-leaders capable of effectively performing the manager's professional duties in a higher education institution, processes in higher education institution and, especially, the work of the scientific and pedagogical team to play a key role on the way to the success of high education institution in a competitive environment. Since leadership is the highest form of mastery for a professional manager. In order to acquire professional competence, an educational manager must have a high level of leadership competence as a dominant

characteristic of a specialist and leader-manager. That is why specialists in educational management need the development of leadership competence while studying at a high education institution with the aim of its further development and improvement during professional activity.

Professional training of future educational managers at university aimed at forming leadership competence, in our opinion, should be based on the main provisions of the concept of emotional leadership, reflecting an important didactic aspect: student education organizing.

The founders of emotional leadership theory: D. Goleman, R. Boyatzis and A. McKee begin their eponymous program work by ascertaining the importance of the leaders emotional impact on their followers. Great leaders, they emphasize, inspire us. They ignite us, awakening our best feelings. When we try to explain why these people are so effective, we start talking about strategies, insight or big ideas. However, all this actually has a much more ancient root: brilliant leadership touches our emotions. In this regard, the authors quite rightly claim that leadership always has an emotional foundation. Therefore, the art of a leader consists in directing collective emotions in the right direction, creating an atmosphere of "friendliness, and skilfully fighting against negative attitudes. For this, leaders must develop their own emotional intelligence - the ability to manage themselves and relationships with other people. It is the leaders who must set a certain emotional standard to which others would compare (Nestulya, 2019).

We interpret the emotional intelligence of a future educational manager as the ability to manage himself and relationship with other people during studies at a higher education institution, and the ability to apply these skills in future professional activities.

The developers of the theory consider its personal and social aspects to be an indicator of emotional leadership level. They include self-awareness and self-control to the personal ones, which show how well the leader manages himself, social sensitivity and relationship management to the social ones (showing the leader's ability to manage relationships with people). They make up the content of emotional

intelligence.

Self-awareness is revealed through such skills as emotional self-awareness (analyzing one's own emotions and awareness of their impact on us, using intuition when making decisions), accurate self-assessment (understanding one's own strengths and the limits of one's capabilities), self-confidence (a sense of one's own dignity and an adequate assessment of one's own giftedness).

The authors of the theory reveal the ability to exercise self-control through the ability to control destructive emotions and impulses, honesty and directness, reliability, adaptability, the will to win, initiative and optimism.

The scientists associate social sensitivity with the ability to listen to other people's feelings, understanding their position and willingness to help (empathy); understanding the current events, hierarchy of responsibilities and policies at the organizational level (business awareness), the ability to recognize and satisfy the needs of subordinates, clients, buyers (courtesy).

An educational manager-leader must be capable of managing relationships in a team (Nestulya, Nestulya, Kononets, 2021):

- lead by drawing an exciting picture of the future (inspiration);
- have the tactics of persuasion (influence);
- encourage the development of other people's abilities with the help of feedback and instructions (help in self-improvement);
- initiate transformation, improve management methods and lead the team in a new direction (facilitating change);
- settle conflicts;
- cultivate and maintain a network of social connections (strengthening of personal relationships);
- interact with other members from the staff of educational institution and create teams (teamwork and cooperation).

The authors of the theory include emotional leadership styles:

- idealistic (the leader achieves emotional resonance by inspiring people, painting them an exciting image of the future; the style has a strong positive influence

on the climate in the organization, it is advisable to use it when a change in the situation requires the creation of a new image for the future or it is necessary to determine a clear direction of movement);

- educational (emotional resonance is the result of the leader connecting the desires of people with the goals of the organization; this has a fairly positive effect on the climate in the organization; it is advisable to use the style to help the employee improve productivity by developing the promising abilities);

- sociable (emotional resonance is achieved thanks to the leader's creation of harmony through bringing people together; it has a positive effect on the organizational climate; it is advisable to use the style to "heal" a disorder in the team, motivate employees in difficult times or strengthen interpersonal relationships);

- democratic (emotional resonance is a consequence of the fact that the leader evaluates the contribution of employees to the work and with the help of their active inclusion in the management process, achieves loyalty; the style has a positive effect on the climate in the organization; it is advisable to use it to achieve support, unanimity, get the proposals from employees on the case development);

- ambitious (emotional resonance is achieved by a leader who strives to achieve complex goals and solve the most interesting tasks; often has an extremely negative effect on the climate in the organization; it is advisable to use it only when it is necessary to obtain excellent results from a team of qualified employees with high motivation);

- authoritarian (emotional resonance is based on the fact that the leader dispels fears by indicating a clear direction of movement in unpredictable situations; the extreme style has a negative effect on the organizational climate, so it should be used only in crisis situations, when a complete reorganization of the organization is necessary or when managing the problem employees.

When studying the concept of emotional leadership in the process of forming the leadership competence of future educational managers, students should pay attention to five main leadership styles:

1. The dramatic style is characterized by the leader's need to draw attention to

himself. The charisma of drama leaders ensures their one-man leadership. An absolute, trusting climate of submission is established in the educational institution.

2. The vulnerable style is based on the leader's total subordinates mistrust. Leaders strictly control the latter, limit their initiative. The educational institution becomes a "police state".

3. Impartial (disinterested) style is characterized by distancing the leader from subordinates. Second-echelon managers become the main players in the educational institution, corporate values and communications deteriorate.

4. Depressive style is associated with insufficient confidence and initiative of the leader, his low self-esteem, refusal of responsibility, idealization of the environment, conservatism and lack of initiative.

5. The coercive style involves the establishment by leaders of "control over everyone and everything that can affect their lives." Pedanticism, dogmatism, and stubbornness are common features of coercive leaders who show excessive interest in organizational order and efficiency (Nestulya, Nestulya, 2016).

It is also worth discussing with students the functional components of the charismatic role of a leader:

1) creating an image of the future, which helps future leaders-educational managers give meaning to the institution of higher education, foster a connection between themselves and other members of the team, create group unity and lay the foundations for a collective imagination that unites people and helps them dream . In this way, students will be able to learn to think strategically, predict, and therefore develop strategies for the development of higher education institution;

2) skillful delegation of authority: a leader must first involve a significant part of the team in the process of prediction so that they get their share of the future, then he must distribute authority so that something in the educational institution underwent changes. All staff members of the educational institution should feel that something depends on them;

3) the ability to inspire and organize positive actions. Thanks to the leader's ability to manage group energy, he directs aggressive energy beyond the boundaries

of the educational institution, accumulating the energy of positive emotions to achieve the goals he has determined (Nestulya, 2019).

Thus, the study of the emotional leadership concept in the process of forming the leadership competence for future educational managers confirms the effectiveness of the leader's influence on his own emotions and the emotions of his followers and the ability to ensure the effective development of a team and educational institution as a whole. It is obvious that the development of emotional intelligence skills for future educational managers should become one of the important directions on the development of their leadership potential - a significant factor in increasing the effective development of higher education institution. These basic provisions are didactic basis for the development of professional training for future educational managers aimed at forming their leadership competence.

REFERENCE

1. Nestulya S. I. Didactic principles of leadership competence formation for future bachelors in management: monograph. Poltava: PUET, 2019. 799 p.

2. Nestulya S. I., Nestulya O. O. Fundamentals of leadership. Scientific concepts (the middle of the 20th - the beginning of the 21st century): education. manual Poltava: PUET, 2016. 375 p.

3. Nestulya O.O., Nestulya SI, Kononets N.V. Didactics of leadership: modern views on the formation of students leadership competence of higher education: monograph. Poltava: PUET, 2021. 591 p.

УДК 78:159.9

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ШЛЯХ ІТАЛІЙСЬКОЇ ВОКАЛЬНОЇ ШКОЛИ BEL CANTO В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Бедакова Софія Вікторівна,
кандидат мистецтвознавства, доцент
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського
м. Миколаїв, Україна

Анотація: Стаття присвячена дослідженню історико-теоретичного аспекту та методичних основ вокального мистецтва італійської вокальної школи bel canto, У статті розкривається сутність методичних підходів італійських педагогів різних епох щодо виконавської культури, вокальної техніки та педагогіки, що націлене на формування мотивації у студентів до вокального мистецтва та опанування майбутніми фахівцями творчо-виконавських вмінь у подальшій професійній діяльності. У статті представлені історичні відомості про формування вокально-виконавського стилю bel canto починаючи з XVII ст. до сьогодення, визначені основні напрямлення розвитку італійської вокальної школи.

Ключові слова: bel canto, вокальне виконавство, італійські вокальні школи: римська, венеціанська і неаполітанська.

Постановка проблеми. Академічний оперний спів бере свій початок з італійської вокальної школи, й саме вона є праматір'ю як опери, так і класичного бельканто. У нашому дослідженні розкривається сутність методичних підходів італійських педагогів різних епох щодо виконавської культури, вокальної техніки та педагогіки, що націлене на формування мотивації у студентів до вокального мистецтва та опанування майбутніми фахівцями творчо-виконавських вмінь у подальшій професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукову цінність в цьому питанні мають праці в яких досліджувався розвиток *bel canto* XVII-XIX століття це праці Л. Г. Азарової, Б. П. Гнидя. Зокрема, у дослідженнях А. Стахевич пропонується ідея взаємодії процесів композиторської творчості з вокальною педагогікою XVII – XIX століть.

Естетичне виховання є невід’ємним компонентом формування сучасного фахівця музичного мистецтва, його спрямованість на опанування культурного досвіду, зокрема багатогранної світової вокальної спадщини.

Тому **метою статті** є висвітлення основних етапів формування вокально-виконавського стилю *bel canto*, визначення провідних напрямків розвитку італійської вокальної школи для актуалізації головного завдання сучасної музично-педагогічної освіти – відновлення та запозичення кращих вокальних традицій всесвітньої культурної спадщини у освітньо-виховному процесі майбутніх вчителів музичного мистецтва.

Формуванню національної італійської вокальної школи, слава якої більшою мірою пов'язана зі стилем *bel canto* передував тривалий шлях розвитку, який завершився народженням нового жанру – опери, що увібрав все найкраще, що накопичилося за століття в народному, церковному і світському музичному мистецтві.

Римська вокальна школа в період з 1620 по 1640 роки характеризується створенням речитативу *сессо*, удосконаленням та ускладням мелодійного малюнку арії.

Венеціанська школа стала визначальною у формуванні стилю *bel canto*. Головою венеціанської школи вважався видатний композитор, співак та педагог – Клаудіо Монтеверді. Він виховав цілу плеяду чудових співаків. У роботі зі співаками він вимагав не тільки гарного звуку, а й виразних інтонацій, які мали передавати різні емоційні стани.

Неаполітанська оперна школа як би підсумувала досягнення римської та венеціанської шкіл. Родоначальником неаполітанської оперної школи XVIII століття був Алессандро Скарлатті. Творчість А. Скарлатті та його

послідовників сприяла розквіту вокального мистецтва, в якому повністю викристалізувалася чудова культура *bel canto*.

З 30-х років в неаполітанській школі починають застосовувати колоратуру. Мистецтво імпровізації – особливість музичної культури XVIII ст. Чим складніші колоратурні прикраси, тим вище оцінюється мистецтво співака.

Центрами вокального навчання Італії XVII-XVIII століть були консерваторії, які спочатку називалися притулками для сиріт, де було запроваджено викладання музики, яке згодом посіло основне місце у навчанні та тривало 8-10 років. Програми консерваторій передбачали виховання широко освіченого музиканта, який володіє основами композиції, декількома музичними інструментами, а також навичками викладання вокалу.

У 1700р. у Болоньї відкривається "Велика болонська школа" під керівництвом Франческо Антоніо Пістоккі – співака, педагога та композитора. Найбільш яскравими представниками неаполітанської вокальної школи 17 – 18 століть були композитори та педагоги: Леонардо Лео та Н. Порпора, які підготували до блискучої співочої кар'єри співаків-кастратів Каффареллі, Фарінееллі та співачку парадоксальної техніки Реджину Мінготті.

Школу Н. Порпори відрізняла гранична педагогічна вимогливість – його називали другом, вчителем та... тираном учнів.

Про методичні принципи виховання співака та розвитку голосу Італії 17 - 18 ст. можна судити з теоретичних праць педагогів вокалу Джуліо Каччіні, П'єтро Франческо Тозі, Джіамбаттіста Манчіні, Генріха Фердинанда Манштейна - німецького педагога, який мав на меті відтворити італійський метод навчання.

Насамперед, в їх працях підкреслюються високі вимоги, які висуваються до вчителя співу, який має бездоганно володіти голосом, бо, визначальним способом навчання був спосіб показу. Педагогу необхідні також такі якості як доброзичливість, витримка, вміння підкреслити позитивне, цінне в учні, вселивши віру у його творчі можливості.

Другий чинник – режим роботи учня. Необхідні систематичні заняття з

поступовим збільшенням навантаження та зростанням труднощів. Рекомендується під час занять робити перерви, щоб не втомлювати голосовий апарат, який ще не звик до професійних навантажень. Важливо дотримуватись правила – не скільки співати, а як співати.

Торкаючись питання співочого дихання, перші італійські педагоги говорили: Дихання має бути легке, вільне, готове служити співаку за будь-яких обставин (Джуліо Каччіні). А Джіамбаттіста Манчіні не тільки рекомендує легко набирати та економити набрану кількість повітря, а й уважно ставиться до видиху, від якого, на його думку, залежать деякі суттєві якості голосу. Вперше з'являється поняття "мистецтво дихання". До філірування, на думку автора, не можна приступити перш, ніж освоєно "мистецтво зберігати, затримувати і посилювати дихання". З'являються поради співати перед запаленою свічкою, щоб полум'я не вагалось – це тренує поступовий видих.

Генріх Фердинанд Манштейн підбиває свого роду підсумок розвитку педагогічної думки про характер грудного типу співочого дихання і дає вичерпне формулювання: дихання має організовуватися таким чином, щоб грудна клітина під час вдиху розширювалася і піднімалася, під час фонаційного видиху непомітно поверталася. Живіт під час співу підтягнутий.

Не менш важливим у вокальній методології того часу є питання реєстрової будови голосу. Співаки того часу користувалися грудним реєстром з наступним переходом на фальцет. Однак у працях італійських майстрів звучать категоричні вимоги до однорідного звучання голосу.

Незважаючи на різноманітність порад, педагоги одностайні у думці про важливість плавного та поступового видиху та вільної гортані для досягнення віртуозної техніки. Наголошується на необхідності легкого акценту на кожному звуку, щоб всі вони були однакової округлості, ясності і повноти, і були схожі на "перлини, які сипляться". Педагоги попереджають, що при виконанні трелів, пасажів, рух губ, язика та нижньої щелепи неприпустимі. Становище артикуляційного апарату має бути незмінним. Проте, надаючи виняткового значення вокальній техніці, викладачі вокалу розглядали її як попередній етап

до головного, тобто, - виконання творів з текстом. Адже відмінна особливість і призначення найдосконалішого і найвиразнішого "інструменту" - людського голосу - полягає в тому, щоб донести до слухача авторську ідею твору, втілену в неподільному злитті слова та музики.

П'єр Франческо Този закликає виправляти погану вимову, читаючи тексти без афектації, артикулюючи і швидко промовляючи приголосні. Цієї ж думки дотримується і Манчіні, додаючи при тому, що порівняно з розмовною промовою вимова у співі має бути "величною". Г. Манштейн вважає, що спів без чистої, зрозумілої та шляхетної вимови - звуки без думки та змісту.

Стара методика виховання не могла забезпечити необхідних професійних якостей співаків ХІХ століття. Зміна виконавського стилю, нові завдання, які стояли перед співаками-виконавцями вокальних партій в операх Дж. Россіні, В. Белліні, Г. Доніцетті та Дж. Верді, призвели до суттєвої корекції вокальної педагогіки. І лише накопичення виконавського досвіду дозволило сформувати нову методику педагогічного процесу, яка зводиться до наступного:

- навчання професійного співу має починатися не раніше вісімнадцяти - двадцяти років;
- учителем співу може бути не тільки виконавець, а й музикант (диригент, концертмейстер), який добре знає специфіку вокального мистецтва і має так званий вокальний слух;
- для розвитку динамічних можливостей голосу необхідно виховувати у співака змішаний – костоабдомінальний, тип дихання, при якому діафрагма бере активну участь у регуляції фонаційного видиху;
- педагог зобов'язаний виробити у співака "звук на опорі";
- беручи до уваги величезні простори оперних залів, співак повинен відчувати вібрацію в області маски, що є індикатором "польотності" звуку;
- відкриті голосні, які використовувалися у школі ХVІІ-ХVІІІ століття, повинні бути замінені закритими "а", "е", і деколи "і";
- працюючи над чоловічими голосами, слід дбати про формування змішаного регістру та "прикриття" верхньої ділянки діапазону голосу;

- співи вокалізів є обов'язковими, бо на них співак тренує не тільки вокальну техніку, а й елементи виразності.

Ці методичні принципи з більшою чи меншою послідовністю викладено у працях вокальних педагогів другої половини XIX століття.

Франческо Ламперті – найвидатніший педагог, який виховав блискучу плеяду співаків, ніколи не був професійним співаком. Він прославився як педагог, який з 1850 року працював професором в Міланській консерваторії.

Основою вокального мистецтва, на думку Ламперті, є подих. Йому належить афоризм "школа співу – це школа дихання". Під час співу слід стежити, щоб звук був чистий, без шуму. Це можна досягти, "упираючи діафрагму на м'язи живота і розширюючи її". Таке збереження вдихальної установки розуміється автором як "опора дихання". Для професійного співу "опора дихання" є обов'язковою. Звук, взятий на опорі, позбавлений крикливості і вільно долітає до найдальших куточків зали.

Початкові вправи, писав Ламперті, слід виконувати на середній ділянці діапазону голосу звуком помірної сили по півтонах, що дозволить виробити legato "хто кричить, той не співає". Рот не повинен змінювати положення протягом усієї вправи. Щелепа вільна. Підборіддя не висувати. На першому етапі навчання заняття мають тривати не більше 10-15 хвилин, після чого потрібно відпочивати. Поступово час вправ можна довести до двох годин, проте втомлювати голосовий апарат не слід.

Значне місце в роботі Ламперті займають питання артикуляції та вимови: неприпустима заміна одного голосного іншим, подвоєння приголосних там, де не треба. Ламперті надає великого значення заняттям техніці, яка зберігає голос, робить його гнучким, слухняним, свіжим та повнозвучним.

Італія кінця XIX століття багата на імена вокальних педагогів Луїджі Аверса, Джіакомо Гальвані, Беніаміно Кареллі та ін., які виховали плеяду талановитих виконавців. У своїй практичній роботі вони спиралися на методичні засади "Мистецтво співу". Однак їхні прийоми та деякі рекомендації не завжди збігалися з порадами Фр. Ламперті.

Прогресивні погляди на проблему вокальної освіти викладено у праці "Учитель співу" Джуліо Сільва професора Міланської консерваторії початку ХХ століття. Він вважає, що для підготовки педагогів-вокалістів необхідні педагогічні інститути, які дозволять набути потрібних знань і навичок. На процес навчання, на його думку впливають здійснення з боку педагога контролю – слухового, зорового, кінестетичного (м'язового); і вокальні здібності учня, а також взаємини вчителя та учня, психологічний клімат під час занять, артистизм у проведенні уроку тощо.

У вокальній педагогіці ХХ століття якихось суттєвих зрушень не відбулося. Непорушними залишаються методичні засади Фр. Ламперті.

Проте погляди видатного тенора кінця ХІХ – початку ХХ століття Е. Карузо на вокальну методику викладені у книзі Б. Бейер та С. Фучито «Мистецтво співу та вокальна методика Енріко Карузо» яка представляє значний інтерес для виконавців і вокальних педагогів.

Найбільш важливим фактором голосоутворення Карузо вважав співоче дихання. Особливого значення співак надавав діяльності діафрагми, що дає при правильному вдиху опору повітряному стовпу, який підтримується в легенях під тиском, необхідним для відтворення гучних чи тихих звуків.

Другим не менш важливим фактором голосоутворення є атака звуку. Еластична, чітка атака, що виробляється одночасно з видихом, дає звуку повноту і округлість не лише на початку голосоутворення, а й в подальшому його розвитку.

Одним із суттєвих моментів у процесі навчання співака є розвиток діапазону голосу. Для розширення діапазону та вирівнювання регістрів Карузо застосовував поєднання відкритого голосного "а" на нижніх тонах з "о", що поступово переходить в "у" на верхній ділянці діапазону.

Для Італії ХХ століття, як і для всього європейського оперного мистецтва, характерним є пошук нових форм, відмова від звичного, традиційного. Це викликано прагненням оперних композиторів створювати музично-сценічні твори, співзвучні епохі соціальних потрясінь, небаченого за розмахом

технічного прогресу.

Характерною відмінністю сучасної італійської педагогіки є особливість формування верхньої ділянки голосу. Обережне дбайливе ставлення до верхнього регістру замінюється сміливим підходом. Вправи даються з охопленням всього співочого діапазону, включаючи останні звуки головного регістру. Найбільш поширеною є вимога зниженого становища гортані. Вправи для сопрано в класі Ірис Корадетті – педагога Венеціанської консерваторії, як правило, співають на голосній “а”; для тенора – на округлій “і”.

Для вироблення колоратурної техніки педагог вимагає меншої активності у підйомі піднебіння, тобто менш округлого звуку, ніж під час співу *legato*.

Основні положення Іоланди Маньоні – професора Римської консерваторії Санта Чечілія зводяться до наступного: розкуте горло, вільне, легке дихання з добре натренованою діафрагмою, яка виконує роль "підтримки" голосу, м'яка атака, наявність "вібрато". Вправи охоплюють весь діапазон голосу. Професор не прагне згладити регістрові "переходи", а навпаки, сміливо виявляє особливості звучання всіх регістрів. Розуміючи важливість роботи діафрагми, Маньоні дає вправи на чередування *forte* і *piano*. Широко застосовується *portamento*, особливо під час співу великих інтервалів. При цьому професор потребує активних поштовхів діафрагми.

Для засвоєння верхньої ділянки діапазону голосу, використовує арпеджіо, гаммаподібні пасажі, діатонічні та хроматичні гами. Цікавим та ризикованим є метод освоєння верхніх звуків. Ігноруючи не дуже якісне звучання верхніх нот, професор сміливо переходить до ще вищого, доходячи до крайніх меж.

Істотне місце займають вправи на *legato*. Професор вимагає, щоб вони виконувались повним, але не напруженим, округлим звуком. Працюючи над творами професор домагається скрупульозного виконання авторських вказівок, зафіксованих у тексті, дотримання традицій і неприйняття "нововведень". Ця установка й у інших педагогів італійських консерваторій ХХІ століття.

У класах провідних професорів використовуються різноманітні вокальні вправи, що розвивають діапазон, силу, динамічні та темброві можливості

голосу. У зазначеному різноманітті є деякі загальні установки, що допомагають наблизитися до еталонного звучання – округлого та дзвінкого звуку на опорі.

Висновки: Таким чином, Італійська національна вокальна школа пройшла довгий і складний шлях розвитку від музично-сценічних пасторалей Я. Пері, Д. Каччіні до атональних творів Луїджі Ноно. Відповідно еволюціонували виконавські стилі, змінилися естетичні критерії, методи голосоведення, педагогічні принципи.

Творчість композиторів ХІХ століття (Россіні, Белліні, Доніцетті, Верді і композиторів-веристів – Масканьї, Леонкавалло, Пуччіні) сприяла небаченому розквіту італійського виконавського мистецтва. ХХ століття розширює поняття «італійська школа співу», яке доцільно визначити як «еталонний оперний спів». Вокальна педагогіка еволюціонує слідом за виконавством: від скромних рекомендацій «легкого, вільного дихання», до складних вправ у дві – дві з половиною октави. Будинки сиріт, де навчалися діти, змінилися широкою мережею професійних навчальних закладів.

Отже, дослідження вокально-виконавського стилю *bel canto*, зокрема становлення і розвитку вокальної педагогіки, позитивно впливатимуть на культурологічне осягнення вокальної музики у майбутніх вчителів музичного мистецтва. Методологічні підходи у вивченні еволюційного шляху італійської вокальної школи *bel canto*, поглиблений екскурс в історію створення вокального мистецтва сприятиме професійній підготовці вчителів музичного мистецтва.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Азарова Л. Г. Методичні принципи формування співучого голосу видатного педагога Ф. Ламперті / Л. Г. Азарова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки) No 11 (246). – Ч. I. – 2012. – С. 102–109.
2. Гнидь Б. П. Історія вокального мистецтва / Б. Гнидь. – К. : НМАУ, 1997. – 320 с.

3. Котляревский И. А. Парадигматичні аспекти розвитку понятійного апарату музикознавства [Текст] / І. А. Котляревський // Наук.вісн. нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського: зб. на-ук.пр. – К., 2000. – Вип. 7: Музикознавство: ХІХ – ХХ століття. – С. 31-33.
4. Ламперти Ф. Искусство пения по классическим преданиям / Ф. Ламперти. – М. : Музгиз, 1913. – 254с.
5. Стахевич О. Г. Основи вокальної педагогіки / О. Г. Стахевич. – Суми : Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2002. – С. 41. – 92 с.
6. Туркевич В. Опера “Набукко” Джузеппе Верді як кульмінація Рисорджименто першої половини ХІХ століття / В. Туркевич. – К.:“АС“, 1993 – 16 с.

**ФОРМИ І МЕТОДИ ЗАСТОСУВАННЯ
ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ В
УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Варганич Галина Алексіївна,
старший викладач ХГПА,
Ульянов Микита
Студент 3 курсу
Харківський педагогічний фаховий коледж,
м. Харків, Україна

Анотація. Рішення поставлених проблем полягає в застосуванні різних форм і методів інформаційно-комп'ютерних технологій. Головним завданням використання комп'ютерних технологій є розширення інтелектуальних можливостей здобувачів в умовах воєнного стану. Комп'ютер використовується як найдосконаліший інформаційний засіб на уроках гуманітарного циклу, поряд з використанням книги, телевізора, відеомагнітофона.

Ключові слова: інформаційно-комп'ютерні технології, особистість, освіта, форми і методи.

Інформаційно-комп'ютерні технології набувають все більшого поширення на уроках гуманітарного циклу. Сьогодні не виникає сумнівів у необхідності і ефективності їх використання, тому що здобувачі отримують знання в умовах воєнного стану. Стан сучасної освіти такий, що процес навчання відбувається в умовах постійного збільшення потоку інформації, що призводить до перевантаженості навчальних програм. У цих умовах, якість освіти залежить від правильної організації навчальної роботи і від професіоналізму і компетентності викладача. Освіта - безперервний і динамічний процес і основне завдання викладача - створення індивідуальної зацікавленості в придбанні знань, вміння застосовувати їх у повсякденному житті [2, с. 13].

Основою будь-якого навчального курсу є наступні проблеми:

1. Передача учням деякого обсягу навчальної інформації, яка повинна бути ними засвоєна і послужити основою (фактичним матеріалом) для формування навчальних умінь і навичок. Зрозуміло, що процес передачі інформації повинен постійно перебувати під контролем, а значить, супроводжуватися вибудованою системою зворотних зв'язків, що дозволяють викладачеві відстежувати те, наскільки нова інформація сприймається слухачами, включається в їх загальнотеоретичні і практичні уявлення про досліджувані об'єкти (предмети, явища), наскільки вона є зрозумілою і дохідливою.

2. Створення навчальної взаємодії між викладачем і здобувачем, а також забезпечення роботи здобувачів з навчальним матеріалом, в процесі чого повинні формуватися базові навчальні компетенції, пов'язані з формуванням навчальних умінь і навичок. Значення цього процесу для підготовки кваліфікованого фахівця важко переоцінити, оскільки мова йде про формування тих якостей і ціннісних норм, які в подальшому забезпечують професійну компетентність.

3. Організація контролю за процесом і результатами навчання, отримання адекватних відповідей на питання, пов'язаних з якістю освітнього процесу в цілому і окремих його етапів, а також рівнем, що досягається здобувачами в процесі навчання.

Рішення поставлених проблем полягає в застосуванні різних форм і методів інформаційно-комп'ютерних технологій. Головним завданням використання комп'ютерних технологій є розширення інтелектуальних можливостей. Комп'ютер використовується як найдосконаліший інформаційний засіб на уроках гуманітарного циклу, поряд з використанням книги, телевізора, відеомагнітофона.

Досить цікавим методом роботи на заняттях є використання інтерактивної дошки. Дослідження впливу технології на навчання показали, що завдяки інтерактивній дошці звичайні уроки перетворюються в цікаву і

захоплюючи гру. Це помітно по результатах, які поліпшуються від заняття до заняття.

Застосування комп'ютерних програм в викладанні дозволяє організувати індивідуальну роботу, використовуючи диференційований підхід в навчанні, роботу в групах, самостійну роботу здобувачів. На уроках із застосуванням ІКТ триває робота по закріпленню навчальних навичок і формуванню умінь здійснювати дослідницьку діяльність [3, с. 32]. Здобувачі, які працюють з комп'ютером, формується більш високий рівень самоосвітніх навичок, умінь орієнтуватися у величезному потоці інформації, вмінь аналізувати, порівнювати, аргументувати, узагальнювати, робити висновки. Інтерактивне обладнання дозволяє створювати різноманітні схеми, таблиці, вибудовувати матеріал по різних позиціях, інтенсифікуючи процес навчання, роблячи його наочним. Метод слайдів полегшує викладачу подачу матеріалу. Урок стає набагато яскравішим і цікавішим, що значним чином впливає на розвиток уяви і критичного мислення. Використання слайдів активізує увагу здобувачів, викликає зацікавленість та розвиває уяву. Учня можна давати завдання самостійно готувати презентації своїх робіт на інтерактивній дошці. Завдяки інтерактивній дошці, здобувачі мають можливість бачити великі зображення, діаграми і таблиці [4, с. 12]. Всі перераховані прийоми довели свою ефективність, тому що розвивають діяльнісний підхід в процесі вивчення суспільствознавчих курсів.

Застосування сучасних технічних досягнень, інформаційних технологій сьогодні стає першочерговим завданням викладача будь-якої дисципліни, так як наш «продукт» - це сформовані компетентності: інформаційні, комунікативні і так далі. Важливо не стільки «заповнити» багаж учня окремими знаннями, скільки «покласти» туди путівники, які дозволять йому вбудуватися в сучасне динамічне суспільство.

Застосування інформаційних технологій (робота з програмою підготовки презентацій Power Point) на уроках.

Введення методу проектів в освітній процес змушує переглянути

призначення інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі. Тепер це не самоцінний об'єкт вивчення, а засіб, що дозволяє вчителю як працювати над формуванням ключових компетентностей здобувачів, так і організувати самостійне освоєння інформації здобувачем. Одним з актуальних напрямків впровадження інформаційних технологій в освітній процес є мультимедійні презентаційні технології. Презентації у вузькому сенсі слова - це електронні документи свого роду, які відрізняються комплексним мультимедійним вмістом і особливими можливостями управління та відтворенням (може бути автоматичним або інтерактивним). Робота з програмою підготовки презентацій Power Point дозволяє сформувати в учнів інформаційні та комунікативні компетентності. Змінюється і характер взаємин між викладачем і здобувачами, вони стають повноправними організаторами уроку.

В рамках основної школи можна не ставити вікові обмеження для реалізації даної технології, тому успішно впроваджуємо цю технологію на уроках літератури і в 9 класах, і в 11-их. Адже мультимедійні презентації дозволяють інтенсифікувати освітній процес, збільшити швидкість сприйняття, розуміння та глибину засвоєння великої кількості знань. Досить часто на уроці учні виступають з підготовленими повідомленнями, доповідями, творчими завданнями. Застосовуючи комп'ютерні технології, цей вид роботи робиться творчим і цікавим. Для цього всього лише досить допомогти здобувачам освоїти навички складання презентації по темі їхнього виступу.

Етапи роботи учнів над створенням мультимедійної презентації:

1. Знайомство з правилами створення електронної презентації.
2. Вибір теми презентації за курсом навчального предмета.
3. Збір інформації з обраної теми презентації та її аналіз.
4. Відбір і розміщення на слайдах зібраної інформації.
5. Оформлення презентації в програмі MS Power Point.
6. Демонстрація електронної презентації
7. Рефлексія.

Робота зі створення слайдових презентацій дуже подобається здобувачам, вони стають творцями свого освітнього продукту, створюють його для того, щоб ним могли скористатися їх однокласники, а також інші здобувачі й вчителі школи. Отримані здобувачами в ході роботи над створенням мультимедійних презентацій навички і способи діяльності і є тими ресурсами, оволодіння якими необхідно для формування інформаційної та комунікативної компетентностей особливо в умовах воєнного стану.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.

1. Господарик Ю.П. Інтернет на уроках історії // Викладання історії та суспільствознавства в школі 2002. №5. С.31-38.
2. Митрофанов С. Використання комп'ютерних технологій у викладанні історії в школі // Історія. 8-15 травня 2002. №18. С.9-11.
3. Освіта, наука і розвиток кадрового потенціалу. Ч.І. Інформаційні технології в шкільній освіті. Інф.бюлетень. Microsoft. Вип.16.- вересень, 2006.
4. Коротаєва Є.В. «Навчальні технології в пізнавальній діяльності школярів» Київ. 2003р.
5. Селевко Г.К. Сучасні освітні технології. Запоріжжя. 2008р.

КОУЧИНГ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Вербицький Костянтин Анатолійович

студент магістр

Центральноукраїнський державний університет

імені Володимира Винниченка

м. Кропивницький, Україна

Анотація. У тексті розглядається застосування коучингу у початковій школі. Автори описують переваги коучингу як для вчителів, так і для учнів. Для вчителів коучинг може бути корисним для розвитку професійних навичок, постановки та досягнення цілей, вирішення проблем, вдосконалення комунікативних навичок та створення позитивної атмосфери в класі. Для учнів коучинг може бути корисним для розвитку навчальних навичок, постановки та досягнення цілей, вирішення проблем, розвитку критичного мислення та творчості, а також вдосконалення соціальних та емоційних навичок.

Ключові слова: коучинг, розвиток, початкова школа, професійні навички.

Вивченням і запровадженням коучингу в освіту України займаються багато вітчизняних вчених, серед яких Т. Борова, О. Гавриліна, Н. Гульчевська, Н. Зирянова, І. Петровська. Філософію педагогічного коучингу, його теоретико-практичні аспекти, наукові підходи й інструменти у своїх працях ґрунтовно описують В. Зеленін, І. Голяд, О. Тіщук, Т. Чернова.

У початковій школі вчителі відіграють важливу роль у розвитку дітей. Вони навчають дітей основним навичкам, допомагають їм розвивати критичне мислення та творчість, а також підтримують їхній соціальний та емоційний розвиток. У сучасному світі вчителям початкової школи потрібно бути більш ефективними та продуктивними, ніж будь-коли раніше. Вони повинні бути в змозі швидко навчатися новим технологіям та методикам, а також бути в курсі

останніх досліджень у галузі освіти.

Застосування коучінгу у початкових класах може мати ряд переваг, як для вчителів, так і для учнів.

Для вчителів

- Розвивати професійні навички та компетенції, необхідні для ефективного викладання та управління класом.
- Ставити та досягати цілей, пов'язаних з їхньою професійною кар'єрою.
- Розв'язувати проблеми, які виникають у процесі викладання.
- Вдосконалювати свої комунікативні навички, необхідні для ефективного спілкування з учнями, батьками та колегами.
- Створювати позитивну атмосферу в класі, яка сприяє навчанню та розвитку учнів.

Педагогічний коучинг пропонується В. Сидоренко як інноваційна технологія науково- методичного супроводу професійно-особистісного розвитку вчителя в системі післядипломної освіти [1, 13-19].

Нині в освітньому просторі в Україні набуває поширення коучинг, і за можливості заклад освіти може запросити сертифікованого фахівця з галузі коучингу, який допомагає розкрити працівникові свій внутрішній потенціал, зростати не тільки професійно, а й емоційно. Завдяки коучингу вчитель та тьютор можуть краще усвідомити себе, що позитивно впливає на розвиток організації в цілому. Результатом роботи з коучем є: усвідомлення, куди можна рухатися в освіті, розвиток якостей комунікації, краще управління часом, розуміння своєї місії [2].

Для учнів

- Розвивати навчальні навички, необхідні для успішного навчання.
- Ставити та досягати цілей, пов'язаних з їхнім навчанням та особистим розвитком.
- Розв'язувати проблеми, які виникають у процесі навчання.
- Розвивати критичне мислення та творчість, необхідні для успішної

життєдіяльності.

- Вдосконалювати свої соціальні та емоційні навички, необхідні для ефективної взаємодії з іншими людьми.

Форми застосування коучінгу у початкових класах

Коучинг у початкових класах може застосовуватися в різних формах, таких як:

- Індивідуальний коучинг - це форма коучингу, в якій коуч працює з одним учнем.
- Груповий коучинг - це форма коучингу, в якій коуч працює з групою учнів.

Індивідуальний коучинг може бути корисним для учнів, які мають певні труднощі в навчанні або в соціальному розвитку. Коуч може допомогти такому учневі розробити план дій для подолання цих труднощів.

Груповий коучинг може бути корисним для учнів, які працюють над спільним проектом або завданням. Коуч може допомогти їм налагодити співпрацю, ефективно розподілити завдання та досягти поставлених цілей.

Коучинг класу може бути корисним для всіх учнів класу. Коуч може допомогти вчителю створити в класі атмосферу, яка сприяє навчанню та розвитку. Коучинг класу - це форма коучингу, в якій коуч працює з усіма учнями класу. Як навчальна взаємодія, коучинг належить до інтерактивних технологій як таких, що, за О. Пометун, унеможливають неучасть учня у колективному взаємодоповнюючому, базованому на взаємодії всіх його учасників процесі навчального пізнання» [3, с. 19].

Застосування коучінгу у початковій школі в Україні

У контексті початкової школи коуч може допомогти вирішити такі проблеми, як:

- Навчання. Коучинг може допомогти учням початкової школи розвинути навчальні навички, необхідні для успішного навчання. Це може включати такі навички, як читання, письмо, математика, критичне мислення та творчість.

- Соціальний та емоційний розвиток. Коучинг може допомогти учням початкової школи розвинути соціальні та емоційні навички, необхідні для успішного життя. Це може включати такі навички, як співпраця, вирішення конфліктів, самоконтроль та емоційна саморегуляція.

- Взаємовідносини з вчителями та однокласниками. Коучинг може допомогти учням початкової школи розвинути позитивні стосунки з вчителями та однокласниками. Це може сприяти успішному навчанню та розвитку учнів.

В Україні застосування коучінгу у початковій школі є відносно новим напрямом досліджень. Існує лише кілька досліджень, які досліджують ефективність застосування коучінгу у початкових класах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сидоренко В.В. Педагогічний коучинг як інноваційна технологія науково-методичного супроводу професійно-особистісного розвитку вчителя в системі післядипломної освіти. Наукова скарбниця освіти Донеччини. Донецьк. 2014. № 3 (14). С. 13-19.

2. Коучинг в освіті: модний тренд чи корисний інструмент? URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/5313-kouchynh-v-osviti-modnyi-trend-chy-korysnyi-instrument>

3. Пометун О.І. Сучасний урок : інтерактивні технології навчання Електронний ресурс / О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. – К.: А.С.К., 2004. – Режим доступу: http://pedagogika.ucoz.ua/knygy/Suchasnyj_urok.pdf

ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПІДХІД ДО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Віцько Сергій Миколайович

кандидат пед. наук, доцент кафедри методик
викладання спортивно-педагогічних дисциплін,

Мороз Віталій Володимирович

здобувач вищої освіти факультету фізичного виховання
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
м. Слов'янськ, Україна

Анотація. Стан здоров'я і фізична підготовленість старшокласників і взагалі учнів шкільного віку свідчать про недостатню ефективність фізичного виховання і зумовлюють необхідність розробки програм диференційованого фізичного виховання. Диференційований підхід застосовується у фізичному вихованні різних груп населення, існує чимало методик щодо застосування диференційованих форм, методів і засобів фізичного виховання, тому існує необхідність більш поглибленого вивчення даної проблеми.

Ключові слова: диференційований підхід, конституційні типи, фізичне виховання, фізичні якості, фізична підготовленість, здоров'я школярів.

Фізичне виховання у закладах загальної середньої освіти є невід'ємною складовою процесу навчання, забезпечує фізичну готовність до високопродуктивної діяльності учнів та сприяє всебічному гармонійному розвитку.

Одним із сучасних напрямків удосконалення навчання предмету «Фізична культура» є диференціація форм, засобів і методів фізичного виховання. На думку авторів це, насамперед, пов'язано зі зміцненням фізичного здоров'я дітей та підлітків [2].

Сучасні уявлення теорії та методики фізичного виховання, медицини, психології сходяться на думці про необхідність урахування індивідуальних

особливостей розвитку та стану людини. Пошук шляхів індивідуалізації ведеться давно, але переважно на основі персоніфікації методик підготовки, що мають на меті досягнення середньостатистичних статево-вікових нормативів рухової активності. На жаль, такий підхід нівелює індивідуальні особливості дітей, вимагаючи від них однаковості.

Розвиток рухових здібностей учнів є запорукою їхнього здоров'я. Тому дослідження шляхів, які враховують індивідуально-типологічні особливості учнів і на цій основі програмування розвитку їх рухових здібностей, має важливе теоретичне й практичне значення [3].

Якість вирішення завдань фізичного виховання в загальноосвітньому навчальному закладі значною мірою залежить від реалізації на заняттях диференційованого й індивідуального підходів. Теоретико-методологічні засади індивідуалізації та диференціації навчання досліджувалися багатьма науковцями у різних аспектах:

— Ш. Амонашвілі, Л. Виготський, С. Рубінштейн вивчали загальні психофізіологічні особливості дитини як основу індивідуального підходу;

— Л. Венгер, Г. Лавренєва, О. Проскура розробляли діагностичні методи для виявлення індивідуальних особливостей дітей;

— Я. Ковальчук, Т. Кондратенко, В. Кузьменко, Д. Ніколенко та інші обґрунтовували необхідність і можливість оптимізації навчання на основі індивідуально-диференційованого підходу [4].

Визначені навчальною програмою критерії диференціації – фізична підготовленість, фізичний розвиток, фізичне здоров'я – тільки частково враховують існування суттєвих розбіжностей між середньогруповими та індивідуальними показниками учнів навіть однакової за статтю і віком групи. Зазначене свідчить про необхідність використання інших критеріїв, а саме таких, що дозволяють у комплексі враховувати зазначені та інші важливі показники розвитку індивіда (Ареф'єв В. Г., Єдинак Г. А., 2007). Одним з таких критеріїв є соматичний тип конституції [2].

Характеристика потенційних рухових можливостей школярів, що

базується на конституційній нормі та типологічних оціночних шкалах, є ефективним педагогічним та соціальним інструментом мотивації до фізичного вдосконалення [7].

На думку Боднар І. [5], значне підвищення ефективності занять фізичною культурою та спортом досягається при використанні типоспецифічних методик та засобів досягнення кожною людиною його індивідуальної норми на основі виявлення конституційно-типологічної приналежності.

Відмінності між представниками різних конституційних типів призводять до відмінностей у структурі їх рухових можливостей, динаміці адаптивних перебудов. Це узгоджується з висновками вчених про те, що соматотип-основний "інформатор" про природу конституції людини. Однак, врахувати всі особливості конституції кожного окремого індивіда практично неможливо, але перший і дуже важливий крок у бік індивідуалізації - облік загального типу конституції [4].

Доцільно провести додаткові дослідження щодо виявлення змісту та характеру взаємозв'язку між показниками фізичної підготовленості та типологічними характеристиками статури школярів у поєднанні з рівнями їх біологічного дозрівання в процесі диференційованого фізичного виховання. Все вищезазначене визначило напрямок та тему наукових досліджень.

На сучасному етапі розвитку теорії та методики фізичного виховання відбувається перегляд звичних уявлень про віково-статеву норму як єдиний критерій оцінки зростаючого організму. В даний час поширене розуміння норми як середньостатистичного нормативу, що розраховується за матеріалами репрезентативної вибірки однорідної статистичної сукупності. Проте дедалі більше стверджується думка, що норма має розглядатися як зона оптимального функціонування системи. Тому щодо норми слід враховувати як вік, стать, а й конституційні особливості розвитку [1].

У середині віково-статевої групи показники фізичного розвитку диференціюються рівнями біологічного розвитку та типом статури. За нашими даними, учні 15-17 років різних конституційних груп суттєво відрізнялися

всередині кожної віково-статевої групи не лише за середніми значеннями тотальних розмірів тіла, а й за показниками гемодинаміки та руховими можливостями [6].

Юнаки м'язового типу – найбільш високорослі: середній показник довжини тіла у віці 15 років становив 172,15 см, у 16 років – 173,76 см, у 17 років – 175,15 см. Найбільш низькорослими були школярі торакального типу: довжина тіла відповідно дорівнює 165,73; 169,10; 171,18 см.

Учні дигестивного типу із віком поступово наближаються до учнів м'язового типу. Найбільш виражені відмінності показників ваги тіла у випробуваних різних типів статури.

Школярі дигестивного типу істотно перевершують інших учнів за показниками ваги тіла. Ця закономірність простежується як в юнаків, так і у дівчат цього віку. Школярі астеноїдного типу мають яскраво виражену нестачу вагових характеристик. Найбільш збалансоване співвідношення довжини та ваги тіла виявлено у учнів торакального типу.

Нами виявлено й відмінності показників гемодинаміки в учнів різних типів статури. Найменші показники САТ ($x = 107,0 - 109,3$ мм. рт. ст.) виявлено в учнів астеноїдного типу, а найбільші ($115,7 - 123,7$ мм. рт. ст.) – у школярів дигестивного типу. Здебільшого лише між цими конституційними типами виявлено міжгрупові відмінності показників САТ.

Закономірність зміни показників ЧСС у спокої багато в чому збігається з динамікою САТ у різних типів статури учнів. Найбільші показники частоти серцевих скорочень у спокої виявлені у юнаків ($x = 77,4 - 84,1$ уд/хв) та дівчат ($x = 81,6 - 87,5$ уд/хв) дигестивного типу. Учні астеноїдного типу 15-17 років мали найменший показник ЧСС у спокої ($x = 64,1 - 78,5$ уд/хв).

Школярі різних конституційних типів диференціюються за рівнем рухових можливостей. У більшості випадків учні м'язового типу статури мають перевагу перед своїми суперниками, особливо в рівнях розвитку швидкісних, силових та швидкісно-силових здібностей. Найбільш високий рівень розвитку координаційних здібностей та витривалості виявлено у учнів торакального

типу. Показники гнучкості найменше залежать від особливостей типів статури. Висока варіабельність цього показника навіть щодо конституційних типів школярів вказує на необхідність пошуку класифікатора для даної фізичної якості.

За більшістю аналізованих показників школярі дигестивного типу статури помітно поступаються результативності рухових дій. Надмірна вага тіла ускладнює досягнення результатів у бігових та стрибкових тестах.

Аналіз показників підготовленості 15-17-річних школярів різних конституційних типів та з різним рівнем дозрівання організму дозволив виділити профілі їх морфофункціонального розвитку та рухової підготовленості.

Профілі морфофункціонального розвитку у всієї групи юнаків та дівчат являють собою лінії, близькі до прямої. Профілі школярів, біологічний вік яких відповідав паспортному, подібні до профілів усієї групи юнаків та дівчат, біологічний вік яких відрізнявся від паспортного, являють собою ламані лінії. У учнів з уповільненим біологічним розвитком показники зрушені у бік низьких значень центральних інтервалів, а старшокласників з прискореним біологічним дозріванням – у бік високих значень.

З рівнем біологічного дозрівання тісно пов'язане формування різних типів статури. Старшокласникам з уповільненим біологічним розвитком більше властивий астеноїдний тип статури. Профіль учнів даного типу мав схожість із профілем юнаків та дівчат уповільненого біологічного дозрівання. В учнів прискореного біологічного дозрівання виявлено схожість із профілем школярів м'язового типу статури.

Таким чином, у школярів, що мають різну швидкість біологічного дозрівання, встановлені специфічні особливості в профілях морфофункціонального розвитку. Як фізіологічний оптимум слід розглядати профіль розвитку учнів, біологічний вік яких відповідає паспортному. Цей профіль характеризується середніми значеннями та гармонійністю співвідношення аналізованих показників. Для учнів із уповільненим чи

прискореним біологічним розвитком характерна дисгармонійність показників.

Профіль підлітків торакального типу статури в основному повторює лінії показників морфофункціонального розвитку учнів з відповідністю біологічного та паспортного віку. Специфічним виявився профіль учнів дигестивного типу статури: показники мають велику дисгармонійність.

У старшокласників торакального типу гармонійне співвідношення показників виявили тільки в межах групи тих, хто займається, біологічний вік яких відповідав паспортному. Відхилення швидкості дозрівання школярів торакального типу статури супроводжувалися порушеннями гармонійності розвитку.

Для старшокласників астеноїдного типу статури дисгармонійність розвитку властива юнакам і дівчатам як із середнім, так і з уповільненими темпами розвитку. Причому, в останніх співвідношення між ознаками особливо порушені.

У школярів м'язового та дигестивного типів статури дисгармонійність також властива прискореним варіантам розвитку. У учнів даних типів статури, біологічний вік яких відповідав паспортному, характерні риси дисгармонічного розвитку, особливо у старшокласників дигестивного типу статури.

Результати дослідження показують, що гармонійність розвитку залежить головним чином від швидкості дозрівання організму та типу тіло-складання. Гармонійність типова для дітей із середніми темпами дозрівання торакального типу статури. Всім іншим внутрішньогруповим варіантам розвитку властиво дисгармонійність співвідношень ознак.

Рухові інтереси та уподобання школярів різних типів статури.

Результати анкетування дали можливість охарактеризувати особливості розвитку активності учнів старшого шкільного віку та виявити підходи до формування своєрідності навчального змісту шкільної фізичної культури.

Відповідно до цього у структурі пізнавальних інтересів школярів першу позицію виходить ставлення, що проявляється у пізнанні себе через участь у будь-якій спільній з іншими суспільно-корисної діяльності. Виявлена

активність характеризується пошуком форм і методів самоіндивідуалізації в колективних діях з урахуванням прийнятих у колективі норм відносин. У цьому віці фізкультурна діяльність набуває значущості для підлітка за умови, якщо його результати дозволяють виділитися або закріпитися в колективі, а також, якщо фізичні кондиції «зажадаються» спільною діяльністю з дорослими та однолітками.

Узагальнені ознаки, що відображають інтереси школярів різних конституційних типів до занять фізичної культури, розрізняються. У дівчат торакального типу домінують такі причинні ознаки: «щоб цікавіше проводити час із друзями після уроків» (54,1 %); "щоб на тебе звернули увагу друзі" (47,5%); "подобатися юнакам" (29,5%). У учнів м'язового типу статури переважають властивості: «мати прекрасну фігуру і бути привабливою» (51,4 %); «щоб брати участь у змаганнях» (40,5 %), а в астеноїдного – «вміти добре та красиво рухатися» (49,2 %), «розширити коло спілкування та бути цікавою його учасницею» (37,3 %).

У учнів дигестивного типу найбільш значущими мотивами є: «мати хорошу статуру» (56,9%), «володіти різноманітними формами рухів і руховими діями» (35,3%), «сформувати характер, навчитися долати труднощі бути активним та цікавим людиною» (25,5%).

Певні закономірності виявлено під час аналізу мотиваційних характеристик юнаків.

Узагальнений характер цих ознак свідчить у тому, що у свідомості 15-17-річних школярів фізична культура активізується як спілкування і самовираження, можливість включення у громадську діяльність.

У цей період нами виявлено і негативні відтінки у відносинах з учителем, такі як: «вчитель не розуміє і не завжди підтримує мене у моїх діях та вчинках» (40,7 %); "вчитель нічого про мене не знає і часто буває до мене несправедливий" (30,3%); "Вчитель багато виховує, а сам мене не поважає" (17,3%). У школярів з випереджаючим рівнем дозрівання організму найбільш виражено бажання увійти до більш рівноправне взаємодія з учителем.

Педагогічні спостереження дозволили нам виділити низку особливостей, які стосуються уподобань школярів різних типів статури до виконання рухових завдань. Так, учні астеноїдного та торакального типів статури люблять повільний, але тривалий біг, а також стрибки. Вправи силового характеру роблять неохоче, особливо якщо обтяженням служить власну вагу тіла. Потрібен особливий настрій виконання підходів у вправах з обтяженнями. У спортивних іграх цей контингент охоче грає в нападі.

Учні м'язового типу статури воліють виконувати швидко-силову роботу, силові вправи також виконують охоче і досить ефективно. У спортивних іграх вони віддають перевагу ролі нападників.

Представники дигестивної статури без особливого інтересу виконують легкоатлетичні вправи (крім метань). Із задоволенням виконують силові вправи з граничними навантаженнями, у спортивних іграх частіше грають у захисті.

Висновок Отримані результати дозволяють зробити висновок, що спрямованість навчального предмета шкільної фізичної культури повинна враховувати характер вікової динаміки розвитку особистості, конституційні особливості учнів, їх уподобання і, перш за все, в аспекті інтересів, мотивації і основ фізкультурно-спортивної діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Апанасенко ГЛ, Волгіна ЛН, Бушуєв ЮВ. Експрес-скринінг рівня соматичного здоров'я дітей та підлітків: метод. рекомендації. Київ; 2002. 12 с.
2. Ареф'єв ВГ. Диференціація розвивально-оздоровчих занять з фізичної культури учнів основної школи: теорія і практика: монографія. Київ: Центр учбової літ.; 2014. 198 с.
3. Беляк Ю, Зінченко Н. Соматотипічні маркери фізичного стану дівчат студентського віку. В: Вісник Прикарпатського університету. Фізична культура. 2007;(5):31-6.
4. Белікова НО, Войнаровська НС, Войтович ІМ, та ін. Педагогічна діагностика в системі фізичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних

закладів: монографія. Луцьк: Вежа-Друк; 2015. 240 с.

5. Єдинак ГА, Зубаль МВ, Мисів ВМ. Соматотипи і розвиток фізичних якостей дітей: монографія. Кам'янець-Подільський: Оіюм; 2011. 280 с.

6. Круцевич Т.Ю. Методичні рекомендації для визначення фізичної підготовленості школярів методом індексів (для вчителів фізичної культури). – К.: Наук. світ, 2006. – 26 с.

7. Рябченко ВГ. Диференціація форм, засобів і методів у процесі вивчення фізичної культури. Науковий часопис. 2009;(14):217-9.

**СПІВПРАЦЯ З БАТЬКАМИ ЯК ЧИННИК УСПІШНОГО
ВИКЛАДАННЯ ОСНОВ ЗДОРОВ'Я**

Гусєва Юлія Вадимівна

здобувач вищої освіти

Кофан Ірина Миколаївна

кандидат біологічних наук, доцент

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Анотація. На початку ХХІ століття існує нагальна потреба у реформуванні національних систем освіти з урахуванням демократичних і гуманістичних цінностей, ефективності та результативності, потреб ринку праці та інтеграції до Європейського співтовариства. Концепція нової української школи визначає педагогіку партнерства як організацію навчально-виховного процесу в закладах освіти на засадах ініціативи, рівноправності, порозуміння та взаємодопомоги, що є основними елементами реформування.

Ключові слова: співпраця з батьками, педагогіка партнерства, основи здоров'я, взаємодія школи та сім'ї, родинна педагогіка.

Професійна підготовка майбутніх педагогічних працівників основної та старшої школи потребує ґрунтовного ознайомлення з питаннями психолого-педагогічного циклу. Серед них виділяється важливість педагогіки партнерства. Тому що ця педагогічна спрямованість охоплює весь комплекс знань з організації педагогічної взаємодії з викладачами та учасниками навчально-виховного процесу [1, с. 35].

Вагомий внесок у дослідження проблеми взаємодії школи та сім'ї у вихованні характеру зробили сучасні педагоги та психологи. Вони вивчали різні аспекти цієї проблеми. Особливості виховного потенціалу родинної педагогіки (С. Бабишина, З. Болтарович, М. Стельмахович), підготовки до ролі батьків (В. Бойко, Д. Луцик, Г. Чередніченко), формування сучасної культури

батьківського виховання (А. Марушкевич, В. Постовий), психологічні основи сімейного виховання (В. Кравець), основні напрямки співпраці сім'ї та школи (Т. Алексеєнко), форми організації співпраці з батьками в навчальних закладах. (І. Рибальченко), сімейно-виховна діяльність у школах (В. Татенко, Т. Титаренко, В. Оржеховська), виховні проблеми молодшої сім'ї (Т. Алексеєнко, В. Постовий), спілкування батьків, учителів і дітей (П. Щербань). Проте питання взаємодії вчителів середніх класів і батьків дітей на засадах педагогіки співпраці потребує нового погляду [2, с. 5].

Проблемі організації роботи вчителя з батьками учнів завжди приділялася велика увага. Вченими і практиками накопичено значний позитивний досвід. Проте соціальні зміни поставили перед вчителями нові виклики щодо умов навчання (дистанційне та спільне навчання), освітніх пріоритетів і можливостей, реформування освітньої системи. Крім того, традиційні форми та методи співпраці з батьками не завжди ефективні. У рамках педагогіки партнерства, яка є однією з головних складових концепції нової української школи, взаємодія між учнями, вчителями та батьками має будуватися на основі спілкування, взаємодії та співпраці [3, с. 22].

Є два основні шляхи співпраці між школами та батьками для побудови партнерства:

1. Постійне, відкрите та двостороннє спілкування.
2. Різні способи залучення батьків до навчально-виховного процесу.
3. Принцип партнерської роботи з батьками. Для успішного вчительсько-батьківського партнерства необхідно враховувати основні принципи роботи.

Принцип — це відправна точка, керівна ідея, яка є основою певної теорії чи діяльності [4, с. 104].

Загальними принципами сімейного виховання в роботі з батьками вважаються такі:

- передача досвіду між поколіннями;
- єдність потреби, освітньої мети та культурної сумісності;

- захист і популяризація сімейних цінностей;
- створення атмосфери екологічної соціальної безпеки.

Принципом педагогічно-батьківського партнерства є зміцнення та розвиток батьківського авторитету. Вчителі повинні визнати, що батьки є партнерами. Позицію, погляди та уподобання батьків слід поважати та враховувати у питаннях навчання та виховання учнів. Вчителі повинні використовувати інформативний і неосудливий тон. Взаємовідносини з батьками повинні характеризуватися взаємною повагою, відповідальністю та почуттям громадянського обов'язку [3, с. 22].

Співпраця батьків і вчителів приносить користь у всіх аспектах навчально-виховного процесу. Беручи активну участь у житті своїх дітей, батьки можуть краще розуміти своїх дітей. Взаємодіючи з батьками, вчителі можуть дізнатися більше про дитину, особливості дитини, спосіб виховання дитини в сім'ї та середовище, в якому дитина росте і розвивається.

Тому є багато переваг залучення батьків до освітнього процесу. Додавання ще одного дорослого в клас може надати вчителям більше можливостей для організації різних видів індивідуальної роботи та роботи в малих групах.

Це може включати читання книжок, слухання дітей, допомогу дітям у виконанні різних творчих завдань або виконання алгоритму практичної роботи. Дітям подобається, щоб батьки були вчителями та помічниками, а для інших дітей це ще один приклад дорослої поведінки.

Особливо доцільним і ефективним є використання цієї методики для залучення батьків як асистентів вчителів в школі. Крім того, враховуючи зайнятість сучасних батьків, вчителі можуть шукати співпраці з іншими членами сім'ї, наприклад, з бабусею і дідусем. При цьому цілі, завдання і методи роботи вчителі повинні обговорити з батьками заздалегідь. Вчать їх важливості дотримання правил взаємодії з учнями, культури поведінки та виховної етики.

Проте в роботі батьків і вчителів виникає ряд труднощів, які

ускладнюють або загострюють налагодження ефективної спільної роботи. На це впливають різноманітні чинники, такі як зайнятість батьків, матеріальна нестабільність сімей, рівень освітньої обізнаності та освітніх навичок батьків, професійні компетенції вчителів. Основні проблеми, з якими стикаються партнерські стосунки вчителів і батьків:

1. Незацікавленість батьків у навчанні та вихованні дітей.
2. Погана комунікація між школою та батьками.
3. Батьки занадто ретельно контролюють організацію та методику навчання своїх дітей.
4. Відсутність чітких положень щодо прав батьків у навчально-виховному процесі [4, с. 104].

Ключем до ефективного стилю спілкування вчителів є їхня зосередженість на дітях, їхня пристрасть до роботи, володіння професійними організаторськими навичками та їх чуйність у стосунках.

Співпраця з батьками є складним та довготривалим процесом. Аналізуючи сучасні реалії до цього питання потрібно підійти відповідально та психологічно підготовленим.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаврилюк Н. Г. Використання інноваційних технологій в роботі з батьками : метод. посіб. – К., – 2012. – 35 с.
2. Денисенко Н. Оздоровчі технології в освітньому процесі / Н. Денисенко. // Дошкільне виховання. – 2004. – № 12. – С. 4–6.
3. Десятник К.В. Взаємодія сім'ї і школи у вихованні духовності молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.07 – теорія і методика виховання / Катерина Володимирівна Десятник. – Луцьк, 2012. – 22 с.
4. Коханова О. Психологія партнерської взаємодії в освіті: навч.- метод. посіб. – К. : Вид-во ПП Щербатих О.В., – 2011. – 104 с.

**ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ
У ЗВО ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ LMS MOODLE**

Добровольська Оксана Михайлівна,
магістрантка фізико-математичного факультету,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна

Бойко Андрій Романович,
доцент кафедри математики та методики її навчання,
кандидат технічних наук,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна

Гоменюк Ганна Володимирівна,
завідувач кафедри математики та методики її навчання,
доцент, кандидат педагогічних наук,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна

Анотація: У статті досліджено теоретичні основи організації дистанційного навчання у сучасних заладах вищої освіти, зокрема показано актуальність використання дистанційного навчання у сучасних реаліях; з'ясовано дефініції поняття «дистанційна освіта»; проаналізовано переваги та недоліки модульного об'єктно-орієнтованого динамічного навчального середовища Moodle (Module Object-Oriented Dynamic Learning Environment); охарактеризовано головні риси Moodle, типову структуру електронного навчального курсу, рівні доступу користувачів до курсу тощо.

Ключові слова: дистанційна освіта, дистанційне навчання, інформаційні технології, мережні системи, навчальні технології, Moodle, електронний курс.

Сьогодні дистанційна освіта стрімко набирає обертів: створюються нові

освітні платформи, збільшується кількість дистанційних курсів, з'являються нові технічні та методичні можливості дистанційного навчання та ін. Нові можливості віртуального навчання ставлять нові завдання перед педагогікою та методикою навчання. Одне з таких питань: як ефективно використати наявні можливості електронного освітнього ресурсу для предметної підготовки студентів? Аналіз літератури з якості дистанційного навчання дає змогу встановити той факт, що методичні питання предметної розробки дистанційного курсу, які сприяють його успішній реалізації в навчанні, залишаються відкритими. Так, немає спеціальних рекомендацій для розробки дистанційних курсів з математики, тобто кожен викладач повинен опиратися виключно на власний досвід, творчі та тимчасові можливості.

Дистанційна форма навчання дедалі впевненіше заявляє себе, особливо у вищій освіті. Економічно це вигідніша форма навчання порівняно з очною формою навчання. Це і більш демократична форма навчання, оскільки будь-яка людина за порівняно невеликих матеріальних витрат може отримати професію, підвищити кваліфікацію, переорієнтуватися у професійній діяльності, доповнити свою освіту новими галузями знань та ін.

У психолого-педагогічній літератури та нормативно-правових освітніх документах немає єдиного тлумачення поняття «дистанційне навчання». Інколи це поняття ототожнюється з поняттям «дистанційна освіта», що є некоректним з точки зору педагогіки, адже навчання – це двоєдиний процес взаємодії викладача і студента (діяльностей викладання і учіння), тоді як освіта – більш широке поняття, яке включає результат і процес, систему навчання і самоосвіти.

У Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні дистанційна освіта визначається як форма навчання, рівноцінна очній, вечірній, заочній та екстернату, яка реалізується, в основному, за технологіями дистанційного навчання через мережу Інтернет [2].

Розробкою теоретичних основ дистанційного навчання займалися О. О. Андрєєв, В. М. Кухаренко, О. В. Рибалко, Є. М. Смирнова-Трибульська,

А. В. Хуторський та інші вчені-педагоги.

За Є. М. Смирновою-Трибульскою, дистанційна освіта – це керована навчально-пізнавальна діяльність, яка забезпечує інтелектуальну взаємодію студента й педагога на відстані і студентів між собою. Вона засновується на використанні сучасних телекомунікаційних засобів і є найбільш ефективним і адекватним видом навчання для сучасного інформаційного суспільства [5].

О. В. Рибалко розглядає дистанційне навчання як цілеспрямований, організований процес інтерактивної взаємодії викладачів та студентів між собою і роботи студентів із засобами навчання, інваріантний до їх розташування в просторі й часі, що реалізується за специфічною дидактичною схемою [4].

На думку В. М. Кухаренка, дистанційне навчання – це сукупність педагогічних технологій (форма навчання), що базується на принципах відкритого і комп'ютерного навчання та активних методах навчання у спілкуванні в інформаційно-освітньому просторі, для організації освіти користувачів, розподілених у просторі і часі [4].

Можна виділити характерні риси дистанційного навчання:

– гнучкість – студенти в системі дистанційної освіти працюють у зручний для себе час, у зручному місці та в зручному темпі, де кожен може вчитися стільки, скільки йому необхідно для освоєння предмета та складання необхідних іспитів за обраними курсами;

– модульність – кожен курс створює цілісне уявлення про певну предметну область, це, у свою чергу, дозволяє формувати навчальну програму за індивідуальними та груповими потребами; викладач у дистанційному навчанні – це координатор пізнавальної діяльності студента та менеджер його навчального процесу;

– спеціалізований контроль якості навчання – використовуються дистанційно організовані іспити, співбесіди, практичні, курсові та проектні роботи, екстернат, комп'ютерні інтелектуальні системи тестування;

спеціалізовані технології та засоби навчання – це сукупність методів,

форм і засобів взаємодії з людиною в процесі самостійного, але контрольованого освоєння ним певного масиву знань, які акумулюються в банках даних та знань, відеобібліотеках тощо.

Мережна технологія дистанційного навчання на сьогодні є педагогічною технологією високого рівня. Її основним принципом є застосування у навчанні телекомунікаційних мереж, у тому числі й Інтернет, найсучасніших інформаційних технологій подання, відображення, корекції, оновлення та зберігання навчальних матеріалів.

Мережне навчання пропонується використовувати у тих випадках, коли виникають перешкоди отримання якісної освіти шляхом очного навчання (для дітей з фізичними вадами, для дітей із віддалених населених пунктів або сіл та ін.), для ліквідації пропусків у знаннях, а також для поглиблення знань з того чи іншого предмету (для обдарованих дітей та ін.) [1]. У такому разі створюються спеціальні, автономні курси дистанційного навчання з окремим навчальних предметів, розділів чи тем програми або ж віртуальні школи та університети.

Реальне впровадження мережного навчання вимагає значних організаційних зусиль, відповідних інтелектуальних ресурсів, матеріально-технічного та фінансового забезпечення.

Сучасні системи дистанційного навчання є невід'ємною частиною сучасної освіти і використовуються на різних рівнях навчання, включаючи школи, виші, корпоративне навчання і самостійні навчальні ініціативи. Деякі ключові аспекти використання сучасних систем дистанційного навчання:

1) Системи управління навчанням (LMS): LMS, такі як Moodle, Canvas, Blackboard, надають інфраструктуру для створення, управління та вивчення онлайн-курсів. Вони дозволяють викладачам розміщувати матеріали, створювати завдання, проводити тести та відстежувати прогрес студентів.

2) Онлайн-курси та платформи: Платформи, такі як Coursera, edX, Udacity, або регіональні платформи для дистанційного навчання, надають можливість доступу до широкого спектру курсів від провідних університетів та організацій.

3) Віртуальні класи та вебіари: Використання платформ для віртуальних класів, таких як Zoom, Microsoft Teams, або Google Meet, дозволяє проводити онлайн-уроки та взаємодіяти зі студентами в режимі реального часу.

4) Мультимедійні ресурси: Використання відео, аудіо, інтерактивних симуляцій та інших мультимедійних ресурсів може поліпшити сприйняття матеріалу та зробити навчання більш цікавим.

5) Оцінювання та зворотний зв'язок: Системи дистанційного навчання можуть надавати інструменти для проведення онлайн-тестів, оцінювання робіт, та надання зворотного зв'язку студентам.

Таким чином, дистанційне навчання дозволяє студентам отримувати освіту в будь-якому місці та часі, забезпечуючи гнучкість для тих, хто має зайнятий графік чи перебуває в іншому регіоні. Сучасні системи дистанційного навчання використовуються для покращення доступності освіти та забезпечення якісного навчання в різних сценаріях.

Використання Moodle під час вивчення елементарної математики може бути ефективним інструментом для покращення навчального процесу. Moodle – це система управління навчанням (LMS), яка надає засоби для створення онлайн-курсів та управління навчальним процесом. Використовувати Moodle для навчання елементарної математики можна різноманітними способами, зокрема:

– ***Електронні матеріали та ресурси:***

Розміщення лекційних матеріалів, навчальних відео, презентацій та інших матеріалів у Moodle дозволить студентам отримати доступ до ресурсів у будь-який зручний для них час.

– ***Форуми для обговорення:***

Створення форумів для обговорення математичних питань та завдань дозволяє студентам активно спілкуватися між собою та з викладачем. Це може сприяти обміну ідеями та вирішенню складних завдань.

– ***Завдання та тести:***

Використання Moodle для створення та оцінювання завдань та тестів

дозволяє автоматизувати оцінювання та забезпечити студентам зворотний зв'язок щодо їхніх знань.

– ***Інтерактивні завдання:***

Вбудовування інтерактивних математичних завдань або використання засобів, які дозволяють студентам маніпулювати математичними об'єктами, може поліпшити розуміння концепцій.

– ***Оцінювання та відстеження прогресу:***

Використання функцій Moodle для відстеження прогресу студентів дозволяє викладачам ефективно оцінювати їхні досягнення та вчасно реагувати на проблеми.

– ***Віртуальні класи або вебінари:***

Використання віртуальних класів або вебінарів у Moodle дозволяє викладачам проводити онлайн-заняття, де можна надавати пояснення, вирішувати завдання та спілкуватися зі студентами в реальному часі.

Однією з найчастіше використовуваних дистанційних освітніх технологій є модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище Moodle (Module Object-Oriented Dynamic Learning Environment). Система реалізує філософію «педагогіки соціального конструкціонізму» та орієнтована, перш за все, на організацію взаємодії між викладачем та студентами, хоча підходить і для організації традиційних дистанційних курсів, а також підтримки очного навчання [3].

Середовище Moodle є пакетом програмного забезпечення для створення курсів дистанційного навчання та веб-сайтів. Вони виділяють такі особливості цього середовища:

1) Система Moodle спроектована з урахуванням досягнень сучасної педагогіки з акцентом на взаємодію між студентами.

2) Може використовуватись як для дистанційного, так і для очного навчання.

3) Має простий та ефективний web-інтерфейс.

4) Дизайн має модульну структуру та легко модифікується.

5) Мовні пакети, що підключаються, дозволяють досягти повної локалізації.

6) Студенти можуть редагувати свої облікові записи, додавати фотографії та змінювати численні особисті дані та реквізити.

7) Кожен користувач може вказати свій локальний час, при цьому всі дати в системі будуть переведені для нього в місцевий час (час повідомлень у форумах, терміни виконання завдань тощо).

8) Підтримуються різні структури курсів («календар», «форум», «тематичний» та ін.).

9) Кожен курс може бути додатково захищений за допомогою кодового слова.

10) Багатий набір модулів – складових для курсів – Чат, Опитування, Форум, Глосарій, Робочий зошит, База даних, Завдання, Тест, Анкета, Вікі, Семінар, Ресурс (у вигляді текстової або веб-сторінки або каталогу).

11) Зміни, що відбулися в курсі з моменту останнього входу користувача до системи, можуть відображатися на першій сторінці курсу.

12) Усі оцінки (з Форумів, Робочих зошитів, Тестів та Завдань) можуть бути зібрані на одній сторінці (або у вигляді файлу).

13) Доступний повний звіт щодо входження користувача до системи та роботи з графіками та деталями роботи над різними модулями (останній вхід, кількість прочитань, повідомлення, записи у зошитах).

14) Можливе налаштування e-mail-розсилки новин, форумів, оцінок та коментарів викладачів.

Аналізуючи дистанційний майданчик Moodle, можна дійти висновку про те, що в даний час широко використовується наступна структура курсів дистанційної освіти (наприклад розглянемо пропонований математичний курс «Методика розв'язання задач з елементарної математики»):

- автори курсу;
- анотація (інформація про курс);
- основний текст у вигляді модулів із ілюстраціями, виділеними

ключовими словами (для майбутнього глосарію);

– питання для самотестування після кожного розділу, контрольних робіт та тем для обговорення на форумі даного курсу, завдання з відповідями на тренінг;

– довідкові матеріали з предметної області курсу (глосарій);

– література;

– електронна бібліотека;

– засоби співпраці студента з викладачем та іншими студентами (електронна пошта, телеконференції (форум), чат);

– практичні та лабораторні роботи, необхідні для якісного засвоєння курсу;

– творчі завдання (курсів роботи, есе, завдання, ситуації тощо);

– блок з файлами (презентацій, рефератів, тощо);

– заключний тест, екзаменаційні матеріали, вимоги до рівня володіння матеріалами;

– блок результатів навчальної роботи.

Середовище Moodle забезпечує декілька рівнів доступу:

– Administrator (адміністратор) має доступ до всіх курсів та визначає зовнішній вигляд сайту, може створювати повідомлення, які розміщуються на головній сторінці Moodle, може створювати курси та користувачів.

– Course creator (творець курсу) – це викладач, який може створювати курси.

– Teacher (вчитель) – викладач, який має повний контроль над курсом, але не може створювати входи для студентів.

– Non-editing teacher (викладач без права редагування).

– Студент – може використовувати Moodle для навчання.

– Guest (гість) може просто переглянути розділи курсу, якщо це дозволено, але не може виконувати будь-які види навчальної діяльності.

Серед Moodle можливі: автореєстрація студентів; гостьовий доступ до курсів, доступ із ключем; персональні профілі.

В Moodle передбачено штатний інструмент, призначений для оперування групами студентів за межами одного курсу. Цей інструмент називається «метакурс». Він дозволяє підписувати та відписувати всіх студентів одного курсу на інший курс в одну дію. У цьому система навчальних одиниць стає дворівневою. Перший рівень – власне «Курс», що містить довільну інформацію, розбиту на блоки, на який реєструються студенти. Другий рівень – метакурси, на які реєструються дочірні курси.

Перевага цієї схеми полягає в тому, що при реєстрації курсу, в метакурсі автоматично виявляються зареєстрованими усі студенти, записані на курс. Недоліками є те, що студенти з різних курсів реєструються разом, без розбивки на групи, що робить роботу викладачів дуже скрутною. При використанні Moodle у викладача з'являються такі можливості: керувати настановами курсу, включаючи реєстрацію студентів на курс; у будь-який час завантажувати необхідну інформацію, яка буде доступна студентам, які записалися на курс; додавати та видаляти інструменти в курсі; розміщувати онлайн-тести, що дозволяє оперативно перевіряти поточний рівень успішності студентів; організовувати консультації чи заняття у форумах, чатах тощо; встановлювати події у календарі та сповіщати студентів про їхнє наближення; переглядати результати роботи студентів та контролювати їхню діяльність з вивчення курсу.

Під час характеристики комунікативних можливостей системи можна зупинитись на наступних моментах:

- Праця з профілем користувача: профіль користувача відіграє дуже важливу роль при спілкуванні. По-перше, залишити розширену інформацію про себе та прикріпити свою фотографію – це правило гарного тону, прояв поваги до інших учасників дистанційної програми. По-друге, за допомогою налаштувань у профілі користувача можна ефективно керувати багатьма аспектами спілкування;

- робота у HTML-редакторі: майже всі тексти для Web створюються з допомогою мови HTML. Мову розмітки HTML знати викладачеві необов'язково, так-як у системі є вбудований WISIWIG редактор (англ. What

You See Is What You Get – «що бачиш, те й отримаєш»), який дає досить широкі можливості форматування тексту, вставки малюнків, посилань, роботи з таблицями;

– робота з форумом: цей діяльнісний модуль дає можливість несинхронного спілкування учасникам дистанційного курсу;

– робота з особистими повідомленнями: система надає учасникам дистанційного курсу можливість обмінюватись особистими повідомленнями;

– робота з чатом: чат може бути не лише засобом спілкування, а й діяльнісним елементом. Наприклад, в курсі може бути завдання з типом відповіді «Відповідь – поза сайтом». У цьому випадку робота може будуватися так: студент читає завдання, виконує якісь підготовчі дії та у призначений час у чаті проходить співбесіда з викладачем, за результатами цього спілкування і виставляється оцінка;

– Використання формул: навчання на багатьох дистанційних курсах дуже незручне без формул. Система дистанційного навчання Moodle має можливості використання формул у межах всіх елементів курсу та комунікативних інструментів системи. Створювати формули можна за допомогою TeX - широко розповсюдженої системи комп'ютерної верстки, створеної Дональдом Кнуттом, яка застосовується у всьому світі для набору складних математичних формул або вставлення їх у текст як малюнків.

Отже, застосування середовища Moodle для вивчення навчальних дисциплін у ЗВО може бути корисним як для викладачів, так і для студентів, надаючи можливість доступу до різноманітних навчальних ресурсів та сприяючи активному взаємодії та залученню студентів у навчальний процес. При цьому необхідно враховувати потреби студентів, створюєте інтерактивне середовище та надавати їм можливості для взаємодії та розуміння матеріалу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко А. Р., Марценюк К. О., Безверхна О. М. Застосування програмних засобів математичного спрямування на уроках математики. *Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у*

контексті вимог Нової української школи : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (26-27 травня 2022 р., м. Тернопіль). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. С. 172-175. URL : <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/25759>

2. Галан В., Кравчук В., Солонецька Г. Підготовка студентів педагогічних університетів до створення і використання веб-квестів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2021. № 1(1). С. 24–32. DOI: <https://doi.org/10.25128/2415-3605.21.1.3>

3. Гоменюк Г. В. Поняття «компетенція» та «компетентність» як теоретична основа компетентнісного підходу в сучасній шкільній математичній освіті. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2013. № 12(265). С. 24-29.

4. Кухаренко В. М. Дистанційне навчання : Умови застосування. Дистанційний курс : навч. посібник / За ред. В.М. Кухаренка, 3 -е вид. Харків : НТУ «ХПІ», «Торсінг», 2002. 320 с.

5. Смирнова-Трибульська Є. М. Дистанційне навчання з використанням системи MOODLE : навчально-методичний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів (Гриф МОН України). Науковий редактор : академік АПН України, д.пед.н., професор М.І. Жалдак, Херсон : Видавництво «Айлант», 2007. 492 с.: іл.

УДК 796.011.3

УРОК ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ ДИДАКТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ, ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗМІСТ

Добровольський Володимир Михайлович,

студент факультету фізичного виховання,

Тернопільський національний педагогічний

університет імені Володимира Гнатюка

м. Тернопіль, Україна

Винничук Олег Теофілович,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти,

Тернопільський національний педагогічний

університет імені Володимира Гнатюка

м. Тернопіль, Україна

Анотація: У статті розглянуто урок як форму організації дидактичних процесів з фізичної культури; визначено його місце в структурі дидактичних основ з фізичної культури; з'ясовано основні історичні етапи становлення уроку фізичного виховання; здійснено аналіз визначення поняття уроку. Проведено детальну характеристику змісту уроку фізичної культури, визначено його основні компоненти, зокрема розглянуто: роль діяльності вчителя на уроці та її найбільш значущі моменти; діяльність учнів та її різновиди; взаємозв'язок діяльності вчителя та учнів; результати взаємодії учнів з педагогом на уроці фізичної культури.

Ключові слова: фізичка культура, урок, дидактична система, дидактичний процес, зміст уроку фізичної культури.

Становлення уроку як форми організації фізичного виховання бере свій початок із ранніх періодів історії людства. Ще первісні люди зрозуміли доцільність попередньої підготовки підростаючих поколінь до життя. Людство створило і засоби, і методи, і форми такої підготовки.

З історії Стародавнього Сходу, Західної Європи, Київської Русі та інших

частин світу відомо, що в таких античних державах як Стародавня Греція, Стародавній Рим, Єгипет, Китай, Київська Русь та ін., практикувалася індивідуальна форма навчання дітей життєво важливим руховим діям - стрибкам, лазінню, плаванню, пересуванню по сніговій поверхні, по льоду, стрільбі з лука, верховій їзді, кулачному бою, боротьбі та ін. Наприклад, такі сцени зображені на фресках, що колись прикрашали стіни будинків давніх поселень. Подібні сцени зображені в матеріалах античної культури Стародавньої Греції, Стародавнього Риму, Стародавнього Єгипту та ін. Цінні відомості про існування індивідуальної форми фізичного виховання містяться в усній народній творчості, епічних творах, етнографічних матеріалах.

У наступні періоди історії виникає потреба у масовій підготовці служителів духовенства та військової знаті. Це зумовлює формування нових, найбільш відповідних інтересам заможних класів суспільства форм організації навчання групових занять. Групи комплектувалися з дітей приблизно однакового віку, інтересів та приблизно однорідних за рівнем фізичної підготовки. Заняття проводилися у конкретний час із дотриманням встановленого порядку.

Згодом (в середні віки) формується класно-урочна система навчання, досвід якої узагальнено і теоретично обґрунтовано видатним середньовічним мислителем, філософом і педагогом Яном Амосом Каменським (1592-1670 рр.) у працях «Велика дидактика», «Закони упорядкованої школи» та ін. [1].

У XVII-XIX століттях велику роль у подальшому становленні класно-урочної системи як основної форми навчання у школі та перейнятті цієї форми організації занять у практиці фізичного виховання учнів зіграли праці Джона Локка, Жан Жака Руссо, Йоганна Генріха Песталоцці та ін. Їх прогресивні педагогічні ідеї конкретизували значення та місце фізичного виховання у загальній системі навчання та виховання підростаючого покоління. Внаслідок цього фізичне виховання стає одним із компонентів навчально-виховного процесу шкіл-філантропів, що виникли в Німеччині наприкінці XVIII століття. Саме у школах-філантропах і формувалася німецька

гімнастична система. Відомі тоді фахівці фізичного виховання Г. Фіт, Г. Муте, Ф.Л. Ян, (у Німеччині), П.Г. Лінг та Я. Лінг (у Швеції) та інші розробили зміст, форми та методи фізичного виховання. Так, засновник німецької гімнастики А. Шпіс у роботі «Керівництво» обґрунтував завдання, зміст та методику уроку гімнастики, а Яммар Лінг (син відомого шведського драматурга, громадського діяча та засновника шведської гімнастики Пера Генріха Лінга) розробив принципи: безперервність, поступовість, двосторонність [2]. Згодом на основі цих принципів було розроблено зміст та структуру уроку фізичного виховання.

У середині ХІХ століття у східноєвропейських державах велике поширення набула сокольська гімнастика (засновник чех Мирослав Тирш). Урок із сокольської гімнастики складався з трьох частин: підготовчого, основного та заключного.

У другій половині ХІХ – на початку ХХ століття великий внесок у науково-теоретичне обґрунтування уроку фізичного виховання зробили французи Ж. Демені та М. Буаже, американець У. Кремптон та інші.

Подальший розвиток теорії та практики шкільного уроку фізичної культури був пов'язаний з підвищенням його освітньої спрямованості та інтеграцією її з оздоровчо-виховною спрямованістю, що в комплексі становить єдиний педагогічний процес. Програми, розроблені на основі цього комплексу, орієнтували школу на формування та розвиток рухових умінь та навичок у ходьбі на лижах, у швидкісному бігу, стрибках, метаннях, гімнастичних вправах, іграх тощо.

Намітилася тенденція до диференціювання уроків за видами навчального матеріалу, що становить найбільший обсяг змісту уроку («урок з акцентом на спортивні ігри»: гімнастики, лижної підготовки та ін.) та за спрямованістю («комплексний урок фізичної підготовки»; «тренувальний урок» та ін.).

Таким чином, сучасний урок фізичної культури, його спрямованість, зміст, структура – це результат багаторічних творчих пошуків учених-фахівців з теорії та методики фізичного виховання та вчителів фізичного виховання.

Протягом багатьох десятиліть поняття «урок» визначалося як основна

форма організації навчально-виховного процесу з тієї чи іншої дисципліни у загальноосвітній школі. Вказували на ознаки, які відрізняли його від інших форм організації навчальної та виховної роботи: сталість складу учнів, регламентованість змісту, тривалості, місця та часу проведення, обов'язковість відвідування, провідної ролі вчителя та ін.

Проте вказівка на те що, що урок – основна форма організації навчального процесу лише частково розкривала сутність цього поняття. Функції уроку у структурі процесу навчання ніби залишаються поза визначальним поняттям. З дефініції випадала основна ознака певного предмета. Так, урок фізичної культури відрізняється від уроків з інших дисциплін специфічністю функцій, мети, завдань даного предмета, особливістю змісту, форм організації діяльності учнів, методів навчання, виховання та розвитку, комплексним характером застосування останніх порівняно з іншими. На уроках фізкультури у взаємозв'язку та взаємозалежності реалізуються освітньо-інструктивні, оздоровчо-рекреаційні та виховно-розвиваючі завдання. Навчально-виховний процес відбувається диференційовано з урахуванням особливостей віку, статі, фізичного розвитку, стану здоров'я, рухової підготовленості учнів. Уроки можуть бути організовані на майданчиках, у спортивних залах, басейні, на місцевості за різних температурних режимів з використанням спеціального інвентарю та обладнання.

Таким чином, урок фізичної культури, будучи основною формою організації навчально-виховного процесу з цієї дисципліни, є одним із елементів дидактичної системи, представленим у структурі дидактичних процесів.

Ґрунтуючись на взаємозв'язках процесу навчання та форми його організації (уроку), зміст уроку розглядається як сукупність сутнісних сторін процесу навчання. До цієї сукупності включаємо:

- 1) діяльність вчителя та учнів,
- 2) результати, виражені у знаннях, навичках, (уміннях),
- 3) морфологічні та функціональні зміни в організмі учнів;

4) фізичні вправи, виконання яких забезпечує досягнення поставленої мети.

Діяльність вчителя становить найважливіший компонент змісту уроку фізичної культури. Вона передує активній пізнавальній діяльності учнів та спрямовує її. Одними з найбільш значущих моментів діяльності вчителя треба вважати:

- 1) визначення та конкретизацію мети та завдань уроку;
- 2) обґрунтування відповідної мети та завдань уроку;
- 3) підготовка місця проведення;
- 4) організація класу до активної навчальної діяльності;
- 5) постановка перед класом навчальної задачі та забезпечення її сприйняття та усвідомлення;
- 6) психофізіологічна підготовка учнів;
- 7) організація активної навчальної діяльності;
- 8) отримання конкретної інформації щодо якості навчальної діяльності школярів;
- 9) оцінка отриманої інформації;
- 10) аналіз та обговорення результатів дидактичної взаємодії з учнями;
- 11) корекція педагогічних впливів на колектив класу (групу учнів чи окремих із них);
- 12) визначення самостійних навчальних завдань для учнів;
- 13) допомога та страхівка при виконанні практичних навчальних дій;
- 14) регулювання навчального навантаження;
- 15) підбиття підсумків уроку.

Цей перелік елементів діяльності вчителя може бути доповнений, а послідовність їхнього прояву на уроці може бути іншою, ніж тут описано.

Найбільші труднощі відчувають вчителі під час постановки мети та завдань перед колективом класу, тобто перенесення власних цілей та завдань у цілі та завдання колективу класу. Інакше не може бути сформована домінуюча мотивація в учнів і в подальшому – аферентний синтез функціональної

системи, що відповідає майбутньому поведінковому акту (виконанню навчальної рухової дії).

Діяльність учнів, яка реалізується відповідно до діяльності вчителя, може мати такі різновиди, як:

1) підготовка до уроку (придбання форми, одягу, взуття, дотримання норм особистої та суспільної гігієни, виконання домашніх завдань, психологічного налаштування до активної діяльності на уроці);

2) виконання команд, розпоряджень, завдань вчителя;

3) зосередження уваги на його педагогічний вплив (словесний, зоровий та ін.);

4) сприйняття та усвідомлення навчальних завдань (задач);

5) проектування своїх дій;

6) активна інтелектуальна та практична робота;

7) самоконтроль та взаємоконтроль за результатами практичної роботи;

8) отримання конкретної інформації про якість власної навчальної діяльності;

9) самооцінка своєї навчальної діяльності (взаємооцінка);

10) самоаналіз (взаємоаналіз) оціночних суджень;

11) обговорення результатів навчальної діяльності з іншими учнями та вчителем;

12) внесення корекції у власну навчально-пізнавальну діяльність та ін.

Характер взаємозв'язку видів діяльності вчителя та учнів визначає результати уроку фізичної культури – досягнення мети не тільки на даному уроці, але і їх серій (циклів), семестру, навчального року, початкової, базової та середньої загальної фізкультурної освіти школярів.

Здавалося б, основним чинником, що зумовлює визначення змісту шкільного уроку фізичної культури, мали би стати саме фізичні вправи. Однак, фізичні вправи, які використовуються без урахування педагогічних, фізіологічних та психологічних закономірностей процесу навчання, або такі, що використовуються поза взаємозв'язком із заздалегідь наміченою

дидактичною метою уроку, не можуть забезпечити очікуваний освітньо-виховний та оздоровчо-рекреаційний результат. Це досягається спільною діяльністю вчителя та колективу учнів, а діяльність учнів під час уроку з цієї дисципліни і є пов'язаною з виконанням фізичних вправ.

Із 45 хвилин на безпосереднє виконання фізичних вправ у 6-7 класах загальноосвітніх шкіл (учнів 13-15 років) використовуються до 90 відсотків загального часу. Моторна щільність уроку фізичної культури тісно пов'язана з його типом. Найбільшою моторною щільністю відзначаються уроки вивчення нового матеріалу (89,8%), повторення пройденого (80,6%), змішані (83,8%) та найменшою – контрольні (60,6%), які займають порівняно невелике місце у загальній річній кількості уроків [3]. Тому, говорячи про діяльність учнів під час уроків фізичної культури, ми мали на увазі активну пізнавальну діяльність, пов'язану з виконанням ними фізичних вправ. Ця обставина робить зрозумілим те, що фізичні вправи становлять найважливіший за обсягом і значимістю компонент змісту уроку фізичної культури.

Отже, як бачимо, результати взаємодії учнів з педагогом, що регламентується завданнями уроку та його предметним змістом, нерозривно пов'язані з певними функціональними процесами у різних системах їхнього організму. Результати виражаються у психофізіологічних процесах та змінах у стані учнів. Ці процеси та зміни обумовлюють наступні зрушення у розвитку функції різних систем організму учнів, конкретних знаннях, рухових та інструктивно-методичних вміннях школярів, які не завжди можна точно визначити. Результати взаємодії становлять внутрішню, приховану сторону змісту уроку фізичного виховання. Всі ці сторони змісту уроку тісно пов'язані між собою і взаємно обумовлюють один одного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ardelean Gh., Vynnychuk O. Riding – sport and health. *Актуальні проблеми розвитку спорту для всіх: досвід, досягнення, тенденції*: Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, 24-25 жовтня 2019 р., Тернопіль. Тернопіль, 2019. С. 112–114.

2. Винничук О. Фізична культура в освітній практиці Буковини кінця ХІХ–початку ХХ століття. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. Збірник наукових праць.* Тернопіль, 2014. № 2. С. 17–23.

3. Кудрявцева Д. 6 порад, як зробити уроки фізичної культури цікавими. *Здоров'я та фізична культура.* 2019. № 3. С. 4–5.

ПРИНЦИПИ НАДАННЯ ПОСЛУГИ ІЗ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Долинський Борис Тимофійович

д.пед.н., проф.

Буховець Божена Олегівна

к.н. з фіз. вих. та сп.

Будігай Наталія Сергіївна

Перегон Катерина Юріївна

Щербакова Ніна Володимирівна

Піліневич Марія Дмитріївна

Студенти

ДЗ Піденноукраїнський національний педагогічний університет

ім. К. Д. Ушинського

м. Одеса

Анотація. Державний соціальний стандарт фізкультурно-спортивної реабілітації визначає зміст, обсяг, умови та порядок здійснення фізкультурно-спортивної реабілітації, показники її якості для суб'єктів усіх форм власності, які надають послугу із фізкультурно-спортивної реабілітації. Державний соціальний стандарт застосовується для: організації надання послуги із фізкультурно-спортивної реабілітації; здійснення моніторингу та контролю за якістю надання послуги із фізкультурно-спортивної реабілітації. Основними принципами надання послуги із фізкультурно-спортивної реабілітації є: доступність; адресність та індивідуальний підхід; конфіденційність інформації; своєчасність та результативність.

Ключові слова: фізкультурно-спортивна реабілітація, стандарт, принципи.

Державний соціальний стандарт фізкультурно-спортивної реабілітації визначає зміст, обсяг, умови та порядок здійснення фізкультурно-спортивної реабілітації, показники її якості для суб'єктів усіх форм власності, які надають послугу із фізкультурно-спортивної реабілітації. Державний соціальний

стандарт застосовується для: організації надання послуги із фізкультурно-спортивної реабілітації; здійснення моніторингу та контролю за якістю надання послуги із фізкультурно-спортивної реабілітації [1].

Принципами надання послуги із фізкультурно-спортивної реабілітації є:

доступність; адресність та індивідуальний підхід; конфіденційність інформації; своєчасність та результативність. Суб'єкт, що надає послугу із фізкультурно-спортивної реабілітації, інформує отримувачів послуги із фізкультурно-спортивної реабілітації про її зміст, порядок звернення за наданням такої послуги, порядок та умови її надання. Інформація для отримувачів послуги із фізкультурно-спортивної реабілітації розміщується на веб-сайті суб'єкта, що надає таку послугу, а також на спеціальних стендах у доступному місці приміщення суб'єкта, що надає послугу із фізкультурно-спортивної реабілітації, та повинна бути візуально доступною для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення [4].

Суб'єкт, що надає послугу із фізкультурно-спортивної реабілітації, організовує свою діяльність у приміщеннях, спеціально обладнаних і пристосованих для обслуговування в них осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення відповідно до державних будівельних норм і стандартів. За потреби з урахуванням категорії отримувачів послуги із фізкультурно-спортивної реабілітації аналогічно облаштовується територія, прилегла до приміщень суб'єкта, що надає послугу із фізкультурно-спортивної реабілітації, призначених для надання такої послуги.

Суб'єкт, що надає послугу із фізкультурно-спортивної реабілітації застосовує індивідуальний підхід (з урахуванням фізичного та психічного стану отримувача такої послуги, віку, статі та специфіки обмежень повсякденного функціонування та обмежень життєдіяльності).

Суб'єкт, що надає послугу із фізкультурно-спортивної реабілітації, вживає заходів до захисту персональних даних відповідно до вимог Законів України “Про інформацію”, “Про захист персональних даних”, конфіденційності інформації щодо отримувачів послуги із

фізкультурно-спортивної реабілітації та їх законних представників [3].

Отримувач послуги із фізкультурно-спортивної реабілітації в обов'язковому порядку ознайомлюється із заходами щодо дотримання принципу конфіденційності. Суб'єкт, що надає послугу із фізкультурно-спортивної реабілітації, інформує отримувача такої послуги щодо нерозголошення отриманої ним конфіденційної інформації.

Суб'єкт, що надає послугу із фізкультурно-спортивної реабілітації, вживає заходів до досягнення найкращих результатів шляхом надання послуг із фізкультурно-спортивної реабілітації на основі наукових знань та принципів доказової медицини. Під час надання послуги із фізкультурно-спортивної реабілітації забезпечується дотримання інших принципів, визначених законодавством [4].

Ефективність надання послуги із фізкультурно-спортивної реабілітації визначається під час проведення зовнішнього та внутрішнього оцінювання якості зазначеної послуги. Суб'єкт, що надає послугу із фізкультурно-спортивної реабілітації, здійснює опитування отримувачів такої послуги з метою отримання відгуків щодо організації та надання послуги із фізкультурно-спортивної реабілітації. Результати опитувань обговорюються під час проведення аналізу діяльності суб'єкта, що надає послугу із фізкультурно-спортивної реабілітації, та надавачів такої послуги і враховуються в подальшій роботі з метою підвищення ефективності та якості надання послуги із фізкультурно-спортивної реабілітації [2].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Борис Долинський, Божена Буховець, Галина Дишель. Побудова та апробація системи фізкультурно-спортивної реабілітації на мозкову гемодинаміку дітей хворих на ДЦП. *Наука і освіта: науково-практичний журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Одеса, 2022. Вип. 1. С. 54-60.
2. Борис Долинський, Божена Буховець, Галина Дишель.

Ефективність застосування методів фізкультурно-спортивної реабілітації в корекції рухових порушень дітей дошкільного віку з ДЦП. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 55. Т. 1. С. 45-48.

3. Долинський Б. Т., Буховець Б. О. Практичне застосування методу кінезіотейпування в фізкультурно-спортивній реабілітації дітей з ДЦП. Матеріали I Всеукраїнської електронної науково-практичної конференції з міжнародною участю - *Біомеханіка спорту, оздоровчої рухової активності, фізичної терапії та ерготерапії: актуальні проблеми, інноваційні проєкти та тренди* (25 травня 2021 р. Київ, Україна), С. 117-118.

4. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-2021>

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА В ІГРОВІЙ ТА КООПЕРОВАНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Зімакова Лілія Василівна

к.пед.н., доцент

Васильєва Альона Олександрівна

Студентка

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
м. Полтава, Україна

Анотація: Стаття присвячена вивченню особливостей виховання мовленнєвої особистості дошкільника в ігровій та кооперованій діяльності. Представлено загальну характеристику мовленнєвої діяльності особистості, визначено особливості її розвитку в дошкільному віці. Охарактеризовано особливості ігрової діяльності дітей дошкільного віку. Обґрунтовано поняття кооперованої діяльності, зокрема в дошкільному віці та його роль у вихованні мовленнєвої особистості. Визначено специфіку розвитку soft skills дітей дошкільного віку та їх особливості.

Ключові слова: мовленнєва особистість, дошкільний вік, ігрова діяльність, кооперована діяльність, soft skills.

В умовах реалізації концепції Нової української школи здійснюється модернізація першої освітньої – дошкільної – ланки, яка з-поміж провідних підходів, насамперед, виокремлює особистісно орієнтований, гуманістичний, компетентнісний, в руслі яких створюються умови, що забезпечують ефективний розвиток у дошкільників самостійності, ініціативності; формування творчої, впевненої в собі особистості дитини, готової реалізовувати свої творчі здібності в подальшому житті.

У нормативних документах (Концепція розвитку освіти України на період 2015-2025 рр., Закон України «Про дошкільну освіту», Базовий компонент

дошкільної освіти та ін.) наголошується на оволодінні кожною дитиною «рідною мовою як найціннішим скарбом нації, плекання любові до материнського слова, першого й могутнього наставника людини, як найдійовішого вияву національної культури та історії...», формуванні мовної особистості в контексті національного мовленнєвого середовища.

Мовлення супроводжує всі види діяльності, воно є одним із компонентів діяльності особистості будь-якого віку. У науковому обігу функціонує багато термінів, які так чи так пов'язані із вихованням мовленнєвої особистості: «мовотворча діяльність», «мовотворення», «словотворення», «словотворчість», «дитяче словотворення», «дитяча словесна творчість», «мовленнєве самовираження», «мовленнєво-творча діяльність» (А. Богуш, Л. Булаховський, Н. Гавриш, В. Кононенко, Н. Луцан, О. Потебня, В. Харченко та ін.).

Першочерговим засобом, який забезпечує вирішення завдань мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку була і залишається гра, що забезпечує всебічне вирішення завдань виховного процесу дітей дошкільного віку.

Значний внесок у розвиток теорії гри, як засобу всебічного виховання і розвитку дітей дошкільного віку зробили Т. Поніманська, О. Савченко, М. Вашуленко, Н. Бібік, Н. Гавриш, А. Богуш та ін.

Деякі вчені окрім гри виділяють кооперовану діяльність дітей дошкільного віку як ефективну для формування тих чи тих навичок. Наприклад, Н. Тарнавська та Н. Рудницька досліджують питання кооперованої діяльності як засобу для пояснення нового матеріалу та закріплення його під час роботи в малих групах на основі розв'язання проблемної ситуації, що має практичну складову. Ю Смолянко та О. Ігнатенко розглядають кооперовану діяльність дошкільників як ефективний спосіб формування у них soft skills та командної взаємодії.

У процесі оволодіння мовленнєвими компетенціями відбувається становлення самосвідомості, здійснюється процес самоідентифікації. Вбираючи в себе знання, відображені в мовленнєвій картині світу, дитина вибудовує

власний внутрішній світ, формує себе як особистість. Засвоюючи рідну мову, як слушно стверджує Л. Калмикова, дитина творить власну, притаманну тільки їй мовну підсистему, крокує в загадкові країни з назвами «Мова», «Мовлення» своїм особистим, неповторним шляхом випробувань і помилок, обирає індивідуальну стратегію мовно-мовленнєвого розвитку, виформовує власну граматику [2].

На думку Н. Луцан, маленька дитина використовує слово, як «перший засіб творення», і тому не дивно, що дитина використовує слово як засіб самовираження в мовленнєвій творчості. За словами науковця, якщо ці прагнення підтримати і розвинути, то дошкільник на все життя збереже любов до рідного слова, здатність побачити, оцінити, емоційно пережити і розповісти іншим про те, що його схвилювало [3].

Спілкування є найважливішою частиною людського життя. У процесі спілкування дитина засвоює концептуальну й мовленнєву картину світу, загальнолюдські цінності, набуває певного досвіду. Взаємодія з іншими людьми є своєрідним видом входження дитини в людський соціум, що вимагає вміння узгоджувати свої інтереси, бажання, дії з іншими членами суспільства, керування своєю поведінкою і способами спілкування, відчуття свого місця в товаристві інших людей [8].

Важливу роль відіграє розвивальне мовленнєве середовище, що сприяє розвитку пізнавально-творчих здібностей старших дошкільників, які виступають засобом їхнього самовираження, самореалізації, та виявляється в різних видах дитячої діяльності: ігровій (за допомогою складання казок, ігрових діалогів, придумування власних ігор, ігор драматизацій); пізнавальній (через вислови-міркування, вислови-пояснення); образотворчій, музичній, конструктивній, театральній (завдяки акомпанементу дій, їх коментарю, словесному малюванню, придумування й розігрування власних казкових сюжетів); комунікативній (через самопрезентацію і фантазування) тощо. Вплив мовленнєвого середовища на формування творчої особистості здійснюється через усі види художньо-мовленнєвої діяльності: слухання й розуміння

художніх творів, ігри-драматизації, інсценізації та театралізації художніх творів; виконання українських народних пісень; розігрування ігор різної спрямованості [8].

Для мовленнєвої особистості дошкільника, як зауважує Л. Калмикова, характерними є: 1) мовленнєва активність (намагання суб'єкта мовлення вийти за власні межі, розширити сферу мовленнєвої діяльності (більше аудіювати, осмислено сприймаючи інформацію, частіше вступати в комунікацію в якості мовця, доступніше самовиражатися, бути зрозумілішим під час смислоформування, досягти смислоформування при сприйманні різних за складністю текстів тощо); 2) спрямованість (стійка домінуюча система мовленнєвих мотивів, у яких виявляються потреби дитини у смислоформуванні); 3) глибинні смислові структури, що зумовлюють її мовну свідомість і мовленнєву діяльність; 4) ступінь усвідомлення свого ставлення до комунікативно-мовленнєвої діяльності [2, с. 182].

Учена вважає, що, оскільки мовленнєва особистість – це саморегульована динамічна функціональна система мовленнєвих властивостей, мовленнєвих відносин і мовленнєвих дій, які безперервно взаємодіють між собою і утворюються в мовленнєвому онтогенезі, то спеціально організовані комунікативні відносини між дорослими і дітьми, в які вони вступають, використовуються як такі, що утворюють мовленнєву особистість [2].

Основна форма вияву активності дитини дошкільного віку – ігрова діяльність – є водночас основним засобом пізнання нею зовнішнього світу, відображення його у формі відчуттів, сприймань, уявлень тощо. Але вона відрізняється від навчання та праці. У грі дитина захоплюється здебільшого процесом, який викликає у неї задоволення. Як тільки інтерес до гри зникає, дитина припиняє її.

Зміст гри найчастіше є відображенням відомих способів дії з предметами або ознайомлення з властивостями іграшок. Конкретного задуму в процесі гри з лялькою або іншими іграшками немає. Діти не добирають потрібних для того чи іншого сюжету іграшок. Гра з сюжетними іграшками зазвичай має

процесуальний характер, наприклад, діти возять по кімнаті машинки, одягають та роздягають ляльку, возять коляску (з лялькою або без неї) та ін. Ігри дітей з іграшками логічно не пов'язані. Наприклад, у процесі гри з лялькою дитина ставить на іграшкову плиту каструльку, однак немає дій, які б свідчили про приготування обіду або годування ляльки [4].

Розвиток комунікативної компетентності неможливий без організації групової роботи у закладі дошкільної освіти, адже, взаємодіючи з дітьми одного віку, дошкільники оволодівають мовою і мовленням як засобами спілкування, пізнання, самостверджуються в житті, демонструють свої знання та здібності, підвищують самооцінку, формують лідерські якості.

Питання використання кооперативного навчання / кооперованої діяльності в закладах освіти вивчають В. Дроздова, Л. Зімакова, Т. Кошманова, Л. Пироженко, О. Пометун та ін.

Коопероване навчання є сучасним інтерактивним підходом до освітнього процесу у рамках педагогіки співробітництва, це освітня технологія, яка включає в себе багато конкретних предметних технологій, методів та прийомів; «це форма (модель) організації навчання у малих групах, об'єднаних спільною навчальною метою» [9, с. 22].

О. Пометун та Л. Пироженко виділяють декілька структурних елементів кооперативного навчання, а саме: позитивну взаємозалежність членів групи; особисту взаємодію, що стимулює діяльність; розвиток навичок міжособистісного спілкування та спілкування в невеликих групах; обробка (аналіз, опрацювання) результатів діяльності групи [5]. У процесі діяльності й спілкування суб'єкт реалізує три основних функції: комунікативну, перцептивну й інтерактивну, об'єднує у своєму складі три основних групи вмінь, або здатностей: комунікативно-мовленнєву, соціально-перцептивну, інтерактивну.

Узагальнення результатів вивчення літературних джерел щодо тлумачення комунікативної компетентності дали змогу розглядати її як готовність ефективно взаємодіяти зі співрозмовником, раціонально

використовувати внутрішні ресурси, необхідні для побудови ефективної комунікативної дії у визначеному колі ситуацій міжособистісної взаємодії. Згідно з метою кооперованого навчання, спроможність ефективно взаємодіяти з оточенням є запорукою ефективної співпраці та досягнення спільної мети [1].

Разом із кооперованою діяльністю все більшої актуальності набуває перехід в освітньому процесі на формування навичок міжособистісного спілкування (interpersonal skills), особистісний потенціал (personal qualities), навички побудови кар'єри (career attributes) тощо. Усе це спонукає до розвитку нових тенденцій в освіті, створення сучасних освітніх технологій та пошуку сучасних альтернативних освітніх програм.

При цьому роль фахівця дошкільної освіти залишається головною, адже він сприяє формуванню в дітей дошкільного віку «навичок (soft skills) XXI століття».

База soft skills формується ще в ранньому дитинстві та розвивається протягом усього життя. Тому особливо важливо вибудувати міцний фундамент для soft skills у дітей старшого дошкільного віку. Розвиток м'яких навичок із раннього віку – це формування основи для подальшого самовдосконалення дитини [7].

У науково-педагогічній літературі поняття soft skills» прирівнюють до таких термінів, як «people skills» (навички спілкування з людьми), «key skills» (основні навички), «skills for social progress» (навички для соціального розвитку), «life skills» (життєві навички), «non-«employability skills» (навички для працевлаштування), professional skills» (непрофесійні навички). Поняття «м'які навички» прийнято розглядати в доповненні до технічних, «жорстких» навичок (hard, technical skills), тобто професійних навичок, що забезпечують виконання фахових завдань [10].

Програма освітнього альянсу «Партнерство з навчання у XXI столітті» досліджувала формулу Чотирьох «К»: креативність, критичне мислення, кооперація (командна робота) та комунікативні навички. Саме ці знання та вміння будуть необхідними в майбутньому.

Зосередимо увагу на нашому дослідженні, саме розвитку у дітей старшого дошкільного віку здатності до кооперації (командної роботи).

Необхідно зазначити, що командна праця (кооперація) серед дітей старшого дошкільного віку складається з таких елементів, як:

- 1) міжособистісна комунікація,
- 2) здатність вирішувати конфлікти,
- 3) управлінські здібності [6].

Здатність дитини старшого дошкільного віку до командної роботи залежить від її особистого бажання та можливості зважати на думку інших людей, координувати ідеї багатьох осіб, вирішувати проблеми в команді, знаходити консенсус та йти на компроміс. Недостатньо просто розділити дітей на групи й очікувати від них результатів [6].

Досягненню високого рівня розвитку soft skills командної праці у дітей старшого дошкільного віку як засобу розвитку мовленнєвої особистості, на нашу думку, може сприяти здійснення, розроблення та реалізація педагогічних умов, що складаються із сукупності взаємопов'язаних між собою компонентів, та розроблення шляхів їх формування й удосконалення в умовах закладу дошкільної освіти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Зімакова Л., Тупиця О. Коопероване навчання в сучасних закладах освіти України. Зміст освіти та освітні практики нової української школи: матеріали всеукраїнського освітнього форсайту «Зміст освіти та освітні практики Нової української школи» (Полтава, 28 квітня 2021 р.). / [Упоряд.: В. В. Зелюк, В. Р. Ільченко, О. О. Буйдіна]. Електронне видання. Полтава: ПОІППО, 2021. 255 с.
2. Калмикова Л. О. Психологія формування мовленнєвої діяльності у дітей дошкільного віку : монографія. К. : Фенікс, 2008. 497с.
3. Луцан Н.І. Креативне мовлення в дошкільній лінгводидактиці. Наука і освіта. 2002. № 2. С. 98-102.

4. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини: [монографія] / Т. О. Піроженко. – К. : ТОВ «Нора-прінт», 2002. – 309 с.
5. Пометун О. І., Гупан Н. М. Використання кооперативного навчання учнів у загальноосвітній школі в Україні: практика і проблеми URL: <https://lib.iitta.gov.ua/713432/1/Pometun,Gupan.pdf>.
6. Програма освітнього альянсу «Партнерство з навчання у XXI столітті». URL: <https://osvitoria.media/experience/rozvyvayemo-navychky-4k-kreatyvnist-krytychne-myslennya-komunikatsiyu-ta-komandnu-pratsyu/>.
7. Смолянко Ю., Ігнатенко А. Розвиток soft skills у дітей старшого дошкільного віку. Acta Paedagogica Volynienses. 2021 р. № 6. Р. 15–21.
8. Трифонова О. С. Формування мовленнєвої особистості дітей старшого дошкільного віку: монографія. Одеса : Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2012. 467 с.
9. Bossert S. T. Cooperative activities in the classroom. Review of Educational Research. 1988, p. 225-250.
10. Mitchell G. Essential soft skills for success in the 21st century workforce as perceived by Alabama business/ marketing educators. URL: http://etd.auburn.edu/bitstream/handle/10415/1441/Mitchell_Geana_57.pdf.

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ
ГАДЖЕТОЗАЛЕЖНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК ФОРМИ ДЕВІАЦІЇ**

Іонова Ірина Миколаївна,

к.пед.н., доцент

Сесенко Антон Андрійович

магістрант спеціальності «Соціальна робота»

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

м. Суми, Україна

Анотація: У статті актуалізовано висхідні методологічні засади гаджетозалежної поведінки як форми девіації; охарактеризовано поняття «гаджетозалежність», «гейм-адикція», «кіберадикція», «ігрова адикція», «комп'ютерна ігроманія»; наголошено на доцільності розкриття практично спрямованих питань, пов'язаних із діагностикою гаджетоманії, соціальною профілактикою і психотерапією залежної поведінки.

Ключові слова: гаджетозалежна поведінка, гаджетоманія, девіація, ігрова адикція.

З розширенням глобалізаційних процесів у світі, у суспільстві відбувається ослаблення традиційних соціальних зв'язків, і як результат активно формується суспільство тотального споживання. Зокрема, така тенденція відбивається у надзвичайному зростанні індустрії дозвілля, а азартні ігри різної конфігурації стали окремою соціальною і культурною сферою - системно організованою сферою дозвілля. У результаті активного залучення в азартно-ігрову сферу людей різного віку, статі й соціального стану сформувався новий вид залежної поведінки – «гаджетоманія», що характеризується соціокультурними девіаціями і визнаний фахівцями ВООЗ такою ж проблемою, як наркоманія [1].

Особливої гостроти набуває проблема легалізації і практично

безконтрольного доступу до гаджетів дітей, що, у свою чергу, корелює з формуванням психологічної залежності від такого роду розваг, погіршенням фізичного і психічного здоров'я, втратою соціальних контактів, деградацією особистості загалом. Так, згідно із даними соціологічного дослідження Українського бюро консалтингу та логістики станом на початок 2023 р. залежними від гаджетів визнано 2 млн. дітей шкільного віку [2], що, безумовно, викликає особливе занепокоєння фахівців різних галузей наук, зокрема теоретиків і практиків соціальної роботи.

У зв'язку з цим, проблема формування гаджетозалежності серед дітей шкільного віку та обґрунтування технологічних засад її профілактики у реаліях сьогодення видається досить актуальною і нагальною.

Висхідним методологічним підґрунтям для дослідження гаджетозалежної поведінки як форми девіації стали роботи Е. Дюркгейма, Р. Квінні, Т. Парсонса. Теоретичним підґрунтям для вивчення проблеми гаджетозалежності послуговували роботи філософського, соціологічного та культурологічного спрямування Ю. Зубок, Ф. Кадар, С. Кравченка, С. Красикова, В. Чупрова та ін.

Особливе значення для розуміння формування різного роду залежностей мають роботи в області ризикології, які вивчають ризикові аспекти як супроводжуючий фактор соціальних відхилень і трансформацій. Зокрема, роботи Ю. Зубок, С. Кравченка і С. Красикова, Ф. Кадар, В. Чупрова, О. Яницького та ін. послуговували теоретичним підґрунтям для вивчення проблеми гаджетозалежності.

Звертаючись до предмету нашого дослідження, зауважимо, думки вчених при розгляді проблеми гаджетоманії як адикції у цілому збігаються, але виникають деякі розбіжності при більш детальному вивченні даного феномену. Розглянемо погляди провідних дослідників з декількох позицій.

По-перше, надмірне захоплення комп'ютерними іграми різні вчені називають по-різному: ігрова комп'ютерна залежність або комп'ютерна гаджетозалежність (Т. Бальбот, О. Гришина, О. Литвиненко, С. Риженко, Л. Юр'єв та ін.), кіберадикція (М. Кошенова, Є. Осипов), гейм-адикція

(А. Котляров, В. Плешаков, О. Чикова та ін.), комп'ютерна залежність (А. Акопов, М. Кабакова, Ф. Щеглов), ігрова адикція (І. Іванов, П. Мунтян).

По-друге, на сьогоднішній день місце гаджетозалежності в структурі адиктивної поведінки чітко не визначено. Уважаємо, це пов'язано зі стрімким прогресом у сфері комп'ютерних технологій, який не дозволяє вченим такими ж швидкими темпами вивчати даний феномен. Буквально щороку підвищуються якісний і кількісний показник у виробництві комп'ютерних ігор. При цьому тимчасові рамки вивчення особливостей комп'ютерної гаджетозалежності за допомогою різних методів соціальної роботи є набагато ширшим.

Так, для позначення нових форм поведінкових адикцій, пов'язаних із високими технологіями, В. Друзін пропонує термін «технологічні залежності», які автор поділяє на пасивні і активні [3, с. 16]. Пасивні технологічні залежності припускають бездіяльність людини, наприклад, постійне переглядання певних телевізійних програм. У разі активних технологічних залежностей адикт вживає спеціальні дії, як, наприклад, при комп'ютерній гаджетоманії – пошук комп'ютерних ігор, спілкування в чатах з такими ж ігроманами, постійні маніпуляції з мишкою і клавіатурою тощо.

У свою чергу, А. Котляров [4, с. 45] виділяє п'ять основних типів інтернет-залежності: комп'ютерна залежність, компульсивная навігація в Мережі, перезавантаженість інформацією, кіберкомунікативна залежність, кіберсексуальна залежність. Гаджетозалежність автор відносить до комп'ютерних залежностей, розуміючи під нею обсессивну (від «одержимість») пристрасть до роботи з комп'ютером.

А. Акопов гаджетоманію відносить до розряду технологічних аддикцій. При цьому автор підкреслює спірність питання винесення технологічних адикцій в окрему групу у зв'язку з її невизначеною феноменологічної самостійністю. На думку О. Єгорова, це пов'язано з тим, що об'єкт залежності є предметом залежності, засобом реалізації поведінкових форм адиктивної поведінки [5, с. 23].

Відомий вітчизняний дослідник В. Менделевич однією з найбільш поширених форм поведінки, що відхиляється поза психопатологічних рамок вважає надцінні психологічні захоплення, під якими розуміє підвищений інтерес до чого-небудь з формуванням упередженого емоційного ставлення. У цю групу нехімічних залежностей автор на ряду з гемблінгом, трудовогоголізмом, фанатизмом відносить і психологічну залежність від комп'ютерних ігор [6].

Т. Бальбот виділяє позитивні, змішані і негативні соціально-психологічні залежності. Залежність від комп'ютерних ігор автор вважає переважно дитячою та відносить до позитивних інформаційних залежностей, коли дитина оперує інформацією, яка йде з екрану в процесі гри маніпулюючи мишкою – пультом управління [7, с. 46].

У рамках субстанціональних (нехімічних) адикцій А. Котляров виділяє наступні форми активності за комп'ютером, які приводять до залежності: залежність від ігор за комп'ютером (гейм-адикція); залежність від мережевих дій (інтернет-адикція); залежність від кримінальних дій за допомогою комп'ютера (хакінг і інші варіанти кримінального програмування) [4, с. 83].

В. Позднякова в структурі адиктивної поведінки виділяє інтернет-адикцію, в яку, на його думку, входять пристрасть до комп'ютерних ігор або програмування; патологічна прихильність до опосередкованих Інтернетом азартних ігор, онлайн-аукціонів або електронним покупкам, котрі поглинюються віртуальним спілкуванням і компульсивним блуканням у віддалених базах даних у процесі пошуку нової інформації [8, с. 233-234].

У свою чергу М. Кошенова виділяє гаджетозалежність та інтернет-залежність. Автор вважає, що комп'ютерна залежність може виникати раніше, ніж інтернет-залежність, наприклад, у вигляді пристрасті у дітей, навіть дошкільного віку до комп'ютерних ігор. Ця пристрасть, у свою чергу, може стати патологічним феноменом і перетворитися в гаджетозалежність [9, с. 172].

Отже, можемо констатувати про те, що гаджетозалежність, гейм-адикцію, кіберадикцію, ігрову адикцію, комп'ютерну ігromанію варто розуміти як

синонімічні поняття, які позначають патологічну пристрасть людини до постійного проведення часу за комп'ютерною грою.

Підсумовуючи, зазначимо, використання методологічного потенціалу системного, порівняльного, культурологічного підходів дозволяє констатувати наявну небезпеку надмірного захоплення комп'ютерними іграми, яка з кожним роком зростає. Надалі украй важливими залишається розкриття практично спрямованих питань вивчення комп'ютерної адикції, пов'язаних із діагностикою гаджетоманії, соціальною профілактикою і психотерапією залежної поведінки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. ВОЗ офіційно признав ігрову залежність захворюванням. *Психологічна газета*. URL: <https://psy.su/feed/7472/>
2. Українське бюро консалтингу та логістики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Друзін В. О. Вплив віртуальної реальності на образ Я (на прикладі рольових комп'ютерних ігор): автореф. дисер. ... канд. психол. наук. Луцьк, 2019. 27 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/vliyanie-virtualnoi-realnosti-na-obraz-ya-na-primere-rolevykh-kompyuternykh-igr>
4. Котляров О.В. Інші наркотики або Номо Addictus: людина залежна. Миколаїв : Новотвір, 2016. 480 с.
5. Акопов А. П. Номо Gamer: Психология компьютерных игр. Х. : Независимая фирма «Класс», 2014. 200 с.
6. Менделевич В. Д. Керівництво по адиктології. Дрогобич : Мовочас, 2017. 768 с.
7. Бальбот Т. Ю. Компьютерная зависимость: формирование, диагностика, коррекция и профилактика. Днепропетровск : ДГУ, 2016. 196 с.
8. Позднякова В.С. Проблема ігрової залежності серед дітей (на на прикладі гаджетозалежності). *Вісник КІП. Серія «Психологія»*, 2016. №7. С. 233-236. URL: <http://visnykpb.kpi.ua/>

9. Кошенова М.І. До типології особистості комп'ютерних геймерів *Актуальні проблеми соціальної психології*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Особистість дошкільника в нових соціокультурних реаліях». Х.: Вид-во ХНПУ, 2017. С.170-180. URL: <https://nauka.udpu.edu.ua/1-3-osoblyvosti-rozvytku-sotsialnoji-kompetentnosti-pidlitkiv-pry-proektuvanni-navchalno-vyhovnoho-protsesu/>

РОЛЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ

Каліберда Наталія Володимирівна,

викладачка кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей
Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна

Анотація: У сучасній професійній освіті змінилися тенденції від простого, пасивного здобуття знань до формування навичок і вмінь саморозвитку та самонавчання. Це означає, що більшість навчального часу студенти проводять самостійно, працюючи поза аудиторією. У статті розкрито сутність поняття «самостійна робота студентів».

Ключові слова: самостійна робота студентів; електронні ресурси; робоча програма; навчальна дисципліна; комплексний підхід.

Базові принципи, покладені сьогодні в основу вищої професійної освіти, полягають у формуванні високорозвиненої особистості майбутнього фахівця, здатного самостійно збагачувати й поглиблювати свої знання у сфері професійної діяльності.

Навички саморозвитку студентів є найважливішими технологіями вищої освіти загалом. Залежно від обраної професії та характеру майбутньої роботи, фахівець повинен володіти глибокими, базовими знаннями, фаховими вміннями та навичками у своїй сфері, особливо якщо йдеться про майбутніх працівників системи охорони здоров'я.

У процесі самостійної роботи студентів формуються індивідуальні якості студента, такі як: мотивація в навчанні, самоорганізація, самостійність, прагнення до саморозвитку, удосконалюються особистісні особливості майбутнього фахівця.

Під самостійною роботою ми розуміємо сукупність усієї самостійної діяльності студентів як у навчальній аудиторії, так і поза нею, в контакті з

викладачем і за його відсутності [3].

До основних принципів організації самостійної роботи студентів належать: принцип інтерактивності, індивідуалізації навчання, принцип зовнішнього та внутрішнього контролю, принцип науковості, що дає змогу розв'язувати поставлені завдання на високому сучасному рівні.

Сутність самостійної діяльності студентів розкривається через комплексний підхід, орієнтований на формування багатосторонніх навичок: гнучкості мислення, творчого підходу до розв'язання завдань, здатності систематизувати вивчений матеріал, уміння акумулювати увагу та переключати її з одного завдання на інше.

Зміст самостійної роботи студентів регламентується «Положенням про робочу програму навчальної дисципліни».

Види самостійної роботи студентів у вищому медичному навчальному закладі складаються з навчальної, дослідницької та наукової роботи.

Мета навчальної самостійної роботи студентів полягає в оволодінні теоретичними знаннями, уміннями та навичками зі спеціальності. Під час виконання самостійної роботи студенти вчаться систематизувати і закріплювати отримані теоретичні знання та застосовувати їх на практиці. У студентів формуються навички самостійного поглиблення та розширення теоретичних знань; формуються вміння використовувати довідкову документацію та спеціальну літературу.

Проводячи дослідницьку самостійну роботу, студенти розвивають свої пізнавальні здібності, активізують самостійність мислення, здатність до саморозвитку, вдосконалення та самоорганізації. Саме в цей час формуються загальні та професійні компетенції майбутніх фахівців.

Згідно з нормативною документацією самостійна робота студента може складатися з опрацювання теоретичного матеріалу; підготовки до практичних і семінарських занять; підготовки до контрольних робіт; виконання домашніх завдань; підготовки до участі в наукових конференціях; написання рефератів; самостійного вивчення питань, які не розглядаються під час аудиторних занять;

перекладу іноземних текстів; написання історій хвороби [1].

Не малий вплив на самостійну роботу студентів має складання плану, в якому необхідно враховувати загальний обсяг годин, що відводяться на самостійну роботу з дисципліни, види самостійної роботи, заплановані для виконання студентом, загальний тижневий бюджет часу студента (45 академічних годин). Навчальний матеріал дисципліни, передбачений робочою програмою для засвоєння студентом у процесі самостійної роботи, вноситься на підсумковий контроль разом із навчальним матеріалом, який опрацьовувався під час проведенні аудиторних занять [1].

Усі види самостійної роботи студентів можна поділити на обов'язкові та другорядні (додаткові).

Обов'язкові види самостійної роботи прописані в програмі дисципліни і надалі підлягають перевірці та оцінюванню викладачем. До цього виду самостійної роботи належать підготовка до практичних занять, вивчення теоретичного матеріалу під час підготовки до лабораторних робіт, розв'язання кейсів під час вивчення історії хвороби пацієнта, виконання всіляких письмових завдань.

До другорядних видів самостійної роботи відносимо підготовку до участі з доповіддю на засіданні клубу «Lingvo», «Speaking Club», а також участь у студентській науковій конференції.

Більше того, виконуючи самостійну роботу, студент повинен навчитися усвідомлено та самостійно вивчати навчальний матеріал, а потім наукові джерела. Вся самостійна робота студентів має бути забезпечена методичними матеріалами: робочою програмою дисципліни, підручником, методичними посібниками, а також списком літератури, що рекомендується.

Під час самостійної роботи студентів закладаються основи самоорганізації та самовиховання з тим, щоб прищепити вміння надалі безперервно підвищувати свою професійну кваліфікацію, що особливо необхідне медикам.

На початковому етапі самостійної роботи вирішальна роль належить

викладачеві, який має враховувати базові знання студентів, наявний досвід, характерні, а також індивідуальні здібності конкретної особистості.

Основне завдання викладача при організації самостійної роботи студентів поглибити та розширити знання студентів з предмету, сформувати мотивацію до навчальної, а також дослідницької діяльності, а на старших курсах – до наукової діяльності.

Систематична самостійна робота щодо іноземної мови допомагає студентам розвивати такі особисті якості як самостійність, активність, цілеспрямованість. Цілеспрямованість у вивченні іноземної мови це вияв волі студента, вміння чітко ставити цілі та завдання та планомірно їх добиватися, зосереджуватись на досягненні конкретної мети, що надалі позитивно впливатиме на професійну підготовку.

Як відомо, контроль результатів самостійної роботи студентів здійснюється в межах часу, відведеного на обов'язкові навчальні заняття та позааудиторну самостійну роботу студентів з дисципліни, може відбуватися у письмовій, усній чи змішаній формі.

Самостійна робота студентів підлягає оцінюванню відповідно до таких критеріїв: уміння здійснювати аналіз та синтез вивченого матеріалу; вміння застосувати у конкретній комунікативній ситуації отримані знання; вміння самостійно здійснювати пошук необхідної інформації; вміння аргументувати свою думку.

У Дніпровському національному університеті створено всебічні умови для розвитку самостійної, дослідницької та наукової активності студента. Система внутрішнього забезпечення якості вищої освіти в університеті оснащена різноманітними електронними ресурсами для самостійної роботи студентів: RATOS, Moodle, он-лайн курси на платформі EdX, Teams. Кожна дисципліна забезпечена навчально-методичними матеріалами електронних ресурсів відповідно до встановлених нормативів.

Форми та методи самостійної роботи як виду навчальної діяльності спрямовані на формування пізнавальних здібностей студентів, їх безперервну

самоосвіту та тісно пов'язані між собою. Форми навчання відбивають організаційну складову освітнього процесу [2, с. 29].

Таким чином, форми самостійної роботи студента можуть відрізнятися залежно від мети, характеру, дисципліни, обсягу годин, визначених навчальним планом. СРС допомагає студенту якісно підготуватися до практичних і лабораторних занять; вивчити автентичні історії хвороб; вивчити в межах програми курсу теми, що не розглядаються на практичних заняттях; навчитися писати тематичні доповіді, анотувати наукові статті; мотивує студентів до творчого підходу у формуванні комунікативних умінь; дає змогу індивідуалізувати спосіб здобуття знань.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. «Положення про систему внутрішнього забезпечення якості вищої освіти у ДНУ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.dnu.dp.ua/docs/dnu/polozhennya/Polozhennya_Yakist'_osvity_DNU_2020.pdf. Дата доступу: 11.11.2023.
2. Драч, І. І. Самостійна робота студентів вищих навчальних закладів як важливий елемент сучасної підготовки фахівців. *Нові технології навчання*. 2004. № 37. С. 86–90.
3. Тамаркіна О. Л. Роль викладача в організації самостійної роботи студентів ВНЗ. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. Одеса: Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій. 2018. № 7. С. 122-125.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ МОВЛЕННЯ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНОГО ЦЕНТРУ

Коломоєць Таміла Григорівна

кандидат соціологічних наук,
старший викладач кафедри
дошкільної освіти

Криворізького державного педагогічного університету

Лясковська Ірина Ігорівна

студентка

Криворізький педагогічний університет

м. Кривий Ріг, Україна

Анотація: У статті розглядаються теоретико-методичні аспекти здійснення психолого-педагогічного супроводу дітей з порушенням мовлення в умовах інклюзивно-ресурсного центру. Автором з'ясовано, що психолого-педагогічний супровід – це комплексний метод практичного здійснення процесу супроводу дитини фахівцями, використовуючи мультидисциплінарний підхід, який включає в себе цілісну організаційну модель, яка супроводжується злагодженою роботою, спрямовується на досягнення психолого-педагогічних завдань. У статті зазначено, що успішність реалізації психолого-педагогічного супроводу дітей з порушенням мовлення забезпечується дотриманням принципів передбаченими організаційно-методичними засадами інклюзивної освіти, які включають: системність надання корекційно-розвиткових занять; врахування індивідуальних та вікових особливостей; систематичну співпрацю з батьками та спілкуванням з однолітками; досягнення ситуації успіху; здійснення систематичного моніторингу навчальної діяльності; дотримання послідовності та поетапності. Спираючись на результати аналізу наукових джерел у статті висвітлено основні завдання інклюзивно-ресурсних центрів, які спрямовані на: здійснення психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини; організації

інклюзивного навчання в закладі освіти; здійснення різнобічного розвитку дитини, враховуючи її особливості; надання комплексу психолого-педагогічних послуг; проведення моніторингу динаміки результатів навчальної, виховної та корекційно-розвиткової роботи; консультування родин з наданням психологічної допомоги; міждисциплінарну взаємодію фахівців.

Автор акцентує увагу на чітко організованій роботі мультидисциплінарної команди, яка діагностує особливості розвитку дитини, розробляє технології, методи та прийоми логопедичного впливу, попереджує виникнення вторинних порушень, здійснює підбір логопедичних, психологічних та методичних рекомендацій відповідно до вікових особливостей, формує позитивну мотивацію дитини.

Дослідження наукової літератури дозволило зробити висновок, що психолого-педагогічний супровід дітей з порушенням мовлення в умовах інклюзивно-ресурсних центрів здійснюється ефективно при дотримання основних напрямків роботи, які спрямовані на ранню комплексну діагностику психофізичного розвитку дитини з наданням ранньої корекційної допомоги дитині, здійснюючи підтримки батьків з їх залученням до команди спроводу та тісної взаємодії всіх учасників мультидисциплінарної команди.

Ключові слова: інклюзивно-ресурсний центр, психолого-педагогічний супровід, діти з порушенням мовлення, мультидисциплінарна команда, інклюзивне навчання.

Зміст особливих освітніх потреб дитини визначаються особливостями порушень психофізичного розвитку (сенсорних, моторних, комунікативних, інтелектуальних, аутистичних), які переважно мають вроджений характер або набуваються в ранньому віці, і пов'язані, насамперед, із втратою здоров'я. Серед цих дітей багато таких, що мають інвалідність. Тому, звісно, на відміну від здорових, діти з психофізичними порушеннями потребують значно більшої турботи і піклування з боку батьків, педагогів та всебічної підтримки суспільства в цілому [11, 9].

Відповідно до Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» психолого-педагогічний супровід визначається, як системна діяльність практичного психолога та корекційного педагога, спрямована на створення комплексної системи клініко-психологічних, психолого-педагогічних і психотерапевтичних умов, що сприяють засвоєнню знань, умінь і навичок, успішній адаптації, реабілітації, особистісному становленню особи, нормалізації сімейних стосунків, її інтеграції в соціум [3].

Першим термін «супровід» згадувався у працях Г.Бардієра, який говорив про значення супроводу для дітей з особливими потребами з перших днів життя. Тому доцільно визначити поняття психолого-педагогічного супроводу - як системи спільної роботи психологів, педагогів, корекційних педагогів, батьків, яка направлена на створення сприятливих соціально-психологічних умов для дітей з проблемами в розвитку, від яких залежить покращення їх психофізичного стану й успішність адаптації в суспільстві загалом [4, 20].

Науковиця С. Миронова розглядає психолого-педагогічний супровід в інклюзивній освіті як взаємоузгоджену комплексну діяльність мультидисциплінарної команди, яка спрямовує зусилля на створення необхідних умов, що сприяють розвитку особистості дитини, засвоєнню нею знань, умінь і навичок, успішної адаптації, реабілітації, її самореалізації та інтеграції в соціум [12, 46].

Видатний український вчений М. Ярмаченко визначає психолого педагогічний супровід дитини з ООП як комплексну технологію, яка спрямована на підтримку і допомогу учасників освітнього процесу у виконанні навчальних завдань, вихованні, всебічного розвитку та соціалізації дитини [8, 178].

Такі дослідники як А.Конопльова та Т. Лещинська стверджують, що психолого-педагогічний супровід розвитку дитини з особливими освітніми потребами передбачає запобігання негативних моментів, надані підтримки кожній дитині. На їхню думку, особливо важливо дотримуватися комплексного

фахового підходу, який забезпечить злагоджену взаємодію всіх учасників процесу [11, 18]. Тому потрібно розуміти, що психолого-педагогічний супровід це не тимчасова подія, а процес довготривалої роботи, який спрямовується на вивчення особливостей розвитку дитини та своєчасне надання різнопланової підтримки із сприянням у вирішенні питання здобуття освіти дитиною, яка потребує корекції психофізичного розвитку.

Особливо важливо при здійсненні психолого-педагогічного супроводу дітей, які мають порушення мовлення дотримуватися принципів передбачених організаційно–методичними засадами інклюзивного навчання, які є фундаментом організації супроводу, визначають чіткі напрямки та вимоги, встановлюючи кінцевий результат роботи. До принципів психолого-педагогічного супроводу відносяться:

1. Принцип системності надання корекційно-розвиткових занять в поєднанні з реабілітаційними завданнями. Важливо створювати ситуацію успіху та прогнозувати позитивний результат роботи, враховуючи вторинні порушення та розвиток дитини на наступних етапах корекційно-розвиткової роботи.

2. Принцип індивідуальних та вікових особливостей характеризується визначенням основних етапів, шляхів, засобів та способів супроводу для дітей, які мають порушення мовлення. Необхідно вміти аналізувати та співставляти рівень порушень з рівнем розвитку дитини.

3. Принцип інтеграції зусиль найближчого соціального оточення передбачає систематичну співпрацю з батьками, спілкування з однолітками, без яких психолого-педагогічний супровід для дітей з особливими освітніми потребами стає недостатньо ефективним.

4. Принцип позитивного спрямування направлений на досягнення ситуації успіху. В процесі діяльності дитина з порушенням мовлення отримує нові знання, навички та вміння, відчуває внутрішнє задоволення, вірить у власні сили.

5. Принцип безпеки та надійності базується на прийнятті фахівцями

психолого-педагогічного супроводу усіх проблеми дитини, дотриманні професійної етики та розумінні «не нашкодити дитині».

6. Принцип моніторингу передбачає систематичний моніторинг дитини, яка отримує комплексний супровід.

7. Принцип послідовності та поетапності передбачає обов'язкове визначення кінцевої мети, очікуваних результатів супроводу. Важливо фіксувати проміжні результати, визначати кількість етапів з метою створення загальної стратегії та плану дії в процесі супроводу [5, 116].

Такі вітчизняні вчені як В. Бондар, І. Іванова, А. Колупасва, О. Савченко О. Столяренко, А. Шевчук, займалися вивченням проблеми залучення дітей з особливими потребами до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах з обов'язковою реабілітацією та соціалізацією [11, 13].

Відомий вітчизняний науковець-практик В. Сухомлинський стосовно дітей з особливими освітніми потребами стверджував, що «навчати і виховувати таких дітей треба у звичайній школі: повноцінне середовище, що постійно інтелектуально збагачується, – одна з найважливіших умов їх порятунку» [7, 129]. В своїй системі поглядів В. Сухомлинський розглядає принцип неповторності кожної дитини, а також принцип визнання відсутності нездібних дітей та індивідуалізації навчально-виховного процесу.

Супровід дітей з ООП в освітньому процесі спеціальних закладів освіти визначається як комплексний метод практичного здійснення процесу супроводу дитини фахівцями, використовуючи мультидисциплінарний підхід, який включає в себе цілісну організаційну модель, яка супроводжується злагодженою роботою, спрямовується на досягнення психолого-педагогічних завдань.

Реформування системи освіти в Україні стосовно дітей з ООП в умовах інклюзивного навчання сприяло розробленню нової експертної оцінки розвитку дитини. Державою було прийняте рішення створити інклюзивно-ресурсні центри, які мають здійснювати комплексну оцінку розвитку дітей з ООП. Основним документом, передбаченим статтею 20 Закону України «Про освіту»,

який забезпечую врахування індивідуальних потреб та можливостей дітей з особливими освітніми потребами з метою забезпечення психолого-педагогічного супроводу в інклюзивних групах та класах з інклюзивним навчанням являється розроблене МОН України «Примірне положення про команду психолого-педагогічного супроводу». Даним документом визначається комплексна система заходів з організації освітнього процесу та розвитку дитини, передбачена індивідуальною програмою розвитку [10]. Чітко визначені принципи, завдання та функції, порядок організації діяльності команди супроводу дітей з особливими освітніми потребами, надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг даним дітям, які здобувають освіту в інклюзивних групах та класах з інклюзивним навчанням [3].

Запровадження інклюзивного навчання вимагає змін існуючих моделей загальної та спеціальної освіти та дає змогу забезпечити створення системи допомоги дітям з мовленнєвими порушеннями з повним залученням їх у загальноосвітній процес. Тому досить актуальним є запровадження теоретико-методичних засад, розроблених командою науковців під керівництвом М. Порошенко, для здійснення психолого-педагогічного супроводу дітей з порушенням мовлення в умовах інклюзивно-ресурсного центру [6].

Досить важливим аспектом в реформуванні освіти являється запровадження педагогіки партнерства, яка є основою для здійснення ефективного психолого-педагогічного супроводу. Для інклюзивного навчання такий підхід досить актуальний та базується на міждисциплінарній взаємодії фахівців та батьків з подальшою реалізацією психолого-педагогічного супроводу.

У загальній педагогіці партнерство досліджували В. Сухомлинський Л. Гуцуляк [2, 36]. У спеціальній педагогіці його розглядали переважно через призму корекційної спрямованості навчання та комплексної допомоги дітям з особливими освітніми потребами (В. Бондар, Л. Вавіна, А. Вільшанська,

С. Миронова). Особливо актуальною проблема командної взаємодії набула в останні роки в зв'язку з введенням інклюзивного навчання (М. Буйняк, І. Демченко, І. Луценко, С. Миронова) [11, 55].

Саме педагогіка партнерських відносин покладена в основні завдань психолого-педагогічного супроводу дітей . Психолого-педагогічний супровід для дітей з порушенням мовлення відповідно до організаційно-методичних засад діяльності інклюзивно-ресурсних центрів включає в себе такі завдання:

1. Комплексна психолого-педагогічна оцінка розвитку дитини, яка має мовленнєві порушення в інклюзивно-ресурсному центрі з визначеним рівнем підтримки та рекомендаціями для команди психолого-педагогічного супроводу.

2. Організація навчання в інклюзивному загальноосвітньому навчальному закладі в поєднанні з корекційно-розвитковим складником.

3. Різнобічний розвиток дитини з мовленнєвими порушеннями враховуючи її здібності та інтереси.

4. Збереження та зміцнення здоров'я.

5. Надання комплексу психолого-педагогічних послуг враховуючи стан її здоров'я , особливості психофізичного розвитку та освітніх потреб.

6. Моніторинг динаміки результатів навчальної, виховної, корекційно-розвиткової роботи, змін у стані здоров'я, інтелекту, емоційно-вольової- сфери.

7. Консультування родини

8. Надання батькам психологічної допомоги

9. Міждисциплінарна взаємодія фахівців [6, 121].

Неможна оминати дослідження вітчизняних вчених, Л. Гречко та Н. Шматко, які вказували на велике значення здійснення вчасного психолого-педагогічного супроводу та ефективності надання корекційних занять [11, 14].

Сучасні дослідження вказують на обрання індивідуальної моделі психологічного супроводу, враховуючи індивідуальні особливості дитина для реалізації корекційно-реабілітаційних завдань, які передбачають використання

спеціальних прийомів та психолого-педагогічних методик з метою допомогти таким дітям організувати правильний та ефективний психолого-педагогічний супровід, який буде здійснюватися за такими напрямками як:

- діагностика сенсорних порушень, порушень інтелекту;
- психодіагностика емоційної та поведінкової сфери;
- формування навичок самообслуговування, саморозвитку, самосприймання, самореалізації;
- формування навичок соціального пристосування;
- психологопедагогічне обстеження дитини
- діагностика психомоторного розвитку;
- визначення механізмів мовленнєвого порушення, первинних та вторинних порушень;
- виявлення психологічних особливостей дитини і розвиток конітивних функцій;
- розвиток емоційного контакту з оточуючими [11, 18].

На основі наукових досліджень, відповідно до сучасних наукових підходів ми можемо стверджувати, що своєчасно організована психолого-педагогічна підтримка надає можливість попередити появу вторинних відхилень в розвитку дитини з порушеннями мовлення. Досить важливо, при здійсненні психолого-педагогічного супроводу дітей з порушеннями мовлення враховувати цілеспрямовану та чітко організовану роботу мультидисциплінарної команди фахівців, яка базується на таких завданнях:

1. Діагностика особливостей розвитку дитини з ООП з метою прогнозування шляхів розвитку мовлення.
2. Розробка технологій, методів, прийомів та засобів корекційно логопедичного впливу на розвиток мовлення дитини.
3. Попередження виникнення вторинних порушень.
4. Визначення загальних та конкретних завдань корекційно-логопедичного супроводу дітей з порушеннями мовлення.

5. Підбір логопедичних, психологічних, педагогічних науково-методичних рекомендацій відповідно до вікових особливостей дитини для здійснення ефективного корекційно-розвиткового супроводу.

6. Формування позитивної мотивації дитини в процесі корекційно-логопедичного супроводу задля розвитку мовлення та формування впевненості у власних силах, відчуття успіху.

Супровід дітей з порушеннями мовлення характеризується деякими особливими аспектами та функціями. Учасники команди супроводу мають володіти знаннями про кожну дитину, враховувати її індивідуальні особливості, розуміти анатомо-фізіологічні особливості організму, враховуючи функціональні порушення, аналізувати соціальні чинники розвитку та мати достатню базу знань з надання підтримки дітям з порушеннями мовлення. Для дітей з мовленнєвими порушеннями характерна нестійка увага і пам'ять, особливо мовна, не в повній мірі розуміють словесну інструкцію, не контролюють власну пізнавальну діяльність, знижена розумова працездатність. При цьому також спостерігаються затримки у формуванні мотиваційної сфери, порушений розвиток моторики та орієнтації в просторі. Якщо не проводити своєчасно комплексну корекційну роботу у дітей труднощі матимуть більш глибокий характер та в подальшому призведуть до небажання навчатися, зниження пам'яті, труднощів при опануванні письма, читання, до поганого засвоєння граматики [11, 97].

Важливо зазначити роль батьків при здійсненні психолого-педагогічного супроводу дітей з порушеннями мовлення. Дослідниця Т. Коломоєць наголошує на необхідності взаємодії фахівців і батьків дітей з ООП особливими освітніми потребам в умовах інклюзивної освіти. Адже при реалізації успішної взаємодії дитини, батьків та фахівців, забезпечується успішна соціалізація дитини з особливими освітніми потребами [1, 117].

Отже, при здійсненні психолого-педагогічного супроводу дитини, яка має порушення мовлення має значення дотримання основних напрямків роботи таких як: рання діагностика порушення, здійснення комплексної діагностики

психофізичного розвитку дитини, надання ранньої корекційної допомоги дитині, забезпечення допомоги родині та залучення до тісної співпраці в рамках супроводу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні питання корекційної освіти: зб.нук.праць Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнко Вип. 14, 2019. С. 115- 125 URL: <https://aqce.com.ua/vipusk-n14-2019/kolomojec-tg-vzajemodija-fahivciv-i-batkiv-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami.html>
2. Войтко В.В. Педагогіка партнерства у педагогічній діяльності Василя Сухомлинського. Педагогіка партнерства: реалії та перспективи : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конференції, присвяченої ІНКЛЮЗИВНЕ НАВЧАННЯ В КОНТЕКСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ СУХОМЛИНСЬКОГО 145 104-й річниці від дня народження В. Сухомлинського, 11-12.10.2022 / уклад. О.Е. Жосан, В.В. Войтко. Кропивницький, 2022. С. 35-43. ULR: <https://bit.ly/3YndXJA>.
3. Закон України про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>
4. Науково-методичні засади діяльності психологічної служби: навчально-методичний посібник/ в 2 т. Т.1/ [за ред. В. Г. Панка, І. І. Цушко]. К. : Ніка-Центр. 2005. 328 с.
5. Основи інклюзивної освіти. Навчально-методичний посібник: / за заг. ред. Колупаєвої А.А. – К.: «А.С.К.», 2012. – 308 с.
6. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів: навчально-методичний посібник / За заг. ред. М.А. Порошенко та ін. – Київ : 2018. – 252 с.
7. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості. Вибрані твори : в 5-ти т. К.: Радянська школа, 1976. Т. 1. 654с
8. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. К.: Пед. думка, 2001. 514 с. – С.2

9. Порошенко М.А. Інклюзивна освіта : навчальний посібник. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с. URL: <http://poroshenko.com/data/group/21/site2-bff4eba3e5.pdf>
10. Про затвердження Примірного положення про команду психологопедагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти : Наказ МОН України від 08.06.2018. № 609. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text>
11. Психолого-педагогічні засади технологій супроводу дітей з особливими освітніми потребами у процесі соціально інтеграції. Колективна монографія За науковою редакцією А. Г. Обухівської, Т. Д. Ілляшенко Київ Ніка-Центр 2020
12. С. Миронова. Нова українська: особливості організації освітнього процесу учнів початкової школи в інклюзивних класах. Навчально методичний посібник. Тернопіль. Астон. 2020

**МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У
ДОШКІЛЬНИКІВ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ**

Коломоєць Таміла Григорівна

канд. соц. наук, доцент

Томашук Поліна Володимирівна

Студентка

Криворізький державний педагогічний університет

м. Кривий Ріг, Україна

Анотація. У цій статті розглядається специфічний розвиток навичок комунікації у дітей дошкільного віку з розладами спектру аутизму (далі – РСА). Порухення соціальної взаємодії і комунікації є ключовою ознакою аутистичного розладу. Представлено унікальні методи розвитку комунікативних навичок у дітей з РСА. Ці методи включають альтернативні методи спілкування, інтерактивні технології та спеціалізовані мобільні додатки та програми.

Ключові слова: розлади спектру аутизму, діти дошкільного віку, формування комунікативних навичок, альтернативні методи комунікації, інтерактивні технології, спеціальні додатки і програми .

Вступ. Для дітей дошкільного віку з РСА набуття ефективних засобів спілкування має вирішальне значення, оскільки комунікативні навички є надзвичайно цінними і важливими для соціалізації. Однак розвиток цих навичок може бути складним завданням для дітей з РСА. Тим не менш, із застосуванням відповідних методів і прийомів корекційний прогрес на рівнях спілкування дітей є ймовірним. У цьому рукописі обговорюються методи і засоби, які виявилися корисними для вдосконалення комунікативних навичок дітей дошкільного віку з РСА.

Аналіз останніх досліджень. Останні дослідження в галузі навчання

дітей з РСА (Т. Коломоєць, І. Марченко, К. Островська, Т. Скрипник, Д. Шульженко, М. Шеремет та ін.) свідчать про необхідність індивідуального підходу та спеціалізованих методик для розвитку комунікативних навичок у цих дітей [1].

Виклад основного змісту дослідження. Щоб заохотити комунікативні навички у дітей з РСА, необхідно використовувати альтернативні методи. Ці техніки можуть включати жести, мовні ігри, значки та різні інші способи передачі емоцій, бажань і потреб. Мета цих методів полягає в тому, щоб діти з РСА могли активно та впевнено брати участь у процесі спілкування шляхом у створеному розвивальному середовищі [2].

На початковому етапі корекції розладу спектру аутизму, використання альтернативних методів спілкування вважається корисною стратегією розвитку комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку. У дітей з РСА можуть бути обмеження вербального вираження, але це не означає повну нездатність спілкуватися.

Метод жестової мови представляє альтернативний спосіб спілкування. За допомогою послідовності рухів рук і жестів можна передати повідомлення. Значною перевагою мови жестів є те, що діти з діагнозом РСА можуть використовувати її для вираження та передачі своїх емоцій, думок і прохань. Важливо, що їх взаємодія з іншими не обмежена, оскільки їхні комунікативні здібності залишаються активними.

Використання доповнювальних та альтернативних засобів зв'язку (ААС) є ще одним важливим методом. Такі інструменти, як спеціальні картки, таблиці, символи та електронні пристрої, можуть дозволити дітям з аутизмом взаємодіяти з оточенням. Ці інструменти можуть містити зображення предметів, дій або емоцій, які дають дітям можливість виражати свої бажання та потреби унікальними способами [3].

Паралельно з аугментативними засобами, використання сучасних технологій, наприклад, спеціальних додатків для комунікації на планшетах або смартфонах, може суттєво сприяти полегшенню спілкування з дітьми, які

мають РСА. Ці додатки дають змогу дітям робити вибір між зображеннями або символами для створення повідомлення, яке може бути висловлене аудіально або візуально.

Включення інтерактивних ігор є важливим елементом для виховання здібностей комунікації дошкільників старшого віку з аутизмом. Застосування цих ігор створює безпечну, захоплюючу зону як для навчання, так і для спілкування. Техніка, яка виявляється ефективною, полягає в застосуванні засобів рольових ігор, які дають можливість дитині відтворити різноманітні сценарії спілкування, навіть у випадках, коли вербальне спілкування виявляється складним.

Для вдосконалення комунікативних навичок досить корисними є інтерактивні мовленнєві вправи. Одним із прикладів цього може бути ситуація, коли батьки або вчителі дають завдання дитині. Тоді дитина мала б або описати картинку, відповісти на запитання когось іншого, хто грає в гру, або розповісти історію на певну тему. Ця конкретна діяльність спонукає дитину активно використовувати мову для передачі інформації, що, у свою чергу, допомагає розвивати її комунікативні здібності.

Спільні музичні чи мистецькі проекти можна включати в інтерактивні ігри, заохочуючи дітей до співпраці та розвитку творчих здібностей шляхом спільного виконання пісень, танців або сценаріїв ігор. Це сприяє зміцненню навичок спілкування та співпраці між дітьми.

Експерти розглядають розлади спектру аутизму як всеохоплюючу структуру розвитку, що характеризується обмеженим спілкуванням, соціальною взаємодією, обмеженими інтересами та стереотипними моделями поведінки. Ці діти часто не зацікавлені в розмові з іншими, їм важко усвідомити свої дії. Вони часто віддають перевагу мобільним гаджетам, оскільки вони можуть передбачити результати їхньої взаємодії. Отже, використання технології доповненої реальності як засобу навчання краще відповідає унікальним когнітивним і перцептивним характеристикам дітей з аутизмом [3].

Значний внесок у суспільно корисне спілкування для дітей з аутизмом, можуть зробити інтерактивні ігри, оскільки вони розширюють, спрощують і покращують комунікативні здібності. Такі ігри допомагають зменшити перешкоди у спілкуванні та покращити розвиток мовлення, що забезпечує ефективну соціалізацію у майбутньому дорослому житті. Індивідуальні інтерактивні методики допомагають розкрити потенціал кожної дитини з РСА та здійснити успішну асиміляцію в суспільстві.

Для розвитку навичок комунікації у дошкільників старшого віку з РСА можна використовувати інтерактивні додатки та програми. Ці спеціалізовані програми допомагають дітям зручно та зрозуміло взаємодіяти з іншими, що виявляється значно корисним в процесі формування комунікативних навичок.

Спілкування стало доступнішим для дітей з РСА завдяки інтерактивній програмі «Proloquo2Go». Цей додаток, розроблений насамперед для дітей із вадами мовлення, використовує символи, значки та зображення, щоб допомогти висловитися або підтримати розмову. Використання такої технології покращує комунікативні навички дитини та знижує тривожність, пов'язану зі спілкуванням.

Ефективною програмою Pictello навчаємо дітей створювати власні історії життя за допомогою технологій програмних зображень, відео та аудіо. Така інтерактивна програма допомагає удосконалити їхні словесні навички та розвинути уяву.

Використання ігрових додатків також може допомогти у розвитку навичок спілкування дітей з РСА. Одним із прикладів є програма «Так чи ні», яка дозволяє дітям використовувати базову, зрозумілу мову, щоб позувати та відповідати на запитання. Як наслідок, це сприяє вмінню відповідати на запитання та спілкуватися з окремими людьми.

Щоб стимулювати мовленнєвий і соціальний розвиток дітей з РСА, залучити їх до навчання та спілкування ми застосовуємо інтерактивні додатки та програми. Ці нетрадиційні рішення викликають у них цікавість і стимулюють до активної взаємодії. Однак ми повинні користуватися

програмами з обережністю та під наглядом спеціаліста.

Для оптимальної реабілітації слід враховувати унікальні риси кожної дитини з РСА. Враховуючи, що деякі діти виявляють більш активні, особливо емоційні реакції під час інтерактивних ігор, тоді як інші можуть відчувати себе приголомшеними інтенсивним спілкуванням. Тому вкрай важливо забезпечити низку сценаріїв взаємодії, щоб кожна дитина почувалася комфортно у своєму способі спілкування.

Щоб забезпечити позитивне спілкування з дітьми з РСА, необхідно створити доброзичливу атмосферу. Це означає усунення перешкод для розуміння та надання підтримки. Поряд з цим, можливість соціалізації таких дітей, розвиток комунікативних навичок значно зростають в процесі повсякденного «живого» спілкування з однолітками, батьками, педагогами, волонтерами тощо.

Висновок. Формування навичок спілкування у дітей з аутизмом мають вирішальне значення для їх соціалізації і повноцінного самостійного життя. Виконання цієї цілі може бути досягнуто за допомогою різноманітних засобів і прийомів, а саме, поєднання інтерактивних технологій, використання альтернативних засобів спілкування, взаємодія з однолітками в процесі ігрової та навчальної діяльності, дорослими, що оточують дитину. Необхідно ретельно враховувати унікальні риси та потреби кожної дитини, щоб досягти значного прогресу в соціальній взаємодії та, в свою чергу, загального покращення розвитку особистості з аутизмом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму: монографія. Київ: Видавництво «Фенікс», 2010. 368 с.
2. Марченко І. С. Педагогічні технології комунікативного розвитку дітей із тяжкими порушеннями мовлення: навч.-метод. посіб. для студентів вищих пед. навч. заклад. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія і спец. психологія). 1-е вид. К. ДІА. 2019. 148 с.

3. Kolomoiets, T.H., Kassim, D.A.: Using the Augmented Reality to Teach of Global Reading of Preschoolers with Autism Spectrum Disorders. In: Kiv, A.E., Soloviev, V.N. (eds.) Proceedings of the 1st International Workshop on Augmented Reality in Education (AREdu 2018), Kryvyi Rih, Ukraine, October 2, 2018. CEUR Workshop Proceedings, vol. 2257, pp. 237–246. – (CEUR Workshop Proceedings (CEUR-WS.org), Vol. 2257). Acced mode: <https://lib.iitta.gov.ua/712808/>

УДК 546.23

**ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПІД ЧАС
ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ ТА ЕКОЛОГІЇ У 10-11 КЛАСАХ**

Кратко Ольга Вікторівна

к.іст.н., доцент

Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії
імені Тараса Шевченка
м. Кременець, Україна

Головатюк Людмила Михайлівна

к.б.н., доцент

Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії
імені Тараса Шевченка
м. Кременець, Україна

Польова Наталія Петрівна,

Лазарець Дарина Василівна

здобувачі вищої освіти ((другого магістерського рівня)

Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії
імені Тараса Шевченка
м. Кременець, Україна

Кратко Сергій Володимирович

здобувачі вищої освіти (першого бакалаврського рівня) НАУ

Анотація. У тезах розкрито особливості використання інноваційних технологій під час вивчення біології та екології у 10-11 класах. Розкрито мету, завдання, різновиди та особливості використання інноваційних технологій у освітньому процесі під час вивчення біології та екології у старшій школі.

Ключові слова: біологія, екологія, інноваційні технології, освітній процес, технології.

У сучасній школі під час викладання біології та екології, бути висококваліфікованим спеціалістом ніяк неможливо без знання широкого арсеналу освітніх технологій. Слово «технологія» «techne» у перекладі із грецької мови перекладається як «уміння», «мистецтво», «майстерність».

Технологія – це спектр знань про майстерність. Під інноваційними технологіями ряд педагогів, вчених називають такі які підвищують ефективність освітнього процесу, створюють у класі, школі психолого - педагогічні умови, які стимулюють у учнів розвитку мислення, навчальних вмінь та навичок і звісно формуванню позитивної мотивації до навчання.

Особливості застосування інноваційних технологій під час навчального, освітнього процесу вивчали такі педагоги, як: Юдін Ю. Г., Саввичев А. С., Громикова Ю. В., Знаменська О. А., Галесва В. Л., Громикова Н. В., Леонтович А. В. тощо.

Одним із основних завдань шкільного освітнього компоненту «Біологія і екологія» є формування наукового світогляду, пізнавального інтересу, розвиток розумових здібностей, спостережливості, уваги, уваги, теоретичного стилю мислення, пам'яті, самовдосконалення, прагнення до самоосвіти, самопізнання тощо. У методичних рекомендаціях до навчальної програми «Біологія і екологія» 10, 11 класи зауважено, що «кожен навчальний предмет, і біологію зокрема, слід розглядати як засіб розвитку особистості учня» [2].

У освітньому процес виникає необхідність змінювати традиційні системи навчання і впроваджувати альтернативні тобто інноваційні технології. Слово «інновація» має латинське походження «innovatio», що у перекладі означає «оновлення» чи «зміна». Інноваційне навчання на відміну від звичного має на меті не лише подання певної кількості знань, а і забезпечує розвиток особистості учня, через те що освітній процес організовується таким чином, що головною дійовою особою є не вчитель, а учні. Вчитель у свою чергу виконує роль того, хто допомагає вчитися і водночас сам учиться в учнів. Використання інноваційних технологій у освітньому процесі передбачає опору на самостійність учнів, а навчальні досягнення оцінюються за багатьма критеріями, зокрема такими як:

- інтелектуальний розвиток учня;
- самостійність;

- ініціативність;
- Відповідальність тощо.

Найбільш поширеними технологіями, які вчителі використовуємо в освітньому процесі різновид інноваційного навчання – *технологічний концепт проєктних технологій* орієнтує учнів під час освітнього процесу на дієвий спосіб отримання нових знань у контексті вивчення конкретної теми чи ситуації та особливості їх використання на практиці

Проєкт у перекладі із лат. «projectus» – «кинутий вперед» – це розробка завдання, пошук відповіді на питання.

Навчальний проєкт – це певні завдання учням, які сформульовані у вигляді проблеми. Це форма взаємодії учителем з учнями та учнів між собою (колектив) і у результаті спільної навчальної діяльності над вирішенням певних завдань (заздалегідь продуманих та сформульованих вчителем) учнівський проєкт який має певні вимоги щодо оформлення [2].

Інтерактивні технології це технології, яке передбачають учіння учнів, засноване на взаємодії, та навчання учнів яке побудоване на прямій взаємодії учнів із оточенням. Це різновид навчання яке занурене у спілкування, і в основі якого лежать принцип особистісно-орієнтованого навчання, участі кожного учасника освітнього процесу як шукача шляхів та засобів розв'язання проблем.

Технологія розвивального навчання яке передбачає формування в учнів активного та творчого мислення що поступово переходить в самостійне навчання; інтерактивні технології ідея яких полягає у тому, що процес пізнання нового відбувається за умови постійної активної взаємодії усіх учнів. Залежно від мети уроку та форм організації освітньої діяльності використовую різні різновиди інтерактивних технологій: технології кооперативного навчання; технології колективно-групового навчання; технології ситуативного моделювання; технології опрацювання дискусійних питань.

Інноваційний різновид як *технологія особистісно - орієнтованого навчання* передбачає створення оптимальних умов задля розвитку та становлення особистості.

На сучасному етапі методики розвитку біології та екології можна виділити наступні інноваційні технології:

✓ ***Технологія особистісно-орієнтованого навчання.***

Дана технологія базується на співпраці учителя і учнів. Для застосування названої технології необхідно провести так звану типологізацію учнів. Для цього необхідно розробити критерії особистісно-орієнтовного підходу, визначити рівень компетентності.

✓ ***Технологія розвитку критичного мислення.***

Технологія розвитку критичного мислення впроваджується із 8 класу, коли в учнів у достатній мірі формується абстрактне мислення. Як правило, дану технологія можна впроваджувати у сучасних сільських школах з невеликою чисельністю учнів у класі з перевагою середнього і достатнього рівня знань [2].

✓ ***Технологія розвиваючого і проблемного навчання.***

Розвивальне навчання базується на методах і прийомах, які активізують пізнавальну діяльність учнів. Основним методом розвивального навчання є метод гри.

На сучасному етапі методики розвитку біології та екології можна виділити наступні інноваційні технології: технологія особистісно-орієнтованого навчання, технологія розвитку критичного мислення, технологія розвиваючого і проблемного навчання, технологія інтерактивного навчання.

Останні роки у практику та освітній процес роботи вчителя впроваджуються нетрадиційні форми організації навчально-виховного процесу, тобто інноваційні технології навчання. Що забезпечує підвищення навчально-пізнавальної діяльності учнів та формування самостійності учнів, розвитку творчості.

Дуже важливо для кожного вчителя володіти сукупністю прийомів і засобів, за допомогою яких у учнів в процесі навчання буде виховується воля, виробляється зосередженість та виникає бажання вчитися, долати труднощі [3].

Урок-конференція

Конференція як інноваційна форма організації освітнього процесу передбачає об'єднання групи однією метою яка полягає у вирішенні проблеми. Творче обговорення і розв'язання визначеної проблеми визначають зміст конференції, характерною ознакою якої є дискусія щодо результатів в результаті вивчення проблеми [1].

Урок-диспут

Диспут це одна із інноваційних форм навчальної роботи з учнями, яка допомагає розвивати самостійність, логічне мислення та формувати особисті погляди та переконання. У процесі уроку-диспуту учні обговорюють не лише запропоновані вчителем питання, а і ті, які виникли під час підготовки до диспуту. Окрім того, учні набувають умінь і навичок самостійної роботи із різними джерелами інформації; формують уміння узагальнювати; оволодівають методами аналізу та синтезу; формують уміння робити висновки та вносити пропозиції.

Урок-залік

Залік це інноваційна форма, один із різновидів нетрадиційного уроку який сприяє перевірці навчальних досягнень та умінь учнів з окремої теми або усього освітнього компонента. Метою якого є оцінення рівня знань [4].

Отже, сучасна освіта поставила завдання перед освітнім процесом реформувати його та відійти від так званої авторитарної педагогіки та впровадити сучасні педагогічні технології у навчальний процес. Саме у цей напрям і зосереджена увага вчителів та методистів. Використання нетрадиційних уроків на уроках біології та екології сприяє підвищенню пізнавальної активності учнів у освітньому процесі, формуванню самостійного мислення та сприяє розвитку творчості учнів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Босенко М.І., Дейкун Д.І., Ісаєва Г.М. Дидактичні аспекти альтернативної освіти. К. Освіта, 1993.

2. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок, К. Вид-во АСК, 2003.
3. Білецька Н. Комп'ютерна підтримка формування основ наукового мислення учнів під час вивчення біології. К. Рідна школа. 2008. № 7/8. С. 53–56.
4. Буйницька О.П. Інформаційні технології та технічні засоби навчання. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 240 с.
5. Дорошенко Ю. О. Біологія та екологія з комп'ютером. К.: Вид. дім «Шк.світ»: Вид. Л. Галіцина, 2005. 128 с.

СУТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Лашта Руслан Богданович,
старший викладач кафедри поведінкових наук та
військового лідерства
Національна академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
м. Львів, Україна

В умовах відбиття збройної агресії актуальною є потреба формування у майбутніх офіцерів під час навчання у вищих військових навчальних закладах усвідомленої потреби готовності до ухвалення самостійних та обґрунтованих управлінських рішень як повноцінних суб'єктів військово-професійної діяльності, передумовою чого є належний рівень сформованості їхньої професійної рефлексії

Професійна рефлексія майбутнього офіцера є важливою професійною якістю його особистості, належний рівень сформованості якої передбачає осмислення офіцером мотивів власної діяльності та причинно-наслідкового характеру одержаних результатів, усвідомлення потреби своєчасного її корегування, наслідком чого є готовність офіцера до ухвалення самостійних та обґрунтованих управлінських рішень як повноцінних суб'єктів військово-професійної діяльності та його самоактуалізація як військового професіонала.

Професійна рефлексія офіцера має прояв у сукупності його цілей як офіцера, як управлінця та як фахівця окремого напрямку військово-професійної діяльності. Визначення цілей передбачає чітке усвідомлення компонентів професійної діяльності, її змісту, способів виконання службово-бойових завдань, прогнозованих проблеми, труднощів та шляхи їх вирішення. Системний аналіз отриманих результатів дозволяє офіцеру сформулювати

отримані результати, скорегувати цілі, конкретизувати завдання їх реалізації, обрати власний шлях професійного зростання, наслідком чого є його самореалізація у професії.

Академік І. Бех акцентує увагу на потенціалі рефлексії як засобу усвідомлення суб'єктом підгрунтя власних дій, спрямованості мислення на себе, на власні процеси і продукти діяльності. Вчений виокремлював чотири види рефлексії: регулятивну (внутрішнім об'єктом якої є увага, що визначає зосередженість і спрямованість виховного процесу), визначальну (осмислення суб'єктом свого Я та усвідомлення того, що віддаляє його від досконалості), синтезуючу (узгодження гуманістичних цінностей з Я-духовним) та створювальну (розвиток і саморозвиток особистості) [2].

В основі професійної рефлексії майбутнього офіцера є сформована потреба в критичному осмисленні результатів військово-професійної діяльності, системний аналіз передумов та чинників, що спливають, з'ясування причинно-наслідкового характеру одержаних результатів та ухвалених рішень. Характеризується професійна рефлексія майбутнього офіцера інтеграцією його здібностей, знань та вмінь, наявним арсеналом управлінських технік та прийомів, готовністю до подолання шаблонів та стереотипів через переосмислення як особистісного, так і досвіду інших суб'єктів військово-професійної діяльності, продукування нетиповних варіантів вирішення професійних завдань, коли професійна проблема «стає об'єктом мисленнєвої діяльності людини, яка спрямована на пошук варіантів вирішення цієї проблемної ситуації» [4].

Крім того, професійна рефлексія сприяє налагодженню та підтриманню зв'язків між вимогами професії та конкретними діями офіцера, що має винятково важливе значення з огляду на відповідальність офіцера як за виконання службово-бойових завдань, так і за життя та здоров'я підпорядкованого особового складу із урахуванням обмеженого часу на ухвалення управлінського рішення та умов різкої зміни обстановки. Як влучно зазначає Л. Борисова, «професійна діяльність супроводжується зміною умов, в

яких вона проходить. Дуже часто ці зміни виступають в якості перешкод або психологічних бар'єрів на шляху виконання діяльності» [3], що повною мірою відповідає умовам виконання службово-бойових завдань офіцером.

Щодо визначення сутності рефлексії, нам імпонують погляди І. Безсонової, яка в результаті дослідження проблеми формування професійної педагогічної рефлексії у майбутніх педагогів її протрактує як «процес пізнання педагогом свого внутрішнього світу, власних професійних якостей, аналіз знань, поведінки та переживань у педагогічній діяльності, роздуми та переживання про себе як особистість, а також усвідомлення того, яким чином його сприймають інші суб'єкти навчально-виховного процесу» [1, с. 10].

Сутність професійної рефлексії як «самодетермінованої альтернативи, наслідки якої впливають на всі спектри життя загалом» [28, с. 60] полягає в усвідомленні майбутнім офіцером себе повноправним суб'єктом професійної діяльності, що передбачає: стійку потребу офіцера у формуванні суб'єктної позиції до військово-професійної діяльності, саморегуляцію професійної діяльності із урахуванням особистих цілей, мотивів та потреб, самооцінювання одержаних результатів із нормативними вимогами професії, критичне осмислення ефективності ухвалених управлінських рішень.

Відсутність у офіцера належного рівня сформованості професійної рефлексії є передумовою нівелювання ним як власного професійного досвіду, так і досвіду інших суб'єктів військово-професійної діяльності, так як неналежний рівень усвідомлення сутності діяльності та її результатів, механізмів пізнання та осмислення, має своїм наслідком багаторазове вирішення однотипних проблемних ситуацій в майбутньому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бессонова И.Г. Формирование профессиональной педагогической рефлексии у студентов педвуза : автореф. дис. ...канд. пед. наук. Сургут, 2007. 21 с.
2. Бех І.Д. Духовні цінності як надбання особистості. *Рідна школа*. 2012. № 1. С. 9–12.

3. Борисова Л.Н. Роль и механизм рефлексии в психолого-педагогической деятельности. *Психолог*. 2015. № 2. С.118–145.

4. Щедровицкий Г.П. Мышление. Понимание. Рефлексия. Москва, 2005. 800 с.

**ФОРМУВАННЯ ПСИХОФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ У ЮНИХ
СПОРТСМЕНІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ПРОЦЕСІ
ТРЕНУВАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ З КАРАТЕ**

Лежнюк Віталій Вікторович

Магістр

Науковий керівник:

Пітин Мар'ян Петрович

Херсонський Державний Університет

м. Херсон, Україна

Дана стаття присвячена актуальному питанню психофізичних якостей у молодих спортсменів з інвалідністю під час тренувальних занять з карате. Автор розглядає важливі аспекти психофізичної підтримки цієї категорії спортсменів, аналізуючи інтернаціональний досвід та специфіку українських реалій. Ця робота також досліджує теоретичні основи формування психофізичних якостей у юних спортсменів, зокрема звертає увагу на методи та підходи до медичної реабілітації. Автор враховує різні соціальні аспекти підтримки спортсменів з інвалідністю, включаючи важливість їхньої інтеграції в спортивну спільноту та підтримку від батьків та тренерського колективу.

Ключові слова: психофізичні якості, юні спортсмени з особливими потребами, тренувальні заняття, карате, психофізична підтримка, медична реабілітація, соціальна інтеграція, тренерський колектив.

Постановка проблеми. Постановка проблеми. Ефективність спортивної підготовки юних каратистів з інвалідністю у значній мірі залежить від гармонійного поєднання їх психологічних та фізичних якостей. Особливий підхід до розвитку психофізичних якостей у цієї категорії спортсменів вимагає детального дослідження та адаптації методик. Отже, проблеми, які слід розглянути, включають:

– Розкриття сутності поняття "психофізичні якості" у контексті підготовки юних каратистів з інвалідністю.

– Дослідження методологічних підходів та специфічних методик для розвитку психофізичних якостей у каратистів з інвалідністю, враховуючи їх індивідуальні особливості.

– Вивчення ролі спеціалістів (тренерів, психологів) у підтримці та стимулюванні психофізичного розвитку юних каратистів з інвалідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації в галузі формування психофізичних якостей у юних спортсменів з інвалідністю під час тренувальних занять з карате показують значущість цієї теми в сучасному спортивному середовищі. Автори ВГ Саєнко, ІВ Курцев та МС Скляр акцентують увагу на психологічних аспектах і важливості розробки ефективних програм тренувального супроводу на рівні держави.

Дослідження цих авторів вказують на необхідність розвитку підходів, спрямованих на індивідуальний розвиток спортсменів з інвалідністю, а також підкреслюють роль психологічної підтримки та програм тренування для досягнення успішних результатів у карате та покращення загального благополуччя молодих спортсменів.

Мета цієї статті полягає у проведенні комплексного аналізу системи психофізичного розвитку юних спортсменів з інвалідністю під час тренувальних занять з карате, порівнянні її з міжнародними стандартами і передовою практикою.

Виділенням невирішених раніше аспектів в цій області є питання про адаптацію тренувальних програм карате для спортсменів з інвалідністю. Дослідження в цьому напрямку показали, що існує ряд факторів, які необхідно враховувати при адаптації тренувальних програм для спортсменів з інвалідністю. До таких факторів відносяться тип інвалідності, рівень фізичної підготовки, вік та індивідуальні особливості спортсмена. Однак, необхідні подальші дослідження для розробки універсальних методів адаптації тренувальних програм карате для спортсменів з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування психофізичних якостей у юних спортсменів з інвалідністю в процесі тренувальних занять з карате є складним та важливим завданням, яке вимагає індивідуального підходу, терпіння та спеціалізованої методики. Діти та підлітки з інвалідністю мають свої особливості та потреби, і розвиток психофізичних якостей через карате може сприяти їхньому фізичному та психологічному розвитку [1, с. 102].

Почнемо з фізичних аспектів. Карате - це бойове мистецтво, яке розвиває фізичну силу, координацію рухів, гнучкість та стійкість. У юних спортсменів з інвалідністю, особливо тих, які мають обмеження в рухах або фізичні недоліки, карате може допомогти у поліпшенні моторики та роботи зі своїм тілом. Тренування з карате включає в себе різні вправи для розвитку м'язів, розтяжки та рухових навичок, що може покращити фізичний стан юних спортсменів і зробити їх більш витривалими та спритними.

Другим важливим аспектом є психологічний розвиток. Карате навчає дисципліні, концентрації та самоконтролю. Для юних спортсменів з інвалідністю, це може бути особливо корисним, оскільки вони можуть стикається з додатковими викликами та труднощами. Карате допомагає формувати внутрішню силу, впевненість у собі та розуміння важливості власних можливостей.

Важливо також враховувати, що тренування з карате сприяє розвитку спортивної дисципліни та відповідальності. Юні спортсмени навчаються виконувати завдання та дотримуватися графіка тренувань, що може мати позитивний вплив на їхнє загальне виховання та підготовку до життя.

Ось деякі конкретні аспекти формування психофізичних якостей в цьому контексті:

1. Фізична підготовка:

– Розвиток моторики: Для дітей з інвалідністю важливо розвивати моторику та координацію рухів. Тренування з карате містять у собі різноманітні рухові вправи, що допомагають у цьому.

– Фізична сила і витривалість: Карате сприяє зміцненню м'язів та

збільшенню фізичної витривалості. Це особливо важливо для дітей з інвалідністю, оскільки фізична активність може покращити їхню рухливість.

2. Розвиток самодисципліни і самоконтролю:

– Карате вчить дітей дисципліні та самоконтролю. Вони навчаються керувати своїми емоціями, дотримувати правил та виконувати вказівки тренера.

3. Розвиток самовідданості та цілеспрямованості:

– Тренування з карате вимагають від спортсменів системності та цілеспрямованості. Діти навчаються визначати свої цілі та працювати над ними, що є важливим аспектом в їхньому розвитку.

4. Підвищення самооцінки та впевненості:

– Успіхи на тренуваннях і під час виступів допомагають дітям підвищувати свою самооцінку та відчуття впевненості у власних силах.

5. Співробітництво та соціальні навички:

– Тренування з карате сприяють розвитку соціальних навичок і навичок співробітництва, оскільки спортсмени взаємодіють під час парних вправ та участь у командних змаганнях.

6. Стресостійкість та управління стресом:

– Карате навчає дітей управляти стресом, особливо під час виступів на змаганнях. Це навичка, яка може бути корисною в їхньому подальшому житті [2, с. 129].

7. Самозахист і безпека:

– Карате надає дітям навички самозахисту та вміння реагувати на небезпечні ситуації.

8. Розвиток відчуття власної цінності:

– Діти та підлітки з інвалідністю, які займаються карате, навчаються вірити в себе та власні можливості. Вони бачать, що можуть досягати успіхів навіть у бойовому мистецтві, і це сприяє формуванню позитивного відношення до себе.

9. Психологічна підтримка і спільність:

– Для дітей з інвалідністю важливо відчувати психологічну підтримку

з боку тренерів, спортсменів та родин. Спільність та взаємопідтримка можуть зробити процес навчання і розвитку більш ефективним і приємним.

Формування психофізичних якостей у юних спортсменів з інвалідністю в процесі тренувальних занять з карате - це багатогранний процес, який сприяє їхньому фізичному та психологічному розвитку. Важливо надавати спеціальну увагу кожному аспекту цього процесу, створюючи сприятливі умови для розвитку потенціалу дітей та підлітків з інвалідністю.

Психологічний розвиток молодих спортсменів з інвалідністю є актуальним та важливим аспектом спортивної тренувальної діяльності. Особливо це стосується тренувань з карате, де вимагається не лише фізична сила і витривалість, але і розвиток психологічних якостей, що є ключовими для досягнення успіхів у цьому виді спорту. Нижче ми розглянемо вплив тренувальних занять з карате на психологічний розвиток молодих спортсменів з інвалідністю, звертаючи увагу на такі аспекти, як саморегуляція, мотивація та соціальна адаптація.

Саморегуляція: Спортсмени з особливими потребами, займаючись карате, навчаються саморегулювати свої емоції та відчуття. Тренування сприяють розвитку у них навичок контролю за стресом, агресією та негативними емоціями. Зокрема, практика медитації та концентрації, характерних для карате, допомагає покращити психічну стійкість та сприяє кращому управлінню емоціями під час тренувань і в житті загалом [3, с. 104-109].

Мотивація: Спортсмени, незалежно від своїх особливих потреб, зазвичай мають цілі та амбіції. Тренування в карате надають їм можливість підтримувати високий рівень мотивації, оскільки вони стикаються з викликами та досягають успіхів на рівних з іншими спортсменами. Розробка конкретних тренувальних планів і визначення короткострокових і довгострокових цілей допомагає їм підтримувати внутрішню мотивацію.

Соціальна адаптація: Участь у спортивних змаганнях та тренуваннях з карате надає спортсменам можливість розвивати соціальні навички та сприяє їхній соціальній адаптації. Вони вступають у контакт з однолітками та

тренерами, що створює можливість для взаємодії та розвитку комунікативних навичок. Спортивні команди стають для них важливими спільнотами, де вони відчують підтримку та приналежність [4].

Розвиток концентрації та уваги: Тренування в карате вимагають високого рівня уваги та концентрації на дрібних деталях техніки та рухів. Це сприяє розвитку психічної витривалості та покращує здатність спортсменів зосереджувати увагу на важливих завданнях в інших аспектах їхнього життя.

Підвищення самооцінки: Успіхи на тренуваннях і в змаганнях піднімають самооцінку молодих спортсменів. Вони відчуються значимими та важливими в спортивному світі, що сприяє розвитку позитивного самовідчуття і підвищує їхню віру у власні можливості [5, с. 34-38].

Загальний висновок полягає в тому, що тренування з карате має значний вплив на психологічний розвиток молодих спортсменів. Воно сприяє розвитку навичок саморегуляції, мотивації, соціальної адаптації, концентрації та самооцінки. Для досягнення наукової обґрунтованості цього феномену, додаткові дослідження можуть досліджувати психологічні аспекти тренувань з карате в контексті спортсменів з різними видами особливих потреб [6].

Висновки та перспективи подальших досліджень. У цьому дослідженні було детально проаналізовано формування психофізичних якостей у юних спортсменів з інвалідністю під керівництвом тренерів з карате, виявляється, що спорт може бути важливим інструментом для розвитку фізичних та психологічних можливостей цих дітей і підлітків. За допомогою систематичних тренувань і підтримки спеціалізованих інструкторів, юні спортсмени із різними видами інвалідності можуть досягти вражаючих результатів та підвищити якість свого життя.

Процес формування психофізичних якостей через карате включає в себе фізичну підготовку, розвиток дисципліни, самоконтролю, самооцінки та цілеспрямованості. Діти та підлітки навчаються відчувати себе впевнено та самостійно, незважаючи на свої індивідуальні обмеження. Карате надає можливість розвивати фізичні навички, координацію рухів та моторику, що має

важливе значення для покращення рухливості дітей з інвалідністю.

Успіхи в карате також сприяють формуванню психологічної стійкості та управлінню стресом, що є важливими навичками для подолання життєвих викликів. Співробітництво, соціальні навички та підтримка один одного, які формуються під час тренувань, сприяють розвитку позитивних стосунків та сприяють включенню дітей із інвалідністю в спортивне середовище.

У світлі цього, тренування з карате для юних спортсменів з інвалідністю виявляється ефективним інструментом для формування психофізичних якостей, розвитку самооцінки, самодисципліни та відчуття власної цінності. Цей процес відкриває нові можливості для дітей та підлітків і допомагає їм активно включатися в спортивну спільність, навчатися та рости, не дивлячись на інвалідність.

В контексті перспектив подальших досліджень цієї теми, можна виділити наступні аспекти:

– Вивчення впливу тренувань на різні види інвалідності: Дослідження можуть фокусуватися на різних видів інвалідності та їхньому впливі на розвиток психофізичних якостей через карате. Це може допомогти розробити більш індивідуалізовані підходи до навчання.

– Соціальна інтеграція: Дослідження можуть досліджувати ефективні методи соціальної інтеграції для дітей з інвалідністю, які займаються карате. Це може включати аналіз взаємодії спортсменів з інвалідністю з їхніми здоровими ровесниками та роль тренерів у цьому процесі.

– Подальший вплив на життя: Дослідження можуть також досліджувати вплив участі в карате на життя цих дітей та підлітків у подальшому. Це може включати аналіз їхніх досягнень у спорті, освіті та професійному розвитку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова, Т.В., Мельник, О.О. Формування психофізичних якостей у юних спортсменів з особливими потребами в процесі тренувальних занять з

карате // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2022. – № 3. – С. 102-110.

2. Бойко, Л.В., Бойко, О.В. Формування психофізичних якостей у юних спортсменів з особливими потребами в процесі занять карате // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Фізичне виховання і спорт. – 2022. – № 2. – С. 129-135.

3. Саєнко В. Г. Морально-етичні засади підготовки спортсменів в кіокушинкай карате : [монографія] / В. Г. Саєнко ; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Старобільськ : СПД Резніков В. С., 2019. – 356 с.

4. Скляр М. С. Позитивний вплив на дітей тренувальних занять з карате / М. С. Скляр, В. Г. Саєнко // Зб. наук. пр. студ. і виклад. „Дні науки – 2012 : фізична культура і спорт”. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2020. – С. 104 – 109.

5. <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/handle/123456789/6879>

6. https://www.researchgate.net/publication/343403938_OSOLIVOSTI_POBUDOWI_PIDGOTOVKI_UNIH_SPORTSMENIV_AKI_SPECIALIZUUTSA_Z_SOTOKAN_KARATE

**ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ У
ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Литовченко Анжела Іванівна,
вчитель математики КГ № 125
Криворізької міської ради
Дніпропетровської області,
спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії,
вчитель-методист

Анотація: у статті розглядаються методи та засоби патріотичного виховання учнів через навчання математики. Аналізується зміст понять «патріотизм» і «патріотичне виховання». Розглядається структура патріотизму та визначаються основні напрями патріотичного виховання. Особливу увагу приділяється особливостям патріотичного виховання під час навчання математиці в початковій школі. Також наводяться конкретні приклади впровадження патріотичного виховання на уроках математики.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, напрями патріотичного виховання, здобувачі освіти, урок, навчання математики.

Поняття патріотизму є складним і багатогранним, і воно розглядається з різних наукових підходів, включаючи філософський, соціологічний, культурологічний, історичний і психолого-педагогічний. Дослідники визначають патріотизм як: характеристику особистості; сукупність ідей, переконань і дій; соціальний та моральний принцип; об'єднуючий фактор почуттів, переконань і активності; потребу та здатність особистості; приналежність людини до певної етнічної групи і багато інших аспектів.

Перші кроки у вихованні патріотизму були взяті в народній педагогіці, яка знаходила своє відображення у роботах видатних особистостей, таких як О. Любар, В. Пугач, В. Мацюк, М. Стельмахович і Д. Федоренко. В їх творчості

акцентувалася важливість ідеалу стародавньої руської епохи, включаючи в себе й питання патріотичного виховання.

К. Ушинський вніс важливий внесок у розвиток теорії та методик патріотичного виховання. Він підкреслював, що головною метою виховання молодого покоління є формування патріотичних цінностей [4, с. 59].

При обговоренні реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року вказується наступне: «Метою національно-патріотичного виховання визначено становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності» [2].

Як відзначають І. Бех та К. Чорна, патріотичне виховання дітей та молоді – це системний та цілеспрямований процес, який включає в себе діяльність державних органів, громадських організацій, сімей, шкіл та інших соціальних установ з метою формування в молодого покоління високої патріотичної свідомості. Ця робота спрямована на розвиток почуття відданості та любові до своєї Батьківщини, турботи про добробут свого народу, готовності виконувати громадянські та конституційні обов'язки у захисті національних інтересів, забезпеченні незалежності та цілісності України, а також сприяння процесу становлення країни як правової, демократичної та соціальної держави [3, с. 28].

Українське суспільство відзначається багатогранністю і різноманітністю у розумінні поняття «патріотизм». Для різних громадян він викликає різні почуття та асоціації, від любові до неприйняття, від піклування до байдужості, від захоплення до відчуженості.

Більшість словників визначають патріотизм як любов до Батьківщини, як наприклад Академічний тлумачний словник української мови: «Патріотизм – це

любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги» [1].

У філософському енциклопедичному словнику патріотизм визначається як громадський і моральний принцип, який характеризує відношення людей до своєї країни, який проявляється в певному образі дій і складному комплексі суспільних почуттів, який зазвичай називають любов'ю до батьківщини [5].

Патріотичне виховання є цілеспрямованою діяльністю, спрямованою на створення у здобувачів освіти почуття патріотизму, тобто позитивного ставлення до своєї Батьківщини та її культурних цінностей. Цей процес включає в себе розвиток прив'язаності до рідної країни, національної самосвідомості та гідності, збереження рідної мови, культури та традицій, а також відповідальність за довілля рідної країни. Важливо підкреслювати потребу внеску в розвиток Батьківщини, підтримку міжнаціонального взаєморозуміння та бажання сприяти загальному добробуту рідної країни і її народу.

Патріотичне виховання грає важливу роль у формуванні патріотизму та громадянської свідомості у молодого покоління. У цьому контексті важливо враховувати, що математика, як незмінний складник освіти, може стати чудовою платформою для впровадження патріотичних цінностей та зміцнення національної ідентичності.

Патріотичне виховання в сучасному освітньому процесі важливе і актуальне завдання. Воно допомагає формувати громадян, які люблять свою країну, розуміють її історію, культуру та мають глибокі патріотичні почуття. Одним зі способів досягнення цієї мети є поєднання математичного навчання і патріотичного виховання на уроках математики.

На уроках математики патріотичне виховання досягається за допомогою розширення навчального матеріалу, ефективних методів та педагогічних прийомів, використання відповідних виховних ситуацій і також через вплив учителя на особистість здобувача освіти.

Патріотизм є важливим елементом формування громадянської

ідентичності та відчуття приналежності до власної країни. Виховання патріотизму на уроках математики може бути ефективним способом підвищити інтерес учнів до навчання та допомогти їм розуміти важливість математики для розвитку нації. Отже розглянемо напрями патріотичного виховання, які можна використовувати.

Застосування математики до реальних проблем країни: вчитель може включити в уроки математики нагальні питання, які стосуються конкретних проблем або викликів, з якими стикається країна. Наприклад, вивчення статистики здоров'я нації, економічних показників чи екологічних даних може показати, як математика використовується для вирішення актуальних питань. Здобувачі освіти можуть досліджувати економічні показники, такі як ВВП, інфляція, безробіття та інші, які впливають на добробут країни.

Поєднання історичних подій і математичних концепцій: вивчення важливих історичних подій та внеску математиків України в розвиток науки може збільшити зацікавленість учнів. Під час вивчення математики, вчитель може інтегрувати історичні факти та події, які пов'язані з Україною, на своїх уроках. Наприклад, обговорити математичні внески видатних математиків України або важливі історичні події, де математика відіграла ключову роль. Розробити завдання та приклади, які включають національну символіку та історію України. Наприклад, розв'язати математичні задачі, пов'язані з історичними подіями, великими постатями або національними святами.

Спільні проекти та дослідження: учні можуть брати участь у проектах, де вони застосовують математичні навички для аналізу та розв'язання конкретних завдань, пов'язаних з країною. Наприклад, аналіз економічних тенденцій, вивчення популяційних даних або моделювання екологічних систем. Вивчаючи архітектурні шедеври України та їхню геометричну структуру здобувачі освіти можуть досліджувати будову національних пам'ятників, храмів, архітектурних див, обчислювати їхні розміри та пропорції.

Вивчення символів та національних ідентичних чисел: розглядання національних символів, чисел або геометричних фігур, які мають історичне або

культурне значення, може підкреслити національний патріотизм. Діти можуть розглядати геометричну структуру символів, вимірювати відстані та кути, розробляти математичні завдання на цю тему, а також вивчати історію їх створення.

Спільна робота з іншими предметами: патріотичне виховання може бути більш ефективним, коли воно поєднується з іншими предметами, такими як історія, література, географія тощо. Спільні проекти із зазначеними предметами допомагають учням бачити зв'язок між математикою та іншими аспектами національної культури та історії.

Для патріотичного виховання важливо дізнатися про важливі відкриття і досягнення в галузі математики, які були зроблені в Україні. Можна розглядати історичні події та великі математичні досягнення, які відзначаються в історії світу.

Математика може допомогти учням вивчати історичні факти і події, які були важливими для України. Наприклад, вивчення статистики війн, революцій або економічного розвитку може допомогти здобувачам освіти зрозуміти важливі етапи в історії країни.

Таким чином, патріотичне виховання на уроках математики може стати цікавою та ефективною ініціативою для вчителів та здобувачів освіти. Воно сприяє не лише розвитку математичних навичок, але й формуванню патріотичних цінностей та підтримці історії та культури своєї країни.

Протягом всього періоду навчання в школі, починаючи від дитинства і завершуючи підлітковим віком, молоді потрібен позитивний приклад для наслідування. Для суспільства та самої молоді важливо створювати цілісні образи видатних особистостей. На практиці виявлено, що проведення короткої розмови про виховання патріотизму та роль математики в житті історичних і сучасних постатей перед початком вивчення нового матеріалу на уроці створює сприятливу емоційну атмосферу.

Для патріотичного виховання важливим є підхід, де основну увагу приділяється індивідуальним характеристикам дитини, її власним інтересам,

потребам та здібностям.

Математика може бути потужним інструментом для розвитку патріотизму та розуміння важливих аспектів історії та культури своєї країни. Правильно структуровані уроки математики з патріотичною спрямованістю можуть надати учням глибоке розуміння і підвищити їхню свідомість про важливість історії та культурних цінностей своєї країни.

Таким чином, ми прийшли до висновку, що патріотичне виховання на уроках математики може бути цікавим та значущим для здобувачів освіти, оскільки воно допомагає їм розуміти важливість математики для розвитку країни та створює позитивне ставлення до предмета.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <https://www.google.com.ua/search> (дата звернення: 3.11.2023).

2. Заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdilo-novu-kontseptsiyu-patriotychnogo-vuhovannya/> (дата звернення: 3.11.2023).

3. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Бех, К. Чорна // Гірська школа Українських Карпат. 2015. № 12–13. С. 26–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuc_2015_12-13_25 (дата звернення: 4.11.2023).

4. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні. Вибрані педагогічні твори: в 2 т. Київ: Рад. школа, 1983. Т.1. С.43–103.

5. Філософський енциклопедичний словник. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk/ (дата звернення: 3.11.2023).

ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Лунячек Станіслав Вадимович

аспірант кафедри освітології та інноваційної педагогіки;
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

Анотація. Представлений в роботі матеріал висвітлює результати опитування педагогічних працівників, що підвищували свою кваліфікацію в межах проєкту «Professional Development». Результати опитування доводять доцільність використання на ринку освітніх послуг альтернативних провайдерів з підвищення кваліфікації.

Ключові слова: диверсифікація освітніх послуг, підвищення кваліфікації педагогічних працівників, провайдер надання освітніх послуг, самореалізація педагогічного працівника, якість освітніх послуг.

Процедури диверсифікації освітніх послуг з підвищення кваліфікації педагогічних працівників, які згідно з Законом України «Про освіту» та постановою КМУ № 800 від 21.08.2019 р. «Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників» суттєво вплинули, як на якість надання освітніх послуг в закладах освіти, так і змінили світогляд споживачів цих послуг. Перш за все це пов'язано із свободою вибору провайдера, що надає учителю можливість задовольнити свої потреби у професійному розвитку за результатами оцінювання ним власної професійної компетентності. Зазначені питання висвітлені нами в попередніх роботах [1-2].

У межах реалізації проєкту «Professional Development» [3], автором було проведено опитування педагогічних працівників стосовно задоволення ними освітніми послугами, які надає цей провайдер. Опитування було проведено з використанням стандартних google-інструментів на сайті проєкту

(<https://docs.google.com/forms/d/1t1UJ75DrPLzQ2INyZ88EDMxxpCapsAcPaG02wL2TMn4/edit>).

На питання щодо отримання інформації про альтернативного провайдера було отримано таку відповідь: від керівництва - 71,5% від колег по роботі - 20,3%; по електронній пошті -10,6%; через Фейсбук 0,8%; через месенджери - 08%.

Позитивним здобутком проєкту стала якість надання освітніх послуг. На прохання оцінити якість роботи лекторів за 10-бальною шкалою (де найвищий показник це 10 балів) – отримані результати наведені у таблиці 1. Отримані результати свідчать, що послуги альтернативних провайдерів повністю задовольняють потреби споживачів освітніх послуг.

Таблиця 1

**Задоволеність професорсько-викладацьким складом проєкту
«Professional Development» (%)**

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
-	-	-	-	-	-	4,1	5,7	18,7	71,5

Аналогічне питання стосувалося й менеджменту проєкту. Відповіді на нього наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

**Задоволеність менеджментом проєкту
«Professional Development» (%)**

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
-	-	-	-	-	-	1,6	7,3	18,7	72,4

Серед побажань висловлених у вербальній формі були такі: проводити заняття переважно в Zoom; посилити акцент на інтерактивних формах занять. Відповіді на питання у скількох випадках слухачі обрали б саме цей проєкт наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Точка зору споживачів освітніх послуг щодо вибору проєкту «Professional Development» у майбутньому (%)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
0,8	0,8	0,8	0	2,4	3,3	6,5	9,8	24,4	52

Слід сказати, що серед педагогічних працівників, що брали участь в проєкті абсолютна більшість - 98,4 % не мали проблем із зарахуванням результатів підвищення кваліфікації в закладах освіти де вони працюють. Серед курсів підвищення кваліфікації за результатами опитування є такі: «Цифрові сервіси та інструменти в організації змішаного навчання», «Особливості впровадження інклюзивного навчання в ЗЗСО», «Психологічна допомога в ситуації колективної травми та тривалого стресу».

Щодо періодичності отримання інформації про нові курси підвищення кваліфікації погляди розділилися. Так 33,6% опитаних хочуть мати нову інформацію 1 раз на місяць, 31,7% - в режимі реального часу, 30,1% - не хочуть отримувати інформацію і планують самі заходити на сайт у разі потреби. Щодо способу доставки інформації, то 55,3% хочуть отримувати її засобами електронної пошти; 22% - через Telegram; 11,4% - через Viber; 3,3% - у Facebook.

Виходячи з викладеного вище, наголосимо, що альтернативні провайдери в сфері підвищення кваліфікації педагогічних кадрів зайняли сьогодні свою нішу і є елементом здорової конкуренції на цьому ринку. Їх наявність сприяє поліпшенню якості надання освітніх послуг та самореалізації педагогічних працівників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лунячек С.В. Веб-сайт проєкту Professional Development, як платформа для самовдосконалення педагогічних працівників / С.В.Лунячек // Modern research in world science. Proceedings of the 10th International scientific and practical conference. SPC "Sci-conf.com.ua". Lviv, Ukraine. 2022. Pp. 617-621. URL: <https://sci-conf.com.ua/x-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-research-in-world-science-25-27-12-2022-lviv-ukrayina-arhiv/>.

2. Лунячек С.В. Виклики для дистанційного підвищення кваліфікації педагогічних працівників на сучасному етапі / С.В.Лунячек // Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів:

теорія і практика : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 16 – 18 березня 2023 р.) / Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. 1162 с., с.234–235.

3. Professional Development (професійний розвиток працівників освіти та інших професійних спільнот) / URL: <https://www.profdevelopment.com.ua/>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАРМАЦЕВТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Марійко Владислав Юрійович,
аспірант,
Київський міжнародний університет
Науковий керівник:
Мартиненко Світлана Миколаївна
доктор педагогічних наук, професор,
Київський міжнародний університет,
Україна

Анотація. У статті висвітлено особливості професійної підготовки фармацевтів в умовах воєнного стану в Україні, подано аналіз оцінювання можливостей системи, визначено переваги і шляхи, які впливають на інтеграцію освітнього процесу в медицині. Результати дослідження засвідчують, що в умовах війни дистанційне навчання дало змогу студентам медичних і фармацевтичних факультетів-інститутів завершити освітні програми та скласти підсумкову атестацію з урахуванням потреб і специфіки галузі. Дистанційне навчання було замінене на гібридне(змішане). Зазначено, що платформи дистанційного навчання Zoom, GoogleMeet та Moodle є дієвими для медичної освіти, проте, зважаючи на особливості галузі, вони можуть слугувати більше як корисне доповнення для очного навчання.

Ключові слова: професійна підготовка, підготовка фармацевтів, дистанційне навчання, гібридне навчання, платформи дистанційного навчання.

Постанова проблеми. Ми живемо в такий час, коли в освітньому процесі все більше уваги надається віддаленій роботі, дистанційному навчанню, індивідуальній підготовці, заснованих на особистих зусиллях кожного студента в процесі професійної підготовки. Останні події на глобальному рівні та військова ситуація в Україні зробили суспільство свідком революції інформаційних технологій, які сприяли суттєвим змін у всіх сферах в т.ч. й

освіті. Якісне навчання майбутніх фармацевтів вимагає інтеграції цифрових технологій у педагогічну діяльність викладачів, закладів вищої освіти. Найбільш суттєвою зміною в освітньому процесі є використання нових технологій на всіх етапах викладання-навчання-оцінювання.

Пандемія COVID-19 змусила систему освіти, особливо на університетському рівні, знаходити нові методи і форми викладання й навчання, перехід на дистанційну освіту. Такий формат навчання уможливив «поєднання використання декількох інструментів і платформ одночасно і заклало основи для гібридного навчання і поєднанні з очним» [2].

У сучасних умовах система дистанційної освіти набуває такої форми навчання, за якої викладачі та студенти фізично розділені, вона є невіддільна від інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)(відеоконференції, веб-конференції, онлайн-курси тощо). Розвиток ІКТ та їх застосування в освіті створив нову сферу для системи освіти "викладання- навчання". На додаток до цифрових інструментів (ноутбук, смартфон, планшет), інтернет тепер став середовищем для створення віртуального класу, що імітує присутність у стані відсутності. Таке навчання стає досить гнучким завдяки використанню навчальних платформ [6].

Важливо зазначити, що онлайн-навчання у закладах вищої медичної освіти не замінює очного (офлайн) викладання, але водночас воно є корисним доповненням або підкріпленням. Курс можна проводити синхронно за допомогою аудіо-, відео- або веб-конференції, або ж асинхронно за допомогою дискусійних онлайн-форумів, блогів, обміну повідомленнями та електронної пошти. Як засвідчує практика для закладів вищої медичної освіти перехід на дистанційне навчання разом із використанням навчальних платформ став лише тимчасовою перспективою, з огляду на специфічність освіти у медичному ЗВО. Дійсно, дистанційне навчання інтенсивно використовувалося під час пандемії COVID-19, а згодом повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року змусило заклади освіти швидко зреагувати та повернутися до цієї форми освіти. Хоча платформи дистанційного навчання дали змогу завершити освітні програми,

скласти іспити медикам і фармацевтам України, наступного навчального року дистанційне навчання не продовжилося (там, де це було можливо). Система охорони здоров'я стикнулася з гіршими результатами КРОКУ, якщо порівняти із умовами традиційного навчання. Відтак, ситуація вимагала оцінки системи дистанційного навчання для медичних і фармацевтичних факультетів, щоб визначити переваги, а також вирішити проблеми, які впливають на інтеграцію цього методу навчання в медицині та фармації. Оцінювання систем викладання охоплює етапи, пов'язані з навчальною дисципліною, що викладається, її цілями, ресурсами, процесами, інструментами, що використовуються, і системою викладання. В умовах воєнного стану в Україні найпопулярнішими платформами для закладів медичної та фармацевтичної освіти стали Zoom, Google Meet та Moodle. Зокрема Google Meet – це пакет програм, призначення яких полягає в «забезпеченні адміністрування дистанційного навчання за допомогою набору функціональних можливостей, які дають змогу учасникам системи обмінюватися інформацією та спільно її використовувати, а також керувати навчальним контентом або посилатися на нього» [1, с. 273].

Платформа Moodle активно використовується також в освітньому процесі медичного та фармацевтичного факультетів. Незважаючи на переваги навчальних платформ, дистанційне навчання для майбутніх медиків все одно залишається явищем тимчасовим, проте в умовах воєнного стану онлайн-освіта фармацевтів цілком є можливо як для студентів, так і викладачів. Зважаючи на це, для складання підсумкового контролю студентом-медиком та отримання ним необхідної кількості кредитів, йому, окрім теоретичних і практичних занять, необхідно набрати певну кількість кредитів, розрахованих для індивідуальної роботи. Саме дистанційний формат навчання уможливорює індивідуальне навчання, оскільки це форма індивідуалізованої та самостійної освіти, за якої студент розробляє власну навчальну траєкторію залежно від мотивації, власних потреб та інтересів. Індивідуальна робота в межах самостійної підготовки передбачає деякі навчальні технічні формування відповідних навичок, тобто використання підручників та/або серфінг у Moodle

в пошуках необхідної інформації. Процес серфінгу пошуковими системами, такими, як: GOOGLE, YANHOO, ALTAVISTA та тощо, «передбачає не тільки перегляд та розуміння відібраної інформації, але й збереження її для подальшого пошуку в базі даних та використання» [1, с. 274]. Інформаційно-комунікаційні технології – це застосування апаратних засобів, комп'ютерів, комунікацій, обладнання, пов'язаного з ними, а також програмної складової, яка уможливорює дистанційну співпрацю. З метою впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес, а саме в самостійну роботу в умовах дистанційного навчання, можуть успішно використовуватись інструменти Web2.0 в якості допоміжного механізму для підготовки та реалізації продуктів незалежного оцінювання навчальних досягнень. Найбільш популярними категоріями інструментів Web2 є вікі, блоги та мікроблоги, платформи(сервіси) для онлайн-тестування, соціальні мережі (Facebook) тощо [4].

Як засвідчує практика, в освітньому процесі успішність вимірюється вже не обсягом запам'ятовуваного та відтвореного, а набутими вміннями, навичками, вирішувати проблеми та рівнем співпраці з іншими за умов дотримання засад толерантності до людського розмаїття, взаємоповаги, солідарності і здатності відповідально та етично брати участь у професійному та суспільному житті, в умовах прийняття правил справедливої соціальної поведінки [7]. Під час воєнної кризи система світу України зобов'язана навчати студентів не заради оцінок чи кваліфікацій, а для вироблення у них навички навчатися впродовж усього життя, оскільки дорослішання поставить перед ними обов'язок жити повноцінно та якісно в умовах пост-воєнного стану, сміливо планувати власне майбутнє [5]. Погоджуємось з думками К. Гнезділова та Р. Барджадзе, які зазначають, що дистанція, яку потрібно приборкати, в умовах війни «може бути соціокультурною (неможливість приєднатися на навчальний курс у своїй області) або ж соціально-економічною (неможливість записатися на навчальний курс за кордоном, через брак фінансових ресурсів для покриття витрат на навчання за кордоном)» [5, с. 19]. Дійсно, дистанційне

навчання дало змогу багатьом студентам і різних регіонів, де ідуть активні бойові дії, відновити навчання. Однак, протиставлення дистанції та присутності має свої нюанси, особливо для медиків. К. Ахмед, С. Салман, В. Аббас, С. Алькайсі та С. Катем, описують деякі з найбільш використовуваних платформ дистанційного навчання Google, Classroom, MicrosoftTeam, Zoom, Caroline, Fliogrid, Edmondo, Wakelet, Synbox, Additio, MyHomeClassroom, Tilkee, BigBlueButton, Moodle тощо. Кожна з цих платформ має свою технічну специфіку, але майже всі вони доступні для управління викладачами й студентами, а також враховують оцінювання [1]. Однак Moodle видається найповнішою та найчастіше використовуваною в контексті вищої медичної та фармацевтичної освіти.

Характерними є те, що платформи дистанційного навчання дають змогу розробляти МВОК (масові відкриті онлайн-курси), які віртуально об'єднують велику кількість студентів. Кожен здобувач освіти може проходити курси вдома, зберігаючи при цьому взаємодію з іншими студентами. Цей інструмент / концепція, яка виникла в американських університетах, революціонізує ландшафт вищої освіти [3]. У межах організації освітнього процесу в закладах вищої медичної освіти України в умовах воєнного стану використовується кілька процесів, залежно від типу взаємодії різними зацікавленими сторонами. Отже, ми маємо синхронний, асинхронний та фізичний тип навчання, тобто йдеться про гібридну форму як оптимальну для майбутніх фармацевтів. Термін "синхронний" описує ситуацію електронного навчання, за якої студент перебуває в одночасному контакті (в режимі реального часу) з іншими учасниками віртуального заняття. Викладання та навчання здійснюються на відстані з використанням ІКТ. Поняття "асинхронний" визначає середовище онлайн-навчання, коли студент «перебуває в одночасному (в режимі реального часу) контакті з іншими учасниками віртуального заняття, використовуючи підключення до Інтернету та пристрої підтримки зв'язку (веб-камера, мікрофон, колонки)» [7]. Ця модальність викладання використовується як доповнення в умовах війни, асинхронне навчання складається з контенту, який, зазвичай,

поширюється в цифровому освітньому середовищі (платформі), доступ до якого для здобувачів освіти, що навчаються, є більш-менш контрольований.

Як засвідчує аналіз, в умовах воєнного стану найефективнішим виявилось гібридне навчання майбутніх фармацевтів, за якого основна увага приділяється урізноманітненню змісту та навичок, що формуються і удосконалюються, з використанням як переваг аудиторної роботи (офлайн), так і більш вільного та гнучкого навчання на відстані (онлайн). Рівень чергування "очних" і "дистанційних" модальностей є дуже важливим, але вони залежать від багатьох чинників (повітряна небезпека, оголошення про обстріли, зимові блекаути тощо) [8]. Гібридні інтегровані курси є ефективним інструментом для роботи перевернутого класу, тобто підхід, винайденого у США в 1990-х роках XX ст., згідно з яким студенти знайомляться зі змістом курсу перед тим, як прийти на заняття. Цей контент, зазвичай, розміщується на онлайн-платформі як частина курсу. Очні курси потім використовуються для занять, обміну думками та пояснень/оцінювання знань [6]. Moodle—це платформа електронного навчання з відкритим вихідним кодом (Learning Management System (LMS)), яка базується на педагогічних принципах. Робота на різних платформах дає змогу студентам-фармацевтам диференціювати пізнавальні завдання, обирати методи роботи, здійснювати оцінювання навичок, застосовувати теоретичні знання, проте в них є і недоліки. Відповідно до сучасних вимог оновлення освітнього простору в системі підготовки майбутніх фармацевтів передбачає використання спеціальних освітніх ресурсів, онлайн-платформ, вебінарів, адже, сучасне дистанційне або змішане навчання використовує різні платформи зокрема Zoom, Microsoft Teams та Google Meet. Аналіз недоліків і загроз платформи Google Meet продемонстрував наявність певних вразливостей. Хоча система загалом проста у використанні та має зручний інтерфейс для освітнього процесу, існує потенціал для вдосконалення її функціональності. Слабким місцем Zoom є обмеження тривалості онлайн-занять, з цієї причини на базі цієї платформи неможливо організувати довготривалі конференції, щоб мінімізувати потенційний цифровий слід, дослідники радять ділитися з

додатками меншою кількістю особистої інформації, рекомендується створити окрему електронну скриньку, яка має бути відокремленою від інших акаунтів з доступом до соціальних мереж або банківських карток. Однак навіть у таких випадках рекомендується ретельно підбирати паролі доступу та, за можливості, вимикати мікрофон і камеру під час запису. Незважаючи на шифрування спілкування, яке здійснює GoogleMeet, зменшення ризиків також пов'язане з такими кроками. Незважаючи на це, платформа має належний набір функцій, щоб компенсувати ризики у процесі її використанні. Онлайн-сервіс GoogleMeet є популярною платформою для дистанційного навчання. Власний досвід викладання засвідчує, що платформа має як окремі переваги, так і певні недоліки. Формування навичок роботи у дистанційному режимі серед студентів може здійснюватися свідомо або інтуїтивно. Не зважаючи на специфіку медичної та фармацевтичної освіти, яка потребує очного навчання, існують певні переваги дистанційної освіти. Навчаючись самостійно, студент має змогу зосередити свою увагу на тих предметах, яким він надає перевагу. Кожен здобувач освіти може організувати своє навчання на власний розсуд, роблячи перерви, коли потрібно. Студенти, які звикли навчатися самостійно, ефективніше шукають рішення в повсякденних ситуаціях.

Таким чином, особливостями професійної підготовки фармацевтів в умовах воєнного стану в Україні є використання синхронного, асинхронного та фізичного типу навчання, яке набуває гібридної форми. Саме такий підхід, на нашу думку, дає змогу надавати студентам якісну фахову освіту, враховувати їхні індивідуальні і професійні запити, спрямовувати їх на самовдосконалення та самореалізацію.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ahmed, K. K., Salman, S. S., Abbas, W. A., Alkaisy, S. W., & Kathem S. H. (2020). Sudden transition of pharmacy education from traditional to distance learning in the era of COVID-19: Action steps of a leading pharmacy school in Iraq. *Iraqi Journal of Pharmaceutical Sciences*, 29(2), 271-278. <https://doi.org/10.31351/vol29iss2pp271-278>

2. Balida, A. R., & Encarnacion R. (2020, October 28-30). Challenges and relationships of e-learning tools to teaching and learning. European Conference on e-Learning. Berlin, Germany: Academic Conferences International. https://www.researchgate.net/publication/346560931_
3. Dabhi, N., Parmar, D., Mathur, A., & Jana, I. (2022). Perception of the medical faculty for online teaching and assessment in coronavirus disease 2019. *National Journal of Physiology, Pharmacy and Pharmacology*, 12(6), 749-753. <http://dx.doi.org/10.5455/njppp.2022.12.10389202113112021>
4. Diiev, Y., Radziievskia, I., Sherman, M., Kulichenko. A., Vovk, S., & Biriukova, M. (2022). Analysis of modern systems for electronic control of knowledge of future specialists of pharmaceutical profile based on moodle: problems and prospects of improvement. *Revista Tempos E Espaços Em Educação*, 15(34), 17363. <https://doi.org/10.20952/revtee.v15i34.17363>
5. Hnezdilova, K., & Barjadze, R. (2022). Opportunities of a personal learning environment for performing self-education activities of the future pharmacy employee. *ScienceRise: Pedagogical Education*, (4 (49)), 17-23. <https://doi.org/10.15587/25194984.2022.261052>
6. Jamil, S., & Rahim, A. A. (2023, March 6-8). Pharmacy students' perceptions of open and distance learning (ODL) assessments during COVID-19 lockdowns. 17th International Technology, Education and Development Conference, Valencia, Spain. <http://dx.doi.org/10.21125/inted.2023.0163>
7. Libasin, Z., Azudin, A. R., Idris, N. A., Rahman, M. A., & Umar, N. (2021). Comparison of students' academic performance in mathematics course with synchronous and asynchronous online learning environments during COVID-19 crisis. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 10(2), 492 <http://dx.doi.org/10.6007/IJARPED/v10-12/10131>

МОНІТОРИНГ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ІНЖЕНЕРНА ГРАФІКА»

Міленін Андрій Миколайович

Кандидат технічних наук, доцент

Мітяшкіна Тетяна Юрїївна

Кандидат педагогічних наук, доцент,

Денисенко Сергій Анатолійович

Кандидат технічних наук, доцент

Державний біотехнологічний університет, Україна

Протягом останніх десятиліть помітно знизилась активність навчально-пізнавальної діяльності студентів. Простий і неупереджений розгляд дозволить виділити як суб'єктивні, так і об'єктивні чинники цього явища. Проте практикуючий викладач стикається з цим негативним явищем першим, і саме з результатів його діяльності слід розпочати подібне дослідження. У моделі становлення особистості майбутнього фахівця основним фактором є ідея формування цілісних особистісних якостей студентів (методологічна культура, комп'ютерна культура тощо). Під час вивчення змін структурних компонентів особистості студента можна зробити висновок про те, як на етапах активного опанування діяльності формуються інтегральні професійно важливі комплекси різноманітних якостей і навичок. Проблеми формування професійно важливих якостей студентів присвячені багато досліджень. Вони є важливими саме тому, що проводяться серед однорідної групи опитуваних, які проживають у одному регіоні, мають приблизно однакові потреби, навчаються в університетах, отримуючи професії приблизно одного профілю. При переході на інший етап становлення кожного разу структуроутворюючі якості змінюються, встановлюються нові взаємозв'язки. Вивчати такі властивості особистості надзвичайно важко, особливо якщо ми розглядаємо їх прояви щодо одного з навчальних предметів, зокрема до такої складної дисципліни, як інженерна графіка. У робочих програмах та навчальних планах для студентів технічного спрямування значний обсяг часу відводиться для самостійної роботи з

дисципліни, що в значній мірі перевищує обсяг аудиторної роботи. З таким розподілом акцентів діяльності студентів просто необхідно максимально продуктивно використовувати відведений час. Оскільки у навчальних групах на момент зарахування фактично опиняються молоді люди з абсолютно різних районів та інших територій, то рівень їх знань, вмінь та навичок завжди різний. Це обумовлено, наприклад, тим, що в кожному навчальному закладі існує своя система подачі знань, свої певні умови навчання та навіть свій рівень матеріально-технічної оснащеності, а також інших можливостей забезпечення повноцінного навчального процесу.

Кажучи про важливість навчальної дисципліни "інженерна графіка" для студентів, досить згадати про те, як часто вона буде необхідна, як на початковому етапі навчання, так пізніше у професійній діяльності. Протягом усього навчання при вивченні різноманітних предметів студентам буде потрібно вміти створювати схеми, діаграми та технічні малюнки. Список таких навчальних дисциплін досить великий: "Деталі машин", "Теорія машин і механізмів" та багато інших. Основний принцип їх вивчення ґрунтується на вмінні читати та розробляти будь-які види креслень, включаючи надзвичайно складні збіркові та будівельні креслення. Для оптимізації навчального процесу необхідно ще на початку семестру визначити рівень підготовленості студентів до наступного рівня знань та отримання нових навичок і вмінь. Студенти позитивно сприймають будь-які заходи викладача, спрямовані на вдосконалення навчального процесу, особливо якщо вони враховують їхню думку та побажання. Для здійснення такої процедури можна використовувати класичні методи: анкетування; самостійну роботу; письмове опитування; роботу з картками завдань; усний відповідь і т.д. Після ретельного аналізу результатів цієї роботи необхідно провести загальну лекцію з розділів і тем, в знанні яких у студентів є прогалини, повторити вже пройдене з тим, щоб підготувати їх до сприйняття нового навчального матеріалу. Зміст загальної лекції не обов'язково обмежується темами, які назвали студенти. Ступінь важливості різних питань встановлює викладач залежно від вимог робочої

програми, отримуваної студентами професії, але якщо яке-небудь питання збігається з запитанням, вираженим у анкеті, буде цікаво акцентувати увагу студентів на тому, що ця тема обговорюється відповідно до їхнього вираженого побажання. Для повноцінного вивчення проблеми низької мотивації та активності самостійної діяльності необхідно мати уявлення про стан цього питання з точки зору самих студентів. Також важливим є рівень оцінки значущості курсу "Інженерна графіка" в процесі отримання вищої технічної освіти самими студентами.

Практична самостійна (навчальна, пізнавальна, продуктивна) діяльність різко підвищує рівень засвоєння знань, що стимулює їх швидке та міцне запам'ятовування. Саме тому рекомендується цілеспрямовано пропонувати та реалізувати різноманітні види занять поза аудиторним навантаженням, які сприяють формуванню необхідних емпіричних навичок та вмінь майбутнього фахівця. Переконливе обґрунтування теоретичних знань, отриманих з підручників чи від викладача, можливе лише під час тривалої самостійної практичної діяльності. Результати цієї діяльності надають нову теоретичну та практичну інформацію, на основі якої відбувається перевірка та корекція вже існуючих знань, а потім – здобуття нових. Поява власного, хоч і дуже невеликого, але самостійного результату, який навіть можна тримати в руках, повісити на стіну, який можна показати однокурсникам, породжує у студентів нові почуття. Досвід, отриманий під час самостійної роботи, є в певній мірі універсальним і який можливо використати і в інших областях, що вивчаються в університеті, оскільки інженерна графіка є міждисциплінарною дисципліною, а її вивчення спонукає до виникнення зв'язків між професійними дисциплінами, окремими циклами дисциплін, а також з областями знань, з якими студенти контактують поза університетом. Зовсім інший аспект (інший бік питання) полягає в тому, що будь-яка самостійна робота передбачає витрати значних часових, інтелектуальних і емоційних ресурсів. Молоді люди студентського віку, незалежно від того, що вони самі думають з цього приводу, можуть не бути готові до такої ситуації, як підвищення частки самостійності в процесі

вивчення інженерної графіки. Часто думка студентів базується на тому, що навчання повинно бути розвагою, а роль викладача полягає в тому, щоб зацікавлювати студентів захопливими історіями з тієї чи іншої вивченої теми.

Це сприяє і той факт, що переважна більшість студентів активно бере участь у дискусіях на інтернет-форумах та у соціальних мережах, що стимулює легковажне, насмішливе та споживче ставлення до процесу навчання та змісту навчальних дисциплін, що в корені не відповідає справжньому становищу речей, розчаровує та дезорієнтує студентів. Отримана під час моніторингу активності інформація дала б багатий матеріал для роздумів про місце інженерних дисциплін загалом і інженерної графіки зокрема в сучасній професійній університетській освіті. Велике значення для викладача буде має порівняння власних цілей, методів, засобів та побажань студентів, які мають, можливо, не завжди повне, але завжди оригінальне та чисте бачення речей.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДОШКИ БІЛЬГОУ У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ООП

Модей Андрій

магістр

Криворізького державного педагогічного університету

Науковий керівник:

Чулошнікова М. О.,

старший викладач кафедри

кафедри дошкільної і спеціальної освіти

Криворізького державного педагогічного університету

Анотація. У статі проаналізовано теоретичний аспект використання системи баламетрики з корекційною метою, а саме: застосування балансувальної дошки Більгоу у роботі з дітьми із ООП. Розглянуто переваги використання дошки Більгоу в домашніх умовах для дітей з ООП.

Ключові слова: баламетрика, дошка Більгоу, мозочкова стимуляція, мозочок, діти з ООП.

Постановка проблеми. В умовах модернізації української освіти, запровадження реформи Нової української школи особливої актуальності набуває проблема створення розвивального середовища та оптимальних умов для розвитку, виховання й навчання дітей з особливими потребами, що відповідають тенденціям реформування освіти на шляху до її відкритості, демократичності та доступності для всіх категорій населення країни, а також з уведенням в освітнє середовище інноваційних технологій [5]. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки та формування нових міждисциплінарних поглядів під час організації корекційно-реабілітаційних процесів у педагогічній діяльності в системі спеціальної освіти доводиться займатися пошуком технологій роботи та створювати спеціалізоване корекційно-розвивальне середовище із використанням елементів реабілітаційних технологій інших галузей знань.

Однією із таких технологій є баламетрика, яку розглядаємо, як мультисенсорну програму тренування призначену для розвитку та корекції сенсомоторної сфери шляхом формування координаційних процесів рівноваги у центральній нервовій системі дитини. В основі реалізації програми лежить використання балансування, з корекційною метою, а саме: застосування балансувальної дошки Більгоу як засобу для формування здатності структур мозку (синапсів) до інтегрування зорових, слухових, моторних аналізаторів і відточування фізичних рухів [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Впродовж багатьох років розробкою системи баламетрики та аналізом впливу її діяльності на людину займаються: dr. EdHallowell, О. В. Кочерга, В. В. Шорохова, А. Л. Сиротюк та А. С. Сиротюк. Відомі також дослідження J. Schmahmann, S. R. Snider, D. R. Weinberger, J. E. Kleinman, D. J. Luchins та ін., які у своїх працях відзначають діяльність центральної нервової системи, зокрема, мозочка при розладах спектру аутизму, порушеннях діяльності центральної нервової системи, ураженнях окремих ділянок мозку, які супроводжуються зниженням швидкості перемикання уваги між слуховим і зоровим сприйняттям, порушенням зорово-моторної координації, спотворенням когнітивного й соціального розвитку особистості. Дані, отримані в ході практичних експериментів доктором Більгоу, знайшли своє відображення в багатьох інших теоріях про рух і розумовий розвиток дитини. Прикладами цього служать теорія нервової організації Н. А. Бернштейна, теорія СДЛ ВПФ А.Р. Лурія, принципи нейропсихології дитячого віку Л.С. Цветкової, діяльний підхід А.Н. Леонтьєва та інші.

Мета статті: висвітлити теоретичний аспект використання системи баламетрики з корекційною метою, а саме: застосування балансувальної дошки Більгоу у роботі з дітьми із ООП.

Виклад основного матеріалу. Перебуваючи на межі педагогіки, психології та медицини логопедія використовує у своїй практиці нетрадиційні для неї методи і прийоми суміжних наук, що допомагають оптимізувати,

роботу вчителя-логопеда. Діти з особливими освітніми потребами, а саме із затримкою психічного розвитку, загальним недорозвиненням мовлення, різними порушеннями опорно-рухового апарату характеризуються слабкістю збудження, концентрації та гальмування психічних процесів. І як наслідок, розсіяною увагою, фрагментарним сприйманням, слабкістю вольового зосередження на об'єкті або дії. Ситуація посилюється порушенням емоційної стабільності та інтелектуальною недостатністю. Їм важко зосередитися над виконанням будь-якого завдання. Незрілість просторової уяви та реакції таких дітей призводить до проблем рухової координації. Саме тому, доцільно використовувати балансотерапію або «мозочкову стимуляцію» із застосуванням тренажера «Балансир», сьогодні називають «букварем для мозку».

Мозочкова стимуляція - сучасний метод корекції різних порушень в мовленнєвому та інтелектуальному розвитку. Незважаючи на те, що застосовується він усього декілька десятиліть, фахівці бачать за ним велике майбутнє, називаючи його буквально «ключем до навчання мозку» [4, с. 4].

Мозочок - це відділ головного мозку, що складається з черв'яка - найдавнішої частини, і двох невеликих півкуль, що утворилися в результаті еволюційного розвитку людини. Довгий час вважалося, що цей орган відповідає виключно за відчуття рівноваги і координацію рухів в просторі. Однак в кінці ХХ століття американські дослідники виявили абсолютно унікальні властивості цього відділу мозку.

Черв'як мозочка дійсно «зайнятий» тим, що забезпечує своєму власникові можливість підтримувати рівновагу, координувати свої дії та емоції. А ось мозочкові півкулі, виявляється, беруть безпосередню участь у формуванні та розвитку розумових здібностей.

Мозочок містить найвищу концентрацію (більш 50%) нервових клітин по відношенню до інших відділів мозку. Він підтримує постійний зв'язок з лобовими частинами, отже, контролює рух і сенсорне сприйняття [7, с. 246].

Взявши за основу цю властивість мозочка, вчені розробили методику

роботи, що дозволяє значно поліпшити здатність до навчання, сприйняття і переробки інформації. Дуже часто у дітей, що мають мовленнєві та психічні порушення, зустрічається неточність в рухах, незграбність, порушена координація. Саме ці характеристики є ознакою того, що у дитини є проблеми в роботі мозочка і стовбурового відділу мозку. Порушення зв'язку між мозочком і лобовими частинами мозку призводить до уповільнення формування мовлення, інтелектуальних та психічних процесів.

Так, мозочкове стимулювання рекомендоване при наступних станах:

- ЗМР різного ступеня тяжкості.
- Проблема дисграфії або дислексії.
- ЗПР і ЗПМР.
- Синдром дефіциту уваги та гіперактивності.
- Аутизм та інші стани аутичного спектру.
- Алалія.
- Логоневроз (заїкання).
- Відставання в розвитку моторики і координації.
- Недосконалість роботи вестибулярного апарату.
- Поведінкові порушення.
- Незібраність, підвищене відволікання.
- Порушення постави.
- Проблеми з навчанням [6, с. 20].

Програма мозочкового стимулювання покращує: всі види пам'яті; розвиток мовлення - як усного, так і писемного, а також навички читання; рівень концентрації уваги; математичні та логічні здібності; аналіз і синтез інформації; здатність до планування; роботу емоційно-вольової сфери.

Абсолютних протипоказань у цієї методики немає, але потрібно проявляти обережність, використовуючи цей метод у роботі з дітьми: з судомами; з серйозними порушеннями мозкового кровообігу. Також потрібно враховувати якість зору дитини. Вікових обмежень метод немає, але найбільшу результативність показує в роботі з дітьми дошкільного віку.

Дана корекційна та розвиваюча технологія є вкрай важливою в дитинстві, особливо в період, коли відбувається активний фізичний розвиток дитини, формування навичок говоріння та письма, підготовка до навчання в школі, особливо для дітей з обмеженими можливостями здоров'я [6, с. 21].

В процесі виконання вправ на підтримання балансу, мозок постійно змушений інтегрувати рухові, сенсорні, зорові, слухові, тактильні функції, а також функції моторного планування і підтримки балансу.

Дошка призначена для тренування координації. Щоденні тренування сприяють в першу чергу поліпшенню координації. А за допомогою спеціальних вправ можна досягти гарних результатів: поліпшення поведінки, уваги, мовлення дитини, успіхів у навчанні.

Таким чином, кількість нейронних зв'язків значно збільшується, а передача інформації з однієї ділянки мозку в іншій поліпшується і прискорюється, що дозволяє в підсумку успішніше справлятися із завданнями інтелектуального плану.

Мозочкова стимуляція значно підвищує ефективність будь-яких корекційних занять з логопедом, психологом, дефектологом, фахівцем ЛФК.

Особливості конструкції качалки-балансира такі, що навіть при дуже сильному розгойдуванні вона не може перевернутися. Гойдалку-балансир можна використовувати для розвитку вестибулярного апарату, рухової координації дітей і просто для отримання позитивних емоцій. За допомогою балансира можна розвивати різні групи м'язів, координацію, спритність, вміння утримувати рівновагу. Ефект розгойдування включає у дитини механізми саморегуляції і самобалансування, в результаті знімається напруга у всій психоемоційній сфері [3, с. 188].

Таким чином, використання качалки-балансира стимулює мозкові функції, розвиває вестибулярний апарат, координацію рухів, відчуття рівноваги, загальні і когнітивні здібності, покращує кровообіг і обмін речовин, заспокоює, підвищує настрій, тобто зміцнює здоров'я.

Цей метод показаний для поліпшення навчання - як у школі, так і на

спеціальних корекційних заняттях, що проводяться логопедами, психологами та дефектологами. Доведено, що вправи для стимуляції роботи мозочка, проведені перед початком корекційних заходів, істотно підвищують їх результативність.

Отже, мозочкова стимуляція є чудовим рішенням проблем з навчанням. Вона підвищує інтелектуальні здібності, покращує психічні процеси, стаючи гарним методом допомоги для дітей, що мають проблеми з навчанням. Однак набагато ширше цей метод використовується і для корекційних занять при наявності цілком конкретних проблем.

Головним елементом є безпосередньо балансувальна дошка Більгоу з розміткою у вигляді сітки і роликками, які підкручуються. Поверхня дошки не гладка, це допомагає не ковзати на її поверхні. Велике значення має нанесена на дошку сітка, за допомогою якої дитина ставитиме ступні на дошці правильно (в залежності від мети заняття, можливостей дитини і рівня складності завдання). Вона слугує для розвитку координації рухів та рівноваги, стимуляції вестибулярного апарату [2, с. 4].

Для занять на дошці Більгоу також можна використовувати різні аксесуари. Деякі з них можна зробити самому або купити в спеціалізованому магазині. Як правило це:

- сенсорні мішечки різної ваги: в класичному варіанті вони червоного, жовтого та синього кольору; різна вага мішечків дає можливість працювати з проблемами тонуусу. Крім того, вправи з мішечками сприяють розвитку моторики (дрібною та загальною), зорово – моторної координації;

- м'яч - маятник на резинці – ще один важливий елемент; це м'яч середнього розміру, достатньо важкий на вагу, він кріпиться до стелі на резинці. В серії вправ з м'ячем, можна працювати з просторовою організацією рухів, тонуусом, саморегуляцією небажаних рухів, розвивати просторово - часові уявлення;

- м'ячі - стрибунці – кілька гумових м'ячів середнього розміру, які зручно лягають у дитячу долоню і легко відбиваються від підлоги. Вправи

цього блоку допомагають розвивати моторику, координацію, зорово – моторну координацію, міжпівкульні зв'язки, саморегуляцію;

- дошка з цифрами – це дерев'яна квадратна дошка на двох невеликих ніжках у верхній її частині; на ній нанесені цифри від 1 до 10 нарізно. Дитина, стоячи на балансувальній дошці, повинна потрапляти в цифри м'ячиками. Вправи допомагають розвивати дрібну моторику, зв'язок «рука - око». В цьому блоці вправ зручно працювати з просторовим сприйманням і математичними уявленнями;

- стійка з мішенями – це стенд на якому розташовані мішені (на них нанесені фігури, кольори та ін.). Дитина стоячи на балансувальній дошці, збиває м'ячем на канаті (маятником) ці мішені за вказівкою. Вправи сприяють розвитку координації, просторових уявлень;

- кільцекид – дитина закидає кільця;

- кеглі, стаканчики або якісь інші легкі предмети на збивання [8].

Крім класичної дошки лікаря Френка Більгоу в мозочковій стимуляції можуть використовуватися і інші балансувальні дошки зроблені з різного матеріалу, які можуть відрізнятися за формою, кольором, висотою, покриттям поверхні.

Дошку Більгоу можливо використовувати також і в домашніх умовах для ефективного формування когнітивних здібностей. Ця дошка включає набір геометричних фігур та блоки, які потрібно розташувати на дошці відповідно до заданої схеми.

Основні переваги використання дошки Більгоу в домашніх умовах для дітей з ООП:

1. Розумовий розвиток: Використання дошки Більгоу допомагає розвивати мислення, увагу, спостережливість, логічне мислення та просторову уяву.

2. Розвиток творчості: Дошка Більгоу надає можливість експериментувати з різними формами та розташуваннями фігур, що сприяє розвитку творчого мислення та абстрактного мислення.

3. Підготовка до навчання: Розташування фігур на дошці відповідно до заданих схем розвиває навички концентрації, логічного мислення та інших когнітивних навичок, які є важливими для успішного навчання.

4. Розвиток моторики: Розташування фігур на дошці за допомогою пінцету або інших інструментів розвиває моторику рук та дрібну моторику.

5. Самостійність: Використання дошки Більгоу дозволяє дитині самостійно працювати і маніпулювати фігурами, що сприяє розвитку самостійності та незалежності.

Дошка Більгоу може бути чудовим засобом для розвитку когнітивних здібностей у домашніх умовах. Вона не тільки сприяє розвитку різних когнітивних навичок, але й надає можливість дитині та батькам разом експериментувати та творити. Рекомендовано батькам включати свою творчість, свою фантазію та підбирати вправи для кожної дитини індивідуально, що допоможе їй швидко включитись у роботу та успішно розвиватися.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Від занять із балансувальною дошкою можна отримати різні результати. Вони будуть залежати від мети і проблем конкретної дитини, а також від її можливостей. В ході занять з'являється можливість заповнити прогалини та поповнити недоліки функціональності структур головного мозку. Покращується успішність, навички соціальної адаптації, взаємовідносини у сім'ї, стабілізується психоемоційний стан, дитина отримує кращу фізичну форму, покращується постава і значно покращується загальна моторика. Мозочкова стимуляція значно покращує ефективність будь – яких корекційних занять з логопедом, психологом, дефектологом.

Використання дошки Більгоу допомагає розвинути відчуття простору, візуалізувати рух в просторі та відслідковувати об'єкти. Це також покращує здатність мозку обробляти інформацію, отриману від різних органів чуття і використовувати її для планування та виконання моторних дій.

Не дивлячись на те, що Програму сенсомоторної стимуляції, «Learning

Break through Program» («Прорив»), було створено доктором Френком Белгау в 1982 році, досі вивчення цієї проблеми є мало розробленою як в теоретичному, так і в практичному аспекті, що і становить перспективу подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Заплатинська А.Б., Каліна В.Л. Система баламетрики у корекційно-розвивальній роботі з дітьми із порушеннями психофізичного розвитку та труднощами у навчанні / Заплатинська А.Б., Каліна В.Л.// Збірник наукових праць. Головна /випуск - № 7 - (2016) - Інститут корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.
2. Кочерга О. В., Шолохова В. В. Використання балансувальної дошки доктора Френка Білгоу в навчально-корекційній роботі з учнями 1–4 класів із порушеннями психофізичного розвитку : метод. рек./ Кочерга О. В., Шолохова В. В.//Для фахівців спец., загальноосвіт. навч. закл. та батьків учнів. Київ : Слово,- 2015. -64 с.
3. Макаренко Л.І. Використання елементів методики мозочкової стимуляції як умова формування граматичного ладу мовлення у дошкільників з загальним недорозвитком мовлення./ Макаренко Л.І. //Збірка напрацювань конференції. - 2016. – с. 188 – 190.
4. Помазкова Н.О. Мозочкова стимуляція як ефективний метод мовленнєвого розвитку. /Помазкова Н.О.// Питання дошкільної педагогіки. – 2020. - №8 (35). – с. 54 – 61.
5. Сиротюк А.Л. Нейропсихологічний і психофізіологічний супровід навчання. / Сиротюк А.Л. – М.:ТЦ «Сфера», 2003. – 282 с.
6. Сиротюк А.Л., Сиротюк А.С. Роль мозочкової стимуляції в психічному розвитку дітей дошкільного віку./ Сиротюк А.Л., Сиротюк А.С.// Вісник експериментальної освіти. – 2015. - № 3. – с. 19 – 27.
7. Соколова І.О., Кондратенко І.С. Мозочкова стимуляція в роботі вчителя – логопеда і вчителя – дефектолога на балансувальній дошці

«баламетрикс» з дітьми, які мають тяжкі порушення мовлення./ Соколова І.О., Кондратенко І.С. // Збірка напрацювань конференції. – 2018. – с. 246 – 247

8. Чим корисна Дошка Більгоу для мозочкової стимуляції і розвитку мови. Основи методики Більгоу. URL: <https://mental.ua/chim-korisna-doshka-bilgou-dlya-mozochkovoї-stimulyatsii-i-rozvitku-movi.-osnovi-metodiki-bilgou/>

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ НАСТУПНОСТІ МІЖ ДОШКІЛЬНОЮ ТА ПОЧАТКОВОЮ ЛАНКАМИ ОСВІТИ

Новосельська Надія Тадеївна,

к.п.н, доцент

Голик Андріана Андріївна,

магістрантка

Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів, Україна

Анотація: Заклад дошкільної освіти і початкова школа – дві суміжні ланки в системі освіти. Успіхи в шкільному навчанні залежать від якості знань, умінь і навичок, сформованих у дошкільному віці, від рівня розвитку пізнавальних інтересів і пізнавальної активності дітей. Школа постійно підвищує вимоги до інтелектуального розвитку учнів. Це пояснюється такими об'єктивними причинами, як збільшення потоку інформації; вдосконалення змісту і підвищення значущості освіти; перехід на навчання з шестирічного віку. Тому в освітній роботі закладу дошкільної освіти і школи потрібно враховувати принцип наступності.

Ключові слова: наступність, заклад дошкільної освіти, початкова школа, діти дошкільного віку, учні початкової школи.

Психолого-педагогічною наукою накопичено чималий позитивний досвід з питань реалізації принципу наступності навчання дітей дошкільного й молодшого шкільного віку. Видатний педагог минулого К. Ушинський у своїх працях обґрунтовував взаємовідносини «підготовчого навчання» і «методичного навчання в школі» [7]. Академіки А. Богуш, О. Савченко розкривали організаційно-методичні питання наступності між дошкільною та початковою освітою. Науковці О. Березовська, Н. Луцан, Т. Фадеєва розглядали підготовку вчителя до забезпечення наступності змісту дошкільного виховання

та початкової освіти у рамках окремих навчальних предметів.

Розглядаючи взаємозв'язок шкільної і дошкільної освіти, доречно процитувати провідного діяча педагогічної науки, американського філософа та психолога кінця ХІХ-початку ХХ століття Дж. Дьюї, який зазначав, що з точки зору життєвих інтересів дитини, великим недоліком сучасної школи є неможливість зв'язати ті знання, які дитина набуває в житті з тим, що дає школа [5]. Дж. Дьюї стверджував, що здібності людини закладені природою, а школа має створити умови для їх розкриття; знання мають сприяти пристосуванню людини до навколишнього середовища і бути практично спрямованими; головне – це не кількісні характеристики знань, а вміння використовувати їх у певній ситуації; зміст навчання підпорядкований розв'язанню практичних проблем, що відповідають нахилам та підготовці дитини; у свою чергу, розв'язання проблем потребує поєднання розумової і фізичної праці, що має розвивальну і суспільну цінність [5].

Історично постановка проблеми наступності, яка вирішувалася в основному з точки зору підготовки дітей до школи, співпала з моментом введення у заклад дошкільної освіти систематичного навчання у формі занять. У 60-і роки ХХ століття система регламентованих занять отримала широке поширення. Орієнтація йшла на вимоги школи: бути дисциплінованим, уважним, слухати інструкції дорослого, мати розвинену мову. 90-і роки ХХ століття характеризуються протилежною крайністю. Деякі педагоги стали перебільшувати можливості освітніх функцій гри, підпорядковувавши її вирішенню дидактичних завдань. У рамках шкільної реформи, що передбачає перехід до 12-річної загальної освіти починаючи з шести років, ця проблема стала дуже актуальною.

Принцип наступності на сучасному етапі стає предметом особливого психолого-педагогічного аналізу. Академік А. Богуш відмічає, що наступність - це внутрішній органічний зв'язок загального, фізичного і духовного розвитку на межі дошкільного і шкільного дитинства, внутрішня підготовка при переході від одного ступеня формування особи до іншого.

Здійснення наступності в роботі закладу дошкільної освіти і школи полягає в тому, щоб розвинути у дошкільника готовність до сприйняття нового способу життя, нового режиму, розвинути емоційно-вольові і інтелектуальні здібності дитини, які дадуть йому можливість опанувати широку пізнавальну програму. А. Богуш вважає, що від того, який старт отримає дитина, залежатиме її розвиток, успіхи в навчанні, пізнавальна активність, самостійність, творчий підхід у вирішенні нетипових завдань [2].

Численні дослідження з питання здійснення наступності між закладом дошкільної освіти і школою дозволяють виділити наступні групи проблем:

1. Наступність у змісті навчання і виховання.
2. Наступність у формах і методах освітньої роботи.
3. Наступність педагогічних вимог і умов виховання.

Наступність у роботі закладу дошкільної освіти і початкової школи передбачає використання усіх форм: вивчення освітніх навчальних програм, обмін досвідом, пошук оптимальних шляхів удосконалення педагогічної роботи, формування у дітей інтересу до занять, навчальної діяльності.

Одним з провідних принципів освіти є принцип наступності основних типів освітніх закладів, який забезпечує можливість переходу від одного рівня освіти до іншого (заклад дошкільної освіти, початкова школа). Так, Т. Фадєєва акцентує, що традиційно принцип наступності полягає в забезпеченні зв'язків між побудовою навчальних предметів для початкової школи і типом життєвих знань, злиття форм наукових і життєвих понять у програмах і підручниках [8]. Програми і навчальні плани забезпечують об'єктивні умови наступності. Наприклад, програма розвитку дітей «Українське дошкілля» [1], «Дитина» [4], «Я у світі» [9], визначає коло завдань для першої ланки системи освіти, узгоджується з комплексом вимог, які ставить перед випускником закладу дошкільної освіти початкова школа «Типова освітня програма для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти» [6].

Апробуючи систему нових дидактичних принципів (замість принципу доступності – принцип розвиваючого навчання; замість принципу

наочності - принцип предметності тощо), Т. Фадєєва вважає доцільним зберегти принцип наступності, який повинен пов'язувати якісно різні стадії навчання – як за змістом, так і за способами їх подання [8]. Це означає, що з приходом у школу, дитина повинна відчувати новизну і своєрідність навчального матеріалу, відмінність його від дошкільного навчання.

На думку Л. Виготського якщо зміст дошкільної освіти вибудовується за «шкільною логікою» – логікою майбутніх шкільних предметів, практикується навчання ускладнених для дошкільників предметів, то ігноруються об'єктивні вікові закономірності розвитку дитини, характерні для дошкільного віку, назріває небезпека таких негативних наслідків, як втрата у дітей інтересу до навчання. Дублювання цілей, завдань, форм і методів початкової школи в дошкільній установі може спровокувати негативне відношення дитини до цих предметів [3].

Перша і головна вимога початкової школи - сформованість у випускників закладів дошкільної освіти інтересу до навчальної діяльності, бажання вчитися, створення міцної базової основи. Школу не влаштовує формальне засвоєння навчального матеріалу, потрібна не тільки якість, але і усвідомленість, міцність і гнучкість цих знань, умінь і навичок. Випускники закладів дошкільної освіти повинні свідомо, з розумінням суті явищ уміти використовувати отримані знання і навички не лише в звичайній, стереотипній, але й у зміненій ситуації, в нових, незвичних обставинах.

Початкова школа покликана допомогти учням повною мірою проявляти свої здібності, розвинути ініціативу, самостійність, творчий потенціал. Успішність реалізації цього завдання багато в чому залежить від сформованості у дітей пізнавальних інтересів у закладі дошкільної освіти. Проблема розвитку пізнавального інтересу дітей вирішується засобами зацікавленості, гри, створення нестандартних ситуацій на занятті.

Дитину в закладі дошкільної освіти, окрім програмових вимог, необхідно навчити роздумувати, пояснювати отримані результати, порівнювати, висловлювати припущення, перевіряти правильність, спостерігати,

узагальнювати, робити висновки. Роздуми однієї дитини сприятимуть розвитку цього уміння у інших дітей.

Успішність навчання в школі пов'язана не тільки з наявністю у дітей певного обсягу знань. Шкільне навчання передусім передбачає вимоги до розумової діяльності. У зв'язку з цим рівень розвитку розумових здібностей - один з важливих чинників навчання дітей в школі.

Для успішного переходу від дошкільного навчання до шкільного, учителям початкових класів варто враховувати наступні рекомендації:

1. Постійно підтримувати в учнів інтерес до занять, використовуючи різноманітні прийоми стимулювання.
2. Враховувати об'єктивні вікові закономірності розвитку дитини, характерні для шестирічного віку.
3. Дотримуватись плавного переходу щодо використання нових методів і прийомів роботи в процесі навчання.
4. Використовувати інноваційні технології, ігри-подорожі тощо.
5. Створювати умови комфорту, доброзичливості, взаємодопомоги.
6. Дотримуватись демократичних методів спілкування з школярами та їх батьками.
7. Працювати в тісній співпраці з вихователями, психологами, батьками.
8. Прислухатись до рекомендацій медиків і психологів з метою уникнення перевтоми і перевантаження дітей.

Наступність – це зв'язок, що передбачає з одного боку спрямованість освітньої роботи закладу дошкільної освіти на ті вимоги, які будуть пред'явлені дітям у школі, з іншого боку опору вчителям на досягнутий дошкільний рівень розвитку, на знання, досвід дітей і використання в освітньому процесі школи.

Вирішити проблему наступності можливо лише тоді, коли буде реалізована єдина лінія розвитку дитини на етапах дошкільного і початкового шкільного навчання. Тільки такий підхід може надати педагогічному процесу цілісний, послідовний і перспективний характер, тільки тоді два ступені освіти діятимуть у тісному взаємозв'язку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Білан О.І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». За заг. ред. О.В. Низковської. ТОВ «Мандрівець», 2017. 256 с.
2. Богуш А. Наступність, перспективність, спадкоємність – складові неперервності освіти / А. Богуш // Дошкільне виховання. – 2001. – №11. – С. 11-12.
3. Виготський Л.С. Педагогічна психологія / Під ред. В.В. Давидова. - М.: Педагогіка, 1991. - 480с.
4. Дитина: освітня програма для дітей від 2 до 7 років відповідно до Базового компонента дошкільної освіти. Наук. кер. проєкту: В.О. Огнев'юк. Київ, ун-т ім. Б. Грінченка. 2020. 440 с.
5. Дьюї Д. Досвід і освіта / Д. Дьюї ; [пер. з англ. Марії Василечко]. – Л. : Кальварія, 2003. – 84 с.
6. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О.Я. 1-2 клас. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1273729-19#n25>
7. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології // К.Д.Ушинський. Вибрані педагогічні твори: в 2 т. – К., 1983. – Т. 1.
8. Фадєєва Т.О. Наступність між дошкільним та початковим навчанням / Т.О. Фадєєва. – Кіровоград : РВЦ КДПУ, 2002. – 226 с.
9. Я у світі : програма розвитку дитини від народження до шести років. наук. кер. О. Л. Кононко. Київ : ТОВ «МЦФЕРУкраїна», 2019. 488 с.

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ КОМП'ЮТЕРНОЇ ДИЗАЙН-ОСВІТИ

Паламар Максим Віталійович

Студент

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця, Україна

Анотація: Виокремлено можливості використання технологій штучного інтелекту для професійної підготовки фахівців в умовах комп'ютерної дизайн освіти. Представлено використання можливостей платформ штучного інтелекту Artbreeder, платформи штучного інтелекту, Deep Dream Generator DALL-E 2, Hotpot.ai у професійній підготовці кваліфікованих фахівців.

Ключові слова: штучний інтелект, Artbreeder, Deep Dream Generator DALL-E 2, Hotpot.ai

Активно використовувати системи з елементами штучного інтелекту, значно змінює сучасну реальність, сформував особливий світогляд. Обладнання, оснащене знаками штучного інтелекту, що є засобом для підвищення комфорту та безпеки, стає ознакою повсякденного життя. У штучному інтелекті інтелектуальні завдання є систематизованими та автоматизованими, тому це поле застосовне до будь-якої галузі інтелектуальної діяльності людини. У цьому сенсі штучний інтелект можна вважати універсальним в галузі науки [2].

Розглянемо найбільш поширені ШІ-рішення, якими користуються майбутні фахівці для в умовах комп'ютерної дизайн-освіти для отримання інформації:

- Siri є одним із специфічних особистих помічників, які пропонуються

компанією Apple для користувачів iPhone та iPad.

Цей привітний голосовий асистент, який використовує жіночий голос, активно взаємодіє з користувачами у повсядньому житті. Siri шукати інформацію, надавати вказівки, надсилати повідомлення, використовувати голосові дзвінки, запускати додатки та додавати події до календаря.

Цей голосовий помічник Siri використовує технологію машинного навчання для досягнення більш розумного рівня взаємодії та здатності розпізнавати природну мову в питаннях і запитах користувачів. Варто зауважити, що це один із значущих прикладів, де машинне навчання використовує в реаліях гаджетів.

– Cogito, що вперше створено співзасновниками Сенді та Джошуа, є відмінним прикладом підходу до вдосконалення інтелектуальної роботи працівників служби підтримки користувачів за допомогою аналізу поведінки.

Ця компанія використовує синтез машинного навчання та знань з області поведінкової науки для підвищення рівня взаємодії.

Нині застосування штучного інтелекту відбуваються зі складної комбінації складу інформатики, математики та інших високовивчених наук. Ці складні програми дозволяють машині розділяти певні когнітивні можливості людей. Приклади використання штучного інтелекту стають більш загальними в нашому житті. Наприклад, ми спираємося на GPS для довгих подорожей і поїздок.

Смартфони – це ще один приклад того, як ми взаємодіємо зі штучним інтелектом у повсядніх речах. У сфері комунальних послуг є можливість передбачити наші потреби і виправити помилки в тексті, що раніше вимагало від участі людини. Штучний інтелект знаходить своє застосування на робочому місці та на вулицях.

Коли ми фотографуємо, алгоритм штучного інтелекту ідентифікує та виявляє обличчя людини та тегує людей, коли ми публікуємо свої фотографії на сайтах соціальних медіа [1, с. 16-25].

Сучасні організації впроваджують використання «аватарів», які

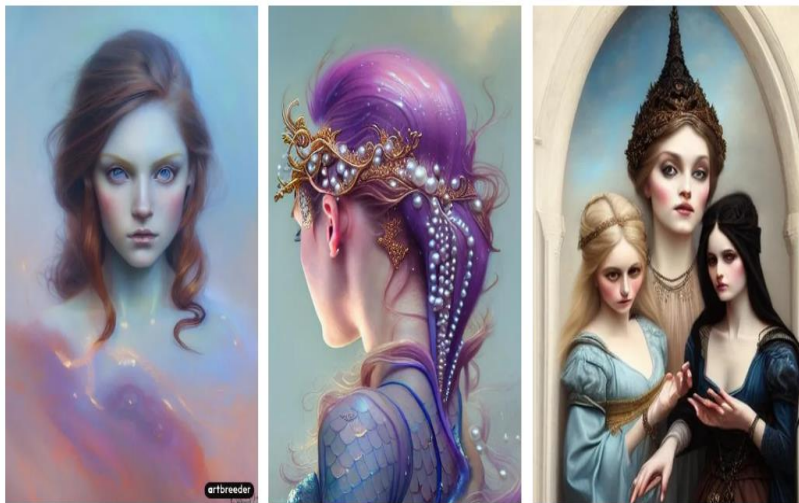
представляють собою репліки або цифрові помічники, здатні взаємодіяти з користувачами. Ця практика дозволяє зменшити залежність від людських ресурсів.

У штучного розуму емоції інтегруються в раціональний процес мислення і не заважають йому. Відсутність емоційної складової змушує розглядати питання логічно і приймати обґрунтовані програмні рішення.

Емоції пов'язані з настроями, які можуть спотворювати судження і впливати на продуктивність людини у машинному інтелекті повністю відсутні.

Розглянемо неймережі штучного інтелекту для створення картинок безкоштовно:

1. Artbreeder – це безкоштовний веб-сайт із штучним інтелектом, який дозволяє вам створювати свої портрети та картини за вже підготовленими шаблонами. Він використовує комбінацію GAN та VAE для створення зображень та дає можливість змішувати різні риси, стилі від художників для створення нових зображень (рис.1).

Рис. 1 Зображення згенероване сервісом Artbreeder

Дана платформа надає можливість вибрати колір своїх очей, расу, гендерну ідентичність та характеристики волосся для створення аватару. Можна також генерувати аватар на основі безлічі передвизначених шаблонів. Інтерфейс дуже простий та інтуїтивно зрозумілий, тому використання цієї платформи не складає труднощів. Платформа розкриває безмежні можливості

для створення аватарів, але існують обмеження на їх скачування, оскільки доступні платні плагіни, якщо вас це цікавить.

2. Deep Dream Generator – ще один безкоштовний онлайн-інструмент з Болгарії, який використовує нейронні мережі для створення унікальних зображень, схожих на малюнки. Він використовує модифіковану версію моделі Google Inception для того, щоб дати вам сюрреалістичні зображення у різних стилях (рис.2).

Рис. 2. Зображення згенероване сервісом Deep Dream Generator

Аналогічно до попередніх платформ із штучним інтелектом, у цій платформі існує тут є поле введення, але дещо точніші налаштування: можна вибрати роздільну здатність, тип малюнка (портрет, натюрморт, картина, пейзаж), а також його стиль (фантазія, казка, картина, кіберпанк, реальне фото). Штучний інтелект красиво створює фотографії, але можливі деякі відмінності (неправильна кількість пальців, наприклад).

3. DALL-E 2 – це штучний інтелект, розроблений OpenAI, який може генерувати зображення з текстових описів. Він використовує комбінацію GAN і перетворювачів для створення реалістичних зображень на основі вашого тексту. Мені не дуже подобається цей ШІ, тому що тут дещо важко працювати з налаштуваннями, але вам він може сподобатися (рис.3).

Рис. 3 Зображення згенероване сервісом DALL-E 2

4. Hotpot.ai – платформа на базі штучного інтелекту для аватарок (для Стіма, твіттера, інсти). За допомогою Hotpot.ai ви можете завантажувати свої фотографії або вибирати шаблон із набору готових аватарів, а потім налаштовувати риси обличчя, волосся та одяг аватара, щоб створити щось унікальне. Згодом ці аватари можна перенести на соціальні мережі, завантажити на різні платформи і навіть випробувати у віртуальній реальності (рис.4).

Рис. 4 Зображення згенероване сервісом Hotpot.ai

Платформа доступна як хмарний сервіс, але також її можна інтегрувати у свої мобільні та веб-програми. Прикольна фішка в тому, що є більше 50 шаблонів, які по-різному бачать один і той же запит і ви можете випробувати їх безкоштовно. Джек Ма, засновник Alibaba, попередив глядачів на Всесвітньому економічному форумі 2018 року в Давосі, що AI та великі дані є загрозою для людей і можуть відключити людей, а не надавати їм можливості. Однак, враховуючи широкі застосунки AI та ML в реальному світі та постійні вдосконалення в цій галузі, є більша ймовірність, що технологія перетворить наш спосіб роботи – дозволяючи швидше, більш обґрунтовано приймати рішення, підвищуючи операційну ефективність та інновацію нових продуктів та послуги [3].

Попри те, що сьогодні технології на основі AI стають все досконалішими й можуть робити деякі речі краще за людей, їм все ще не вистачає здатності мислити самостійно, вирішувати проблеми, які вимагають творчого підходу й приймати рішення так, як це роблять люди. Тому, напевно, вони зможуть повністю замінити людину в найближчому майбутньому, хоча будь-яка автоматизація процесів на виробництві дуже допомагає людям в їхній роботі.

Використання можливостей спеціалізованого програмного забезпечення, онлайн сервісів та технологій штучного інтелекту є важливими аспектами у комп'ютерній дизайн-освіті підготовки майбутніх кваліфікованих фахівців.

Можливості використання технологій штучного інтелекту в дизайн-освіті, можна розглядати як машинне навчання та інші аспекти штучного інтелекту, що допомагають вдосконалювати процес навчання та дозволяють майбутнім фахівцям розвивати творчі та технічні навички.

Отже, використання виокремлених нами можливостей штучного інтелекту у підготовці майбутніх кваліфікованих фахівців надає достатньо знань та навичок для успішної кар'єри та робить їх професійну підготовку більш доступною, гнучкою, персоналізованою та дозволяють максимально реалізувати свій потенціал завдяки цифровим технологіям.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Навчальний посібник «Методи та системи штучного інтелекту» Лубко Д.В. Шаров С.В.//Напрямки використання штучного інтелекту//2019 -ст. 16-25.
2. Надригайло Т.Ж., Молчанова К.А. Аналіз нейронних алгоритмів // Математичне моделювання: електрон. наук. фахове вид. 2015. URL: <http://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/74/68/13-st13.pdf>
3. Virtual & Augmented Reality Augmented - Understanding the Race for the Next Computing Platform | Goldman Sachs' Jan. 2016. <https://www.goldmansachs.com/insights/pages/technology-driving-innovation-folder/virtual-and-augmented-reality/report.pdf>

**ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ ТА ВИРОБНИЦТВА ПРИ ПІДГОТОВЦІ
ЗДОБУВАЧА–ЕНЕРГЕТИКА ЗВО**

Попова Ірина Олексіївна,

к.т.н., доцент,

Чаусов Сергій Володимирович,

к.т.н., доцент

Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного

Анотація. У статті досліджено питання поєднання навчання та виробництва в процесі підготовки здобувачів-енергетиків ЗВО шляхом впровадження дуальної освіти. Для набуття компетенцій майбутніх здобувачів-енергетиків необхідне поєднання навчання і роботи за фахом для підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці. Впровадження дуальної освіти потребує змін в навчальному процесі, використання інноваційних комп'ютерних технологій в педагогічній діяльності, співпраці з провідними підприємствами галузі.

Ключові слова: вища професійна освіта, дуальний спосіб навчання; робочі місця; ринок праці, конкурентоспроможність.

Без сумніву, прийшов час розв'язати задачу інтеграції науки і освіти між собою та з виробництвом задля підготовки творчого конкурентноспроможного фахівця. Підготовка конкурентноспроможних здобувачів вищої освіти, одне з головних завдань сучасного ЗВО, вона повинно відповідати вимогам енергетичної галузі, в якій планують працювати майбутні фахівці з енергетики, так і вимогам конкретного роботодавця. Необхідність змін традиційних підходів у системі професійної вищої освіти є реаліями сьогодення. Усвідомлення того, наскільки відповідає рівень підготовки випускників-енергетики ЗВО реальним потребам сучасному ринку праці – є

відображення якості освіти у ЗВО. На ринку праці важливі не тільки знання, якими володіють випускників вищого навчального закладу (ЗВО), а їх спроможність виконувати професійні обов'язки на виробництві. Щоб зорієнтувати технічні ЗВО на нові задачі у підготовці здобувачів, необхідно вивчити зарубіжний досвід організації навчального процесу у ЗВО, впроваджувати інноваційні технології, комп'ютеризувати навчальні процеси, що, безумовно, підвищить кваліфікаційний рівень випускників і викладачів ЗВО.

Освітній процес у західній Європі оснований і загострений на відповідальності за якість наданих освітніх послуг закладами та на використанні її в подальшому працевлаштуванні. Тому у підготовці конкурентоспроможного фахівця з енергетики в західноєвропейському освітньому просторі важливу роль відіграє автономія ЗВО, мобільність освітніх програм, поєднання практичних занять і науки.

В Україні в існуючих діючих державних освітніх стандартах передбачається, в кращому випадку, рівне співвідношення теоретичного і практичного навчання, а при врахуванні актуальності професійних компетенцій здобувачів, необхідно, щоб було превалювання практико-орієнтованих форм навчання. В той час, як у Німеччині, яка славиться високим рівнем професіоналізму робітників, це досягається за рахунок функціонування системи професійної освіти, яка спрямована на одержання кожним громадянином країни професії і підтримки високого професійного рівня протягом усього трудового життя. Завдяки цьому забезпечується висока якість професійної освіти, що є вагомим чинником економічного розвитку Німеччини. Для цього тут розробляються та вдосконалюються педагогічні практики, спрямовані на гарантовану якість професійної освіти і здійснення контролю за нею.

Питання професійної освіти в Україні досліджували науковці Н. Абашкіна, О. Амош, А. Завальнюк, Н. Козак, Н. Кравець, Л. Сагун та інші, в наукових трудах яких є теоретичні і практичні розробки в області організації професійної освіти на основі принципу дуальної освіти студентів [1, с. 127]. В

Україні теж потрібно організувати навчальний процес так, щоб у ЗВО студент спочатку отримував базові теоретичні знання, а потім практикувався на підприємстві з передовими технологіями, яке заздалегідь уклало з університетом угоду про співпрацю, і виконував там роботу, пов'язану з обраною спеціальністю. Такою є дуальна форма навчання. Дуальна форма професійної освіти - це освітній процес, що поєднує практичне навчання з частковою зайнятістю на виробництві та навчання в традиційному освітньому закладі. У кінці 60-х на початку 70-х років дуальна система була перенесена і на вищі спеціалізовані навчальні заклади (Fachhochschulen) [2, с. 283]. Досвід Німеччини показав, що успішна професійна освіта приводить до збільшення шансів і можливостей на майбутнє як для молодих здобувачів, так і для економіки країни в цілому. Досвід розвитку освітніх систем Швеції, Великої Британії, Японії теж вказує на необхідність інтеграції освітнього процесу і практики, яка є запорукою високоякісної підготовки кваліфікованих здобувачів [3, с. 241].

Зрозуміло, що в основі системи дуальної освіти в Україні повинен лежати тісний взаємозв'язок передового підприємства з сучасними технологіями виробництва і вищого навчального закладу. Навчальний заклад повинен забезпечувати загальну і спеціальну теоретичну підготовку відповідно до навчальних планів під наглядом Міністерства освіти і науки, а підприємство повинно забезпечувати практичну підготовку студентів під наглядом міністерств економічного розвитку та енергетики. Бо сучасному фахівцю з енергетики потрібна не кваліфікація, що часто асоціюється з умінням здійснювати ті чи інші операції матеріального характеру, а компетентність, яка розглядається як своєрідна сукупність навичок, властивих кожному фахівцю, в якій поєднуються кваліфікація, соціальна адаптація, здатність працювати в команді, ініціативність і навіть готовність до професійного ризику. Саме з формуванням компетентності майбутнього фахівця з енергетики пов'язують сьогодні якість професійної освіти, що забезпечує конкурентоспроможність випускника на енергетичній галузі.

Сучасними вимогами при підготовці фахівця з енергетики є не тільки опанування під час навчання у ЗВО теоретичними знаннями та вміннями, а й формування готовності до самостійної практичної діяльності на виробництві. Випускники ЗВО, які не мають достатньо сформованих професійних компетенцій і досвіду практичної діяльності зазнають труднощів у працевлаштуванні, оскільки основна проблема полягає в неузгодженості між навчальним закладом та потенційним роботодавцем (підприємством або організацією) [4, 327].

В Україні вже є передумови впровадження дуальної освіти, розроблені нормативні документи Уряду, Міністерства освіти і науки України, що є підставами для впровадження дуальної системи навчання в Україні: Закон України «Про освіту»; Середньостроковий план пріоритетних дій уряду на період 2017–2020 р.р., розділ III «Розвиток людського капіталу», підрозділ 8 «Модернізація професійно-технічної освіти»; Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.03.2015 № 298 «Про впровадження елементів дуальної системи навчання у професійну підготовку кваліфікованих робітників». У ТДАТУ і прийнятий порядок організації дуального навчання у поточному навчальному році. Згідно цього порядку здобувач вищої освіти денної форми навчання (як правило після другого року навчання у ТДАТУ) повинен подати заяву на ім'я ректора для переведення на дуальну форму навчання. За керівництвом ТДАТУ остається право відбору кандидатів, узгодження термінів та укладання тристороннього договору про дуальну форму здобуття освіти між університетом, суб'єктом господарювання та здобувачем вищої освіти. Далі видається наказ ректора університету за поданням завідувача випускної кафедри і погодженням з деканом факультету і проректором про переведення здобувача на дуальну форму навчання з призначенням куратора дуального навчання від університету і наставника від суб'єкта господарювання. Куратором і наставником здійснюється контроль індивідуального плану і програми практичного навчання на виробництві. Після завершення дуального навчання на виробництві, у ТДАТУ на кафедрах проводиться підсумкова

атестація студентів з обов'язковою участю представників підприємств, а інформація щодо атестацій студентів розміщується на сайтах факультету енергетики і комп'ютерних технологій і відповідних кафедр [5, с. 209]. У ТДАТУ йде постійне корегування освітніх програм, які повинні бути орієнтовані на інноваційний технологічний процес для бакалаврату, за замовленнями підприємств, які беруть участь у процесі дуального навчання.

Таким чином, дуальна модель у ТДАТУ створює умови: для залучення сучасних підприємств до співпраці у підготовці кадрів майбутнього фахівця з енергетики; підвищення його професійного рівня протягом усього навчання; для узгоджених теоретичних та практичних фаз, що чергуються на протязі навчання. Таким чином, в дуальній освіті беруть участь три партнери –вищий навчальний заклад, студент, підприємство. Кожний з цих партнерів «ТДАТУ - фахівець з енергетики –підприємства» мають свої вигоди та позитивні здобутки.

Так викладачі ТДАТУ при введенні дуальної освіти отримують такі плюси, як можливість на лекціях тісніше пов'язати теоретичних аспектів дисциплін з практичним застосуванням у виробничих технологічних процесах; на лабораторних і практичних заняттях розглядати і розв'язувати конкретні виробничі ситуації, що виникають на підприємстві в процесі виробництва: тобто практична складова є обов'язковою; а ще гнучкий розклад занять з новими педагогічними технологіями. Ще одним з плюсів для ТДАТУ в цілому від дуальної освіти студентів впродовж теоретичного навчання і отримання професійних компетенцій є можливість фінансування з декількох джерел; хоча безперечно, що левову частку витрат має взяти на себе держава, а основним призначенням джерела недержавного фінансування повинно стати створення новітніх навчальних лабораторій, майданчиків, майстерень з високим рівнем технічного і ресурсного оснащення для навчання студентів-енергетиків. Для студента, в майбутньому фахівця з енергетики, важливим є гарантія працевлаштування в задіяних підприємствах та змога ознайомитись зі структурою підприємства, особливостями технологічних процесів на

виробництві, маркетингом (вивченням ринку збуту, потреб споживачів, сервісного обслуговування продукції), кадровими питаннями. Одними з плюсів для підприємства є можливість вибору найбільш кваліфікованих майбутніх енергетиків, поповнення лав своїх здобувачів за допомогою працевлаштування молодими, якісно в професійному плані навченими, мотивованими, досвідченими, креативними фахівцями-енергетиками без необхідності тривалого введення їх у стан справ, а ще підвищення іміджу ТДАТУ серед майбутніх абітурієнтів та потенційних роботодавців. А ще дуальна освіта – це підвищення кваліфікації викладачів, додаткове фінансування, тісна інтеграція освіти, науки і бізнесу. Попри всі позитивні оцінки підсумків введення дуальної освіти або її елементів, треба зазначити, що в Україні, в результаті складної загальної ситуації, доволі складно ЗВО розбудувати дуальні навчальні напрямки, тому що є недостатнє усвідомлення майбутніми роботодавцями важливості і перспективності дуальної освіти, розширення спектру організацій і підприємств, готових взятися за навчання студентів та надання їм виробничої бази для практичної діяльності; дозволу виконання студентами реальної та посиленої роботи, а не тільки статусу спостерігача.

Введення дуальної освіти надасть студентам-енергетикам більш вигідні, кращі можливості для отримання професійної кваліфікації, а тісні зв'язки з виробничою сферою забезпечать оптимальний старт трудового життя для підвищення рівня практичної підготовки здобувачів-енергетика та в подальшій професійній діяльності випускників ЗВО.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Абашкіна Н. В. Принципи розвитку професійної освіти в Німеччині: монографія. К.: Вища школа, 1998. 207 с.
2. Попова І.О., Квітка С.О., Чаусов С.В. Наукова діяльність студентів-енергетиків для покращення підготовки до професійної діяльності *Modern ways of solving the latest problems in science: The XXXVII International Scientific and Practical Conference «Modern ways of solving the latest problems in science»*,

September 20 – 23, 2022, Varna, Bulgaria. С. 281-287.

3. Попова І.О., Квітка С.О. Впровадження дуальної професійної освіти для підготовки конкурентоспроможних здобувачів з енергетики /Удосконалення навчально-виховного процесу в ЗВО / Збірник науково-методичних праць. ТДАТУ. Вип. 23. Мелітополь: ТДАТУ, 2020. С.237-242.

4. Попова І.О., Петров В.О., Попрядухін В.С. Case-study як освітня технологія професійно-орієнтованого навчання енергетиків /Удосконалення навчально-виховного процесу в ЗВО. //Збірник науково-методичних праць. ТДАТУ Вип. 23. Мелітополь: ТДАТУ, 2020. С. 325-330.

5. Попова І.О., Чаусов С.В. Освітні концепції у навчальному процесі здобувачів-енергетиків закладів вищої освіти. *Modern research in science and education: I Між нар. наук.-практ. конф.*14-16.09.2023 року Чикаго, США. С.206-215.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІТЕЙ З ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ ІІІ РІВНЯ

Притиковська Світлана Дмитрівна

доцент

Родіонова Галина Георгіївна

студент

Державний заклад: « Південноукраїнський національній
Педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
Кафедра дефектології та фізичної реабілітації

Анотація Кількість дітей з різними відхиленнями в мовному розвитку з кожним роком збільшується через те, що значно посилився ритм життя, а батьки недостатньо уваги приділяють дітям. Перегляд телебачення у прямому ефірі замінюється переглядом в інтернеті. Діти мало вживають прикметники і прислівники, припускаються помилок у словотворі та словозміні. Фонетичне оформлення мови відстає від норми. Постійно спостерігаються помилки в наповненні слів звуками, порушення складу слова, недостатній розвиток фонематичного сприйняття і слуху. Логіко-часові зв'язки в розповіді порушені.

Ключові слова: загальне недорозвинення мовлення(ЗНМ) , фонематичний слух, фонематичний аналіз, фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення, корекція, характеристика.

Постановка проблеми. Мовленнєвий розвиток дитини дуже важливий для її емоційного, та нервово-психічного розвитку. Правильне розуміння причин, розуміння структури мовленнєвого порушення при ЗНМ необхідно для ефективної діагностики та ефективної корекційної роботи з дітьми, для своєчасного опередження ускладнень, які можуть виникати у дітей на початку шкільного навчання.

Мета статті - надати психолого-педагогічну характеристику дітей с ЗНМ ІІІ рівня.

Для всіх рівнів ЗНМ є спільні риси. Перші слова у цих дітей з'являються

дуже пізно. До трьох-чотирьох років діти можуть не розмовляти. Відсутнє експресивне мовлення, нерозуміння складних граматичних конструкцій. Також у всіх цих дітей поряд з порушенням мовлення ми можемо спостерігати неповноцінність сенсорних систем, неповноцінність вольової та інтелектуальної сфери. Зниження вербальної пам'яті, страждає продуктивність запам'ятовування лексичного матеріалу. Помітно відставання у словесно-логічному мисленні. Страждає синтез, аналіз, порівняння, узагальнення, що так необхідні для формування писемного мовлення, шкільного навчання, для засвоєння матеріалу. У дітей з ЗНМ проявляються порушення у моторній сфері: координація рухів, чіткості, швидкості. Найбільші труднощі виявляються при виконанні рухів за мовленнєвою інструкцією. Також у таких дітей спостерігається недорозвиток м'якої моторики.

При ЗНМ III рівня зберігаються порушеннями граматичної частини мовлення. Що стосується лексичної - пасивний словник наближається до норми, діти вже користуються іменниками, прийменниками, дієсловами, розуміють їх значення, розуміють і вміють користуватися узагальнюючими поняттями в мові. Але вони їх не використовують у власному мовленні. Не розуміють і не використовують абстрактні поняття. Звукова сторона мовлення у дітей III рівня ЗНМ недостатньо сформована. Спостерігаються певні спотворення не тільки окремих звуків, наприклад, свистячих, шиплячих, але і цілих комплексів звуків. Окремо вони їх можуть вимовити, але в реченні - ні. Діти не мають навички активного словотворення за допомогою суфіксів та префіксів, тому їх вислови характеризуються великою кількістю агратизмів. Вони не можуть узгоджувати слова з родами, числами та відмінками, не розгортають складні словникові конструкції. Також спостерігаються помилки при вживанні числівника з іменником і прикметником, з іменником в роді числі і відмінку. Виникають труднощі в розрізненості морфологічних елементів, які виражають значення числа і роду. Обмежено розуміння лексико-граматичних структур, які виражають причинно-наслідкові, часові і просторові відносини.

Діти мають багато труднощів у вживанні флективних конструкцій:

прийменники часто взагалі опускаються, а при звороті знаменника вживаються іменники, прийменник також може бути змінений. Фонетичний аспект мови відстає від вікової норми: порушується вимова приголосних (свистячих, шиплячих, дзвінких і глухих); спостерігаються сильні порушення відтворення слів з різним складом. Часто порушується складова структура слова та звукове наповнення. У дітей виявлено відсутність фонематичного слуху, а також їх невідповідність до оволодіння звуковим аналізом і синтезом [1, с. 28].

Діти із ЗНМ III рівня використовують фразу, але зазвичай вживають прості речення у своєму мовленні і їм важко утворювати складні, ускладнює їх вільне спілкування [2, с. 152].

У разі такого типу відхилення розуміння тексту не спотворюється, за винятком складних речень, додаткових конструкцій, які вставляються в речення. Інтерпретація логіки розповіді може бути порушена – діти не проводять аналогій і логічних висновків між просторовими, часовими, причинно-наслідковими мовними зв'язками.

Для дітей з цим відхиленням найчастіше для спрощення мовлення в цілому вживаються іменники та дієслова, а в усній розповіді — прислівники та прикметники. Існують заміники термінів: частина предмета називається назвою всього предмета (стрілки — годинник); назви професій замінюються описами дій; назви видів замінюються загальним символом (голуб — птах); взаємозамінюються різні поняття (високий — низький) [2, с. 153].

Фонематичний недорозвиток у описаній категорії дітей в основному проявляється незрілістю процесів звукової диференціації, що характеризується тонкими акустичними та артикуляційними особливостями, але іноді діти не розрізняють більш контрастні звуки.

Внаслідок цього діти запізнюються в засвоєнні звукового аналізу та синтезу. Нерозвиненість фонематичного сприйняття під час виконання основних операцій з аналізу звуків (наприклад, розпізнавання звуків) призводить до того, що діти змішують звуки. У більш складних формах звукового аналізу (наприклад, придумування слів на певний звук) це передбачає

змішування цих звуків з іншими, менш схожими за акустичними ознаками [3, с. 15].

Характер складових помилок визначається станом сенсорних (фонематичних) або рухових (артикуляційних) здібностей дитини. Наявність помилок, виражених перестановкою або доповненням складів, свідчить про початкове недорозвинення слухового сприйняття дитини. Для дітей цієї категорії подібність складів і скорочення збігів приголосних зустрічаються рідко і змінюються [2, с. 15].

Істотні недоліки у використанні лексики, граматики та вимови найбільш яскраво проявляються в різних формах монологу (переказ, створення розповіді в одній чи серії картинок, підготовка розповіді-опису). При правильному розумінні логічного зв'язку між подіями діти обмежуються переліком дій. При переказі діти помиляються в передачі логічної послідовності подій, втрачають індивідуальні зв'язки, «втрачають» героїв. Розповідний опис не дуже доступний для дітей, які зазвичай обмежуються перерахуванням окремих предметів і їх частин. Деякі діти можуть відповідати лише на запитання [4, с. 28].

Без особливого контролю за своїм мовленням діти малоактивні, в рідкісних випадках є ініціаторами спілкування, не спілкуються з однолітками, не задають питань дорослим, не коментують ігрові ситуації. Це призводить до відсутності комунікативної орієнтації в їхньому мовленні.

Труднощі дітей в оволодінні лексикою та граматику рідної мови уповільнюють процес послідовного розвитку мовлення і, головне, своєчасний перехід від діалогічної форми до контекстної.

Деякі діти мають низьку активність пам'яті, що поєднується з обмеженими можливостями для когнітивного розвитку. Взаємозв'язок порушень мовлення дітей та інших аспектів психічного розвитку визначає деякі особливості їх мислення. Загалом при повноцінних передумовах для оволодіння відповідними віку психічними операціями, діти відстають у розвитку наочного мислення, без спеціальної підготовки їм важко оволодіти аналізом і синтезом, порівнянням [1, с. 24].

Також ці діти незначно відстають у моторному розвитку. Цей факт підтверджується аналізом даних анамнезу. Рухова недостатність проявляється поганою координацією складних рухів, невпевненістю у відтворенні точно дозованих рухів, зниженням швидкості та спритності.

У дітей з ЗНМ ІІІ рівня спостерігається низька рухливість пальців. Це призводить до недостатньої координації ручного праксису (наприклад, розстібання і застібання гудзиків, зав'язування і розв'язування шнурків, стрічок тощо) [4, с. 224].

Висновки. Таким чином, мовний розвиток дитини з ЗНМ відбувається особливо повільно, а це означає, що різні елементи мовної системи тривалий час залишаються нерозвиненими. Уповільнення мовного розвитку, особливості розуміння рідної мови, труднощі в оволодінні словником і граматичним складом звужують мовні контакти дитини з дорослими та однолітками, перешкоджають повноцінному спілкуванню.

Правильне розуміння причин, розуміння структури мовленнєвого порушення при ЗНМ необхідно для здійснення ефективної діагностики та ефективної корекційної роботи з дітьми для попередження ускладнень, які можуть виникати у дітей на початку шкільного навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боряк О. В. Корекція просодичної сторони мовлення дітей старшого дошкільного віку з дизартрією засобами логопедичної ритміки : дис. канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2012. 314 с. URL <https://mydisser.com/ru/catalog/view/238/241/9824.html>
2. Левина Р.Е. Основы теории и практики логопеда. М.: Просвещение, 1998. 367 с
3. Логопедія. Підручник. За ред. М. К. Шеремет. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. - 376 с.
4. Шеремет М.К. Логопедія: підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 672 с.

ЕКОЛОГІЧНА СТЕЖИНА, ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Самсонова Олена Олександрівна

к. п. н., доцент

Чорна Ганна Володимирівна

старший викладач

Малюк Тетяна Євгенівна

Магістрантка

Запорізький національний університет

м. Запоріжжя, Україна

Анотація. У статті визначено сутність поняття «екологічна стежина». Проаналізовано думки дослідників щодо важливості виховання екологічної компетенції у дітей дошкільного віку та доведено ефективність використання можливостей екологічної стежини для формування даної компетенції. Представлено класифікацію, функції та виділено етапи організації екостежини в закладах дошкільної освіти.

Ключові слова: екологічні компетенції, екологічна стежина, засоби, класифікація, функції, екологічна свідомість, дошкільники.

Питання екологічної компетентності є дуже важливим нині в житті дітей. Для того, аби сформувати дану компетенцію у дітей дошкільного віку, потрібно усвідомлювати, що перед педагогами ЗДО стоїть нелегке завдання, адже прищепити любов до природи, рослин, дерев, навчити оберігати, пояснити користь їх для планети – непросто, потрібен спеціальний підхід.

Дослідники даного питання, серед яких: Г. Лохвицька, Л. Прозорова, Г. Тарасенко, Н. Яришева та інші вважають, що виховання цієї компетентності у дошкільнят є базовою складовою, яка несе за собою знання про довкілля, важливість його збереження та збагачення, а також поводження з природою.

Екологічна обізнаність дитини – це свідомо сформоване ставлення малечі

до навколишнього середовища. Варто приділити дитині достатньо часу для «спілкування» із природою, залишити її сам на сам для злиття та гармонії, дати змогу їй переживати емоції та почуття, навчити описувати, виражати та відтворювати їх в художніх образах, адже саме це призводить до формування основ екологічної компетентності і саме цьому полягає головне завдання педагога [4, с. 74-76].

Для забезпечення кращої ефективності формування основ екологічної компетентності у дошкільників необхідна екологізація середовища закладу дошкільної освіти, в якому діти можуть не тільки набувати знань про навколишній світ, а й набувати практичного досвіду природовідповідної поведінки. У літературі екологічно доцільне оформлення території розглядається як «освітній простір», «окультурений ландшафт», що є джерелом пізнавального, емоційного, естетичного розвитку дитини та зміцнення її здоров'я [3].

Л. Волкова стверджує, що прекрасний ландшафт має таке велике значення для розвитку молодшої душі, з яким важко суперничати впливам педагога». Одним із ефективних шляхів вирішення проблеми формування основ екологічної компетентності у дошкільників є створення екологічної стежки. Екологічна стежка – це спеціально спланований маршрут із педагогічно доцільно підібраними або створеними природними об'єктами, під час ознайомлення та взаємодії з якими діти набувають нових знань, вражень та практичних навичок [3, с. 335-341].

Як зазначає Л. Бабюк, екологічна стежка – це заздалегідь визначений маршрут певною місцевістю, на якому розташовані унікальні та типові для цієї місцевості об'єкти: різноманітні угруповання рослинності, водойм, природних об'єктів, характерних рельєфів. Екологічна стежина дозволяє систематизувати знання, показує живі організми в єдності з середовищем їх життя [1, с. 71-76].

Дослідники, які вивчали екологічну стежину в дитячому садку, висловлюють різні думки та спостереження щодо її впливу на дітей. Ось декілька загальних думок, які можна знайти в літературі:

- Збільшення природних досліджень: Екологічна стежина стимулює дітей вивчати та спостерігати за природою навколо них. Вони мають можливість вивчати рослини, тварини, ґрунт, водні екосистеми та інші природні об'єкти, що сприяє розвитку їхньої екологічної свідомості.

- Підвищення екологічної свідомості: екологічна стежина допомагає формувати у дітей екологічну свідомість, адже вони знаходяться у прямому контакті з природою і розуміють важливість її охорони.; вони можуть бачити наслідки людської діяльності на довкілля та вчитися забезпечувати його добробут.

- Розвиток сприйняття навколишнього середовища: екологічна стежина сприяє розвитку сприйняття та спостережливості дітей вони вчаться розрізняти різні види дерев, квітів, тварин та інші складові природи, що сприяє розвитку їхнього чуття прекрасного та допомагає формувати екологічну естетику.

- Розвиток моторики та спілкування: екологічна стежина часто включає фізичну активність, таку як ходьба, лазіння або дослідження природних матеріалів, а це сприяє розвитку моторики дітей. Крім того, екологічна стежина стимулює активне спілкування та спільну роботу між дітьми, що сприяє їхньому соціальному розвитку.

Природний контекст екостежки сприяє процесу невимушеного та природного навчання, коли діти самостійно відкривають та досліджують світ навколо. Це стимулює їх допитливість, активність і самостійність, допомагає зміцненню зв'язків між теоретичними знаннями та їх практичним застосуванням у реальному житті. Тому можемо зазначити, що екологічна стежина є унікальним засобом екологічної освіти, який не тільки сприяє пізнанню та розумінню дітьми навколишнього природного середовища, формуванню у дошкільнят почуття відповідальності, а й сприяє розвитку важливих навичок, які допомагають дітям брати активну участь у сталому розвитку [6, с. 131-138].

Пропонуємо наступне визначення поняття «екологічна стежка» як елемента еколого-розвивального середовища ЗДО – це педагогічно

організований маршрут з різноманітними природними об'єктами, де діти набувають знань і розуміння унікальності, неповторності та цінності кожного компонента навколишнього природного середовища, навчаються людського ставлення до живих істот, оволодівають вмінням відчувати красу та милуватися нею, демонструвати екологічно доцільну поведінку в природі.

Основною метою створення екологічної стежки в освітньому середовищі ЗДО, на нашу думку, є формування у дітей екологічно грамотної поведінки дитини в навколишньому природному середовищі, навчання дошкільників вмінню розрізняти та називати досліджувані природні об'єкти, розумінню екологічного значення кожного з об'єктів. Слід зазначити, що екологічна стежка виконує певні функції, а саме: навчальну, пізнавальну, виховну, розвивальну, естетичну та оздоровчу [8, с. 174-176].

Екологічна стежина дозволяє більш продуктивно використовувати звичайні прогулянки з дітьми, зміцнювати здоров'я дітей на свіжому повітрі, займатися екологічною діяльністю. На екологічному шляху навчання і виховання зливаються в цілеспрямований процес. Створення нових елементів еколого-розвивального середовища на території дошкільного закладу дає можливість вирішити всі три види завдань. Актуальність створення екологічної стежки полягає в поєднанні екологічної освіти, оздоровлення та відпочинку.

Існують різні способи класифікації екологічних стежин. В основу загальноприйнятої класифікації покладено їх поділ на групи: за змістом; методом пересування; місцем проведення. Наприклад, Н. Ошуркевич поділяє екологічні стежки на два основні типи: ті, що розташовані на території дошкільного закладу та ті, що знаходяться в найближчому до ЗДО природному оточенні (парку, сквері, лісі тощо). В умовах освітнього середовища дошкільного закладу можна виділити декілька видів екологічних стежок:

- екологічна стежка в найближчому природному осередку (парк, ліс, сад, водойма тощо);
- екологічна стежка на території дошкільного закладу; екологічний маршрут у приміщенні дошкільного навчального закладу [9, с. 209-221].

Організація роботи з дітьми на екостежині може приймати різні форми, зокрема: екскурсії, дослідницька діяльність, спостереження, екологічні ігри, конкурси, вікторини, свята та інші заходи. Екскурсії екологічними стежками дають дітям можливість на власні очі досліджувати навколишнє середовище, спостерігати за рослинами, тваринами та природними явищами. Це допомагає розширити ваші знання про природу та виховати вашу допитливість.

Проведення елементарних дослідів допомагає збагатити наукове розуміння навколишнього середовища. Спостереження на екостежині вчать дітей звертати увагу на деталі та зміни в природі; дає їм змогу краще зрозуміти взаємозв'язок між живими організмами та навколишнім середовищем, а також сприяє розвитку навичок спостереження [9, с. 66-71].

Екологічні ігри, конкурси, вікторини та свята на екостежках роблять пізнання природи більш цікавим та захоплюючим. Такі форми роботи дозволяють дітям брати активну участь в іграх, спілкуватися та розважатися, одночасно засвоюючи нові знання про екологію. Таким чином, різноманітні форми роботи на екологічних стежках сприяють формуванню у дітей любові до природи, потягу до дослідження та збереження довкілля. Це сприяє набуттю унікальних знань та формуванню екологічної свідомості підростаючого покоління [7].

У процесі формування екологічної стежки можна виділити 4 основні етапи:

1. Підбір місця створення екологічної стежки.

2. Розробка маршруту, підготовка «Паспорту екологічної стежини» з описом маршруту, ділянок (зупинок) та інформацією про об'єкти у відповідності до сезонних змін та урахуванням вікових можливостей дітей кожної вікової групи.

3. Підбір обладнання (видалення сміття, каміння, пластику, маркування щитами, опорами, табличками).

4. Моніторинг стану екологічної стежки.

У процесі організації екологічної стежки вихователь вивчає стан

території ЗДО, заносить результати проведених заходів до паспорта, складає план - карту, на якій позначає цікаві дітям місця та об'єкти (рослинний і тваринний світ, нежива природа). Слід зазначити, що карта-схема містить невелику кількість інформації у вигляді кружечків з номерами досліджуваних об'єктів. Ці місця з'єднані лінією, стрілками вказано шлях, яким вони йдуть від одного об'єкта до іншого [3].

Також можна виготовити панно з фотографіями, підписами до точок маршруту, скласти паспорт екологічної стежки з інформацією для вихователів про об'єкти маршруту. При описі об'єктів їм надається біологічна та екологічна характеристика, визначаються особливості їх поширення. Варто також згадати походження назви, народні назви, їх відображення у віршах, відносні народні прикмети до тих чи інших об'єктів. Підкреслюється роль природи в житті людини, даються рекомендації щодо використання об'єкта в освітній діяльності для екологічного виховання дітей дошкільного віку та просвіти батьків. Кількість відвідувань екологічної стежки залежить від віку дітей та мети, яку ставить педагог. У різний час можна повторно відвідувати ті самі місця кілька разів, особливо в різні сезони [5, с. 84-86].

Важливо пам'ятати про комплексний підхід: те, що діти бачили на своєму шляху, подорожуючи екостежиною, потім вони відтворюють на заняттях художньо-продуктивної діяльності, в процесі театралізації, в рухливих, сюжетних та дидактичних іграх. Основними вимогами до екологічної стежки є: безпека маршруту, її можливість задовольнити пізнавальні потреби дітей з урахуванням їх вікових особливостей, різноманітність, яскравість і барвистість природних об'єктів, можливість природоохоронної діяльності [9, с. 152-154].

Маршрути прогулянок екологічною стежкою складаються педагогом з урахуванням розташування закладу, особливостей навколишнього середовища та віку дітей. Прокладаються маршрути, які перетинають територію закладу через сад, квітник, куточок лісу та далі. Предмети, з якими знайомляться діти, об'єднані спільною темою. Назви зупинок на маршруті можуть бути різними, це залежить від творчості вихователя. Наприклад, «Квіткове царство», «Калинове

диво», «Галявина кульбаб», «Могутній дуб», «Дерева – старожили», «Чарівне озерце», «Привітні берізки», «Комашине містечко, «Зелена аптека». Напрямок руху та назви зупинок можна позначати на стенді за допомогою умовних знаків. Тематика цільових прогулянок може бути найрізноманітнішою: «Подорож до країни синіх пролісків», «Про що співає нам весна», «Зелена аптека», «Карнавал осіннього листя», «Мурашки-трудівниці», «Квіти моєї України» [2].

Таким чином, ефективність використання засобів екологічної стежки у формуванні екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку, їх знань про неї, досвіду доцільної поведінки забезпечується системністю цілей, змісту, форм та методики організації різноманітних видів діяльності. Її можливості дозволяють організовувати для дітей такі види діяльності, в яких вони усвідомлюють цінність навколишнього природного середовища, вчать розуміти і пояснювати явища природи, набувають досвіду екологічно доцільної поведінки в різних ситуаціях.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабюк Л. Теоретико-методологічні засади наукового обґрунтування створення екологічних стежок. Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. Луцьк, 2010. № 7. С. 71-76.
2. Беленька Г. В. Кольорове намисто. Збірка літературних творів для ознайомлення дітей з природним і соціальним довкіллям. Київ : Сім кольорів, 2014. 92 с.
3. Волкова Л. Екологічне виховання дітей дошкільного віку в процесі праці в природі. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. № 4 (108). С. 335-341.
4. Іванчук С. А. Сутність поняття екологічно доцільної поведінки дітей дошкільного віку. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2020. № 78. С. 74-78.
5. Киндюк М. Д. Формування екологічної культури дошкільників на

екологічній стежині. *Дошкільна освіта у сучасному соціокультурному просторі* : зб. *Наук. Праць*. 2018. № 2. С. 84-88.

6. Мандрик О. М. Екологічна освіта та екологічне виховання. *Науково-технічний журнал*. 2019. № 1 (19). С. 130-139.

7. Недодатко Н. Основи природознавства з методикою ознайомлення дітей з природою : навч. посіб. Кривий Ріг : КНУ, 2018. 133 с.

8. Новіцька В. В. Інноваційні технології формування екологічної компетентності в дітей старшого дошкільного віку. *Впровадження сучасних технологій в процесі забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців дошкільної освіти* : збірник наукових праць. Хмельницький : ХГПА, 2021. С. 173-177.

9. Ошуркевич Н. Сучасні педагогічні технології формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку. *Педагогічний процес : теорія і практика*. 2018. № 1-2. (60-61). С. 65- 72.

УДК 373.035(477)"364"

СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА ЗАКЛАДУ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Смерчак Леся Іванівна

канд. пед. наук, доцент

Навошицький Мар'ян Тарасович

Студент

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, Україна

Анотація: у статті зроблено спробу окреслити головні тенденції організації соціально-виховної роботи в українських закладах середньої освіти в умовах воєнного стану, зумовленого повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України; акцентовано увагу на важливості розширення змісту, форм і методів цієї роботи в умовах сьогодення (зокрема, забезпечення безпекової складової здоров'я особистості), наголошено на посиленні національно-патріотичного виховання та активної пропаганди ідеї територіально-культурного розмаїття та цілісності України, на необхідності навчання школярів проводити верифікацію отримуваної інформації, опиратися маніпуляціям свідомістю, розпізнавати фейки, що поширюються ворожими силами в засобах масової інформації та соціальних мережах; зацентовано увагу на тому, що результатом соціально-виховної роботи закладу освіти є ступінь соціальної зрілості учнівської молоді, від якого залежатимуть не тільки її життєві успіхи чи негаразди, але й майбутнє української держави.

Ключові слова: соціально-виховна робота, заклад середньої освіти, збройна агресія Російської Федерації, воєнний стан в Україні, оновлені зміст та завдання соціально-виховної роботи.

Вступ. Соціально-виховна робота завжди була і залишається невід'ємною складовою освітнього процесу, але в сучасних умовах, через повномасштабну

збройну агресію Російської Федерації проти України, небезпеку втрати державної незалежності та територіальної цілісності нашої країни, її важливість набула особливої ваги. Указами Президента України №64/2022 від 24 лютого та № 133/2022 від 14 березня 2022 року в Україні було введено воєнний стан, що торкнулося кожного громадянина, всіх сфер людського буття у нашій країні, не минуло та особливо позначилося на організації освітнього процесу підростаючого покоління, на змісті та специфіці соціально-виховної роботи закладів освіти.

У ситуації, що склалася на даний час в Україні, комплексна і глибока модернізація виховання як соціально-педагогічного феномена – це імператив освітньої політики в нашій державі, її головний стратегічний напрям.

Метою даної статті є висвітлення провідних тенденцій організації соціально-виховного процесу в закладах середньої освіти в умовах воєнного стану, зумовленого повномасштабною війною Росії проти України.

Результати та обговорення. Різні аспекти соціально-виховної роботи з неповнолітніми і молоддю здавна викликали неабиякий інтерес з боку вітчизняних науковців і практиків. Підтвердження тому знаходимо у працях як видатних педагогів минулого – Б. Грінченка, А. Макаренка, С. Русової, В. Сухомлинського й ін., так і наших сучасників. Ця надзвичайно відповідальна ланка діяльності закладів освіти завжди відбивала запити суспільства на формування всебічно розвинутої особистості, національно-свідомого громадянина, патріота своєї держави. Можна з упевненістю стверджувати, що соціальне виховання – це практична відповідь на виклики часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Здійснений нами аналіз наукових джерел свідчить, що різні аспекти соціально-виховної роботи закладів освіти з учнівською молоддю знайшли висвітлення у розвідках таких науковців, як Т. Алексеєнко, В. Амеліна, В. Андрущенко, І. Бех, І. Зязюн, Л. Канішевська, О. Кравченко, В. Костіна, Л. Манчуленко, О. Морін, В. Оржеховська, Ж. Петрочко, О. Савченко, І. Трубавіна, Н. Харченко, Г. Федорченко та багатьох інших.

Як відзначають українські науковці К. Недря, І. Трубавіна та О. Чередниченко у праці «Виховання в умовах воєнного стану в Україні в закладах освіти: новий зміст і шляхи його реалізації» повномасштабна агресія Російської Федерації проти України замовила в українських закладах середньої освіти «різкий поворот від довготривалого виховання культури поведінки дітей в різних сферах людського життя до вкрай конкретного національного виховання, запобігання негативних явищ, протидії злочинам, реалізації прав дитини, взаємодії з сім'єю в роботі кожного освітянина» [5, с. 34].

Виклад основного матеріалу. Сьогодні без перебільшення можна стверджувати, що війна в Україні проходить не тільки по лінії фронту, але й усередині кожного з нас. І якщо на лінії фронту вона має фізичний вимір, то поза ним, залишаючи глибоку емоційно-психологічну рану в душі кожного українця, – психологічний. Адже страх, тривога, паніка, неврівноваженість, що здатні межувати зі зневірою, – усе це далеко не повний перелік тих станів, які заважають людині не тільки критично мислити й оцінювати ситуацію, приймати правильні рішення, але й адекватно поводитися в умовах небезпеки, що, як наслідок, здатне руйнувати особистість. За таких умов особливого значення набуває створення безпечного середовища та цілеспрямована соціально-виховна робота закладів освіти з майбутнім України – учнівською молоддю [1].

Організація освітнього процесу в українських закладах освіти в умовах воєнного стану потребує не тільки розширення змісту, але й напрямів, форм та методів соціально-виховної роботи з учнівською молоддю. З огляду на те, що нова реальність диктує нові правила життя, першочерговим завданням цієї ланки роботи стало насамперед навчання школярів правил безпеки, які допоможуть зберегти життя, тобто забезпечення безпекової складової здоров'я особистості, її фізичного, психічного, соціального і духовного благополуччя. З огляду на зазначене, всі українські школярі мають бути обізнані з тим, які заборони та обмеження діють під час воєнного стану, як необхідно діяти під час повітряних тривог, обстрілів чи у випадку виявлення вибухонебезпечних

предметів, як надавати першу домедичну допомогу.

Серед пріоритетних завдань соціально-виховної роботи в умовах воєнного стану, як відзначає науковець Слюсаревський М., постала необхідність активної пропаганди ідеї територіально-культурного розмаїття та цілісності України, що «...є джерелом сили, а не слабкості, єдиної у світоглядному, політичному та ментальному сенсах української нації». З огляду на це науковець наголошує на важливості розробки і впровадження медійних та просвітницьких механізмів підтримання духу взаємної поваги, толерантності та порозуміння між громадянами України – внутрішньо переміщеними особами і приймаючими громадами, тими, хто, рятуючись від війни, виїхав за межі України, і тими, хто залишився тут [4]. Даний висновок українського науковця особливого сенсу набуває в аспекті організації освітнього процесу, адже сьогодні в одному класі, в одному закладі освіти поруч перебувають діти внутрішньо переміщених осіб, які, зазвичай, мають травмуючий досвід перебування під ворожими обстрілами чи в окупації, можуть належати до іншого віросповідання й т.ін., і діти батьків з приймаючої громади. Таке спільне навчання – це дієва платформа формування в учнів національної свідомості, взаємоповаги та толерантності як дієвого шляху до єднання українців, стирання кордонів між заходом і сходом України, шляху формування культури миру й миротворення.

Сьогодні, в умовах війни та активної роботи ворожої пропаганди, як ніколи раніше, особливого значення набуває розвиток критичного мислення та медіаграмотності підростаючого покоління. Навчити школярів проводити верифікацію отримуваної інформації, опиратися маніпуляціям свідомістю, розпізнавати фейки, що поширюються ворожими силами в засобах масової інформації та соціальних мережах, допоможе залучення учнівської молоді до тренінгів, створення тематичних проєктів, проведення диспутів, дискусій та мозкових штурмів, у ході яких обговорюватимуться спірні новини та наративи. Переконані, що дана ланка роботи буде доцільною як під час проведення безпосередньо навчальних занять, так і в ході суто виховної роботи. Наприклад,

при вивченні відповідного матеріалу на уроках історії чи української літератури вважаємо за доцільне розгляд історичних та політичних наративів - тлумачення минулого та сьогодення, що допоможе школярам бути більш критичними та відповідальними у своїх виборах та ставленні до сучасних подій і проблем, до оточення, допоможе їм у формуванні сприйняття інших людей, світу навколо себе та себе у цьому світі. За допомогою наративів людина вчиться сприймати й аналізувати різні точки зору на певні події і явища, створювати емоційні зв'язки з іншими людьми.

Оскільки сучасне підростаюче покоління нашої держави формується у важкі часи російської агресії проти України, вважаємо, що одним із першочергових завдань соціально-виховної роботи має бути формування національно свідомого покоління, об'єднаного як спільною й єдиною державною українською мовою, традиціями й культурою, так і спільним поглядом на історію своєї держави.

Дедалі пріоритетнішими постають питання духовно-морального, громадянського становлення та розвитку особистості, здатної не «загубити» своєї національної ідентичності в умовах глобалізованого світу та агресивного тиску на українців з боку Росії, що, відповідно, актуалізує соціально-виховну роботу в закладах освіти і робить соціальне виховання особливо затребуваним на всіх рівнях соціального та суспільного життя.

Соціально-виховна робота в умовах воєнного стану сучасної України спрямована на формування у підростаючого покоління не тільки уявлень про світ, державу, соціальні зв'язки та відносини в суспільстві, а насамперед на розвиток мотивації та установок, відповідної моделі поведінки особистості, здатної у складних ситуаціях морального вибору приймати відповідальні рішення, відчувати власну відповідальність за свої вчинки перед суспільством і країною.

На переконання науковців, пріоритетні завдання соціально-виховної роботи закладу освіти в умовах воєнного стану в Україні, викликаного збройною агресією Російської Федерації, полягають у тому, щоби допомогти

підростаючій особистості не просто вижити у сучасних реаліях, але й бути успішною, здатною відповідати на виклики сьогодення, сформувані прагнення особистості до самопізнання та самовдосконалення, що виступає дієвим чинником її успіху в житті та стимулювання розвитку її активного самоствердження у суспільстві [6, с.155; 7].

Висновки. Узагальнюючи вищезазначене, відзначимо, що соціально-виховна робота школи є рушійною силою й важливою умовою сутнісних вимірів життя підростаючого покоління сучасної України, підґрунтям формування справжніх патріотів своєї держави, національно свідомих, успішних толерантних й милосердних особистостей, високого рівня їх соціальної активності. Результатом цієї діяльності закладу освіти є ступінь соціальної зрілості учнівської молоді як розгорнутої підструктури особистості, в основі якої лежать такі складові, як потреби, інтереси, рівень самовиховання, ділові та вольові якості, прагнення особистості, її причетність до свого народу та його визвольної боротьби [3]. Можна припустити, що, чим вищий буде ступінь сформованої соціальної активності підростаючої особистості в умовах сьогодення, тим вищий він буде і в дорослому житті. А, отже, від результативності соціально-виховної роботи з учнівською молоддю сьогодні залежатимуть не тільки її життєві успіхи чи негаразди, але й майбутнє української держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великодна Є. Створення сприятливих умов для забезпечення благополуччя дітей та педагогів в умовах воєнного стану / Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, 27 квітня 2023 року) / за ред. Т.М. Горохівської, М.Ф. Криштановича, Ю.М. Козловського, О.М. Ієвлева, О. Якимець; за заг. ред. М.Ф. Криштановича. Львів, 2023. С. 30 – 34.

2. Психологічне благополуччя дітей і підлітків – що варто й не варто робити школам. URL: <https://nus.org.ua/articles/psychologichneblagopoluchchya->

ditej-i-pidlitkiv-shho-varto-j-ne-varto-robyty-shkolam.

3. Радул В.В. Соціальна зрілість особистості. Харків: Мачулін, 2017. 442 с.

4. Слюсаревський М.М. Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді. *Вісник НАПН України*. 2022. №4 (1). С. 1 – 11

5. Трубавіна І., Чередниченко О., Недря К. Виховання в умовах воєнного стану в Україні в закладах освіти: новий зміст і шляхи його реалізації. *Збірник тез III Міжнародної наукової конференції «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки»*. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2023. С. 34 – 37.

6. Чернуха Н.М., Гук О.Ф. Соціальне виховання у сучасному українському соціумі: реалії, досвід, перспективи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 11: Соціальна робота. Соціальна педагогіка, 2018. Вип. 24 (2). С. 153 – 158.

7. Шахрай В.М. Критерії та показники визначення сформованості соціально зрілої особистості. *Народна освіта: наукове видання*. 2011. Випуск № 3 (15). URL http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/15/stati/shahray.htm

ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ

Стоєва Ольга Вікторівна,
студентка-магістрантка
кафедри дошкільної освіти
Криворізький державний педагогічний університет
м. Кривий Ріг, Україна

Анотація: У статті розкрито можливості ігрової діяльності в особистісному розвитку дитини старшого дошкільного віку. Автором конкретизовано зміст понять «гра» та «ігрова діяльність». Охарактеризована методологія використання гри в розвитку емоційного інтелекту майбутнього першокласника.

Ключові слова: ігрова діяльність, розвиток, емоційний інтелект, передшкільний вік; особистісна компетентність.

Базовий компонент дошкільної освіти акцентує увагу на тому, що зміст роботи закладу дошкільної освіти спрямований на розвиток компетентної особистості через організацію провідних видів діяльності. Визначені ключові компетентності (рухова, здоров'язбережувальна та особистісна) за освітнім напрямом «Особистість дитини» проявляються в емоційно-ціннісному ставленні дитини до оточуючого світу, системі її знань і поведінці.

Реалізація здоров'язбережувальної компетентності передбачає засвоєння та дотримання правил здорового способу життя; вміння оцінювати поведінку людей. Освітній потенціал визначеної компетентності реалізується через різні види діяльності, зокрема інтелектуально-пізнавальну та ігрову.

Ідея використання ігрової діяльності в розвитку емоційного інтелекту дітей різних вікових груп знайшла своє відображення в працях О. Войтовської [1], О. Гришко [3], Р. Кондратенко [4], Є. Пеллінгер, Т. С. Тарасенко [5], О. Рау.

Рефлексивний компонент ігрової діяльності дозволяє уявити ситуацію подумки, в якій опинилася людина; спонукає дитину розуміти точку зору співрозмовника; розвиває емпатійність дитини, впевненість у собі, сміливість як базову якість особистості. Комунікативна рефлексія сприяє осмисленню власних дій дитиною, зокрема, самопізнанню старшим дошкільником себе, власного «Я», як наслідок, установлення конструктивної взаємодії між суб'єктами процесу.

Зокрема, особистісна компетентність характеризується сформованістю елементарних уявлень про власний внутрішній світ (емоції, почуття, бажання) та ставлення до нього (пізнавальна активність, емоційна сприйнятливність тощо); позитивною самооцінкою власних дій; здатністю до управління власними емоціями; позитивною мотивацією; проявом самоповаги та поваги до інших, відповідальністю.

Нові погляди на самоцінність дошкільника полягають у зміні форм і способів діяльності для його особистісного розвитку. Відповідно до положень Базового компоненту дошкільної освіти здатність дитини проявляти активне пізнавальне ставлення до природного довкілля, вільно орієнтуватися в ньому; розмірковуючи, довільно регулювати власну пізнавальну діяльність, приймати самостійні рішення – є ключовими компетенціями для сучасного світу.

Пріоритетним завданням дошкільної освіти є збереження фізичного та психічного здоров'я дітей, тому що розвинення інтелекту прямо пов'язане з емоційною стабільністю особистості. Зокрема, вплив емоційного благополуччя на інтелектуальний рівень розвитку особистості безперечний.

Відповідно до загальноприйнятого уявлення про провідну та основну для дошкільника освітню діяльність можна припустити, що саме гра як унікальний простір дитинства створює можливості для самопізнання та емоційно-інтелектуального розвитку, створюючи безпечне майбутнє особистості. Гра як стан душі захоплює дитину, конструює взаємостосунки з іншими, моделює поведінку, дозволяє їй досягти емоційного балансу, гармонізує думки, почуття та рух (дію) в процесі співробітництва; дозволяє

побачити ситуацію осторонь і набути відповідного досвіду (О. В. Скворчевська).

Особливості гри як діяльності розкриває предметна пізнавально-ігрова активність дитини: предметна гра з розвивальною функцією орієнтовних і функціональних дій в ранньому віці (Д. Б. Ельконін) зв'язок предметної гри із сюжетною (старший дошкільний вік).

Оскільки, будь-яка активність готує більш складні форми, які замінять предметну гру на сюжетно-відображальну, а саме: надання функціональних значень при варіюванні місця або дії; одухотворення предметів. Зокрема, предметна гра збагачується за рахунок сюжетних і рухливих ігор і досвіду дитини. Гра формує ігрове ставлення до предмета (милування, надання сюжетних функціональних значень тощо), що є передумовою інтересу. Зміна функціональних значень надає ігрового досвіду дитині для заміщення та створення уявних ситуацій. Дитина повинна розуміти різноманітність ігор та їх специфіку та використовувати відповідні ігрові засоби.

Повноцінного розвитку гра набуває тоді, коли вихователь формує цю діяльність, відпрацьовуючи основні компоненти. Наприклад, в процесі сюжетно-рольової гри – зміст і способи рольової взаємодії, дидактичної гри - правила, послідовність дій і кінцевий результат, рухливої гри – правила та вимоги до ігрових дій, зміст ігрової символіки, функції ігрових атрибутів; самооцінювання. Як спільна діяльність гра забезпечує взаємодію між учасниками освітнього процесу розширюючи їхні можливості за рахунок потенціалу інших учасників. Організація ігрового простору та поетапна робота над грою дозволяє вихователю ефективно керувати самостійною ігровою діяльністю дітей старшого дошкільного віку (з втручанням за необхідністю).

Зокрема, гра наповнює змістом життя дитини, формує її позитивні якості, мотивує та збагачує емоційно-інтелектуальний досвід. Гра як відображення життя спрямована на комбінування життєвих вражень дитини з особистим досвідом; розвиток їх ігрового потенціалу.

Всі етапи ігрового розвитку дітей шостого року життя відбуваються

послідовно. Для них гра виступає першочерговою діяльністю та відображенням життя, яке має складнощі для опанування. Відтак, за Й. Хейзингом гра – це вільна діяльність, заняття, яке усвідомлюється поза повсякденним життям; має обмежений простір, протікає упорядковано за правилами. В процесі освітньої діяльності гра виступає як форма, метод і засіб освітньої діяльності. Проте, як діяльність має певні особливості, а саме: спрямована на вирішення проблем колективу, зміцнення колективу, адаптації дітей до колективу, розвитку комунікативних навичок, коригування поведінки, розвитку толерантності. Для вирішення представлених завдань використовують ігровий сюжет з ігровими правилами та логікою розвитку подій. За О. В. Скворчевською вихователь повинен враховувати, що для деяких дітей бажання грати приховує потребу в сильному та цілісному емоційному переживанні, яке характерне для дітей шостого року життя. При цьому ігри надають дітям можливість емоційно реагувати на події (хвилювання, труднощі) на рівні почуттів і стосунків із оточуючими. Для інших гра надає можливість змінювати реальність подій. Доречними для використання є колективні ігри, де діти обговорюють наслідки гри на чуттєвому рівні. Систематичне залучення майбутніх першокласників до ігрового процесу розвиває ігровий потенціал, рефлексію, почуттєву сферу дитини. Проте, осмислення дитиною шестирічного віку таких відносин в грі досить складне.

Гра як метод спрямована на розв'язання наступних завдань:

- здатність жити в ігровому просторі, занурюючись в ігровий світ та ігрові відносини;
- зберегти самоцінність дитини у вільному ігровому просторі в процесі налагодження стосунків з учасниками ігрового процесу;
- вправляти в осмисленні ігрового досвіду, використовуючи гру як інструмент самопізнання та життєвих орієнтирів світу.

Ігрова позиція вихователя повинна бути спрямована на: гуманізацію взаємин, емпатію, підвищення творчого потенціалу, переконаність в необхідності ігрової поведінки, поширення ігрових прийомів.

Ефективна реалізація ігор передбачає дотримання наступних вимог:

- пізнавальне значення ігор;
- рівний доступ всіх учасників процесу до ігрової діяльності;
- зміцнення колективу, лідерство;
- активізувати громадську позицію.

Гра як провідний вид діяльності спрямована на пізнання дитиною світу та пробудження її потенційних можливостей. Вона має психологічні особливості: як вільна діяльність пов'язана з ініціативою, кмітливістю; характеризується індивідуалізованістю творчого елемента; емоційно насичена (впливає на почуттєву сферу дитини, викликає певні переживання), містить естетичні емоції.

Гра як найбільш сприятливий вид самореалізації дитини, засіб її самовираження різниться видами та способами організації. Відтак, різновидами навчально-ігрових занять (молодший дошкільний вік) є сюжетно-ігрові заняття, де стрижень заняття – єдина сюжетна лінія. На думку, Я. П. Кодлюк, Ю. М. Косенко «ігрові елементи можуть бути представлені театралізацією, ігровими ситуаціями, рухливими, словесними іграми. сюжет заняття може бути підказаний змістом будь-якого літературного чи фольклорного твору» [5, с. 41]. Цей вид заняття має певні особливості: вимагає облаштування середовища відповідно до задуму; логічно структуроване (вступна частина – входження в сюжет, визначення мети, розподіл обов'язків; основна частина – розгортання ігрового сюжету, виконання ігрових дій дітьми; заключна частина – післядія, підсумок гри (обговорення та складання чогось (карти тощо)); всі завдання приховані від дітей.

Зокрема, в ігровому занятті домінують ігрові елементи; не завжди дотримано єдність задуму, ролей, правил, сюжету, дій тощо. Наступний різновид – заняття-гра, що структурується на основі гри. Окрім ігрового сюжету має інші ознаки гри: ігрові ролі, правила, дії, підведення підсумків гри; тренінговий характер. Під час таких занять діти вправляються в застосуванні певних способів дій, закріплюють та удосконалюють набуті раніше знання.

Роль вихователя – допомогти дітям створити ігровий сюжет [5, с. 43].

Отже, заняття-гра відрізняється від ігрового заняття тим, що діти ігрову ситуацію проживають в наступних ігрових діях.

Гра-стратегія є інтерактивною формою формування особистісних якостей дошкільника, становлення його суб'єктності. Має таку ж структуру як звичайна гра. Проте, в основі гри-стратегії – інтрига та проблематика, для розв'язання якої треба об'єднати зусилля на основі домовленості.

Аналіз наукових підходів дозволяє виділити дві групи ігор – «ігри з правилами та творчі ігри. До ігор з правилами відносяться: дидактичні, пізнавальні, ігри-подорожі, рухливі, спортивні, хороводні, інтелектуальні, комп'ютерні, ігри-розваги» [5, с.19–20]. Аналіз досвіду вихователів-практиків дозволяє стверджувати, що в роботі з дітьми старшого дошкільного віку використовують ігри-подорожі, ігри-загадки як своєрідну пізнавальну діяльність, що розширює досвід дитини.

Саме в структурі гри інтегрується пізнавальний і виховний зміст у привабливому для дітей ігровому завданні, що спонукає дитину до ігрових дій у межах правил. Розвивальний потенціал дидактичної гри (навчальної гри) полягає в ефективному використанні її вихователем як в процесі спеціально організованих форм роботи так і в повсякденному житті. Типологія дидактичних ігор як гри за змістом розрізняє ігри-змагання, проблемні, імітаційні, рольові ігри. Конкретизуємо їх зміст за класифікацією Г. С. Тарасенко [5].

Ситуаційна гра як проблемна ситуація характеризується власним змістом і формою з індивідуалізацією освітнього процесу. Ігри-змагання як форма організації ігрового освітнього процесу передбачають виконання дій взаємного поопераційного контролю. Імітаційні ігри – це імітація предметного змісту людської праці, результатом якої є дидактична гра. Освітньо-пізнавальна гра - це гра, що спрямована на опанування дітьми знаннями, уміннями та навичками. Для удосконалення набутих знань, умінь і навичок використовують контролюючі ігри; для встановлення міжпредметних зв'язків – узагальнюючі

ігри [5, с. 186–188].

Зокрема, інтелектуальні ігри як один із видів гри поділяються на словесні (загадка, анаграма, метаграма, логогриф, шарада тощо) та ігри з графічним або предметним опосередкуванням (шашки, кросворд, комп'ютерні ігри, вікторини, ребуси тощо). Під час керівництва інтелектуальними іграми вихователю необхідно «враховувати інтелектуальні можливості дитини, її ставлення до гри та розумового навантаження в часі і темпі гри» [5, с. 22]. Також систематична поетапна робота над грою (від ознайомлення з назвою, правилами, змістом гри до удосконалення набутих ігрових навичок і вмінь) розвиває ігровий потенціал дитини, загальну стратегію розумової діяльності, яка успішно реалізується в самостійному ознайомленні дитини з оточуючим світом на тлі високого рівня пізнавальної активності і творчості. Отже, відношення дитини (внутрішня позиція) до дійсності базується на досвіді дитини, її можливостях, потребах, прагненнях, що реалізується через вплив. Зміни в розвитку психічних процесів, особистості та самосвідомості дитини старшого дошкільного віку відбуваються ефективно в ігровому просторі, якщо задовольняються її потреби та очікування.

Ця думка особливо важлива для нашого дослідження, оскільки розкриває сутнісний зміст ігрової діяльності та конкретизує вимоги до організації ігрової діяльності дітей:

- вільний вибір гри;
- заохочення творчої ініціативи дітей;
- позитивні емоції;
- підбір ігрових завдань відповідно до рівня інтелектуальних можливостей дітей;
- порівнювати результат лише з попереднім;
- передбачити можливі варіанти гри;
- використовувати елементи змагань (для дітей старшого дошкільного віку) [5, с. 67].

Узагальнюючи вищесказане ми прийшли до висновку, що на ефективність організації ігрової діяльності великого значення мають внутрішні

і зовнішні фактори. Проте, за Л. С. Виготським, джерелом розвитку особистості є внутрішні фактори розвитку. На думку вченого співвідношення зовнішніх і внутрішніх вимог становить основну ланку, що визначає подальший розвиток дитини.

Безпосереднє емоційне спілкування та ігрова діяльність як провідні види діяльності дитинства сприяють виникненню нових видів діяльності та особистісних новоутворень, забезпечують психічний розвиток дитини шостого року життя, конструюють її взаємовідносини зі світом (А. Н. Леонт'єв, Д. Б. Ельконін).

Таким чином, дитина старшого дошкільного віку здатна регулювати свою поведінку, а психічні процеси стають довільними, оскільки керовані інтелектом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Войтовська О. Розвиток емоційного інтелекту в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку методами арттерапії. *Нова педагогічна думка*. 2020. № 2. С. 68–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2020_2_16 (дата звернення: 15.04.2023).

2. Кареліна И. О. Розвиток емоційної сфери дітей в дошкільно освітній організації : вибрані наукові статті. Прага : Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ», 2017. 122 С. 50–54. URL : http://sociosfera.com/images/Books/Books_2017/razvitie_emocional_noj_sfery.pdf (дата звернення : 22.10.2021).

3. Клевака Л. П., Гришко О. І., Заїка В. М. Розвиток емоційного інтелекту дітей дошкільного віку. *Технології розвитку інтелекту*. 2022. Т. 6, № 1 (31). URL: <http://reposit.nupp.edu.ua/handle/PoltNTU/10570> (дата звернення: 05.03.2023).

4. Кондратенко Р. В. Єдність інтелектуальної та емоційної сфер особистості дошкільника у процесі гри. *Педагогіка вищої та середньої школи*. Кривий Ріг, 2011. Вип. 33. С. 498–502. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PVSSh_2011_33_80 (дата звернення: 05.03.2023).

5. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: навчально-методичний посібник / за ред. Т. С. Тарасенко. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2010. 320 с.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ

Тесленко Богдан Олексійович,
здобувач вищої освіти магістерського рівня
Бердянський державний педагогічний університет,
Бердянськ, Україна

Анотація. Стаття присвячена аналізу педагогічних умов, спрямованих на вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів біології. Розглядаються ключові аспекти, такі як використання інноваційних методів, впровадження сучасних педагогічних технологій та індивідуалізація навчання для оптимізації процесу підготовки майбутніх педагогів. Висвітлюються підходи, спрямовані на розвиток та зміцнення професійної компетентності вчителів біології.

Ключові слова: педагогічні умови, індивідуалізація, вчитель біології, інноваційність, вдосконалення.

Вступ. Сучасне суспільство вимагає від учителів біології високого рівня професійної компетентності та здатності впливати на розвиток учнів. Вдосконалення професійної підготовки вчителів біології забезпечує глибоке розуміння предметної області, оновлення знань відповідно до сучасних наукових досягнень та розробку інноваційних педагогічних підходів.

У сучасному освітньому середовищі роль учителя біології полягає не лише у передачі знань, але й здатністю розуміти та впливати на процеси розвитку учнів. Розглянемо ключовий аспект професійної компетентності вчителя біології розуміння предметної області.

Мета статті полягає у вивченні та аналізі педагогічних умов вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів біології.

Результати та дискусії. Розуміння предметної області забезпечує наявність широкого фундаментального знання в галузі біології. Вчитель повинен бути озброєний глибоким розумінням біологічних процесів, систем та взаємодій, щоб ефективно надавати ці знання здобувачам середньої освіти [1]. Розуміння предметної області вчителя біології має бути актуальним та відповідати сучасним тенденціям в науці. Постійне оновлення знань, вивчення нових досліджень та інноваційних підходів є необхідними умовами для якісної освіти. Вчителю необхідно не лише знати факти, але й вміти пояснювати їх у доступній формі [2]. Розуміння предметної області вимагає розвитку професійних якостей, зокрема здатність донести складні концепції до учнів, роблячи навчання захоплюючим та зрозумілим. Розуміння предметної області забезпечує вибір підходів до учнів на основі індивідуалізації [3]. Отже, вчитель повинен побачити потенціал кожного здобувача середньої освіти та сприяти розвитку його унікальних здібностей у галузі біології. Розуміння предметної області – це не лише сукупність фактів, але й здатність вчителя біології використовувати ці знання для формування свідомої, цілеспрямованої особистості. Удосконалення цього аспекту професійної компетентності вчителя біології є важливою складовою сучасної освітньої парадигми та вимагає розгляду педагогічних умов.

Педагогічні умови включають в себе створення сприятливого середовища для розвитку креативності майбутніх учителів [2; 4; 5]. Використання інноваційних методик та технологій у навчальному процесі дозволяє залучити учнів до активної діяльності та зробити навчання цікавим та ефективним [3; 6]. Систематичне проведення практичних занять, участь у вчительських стадіях та взаємодія з практикуючими фахівцями є основними елементами педагогічних умов [5]. Це дозволяє майбутнім вчителям отримати реальний досвід та використовувати його у майбутній роботі.

Впровадження педагогічних умов для вдосконалення підготовки майбутніх учителів біології сприяє формуванню високопрофесійних фахівців [4; 6]. Забезпечення доступу до сучасних знань та навичок, розвиток

креативності та активне включення в педагогічне співтовариство є ключовими чинниками успіху в вдосконаленні педагогічної підготовки.

Освіта в сучасному світі ставить перед вчителями біології та основою здоров'я нові виклики, серед яких ключовими є здатність створити індивідуальний підхід до кожного учня. Впровадження індивідуального підходу в освіту дозволяє зменшити різноманіття навчальних стилів, інтересів та особливостей кожного учня [5]. Це необхідно для досягнення оптимальних результатів та розвитку кожного здобувача вищої освіти. Виявлення індивідуальних особливостей учнів – це складний, але важливий процес, який сприяє налагодженню ефективного навчання. Механізм виявлення індивідуальних особливостей включає такі етапи: анкетування та опитування (розробка анкети чи опитувальника для учнів, збір анкетних даних щодо інтересів, хобі, ставлення до предметів тощо); спостереження (постійне спостереження за здобувачами середньої освіти в класі та поза ним для виявлення їхніх реакцій, ставлення до навчання та інших ситуацій); аналіз академічних даних (ретельний аналіз результатів виконання завдань, тестів та інших академічних показників); індивідуальні консультації (проведення індивідуальних бесід або консультацій з учнями для виявлення їхніх особистих потреб і поглядів); використання діагностичних інструментів (застосування діагностичних тестів, зокрема, які визначають рівень інтелекту, стилі навчання та інші аспекти індивідуальності); залучення батьків (вивчення відгуків батьків щодо розвитку та особливостей своїх дітей); співпраця з психологом та вчителем-реабітологом (консультація зі шкільним психологом та вчителем-реабітологом для отримання професійних порад виявлення та роботи зі здобувачами середньої освіти з порушеннями психофізичного стану); системний моніторинг (постійний моніторинг академічних та соціальних досягнень учнів для вчасного реагування на зміни в їхньому розвитку) [2; 4; 6]. Цей механізм дозволяє зібрати необхідну інформацію та створювати індивідуальний підхід до навчання кожного здобувача середньої освіти.

Основні елементи готовності майбутніх вчителів біології та основа

здоров'я до індивідуалізованого підходу включають сучасні знання педагогічних методик, розвиток емпатії та адаптивних навичок, а також уміння працювати з інноваційними засобами навчання [6]. Заклади вищої освіти повинні надавати можливості для практичного використання індивідуального підходу під час підготовки майбутніх вчителів біології. Це включає в себе роботу з реальними класами, взаємодію з учнями різних потреб та участь у педагогічних воркшопах та івентах. Таким чином, готовність майбутніх вчителів біології та основа здоров'я до індивідуального підходу є критичною для ефективності сучасної освіти. Програми підготовки вчителів повинні акцентувати увагу на розвитку не лише професійних, але й соціально-емоційних навичок для успішної роботи в різних освітніх середовищах.

Обґрунтовуючи педагогічні умови, які є підґрунтям успішного професійного вдосконалення вчителя біології, необхідно звернути увагу на оновлення методичної бази, впровадження інноваційних технологій, створення сприятливого освітнього середовища та сприяння взаємодії з колегами. Ключовим в роботі вчителя біології є запровадження сучасних методів навчання та використання інтерактивних засобів для підвищення ефективності уроків; інтеграція інноваційних технологій (використання сучасних технічних засобів, онлайн-ресурсів та віртуальних лабораторій для залучення учнів та підвищення їх успішності); створення сприятливого освітнього середовища (забезпечення комфортних умов для вивчення та дослідження природничих наук, стимулювання інтересу учнів до біології); взаємодія з колегами та експертами (організація регулярних науково-педагогічних конференцій, семінарів та обмін досвідом між вчителями біології для вдосконалення методики викладання) [2; 4]. Отже, створення оптимального середовища для подальшого професійного зростання вчителів біології та забезпечення високої якості освіти в цій предметній області є однією з педагогічних умов вдосконалення професійної підготовки майбутніх педагогів.

Проаналізуємо роль індивідуалізації в процесі підготовки вчителів

біології як ключової педагогічної умови для досягнення високого рівня професійної компетентності педагога. Необхідно врахувати методи та підходи до індивідуалізації освітнього процесу, спрямовані на врахування індивідуальних особливостей та потреб майбутніх вчителів біології [4; 6]. Важливими аспектами є: використання діагностичних інструментів для визначення індивідуальних навчальних стилів, інтересів та потреб майбутніх вчителів біології; розробка індивідуальних навчальних планів, враховуючи потреби та особливості кожного студента, з використанням різноманітних методик та педагогічних інструментів; менторство та підтримка, забезпечення системи наставництва, де кожен студент має можливість отримати індивідуальну підтримку та консультації від досвідчених вчителів та науковців у галузі біології; створення умов для самостійного розвитку, заохочення самостійної роботи, самоосвіти та участі у професійних спільнотах, що покращує поточне вдосконалення та обмін досвідом [2; 3; 6].

Висновки. Отже, індивідуалізація є ключовою складовою у формуванні високопрофесійних вчителів біології. Таким чином, педагогічні умови вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів біології включають створення сприятливого середовища для розвитку креативності майбутніх учителів, інноваційність, систематичність, індивідуалізацію професійної підготовки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Міхеєнко, О. І. Підготовка майбутніх фахівців зі здоров'я людини до застосування здоров'язміцнювальних технологій: монографія. Суми : Університетська книга, 2017. 316 с.

2. Хатунцева С. М. Глазкова І. Я., Ляхова І. М Хатунцева С. М. Забезпечення безбар'єрного доступу до здоров'язбережувального освітнього середовища. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки : зб. наук. пр. Вип. 1. 2023. 436 с. С. 410-418.

3. Расторгуєва І. С., Єфімова А. І, Хатунцева С. М., Кара С. І. Сучасні реабілітаційні технології у сфері здоров'я. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки, 2022, Вип. 3. Бердянськ : БДПУ, 2022. С. 381-388.*

4. Glazkova, I., Khatuntseva, S., Vaseiko, Y., Shymanovych, I., & Yaroshchuk, L. Future teachers' training to application of cognitive barrier s in professional activities during the Covid-19 pandemic *Amazonia Investiga*, 1 (50), (2022), 66–78. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.50.02.7>

5. Nalyvaiko O., Prokopenko A., Kabus H., Khatuntseva S., Zhukova O., & Nalyvaiko H. Project-digital activity as a means of forming digital competence of humanities specialties' students. *Information Technologies and Learning, Tools*, 87(1), (2022), 218–235. <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4748>

6. Khatuntseva, S., Kabus, N., Portyan, M., Zhernovnykova, O., Kara, S., & Knysh, S. The Method of Forming the Health-Saving Competence of Pedagogical Universities' Students. *Revista Romane a scapentru Educatie Multidimensionala*, 12 (1), (2020), 185–197. (Web of Science) (<https://publons.com/publon/32455010/>)

МАТРИЧНІ ВПРАВИ НА РОЗВИТОК ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

Халаменда Наталія Валентинівна

Вихователь

Заклад дошкільної освіти № 50

м. Хмельницький, Україна

Анотація. Найважливіше завдання, що стоїть перед системою дошкільної освіти - це всебічний розвиток особистості дошкільника і підготовка його до шкільного навчання, розвиток пізнавальних, розумових, фізичних, моральних та естетичних здібностей, формування фізичної і інтелектуальної зрілості. Дошкільне дитинство - це період інтелектуального розвитку всіх психічних процесів. Для успішного освоєння програми шкільного навчання дитині необхідно не тільки багато знати, але і послідовно і доказово мислити. Звідси випливає, що навчити дитину логічно мислити можна лише в ситуації, яка потребує осмислення. Неможливість розв'язати труднощі шляхом і ми повинні спонукати дитину до активного пошуку засобів і способів вирішення завдань. Логічне мислення формується на основі образного і є вищою стадією розвитку мислення. Досягнення цієї стадії тривалий і складний процес, оскільки повноцінний розвиток логічного мислення вимагає не лише високої активності розумової діяльності, але і узагальнених знань про загальні і істотні ознаки предметів і явищ дійсності. Не слід чекати, коли дитині виповниться 14 років, і він досягне стадії логічних операцій, коли його мислення набуває характерні риси розумової діяльності дорослих. Починати розвивати логічне мислення слід в дошкільному віці. Розвиток логічного мислення включає в себе використання розвиваючих ігор, смекалок, головоломок, вирішення різних логічних ігор і лабіринтів - викликає у дітей великий інтерес.

У даній статті розглядається роль логічного аспекту особистісного розвитку дошкільника. Опираючись на особливості розвитку мислення дітей

дошкільного віку, використовуючи матричні вправи вихователь розвиває у дітей наочно - дійове мислення, сенсорні здібності, креативність, мовлення, зорове сприйняття, спостережливість, пізнавальний інтерес, а також творчо мислити і творчо підходити до поставлених завдань, міркувати, уявляти та фантазувати.

Ключові слова. Дошкільник, матриця, мислення, педагог, аналіз.

В останні роки успішно застосовується системний підхід до вивчення складних явищ, зокрема до навчання. Виходячи з визначення системи як комплексну вибірково використаних компонентів, взаємодія і взаємозв'язок яких дозволяють одержати фокусований корисний результат. Комплекс знань здобуває системну якість тоді, коли вони мають якісь загальні елементи, що відіграють роль системо утворюючого фактору.

Деякі прийоми досягнення системності знань, які можна використати на заняттях з дошкільниками, розглядаються мною в даній статті.

Вже в молодшій групі дають уявлення про двоїстість деяких властивостей предметів. Так, називаючи результати порівняння словами «довше – коротше», «вище – нижче». «ширше – вужче», «більше – менше», можна пояснити значення цих понять одне через друге. Ось відповідна бесіда:

Довгий червоний олівець прикладається до короткого зеленого:

- *Який з двох олівців довший?*
- *Червоний олівець довший від зеленого.*

Не переходячи до нових предметів, вихователь тут же запитує:

- *Який з двох олівців коротший?*
- *Зелений олівець коротший червоного.*

Приклади, які ілюструють двоїстість відношень, пропонуються дітям старшій групі:

«Праворуч від собачки сидить зяець» (на картинці). Двоїстим йому буде таке речення: «Ліворуч від зайця сидить собачка»

Або ще:

«Попереду ведмедя ходить півень». Двоїстий цьому висновок «Позаду півня сидить ведмідь».

Двоїстість міркувань виявляється і в інших логічних вправах з паличками Кюїзенера.

Палички розташовуємо зліва направо в порядку збільшення довжини цих предметів. Відразу ж слід пояснити й інший зміст даного розташування: якщо розглядати цей ряд справа наліво, то палички розташовані в порядку зменшення довжини тих же предметів.

Використання матриць для одночасної класифікації предметів за кількома ознаками

Однією з важливих логічних операцій є класифікація предметів. У широкій практиці вчать класифікації лише за однією ознакою. Проте дошкільники засвоюють і складнішу класифікацію за двома ознаками. Наприклад, підбирають кільця, враховуючи їхній колір і величину, і потім нанизують на стрижень.

Звичайно, дітей попередньо треба навчити класифікувати кільця тільки за діаметром чи кольором. При цьому завдання ускладнюються поступово: або нанизуються різнокольорові кільця однакового діаметра, чергуючи в певній послідовності два – три кольори, або ж вимагається зібрати однокольорову башточку з 5 – 6 кілець, діаметр яких збільшується (зменшується) зверху вниз.

Складна класифікація використовується у грі з різнокольоровими кульками, які потрібно прокотити через ворітця, пофарбовані з ними в один колір, у конструюванні.

У бесідах з дітьми старшої групи потрібно ознайомити їх з поняттям «матриця» (або таблиця). Старші дошкільники одержують аркуші паперу чи картону і повинні навчитись вільно класифікувати клітинки з допомогою понять «рядок» і «колонка» за такою схемою (табл. 1):

Таблиця 1

Матриця понять «рядок» і «колонка»

Колонка	Ліва	Права
Рядок		
Верхній	ВЛ	ВП
Нижній	НЛ	НП

Клітинки матриці позначаються початковими буквами рядка і колонки:

ВЛ – верхня ліва клітинка і т.д.

Ось одна з таких матриць, що допоможе дітям старшої групи класифікувати тварин за кількома ознаками (табл. 2):

Таблиця 2

Класифікація тварин за кількома ознаками

Харчування	Травоїдні	Хижаки
Спосіб життя		
		
		

Наведеним ознакам даються пояснення. В клітинках матриці доцільно розмістити картинки із зображенням цих тварин. Розглядаючи малюнки, діти відповідають на запитання типу:

- *Яка тварина вовк?*

Відповідь: вовк – дика, хижа тварина.

Можна ставити і протилежне запитання:

- *Яку ви знаєте дику, хижу тварину?*

Відповідь: дика, хижа тварина – вовк.

Користуючись матрицею, зручно проводити ігри, бесіди, заняття.

Використання пошукових матриць

Пошукова матриця – це ігрове поле з інформаційною наповнюваністю по верхньому ряду горизонталі та лівому стовпчику вертикалі, за певною

тематикою та логічним змістом. Під час роботи з пошуковими матрицями основними завданнями для дітей є поєднання предметних картинок між собою, а саме позначення їх логічного змісту фішкою в клітині, на перетині цих зображень.

Ось декілька пошукових матриць, які використовують для закріплення знань дитини з певної теми, систематизують знання про навколишній світ, розвивають розумові процеси та операції, кмітливість, увагу, мислення, зорове сприйняття, дрібну моторику рук (мал. 1).

Мал. 1. Пошукові матриці

Пошукові матриці можна використовувати під час індивідуальних та групових занять. Педагог роздає матриці та набір фішок для кожної дитини. Діти старшої групи виконують завдання, свою думку обґрунтовують.

Використання матриць для формування початкових початкових математичних уявлень

У молодшій групі діти вчаться порівнювати розміри предметів, називаючи результати порівняння словами: довше – коротше, однакові (рівні за довжиною), вище – нижче, однакові (рівні за висотою) тощо. Порівнюють вони спочатку шляхом прямого накладання, а згодом на око і виконують прохання

подати подати смужку вказаної довжини (ширини) і т.д. При формуванні уявлень про довжину їх слід пов'язувати зі зміною назви і кольору предметів. Коротко опишу подібну вправу.

На розгрифленому аркуші паперу розкладені чотири предмети, а саме мотузка та стрічка червоного кольору рівні за довжиною та мотузка і стрічка зеленого кольору теж рівні за довжиною в такому порядку (табл.3):

Таблиця 3

Матриця уявлень про довжину предметів

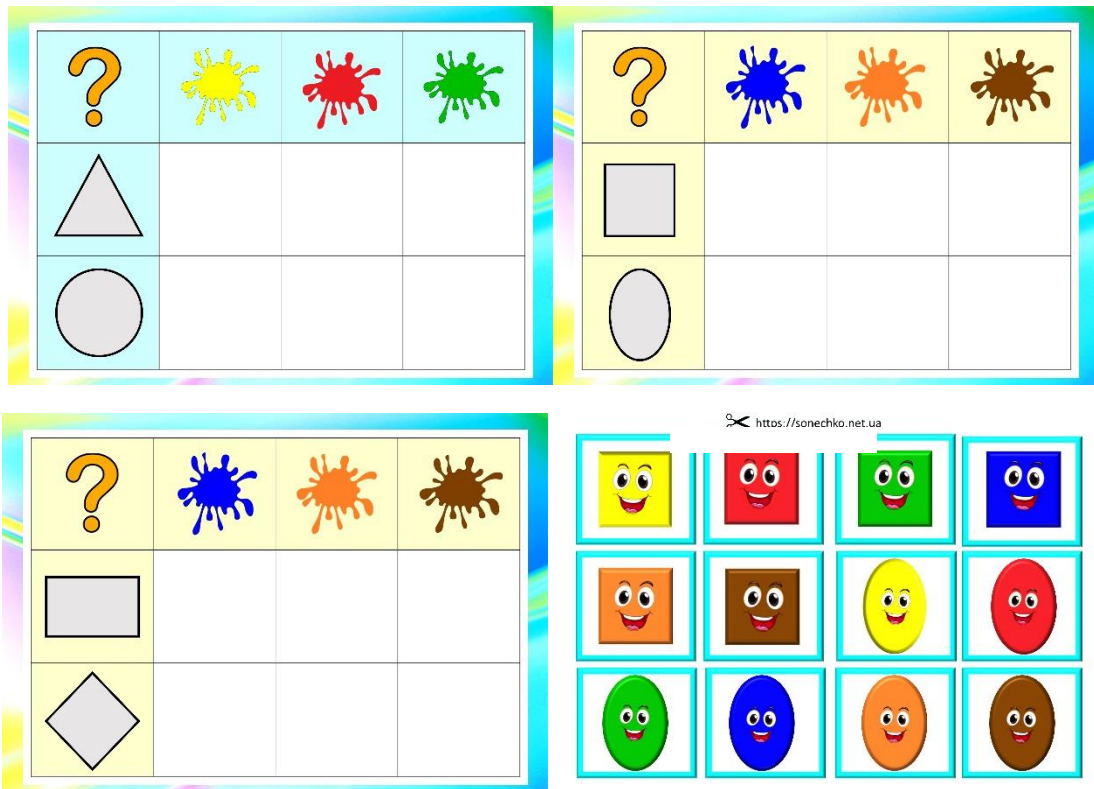
Колір Предмет	Червоний	Зелений
Мотузка	_____	_____
Стрічка		

Пояснюю, що рівні за довжиною предмети мають один колір, але різні назви (так, червона мотузка і червона стрічка мають однакову довжину); предмети однієї назви відрізняються як за кольором, так і довжиною (наприклад, червона мотузка довша зеленої).

Аналіз співвідношень у цьому випадку можна проводити далі, підводячи міркування до логічних узагальнень: червона мотузка довша зеленої і червона стрічка довша зеленої, отже, червоний предмет (будь – який) довший (будь - якого) зеленого; червоні предмети однакові за довжиною і зелені також, значить, однакові предмети мають одну довжину та ін.

Дітям середнього та старшого дошкільного віку пропоную пошукові матриці, які систематизують знання про геометричні фігури: коло, трикутник, квадрат, овал, ромб, прямокутник та засвоювати кольори. Під час роботи з пошуковими матрицями основними завданнями для дітей є поєднання геометричних фігур з кольором, а саме позначення їх логічного змісту фігури в клітині, на перетині цих зображень (мал. 2).

Мал. 2. Пошукові матриці

Використання в сучасній дошкільній освіті матриць має широкий спектр : розвиток інтелектуальних, пізнавальних, природознавчих, мовленнєвих навичок, логіко – математичної компетенції.

Працюючи з матрицями діти вчаться нестандартно і творчо мислити, знаходити правильне рішення і коментувати своє рішення, збагачують свої знання про оточуючий світ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Логіко-математичні цікавинки До Базової програми «Я у Світі» / Уклад. Н. І. Дикань. – Х.: Основа, 2010.-190с.
2. Розвиток логіко-математичних здібностей дошкільнят. – Херсон: РПО, 2008. – 92с. – С.7
3. Туник І. Розвиток логіко-математичних здібностей старших дошкільників // Палітра педагога. 2004. №3. С.24-29.

**РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ
КУЛЬТУРИ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ**

Шаров Олександр Володимирович,
аспірант кафедри педагогіки,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України
Гречаник Наталія Ігорівна,
докт. пед. наук, доцент,
професор кафедри управління та освітніх технологій,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України
м. Київ, Україна

Анотація. В статті висвітлено трактування ключового поняття порушеної проблеми «управлінська культура керівника закладу освіти» як цілісної інтегративної властивості особистості та діяльності керівника установи, яка реалізується на засадах професійних цінностей та мотивів, системи знань, умінь та навичок, здатності до професійної рефлексії й аналітичної діяльності, яка уможливорює ефективне здійснення управлінської діяльності для забезпечення високих результатів та конкурентоспроможності освітнього закладу.

Сформульовано практично-методичні рекомендації вдосконалення досліджуваної здатності управлінця-освітянина на державному, інституційному, особистісному рівнях із частковими розгалуженнями, а саме: на рівні Міністерства освіти і науки України, на рівні Інститутів післядипломної освіти, на рівні обласних департаментів освіти, на рівні районних (міських) відділів освіти та методичних об'єднань, на рівні закладів освіти, на рівні особистісного розвитку керівника.

Ключові слова. управління, культура, управлінська культура, керівник закладу освіти, заклад освіти, вдосконалення управлінської культури керівника закладу освіти.

Під ефективністю будь-якого різновиду людської діяльності прийнято розуміти співвідношення між мірою досягнення її очікуваних результатів та обсягом задіяних та актуалізованих задля цього ресурсів. Беремо до уваги весь комплекс фінансових, часових, матеріальних, людських (когнітивні, емоційні, вольові, психологічні тощо). Останні ж істотною мірою визначають характер і стиль управління, управлінську культуру керівника зокрема та його характер взаємин із людьми й технік їх розбудови, його професійний та особистий авторитет. Сукупність цих взаємопов'язаних якостей характеризує лідерський потенціал керівника та його професійну зрілість.

Справжня ж ефективність управлінських дій має розглядатися як уміле компетентнісне поєднання керівником своїх професійних управлінських знань, умінь і навичок з нешаблонним мисленням, філософією управління та з високим рівнем розвитку власної особистісної культури. Її ж відсутність чи недостатній рівень розвиненості не тільки значно ускладнює процес досягнення цілей управління, але й призводить до невиправданих витрат нервово-емоційної енергії, до спричинення конфліктних ситуацій, розв'язання яких також вимагає від усіх учасників взаємодії затрат часу й енергії, відволікаючи людей від дійсно важливих справ.

З опертям на результати аналізу відповідних науково-методичних джерел і власного практичного досвіду можемо зазначити, що саме спеціальна підготовка керівного складу закладів освіти є проблемою важливою та актуальною станом на сьогодні. Керівники закладів освіти, працівники органів управління освітою здебільшого не мають відповідної професійної підготовки до управління, здобутої в межах формальної освіти на конкретному рівні вищої освіти. Як правило, вони є висококваліфікованими фахівцями з різних спеціальностей які проявили управлінський хист та здатність виконувати відповідні обов'язки.

Тому, на нашу думку, першопричини окресленої проблеми невідповідності реального рівня управлінської культури керівників закладів освіти необхідному для ефективного управління сучасними освітніми

установами в нинішніх кризових умовах криються саме у відсутності професійної освіти в останніх.

Аналіз першоджерел із порушеної проблеми дає підстави вирізнити ті наукові підходи в площині яких пріоритетно висвітлено управлінський аспект особистості керівника: *ціннісним – як сукупність матеріальних та духовних цінностей; діяльним – як специфічний спосіб діяльності; особистісним – як процес розвитку сутнісних сил людини та її творчої самореалізації.*

Виявлено, що культура особистості є багатоаспектним утворенням і складається з *особистісної, мотиваційно-ціннісної і діяльної* складових. У процесі теоретичного аналізу уточнено, що ця характеристика тісно ов'язана з її професійною діяльністю, оскільки має вплив на розвиток особистості у процесі професійного зростання, і навпаки, рівень її культури впливає на результативність професійної діяльності.

Вважаємо, що управлінська культура розглядається як одне з базових понять теорії і практики управління соціальними системами та їх персоналом з очевидним суб'єктним характером і важливим контекстом досліджуваного поняття є психологічні основи (закони, закономірності, принципи) управління та етика (морально-етичні, професійно-етичні норми та правила) управління, що утворює її чітку стрижневу гуманістичну спрямованість.

В контексті дослідження вважаємо, що управлінська культура керівника закладу освіти – *це цілісна інтегративна властивість особистості та діяльності керівника установи, яка реалізується на засадах професійних цінностей та мотивів, системи знань, умінь та навичок, здатності до професійної рефлексії й аналітичної діяльності, яка уможливорює ефективне здійснення управлінської діяльності для забезпечення високих результатів та конкурентоспроможності освітнього закладу.*

Отже, всеохоплюючи, здійснення керівником закладу освіти управлінської діяльності відбувається через систему взаємозв'язків із колективом, виконання своїх обов'язків, які проявляються в реалізації управлінських функцій на засадах морально-етичних норм, правил і принципів.

Своєю чергою, управлінська культура керівника полягає в знанні законів та закономірностей управління як явища та послуговуванні ними у власних діях. Наведемо основні *закони управління*, які впливають на процеси підготовки і прийняття управлінських рішень і слідування яким сприяє успішності реалізації цих рішень і досягненню покладених цілей:

- *закон цілепокладання*, який полягає у відповідності цілей управління, а отже і вибору управлінського рішення стратегічним цілям організації і тим обмеженням фізичного, правового і моральнісного характеру, які прийняті в конкретному соціумі;

- *закон розмаїття*, сутність якого полягає в тому, що множина можливих управлінських впливів на об'єкт управління повинна бути не меншою множини можливих змін в цьому об'єкті;

- *закон усталеності традицій* полягає в необхідності врахування культурно-історичних традицій, звичаїв і норм, що характерні для конкретного соціуму, й тих, що склалися в ньому;

- *закон динамічних змін* відображає появу певних змін стану об'єкта управління і характеру його функціонування, які відбуваються в процесі та в результаті реалізації управлінського рішення й особливо при досягненні окресленої мети;

- *закон зворотного (взаємозумовленого) зв'язку* полягає у прийнятті рішення на підставі результатів моніторингу й діагностування реального стану керованої системи й характеру її функціонування. Зворотний зв'язок представляє собою процес в якому результат функціонування системи впливає на параметри, від яких, власне, і залежить її функціонування. В культурі управління сенс взаємозумовленого та зворотного зв'язку полягає в тому, що рішення приймається за результатами виявлення відхилень від бажаного стану системи чи характеру її функціонування і спрямовується на усунення цього відхилення. Таким чином, і сама система, і управління нею виступають водночас і причиною, і наслідком характеру їхньої взаємодії в процесі функціонування цієї системи [2; 3; 4; 5].

Проте, *аналіз альтернативних варіантів рішення* необхідний для можливості того, щоб обране рішення було найбільш ефективним за певною множиною критеріїв, а негативні результати і наслідки його прийняття були мінімальними. З цією метою керівник за допомогою експертів порівнює позитивні й негативні аспекти кожного з можливих альтернатив управлінського рішення, остаточно ж його варіант обирає сам і сам же несе особисту відповідальність за його прийняття, за його результати і наслідки [42].

Відтак, *виконання рішення* є не просто завершальним етапом, а втіленням волі керівника й засобом досягнення тієї мети, яка й зумовила потребу прийняття цього рішення. Тому організація роботи з виконання рішення та контролю його процесу його реалізації набуває виключно важливого значення. І керівник має особисто контролювати цей процес, вносячи у разі необхідності, корективи у сенс тих чи інших операцій чи у склад виконавців.

Сучасний заклад освіти забезпечує функціонування освітньої станова за цілим спектром різноманітних напрямів діяльності, що загалом націлені на навчання та всебічний розвиток здобувачів освіти (учнів, студентів, слухачів) відповідно до національно зорієнтованої державницької політики.

Загально визнано, що основні напрямки діяльності закладів загальної середньої освіти забезпечують:

Навчання та освіту: Основним завданням школи є забезпечення якісної освіти учнів, що охоплює вивчення освітніх компонентів, розвиток ключових компетентностей, здатностей, умінь, навичок і знань.

Розвиток особистості: Школа забезпечує умови та всіляко забезпечує розвиток особистості кожного учня з опертям на індивідуальні потреби, інтереси та здібності здобувачів.

Ціннісно зорієнтоване виховання: Школа відіграє пріоритетну роль у вихованні учнів, сприяє формуванню морально-духовних цінностей, національно-патріотичних цінностей, етиці, громадянській свідомості й відповідальності та соціальному співжиттю.

Підготовку до повноцінної самореалізації в суспільстві: Загальноосвітня

школа надає учням знання та навички для якісного життя, формує здатність вирішення проблем і оптимально-доцільно діяти в умовах непередбачуваних різноманітних викликів, критичному мисленню, комунікації та іншим соціальним навичкам.

Розвиток творчості й таланту: Школа стимулює розвиток творчих здібностей та виявлення талантів усіх учасників освітнього процесу (педагоги та учні) шляхом залучення в сферу мистецтва, музики, спорту та інших видів індивідуальної чи колективної творчої активності.

Фізичний розвиток: Загальноосвітня школа пропагує здоровий спосіб життя та фізичний розвиток учнів шляхом залучення до фізичної культури, спорту, нутриціологічно зорієнтованому харчуванню.

Підготовку до соціальної інтеграції: Школа сприяє всебічній адаптації до суспільства, формуючи соціокультурну та загальнокультурну компетентності, мотивацію та потребу у співпраці та взаємодії з іншими.

Збереження культурної спадщини: Загальноосвітня школа пропагує та спонукає до збереження, примноження й передачі культурної спадщини та національної ідентичності.

Використання сучасних технологій: Школи впроваджують сучасні технології для покращення навчання та розвитку учнів, включаючи використання комп'ютерів, Інтернету, програмного забезпечення та інших ІКТ інструментів.

Підготовка до складання ЗНО чи ДПА (рубіжних іспитів) та вступу до професійно-технічних закладів, закладів фахової передвищої та вищої освіти: Школи допомагають учням готуватися до іспитів та вступу до професійно орієнтованого обрання закладів освіти з метою здобуття майбутньої професії [5; 6; 7; 8; 9].

Ці напрямки діяльності загальноосвітньої школи важливі для всебічного розвитку учнів та їх підготовки до подальшого життя, неперервного розвитку та повноцінної самореалізації в суспільстві.

На нашу думку, якісне забезпечення вищезазначених напрямів діяльності

закладу освіти вимагає від керівника цілеспрямованого, системно-комплексного, неперервного розвитку професійних здатностей. Водночас, це має слугувати орієнтиром щодо розвитку важливого механізму (чинника, фактора) забезпечення високих показників функціонування школи за кожним із напрямів – *управлінська культура керівника закладу загальної середньої освіти*.

З огляду на вищезазначене задля вдосконалення управлінської культури керівника закладу освіти пропонуємо системно та комплексно впроваджувати низку практичних рекомендацій щодо розвитку досліджуваної властивості та як це важливий аспект забезпечення успішного керівництва організацією.

Оптимізація роботи всіх закладів та установ сфери освіти, всієї організації освіти потребує вдосконалення керівництва на всіх ланках у напрямі його гуманізації та демократизації. У зв'язку з цим виникає потреба модернізації як освіти в цілому, так і управлінської діяльності, управлінської культури керівника освіти зокрема. Одним із істотних важелів підвищення управлінської культури в освіті є забезпечення високого рівня професійної компетентності та особистої культури керівника ЗЗО, який вміло використовує як резерви власної особистості, так і людські ресурси закладу, сприймає нову парадигму перетворень, ґрунтується на демократичних принципах управління.

З оперттям на чинне законодавство можемо констатувати, що процес розвитку управлінської культури керівника освітньої організації має відбуватись за такими напрямками: *формальна освіта, неформальна освіта, інформальна освіта*. Зокрема: *спеціальна освіта – як курси підвищення кваліфікації; робота над собою, самоосвіта; обмін досвідом, спілкування з колегами; науково-методичне забезпечення; участь у семінарах, конференціях*.

Виходячи з цього, на всіх рівнях управління системою освіти мають забезпечуватися відповідні умови для розвитку управлінської культури керівників освітніх установ.

А саме:

На рівні Міністерства освіти і науки України:

- забезпечення фінансування наукових досліджень в галузі освітнього менеджменту з проблем розвитку управлінської культури керівників закладів освіти;

- запровадження у практику роботи дистанційної форми підвищення кваліфікації керівних кадрів загальноосвітніх навчальних закладів (у т.ч. й сільських);

- забезпечення якісної професійної підготовки керівників закладів освіти через урізноманітнення курсів підвищення кваліфікації.

На рівні Інститутів післядипломної освіти:

- здійснення контролю за процесом імплементації положень стандарту керівника загальноосвітнього навчального закладу у вітчизняне освітнє середовище;

- розробка та впровадження у практику системи атестації керівників закладів освіти;

- розробка рекомендацій щодо ефективного проходження курсів підвищення кваліфікації керівними кадрами освіти;

- сприяння підготовці у ЗВО України магістрів менеджменту освіти на бюджетних позиціях.

На рівні обласних департаментів освіти:

- впровадження у практику роботи курсів підвищення кваліфікації тематичних курсів з проблем управління закладом;

- запровадження у міжкурсовий період ПК таких форм роботи, як: СДГ, постійно діючі семінари, „круглі столи”, наради тощо з проблем ефективного управління ЗЗСО;

- запровадження дистанційної форми навчання керівних кадрів області;

- залучення керівників закладів загальної середньої освіти до участі в районних, обласних семінарах та конференціях;

- активне дослідження та пропагування результатів ефективного управління закладами освіти на сторінках газет, журналів обласного та всеукраїнського рівнів;

- надання науково-методичної допомоги керівникам сільських ЗЗСО;
- вивчення та пропагування кращого досвіду керівництва ЗЗСО;
- спрямування діяльності на забезпечення науково-методичного супроводу процесу управління ЗЗСО;
- координація діяльності методичних служб та ЗВО з питань неперервної освіти керівних кадрів, розвитку їх педагогічної творчості.

На рівні районних (міських) відділів освіти, методичних кабінетів:

- ведення систематичного дослідження якості керівних кадрів;
- сприяння підготовці сучасних менеджерів освіти до роботи в умовах ризику шляхом використання можливостей післядипломної освіти (тренінги, семінари, „круглі столи”, курсова перепідготовка, самоосвіта тощо);
- вивчення та пропагування кращого досвіду управління ЗЗСО в районі;
- забезпечення керівників ЗНЗ району необхідною науково-методичною літературою з проблем управління.

На рівні загальноосвітніх закладів середньої освіти:

- постійна робота над розвитком власних творчих здібностей, творчого потенціалу;
- застосування на практиці принципів демократизації та гуманізації, індивідуального підходу в управлінні загальноосвітнім навчальним закладом;
- проведення активної пошукової діяльності стосовно впровадження сучасних форм та методів управління;
- постійне самовдосконалення відповідно сучасних вимог до керівника ЗЗСО;
- здійснення ефективного керівництва ЗЗСО з метою його подальшого розвитку;
- активна участь у семінарах, конференціях, „круглих столах” районного, обласного та всеукраїнського масштабів.

На особистісному рівні:

Практично дієвими є *рекомендації щодо розвитку своєї управлінської культури:*

- *навчання і саморозвиток*: Постійно вдосконалюйте свої лідерські навички, приймайте участь у навчальних програмах, семінарах, тренінгах та воркшопах. Читайте книги та журнали з управління, лідерства та психології. Залучайтесь до самостійного вивчення та розвитку особистості, зокрема розуміння власних сильних та слабких сторінок.

- *зворотний зв'язок та оцінка*: Співпрацюйте зі спеціалістами з управління та оцінки для отримання зворотного зв'язку щодо ваших лідерських навичок та стилю керівництва. Використовуйте 360-градусні оцінки для отримання оцінок від своїх підлеглих, рівних та вищих начальників.

- *встановлення прикладу*: Практикуйте та транслюйте ті цінності та слідуйте тим правилам і стандартам, які ви очікуєте та вимагаєте від своїх працівників. Відзначаючи ефективність ваших управлінських дій, інші будуть їм слідувати. Будьте відкритими та чесними в комунікації зі співробітниками, підтримуючи відкритий обмін інформацією.

- *розвиток комунікаційних навичок*: Вивчайте техніку ефективної комунікації, включаючи слухання, спілкування та вплив. Підтримуйте відкритий діалог зі своїми співробітниками та навчайте їх навичкам комунікації.

- *розвиток управлінської філософії*: Розробіть чіткий стратегічний план та визначте цілі, які дозволять вам спрямувати та реалізувати загальну культуру всього колективу школи. Розвивайте свою власну управлінську філософію, яка відображає ваші цінності та підходи до керівництва.

- *підтримка розвитку співробітників*: Забезпечте можливості для розвитку та зростання вашого колективу через навчання та тренінги. Підтримуйте індивідуальний розвиток своїх співробітників і стимулюйте їх до досягнення.

- *адаптація до змін*: Будьте відкритими до нових ідей та змін в організації. Проявляйте гнучкість та готовність до адаптації до змінених умов.

- *керування ризиками та вирішенням конфліктів*: Навчайтесь прогнозувати, передбачати, уникати та ефективно керувати ризиками,

прогнозувати, попереджати, вирішувати конфлікти в колективі, створюючи сприятливий клімат для розв'язання проблем різного характеру [10; 11].

Отже, розвиток управлінської культури керівника вимагає постійної праці та відданості. Керівники повинні бути готові до здійснення неперервного особистісного саморозвитку та оптимально-доцільних змін власних підходів до управлінської практики, щоб сприяти створенню здорової та продуктивної управлінської культури в освітній установі.

Таким чином у результаті проведеного теоретичного і практичного вивчення стану проблеми розвитку управлінської культури керівника закладу освіти виявлено потребу в розробці та апробації структурно-функціональної моделі розвитку досліджуваної здатності у процесі підвищення кваліфікації, як відносно автономної освітньо-управлінської ланки відчизняної системи освіти, що сприятиме покращанню рівня сформованості в цілому професійної компетентності керівників освітян.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Єльнікова Г. В. Культура управлінської праці керівника загальноосвітнього навчального закладу. Управління школою, 2004. №35 (83). С. 2.
2. Карамушка Л. Принцип гуманізації управління як один з провідних принципів освітнього менеджменту. Освіта управління. 2012. № 4. С. 41-60.
3. Карамушка Л. Психологія управління: навч. посіб. К.: Міленіум, 2013. 344 с.
4. Концепція нової української школи: Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс].<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Крокінська О.Н. Професійне мислення в контексті професійної культури. Соціально-педагогічні і психологічні проблеми загальної і професійної культури вчителя. СПб., 1992. С.3-9.

6. Кузіна І. Г., Панфілова А.О. Соціологія управління персоналом. Навчальний посібник. К.: Проспект. 2020. 160 с.
7. Маслов В. І. Наукові основи та функції процесу управління загальноосвітніми навчальними закладами : навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2017. 150 с.
8. Управління закладами освіти: теорія, історія, практика : колективна монографія [Безлюдна Н. В., Бойченко В. В., Бялик О. В., Гагарін М. І. та ін.] / за заг. ред. О. Л. Кірдан. Умань : Візаві, 2020. 290 с.
9. Ягупов В.В. Управлінська культура і компетентність керівників як системна психолого-педагогічна проблема / В.В. Ягупов, В.І. Свистун, М.А. Кришталь, В.М. Король. Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Педагогічні та психологічні науки. 2013. № 4 (96). С. 291-301.
10. Гречаник Н. І. Особливості створення культурологічно орієнтованого середовища в контексті професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2020. VIII (91), Issue: 227. P.16–20.
11. Гречаник Н. І. Культурологічний підхід підготовки майбутніх учителів початкової школи в освітньому просторі вищої школи. *Молодь і ринок*. 2020. Вип. 1 (180). С. 56–61.
12. Kubitskyi S., Chaika O. Coaching core competencies as the key soft skill for successful human resources management. *International scientific journal «Internauka»*. Series: «Economic Sciences». 2020. № 8 (40). С. 43-48.
13. Oleksandr Bazeliuk, Yurii Vitrenko, Igor Zhylyayev, Viktoria Vorona, Vasil Bazeliuk. Mechanisms for enhancing the financial autonomy of universities: the digital dimension. mechanisms for enhancing the financial autonomy of universities: the digital dimension. Pp. 450-460. <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/3904/3776>

УДК 378.147:[37.011.3-051:811'243]

**ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ
УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ ПІД ЧАС НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Штельмах Галина Борисівна,

канд. пед. наук, доцент,
Криворізький національний університет,
Кривий Ріг, Україна,

Поліщук Олена Борисівна

провідний бібліограф
Криворізький державний педагогічний університет
Кривий Ріг, Україна

Анотація. У статті висвітлено чинники, що впливають на формування предметних компетентностей майбутніх філологів під час навчальної діяльності.

Ключові слова: процес професійної підготовки, предметні компетентності, інноваційні технології, глобальні комунікації, цінності, соціальна свідомість.

Інтеграція України в європейське і світове співтовариство, соціально-економічні і духовні процеси, що відбуваються в суспільстві, відмова від авторитарних методів управління, побудова громадянського суспільства на засадах реалізації принципу гуманізму, реформування системи освіти, зміна стратегічних принципів навчання, посилення інноваційних процесів в освіті вимагають орієнтації усіх її ланок на особистість, на її потреби, на створення максимальних умов для розвитку і самореалізації всіх учасників навчально-виховного процесу. Нова парадигма освіти визначає нові змістовно-ціннісні орієнтири освітнього простору. Болонська угода європейських країн загострила питання якості сучасної освіти й підготовки педагогічних кадрів, здатних виконати соціальне замовлення, брати активну участь в економічному відродженні сучасного суспільства.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що дослідженню проблеми педагогічної освіти завжди надавалася належна увага, зокрема таким її аспектам як неперервності (А. Алексюк, В. Луговий, В. Майборода, О. Мороз та ін.); формуванню і розвитку педагогічної майстерності (Б. Грінченко, І. Зязюн, Л. Рувинський, Н. Тарасевич, Г. Чупилко та ін.); формуванню особистісної культури (В. Кан-Калик, О. Рудницька, Р. Хмелюк та ін.); підготовці студентів педагогічного вузу до професійної діяльності (О. Абдулліна, Е. Белозерцев, В. Бондар, В. Семиченко, М. Шкіль та ін.) тощо.

У роботах Ю. Бабанського, В. Кан-Каліка, С. Сисоевої й інших розкривається специфіка творчості майбутніх фахівців. У низці публікацій Л. Божович, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, В. Рибалки й ін. розглядаються можливості використання дидактичних технологій в навчанні, методичного забезпечення освітнього процесу.

Сьогодні на порядку денному постають невідкладні питання змін методик викладання, підвищення динаміки змін варіативної частини змісту вищої педагогічної освіти та перехід від оцінювання якості підготовки не як набору знань, вмінь та навичок з окремих предметів, а як набору інтегрованих і спеціалізованих компетентностей.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали наукові ідеї вчених про шкільну компетентну освіту (Ю. Бабанський, С. Батищев, Н. Бібік, В. Бондар, О. Владиславлев, Ю. Гільбух, С. Гончаренко, М. Дробноход, В. Лозова, М. Скаткін та ін.), про розвиток і саморозвиток особистості (К. Абульханова-Славська, Г. Балл, Л. Виготський, А. Маркова, Л. Митіна, С. Рубінштейн, Б. Федоришин та ін.), формування особистості педагога (А. Алексюк, В. Андрєєв, Є. Барбіна, І. Бех, А. Бойко, О. Глузман, В. Гриньова, О. Дубасенюк, В. Євдокимов, М. Євтух, С. Золотухіна, Б. Коротяєв, В. Курило, Л. Нечепоренко, М. Ничкало, О. Орлов, Л. Рувинський, О. Савченко, В. Семиченко, С. Сисоева, З. Слепкань, М. Сметанський, Т. Сущенко та ін.).

Мета статті – показати особливості процесу формування предметних компетентностей майбутніх учителів іноземної мови засобами навчальної

діяльності.

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей.

Предмет дослідження – чинники, що впливають на формування предметних компетентностей майбутніх філологів під час навчальної діяльності.

Управління процесом формування предметних компетентностей майбутніх вчителів-філологів належить до соціального управління, що регулює економічну, соціально-політичну та духовну сфери життя суспільства. Управління освітою, зокрема, відповідає за духовну сферу.

Спільним для управління взагалі, як стверджує кібернетика, є те, що воно властиве лише системним об'єктам: метою управління є впорядкування системи; перебудова системи здійснюється шляхом переробки інформації, встановлення зворотного зв'язку; кожна самоуправляюча система поділяється на дві підсистеми: управляючу і підсистему, що управляється. Для того, щоб розглянути детальніше ці механізми, необхідно проаналізувати чинники, що впливають на формування предметних компетентностей майбутніх вчителів-філологів.

Специфіка нашого дослідження вимагає аналізу професійно-педагогічної діяльності в соціокультурному аспекті.

Безумовно, в полі посиленої уваги вчителів філологічних спеціальностей має перебувати професійно-педагогічний вплив складових культури, зокрема освітньої системи, політики, глобальних комунікацій тощо, оскільки провідною складовою засвоєння й розповсюдження соціальних цінностей є обмін елементами культури (досвідом, досягненнями творчої діяльності), суттю якого є духовне спілкування. Якісна система вищої педагогічної освіти сприяє подальшому оптимальному неперервному обміну соціокультурним досвідом упродовж усього життя людини в середовищі, де відбувається життєдіяльність суб'єктів соціалізації [1].

Професійно-педагогічна діяльність забезпечує засвоєння і розповсюдження соціальних духовних цінностей, які є процесом збереження й

розвитку культури в цілому, створення умов для духовного спілкування, гармонізації матеріальної і духовної складових культури через підвищення духовної. У цьому полягає культурологічна мета процесу професійної підготовки. Процес засвоєння соціальних духовних благ може бути активізований системою професійно-педагогічної діяльності, її окремими елементами через формування й розвиток духовних потреб людини. Професійно педагогічна діяльність виступає як засіб професійного розвитку.

Специфікою процесу професійної підготовки є відтворення соціальності духовного виробника – людини, різноманітних груп, а через них і суспільства. Професійно-педагогічна діяльність спрямована на створення в суспільстві умов для полегшення й активізації засвоєння соціальних духовних цінностей, на гарантоване культивування людини, оскільки саме культура робить людину Людиною, здійснюючи соціальний контроль, стимулюючи і регулюючи поведінку людини, групи людей, будучи засобом психолого-педагогічного впливу. Фактично культура може розглядатися як умова і засіб процесу професійної підготовки: освоєння еталонів професійного досвіду, формування предметних компетентностей майбутніх вчителів філологічних спеціальностей умова успішності творчої діяльності людини, оскільки творчість як опанування створеного є вихованням людини, стимулюванням її інтересу до знань, культури, уможлиблює інтеріоризацію моральних вимог у самовимогу. Через культивування психолого-педагогічний вплив озброює людину, групу, суспільство методом ціннісного опанування соціального буття, позитивним ставленням до соціуму. Отже, професійно-педагогічна діяльність виконує в культурі будь-якого соціуму функції зі збереження, трансляції та трансформації соціальних духовних цінностей в індивідуальній та суспільній свідомості, трансформуючи суспільну свідомість в умовах розвитку культури людства.

Керування процесом формування предметних компетентностей майбутніх вчителів філологічних спеціальностей в умовах глобалізації культури суспільства інформаційної доби має передбачати активне включення кожного студента в процес культивування себе і власного духовного світу; створювати

умови для усвідомлення кожною людиною себе продуктом певної культури та загальнолюдської; сприяти розвитку індивідуальних здібностей творення та перетворення, самоусвідомленню й самооцінці рівня їх становлення відповідно до вектору розвитку культури, ціннісних орієнтацій людства.

Уважаємо важливим також окреслити темпоральні координати впливу професійного розвитку, найвищим проявом якого є духовність: ідеться про тісний взаємозв'язок духовності молоді й традиційного усталеного духовного потенціалу, визначеного національною культурою. Перспектива на засадах гармонійного поєднання традиційного й новаторського забезпечуватиме соціальний поступ майбутнього країни, людства. Опредмечена в суспільстві духовність дорослих є виховним взірцем для нової генерації.

У зв'язку з цим розширюємо рамки психолого-педагогічного впливу на об'єкт процесу професійної підготовки та межі діяльності педагога-філолога темпоральними координатами: відкрита педагогічна система як ефективна умова формування предметних компетентностей майбутніх вчителів філологічних спеціальностей дозволяє враховувати потреби не тільки нової генерації, а й усіх суб'єктів процесу професійної підготовки. Отже, об'єкт має бути водночас і суб'єктом процесу формування предметних компетентностей людини.

Випереджувальний характер технологій процесу формування предметних компетентностей майбутніх вчителів філологічних спеціальностей зумовлений потребами самої філологічної культури, спрямованої на постійне динамічне оновлення всіх своїх складових і відповідно такої, що в силу своєї гнучкої системи потребує також координації інформаційного й морального прогресу, підтримання оптимального їх балансу за рахунок соціокультурного базису. Поєднання традиційних технологій процесу професійної підготовки, націлених на екстенсивне відтворення носієм культури минулого, і сучасних випереджувальних, націлених на інтенсивне, культуротворче соціобуття (індустріальна доба), дозволяє в керованому середовищі до інформаційних часів упроваджувати технологію адаптаційних та інтеграційних процесів становлення

мовленнєвої культури, які в основному ґрунтувалися на таких психічних процесах, як сприйняття та пам'ять, і вдосконалювали їх. Альтернатива спрямована на розвиток мислення та уяви – базових компонентів творчості не для обраних індивідів: процес професійної підготовки збагачений накопиченим досвідом попередників, має бути побудованим у такий спосіб, щоб духовне відтворення суб'єктів цього процесу стимулювало культуротворчу активність кожного носія соціокультурного досвіду людства, чим підтверджується правомірність нашої позиції про те, що процес формування предметних компетентностей майбутніх вчителів філологічних спеціальностей інформаційної доби має передувати інформаційному суспільству, створюючи простір для творення інформаційної культури.

Отже, процес професійної підготовки найтісніше пов'язаний із культурним життям суспільства. З одного боку, він відображає культурний прогрес, а з іншого – саме цей прогрес, активно впливаючи на створення нових духовних цінностей, підтримуючи і посилюючи інтерес до результатів духовного і матеріального виробництва, стимулює розвиток національної і світової культури, вирішує проблему гуманізації освіти.

Оволодіння майбутніми вчителями філологічних спеціальностей фаховим досвідом уможлиблює:

1. Розвиток оригінального мислення (здатність до своєрідного виконання завдання).
2. Розвиток асоціативного мислення (різноплановість образів, повнота суб'єктивних переживань).
3. Формування і розвиток цілісного сприйняття (здатність до узагальнення, емоційного та інтелектуального синтезу образів).
4. Розвиток емоційно-чуттєвої сфери (інтенсивність образних переживань).
5. Нагромадження естетичних вражень від спілкування з результатами духовного та матеріального виробництва.
6. Пізнання світу через власну діяльність завдяки виконанню завдань

художньо-естетичної спрямованості, яка сприяє формуванню компетентної особистості.

7. Активізацію самостійної пізнавальної діяльності, спрямованої на отримання нових знань і способів діяльності.

8. Формування інтересу й потреби до творчої діяльності та спілкування з соціокультурними надбаннями суспільства.

Підводячи підсумки дослідження, ми стверджуємо, що завданням професійної діяльності майбутніх учителів є важливість пластичного розвитку та подальшої трансформації свідомості, вироблення готовності до сприйняття нових власних цінностей та толерантного ставлення до цінностей інших. Сучасні інноваційні технології мають сприяти не лише формуванню та розвитку ціннісних орієнтацій студентів, але й гармонізації їх духовності на всіх етапах процесу професійної підготовки. Завданням професійної діяльності майбутніх вчителів філологічних спеціальностей в інформаційному суспільстві на методичному рівні є поширення професійних цінностей; реалізація фахових знань, умінь, навичок серед соціальних суб'єктів певних соціумів для активізації та гармонізації психолого-педагогічних впливів (людини, родини, освіти, різноманітних об'єднань, науки, ЗМІ, глобальних комунікацій тощо). Ефективність діяльності майбутніх вчителів філологічних спеціальностей перебуває в пропорційному взаємозв'язку з мірою компетентності фахівців, адже визначальну роль у формуванні предметних компетентностей майбутніх вчителів філологічних спеціальностей має відіграти саме викладач вищої школи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гузій Н. В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: монографія. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. 243 с.

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ СУЧАСНОГО СТРЕСУ

Гайструк Наталія Анатоліївна
доктор медичних наук, професор
кафедри акушерства та гінекології
№ 2 ВНМУ ім. М. І. Пирогова,
голова правління ГО Міжнародна
організація «Протиковідний
альянс» м. Вінниця

Стойка Ярослава-Анна Василівна,
студентка 6 курсу медичного
факультету № 2 медичної психології

Кузьміч Іванна Сергіївна,
студентка 6 курсу медичного
факультету № 2 медичної психології

Клювак Анна Олександрівна,
студентка 6 курсу медичного
факультету № 2 медичної психології

Гайструк Анатолій Никифорович
професор, доктор медичних наук

Актуальність. У сучасному світі, який щодня стикається з різними викликами і невизначеністю, збереження ментального здоров'я стає більш актуальним завданням, ніж коли-небудь раніше. Статистика в Україні показує, що понад 1,5 млн. мешканців нашої країни страждає від психічних захворювань. Понад 2 мільйонів щороку звертаються за допомогою до фахівців психіатрії та більшість з них госпіталізуються. Нервові розлади різного характеру та різного ступеня важкості є проблемою кожного третього українця. До того ж, наша країна посідає 1-ше місце за кількістю психічних розладів в Європі.

Це статистика до повномасштабного вторгнення. Близько 10 мільйонів українців можуть зіткнутися з ризиком розвитку психічних розладів, таких як депресія та посттравматичний стресовий розлад, внаслідок війни.

Умови війни створюють серйозні виклики для психічного здоров'я населення. Посттравматичний стрес, психологічні травми та загроза для фізичного та психічного благополуччя стають надзвичайно актуальними проблемами.

Актуальність проблеми стресу в нашій країні важко переоцінити. Пандемія, повномасштабна війна, економічна нестабільність і невпевненість у майбутньому вже не один рік поспіль впливають на психоемоційне здоров'я українців, для яких стреси стали складовою частиною життя.

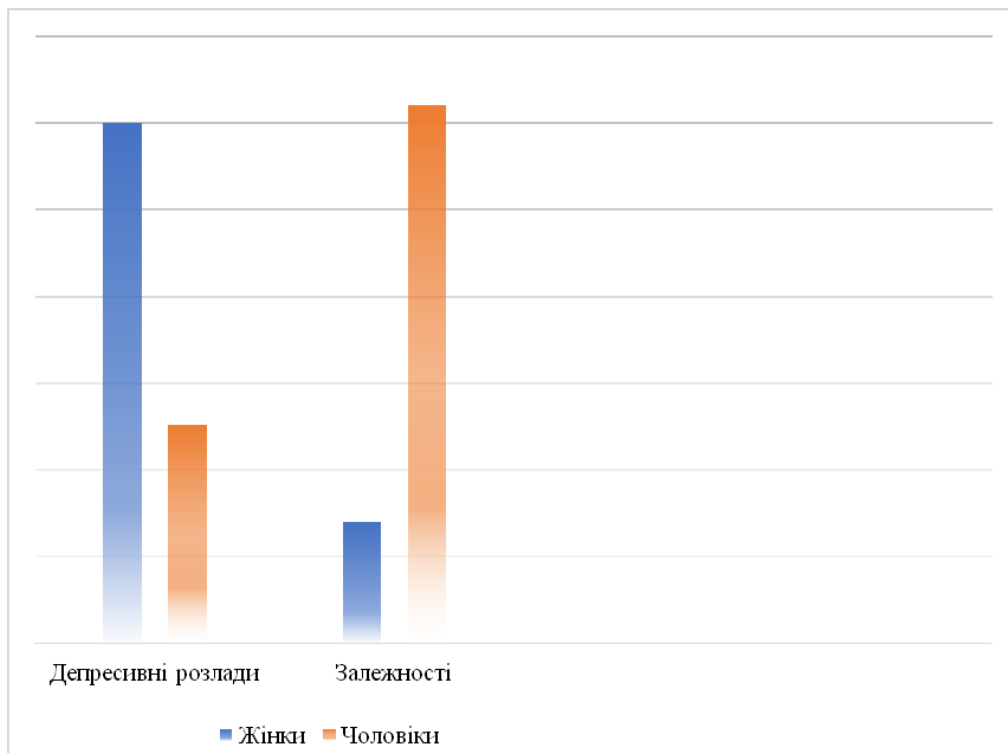
Мета. Визначити фактори ризику, що призводять до проблем з боку ментального здоров'я, проаналізувати негативний вплив дистресу, визначити найбільш актуальні причини стресу у населення України, навчити населення навичкам резильєнтності, які допоможуть захистити ментальне здоров'я та попередити розлади

Методи дослідження. Спостереження, соціологічні опитування, статистичні дані

Результати. Психічне (ментальне) здоров'я – це стан психічного благополуччя, яке дозволяє людям справлятися з життєвими стресами, реалізовувати свої здібності, навчатися й працювати, а також робити внесок у життя суспільства. Це невід'ємний компонент здоров'я та благополуччя, який є основою нашої індивідуальної та колективної здатності ухвалювати рішення, будувати стосунки та формувати світ, у якому ми живемо.

Психічне здоров'я – це більше, ніж відсутність психічних розладів. До станів психічного здоров'я відносяться психічні розлади та психосоціальні порушення, а також інші психічні стани, пов'язані зі значним стресом, порушенням функціонування або ризиком ушкодження.

Піклування про ментальне здоров'я має перетворитися для українців на щоденну звичку.

Рис. 1 Діаграма залежності та депресивних розладів

Ментальність – спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, установка індивіда або соціальної групи (наприклад етнії, професійного або соціального шару) до навколишнього світу.

Ментальність – це призма, через яку людина дивиться на світ і себе в ньому.

За інформацією Всесвітньої організації охорони здоров'я, кожна восьма людина у світі живе з психічними розладами, які можуть вплинути на їхнє фізичне здоров'я, їхнє благополуччя, те, як вони взаємодіють з іншими людьми, а також на їхні засоби для існування. Психічні розлади також зачіпають дедалі більше підлітків і молоді.

За даними соціологічних досліджень, понад 90% українців мали хоча б один із симптомів тривожного розладу, а 57% перебувають у зоні ризику розвитку ментальних порушень. Українці не мають звички звертатися до фахівця: 31% громадян не вважають свої проблеми достатніми для цього. Зараз це основний бар'єр на шляху звернення по психологічну допомогу

В Україні почали відзначати Всесвітній день психічного здоров'я з 1992

року з метою боротьби з поширенням різних психічних розладів, таких як депресія, шизофренія, хвороба Альцгеймера, наркотична залежність, епілепсія та розумова відсталість.

За статистикою, в Україні близько 1,2 мільйона людей страждають від психічних розладів, і ця цифра зростає з кожним роком. Збільшенню захворюваності сприяють стреси, які стали невіддільною частиною сучасного життя. Багато людей намагаються подолати стреси, не звертаючи уваги на те, що важливо не тільки боротися з ними, але й уникати їх виникнення

Сучасне життя саме по собі сприяє стресам: політичні, економічні та робочі зміни, а також повсякденні переживання, наприклад, у громадському транспорті, можуть призвести до того, що люди починають звикати до стресів і, в кінцевому підсумку, навіть стикаються з депресією.

Психічне здоров'я є важливим аспектом для загального благополуччя, оскільки фізичне здоров'я неможливе без психічного. А нервово-психічні розлади можуть призвести до втрати працездатності людини

Сучасні умови життєдіяльності людини пов'язані з особливостями, які ставлять високі вимоги до індивідуально-психологічних властивостей і психічних функцій організму. Результати досліджень останніх років свідчать про зростання навантаження на нервову систему, психіку людини. Інформаційний бум, прискорення ритму життя, негативна динаміка міжособистісних взаємозв'язків та інші патогенні особливості сучасного життя призводять до формування емоційної напруги, яка виступає одним з основних факторів розвитку різноманітних хвороб. Ситуація, пов'язана з переходом від одного рівня суспільства до іншого, і ніколи, не актуалізує проблеми психологічного здоров'я як найважливішого фактору розвитку та реалізації потенціалу особистості.

Немає єдиної причини виникнення психічних захворювань. Є низка факторів ризику розвитку психічних захворювань:

- генетичні фактори;
- низький рівень освіти;

- вживання алкоголю та наркотиків;
- нездоровий режим харчування;
- ожиріння та інші метаболічні ризики;
- хронічні захворювання;
- зниження вітаміну D;
- незадоволення власним тілом;
- порушення сну;
- соціальне насильство та жорстокість;
- емоційне, фізичне насильство та зневага;
- вживання психоактивних речовин матір'ю під час вагітності;
- цькування, булінг;
- насильство з боку інтимного партнера;
- статус військового ветерана;
- раптова втрата близької людини;
- напружена робота/втрата роботи та безробіття;
- приналежність до етнічності меншин;
- кліматична криза, забруднення довкілля;
- погана якість інфраструктури;
- незадовільний доступ до послуг;
- несправедливість, дискримінація і соціальне відчуження;
- соціальна, економічна та гендерна нерівність;
- війна та ВПО;
- ускладнення стану здоров'я

Є шість критеріїв психологічного здоров'я (Jahoda M., 1958):

- 1) позитивна установка по відношенню до власної особистості;
- 2) духовне зростання та самореалізація;
- 3) інтегрована особистість;
- 4) автономія, самодостатність;
- 5) адекватність сприйняття реальності;

б) компетентність у подоланні вимог навколишнього світу.

В. А. Ананьєв (2003) виділяє такі риси психологічно здорової особистості:

- соматичне здоров'я;
- розвиток самоконтролю та засвоєння реакцій, адекватних різним ситуаціям у житті людини;
- вміння розділяти реальні та ідеальні цілі, межі між різними підструктурами «Я» — «Я-бажаючим» і «Я-должуючим»;
- вміння регулювати свої вчинки та поведінку у межах соціальних норм.

За визначенням ВООЗ (2001), ментальне здоров'я - це психічний добробут людини, яка дозволяє йому реалізувати власний потенціал, допомагає протистояти стресу, продуктивно працювати і робити свій внесок у розвиток суспільства. Воно не просто відсутність психічного розладу.

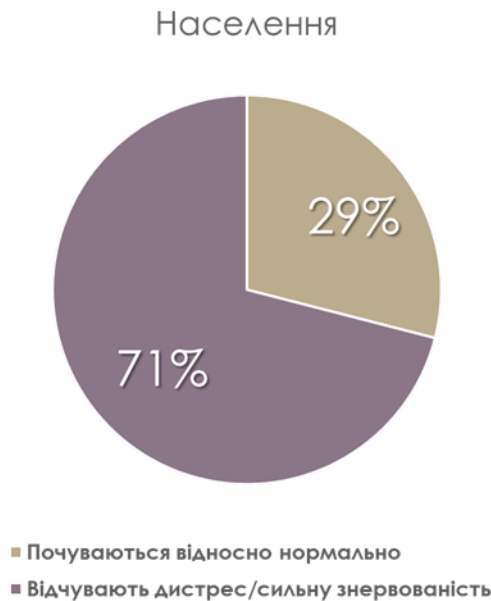
Водночас ментальне здоров'я – найважливіша умова розвитку суспільства та держави.

Ментальне здоров'я є головною складовою якості життя індивіда та суспільства загалом.

Проблеми психічного здоров'я набувають в останні десятиліття особливої значущості серед усіх класів захворювань. Причиною цього є економічні витрати, пов'язані з психічними розладами, і не стільки з фінансовим забезпеченням діагностики та лікування даних розладів, скільки з непрямими витратами (трудовими втратами, забезпеченням різноманітних форм соціальної підтримки тощо).

Поняття ментальної екології особистості ширше, ніж психічне здоров'я, воно включає оцінку як наявності чи відсутності психічних порушень, а й впливу чинників, які впливають онтогенез, як-от культуральні, політичні, інформаційні, соціальні та інших., і навіть психічної, соціальної та соматичної складових якості життя.

Соціальні витoki дистресу

Рис. 2 Діаграма співвідношення населення

Соціологічні, епідеміологічні і клінічні дослідження підтверджують, що психологічний дистрес і психічні розлади виникають у жінок під впливом цілого ряду різних впливів.

Порівнюючи дані неважко виявити кілька загальних моментів, які, будучи взятими в сукупності, характеризують якість життя жінки. Бідність, ізоляція внаслідок замкнутості у вузькому домашньому колі, безправ'я (обумовлене, наприклад, низьким освітнім рівнем та економічною залежністю), гніт патріархального укладу - все це тягне за собою більш високий рівень поширеності серед жінок психіатричних проблем (за винятком розладів, пов'язаних зі зловживанням психоактивними речовинами; Іншими словами, наявні відомості вказують на соціальні витоки психологічного дистресу у жінок.

За даними Є. І. Нестеренка зі співавторами психічні розлади та розлади поведінки у жінок поширені в 1,7 рази ($p < 0,01$) частіше, ніж у чоловіків (відповідно 9,54 та 5,13%).

Серед жінок частіше зустрічаються симптоми депресії та тривоги, а також неспецифічні психічні розлади та психологічний дистрес, тоді як серед чоловіків більш поширені розлади, пов'язані зі зловживанням психоактивними

речовинами. Ці відмінності відображені в опублікованих Міжнародним банком статистичних даних про кількість років із поправкою на непрацездатність [World Bank, 1993a]. На депресивні розлади припадає майже 30% непрацездатності через нейропсихіатричні розлади серед жінок, і лише 12,6% серед чоловіків. З алкогольною та наркотичною залежністю картина зворотна: вона є причиною 31% психоневрологічної непрацездатності серед чоловіків, а серед жінок цей показник становить лише 7%

Визначають ознаки психічного (ментального) здоров'я, а саме:

1. Здатність любити. Здатність залучатися до відносини, відкриватися Іншій людині.

2. Здатність працювати. Це стосується не тільки професії. Це в першу чергу про здатність створювати і творити.

3. Здатність грати. Йдеться як про дитячі ігри у прямому сенсі, так і про здатність дорослих людей «грати» словами, символами. Це можливість використовувати метафори, гумор, символізувати свій досвід і отримувати від цього задоволення.

- Безпечні відносини. На жаль, почасти люди перебувають в насильницьких, загрозливих, залежних - нездорових відносинах.

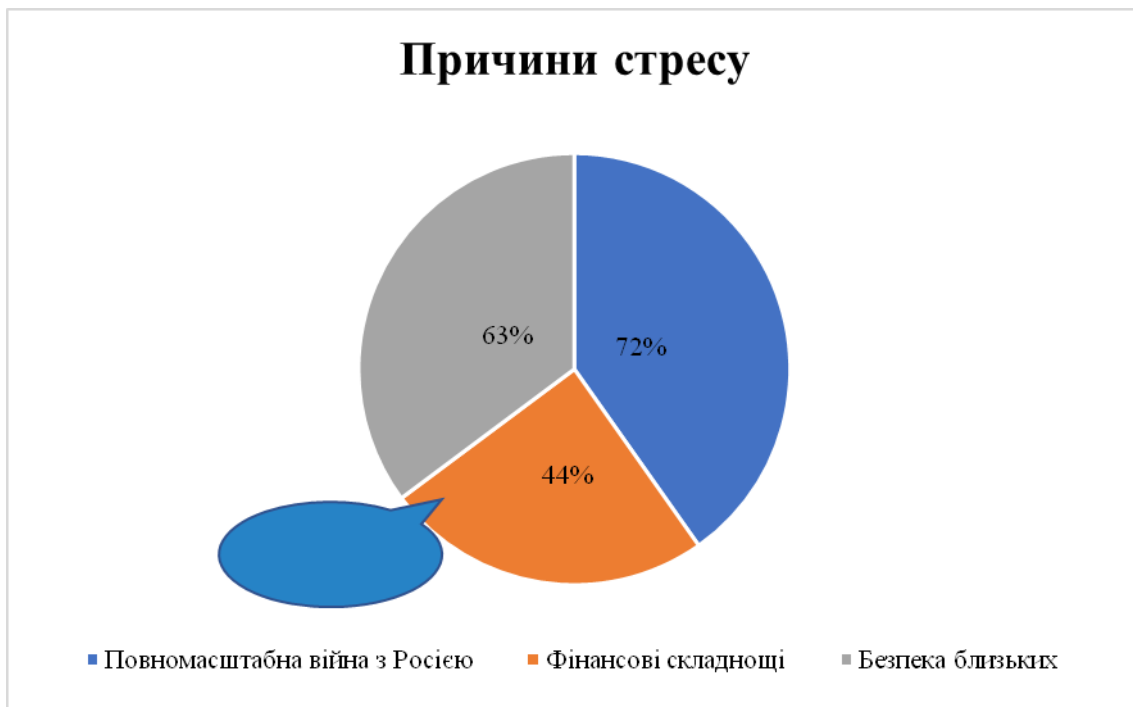
- Автономія. Люди часто роблять не те, чого насправді хочуть. Вони навіть не встигають «вибрати» (прислухатися до себе), чого ж їм хотіти.

- Сталість себе і об'єкта або концепція інтегровано-ваності. Це здатність залишатися в контакті з усіма сторонами власного Я: як хорошими, так і поганими, як приємними, так і з тими, що не викликають бурхливої радості.

Як зазначає, Національний інститут стратегічних досліджень згідно з даними соціологічних опитувань, 71 % українців відчувають стрес або сильну знервованість. Серед їхніх причин на першому місці — повномасштабна війна з Росією (72 %) і фінансові складнощі (44 %). З-поміж аспектів війни, які спричиняються до стресу або сильної знервованості, на першому місці перебуває безпека близьких (63 %) і втрата роботи або джерела доходу (42 %).

За оцінками експертів, 40–50 % населення України потребуватимуть

психологічної допомоги. У певних групах населення кількість таких людей буде становити: 3-поміж військових та ветеранів — 1,8 млн; серед людей старшого віку — 7 млн; близько 4 млн — дітей та підлітків. Прогнозована потреба в допомозі з питань психічного здоров'я на первинній ланці медицини — 27 млн звернень. Водночас близько 3–4 млн українців матимуть певний розлад психічного здоров'я — помірної або тяжкої форми.

Рис. 3 Діаграма причин стресу

Порівняно недавно в психології з'явилося поняття «резильєнтність» яке характеризує «пружність» нашої психіки, що дозволяє легко відновлюватися після взаємодії зі стресорами.

Резильєнтність – характеристика психіки людини, що визначає здатність чинити опір стресам та виявляти психічну стійкість, дозволяє попереджати психічне та емоційне вигорання, тривожні та депресивні стани та відновлюватись після труднощів та стресу.

Перевагами дії резильєнтності є висока адаптивність, психологічне благополуччя та успішність у діяльності індивіда.

«Резильєнтність наче парасолька, яка тримає нас більш-менш сухими від дощу, у той час як ми продовжуємо йти вулицею» (Е.Грішин, 2019).

Скажемо: Рівень розвитку резильєнтності у кожного з нас різний, він залежить від багатьох чинників (особливостей нервової системи, особливостей розвитку в дитячому віці, особливостей виховання, типу сформованої емоційної прив'язаності до значущого дорослого та ін.) Проте, її можна тренувати, як навичку.

11 порад щодо розвитку навичок резильєнтності, які допоможуть захистити ментальне здоров'я та попередити розлади:

1. Орієнтуйтеся на власні цінності та плануйте життя згідно з ними.

➤ Наприклад: «піклуватись про себе та інших», «бути хорошим другом та прикладом для наслідування своїм близьким».

2. Будьте зосередженими та «включеними» у життя. Тренуйте свою здатність зосереджувати увагу безпосередньо на тому, що ви робите в даний конкретний момент, не відволікаючись на сторонні думки та дії

➤ «Зараз я дуже хвилююсь через те, що не отримала зворотного зв'язку від своїх рідних. Я чекаю їх відповіді. Мені тривожно та страшно». Усвідомивши власну оцінку ситуації, ми можемо керувати реакцією на неї.

3. Визначте межі своєї компетентності (відповідальності VS безпорадності)

4. Навчіться техніки «заземлення»

➤ вправа «5-4-3-2-1»: «Що я бачу? (5 речей); До чого я торкаюсь?(4); Які звуки я чую?(3) Які запахи відчуваю? (2) Який смак я зараз відчуваю? (1)

➤ дихальні практики (вправа «Квітка-свічка» та дихання з рукою на животі)

5. Вирішуйте проблеми, а не уникайте їх.

➤ навичкою здорової особистості, що дозволяє попередити емоційне вигорання, і як наслідок, депресії. Чим більше ви будете намагатись відгородитися від проблем, тим складніше їх подолати, коли зрештою доведеться з ними зустрітись.

6. Використовуйте правило «маленьких кроків».

➤ запитання собі: «Що я можу зробити саме зараз для того, щоб хоч

якось вирішити цю ситуацію (допомогти собі чи іншим)?», «З чого я можу почати?», «Як я можу подати про себе саме зараз?».

7. Плануйте життя на майбутнє (коротко чи довгострокові).

➤ Деякі цілі, які ми ставили перед собою, зараз можуть бути недосяжними, або просто втратили свою актуальність. Плануйте щось приємне в межах сьогоденної реальності.

8. Турбуйтеся про своє фізичне здоров'я та міцний сон.

➤ Здорова поведінка спирається на турботу про себе та задоволення потреб у русі, регулярному та достатньому сні (відпочинку) та здоровому харчуванні, навичках особистої гігієни.

➤ Психолог з когнітивної психології **Паробій** зазначає: «...прожити день без руху – це як отримати ін'єкцію депресанта, а депривація сну аналогічна добровільній евтаназії.

9. Практикуйте майндфулнес та інші методи зниження стресу .

➤ Це вміння зосереджуватися на відчуттях тіла, диханні та потоці думок без того, щоб у них занурюватися.

10. Плекайте добрі і змістовні стосунки з іншими людьми та шукайте соціальну підтримку.

11. Доброзичливо ставтеся до себе та своїх здібностей.

➤ Підбадьорюйте себе, і не сваріть за помилки, часто повторюйте собі: «Я маю значення», «Мені важко, але я переживу це», «Я дуже стараюся і виходить дуже добре».

Висновки: отже, проблема ментального здоров'я в умовах сучасного стресу є надзвичайно актуальною так як стреси стали складовою частиною життя сучасної людини. Збереження ментального здоров'я є складним процесом, але можливим. Важливо пам'ятати, що психічне здоров'я – це цінний ресурс який потребує дбайливого ставлення. Війна може мати серйозні та тривалі наслідки для психічного здоров'я як на індивідуальному, так і на суспільному рівні. Травма і постійний стрес призводять до негативних станів, які часто тривають ще довго після припинення бойових дій і прямо чи

опосередковано впливають на тривалість та якість життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Попов, Владимир Викторович. «Психологические основы здоровья человека»: учеб. пособие / В. В. Попов, И. А. Новикова. - Санкт-Петербург : СпецЛит, 2017. - 303 с. : табл., рис
2. Коханов, Валерий Петрович. «Психиатрия катастроф и чрезвычайных ситуаций. Теория и практика» / В. П. Коханов, В. Н. Краснов. - Москва : «Практическая медицина»
3. «Психиатрия войн и катастроф»: учеб. пособие / В. К. Смирнов [и др.] ; под ред. В. К. Шамрея. - Санкт-Петербург: СпецЛит, 2015. - 431 с. : табл. - Библиогр.: с. 424-431.
- 4.«Психология здоровья» : учеб. для студ. вузов / под ред. Г. С. Никифорова. - Санкт-Петербург : Питер, 2003. - 607 с. - (Учебник для вузов). - Библиогр. в конце гл.
5. «Психическое здоровье населения Украины» (основная анкета)/ Всемирная организация здоровья, Департ. эпидемиологии ун-та штата Нью-Йорк, Киев. междунар. ин-т социологии. - Киев
6. «Охрана психического здоровья в мире. Проблемы и приоритеты в развивающихся странах» / Роберт Дежарле (и др.) ; пер. с англ. А. Барков. - Киев : Сфера, 2001. - 564 с. - Библиогр.: с. 525-563. –
7. «Питання екологічної психіатрії» : матеріали наук -практ. конф., Київ - Вінниця - Донецьк, 1995 / за ред. А. П. Чуприкова, - Київ: Акміс, 1995. - 137 с
8. Стаття «Як захистити своє ментальне здоров'я в умовах постійного стресу» практичного психолога медико-психологічного центру БДМУ , викладачки кафедри психології Любов Любіної
9. Стаття до Всесвітнього дня психічного здоров'я «Як вберегти власне ментальне здоров'я під час війни»
10. Стаття «Проблеми психічного здоров'я населення у воєнний час та шляхи їх розв'язання» наукової співробітниці ДУ «Інститут неврології,

психіатрії та наркології Національної академії медичних наук України» Тамари Панько.

11. Стаття « Вплив ментального здоров'я на життєдіяльність особистості» канд, пед. Наук, доцента кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки ЧНУ ім. Петра Могили

12. «Ти як?» Всеукраїнська програма ментального здоров'я Олени Зеленської

13. Центр громадського здоров'я МОЗ України «Дбаємо про психічне здоров'я: кілька порад, як його підтримати»

ВИМІР ПСИХОЛОГІЧНОГО ІНФАНТИЛІЗМУ ПІДЛІТКА

Гапоненко Лариса Олександрівна

к.пед.н., доцент

Закордонець Юлія Володимирівна

магістр за спеціальністю 053 Психологія

Криворізького державного педагогічного університету

м. Кривий Ріг, Україна

Анотація. Вперше запропонована модель психологічного інфантилізму підлітка за структурними складовими внутрішньої диспозиції в домінуванні егоцентризму, квазірефлексії, зовнішнього локус контролю, ригідною роллю дитини. Встановлений кореляційний зв'язок між квазірефлексією та дитячим реагуванням ($r=0.524$, $p \leq 0,01$); між зовнішнім локус контролем та квазірефлексією ($r=0.6242$, $p \leq 0,01$); між показником соціальної відповідальності та показником внутрішнього локус контролю ($r=0.424$, $p \leq 0,01$).

Ключові слова: психологічний інфантилізм, ідентичність, егоцентризм, квазірефлексія, локус контролю, «Я-образ» підлітка.

Вступ /Introduction. Помітно зростає в суспільстві інтерес до проблеми психологічного інфантилізму. Збільшується запит від батьків і вчителів, які в умовах онлайн-навчання значно загострилися проблеми узгодження навчальної відповідальності підлітків. Відмічаються ускладнення комунікації з підлітками.

Психологічний інфантилізм є своєрідним феноменом аномальної (а не патологічної) інтеграції особистісних властивостей, який більш виразно проявляється вже в підлітковому віці. Підліток начебто «застряг» в дитячому світі і не хоче дорослішати. За останні чотири роки онлайн-навчання підлітки втрачають досвід навчальної інтерсуб'єктної взаємодії – майже не включають камери, відключають мікрофони, що є суттєвою передумовою зниження інтелектуальної активності. Зустрічають хибні уявлення, що підліток ще «не

виріс, згодом все стане на свої місця».

Насправді це серйозна психологічна проблема, яка потребує вчасної психологічної допомоги. Тож, визначена тематика нашого дослідження є актуальною проблемою і має практичне значення.

Мета роботи/Aim – обґрунтувати теоретичну модель психологічного інфантилізму за внутрішньою та зовнішньою диспозиціями та визначити методики виміру цього явища у підлітків 14-15 років.

Матеріали і методики дослідження. Теоретична модель психологічного інфантилізму складалась з урахуванням принципів історизму, принципу генетичного аналізу. Вперше цей феномен описав французький психіатр Ернест Шаль Ласег (1864). Він визначив інфантилізм стійким станом організму «залишатись в дитячому віці» [1]. Від тоді термін «інфантилізм» використовують у випадку фіксації «дитячої» поведінки в дорослих людей.

Психіатр П. Лоррен (P. Lorraine) майже в цей час також фіксує інфантилізм, але вже як девіацію поведінки та визначає ознаки цього феномену в проявах дитячої ніжності, замалого росту, розумового відставання на 2-4 роки, які він спостерігав у своїх пацієнтів 30-ти річного віку. У жінок Лоррен визначив *атрофічним інфантилізмом* (цитується за М. В. Ільїним [2, с. 25]).

Найбільший вклад в розуміння психічної природи інфантилізму надають класики глибинної психології. Одним із перших З. Фрейд описав інфантильні потяги як захисні психологічні механізми невротиків. У роботі «Психоаналіз і дитячі неврози», «Про нарцисизм». З.Фрейд пояснює цей феномен наслідком невротичного захворювання з відповідними регресивними утвореннями. Регресія є «прогресуючим впливом дитячих вражень, вказівником шляху лібідо, яке відступає від життя, і пояснює незрозумілу інакше регресію до дитинства» [3, с. 215]. Прояв психічного інфантилізму виявляється в церемоніалах, нав'язливих ідеях та імпульсивними дитячими бажаннями, фобіями.

К.-Г. Юнг пояснює причини утворення психічного інфантилізму з позиції деструктивних стосунків з батьком. Він пише: «той інфантильний канал, в який спрямовується назад лібідо дорослої людини» є тією умовою в якій

утворюється психічний інфантилізм [1]. Він підкреслює, що саме потяг лібідо, яке було визначено у взаємовідношеннях до батька й було незадоволене, оживає, коли дитина нашттовхується на труднощі (там же).

У сучасних дослідженнях визначається психологічний інфантилізм як явище, що утворилось в наслідок неправильного виховання дитини. Саме з такої позиції Т. С. Яценко пояснює причини деструктивного спілкування батьків з дитиною, яке призводить до розвитку егоцентризму, і за умов психологічної інфантильності, особа полегшує емоційні переживання потягом «бути в центрі уваги». ...Тому маємо пам'ятати: що меншою мірою виражене ідеалізоване «Я» суб'єкта, то більше він має шансів наблизитись до ідеалу «Я». Таку ідеалізацію щоразу забезпечують психологічні захисти, що спираються на умовні цінності, маскування яких і здійснюється шляхом відступів від реальності» [4, с.95]

Відомо, що підлітковий вік є періодом новоутворення важливих психологічних механізмів – це рефлексія та ідентичність «Я-образ» (С. Д. Максименко, М. В. Папуча, О. А. Краєва). У дослідженнях внутрішнього світу людини та його становлення М. В. Папуча визначає пубертатний період різними почуттями першого кохання у зрілого підлітка та підлітка з психологічним інфантилізмом. За умов психологічного інфантилізму любов за формою й змістом є пасивна (симбіотична любов), відбувається злиття «Я-образу» підлітка-інфантила з іншою особою. За умов зрілості, підліток зберігає цілісність і автономію, доброзичливість і відкритість [4, 158; 160].

Результати аналізу сучасних досліджень з проблематики психологічного інфантилізму дозволяють констатувати факт: майже завжди психологічний інфантилізм порівнюється із соціальною зрілістю як двох протилежних властивостей. Криза ідентичності підлітка визначена у тих, в кого виявлений психологічний інфантилізм. О. А. Краєва пише: «виокремленими показниками кризи ідентичності підліткового віку виступають: неприйняття свого «Я» в трьох станах (минулому, сьогоденні, майбутньому), підвищення акцентування уваги на «сьогоденні» у вирішенні проблеми ідентичності, відчуття розмивання

часу у «майбутньому», коливання з визначенням «Я» на етапі кризи ідентичності, дисбаланс часової перспективи «минуле-сьогодення-майбутнє», коливання сприйняття психологічного часу, психологічний дискомфорт у межах «сьогодення» [5, с. 134]. Вона доводить, що аномальні процеси ідентифікації призводять до нівелювання сприймання підлітком власного «Я-образ».

У дослідженні психолінгвістичного дискурсу рефлексії професійно-рольової ідентичності студента-психолога, Л. О. Гапоненко виявила, що «за а умов квазірефлексії визначається незріла професійно-рольова ідентичність «Імпульсивний». У денотатах фіксуються хворобливі переживання за здійсненні помилки в професійному навчанні, оскільки мотивом академічного навчання переважно виступають прагматичні мотиви, викликані фокусуванням на власних переживаннях без врахування соціальних цінностей та професійних інтересі» [6, 29]. Посилаючись на когнітивну модель соціальної зрілості особистості, яку запропонувала Л. О. Гапоненко, а саме, що «в когнітивній моделі соціальної зрілості студента-психолога логічно визначити такий блок: «Внутрішньо індивідуальна психологічна реальність», в яку входять ряд компонентів, серед яких психологічне здоров'я є умовою ефективної роботи ЦНС, що забезпечує високий рівень ефективності розвитку когнітивних схем» [7, с. 121] можемо розглядати психологічний інфантилізм за такою ж логікою.

Результати та обговорення. / Results and discussion. Визначаємо внутрішні диспозиції психологічного інфантилізму:

- егоцентризм, яке завжди оперує квазірефлексією, «начебто виправдовує свої асоціальні дії, вчинки (Л. О. Гапоненко);
- домінування зовнішнього локус контролю;
- підвищена сенситивність у стресогенних умовах, що стає бар'єром розвитку емоційного інтелекту (Е. Л. Носенко [10]);
- привалюють статичні рольові в позиці «Дитини» з її різновидами «Капризна дитина», «Сором'язлива дитина» та інші (Л. О. Гапоненко [9]).

Описані внутрішні диспозиції та їх зовнішні операціоналізації покладені в

теоретичну модель психологічного інфантилізму підлітків 14-15 років. Для перевірки цієї моделі була сформульована *робоча гіпотеза*:

- чим вищий рівень неусвідомленої егоцентричної спрямованості, яка в складних ситуаціях провокує підлітка виправдовувати асоціальні дії квазірефлексивними судженнями, щоб залишитись в центрі уваги, тим нижчий рівень соціальної зрілості;
- чим вищий рівень зовнішнього локус контролю (бажання відновити втрачену лібідозну енергію), тим нижчий рівень відповідальності, дисциплінованості;
- чим вищий рівень ігрових емоційних станів та спонтанних емоцій, тим нижчий рівень емоційного інтелекту;
- чим вищий рівень ригідних рольових позицій «Дитини» в «Я-образ», тим нижчий соціальної зрілості.-

Для перевірки висунутої гіпотези були обрані діагностичні методики: вимір рівня вираженості і спрямованості рефлексії (М. Грант); тест «Емоційний інтелект» (за Н. Холлом); тест «Когнітивна орієнтація (локус контролю)» (Дж. Роттер); тест «Хто Я?» (М. Кун).

За результатами статистичного аналізу встановлений кореляційний зв'язок між квазірефлексією та емоційним дитячим реагуванням ($r=0.524$, $p \leq 0,01$); між зовнішнім локус контролю та квазірефлексією ($r=6.242$, $p \leq 0,01$); між показником соціальної відповідальності та показником внутрішнього локус контролю ($r=0.424$, $p \leq 0,01$). Виявлений тісний кореляційний зв'язок визначений між показником зовнішнього локус контролю та дитячою поведінкою ($r=7,262$, $p \leq 0,01$).

Висновки / Conclusions. Обрахунок емпіричних даних діагностування підтвердив висунуту гіпотезу. Таким чином, запропонована модель психологічного інфантилізму можна розглядати робочою і як одну із можливих.

Пропонуємо розглядати теоретичну модель психологічного інфантилізму результатом неусвідомлених захисних механізмів, що утворився в наслідок неправильного відношення в діаді «мати – дитина», «батько – дитина».

Внутрішніми диспозиціями особистісних властивостей підлітка з психологічним інфантилізмом є: егоцентризм як несвідомий потяг до втраченого лібідо; квазірефлексія як домінуюча негативна рефлексія; зовнішній локус контролю як уникнення від відповідальності; емоційна спонтанність, ігровий стиль вирішення складних ситуацій як неусвідомлений потяг забезпечити себе в центрі уваги (егоцентризм). В наслідок цих властивостей підліток втрачає смисли власної соціальної значимості, звужує рольовий репертуар, без якого не можлива успішна самореалізація. Вбачаємо, що подальше дослідження потребує вивчення особливостей відношень між батьками і дитиною спричинили утворення психологічного інфантилізму. Відповіді на ці питання дозволять розширити складові диспозицій психологічного інфантилізму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ільїн М. В. Психологічний інфантилізм як чинник самопрезентації особистості. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Луцьк, 2020. 350 с.
2. Фрейд З. Психоаналіз і дитячі неврози. Із історії одного дитячого неврозу. 2022. URL. : <https://stylus.ua/uk/zigmund-freyd-psihoanaliz-detskih-strahov-p442089c12505.html>
3. Юнг К.-Г. Нерозкрита самість (The Undiscovered Self). 2018. URL. : <https://knizhnik.org/karl-jung/neraskrytaja-samost/1>
4. Папуча М.В. Внутрішній світ людини та його становлення. Монографія. Ніжин. Видавець Лисенко М.М. 2011.
5. Яценко Т. С. Теорія і практика групової корекції. Активне соціально-психологічне навчання. Навч. посібник. Київ. Вища школа, 2004. 679 с.
6. Краєва О.А. Подолання кризи ідентичності в підлітковому віці. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ. 2014. 260 с.
7. Гапоненко Л.О. Психолінгвістичний дискурс рефлексії у професійно-рольовій ідентичності студентів-психологів. *Перспективи та*

інновації науки Серія («Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина») No 5(10) 2022. С. 21-38. URL. : <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/1510/1508>

8. Гапоненко Л.О. Когнітивна модель соціально зрілої особистості студента-психолога. *Особистісна зрілість як проблема сучасної психології : колективна монографія* / кол. авт. ; наук. ред. З. М. Мірошник. Кривий Ріг, 2019. Том 1. С. 116-131. URL. : <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/3995>

9. Гапоненко Л.О. Коучинг в розвитку соціальної зрілості студентів-психологів. 2020. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3990>

10. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу. *Вісник ДНУ. Серія: Педагогіка і психологія*, 2012, вип. 18, т. 20, № 9/1. С. 116-123.

**ФОРМУВАННЯ КОНСТРУКТИВНИХ ФОРМ ШЛЮБНОЇ
ПОВЕДІНКИ У ЖІНОК**

Крамченкова Віра Олександрівна

д. психол.н., професор, професор кафедри психології

Рєпрінцева Наталія Олександрівна

магістрантка

Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди,

м. Харків, Україна

Анотація. В статті представлено програму формування конструктивних форм шлюбної поведінки у жінок, що спрямована на трансформацію ірраціональних установок щодо шлюбно-сімейних стосунків, розширення поведінкового репертуару, знаходження нових засобів задоволення потреб у безпеці, довірі, афіліації та автономії. Реалізація психокорекційної роботи сприяла підвищенню готовності до шлюбу та формуванню конструктивного типу психологічної близькості у стосунках із потенційним шлюбним партнером.

Ключові слова: шлюбна поведінка, корекційно-розвивальна програма, конструктивні форми близькості, готовність до шлюбу, жінки.

Вступ. У сучасному суспільстві відбувається зниження ролі законного шлюбу, послаблення батьківських та родинних стосунків. В той же час, у більшості підвищуються вимоги до якісних характеристик подружнього життя. У зв'язку з цим шлюбна поведінка та вибір майбутнього шлюбного партнера набувають особливого значення. Передумовою створення міцної і стабільної сім'ї є конструктивність шлюбної поведінки та адекватний шлюбний вибір. Під шлюбною поведінкою розуміють поведінку, спрямовану на задоволення шлюбних потреб та пов'язану із укладанням та припиненням шлюбу. Її умовно можна розділити на активну, що веде до укладання шлюбу, та пасивну,

пов'язану з утриманням від укладання шлюбу з тих чи тих причин [1; 2; 3]. Психологічні дослідження цієї проблеми традиційно фокусуються на вивченні питань інституту шлюбу, критеріїв формування шлюбних уподобань, психології поведінки в стосунках [3; 4], в той же час виявляється недостатньо вивченими особливості психологічної готовності до шлюбу, адекватність шлюбного вибору та настанов щодо психологічної близькості у партнерських шлюбно-сімейних взаєминах.

Отже, для розвитку конструктивних форм шлюбної поведінки та адекватного шлюбного вибору у жінок необхідно створювати умови для особистісного зростання потенційного подружжя, формування конструктивних настанов та очікувань щодо психологічної близькості у сімейних стосунках.

Мета - розробка корекційно-розвивальної програми з формування конструктивних форм шлюбної поведінки та партнерських стосунків у жінок та перевірка її ефективності.

Матеріали та методи. Дослідження проводилося відповідно до схеми формувального експерименту та включало констатуючий, корекційно-розвиваючий та контрольний етапи. На корекційно-розвиваючому етапі була реалізована робота щодо корекції психологічної готовності до шлюбу і партнерських стосунків жінок. На констатуючому та контрольному етапі було проведено діагностику показників за методиками "Тест-карта оцінки готовності до сімейного життя" І. Юнда та «Діагностика типу психологічної близькості» Д. Анпілової. У психокорекційній роботі прийняли участь 13 жінок у віці 20-40 років, у яких було визначено низький рівень психологічної готовності до шлюбу, неконструктивні типи психологічної близькості у партнерських стосунках та суперечливі очікування щодо шлюбного партнера та сімейного життя.

Результати та їх обговорення. Розробка психокорекційної програми спирається на загальні положення психогенетичного, суб'єкт-суб'єктного та феноменологічного підходів. Провідним механізмом, який сприяє особистісним змінам у корекційно-розвивальних групах, є можливість вільно виявляти свої

почуття та приймати почуття інших за умови міжособистісного спілкування в групі [3; 5]. Ведучий, створюючи атмосферу безпеки та довіри, допомагає сфокусуватись на своїх переживаннях, орієнтується на підтримання позитивного прийняття один одного членами групи, долаючи опір учасників, створює умови для усвідомлення глибинних установок, які впливають на весь процес життєдіяльності.

Таблиця 1.

Структура та зміст корекційно-розвивальної програми з формування конструктивних форм шлюбної поведінки

Етапи та блоки програми		Мета	Зміст корекційно-розвивальної роботи
Орієнтаційно-мотиваційний етап		Орієнтування в програмі, нормах та правилах роботи; мотивація активності; знайомство та встановлення первинних взаємин	Формування правил та прийняття принципів групи
			Проробка цілей та очікувань
			Процедури знайомства та самопрезентації
Основний етап	I Блок	Виявлення та усвідомлення механізму впливу індивідуальних особливостей на процес побудови стосунків з потенційним подружжям	Феномен подружніх стосунків та його змістовне наповнення.
			Подавлені почуття
			Розвиток самоцінності
			Усвідомлення особистої відповідальності в близьких стосунках
			Особистісні межі
	II Блок	Розвиток навичок діалогічності взаємодії жінки з потенційним шлюбним партнером	Довіра – основа стосунків
			Навички вирішення конфліктів
			Нове визначення «свободи» у стосунках
Діалог – найбільш ефективна форма взаємодії			
Рефлексивно-узагальнюючий етап		Узагальнення сформованих компетенцій, навичок та перенесення нового позитивного досвіду у реальне життя та взаємодію	Моделювання образу майбутнього з урахуванням набутого досвіду
			Моделювання та програвання умовних ситуацій подружньої взаємодії
			Рефлексія та зворотній зв'язок

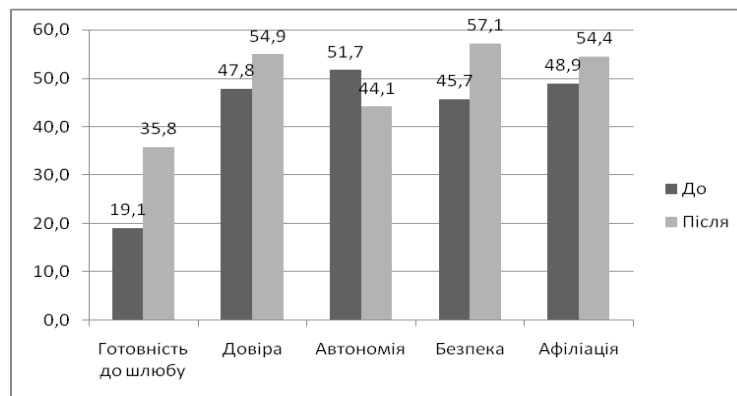
Завданнями психологічної корекції були:

1. Усвідомлення соціальних стереотипів, що суттєво впливають на шлюбну поведінку жінок віку ранньої дорослості.
2. Збагачення уявлень про свої індивідуальні особливості, які впливають на близькі стосунки.
3. Переосмислення ірраціональних установок щодо шлюбно-сімейних стосунків.
4. Відреагування подавлених почуттів, які обумовлюють ставлення до потенційного чоловіка.
5. Розширення поведінкового репертуару, спрямоване на знаходження нових засобів задоволення потреб у безпеці, довірі, афіліації та автономії.

Виходячи з поставлених завдань програма психокорекції складалася з трьох етапів: орієнтаційно-мотиваційного, основного, що включав 2 блоки, та рефлексивно-узагальнюючого (табл.1).

Основними прийомами, що застосовувалися у програмі є освітні повідомлення, рольові ігри, моделювання комунікації, розігрування патернів взаємодії, психодраматичні техніки, когнітивно-афективні техніки емоційно насичені засоби надання зворотного зв'язку [3; 4].

Після реалізації корекційно-розвивальної програми з формування конструктивних форм шлюбної поведінки було проведене повторне тестування з метою визначення ефективності програми (рис.1).

Рис. 1. Динаміка показників шлюбно-сімейних установок жінок після реалізації корекційно-розвивальної програми

Як видно з отриманих даних (рис.1), у жінок, які прийняли участь у програмі психологічної корекції істотно підвищився рівень психологічної готовності до шлюбу. Показники шлюбних орієнтацій щодо близьких подружніх стосунків також зазнали істотних змін, підвищилися показники довіри, афіліації та відчуття безпеки у близьких стосунках із потенційним шлюбним партнером, знизилася прагнення до автономії. Усереднений профіль показників партнерських стосунків жінок після реалізації психокорекційної програми відбиває конструктивний тип психологічної близькості. Це вказує, що у подружніх стосунках жінки готові ділитися своїми думками, почуттями, емоціями, планами, прагненнями та бажаннями з партнером, надавати йому підтримку, турбуватись про нього, виявляти співчуття, демонструвати емпатію і розраховувати на таку саму позитивну увагу з боку партнера. Жінки готові до

суб'єкт-суб'єктних стосунків, тобто більше неохочі розглядати шлюбного партнера як засіб задоволення потреб. Вони готові вирішувати проблеми, які виникають у стосунках у діалоговій формі, витримувати напруження, яке може виникати в близьких взаєминах, спираючись на позитивний аспект їхніх стосунків, постійно розвивати здатність до розуміння інших, без страху та напруження звертатись по допомогу до партнера, при цьому не перекладаючи на нього відповідальність.

Висновки. Розроблена програма формування конструктивних форм шлюбної поведінки у жінок спрямована на усвідомлення соціальних стереотипів, збагачення уявлень про свої індивідуальні особливості, які впливають на близькі стосунки, переосмислення ірраціональних установок щодо шлюбно-сімейних стосунків, розширення поведінкового репертуару та знаходження нових засобів задоволення потреб у безпеці, довірі, афіліації та автономії. Реалізація психокорекційної роботи сприяла підвищенню готовності до шлюбу та формуванню конструктивного типу психологічної близькості у стосунках із потенційним шлюбним партнером.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Драгнєвич Л. Сутність і ретроспектива становлення та розвитку шлюбно-сімейних відносин в Україні *Підприємництво, господарство і право*. 2002, № 1. С. 40-42
2. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. 248 с.
3. Крамченкова В.О. Психологія сім'ї Х.: Видавництво «Нове слово», 2010. 238 с.
4. Кісарчук З. Г., Єрмусевич О. І. Психологічна допомога сім'ї. К.: Главник, 2006. 127 с.
5. Лисенкова І.П., Пустовойтенко В.А. Психологічний тренінг як засіб підготовки молоді до шлюбно-сімейних відносин. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, 2021, № 6, С.90-96

**РОЛЬ САМОЕФЕКТИВНОСТІ ВЧИТЕЛЯ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЯКОСТІ
ПІДГОТОВКИ УЧНІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Ляска Оксана Петрівна,

Кандидат психологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ

Меленчук Богдан,

здобувач освіти освітнього рівня «магістр»

2-го року навчання зі

спеціальності «Професійна освіта»,

Заклад вищої освіти

«Подільський державний університет»

Анотація: Сьогодення ставить нові вимоги до підготовки нової генерації фахівців професійної школи. Якісні показники навчання учнів в професійних закладах освіти визначаються професійною, особистісною і технічною підготовкою вчителя. Самоефективність, відчуття психічного благополуччя педагога, використання ним медіа і цифрових технологій, є тими умовами, які сприяють змістовному результату підготовки учнів до виконання ними функцій професійної діяльності.

Ключові слова: професійно-технічна освіта, педагог, учні, самоефективність, цифрові технології, психологічне благополуччя.

Підготовка фахівців у системі професійно-технічної освіти відіграє важливу роль у формуванні трудових ресурсів країни. Якість професійного навчання змінюється в часі, визначається перспективами майбутнього і має суттєві відмінності від попереднього шкільного.

У 21 столітті процеси «навчання» і «викладання» більше не варто розглядати з позиції педагогіки чи передачі знань. Процес підготовки людини до соціальної та професійної активності має розглядатися як отримання освіти, компетенцій, особистості з врахуванням андрагогічного підходу, а це значить,

що вчителі мають розуміти суть навчального процесу, виховного впливу, мотиваційного розвитку учнів в нових умовах і з іншими показниками. Педагог більше не є центром навчально-виховного простору, який забезпечує якість його результату. Якісне навчання в професійній школі – це навчання, яке може створити розвивальне середовище для учнів, навчити знаходити інформацію, вміло її використовувати, будувати свою активність самостійно.

Аналіз літературних досліджень вказує, що навчання 21-го століття, яке базується на концепціях андрагогіки та кібергогіки, відображається в чотирьох важливих показниках [18]:

- 1) поведінка вчителя під час організації процесу навчання повинна відповідати вимогам фасилітатора;
- 2) вчитель повинен стимулювати активність і повноцінне залучення учнів до процесу навчання;
- 3) система навчання, яка включає стратегії, медіа та навчальні ресурси, має бути інтегрованою з комплексною цифровою технологією;
- 4) підвищення учбової мотивації та розуміння учнями ролі самостійного навчання у конструюванні власних компетенцій [5].

Трендом світу, який активно «входить» в професійну школу, є інтеграція цифрових технологій у концепцію навчання майбутніх фахівців. Вчителі ПТНЗ намагаються використовувати можливості цифрових технологій до всіх процесів в організації і проведенні навчальних занять. Одночасно, рівень їхньої цифрової компетентності і технічні можливості професійного закладу недостатньо відповідають контексту професійного навчання. Парадигма навчання, на наш погляд, повинна бути зміщена в бік андрагогіки та кібергогіки як самостійного навчання або навчання дорослих із залученням технології [5, 6]. Здатність і доступ до інформації є запорукою успіху учнів під час навчання.

Разом з тим, якість професійного навчання, яке враховує концепт підготовки фахівця на засадах андрагогіки та кібергогіки, має обмеження. Канадійські педагоги вказують про активність, перебудову якості викладацької

діяльності, але при цьому нехтування процесом перебудови учбової діяльності учнів [2]. Крім того, недостатня кількість інтерактивних медіа, які використовуються в навчанні, також є важливою проблемою для викладачів професійно-технічної освіти. Використання можливостей цієї складової якості професійної підготовки в освітній установі цієї потребує підтримки і розвитку.

Важливим фактором, який необхідно враховувати в сучасній системі професійного навчання молоді, є внутрішній стан педагога. Самоефективність це та внутрішня умова, яка має вирішальне значення на якість викладання вчителями. А.Бандура стверджував, що самоефективність відноситься до віри індивіда в його здатність досягти успіху в чомусь [1]. Самоефективність вчителя професійно-технічної освіти забезпечує його впевненість у педагогічній здатності. Самоефективність дає уявлення про здібності вчителя, які можна адаптувати до умов навчання. Тому самоефективність є вирішальною у забезпеченні впевненості у власних здібностях, коли педагог стикається з різними завданнями та проблемами в навчальній діяльності. Викладачі професійно-технічної освіти, які мають високі показники самоефективності, володіють компетенціями, які забезпечують якісні результати навчання учнів [7].

Окрім самоефективності, важливим фактором, який впливає на якість професійно-технічної підготовки учнів, є оцифрованість технологій, які підтримують процес навчання [4]. Повсюдне використання цифрових технологій, масштабність світової інформації і технологій, швидка зміна інновацій в професії стимулює будувати освітній процес з орієнтацією на вимоги часу. Мобільні навички учнів оперативно знаходити відповіді на професійні запити, використовувати можливості 3D-моделювання, бути в курсі світових трендів в професії – все це результат впевненого послуговування цифровими технологіями, які повинні стати складовим компонентом навчання. Тому вчитель повинен використовувати цифрові технології не як засіб навчання (і тим більше ситуативний), а як процес безперервного послуговування в різних формах підготовки учнів. Використання медіа- та

цифрових технологій вчителями у практиці своєї діяльності сприяє розвитку у учнів аналітичного мислення, гнучкості дії, а сам процес навчання перетворює в активний пошук професійної сучасної інформації.

На наш погляд, вагомим фактором якісного навчання учнів професійної школи є психологічне благополуччя вчителя [3]. Воно виражається у відчутті оптимізму до виконуваної роботи, задоволеності від результату, відсутності симптомів депресії. Переживаючи внутрішній стан комфорту, психічної рівноваги, вчитель здатний реалізовувати свій власний потенціал, знаходити внутрішні резервні ресурси, продуктивно і плідно працювати, переносити свій оптимізм й активність на інших. Зі щастям і задоволенням від життя зростає впевненість учителя в собі та в діяльності, тому якість навчання також може підвищуватися сама собою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Bandura A. Perceived Self-Efficacy in Cognitive Development and Functioning. *Educational Psychologist*. 1993. Vol. 28 (2). P. 117—148.
2. Vaganova O. I., Vezetiu E. V., Vovk E. V., Bulaeva M. N. and Akimova I. V. “Technology of problem education in the training of vocational education teacher,” *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering*, vol. 9, no. 3, pp. 127–129, 2020.
3. Гальцева Т. О. Дослідження навчальної самоефективності студентів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2018. No 3 (т.2). С. 25-30.
4. G. P. de Albéniz-Garrote and M. B. M. Gómez, “The innovative and research professional identity of future early years and primary school teachers and their relationship with psychological well-being,” *Sustainability (Switzerland)*, vol. 12, no. 20, pp. 1–9, 2020.
5. R. A. Rahma, Sucipto, Y. Affriyenni, and M. Widayawari, “Cybergogy as a digital media to facilitate the learning style of millennial college students,” *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, vol. 13, no. 2, pp. 223–235,

2021.

6. M. Nurtanto, P. Sudira, H. Sofyan, and D. Jatmoko, “The Meaning of Work for Indonesian Professional Teacher in Vocational Education: A Phenomenological Research,” *Educational Administration Theory and Practice*, vol. 28, no. 3, pp. 42-50, 2022.

7. Резунова, О. Педагогічна самоефективність викладача як фактор розвитку навчальної самоефективності здобувачів вищої освіти. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. No 15(47), 2022. 68–72.

УДК 37. 015. 32 (049)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ ТА ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Максим Ольга Василівна

науковий співробітник

Рябовол Тетяна Анатоліївна

старший науковий співробітник

лабораторії соціально

дезадаптованих неповнолітніх

Інститут психології імені Г. С. Костюка

НАПН України

м. Київ, Україна

Анотація. Стаття висвітлює результати теоретичного дослідження трансформації цінностей та часової перспективи в умовах екстремальної ситуації. Визначено базові підстави осмислення поняття «часова перспектива особистості», дано аналіз його змісту.

Сучасні наукові дослідження часових перспектив показали їх провідну роль в управлінні особистістю часом власного життя, підтвердили, що життєві цілі, поставлені адекватно її здібностям, можливостям, системи знань і досвіду, а також способи їх реалізації в заданому соціальному контексті служать опорою в організації активності в сьогодення.

Показано, що ключовими змінами цінностей та смислів є їх втрата в новій ситуації. Людина переживає внутрішній конфлікт, що виникає через потребу встановлення нових цінностей та смислів, вибору нових підходів до їх досягнення.

Ключові слова: часова перспектива, ціннісні орієнтації, підлітки, здатність прогнозу, трансформація, екстремальна ситуація.

Постановка проблеми. Війна - це складні й сумні події, які спонукають людей різних вікових категорій постійно думати про збереження власного

життя, а також життів рідних людей. Під дією постійних негативних переживань, емоційних потрясінь, які люди відчувають, опинившись у таких складних умовах, змінюються погляди на життя, переконання, цінності та відбувається трансформація суспільної свідомості.

Екстремальна ситуація (від лат. *extremus* - крайній, критичний) - це раптова ситуація, яка є для людини або сприймається нею як тривожна обстановка [1; 21].

Екстремальна ситуація військового конфлікту (від лат. *militum* - військовий) – це навмисно створювані, небезпечні, критичні умови життя людини і його існування [3, с. 7].

Більш точно екстремальні ситуації можна визначати як несприятливий, складний стан умов людської життєдіяльності, що набув для окремої особи або групи осіб особливої значущості; це об'єктивно складні умови діяльності, що сприймаються й оцінюються як напружені чи небезпечні. Це - зовнішня, об'єктивна сторона проблеми. Суб'єктивно екстремальні ситуації набувають форми екстремальності - особливого стану людської психіки (екстремум-стану), спричиненого незвичними чи екстраординарними умовами, що породжують підвищену тривожність та особливу емоційну напруженість. Ситуація стає для особи надзвичайно значущою, причому безвідносно до того містить вона реальну небезпеку чи така небезпека лише уявна: екстремальність є суб'єктивним переживанням реальної дійсності. Тому не виключено, що одна й та ж сама ситуація різними людьми буде усвідомлюватися як екстремальна і ординарна; об'єктивно екстремальна ситуація сприйматиметься конкретною особою як штатна і, навпаки, об'єктивно безпечна - як екстремальна.

Метапсихологічне визначення екстремальній ситуації дасть нам уявлення про неї не тільки як про ситуацію впливу граничних стрес-факторів, а й як про ситуацію діяльності людини і людського існування. Таким чином, екстремальну ситуацію можна розуміти як ситуацію, в якій «трансформується буття особистості в життєвому світі». При цьому повсякденний модус буття переходить в неповсякденний модус буття (вторгнення смерті в життя), в якому

людина виявляється в потоці екзистенціальних переходів і спрямований на подолання небуття. У екстремальності людина ніби постійно перебуває між кінцем одного існування (межею, гранню) і можливістю іншого існування.

У більшості досліджень підкреслюється, що будь-яка екстремальна ситуація ділить життя людини на стадії «до» і «після». Тому такі ситуації неминуче виробляють трансформації у внутрішньому світі людини, в його способі життя і образі світу.

Мета статті – вивчення трансформації часової перспективи та ціннісних орієнтацій в екстремальних ситуація

Виклад основного матеріалу дослідження.

Проблема цінностей завжди актуальна й особливо загострюється в часи кризових періодів і ситуацій нестабільності, коли від людей вимагається висока здатність адаптуватися до змін, навчатись упродовж усього життя, досягаючи при цьому життєвого успіху й самореалізуючись. Часто нам доводиться спостерігати здебільшого неусвідомлені реакції людей (агресія, страх, депресія, фрустрація тощо) як результат несвідомого впливу на них зовні.

Проблема дослідження ціннісно-сислової сфери особистості після травмуючих подій є однією з центральних у вивченні наслідків екстремальних подій та кризових ситуацій. Стресові та травмуючі ситуації виникають в різних сферах життя, тому проблему вивчення наслідків травми для ціннісно-сислової сфери можна побачити у працях пов'язаних з дослідженнями жертв бойовогостресу (О. М. Кокун, І. О. Лозинська, О. А. Утюганов, В. Я. Семке, О. С. Колесніченко, та інші), жертв екологічних та антропогенних катастроф (Н. В. Якушкін, В. А. Бойкова, Л. Ф. Шестопалова, В. А. Кожевнікова, та інші), жертв дитячого насильства (Д. А. Цирінг, В. М. Попов, О. А. Петрова, Ю. Ю. Ільїна та інші) та в інших працях, присвячених даній тематиці.

На думку багатьох вітчизняних дослідників (Н. В. Якушкін, Л. Ф. Шестопалова, В. А. Бойкова, О. М. Кокун), саме втрата ціннісно-сислових орієнтацій є тим головним наслідком травми, який призводить до порушення психологічного здоров'я та може стати причиною

порушення нормального розвитку особистості. Так О. А. Утюганов вказує, що втрата людиною цінностей, внаслідок травми, може спровокувати стан ступору, який унеможлиблює об'єктивну оцінку реальності суб'єктом, людина втрачає будь-які орієнтири для розуміння навколишньої дійсності (Утюганов, 2009). Ця загроза цінностям, викликає так звану «кризу цілісності», що викликає почуття внутрішнього конфлікту, втрату перспектив, цікавості до буденних справ, що були важливими. Людина може втратити віру в релігію, а разом з тим – у вищі загальнолюдські цінності (Ромек, 2004).

Людина відчуває дивне почуття внутрішньої зміни (Шестопалова, 2010), що викликає проблему ідентифікації та структури «Я-концепції». За словами М.Ш. Магомед Емінова, травмуюча ситуація стикає людину з новими, невідомими та нетиповими смислами, що вимагає значної зміни власної картини світу та власної особистості (Магомед Емінов, 2010).

Відбуваються істотні зміни в міжособистісних стосунках. Людина починає боятися підтримувати та встановлювати стосунки, має високий рівень тривоги через недовіру до навколишніх. Внаслідок цього стає закритою, пригніченою, агресивною, що призводить до порушення або навіть розірвання контактів, яке в свою чергу ще більше пригнічує стан особистості (Петрова, 2017).

Отже, можна побачити, що вплив травмуючої ситуації на ціннісно-сміслову дуже великий та загрожує благополуччю людини в різних аспектах. Разом з тим, більшість дослідників комплексно досліджують проблему ЦСС у жертв травмуючих подій, не виділяючи окремо вплив травми на окремі компоненти даної сфери особистості. Першим компонентом ціннісно-сміслові сфери, який значно змінюється після травмуючої ситуації, є цінності людини.

Т. С. Козирева вказує на утворення в особистості так званої «кризової ідентичності», яка включає в себе наступні характеристики: низький соціальний інтерес, амбівалентне відношення до навколишнього світу, орієнтація на гедоністичні (матеріальні) цінності, низький рівень затребуваності вищих

цінностей (духовність, розвиток) (Козирєва, 2009). Подібну динаміку в ієрархії потреб помітив М. М. Решетніков: «ціннісно-смілова сфера страждає від переходу функціонування особистості на більш низький рівень – рівень базових потреб» (Падун, 2003). Отже, після травмуючої ситуації особистість перш за все починає піклуватися про власну особистість та «нижчі» цінності, що потрібні для виживання.

Дослідження ветеранів війни, проведене Н. В. Якушкіним показало, що для осіб, що пережили трамуючі події, характерні ціннісні орієнтації, спрямовані на зовні: бажання свободи, прямої та нетерпимості до інших, бажання жити на власний розсуд. Дані ціннісні орієнтації були тісно пов'язаними з хронічними симптомами ПТСР. Автор відмітив, що для ефективного подолання травмуючих подій більш необхідні внутрішні цінності, такі як бажання внутрішніх змін, саморозвиток, толерантність (Якушкін, 2016)

Другим предметом нашого дослідження є розгляд тимчасової перспективи особистості в контексті екстремальності та того, чи справді вона трансформується в екстремальній ситуації. Як показує аналіз виділених нами напрямів вивчення часу у ситуації звичайного нормативного існування, факти чи інтерпретації різних феноменів переживання, оцінки, сприйняття та вимірювання часу в ситуаціях кризи, катастроф. Франк визначав тимчасову перспективу як динамічну та «базову» освіту, вважаючи, що тимчасова перспектива – культурно обумовлена та ціннісно детермінована цілісність. Він вказував також, що у різних сферах життя людина може мати різні часові перспективи. Багато авторів (К. А. Абульханова-Славська, Т. М. Березіна, Є. І. Головаха, А. А. Кронік, А. К. Болотова та ін), описуючи незвичайне переживання часу - його уповільнення, нерівномірність течії, прискорення, стрибкоподібність, демонструють у своїх роботах емпіричні факти, на підставі яких роблять деякі інтерпретації та висновки, що створюють складнощі для дослідників. Аналізуючи звичайні уявлення про переживання часу в екстремальній ситуації, ми виявляємо, що в античності існували судження начебто: «Ціле життя коротке для щасливих людей, а нещастям навіть ніч одна

незмірно боргу», а давньокитайська традиція, співзвучна античним уявленням, наголошувала: «Коли ти щасливий, ніч шалено коротка, але триває безкінця, коли гнітить туга». Розглядаючи проблему переживання часу в екстремальних ситуаціях, автори, які займалися вивченням тривалості коротких часових інтервалів, також порушували проблему тривалих періодів, залежно від їх наповненості негативним чи позитивним змістом. Так Д. Г. Елькін будує дослідження на свідченнях суб'єктів після пережитого. Таким чином, виявляється, що тривалі тяжкі переживання при згадці про них здаються швидко плінними. Одним з аналізованих сьогодні підходів до розуміння тимчасової перспективи пропонується трактування цього конструкту як чинника подолання стресу. Поширеними на сьогоднішній день стають твердження щодо тимчасової перспективи та темпоральних характеристик екстремальних кризових ситуацій, про те, що одним із психологічних наслідків соціальних криз, різких соціальних змін є «порушення тимчасової перспективи особистості» (Муздибаєв, 2000), «аварія життєвих планів» та «тимчасова дезорієнтація суб'єкта», «блокована життєва перспектива», «уявлення про майбутнє невизначені» (Славська, 1995), «перерваність, зруйнованість контексту», «розірваність зв'язку між минулим та майбутнім» в екстремальній ситуації (Стрелков, 2010). Вивчаючи кризові життєві явища, позначивши їх критичними ситуаціями, А. А. Баканова (Баканова, 2000) вивчає раціональні та емоційні компоненти ставлення до життя та смерті у їх взаємозв'язках та впливі на життєві стратегії подолання. Автор показує, що, впоравшись із критичними ситуаціями, людина структурує їх з таких компонентів, як: «ступінь прийняття життя і смерті, онтологічна захищеність, прийняття себе, бачення сенсу, відповідальність, прагнення до зростання, уявлення про смерть як перехід в інше стан або як абсолютний кінець». При цьому виділяються дві базові можливості – зростання та страждання людини. Взаємозв'язок раціональних та емоційних компонентів ставлення до життя та смерті у критичних ситуаціях визначає 8 типів життєвих стратегій: 1) прагнення зростання; 2) пошук сенсу життя; 3) любов до життя; 4) страх перед життям; 5) захоплення життя; 6) страх

змін; 7) самоприниження; 8) гедонізм.

При аналізі тимчасової перспективи та ставлення до минулого, сьогодення та майбутньому різних соціальних груп в умовах війни виявлено, що у більшості наших людей тимчасова перспектива сильно скорочена чи не визначена. Значна кількість людей зазнають тимчасової дезорієнтації (переважна орієнтація на минуле та невизначеність тимчасової орієнтації); справжній час оцінюється як виключно негативний, а минуле – як позитивний.

Оптимізм, диспозиційна надія, внутрішній локус контролю, висока самоповага значимо впливають на дальність тимчасової перспективи та вибір орієнтації на сьогодення та майбутнє та на здатність до вибору ефективних раціональних стратегій подолання труднощів та кращої особистісної адаптацію. В сучасних класифікаторах травматичного стресу, або посттравматичних стресових розладів, є вказівки на «нездатність орієнтуватися на тривалу життєву перспективу» (МКХ-10), наприклад, коли людина не планує займатися кар'єрою, одружуватися, мати дітей чи будувати нормальне життя. Так, психічна травма характеризується такими тенденціями. По-перше, вторгненням травматичних спогадів, думок, образів з нав'язливим поверненням і сильним афективним переживанням знову травмуючої ситуації (DSM-IV-TR) у вигляді спалахів спогадів, що ведуть до спонтанних, дрібних, розрізнених спогадів, при яких не виявляється ні їх контекст, ні їх взаємини в часі (Тарабрина, 2001).

По-друге, тенденцією уникнення – спогадів, сцен, думок, поведінки, що нагадують травматичну ситуацію з повною або частковою амнезією, або з нездатністю відтворити ці спогади. Феномен стиснення часу автори пояснюють третьою тенденцією – гіпер збудження, яке не спостерігалось до травми, супроводжується постійним очікуванням загрози, складності у концентрації ваги. При дослідженні посттравматичного стресового розладу у ветерани війни в Афганістані та ліквідаторів аварії на Чорнобильській атомній станції було здійснено спробу вивчення якісної структури зміни уявлень про життєву перспективу при психологічній травмі різного генезу та виявлено деякі характеристики особливостей життєвої перспективи (Міско, Тарабрина, 2004).

Виділили компоненти: емоційний компонент суб'єктивної картини майбутнього – образ майбутнього та почуття, пов'язані з ним, і поведінково-когнітивний компонент - здатність індивіда виявляти активність по відношенню до життя, будувати плани та їх реалізовувати. Показано, що тенденція до спотворення перспективи посилюється зі зростанням показників травматизації. Виявлено, що у разі військової травми деформується більше емоційний компонент перспективи майбутнього. Для ліквідаторів аварії на ЧАЕС перспектива майбутнього включала очікувану травму, пов'язану з загрозою здоров'ю чи життю, незалежно від рівня травми. Проблема травматичних спогадів у вигляді кошмарних сновидінь, спалахів спогадів є центральним у моделях переробки травматичного досвіду, фіксації травматичних образів, уявлень у пам'яті, мережевих моделях (Foa, Meadows, 1997; Foa, Riggs, 1995; Foa, Rothbaum, 1989), моделі репрезентації, подвійній репрезентації, які пояснюють, як відбувається уникнення відновлення небажаної для людини дистресової інформації, що зберігається у вербально та ситуаційно доступних спогадах (Brewin et al, 1996), як травматичні спогади не поглинаються наявними репрезентаціями досвіду, як нав'язливо повторюється оцінка несумісності цих спогадів, неасимільованості та загрозової природи цих репрезентацій у пам'яті (Dalgleish, 1999, 2004; Power, Dalgleish, 1997). Як правило, екстремальні та травмуючі події згадуються людиною найбільш яскраво та емоційно. У психології подібну яскравість і емоційність спогадів називають «спалахами», або флешбеками (Флешбалб), від англ. "Flashback / flashbulb". Флешбек - феномен несподіваного яскравого інтенсивного відтворення минулого досвіду чи його елементів. Досвід може бути як сумним, так і щасливим, або будь-яким іншим, але емоційно насиченим. Інтерес щодо тимчасової перспективи представляють також дослідження переживання часу у самій екстремальній ситуації. Особи, що пережили травматичні події, що характеризуються катастрофічністю, показали, що люди переживають час екстремальності як: «розтягнутий», «час розтяглося в діях», «збільшилося в голові», час тривав як у «по-кадровому» перегляді», у «уповільненій зйомці»,

«секунда розтягнулася за хвилину», «час був розтягнуте в очікуванні». Чим травматичніша подія, тим ефект «розтягнутості» часу наближається до його практично повної зупинки: час тягнувся цілу вічність», «час зупинився», відчувалася «гальмування часу», відбувалося все, як у тумані, не знаю, скільки часу пройшло. Чим травматичніша подія, тим ефект «розтягнутості» часу наближається до його практично повної зупинки: час тягнувся цілу вічність», «час зупинився», відчувалася «гальмування часу», відбувалося все, як у тумані, не знаю, скільки часу пройшло. При цій тенденції спостерігається також і віддалення перспективи майбутнього, коли майбутнє здається чимось далеким і нереальним, або його наближення: «Майбутнє підійшло зовсім близько».

В екстремальній обстановці і після виходу з неї людина намагається інтегрувати свій життєвий досвід у цілісну структуру. Невдача в об'єднанні її травматичного досвіду є одним з факторів травматичного стресового синдрому. Після впливу на людину стресу відбувається зміна психічної системи в цілому, а в деяких випадках трансформується структура особистості. Ми виділяємо два види цих змін - регресивні та прогресивні зміни особистості. У першому випадку спостерігаються негативні особистісні зміни, що призводять до дезорганізації особистісної структури та дезадаптації поведінки - це посттравматична дезорганізація особистості, зокрема, детермінуючий посттравматичний стресовий розлад за наявності певних додаткових внутрішніх та зовнішніх факторів. У другому випадку наслідки екстремального досвіду можуть виявлятися не тільки в ефективній адаптації до мирного життя, а й у творчому розвитку особистості, формуванні гуманістичних особистісних новоутворень, розумінні цінності життя, духовному розвитку - це посттравматичний розвиток та зростання особистості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, травмуюча ситуація відбивається на всіх компонентах ціннісно-сміслової сфери, таких як: цінності та ціннісні орієнтації, смисли та смислові орієнтації, установки та самовідношення. Трансформація тимчасової перспективи в екстремальній ситуації має два плану: з одного боку, негативний, що передбачає

редукцію структури тимчасової перспективи; з іншого боку, позитивний - конструювання повної, цілісної структури тимчасової перспективи (тимчасового гештальту)

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лазос Г. П. Посттравматичне зростання: теоретичні моделі, нові перспективи для практики // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. Праць Інту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. 2016. Т. I. Вип. 45. С. 120–127.

2. Шелюг О. А. Багатовимірність феномену посттравматичного росту: біологічний, психологічний та соціокультурний складники особистісних трансформацій // Психологія і особистість. 2014. No 1. С. 112-129.

3. Peterson C., Park N., Pole N., D'Andrea W., Seligman M. E. Strengthsofcharacter and posttraumaticgrowth // Journaloftraumaticstress.2008. No 21. Vol. 2. P. 214-217

4. EversA.W.M., KraaimaartF.W., van LangveldW., Jongen P.J .H., Jacobs J.W.G . & BijlsmaJ.W.J . Beyond unfavourable thinking: The Illness Cognition Questionnaire for chronic diseases //Journal of Counselling and ClinicalPsychology.2001. 69, pp. 1026-1037.

5. ColleenA. Jackson. Posttraumatic Growth: Is there evidence for changing our practice? Australasian Journal of Disaster and Trauma Studies //The Australasian Journal of Disasterand Trauma Studies . 2007. Vol. 2007-1.– URL:<https://trauma.massey.ac.nz/issues/2007-1/editorial.htm>

6. Лукомська С.О. Посттравматичне зростання: теоретичні підходи, емпіричні методики та практичні рекомендації //Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. С. 216–235.

7. Климчук В. О. Психологія посттравматичного зростання: монографія // Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2020. 125 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ТРАВМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Хоменко Євгенія Григорівна

PhD, завідувач кафедри
психології та педагогіки

Шевчук Вікторія Валентинівна,

Клевака Леся Петрівна,

доценти кафедри психології та педагогіки
Національний університет «Полтавська
політехніка імені Юрія Кондратюка»

Анотація: Протягом двох років, перебуваючи в умовах війни, мільйони українців потерпають від наслідків військової агресії російської федерації - сотні тисяч вимушено переміщених осіб, які були змушені покинути свої домівки та тікати, тисячі українців, які мали змогу безпосередньо переживати та спостерігати усі жахіття війни та безпосередньо військовослужбовці, які перебувають у зоні бойових дій – захисники та захисниці України, які боронять цілісність нашої держави на передовій. Безумовно, з психологічної точки зору це залишає неабиякий слід у свідомості особистості і може виявлятися у низці порушень ментальної сфери – зокрема, у станах підвищеної тривожності, депресивному стані, посттравматичному стресовому розладі чи моральній травмі.

Ключові слова: тривожність, стрес, посттравматичний стресовий розлад, моральна травма, ментальне здоров'я, психологічне благополуччя.

Будь яка особистість, перебуваючи в умовах, що є об'єктивно складними, коли існує реальна загроза життю, зазнає психологічного дискомфорту, стресу що може впливати на всі сфери її життя та проявлятися у тривожності, емоційних розладах, а також більш складних форм травмованості.

Травматичний стрес характеризується такими психологічними ознаками,

як уповільнення розумових операцій, страх, занепокоєння, психічне напруження, що виникає у складних умовах повсякденного життя. Як наслідок, у людини виникають симптоми, які впливають на пізнавальну та когнітивну сферу особистості, а саме - послаблення функцій пам'яті, зменшення сенсорної чутливості, зниження самоконтролю, пасивність поведінки, депресивний розлад. [1, с. 10]

П.Ресік відзначає важливість роботи з когнітивними моделями під час терапії ПТСР. Так, безпосередня зміна дезадаптивних переконань і припущень які пов'язані з травматичними подіями призводить до змін в емоціях і значного зменшення симптомів ПТСР, і може бути ефективнішим, ніж повторення розповіді про травму. [9]

Так, справді, реакція людини на потенційно травматичну подію може бути суттєвою в залежності від багатьох факторів, таких як особистісні особливості, попередній досвід, підтримка навколишніх і багато іншого. Чинники захисту, такі як сильні соціальні зв'язки, активна соціальна підтримка та позитивні стратегії саморегуляції, можуть допомагати людині подолати травматичний досвід. Крім того, індивідуальні риси темпераменту та особливості оточення можуть відігравати значну роль у визначенні того, як людина реагує на події та як вона їх переживає. [1, с. 8]

Це підкреслює важливість індивідуального підходу до розуміння психологічних реакцій на травматичні події та наголошує на необхідності підтримки для тих, хто переживає подібні випробування. Як зазначає Кузікова С.Б., посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) виникає як відстрочена або тривала відповідь на стресову подію (коротку або тривалу) виключно загрозливого або катастрофічного характеру, яке може викликати глибокий стрес майже у кожній людині. Несприятливі фактори, такі як компульсивність, стомлюваність або нервові захворювання в анамнезі, можуть знизити поріг для розвитку синдрому або погіршити перебіг, але вони ніколи не є необхідними або достатніми для пояснення його виникнення. Переживання різного роду травмування під час війни істотно залежать і від вікових

особливостей особистості. Зокрема, згідно дослідження С.Б. Кузікової, найбільше травм війни зазнали саме підлітки та молодь, втім, внаслідок наявних внутрішніх і зовнішніх ресурсів, вони переважно ефективно адаптувалися до ситуації, що з ними склалася. Однак, на думку дослідниці, симптоми ПТСР більше властиві досліджуваним старшим 50 років, у яких спостерігається нестача внутрішніх і зовнішніх ресурсів (соціальної підтримки, зокрема). [4, с. 67]

Досліджуючи особливості вияву ПТСР, А. Ван де Колк наголошує, що пацієнти з посттравматичним стресовим розладом залишаються в стані постійної готовності до загрози навколишнього середовища. При ПТСР фізіологічний стан хронічного перезбудження супроводжується труднощами з процесами пам'яті. Окрім гіпермнезії та нав'язливих спогадів, у хронічно травмованих людей, особливо дітей можуть розвинутися амнестичні синдроми, пов'язані з травматичною подією. [10]

Травматичні події суттєво впливають і на духовні переконання та пошук сенсу у житті людини. Формування травми є складним процесом, який об'єднує травматичну подію, особистісний досвід та емоційну реакцію. Дослідження в цій області визначаються Е. Кохом як три окремі напрями, що включають дослідження травми в сфері індивідуальної психології, вивчення ПТСР та спроби описати та дослідити спільний травматичний досвід та колективну травму.

Важливим аспектом у дослідженні моральної травми є розмежування понять моральної травми та ПТСР. Визначення та діагностичні критерії для ПТСР залишаються складними та неоднозначними, що може бути пояснено складним характером ПТСР та недостатніми дослідженнями щодо нього.

Визначення моральної травми частково збігається з визначенням інших психологічних конструктів, як-от посттравматичний стресовий розлад, тривалий травматичний стрес, колективна травма тощо. Оскільки визначення моральної травми має суттєві індивідуальні риси, то важливим є розмежування цих понять, виокремлення ключових спільних та відмінних особливостей.

Моральна травма – це стан глибокого емоційного і психологічного дистресу, що виникає внаслідок порушення основних моральних цінностей людини (O'Connor, 2021) [1, с. 8]

Моральна травма виникає внаслідок досвіду надзвичайно негативної події, яка порушує основні моральні принципи та цінності особистості. Це може бути свідоме порушення прав людини, насильство, зрада, моральний тиск або будь-яка інша подібна ситуація, яка порушує внутрішній світ людини. Однак, моральна травма не є класифікованим психічним розладом, як, наприклад, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Вона може викликати подібні симптоми, але це не означає, що вона автоматично класифікується як психічний розлад. [1, с. 8]

Термін "моральна травма" є досить новим, адже виник на початку 90-х років. і ще не має єдиного визначення. Дослідники займаються вивченням цього поняття в різних контекстах, зокрема військової травми. Це дозволяє краще розуміти вплив негативного морального досвіду на емоційний та психологічний стан людини. Запропоновані визначення моральної травми частково збігаються з формулюванням визначень інших психічних конструктів, що суттєво ускладнює діагностику моральної травми. Моральна травма – це стан глибокого емоційного і психологічного дистресу, що виникає внаслідок порушення основних моральних цінностей людини. [7, 8, 9]

Дослідження моральної травми набуло широкого розповсюдження у США, коли розроблялася програма реабілітації для ветеранів В'єтнамської війни. Психологи звертали увагу на травмування, які не могли класифікуватися як прояви ПТСР, адже були більш глибокими та стосувалися таких почуттів як сором та провина одночасно. Люди, які довгий час перебували у стані військових дій обов'язково стикалися з такими подіями, які зачіпали їх моральну сферу, життєві цінності та духовність. Військові психологи і капелани США зазначають, що моральна травма завдає військовим більшої шкоди, ніж ПТСР. Кількість самогубств більша у військових, в яких діагностували моральну травму, ніж у випадку діагностування ПТСР. [2, 3, 5]

Цікавим є факт, що ПТСР та моральна травма можуть існувати паралельно, проте моральна травма є більш глибокою і тривалішою, адже вона пов'язана з думками, як інтерпретація пережитого досвіду людини.

Ветеран капеланської служби ФБР Грегорі А. Янгу та президенту Асоціації офіцерів штату Айова Тімоті Дж. Фелтону, займаючись просвітницькою місією в Україні та ділячись досвідом роботи з ветеранами США, розкривають основні аспекти роботи з моральною травмою у психологічному семінарі «Моральна травма: Діагностування та Консультування»

Одним з новітніх аспектів роботи з моральною травмою є переформатування думок людини, яка вважає себе розбитою, через переживання тієї чи іншої травмуючої ситуації, яка зачіпає загальнолюдські цінності у іншу площину. Тут на допомогу приходить техніка, яка виходить із японського концепту Кінцугі, що полягає у дбайливому склеюванні шматочків або уламків посуду за допомогою лаку Уруші з додаванням золотого порошку. Особливу увагу приділяють акуратному підкреслюванню тріщин та недоліків на посуді. Акцент тут ставиться не на відновленні особистості, яка була до переживання травми, а підкреслюючи її неповторність та унікальність пережитого досвіду, його переосмислення у пошуку ресурсів для подальшого життя. В контексті моральної травми, використання концепту Кінцугі передбачає створення безпечного і підтримуючого середовища для постраждалих. Це може включати розуміння, що моральна травма може впливати на всю групу або спільноту, і виявлення спільної відповідальності за підтримку осіб, які перебували у складних життєвих обставинах.

Тож, сучасні військові події у світі передбачають велику кількість ветеранів у майбутньому, які будуть потребувати психологічної підтримки і допомоги у подоланні різного роду психологічних розладів. Особливого значення набуває робота з моральними травмами, адже на відміну від ПТСР, вона є глибшим розладом, пов'язана із порушенням загальнолюдських моральних норм та цінностей, а її наслідки мають довготривалий ефект.

Психологічна робота з ветеранами передбачає велику відповідальність, підтримку та розуміння того, що обережне підкреслення недоліків будь якого суб'єкта, надає йому нового життя і вказує на те, що навіть з тріщинами він може бути цінним та самобутнім.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гордовська Т. І. Конструкт моральної травми та його концептуальний зміст //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2021. – №. 4. – С. 7-16.
2. Журавльова Н. Ю., Гурлева Т. С. Додаткові прояви ПТСР як мішені впливу у контексті психологічної допомоги постраждалому від війни //Вчені записки Таврійського національного університету імені Ві Вернадського. Серія: Психологія. – 2023. – Т. 1. – №. 34 (73). – С. 190-196.
3. Іванців Р. П., Іванців-Грига І. С. Посттравматичний стресовий розлад: війна у свідомостях //Українські медичні вісті. – 2022. – №. 3-4. – С. 123-123.
4. Кузікова С. Б., Зливков В. Л., Лукомська С. О. Вікові особливості переживання травм війни: інтегративний підхід //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2022. – №. 2. – С. 64-70.
5. Федотова Т. Моральний дистрес та моральна травма особистості: теоретичний дискурс проблеми //Наукові перспективи (Naukovì perspektivi). – 2022. – №. 12 (30).
6. Barnes H. A., Hurley R. A., Taber K. H. Moral injury and PTSD: Often co-occurring yet mechanistically different //The Journal of neuropsychiatry and clinical neurosciences. – 2019. – Т. 31. – №. 2. – С. A4-103.
7. Kinghorn W. Challenging the hegemony of the symptom: Reclaiming context in PTSD and moral injury //The Journal of Medicine and Philosophy: A Forum for Bioethics and Philosophy of Medicine. – US : Oxford University Press, 2020. – Т. 45. – №. 6. – С. 644-662.

8. Rauch S. A., Eftekhari A., Ruzek J. I. Review of exposure therapy: a gold standard for PTSD treatment //J Rehabil Res Dev. – 2012. – T. 49. – №. 5. – C. 679-687.
9. Resick P. A. et al. The impact of dissociation on PTSD treatment with cognitive processing therapy //Depression and anxiety. – 2012. – T. 29. – №. 8. – C. 718-730.
10. Van der Kolk B. A., Van der Hart O., Burbridge J. Approaches to the treatment of PTSD //Simple and Complex Post-Traumatic Stress Disorder. – Routledge, 2014. – C. 23-45.

SOCIOLOGICAL SCIENCES

УДК: 330.322

ПРОБЛЕМИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Єрмак Антон Павлович

аспірант

Таврійського національного університету

імені В. І. Вернадського,

м. Київ, Україна

Анотація. У статті визначено основні проблеми інвестиційної діяльності в сучасних умовах. З'ясовано, що беручи до уваги те, що із початком повномасштабного вторгнення росії на територію нашої держави, в Україні реально припинилася інвестиційна діяльність, то її відновлення потребує значного сприяння з боку зарубіжних партнерів і доволі тривалого періоду часу. Це дозволить побудувати сучасну модель інвестиційних відносин та посилить зацікавленість іноземних інвесторів до України, що, своєю чергу, стимулювати зростання інвестиційної привабливості держави в цілому.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестор, фактори, гарантії держави.

На сьогоднішній день інвестиційна діяльність в Україні перебуває у доволі складних умовах, що пов'язано із посиленням негативного впливу макро- та мікроекономічних чинників на роботу підприємств. Інвестори безперервно наражаються на чималу кількість перешкод, що загрожують їх діяльності. Основна причина скорочення обсягу інвестицій та рівня інвестиційної привабливості у вітчизняних умовах полягає у посиленні інвестиційних ризиків, пов'язаних із існуючими нерозв'язаними проблемами в сфері інвестиційної діяльності, які з'явилися із початком повномасштабного

вторгнення росії на територію нашої держави. Попри існуючі проблеми із нечіткістю механізму регулювання інвестиційної діяльності, великим політичним корупційним ризиком, на даний час доволі гостро постали ще такі проблеми, як нестабільний розвиток валютного ринку, значний рівень інфляції в країні, проблеми на ринку електроенергії, а також зниження купівельної спроможності суспільства.

На сьогоднішній день для України важливо розробити правильну стратегію залучення інвестиційного капіталу. В цілому, для залучення державою іноземних інвестицій необхідно, щоб потенційна прибутковість інвестицій для іноземного інвестора була вищою в Україні ніж в його державі за умов здійснення таким інвестором внутрішніх інвестицій у економіку власної країни. Фактично визначається, що інвестиційна привабливість розглядається впливом таких факторів, як наявність пільгових умов ведення бізнесу для іноземних інвесторів, стабільність політико-економічного стану держави та експортний потенціал у галузі інвестування. На сьогоднішній день для інвестора важливим питанням залишається це гарантія збереження інвестицій у воєнний та повоєнний час. Саме цей фактор є одним із найбільших стримувальних факторів, тому на сьогоднішній день уряд України та міжнародні організації працюють над мінімізацією ймовірних фінансових та інвестиційних ризиків [3].

До основних ризиків інвестування, спричинених військово-політичними та економічними факторами, відносимо нестійку ситуацію на валютному ринку та девальвацію національної валюти, що збільшує недовіру до гривні як серед ключових великих інвестиційних фірм, так і серед населення. Це унеможлиблює прогнозування та планування на інвестиційному ринку всередині країни. Потенційні інвестори не мають можливості достатньо точно оцінити майбутні доходи, оскільки прогноз терміну окупності інвестицій та обсяг дисконтованого грошового потоку від інвестицій неможливо зробити через незавершену війну в Україні. Відповідно, аналізуючи усі ризики, вони вирішують менше вкладати коштів в основні засоби, довгострокові фінансові

інвестиції та цінні папери саме українських компаній, зважаючи на негативні очікування щодо національної валюти, нестабільність соціально-економічного стану країни, зумовленого війною [2].

Беручи до уваги те, що досі тривають воєнні дії на території нашої держави, спостерігається нестабільний розвиток фінансового, інвестиційного, валютного ринків, а також ринок нерухомості. Ризики неповернення капіталовкладень лишається на досить великому рівні. Передусім, з метою відновлення та активізації інвестиційної діяльності необхідно завершити дану війну, що дозволить сформувати умови для гарантування інвестування. Водночас, необхідно звернути увагу на проблематику в сфері високого рівня корупції та тінізації вітчизняної економіки, відновлювання соціально-економічної інфраструктури, а також реформування публічних органів влади. Подібні процеси відновлення нашої держави стануть стимулюючими факторами до зростання інвестування в державу.

Для подолання наслідків кризових явищ та розширеного відтворення в Україні необхідна активізація та збільшення інвестиційної діяльності, яка б забезпечувала це розширене відтворення постійним надходженням фінансових ресурсів. До ключових напрямів державної політики (що сприятимуть процесам активізації залучення інвестицій, зростанню кількісних показників інвестиційних угод) можемо віднести наступні:

- потужний природно-ресурсний потенціал;
- наявність кваліфікованих робочих кадрів, які можуть швидко пристосуватися до новітніх технологій виробництва;
- наявність перспективних галузей, які потребують інвестицій, достатня кількість інноваційних бізнес-ідей та проєктів;
- позитивні зрушення в розвитку та вдосконаленні соціально-економічного підґрунтя щодо залучення інвестицій [1].

Відновлення виробничого потенціалу економіки, як і формування сприятливого ділового клімату та інвестиційної привабливості, дасть змогу залучати кошти іноземних інвесторів, з поступовим зменшенням допомоги з

боку країн-партнерів. Модель відновлення кожної країни індивідуальна і залежить від її економічних, геополітичних і культурних особливостей. Спільними інструментами відновлення країн після війни є: лібералізація економіки, створення великої кількості робочих місць державою, орієнтація економіки на експорт і значне вливання зовнішніх фінансових ресурсів [4].

Таким чином, беручи до уваги те, що із початком повномасштабного вторгнення росії на територію нашої держави, в Україні реально припинилася інвестиційна діяльність, то її відновлення потребує значного сприяння з боку зарубіжних партнерів і доволі тривалого періоду часу. Це дозволить побудувати сучасну модель інвестиційних відносин та посилить зацікавленість іноземних інвесторів до України, що, своєю чергу, стимулювати зростання інвестиційної привабливості держави в цілому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Атамас О. Інвестиційна діяльність в Україні: реалії сьогодення. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 54. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2753/2672>.
2. Олійник Ю.Б., Корицька О.І. Проблеми інвестиційної діяльності в Україні під час війни. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/52183/2/zbirn2023.pdf#page=204>.
3. Різник Д.В. Інвестиційна діяльність в Україні після повномасштабного вторгнення в Україну. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 48. URL: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2244/2167>.
4. Чапляк Н.І. Інвестиційна привабливість України: проблеми та шляхи вирішення в сучасних реаліях. *Економіка та суспільство*. 2022. Випуск 40. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1531/1472>.

СПІВВІДНОШЕННЯ СОЦІОЛОГІЇ ТА ПРАВА

Фастовець Наталія Валеріївна,

к.н.з держ. упр., доцент

Київський національний університет технологій та дизайну

м. Київ, Україна

Вступ. Такі науки як соціологія та юриспруденція мають багато спільних точок співвідношення. Юриспруденція – як наука, яка вивчає право, його структуру та функціонування зосереджена на аналізі норм, законів та судових рішень. Соціологія - досліджує суспільство, його структуру, взаємодію та зміни в ньому. Обидві ці науки відносяться до соціальних наук, які в рамках свого розвитку впливають на розвиток нових напрямків наукових досліджень та впровадженню їх результатів у практику.

На думку автора, дослідження питань співвідношення соціології та юриспруденції є важливим для розвитку як юриспруденції так і соціології, оскільки розуміння потреб та очікувань суспільства щодо правових норм і законів впливає на стабільність в країні. Соціологічні дослідження дають можливість виявити проблеми та недоліки в діючому законодавстві, а також допомогти впровадити необхідні зміни та покращення. Так, соціологічні дослідження можуть показати, що певні закони не відповідають потребам громадян або спричиняють соціальну нерівність. В таких випадках юриспруденція може скористатися соціологічними даними для розробки нових законодавчих актів, які б краще відповідали потребам суспільства.

Крім того, соціологія може сприяти юриспруденції з'ясувати, як суспільство сприймає та дотримується законів. Дослідження громадської поведінки та відношення до правопорядку може допомогти правовим органам покращити ефективність профілактичних заходів у боротьбі із правопорушеннями та забезпечити кращий рівень правопорядку. Соціологічні дані можуть бути використані для розробки програм просвітництва та

інформаційних кампаній, спрямованих на збільшення правової свідомості громадян.

Соціологічні дослідження є перспективним інструментом для ідентифікації проблем, які виникають у сфері правосуддя та правозастосування. Вони можуть допомогти виявити фактори, які впливають на об'єктивність та справедливість судових рішень, а також рівень довіри громадян до правосуддя. Ця інформація може бути використана для удосконалення системи правосуддя та підвищення довіри суспільства до неї.

Висновок. Отже, важливість використання в правовій сфері соціології важко переоцінити. Співвідношення цих двох наук може допомогти розробити більш справедливу та ефективну правову систему, яка відповідає потребам і очікуванням суспільства. Наша країна має великий потенціал для проведення заходів щодо впровадження соціологічних методів у сферу юриспруденції.

JOURNALISM

УДК 070:316.77

ГЕНЕЗА МОДЕЛЕЙ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ

Павлюк Альона Сергіївна,
студентка

Кирилова Оксана Вікторівна,
кандидатка філологічних наук, доцентка
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна

Анотація: У статті розглядається генеза моделей інформаційного впливу. Цей фактор є важливим для розуміння процесу комунікації та дослідження його в онлайн-середовищі, яке невід’ємно пов’язане із феноменом лідерів думок - публічних людей, які володіють особливими знаннями та авторитетом.

Ключові слова: інформаційний вплив, лідер думок, інфлюенсер, теорія підшкірної голки, двоступенева модель комунікації, багатоступенева модель комунікації, соціальні мережі, онлайн-комунікація.

Інформаційний вплив — це цілеспрямоване поширення ідей, думок, поглядів або ідеологій за допомогою ЗМІ. Дослідження впливу медіа на людські переконання почалися ще у 1920-х рр. Спочатку їхньою основою була ідея про всесильність ЗМІ, які здатні впливати на кожного більш-менш рівномірно. Однак згодом вчені намагалися простежити не тільки короточасний ефект від інформації з медіа, а й довгострокову перспективу впливу.

Ш. Ловер та М. Де Флер виділили 3 великі групи теорій впливу медіа на суспільну думку [1]:

1. Теорії рівномірного впливу — базуються на перших

представленнях про масове суспільство як про «самотній натовп», який складається з непов'язаних одна з одною особистостей. Згідно з цими теоріями, повідомлення від ЗМІ сприймаються однаково усією аудиторією та сильно впливають на її почуття й емоції.

2. Теорії вибіркового впливу — ґрунтуються на унікальності кожної людини, завдяки якій вона має власні сприйняття та інтерпретацію інформації. Ці теорії говорять про вибіркоче сприйняття інформації зі ЗМІ, реакція на яку є змінною.

3. Теорії непрямого впливу — спираються на думку про опосередкований вплив повідомлень з медіа на людину. Серед теорій цього напрямку — теорія моделювання (копіювання або часткове перенесення у життя описаної у ЗМІ поведінки) та теорія значення (інтерпретація певних явищ за допомогою інформації з медіа).

Однією з найпопулярніших теорій рівномірного впливу є теорія підшкірної голки, або магічної кулі. Це модель комунікації, за якою повідомлення від ЗМІ миттєво проникає у свідомість людини й одразу ж нею сприймається. При цьому аудиторія вважається пасивною, тому не може протистояти цьому впливу.

Теорія «голки» з'явилася завдяки поширенню радіомовлення, яке могло охоплювати всіх реципієнтів одразу. Зокрема, у 1930-х рр. радіо стало використовуватися як інструмент пропаганди у нацистській Німеччині.

Найвідомішим прикладом моделі дії теорії «голки» є радіоспектакль «Війна світів». Його транслювали 31 жовтня 1938 р. в ефірі радіо CBS. Це вистава про напад марсіан на США, зроблена у документальному стилі. Саме такий формат став причиною того, що близько 1 мільйона слухачів повірили у правдивість описаного.

Двоступенева модель комунікації – модель, за якої потік інформації від ЗМІ спочатку направляється до лідерів думок, які передають його своїй аудиторії. Її у 1955 р. сформулювали П. Лазерсфельд та Е. Кац у своїй роботі «Personal Influence» [2].

Науковці показали, що інформацію, яка поширюється ЗМІ (наприклад, про модні тенденції), цілеспрямовано споживає особливо зацікавлена у темі невелика група населення. Саме вона й формує громадську думку.

Однак ідею про вплив лідерів думок на суспільство висловили ще у 1944 р. П. Лазарсфельд, Б. Берельсон та Х. Годе у дослідженні «The People's Choice» [3]. Тоді науковці досліджували фактори, які є визначальними при виборі президента. Вони дійшли висновку, що масштаби впливу ЗМІ на думку суспільства значно відстають від особистого впливу.

За два роки після виходу «Personal Influence» Е. Кац припустив, що насправді кроків комунікації може бути більше ніж два. Зокрема, самі лідери думок зізнавалися дослідникам, що на їхні рішення впливають інші люди - «лідери лідерів думок» [4].

Серед претензій до двоступеневої моделі комунікації були такі:

1. Ігнорування прямого потоку комунікації (Б. Вестлі «Communication and Social Change») [5].

2. Відсутність врахування варіацій лідерів та нелідерів (Н. Лінч «Study of Human Communication») [6].

3. Ігнорування процесу обміну думками, а не їхнього формування. (В. Тролдал та Р. Ван Дам «Face-To-Face Communication About Major Topics in the News», Дж. Робінсон «Interpersonal Influence in Election Campaigns: Two Step-Flow Hypotheses. Public Opinion Quarterly») [7, 8].

4. Стандартизація вимірювання (Т. Гітлін «The Whole World Is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left») [9].

В рамках критики двоступеневої моделі комунікації почали з'являтися різні варіанти багатоступневих моделей. Однією з перших стала модель дифузії інновацій, яку у 1962 р. запропонував Е. Роджерс [10]. Всередині суспільства науковець виділив п'ять категорій людей з огляду на їхній внесок у поширення нововведень – інноватори, ранні адепти, рання більшість, пізня більшість та відсталі. Таким чином Роджерс розширив кількість учасників комунікаційного процесу. Роль медіа у ній він звів до мінімуму - інформування

про інновації.

У 1976 р. Дж. Робінсон запропонував свою багатоступеневу модель [8]. До людей, які зацікавлені та залучені до політичного життя, він пропонував застосовувати двоступеневу модель. До менш зацікавлених — одноступеневу. Крім того, науковець виділяв шість різних потоків комунікації в рамках багатоступеневої моделі. Зокрема, він говорив про одночасне існування горизонтального і взаємного потоку (між лідерами та реципієнтами) та вертикального, односпрямованого потоку.

У 1982 р. Г. Вейманн дослідив важливість явища маргінальності в рамках комунікації [11]. Він змістив акценти з центральних індивідів (лідерів думок) на периферійних — маргіналів. Вейманн стверджував, що лідери думок, які є добре інтегрованими індивідами, важливі для внутрішньогрупових потоків комунікації. Тоді як від маргіналів залежать міжгрупові потоки.

З появою інтернет-комунікацій дослідження інформаційного впливу продовжилося. У 2006 році В. Беннетт та Дж. Менхейм у своїй публікації «The One-Step Flow of Communication» стверджували про повернення до моделі комунікації прямого впливу в онлайн-простір [12]. Науковці вважали, що за допомогою вебресурсів стало можливим вести комунікацію, яка точно націлена на аудиторію.

Водночас у 2012 р. К. Стенсберрі у своїй роботі «One-Step, Two-Step, or Multi-Step Flow: The Role of Influencers in Information Processing and Dissemination in Online, Interest-Based Publics» спростувала теорію Беннетта і Менхейма [13]. Дослідниця провела аналіз онлайн-спільнот молодих людей, хворих на рак. Вона побачила, що серед учасників виділялася невелика кількість осіб, які відігравали важливу роль у комунікаційному процесі - поширювали інформацію, посиляючись на декілька обраних вебсайтів.

Стенсберрі запропонувала радіальну модель комунікаційного потоку. У ній лідери думок розташовуються в центрі. Вони продукують вхідні та вихідні посилання на вебресурси поза межами спільноти. Інфлюенсери тісно пов'язані

з іншими членами спільноти, хоча частіше через вхідні посилання. Комунікаційний потік не є спрямованим зверху вниз. Інформація потрапляє до спільнот з різноманітних джерел, а лідери думок виступають фільтрами контенту та роблять процес комунікації ефективнішим.

С. Гонсалес-Байлон, Х. Борге-Хольтхофер та Я. Морено у роботі «Broadcasters and Hidden Influentials in Online Protest Diffusion» проаналізували процес комунікації під час масових протестів в Іспанії у 2011 р. [14]. Його дослідники представили у виді каскадів інформації, кожен з яких має першоджерело та надбудови у вигляді реакцій користувачів. У своїй моделі комунікаційного впливу вони виокремили чотири категорії користувачів: інфлюенсери, приховані інфлюенсери, мовники та звичайні користувачі.

Я. Фенг у своєму дослідженні «Are you connected? Evaluating information cascades in online discussion about the #RaceTogether campaign» проаналізувала дискусію у Twitter #RaceTogether (кампанія Starbucks, зосереджена на расових відносинах) [15]. Вона зробила висновок, що ідея про існування кількох центральних фігур, які здійснюють вплив на непропорційний інформаційний потік, залишається актуальною.

Фенг виділила п'ять основних типів людей, які беруть участь у розповсюдженні інформації: ініціатор розмови, інфлюенсер, активний учасник, конструктор мережі та інформаційний міст.

М. Гілберт, Х. Васкес, Д. Галперн, С. Валенсуела та Е. Арріагада у дослідженні «One Step, Two Step, Network Step? Complementary Perspectives on Communication Flows in Twittered Citizen Protests» запропонували мультипідхід до комунікаційного впливу в умовах онлайн-середовища [16]. Поштовхом до такого висновку став аналіз впливу Twitter-дописів на протести екологічних рухів у Чилі.

Науковці зазначили, що комунікаційний потік крізь цифрові платформи можна розглядати з точок зору різних комунікаційних моделей: одноступеневої, двоступеневої, треступеневої, багатоступеневої та мережевої покрової. Для структуризації потоку дослідники використали таку

класифікацію учасників комунікації: голоси, медіа, підсилювачі та учасники.

Враховуючи наведені моделі комунікації, можна дійти висновку, що сьогодні не існує уніфікованого підходу, який би чітко окреслив рух інформаційних потоків. Тому найбільш виваженим є підхід до одночасного застосування наведених моделей з огляду на конкретні умови комунікації, майданчик для її ведення та загальний тематичний контекст.

У більшості моделей інформаційного впливу одну з провідних позицій займають саме лідери думок — «особи з високим рівнем поінформованості, а відтак і аргументації власних оцінок і думок, до яких звертаються за роз'ясненнями інформації менш активні громадяни, що залежать від їх позицій в розуміння подій» [17, с. 342].

Лідери думок володіють глибшими знаннями, аніж пересічні люди, та більш схильні до спілкування. Через міжособистісну комунікацію, комунікацію у невеликих колективах або з використанням цифрових технологій вони поширюють свої ідеї, думки та оцінки решті суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Lowery S. A., De Fleur M. L. Milestones in Mass Communication Research. 4-те вид. Longman Pub Group, 1999.
2. Katz E., Lazarsfeld P. F. Personal influence ; the part played by People in the flow of mass communications. London : Collier-Macmillan, 1955. 400 с.
3. Lazarsfeld P. F., Berelson B., Gaudet H. The people's choice: How the voter makes up his mind in a presidential campaign. New York : Duell, Sloan and Pearce, 1944. 178 с.
4. Katz E. The Two-Step Flow of Communication: An Up-To-Date Report on an Hypothesis. Public Opinion Quarterly. 1957. Т. 21, № 1, Anniversary Issue Devoted to Twenty Years of Public Opinion Research. С. 61. URL: <https://doi.org/10.1086/266687> (дата звернення: 19.10.2023).
5. Westley B. H. Communication and Social Change. American Behavioral Scientist. 1971. Т. 14, № 5. С. 719–743. URL:

<https://doi.org/10.1177/000276427101400506> (дата звернення: 20.10.2023).

6. Lin N. Study of Human Communication. MacMillan Publishing Company, 1974.

7. Troidahl V. C., Dam R. V. Face-To-Face Communication About Major Topics in the News. *Public Opinion Quarterly*. 1965. Т. 29, № 4. С. 626. URL: <https://doi.org/10.1086/267365> (дата звернення: 20.10.2023).

8. Robinson J. P. Interpersonal Influence in Election Campaigns: Two Step-Flow Hypotheses. *Public Opinion Quarterly*. 1976. Т. 40, № 3. С. 304. URL: <https://doi.org/10.1086/268307> (дата звернення: 22.10.2023).

9. Molotch H. L., Gitlin T. The Whole World Is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left. *Contemporary Sociology*. 1982. Т. 11, № 2. С. 200. URL: <https://doi.org/10.2307/2067044> (дата звернення: 22.10.2023).

10. Rogers E. M. Diffusion of innovations. London : Collier-Macmillan, 1962. 367 с.

11. Weimann G. On the Importance of Marginality: One More Step into the Two-Step Flow of Communication. *American Sociological Review*. 1982. Т. 47, № 6. С. 764. URL: <https://doi.org/10.2307/2095212> (дата звернення: 24.10.2023).

12. Bennett W. L., Manheim J. B. The One-Step Flow of Communication. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 2006. Т. 608, № 1. С. 213–232. URL: <https://doi.org/10.1177/0002716206292266> (дата звернення: 24.10.2023).

13. Stansberry K., Stansberry K. One-Step, Two-Step, or Multi-Step Flow: The Role of Influencers in Information Processing and Dissemination in Online, Interest-Based Publics : thesis. 2012. URL: <http://hdl.handle.net/1794/12416> (дата звернення: 24.10.2023).

14. Gonzalez-Bailon S., Borge-Holthoefer J., Moreno Y. Broadcasters and Hidden Influentials in Online Protest Diffusion. *SSRN Electronic Journal*. 2012. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2017808> (дата звернення: 24.10.2023).

15. Feng Y. Are you connected? Evaluating information cascades in online discussion about the #RaceTogether campaign. *Computers in Human Behavior*. 2016.

Т. 54. С. 43–53. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.07.052> (дата звернення: 25.10.2023).

16. One Step, Two Step, Network Step? Complementary Perspectives on Communication Flows in Twittered Citizen Protests / M. Hilbert та ін. *Social Science Computer Review*. 2016. Т. 35, № 4. С. 444–461. URL: <https://doi.org/10.1177/0894439316639561> (дата звернення: 25.10.2023).

17. Михайлин І. Л. Основи журналістики : підручник. Київ : "Центр учб. літ.", 2011. 496 с.

**ТРАНСМЕДІАЦІЯ НОВИННОЇ РОЗПОВІДІ ТА КРОСПЛАТФОРМЕНА
СИСТЕМА ПРОСУВАННЯ Й АКТУАЛІЗАЦІЇ НОВИНИ**

Савченко Ніколь Андріївна,
магістрантка спеціальності 061 Журналістика,
Кирилова Оксана Вікторівна,
кандидатка філологічних наук, доцентка
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна

Анотація: У статті висвітлені основні механізми поширення новин та шляхи розгортання й трансформації новинної розповіді у сучасному медіагібридному середовищі. Здійснений короткий порівняльний аналіз типів розповсюдження новин на прикладі змодельованої новинної історії. Описано, у спрощеному вигляді, явище трансмедіації новини МІЖ та ВСЕРЕДИНІ медіа. Визначено головну ідею трансмедійних новин і взаємовплив процесу трансмедіації новинної історії та функціонування кросплатформеної системи просування й актуалізації новини.

Ключові слова: новина, трансмедіація, трансмедійні новини, кросплатформеність / мультиплатформеність, ньюзпродакшн, медіаплатформи, медіаформати.

За британо-американською універсальною енциклопедією *Britannica*, трансмедійний сторителінг – це особлива наративна структура, форма залучення аудиторії до медіаконтенту шляхом побудови навколо нього більш різноманітного та складного наративу та водночас джерело додаткових доходів завдяки охопленню ширшої аудиторії через різні медійні майданчики [1]. Трансмедіації саме новинної розповіді передусім посприяли такі риси сучасного медіагібридного середовища як медіаконвергенція та інтерактивність (трансформації сучасної медійної системи були описані нами у попередніх

публікаціях [2, 3, 4]). Так, перша стала поштовхом до появи новинного трансмедійного сторителінгу, що дозволяє розгортати одну й ту ж історію через різні формати та платформи, завдяки чому він розширює охоплювану аудиторію і є джерелом додаткових прибутків медіа [5]. Інтерактивність ж розглядають як результат структурування контенту та управління цифровим і фізичним середовищем, технічними ресурсами задля подолання бар'єрів між аудиторією та історією, що розгортається в медіа. За таким підходом, аудиторія може й сама ставати учасником цих оповідей або створювати власні варіації історії, таким чином генеруючи трансмедійні наративи [6].

В результаті у сучасному гібридному медійному просторі вибудувалася кросплатформена / мультиплатформена система просування та актуалізації новини. Вона стала одним із наслідків нового – 24-годинного новинного циклу.

24-годинний новинний цикл, який породили кабельне телебачення, розвиток інтернету та медіаекспансія, докорінно змінив механізми роботи ньюзпродакшену. Він породив театралізовану новинну культуру, що своєю чергою стала поштовхом до розвитку дезінформації та фейкових новин [7]. Однак, завдяки змінам у життєвому циклі новин доступ до інформації став як ніколи швидким та глобальним за своїм географічним покриттям. А самі новини знаходяться у стані постійного оновлення та надходять до споживачів у режимі реального часу.

Та нині новини не просто продукуються цілодобово, а ще й водночас у різних площинах — на різних майданчиках і в різних форматах. При цьому механізми поширення можна умовно розділити на два основні типи: з мінімальними видозмінами новини (такі собі «новини-дублікати») та з розгортанням комплексної новинної історії шляхом висвітлення різними платформами різних її аспектів, нашарування на новину-першоджерело нових новин, що доповнюють, корегують, продовжують її (такі собі «трансмедійні новини»).

Перший тип. «Новина-дублікат» (*наш суто умовний термін для позначення даного типу новин — Н. С.*) — це одна й та ж новина, яку

медійники, грубо кажучи, дублюють одночасно на телебаченні, радіо, сайтах, у пресі, соціальних мережах тощо. При цьому за своєю формою вона всюди буде приблизно однаковою. А зміни, яких зазнаватиме, будуть пов'язані лише з необхідністю її адаптації до різних форматів, якими послуговуються ті чи інші види медіа.

Аби краще зрозуміти, як даний тип працює на практиці, змоделюємо новину. Наприклад: «У місті А, країни Б, впала багатоповерхівка: причини невідомі, сотні жертв» (до речі, через специфіку сучасного ньюзпродакшену, ця новина може не лише поширюватися різними каналами, а й «прийти» у медіапростір теж різними каналами: через інформацію від оперативних служб або урядових осіб, через громадянських журналістів, свідчення очевидців, «розвіруснення» фото та відеоматеріалів, де зафіксована подія, у соцмережах і групах в месенджерах тощо). Так, телебачення першочергово транслюватиме «картинку» з місця події з супровідним текстом (а за відсутності будь-яких аудіовізуальних матеріалів — диктор у телестудії «начитає» відповідний текст), у якому навіть за браком подробиць будуть лаконічні відповіді на питання: «Що? Де? Коли відбулося?». Та ж інформація прозвучить на радіостанції. А за наявності інтершуму або коментарів, які б, наприклад, могли потрапити на випадкові відеозаписи очевидців, можливий ще й додатковий відповідний аудіосупровід цієї новини. Сайти, соціальні мережі та канали в месенджерах запропонують невелику замітку з відповідями на ті ж самі питання «Що? Де? Коли відбулося?» та за можливості прикріплять до неї серію фотографій, аудіо- або відеозаписи з місця події. А якщо в них наявні й певні супутні цитати — то ще й, можливо, продублюють їх у текстовому варіанті. Громадянські журналісти можуть розпочати на власних ресурсах трансляцію з місця події. Однак за відсутності подробиць вони скоріше за все повідомлять ту ж саму інформацію, але, наприклад, зможуть у режимі реального часу додатково показати, як виглядає місце події. Тощо.

Другий тип. Однак можливий й інший сценарій поширення новини. Для унаочнення цього механізму візьмемо за приклад ту ж новину, ті ж умови

розгортання подій та залишимо у ній тих самих медіагравців. Телебачення може створити окремий відеосюжет — репортаж з місця події, у якому, крім вже відомих відповідей на основні питання, прозвучать коментарі рятувальників, що розбирають завали, постраждалих під час надзвичайної ситуації або щонайменше свідчення очевидців — сусідів, перехожих, всіх тих, хто міг щось бачити або чути. На радіостанції можуть прозвучати додаткові матеріали про те, чи минула небезпека, чи немає ризику повторних обвалів, де через НС утворилися в місті затори, якими шляхами найближчим часом краще рухатися водіям та пішоходам тощо. На особистих сторінках у соціальних мережах можуть з'явитися перші неофіційні коментарі представників місцевої влади. А сайти можуть підготувати перші розслідувально-аналітичні матеріали із зібраними думками експертів з різних галузей на предмет того, що могло спровокувати обвал споруди. Громадянські ж журналісти можуть повідомити додаткові деталі, що у поспіху при підготовці та видачі перших матеріалів про подію могли не помітити професійні медійники. Тощо. Тобто за такого типу поширення інформації новина починає «обростати» супутніми новинами, що продукуються та транслюються різними майданчиками, у результаті чого формується повноцінна трансмедійна новинна історія.

Однак такий поділ на типи поширення новин є суто умовним. І дуже рідко «чистим». У наведеному прикладі ми не просто простежили, як одна й та ж новина може висвітлюватися у різні способи, а й водночас і те, як вона може поетапно проходити через різні типи розповсюдження. Зчаста висвітлення новин є змішаним за своєю природою: водночас є майданчики, що поширюють новини посередництвом рерайту та принципу «копіювати-вставити», а є й ті, що відразу починають досліджувати різні аспекти новини, продукуючи у її контексті нові матеріали та своєю чергою даючи початок розгортанню комплексної трансмедійної оповіді. До того ж чим більш резонансною буде новина, чим сильніше вона розпалюватиме громадський інтерес та провокуватиме до реагування чи інтеракції з нею, тим вищі шанси, що ця новина піде шляхом трансмедійного висвітлення.

Крім того, трансмедіація новини нині спостерігається не лише у її висвітленні між медіа, а й всередині них. Сучасні медіакорпорації та медіахолдинги, найбільші та найвпливовіші засоби масової інформації та альтернативні ЗМІ прагнуть до кросплатформеної присутності у медійному середовищі. Адже такий підхід дозволяє медіа охоплювати кількісно більші та максимально різні за новинними потребами аудиторії та водночас конкурувати на різних сегментах медіаринку. Що своєю чергою підвищує впізнаваність та авторитетність медіа, пропонує ширший набір інструментів для провадження його діяльності та закономірно підвищує прибутковість медійного продукту, дозволяє впроваджувати нові моделі монетизації медіаконтенту. Тому сьогоднішні медіа можна знайти відразу на кількох майданчиках. Наприклад, телеканал нині матиме щонайменше кілька сторінок у різних соціальних мережах, паралельно опікуватиметься власним сайтом, що своєю чергою теж може мати власні соцмережі, групи й канали у різних месенджерах; додатково здійснюватиме мовлення в мережі та шляхом прямих трансляцій через ютуб. Або ж періодичний журнал чи газета, що нині можуть активно розвивати кілька різних онлайн-проектів, запустити власне онлайн-радіо та телебачення, розвивати роботу різних мобільних застосунків, готувати спеціальні та присвячені певним датам чи подіям друковані випуски свого видання. А ось повноцінний сайт може зосередитися на своїй присутності у максимальній кількості різних соціальних мереж та месенджерів: фейсбуці, інстаграмі, «Х», тіктоці, телеграмі, вайбері (а в останніх ще й розвивати окремі групи та чати спільнот для безпосереднього спілкування з власною аудиторією) тощо.

Таким чином, зараз спостерігається тенденція до мультиплатформеної організації медіа. І новина, що до цього вже встигла пройти через різні типи ЗМІ або паралельно з цим процесом, потрапляє ще й на стрічку внутрішньомедійного мультиплатформеного конвеєру. Й тут знов-таки є кілька варіантів її просування між різними майданчиками одного й того ж медіа (кожен з яких на сьогодні має тенденцію до формування відносно незалежного цілісно-окремого ресурсу, але з одночасною інтеграцією у загальну діяльність

конкретного ЗМІ): дублювання новини з незначними видозмінами на різних платформах, її повна або часткова трансформація в залежності від специфіки платформи та змішане розповсюдження. Варто зазначити, що сучасна медіаіндустрія тяжіє саме до трансмедійного поширення новин, адже таким чином вона продукує різні новинні продукти, що підвищує їхню конкурентоспроможність та рентабельність.

Головна ідея трансмедійних новин полягає в тому, щоб охопити ширшу аудиторію та підвищити ефективність розповсюдження інформації, залучаючи різні медіаплатформи та формати. Наприклад, новина може спочатку з'явитися на вебсайті новин, потім бути обговореною на телебаченні, після чого вона може стати темою для дебатів на радіо та в соціальних мережах і зрештою завершити свій цикл відеоаналізами у ютубі. Трансмедійні новини сприяють глибшому розумінню подій та активнішому реагуванню на них, оскільки різні платформи можуть доповнювати одна одну, пропонуючи більше інформації та різноманітних точок зору. Такий підхід також дозволяє адаптувати контент до вимог різних аудиторій та споживачів медіа.

Формування трансмедійної новинної оповіді своєю чергою є результатом діяльності кросплатформеної системи просування та актуалізації новини, що характеризується широкою підтримкою різних платформ, можливістю автоматизованого розповсюдження та оновлення інформації, різноманітним набором інструментів для управління контентом, підтримкою мультимедіа, можливістю провадження аналітично-статистичної діяльності (щодо взаємодії споживачів з новинами задля покращення стратегій просування) та можливістю інтеграцією з іншими системами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Media convergence - Transmedia, Storytelling, Narratives. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/media-convergence/Transmedia-storytelling> (дата звернення: 13.11.2023).
2. Савченко Н. А., Кирилова О. В. Преса Дніпра за часів незалежності.

Система національних ЗМК у сучасній Україні: нова візія : матеріали XVII Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та студентів. Дніпро : ДНУ імені О. Гончара, факультет систем і засобів масової комунікації, 2021. С. 62-64.

3. Савченко Н. А., Кирилова О. В. Телебачення Дніпра за часів незалежності. *Професійне становлення журналіста: традиції та нові підходи* : збірник матеріалів Четвертої міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. С. 175-178.

4. Савченко Н. А., Кирилова О. В. Тренди сучасного диджитального середовища. *Science and innovation of modern world* : proceedings of VII International scientific and practical conference (March 23-25, 2023). Cognum Publishing House, London, United Kingdom. 2023. С. 509-515.

5. Flew T. Media convergence | Definition, Impact & Examples. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/media-convergence> (дата звернення: 13.11.2023).

6. Robledo-Dioses K., Tejedor Calvo S., Pulido Rodríguez C., Torres Espinoza G. Ciberperiodismo y participación: taxonomía de la interactividad en los medios digitales. 2022. *Comunicacion y Sociedad*, (19), 1-24. URL: <https://www.scielo.org.mx/pdf/comso/v19/0188-252X-comso-19-e8192-en.pdf> (дата звернення: 13.11.2023).

7. Raza Q., Shah B. H., Riaz S. Journalists' Perception about the 24-Hours News Cycle: Exploring Impact on Performance. *Pak. Journal of Media Science*, Vol 3, Issue 1 (2022). URL: <https://media-sciences.com/index.php/pjms/article/view/90/46> (дата звернення: 13.11.2023).

ART

УДК 78(574)

MUSIC INDUSTRY IN KAZAKHSTAN DURING THE PANDEMIC

Ospanova Aigerim Maratovna

PhD., teacher Department of Art Management,
Kazakh National conservatory named after Kurmangazy
Almaty, Kazakhstan

Abstract: The article explores the impact of the COVID-19 pandemic on the music industry in Kazakhstan. The author examines various aspects, including changes in the behavior of music consumers, the reduction of live performances and the cancellation of musical events, the impact of restrictive measures on the recording and production of music, as well as financial difficulties faced by musicians.

In the course of the study, the author comes to the conclusion that the pandemic has significantly affected the music industry in Kazakhstan, leading to significant income losses and reduced opportunities for professional growth of musicians. However, the article also reveals positive changes, such as the development of digital platforms and the possibilities of remote recording and collaboration, which allow musicians to adapt to new conditions and reach the audience virtually.

Keywords: COVID-19, music industry, music production, pandemic, artists, concerts.

COVID-19, the first global pandemic in more than 100 years has spread around the world with unprecedented speed. At the time of writing, 4.5 million cases have been confirmed, and more than 300,000 people have died due to the virus. As countries seek recovery, some of the longer-term economic, business, environmental,

social and technological challenges and opportunities are just beginning to emerge. The coronavirus outbreak has shown a significant impact on the global economy [1]. In light of the pandemic, many artists and musicians have started turning to digital platforms and online concerts. Recording and streaming live performances have become the new norm. This allowed many artists to continue interacting with their audience and support their music, despite restrictions and prohibitions. However, conducting online concerts cannot always completely replace the live musical experience and emotions that are transmitted during live concerts. In addition, the pandemic has also affected the processes of creating and recording music. Many studios and music companies were forced to close or switch to remote operation, which led to delays in the release of albums and songs. At the same time, the musicians faced the inaccessibility of collective creativity, restrictions in communication and the lack of incentives that usually give interaction with other musicians. All this could affect the quality of music projects and the industry as a whole. However, the outbreak of the pandemic has also prompted many artists and musicians to discover new opportunities and experiment with their creativity. Many artists have started recording and publishing music from their home studios, offering fans new tracks during quarantine. This stimulated the development of creative thinking and the search for new ways to express yourself. As a result, the COVID-19 pandemic has seriously affected the music industry, causing the cancellation or postponement of concerts and festivals, restrictions in the process of creating and recording music, as well as new trends in the online music experience. However, she also encouraged artists to strengthen their connections with fans through digital platforms. It will be interesting to see how this global pandemic will continue to affect the music industry in the future and how artists adapt to changing conditions.

The music industry in Kazakhstan, like many other industries, faced serious challenges during the pandemic. Restrictions on mass events and the closure of music venues have led to significant changes in the work of musicians, concert agencies and labels. One of the main aspects that had an impact on the music industry during the pandemic was the cancellation of concert tours and festivals. Many planned events

were forced to be postponed or canceled due to restrictions on gathering people. This led to large losses for musicians, as many of them received the bulk of their income from concerts and performances. However, along with the challenges, the pandemic has also stimulated the development of online formats in the music industry. Many musicians have started actively using social networks, YouTube and streaming platforms for virtual concerts and performances. This allowed them to keep in touch with fans and continue to release new music. Moreover, many artists used the time spent in isolation to create new songs and albums. The absence of tours and concerts allowed them to pay more attention to the creative process and work in the studio. This has led to the release of a significant number of new tracks and albums, which have received fan support and success in the international arena.

Taking into account the peculiarities of the Kazakh music market, the pandemic also stimulated the development of domestic performers and producers. Limited opportunities for the arrival of foreign artists allowed local musicians to occupy their niche and receive more attention from listeners and the industry. A new round of interest in Kazakh music was born, which led to an increase in the number of musical projects and the emergence of new talents. However, despite the positive changes caused by the pandemic, the music industry of Kazakhstan continues to face difficulties. Limited financial support and lack of effective infrastructure complicate the development of this industry. It is also necessary to develop mechanisms to protect the rights and interests of musicians and the proper commercialization of music content.

The first thing you should pay attention to is the reduction of large-scale concerts and festivals. Restrictive measures and a ban on public gatherings have led to the cancellation or postponement of many planned musical events. This was a serious blow for artists, who often receive a significant part of their income from concert performances. However, the music industry quickly adapted to the new conditions. Instead of mass events, artists began to actively use digital platforms and social networks to conduct online concerts and streams. This allowed them to keep in touch with the public and continue to release new music despite the restrictions.

Data analysis shows that some Kazakhstani artists were even able to increase their audience thanks to the online format. People who previously had no opportunity to attend live concerts could now enjoy the performances of their favorite artists right from home. This opened up new perspectives and opportunities for artists to attract new listeners. It is also worth noting that digital music sales in Kazakhstan have grown significantly during the pandemic. People, remaining isolated, began to listen to music more through online platforms such as Spotify, Apple Music and Deezer. This created a new demand for musical works, and Kazakhstani artists were able to use this moment to expand their audience and receive additional income from digital sales.

The development of modern culture of Kazakhstan is actively adapting to modern requirements. Special attention is paid to the development of information systems that contribute to the continuous enrichment of the cultural experience of the population under quarantine measures and restrictions.

According to the Bureau of National Statistics, there are currently 65 professional theaters operating in all regions of the country, including four ethnic ones: Uighur, Korean, German and Uzbek. Of these, 61 have internet access, 43 provide wireless access via Wi-Fi technology, and 60 have their own web resources. Many of them organized virtual tours for the public, including the opportunity to visit the site 3d-maps.kz. Among the most popular theaters were the state opera and ballet theater «Astana Opera», «Astana Ballet», «Jastar», the Kazakh musical and drama theater named after K. Kuanyshbayev and other cultural objects.

The popularity of theaters in 2020 reached the highest levels in Almaty (245 thousand visitors), East Kazakhstan region (more than 160 thousand visitors) and Astana (more than 150 thousand visitors). The total number of theater audiences across the country was almost 900 thousand people. Compared to 2019, when this figure was about 3 million visitors, the impact of the pandemic led to a significant decrease in attendance.

As for museums, their number reached 253 in 2020. Compared to 2019, the number of museums has increased by three, and over the past 10 years – by 37. The

total number of museum visitors has exceeded 2.3 million people, including 877 thousand children, which is 37.3 percent of the total. Compared to the previous year, the impact of the pandemic also led to a decrease in attendance from more than 6.8 million visitors to 2.3 million, of which 44.4 percent were children.

Several Kazakhstani museums also provided the opportunity for virtual visits by presenting exhibits online. Now you can take a virtual tour of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan, the Museum of Folk German Culture, the Hazret-Sultan Museum-Reserve, the A.Kasteev State Museum of Arts of Kazakhstan and others.

A study by the Institute of Public Policy conducted in April 2021 showed that 71.1 percent of Kazakhstanis are satisfied with the entertainment institutions of the country, which indicates the creation of comfortable conditions for the online life of Kazakhstanis.

According to Cable.co.uk Kazakhstan is among the top 10 countries with the lowest Internet prices. In 2020, it took 6th place in the world ranking, beating many developed countries. In 2016, Kazakhstan ranked 28th in the Internet accessibility index by country, surpassing the USA, Hong Kong and Monaco. Currently, 99 percent of the population of Kazakhstan has access to the Internet, which is a significant achievement.

The digital age has a significant impact on culture through major trends, with new media playing an important role in this process. The popularity of various platforms allows people to get acquainted with the cultural values of other countries. According to a study by the Institute of Public Policy conducted in August 2020 among 6800 respondents, 65.3 percent of Kazakhstanis use the Internet. Instagram Facebook is used by 58.7 percent of respondents, Facebook – 34.3 percent, and every second Kazakhstani views YouTube – 47.1 percent.

This part of the population can potentially use online resources of cultural institutions and national services. It is important to note that a significant number of Kazakhstani films are presented on international streaming platforms, such as IVI, Megogo, Kinopoisk. In addition, Yandex media services include a separate tab for

Kazakhstan podcasting, and a domestic TV+ platform was created by Kazaktelecom [2].

Kazakhstan's culture is successfully integrating into the global world, while at the same time preserving its national identity. A big role in this was played by bright and talented compatriots who, thanks to their popularity outside the country, contribute to the recognition of the national brand.

The music industry in Kazakhstan faced challenges during the pandemic, but found ways to adapt and continue to develop. She demonstrated her flexibility and resourcefulness in conditions of limitations, and also stimulated interest in Russian music. Now the task of the industry is to continue this growth and find new opportunities for sustainable development and prosperity.

LIST OF THE USED LITERATURE:

1. OECD. Coronavirus (COVID-19): living in uncertainty. OECD Economic Forecast, Interim report, September 2020. OECD Publishing House. 2020. <https://doi.org/10.1787/34ffc900-en>
2. Accessmode: <https://qmonitor.kz/society/2204?ysclid=lod2acdou617313287>

БЕРЕГИНИ ДУХУ О. МИХАЙЛА ВЕРБИЦЬКОГО

Манько Оксана Вікторівна,
Магістр мистецтва, викладач хорового диригування,
художній керівник,
Народний дім с. Завадів
Подлевська Оксана Богданівна,
Покровська Наталія Богданівна,
Магістри педагогічної освіти,
викладачі фортепіано вищої категорії,
Львівська музична школа №4

Анотація: У даній статті автори висвітлюють діяльність Народного аматорського колективу «Вербиченька» Народного дому с. Завадів, його внесок у розвиток музично-культурного життя краю, - батьківщини творця Національного Гімну України, творця хорового стилю в Галичині, композитора Михайла Вербицького.

Ключові слова: аматорський колектив, Михайло Вербицький, українська культура.

Духовні твори М. Вербицького ознаменували появу найвагомшого в українській музиці після Дмитра Бортнянського духовного композитора, який став творцем хорового стилю в Галичині. Новаторство хорової музики Вербицького, як фактора національно-культурного відродження полягає насамперед у тому, що він використовував поезію українських авторів - І. Гушалевича, М. Шашкевича, Ю. Федьковича. Твори на духовну тематику становлять найвагомішу ділянку творчої спадщини М. Вербицького. Він був єдиним композитором першої половини ХІХ століття на теренах усієї України, який працював у цій галузі [1].

Першою його парафією у 1850-1852 р.р. стала парафія у с. Завадів Яворівського району на Львівщині. Завадів чарує око своєю мальовничою

красою, схований поміж пишними лісами, по центру якого звивається річка, а на горбочку красується церковця Різдва Пресвятої Богородиці, датована 1812 роком (рис.1). В церкві зберігся унікальний, високого мистецького рівня іконостас, який датується 1713 року (рис.2).

Рис.1.

Рис.2.

У листопаді 2014 року з нагоди 200-річчя від дня народження композитора в церкві Різдва Пресвятої Богородиці була відкрита велика виставка, на якій були представлені віднайдені цінні артефакти, пов'язані з життям і діяльністю о. М. Вербицького [2, с. 33]. Саме з цього часу у Завадові було започатковано фестиваль «У музиці – молитва, у молитві – музика». Основним сподвижником фестивалів стала Наталія Іванівна Бурій, завідувач бібліотеки-філії с. Завадів, яка своєю невтомною працею доклала чимало зусиль і до організації віднайдення та збору старовинних артефактів для виставки, і до організації зустрічей із старожилами. Вона як книгознавець тісно співпрацювала з авторами книги про Вербицького Ольгою Котовською та Ганною Папірник. В цей час при Народному домі сформувався культурно-просвітницький музичний осередок, працював аматорський жіночий ансамбль, в якому Наталія Бурій була солісткою. З 2018 року керівником колективу стала

Оксана Манько.

Оксана Вікторівна Манько, випускниця Львівського національного університету імені Івана Франка, магістр мистецтв, диригент. За спиною чималий досвід диригентури та хорового співу у таких відомих колективах, як «Гаудеамус» ДПУ імені І. Франка під керівництвом С. Дацюка та Галицького камерного хору «Євшан» під батугою Ігора Даньковського. З приходом нового керівника до колективу почалася натхненна праця. На репетиціях диригентка велику увагу приділяла правильній постановці голосу, культурі звуковидобування. Ці перші кроки були нелегкими як для диригента, так і для учасниць колективу. Але попри труднощі, робота над музичними творами проходила цікаво. Кропітка праця над інтонуванням, фразуванням, ритмічним ансамблем принесла свої перші плоди – колектив почав звучати по-новому. Це зауважили слухачі на першому виступі жіночого ансамблю під керуванням О. Манько на святкуванні Дня Незалежності у с. Завадові 24.08.2019 року. В цей час і народилася назва колективу «Вербиченька», яку запропонували солісти ансамблю. Вона відлунювала в собі саме прізвище о. Михайла Вербицького, а також перепліталася з довгокосими вербами, які оповили численні водойми краю.

Любов до музики, зрозуміле і цікаве подання музичних творів, вдячний слухач – це ті важливі моменти, які ще більше надихнули керівника та учасників колективу до плідних репетицій. У репертуарному списку «Вербиченьки» з'являються духовні твори М. Вербицького «Хто за нами Бог за ним», «Отче наш», «Алилуя», світський твір «Милий» в аранжуванні О. Манько, численні колядки, щедрівки, гаївки, українські народні пісні та ін.

В період з 2018-2023рр. колектив брав участь у різноманітних музично-літературних заходах, які організовувалися у Народному домі, у всіх мистецьких проектах, що проводилися у рідному Завадові. Серед них Новорічні віншування, колядування, чування у Страсний тиждень та Великодні святкування. Тематичні вечори до Дня Вишиванки, Дня Матері, Дня працівників культури та ін. Увагою «Вербиченька» не оминула День

вшанування пам'яті загиблих Героїв Майдану та Героїв війни. Плекаючи національні традиції, брала активну участь у Козацьких забавах та інших народних святах та фестивалях.

Особливу увагу диригент Оксана Манько і «Вербиченька» приділили фестивалям з нагоди вшанування пам'яті о. М. Вербицького у Завадівській громаді, біля пам'ятника М. Вербицькому у м. Яворові, у благодійному концерті у Львові, у м. Млини (Польща), де похований композитор.

Прослідковуючи творчий шлях колективу «Вербиченька» від 2018 року, його зростання у музично-виконавській площині, можемо з певністю стверджувати, що цьому він завдячує керівнику і диригенту О. Манько. Треба зауважити, що Оксана Вікторівна є послідовником традицій Львівської диригентської школи. У роботі з хором над музичними творами керується засадами і принципами, які почерпнула і ввбрала в себе від своїх наставників - проф. Михайла Ковбасюка та маестро Ігора Даньковського. Розуміння тонкощів музичної тканини, важливість передання змісту через слово, вибудовування драматургії твору, робота над культурою звуку – це ті елементи, які дають змогу колективу професійно зростати, відкривають для нього ширші творчі можливості. З певністю можемо сказати, що «Вербиченька» під керівництвом О. Манько вносить свою неповторну обертонову фарбу у палітру музичної культури краю.

У травні 2023 року колективу «Вербиченька» присвоєно звання «Народний аматорський колектив» (рис.3).

Рис. 3.

Джерельця духовного і культурного життя, що б'ють з усіх пам'ятних місць, де творили і вели просвітницьку діяльність сподвижники національного відродження, серед яких є о. М. Вербицький, наповнюють глибину ріки української культури.

Безперечно, М. Вербицький став символом українського національного відродження в Галичині. С. Людкевич писав, що «не комусь іншому, а саме Вербицькому...було суджено і вдалося здійснити тодішній народний ідеал, потрапити в чистий та щирий тон народної душі» [3, с. 347].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Захарчук О. Михайло Вербицький – зачинатель української музики в Галичині // Успенська Вежа, №11 /2020. stavropigia.Lviv.ua
2. Котовська О., Папірник Г. У музиці молитви до Господа полину. Невідоме з життя о. Михайла Вербицького. – Львів: Растр-7, 2015. – 100с.
3. Людкевич С. Дослідження, статті, рецензії, виступи. Т.1. /Упор., ред., вступна стаття і примітки З. Штундер. – Львів: Дивосвіт, 1999. – 496с.

HISTORICAL SCIENCES

УДК94

CREATION OF ELIZAVETPOL PROVINCE

Asgarova Khayala Israil

Senior Lecturer

Ganja State University

Abstract: After the occupation of the South Caucasus by the Russian Empire, a number of military and administrative reforms were carried out in the region. The rights of the local population were not taken into account during the reforms. The first change the Russians made in the region was the introduction of a commandant's office. The inconsistency of its own commandant laws prevented Russia from appropriating the wealth of the region. For these reasons, the central government began to implement a number of administrative reforms in the region.

Key words: Province. Georgian-Imeretian province. Ganja district, South Caucasus.

Azerbaijana Having gained a foothold in the South Caucasus at the beginning of the XIX century, the Russian Empire carried out a number of administrative and territorial reforms here. During the territorial reforms carried out , the national composition of the indigenous population was not taken into account . In the course of these reforms, the Azerbaijani Turks became the people who came under the greatest pressure. Since the beginning of the 1930s, the commandant's office has been fully established in all the territories of Northern Azerbaijan. Six provinces were created on the territory of Northern Azerbaijan – Talysh, Shirvan, Sheki, Karabakh, Baku and Guba provinces, Elizavetpol (Ganja) region, Dzharo-Balakan region and two distances: Gazakh and Shamshaddil. On the territory of the former Nakhchivan

and Aravan khanates, originally Turkic lands, the tsarist government created an "Armenian province" that had no ethnic and historical basis. The renaming of these historical Azerbaijani lands into the "Armenian Region", when there were no people of Armenian origin living in the so-called province, was actually a vivid example of the Armenian prejudices of the tsarist government and the Russian nobility. The new provinces established on Azerbaijani lands were united into two districts. All powers in the provinces were concentrated in the hands of the commandants. They ruled the state at their discretion [3 102]. Positions were sold, unscrupulous officials were appointed to new positions by bribery. Since the commandants were obeyed in the judicial system, the one who bribed more during the trial, on the instructions of the judge, acquitted this person. None of these courts expected fair decisions. Commandants appointed their people to leadership positions in counties and villages. They also levied illegal taxes from the population, most of the harvest was taken away from the population under the guise of taxes. This in turn led to the rapid bankruptcy of the population. Such autocracies completely undermined the confidence of the local population in the tsarist government . Such a development of processes in the South Caucasus contradicted the interests of the tsarist government . For this reason , tsarist officials of the highest rank were sent from the center to audit Transcaucasia. During the inspectors' audit, it turned out that the curfew management method of the South Caucasus, fully assimilated by the Russian Empire, is the biggest obstacle to the exploitation of natural resources. At the end of the 1930s, the imperial government began to look for the best form of organizing the legal status of Transcaucasia. The solution was to be the administrative and legal reform of 1840. On the basis of the ongoing reform, the organization and activity of state bodies in Transcaucasia, similar to the system of the central provinces of the Russian Empire, was to be formed. The reform of the administrative administration and the judicial system pursued the goal of implementing economic transformations in which tsarism and the ruling classes were interested, distracting the masses from the political struggle and strengthening the positions of tsarism in Transcaucasia [1.52]. According to the regulations of April 10, 1840, a new administrative division was

introduced in Transcaucasia. On the basis of the new division, the Georgian-Imereti Province was created with the center in the city of Tbilisi. The Khazar (Caspian) region was created, which included a vast part of Azerbaijan. The center of the Caspian region was the city of Shamakhi. The newly formed Georgian-Imereti province and the Caspian region were divided into counties (districts), which in turn were divided into smaller regions. Most of the Azerbaijani lands belong to the Caspian Basin District, which includes 7 counties - Shamakhi (former Shirvan province), Shusha (Karabakh province), Nukhinsky (Sheki province), Lankaran (Talysh province), Baku (Baku province), Derbent (Derbent, Tabasaran and Karagay) and Guba (Guba province with Samur district) it became part of his province. The last two counties bordering Dagestan, whose peoples rose to armed struggle against the tsarist colonizers, were included in the special Derbent military district [1. 63].

Georgian Imereti, in addition to the lands of the province, included the territories of Western Azerbaijan. The Azerbaijani territories within this province included the territories of the former Iravan Khanate, Nakhchivan Khanate, Ganja Khanate, Gazakh, Shamshadil, Borchali, Pembek sultanates, as well as the Georgian Imereti province was subordinated to the Balakan Uyezd, created on the site of the former Dzharo-Balakan province and Ilisu Sultanate. One of the newly formed provinces was the Yelezavetpol province. Elizavetpol province was created on the territory of the former Ganja Khanate. The province was subdivided into such districts as: Elizavetpolsky, Gazakhsky, Shamshaddilsky. In Elizavetpol province, a district management system was organized. The main inhabitants of the province were Azerbaijani Turks. The center of the province was the ancient city of Ganja, whose name was changed to Elizavetpol. As a result of the policy of resettlement of Russians to the region, there was a mass settlement of Armenians. The fertile lands of the county were bought from the Azerbaijani Turks under various pretexts and transferred to the use of the Armenians. Besides Armenians, settlement by Russians and Germans developed rapidly in the Elisavetpol province. Thus, the arrival of the Germans settled in new Kalonia and they were exempt from long-term taxes and encouraged to appropriate the territory. All this happened against the background of a

comprehensive violation of the rights of the indigenous Turks. The administration of the province was headed by the head of the province. He was responsible for maintaining order in the counties, for all matters that were the duties of the city and zemstvo police. He was subordinate to the assistant of the county chief, the county treasury, district assessors and the city police. The direct keeper of the "order", the executor of all orders of the authorities and the court was a regional sworn attorney. He had to ensure the timely payment of taxes by the population and the fulfillment of all other rewards [1. 45].

On December 14, 1846, an imperial decree amended the administrative and territorial structure of Transcaucasia. The Georgian-Imereti region was abolished. The region was divided into four newly created provinces. Tbilisi, Kutaisi, Shamakhi and Derbent were declared new provinces. As mentioned above, Tbilisi Province became one of the new provinces created in December 1846 on the territory of the Georgian Imereti province. Elisavetpolsky district was subordinated to the Tiflis governorate. Despite the fact that they were part of the Tbilisi province, the population of Ganja, not forgetting about their national identity, played a leading role in the development of our people. The city of Elizavetpol (Ganja) was the largest city in Azerbaijan before the development of the oil industry around Baku. Ganja (Elizavetpol was considered the cultural center of Northern Azerbaijan). However , the drilling of oil wells on the Absheron Peninsula in subsequent periods , the development of the oil industry led to a rapid increase in the population of the city of Baku . However, this did not diminish the role that Ganja played in the future fate of the Azerbaijani people. During the occupation of Azerbaijan by tsarism, Ganja remained the cradle of national patriotism, nationalism and, of course, Turkism.

REFERENCE

1. Azərbaycan tarixi Yeddi cilddə . IV cil Bakı Müəlliflər kollektivi . 2007 Səhif . 504.
2. "The First General Census of the Russian Empire in 1897." Archived from the original on 2012-03-29. Date of use: 2011-02-08. (rus.) ↑ Jump up to:1 2 3

O narodonaseleni Rossii po guberniyam' i uʒdam': LIII. Tiflis province, str. 139.

3. O narodonaselenii Rossii po guberniyam`` i uʒdam``: LIII. Tiflisskaya guberniya, str. 139 — 141. // Devyataya reviziya. Izslʒdovanie o chislʒ zhitelej v`` Rossii v`` 1851 godu Petra Keppena. Sanktpeterburg`: V` Tipografii Imperatorskoj Akademii nauk`, 1857, pereizdanie 2013 g. 297 str.

4. Istoriya Gruzii. Tbilisi. 2012. 654 str.

5. Pervaya vseobshhaya perepis` naseleniya Rossijskoj Imperii 1897 g. Data obrashheniya: 28 oktyabrya 2009. Arxivirovano 1 fevralya 2014 goda.

6. Reprint voenno-topograficheskoy karty` Tbilisskaya gubernii 1860 goda izdatel`stva «E`ndis», S-Pb, 2010 god

UDC 930.85

**ETHNIC CULTURE OF THE GREEKS OF PRIAZOVIA (LAST QUARTER
OF THE 18th – EARLY 20th CENTURY):
HISTORIOGRAPHY OF THE ISSUE**

Sarayeva Olga Vitalyivna

Candidate of historical sciences, associate
Professor of the Department of Philosophical
Science and History of Ukraine, Priazov State
Technical University, Dnipro, Ukraine

Annatation The article examines the historiography of the history of the Greeks of the Azov region in the last quarter of the 18th - beginning of the 20th century. It was defined that the main determinants of the process of studying the history of the Greek communities of Ukraine were the socio-political conditions of the research and the socio-cultural features of each of the Greek communities, the heterogeneity of their social and cultural nature. Taking into account these factors in the process of summarizing the material accumulated in the native literature made it possible to highlight the main stages of the development of the historiography of the problem, which was demonstrated in the study.

Key Words: historiography, ethnic culture, indigenization, Urum language, Rumian language

For a long time, the Greek community of the Azov region was not a self-sufficient subject of research and was considered, on the one hand, in the context of its preservation of ethno-cultural and religious heritage from the Crimean period, and on the other hand, from the perspective of evaluating the foreign and colonization policy of the Russian Empire. In this context, it is interesting to trace the transformation of the views of scientists regarding the cultural heritage of the Ukrainian Greeks.

So, at the first stage of scientific research, M. Arajioni's monograph stands out,

in which Ukrainian and foreign literature on the issues of ethnic history and culture of the Greeks of Crimea and the Azov region in the 1880s of the 18th century is analyzed. – 90s of the XX century. [1]. The work consists of three sections - "History of the study of the ethnic history and culture of the Greeks of Crimea and Northern Azov", "The historiography of the problems of the ethnic history of the Mariupol Greeks" and "The study of the traditional culture and language of the Greeks in scientific and local history literature". In the first chapter, the stages of studying the problem are singled out, the organizational principles of scientific activity are revealed. The author singled out three stages in the history of the study of the Greeks of the Azov region - descriptive (the 80s of the XVIII century - 1920), transitional (1920-1930s) and analytical (from the 1940s). At the first stage, the research of the Azov Greeks was carried out with the main goal - to discover Crimean antiquities that would shed light on the ethnic history and culture of the Christian population of Taurika, to determine the degree of stability of the features of traditional culture that were formed among the Greeks on the peninsula. The author carefully recorded all the main evidence indicating the peculiarities of the life of the Azov Greeks - diaries, materials of expeditions, memoirs. In our opinion, the conclusion of M. Aradjioni is somewhat categorical, according to which the researchers' main attention of this period was allegedly devoted exclusively to the problem of the refraction of the Crimean Christian heritage in the Azov region [2; with. 20].

The second stage was characterized by state regulation of directions of scientific research. Based on the assigned tasks, employees of scientific and local history institutions studied the problems of ethnogenesis, language, and the participation of Greeks in "socialist construction". However, M. Aradjioni was the first to show the contribution of individual enthusiasts of the national and cultural affairs to the study of the Azov Greeks [3; with. 22-23].

Perhaps the chronological limits of the third stage seem a bit too large. The analytical level of Greek studies in the 1940s and 1980s can only be discussed in relation to linguistic and ethnographic research, and issues of history were hardly discussed.

In the dissertation of O. L. Kapinus "Greek communities of Ukraine at the end of the 17th - beginning of the 21st century: historiography of the problem" [4] a significant array of historiographical sources has been mastered. The researcher made objective remarks about the imperial stage of the study of the problem. In her opinion, at that time, the search for empirical material, its initial processing and systematization took place, certain key issues of the history of the Azov Greek community were outlined, and the contours of the dominant trends in their coverage were outlined. The author drew attention to the fact that the appeal to the history of the formation and development of the Mariupol Greek community did not go beyond the broader tasks of highlighting colonization and examining the history of Christianity on the Crimean Peninsula and the Azov region. All of them were determined by the orientation of historiography to the state-centric image of the historical process. Therefore, much more attention was paid to the socio-political and, to a lesser extent, cultural-religious components of the problem of the resettlement of Greeks from the Crimea to the Northern Azov region, which interested the authors primarily as an action of the Russian state.

A special place among the historiography of the time is occupied by the work of S. Seraphimov "Crimean Christians (Greeks) on the Northern Shores of the Sea of Azov" [5; p. 10]. The author's brilliant philological and theological education at the Kyiv Theological Academy allowed him to make valuable linguistic and ethnographic observations. Despite a certain bias in the selection of factual material, the descriptiveness of the presentation and the subjectivity of the assessments in the coverage of the Crimean period of the history of the Greeks, the reasons and progress of resettlement, the study contains important evidence regarding the initial stage of the formation of the national education system of the Greek community of Mariupol and villages in the first decades of the 19th century of which he was a direct participant.

S. Seraphimov points out that one part of the Greeks (Tats) speak "Greek language, but very "corrupted", while others (Bazariots) speak Crimean Tatar." Neither Tats nor Bazariots understood the real Greek language of divine services. The

archpriest does not see a way out of this situation and rejoices at least in the fact that, even without understanding the language of the church, the Priazov Greeks were pious and "devoted to the faith of the fathers" [6; with. 31].

A possible mitigation of the language problem, according to the author, should be the transition of priests to the language of the people, but "for this, priests need to have a great skill and overcome all prejudices" [7; with. 34]. Among the clergy of the Azov region, the author does not see such, which indirectly speaks of the cultural gap between the religious elite and the Greek people. As it can be seen from the last plot of the archbishop, which is dedicated to upbringing and national education, the language problem stands in the way in this matter as well. S. Seraphimov believes that one of the main tasks of the Greek clergy and educated people is to return the Greek language to the people (meaning the one spoken in Greece).

Information about the traditions of the Greek colonists is contained in O.Oleksandrovykh's work. The scientist describes the everyday life, economic skills of the Greeks, the peculiarities of their national character. He recognizes that they have considerable commercial acumen, cunning, and points to a higher level of wealth than other nationalities. In passing, a local historian sheds light on the language issue among the Greeks. Bilingualism is associated with the Crimean period, when as a result of assimilation processes, a certain part of the Greeks switched to the "Tatar" language [8; with. 68]. However, at the end of the 19th century the Greeks were almost completely Russified, and the native language was used only in villages far from Mariupol and in trade transactions, when it was necessary to "deceive" a representative of another nationality. The work contains valuable observations of an ethnographic nature. The author tries to find out the nature of the "Panair" holiday, the origins of which are traced back to the ancient Greek era, characterizes the peculiarities of Greek folklore [9; with. 42].

Summing up, we note the significant contribution of researchers of the 19th and early 20th centuries in the case of studying the culture, traditions, and religion of South-Eastern Ukraine. Representatives of imperial historiography as a whole collected and introduced into scientific circulation a significant array of documentary

sources that covered a wide range of issues. Along with local studies, monographic works of a general nature have been written. But the question of culture, which includes education and the language problem, traditions, has not been investigated as thoroughly as the subjects related to economic life. Only a small part of researchers in imperial historiography (O. Klaus, Ya. Shtakh, S. Seraphimov, O. Alekseev) collected rich factual material, thoroughly researched the mentioned problems, but, as a rule, deep generalizing conclusions were not made. If O. Klaus characterized the general state of education in the German colonies thanks to rich statistical material, then Ya. Stach highlighted the educational process in more detail, developed the first periodization of the development of school affairs. S. Seraphimov was the first to investigate the language problem of the Greek colonists, while O. Alekseev characterized the traditions of the Jewish population in sufficient detail.

Another direction is the scientific study of ethnic, historical, and linguistic processes in different regions of Ukraine as part of national and cultural work within the framework of indigenization.

On April 29, 1924, by resolution of the Presidium of the All-Ukrainian Central Executive Committee, the Central Commission for the Affairs of National Minorities (CCNM) was established under the VUCVK. A fairly long (1924-1933) stage of historical development of all non-native ethnic components of Ukraine was associated with the activities of this institution [10; with. 53-54].

The tasks of scientific research work required coordinating the efforts of enthusiasts, providing the searches of local historians with a serious scientific and methodological base. Therefore, research institutions of the All-Ukrainian Academy of Sciences were involved in the organization and implementation of the study of national minorities. According to the resolution of the Historical and Philological Department of the Ukrainian Academy of Sciences dated January 28, 1929, a specialized department was created - the Cabinet of National Minorities under the Ethnographic Commission of the All-Ukrainian Academy of Sciences. Scientists of the department carried out comprehensive research, focusing their attention first of all on the processes related to the Sovietization of villages where national minorities

lived compactly, on the study of the peculiarities of culture and life, as well as the spiritual influence of different nationalities - Poles, Germans, Jews, Greeks, Gypsies, Bulgarians, Czechs, Albanians.

The study of the Greeks of the Azov region in the 1920s and 1930s was carried out in the direction of the indigenization policy and took the form of "Hellenization" or "Greekization", national districts and village councils were created, Greek schools and a pedagogy were organized, Greek Soviet literature, theater, and the press were formed.

The reasons for moving to the Azov region acquired a pronounced socio economic character in the work of I.Sokolov. "The socio-economic oppression of the Greek people was the most vital and real motive for the eviction from the Tatar Crimea" [11; with. 302].

In general, according to I.Sokolov almost all the plots of the history of the Mariupol Greeks acquire a pronounced socio-economic determinism. Following this priority, I.Sokolov even resorts to an arbitrary shift of emphasis when interpreting already known and studied documents and events. Thus, in the well-known "Decree of the Crimean Christians", which contained the conditions of the Greek population for resettlement on Russian territory, I.Sokolov prioritized economic interests - the issue of tax benefits, land allocation, etc. In the author's interpretation, the economic activity of the Greeks in the Crimea also seems exaggerated. Enumerating the branches of their economic activity, for example, I.Sokolov also names such plant-factory as the fact of the existence of which at that time looks very doubtful.

Therefore, it can be seen that at the dawn of the formation of a new vision of the history of the Greeks of the Azov region, which occurred simultaneously with the formation of Soviet historiography, there were different interpretations of certain plots of their existence.

An important role in actualizing the problems of national, cultural and linguistic development was played by T.Chernyshova's dissertation published in 1958 "New Greek speech of the villages of Primorskyi (Hurzuf) and Yalta, Pershotravnev district, Stalin region." It presented the author's concept of the ethnogenesis of the

Azov Greeks, presented a retrospective of their historical development.

Valuable information about the ethnocultural, social, and demographic development of Ukrainian Greeks, as well as other nationalities living in the Ukrainian SSR, is contained in the monographs of V.Naulka [12]. This outstanding Ukrainian scientist was one of the few scientists who were engaged in non-conjunctural problems of inter-ethnic relations, the study of the culture and lifestyle of ethnic groups. Based on the results of conducted ethnographic expeditions, population census materials, V. Naulko analyzed the dynamics of changes in the Greek population, the ratio of urban and rural residents, the degree of mastery of the native language, the level of preservation of traditional material culture, the nature and scope of inter-ethnic ties.

Peculiarities of the historiographical process in the 1940s - the first half of the 1980s were characterized by the following features: 1) preservation of ideological control; 2) ethnic intelligence was directed into the stream of narrowly specialized issues of a linguistic, literary, ethnographic nature; 3) definition of new approaches to the study of colonization and economic development of the region.

Hellenistic studies of this period had a fragmentary character, their authors were focused on issues of linguistics and ethnography. Thanks to them, the knowledge about the development of the language of the Azov Greeks, the linguistic and ethno-cultural situation in their environment, and the extent of the spread of assimilation processes were significantly supplemented. Thanks to the efforts of A.Biletsky and T.Chernyshova, a scientific school of native Hellenists - philologists and historians were started.

The researches of the Hellenistic philologists of Kyiv State University, Professor A. Biletskyi and Associate Professor T. Chernyshova, were devoted to the dialects of Greek-Hellenophones of the Azov region. They gave them a detailed description, justified the selection of an independent Crimean-Romanian language and determined its place among other languages of the world, developed the Crimean-Romanian phonological alphabet on the basis of Russian and Ukrainian graphs, thereby opening the way to the activation of the creative activity of Greek

writers.

Valuable information on the ethnocultural, social, and demographic development of the Ukrainian Greeks, as well as other nationalities living in the Ukrainian SSR, is contained in the monographs of V.Naulka. This outstanding Ukrainian scientist was one of the few scientists who were engaged in non-conjunctural problems of inter-ethnic relations, the study of the culture and lifestyle of ethnic groups. Based on the results of conducted ethnographic expeditions, population census materials, V.Naulko analyzed the dynamics of changes in the Greek population, the ratio of urban and rural residents, the degree of mastery of the native language, the level of preservation of traditional material culture, the nature and scope of inter-ethnic ties. This made it possible to compare the dynamics of assimilation processes among different ethnic groups.

Thus, if in 1926 81.4% of Ukrainian Greeks named Greek as their native language, then in 1959 only 7.9% did. That is, the number of such persons decreased by 74%. For comparison, among the Bulgarians, who followed the Greeks in terms of the decrease in the number of the population of those who recognized the native language of their nationality, this figure was 26%. In the future, the number of Greeks who recognized Greek as their native language remained approximately at the same, very low level. In 1970, such persons made up 6.7%, in 1979 - 8.5%. On the other hand, the number of people who recognized Russian as their native language increased. In 1959, it was 88.8%, in 1970 – 90.5%, in 1979 – 88.7%. V.Naulko considered urbanization processes in the Greek environment to be an important factor in such a situation. In the period from 1926 to 1959, the number of urban Greeks increased by 35.3%. These were the fastest rates among all nationalities of Ukraine. If in 1926 the urban Greek population was 16.7%, in 1959 it was 52%, and in 1989 it was 68.7%.

The "Historical Notebooks" series, which is traditionally published at the Institute of History of the National Academy of Sciences, is an important means of approving the scientific research of post-graduate students. Thus, in the form of historical notebooks, the work of N. Batsak was published, which later formed the

substantive basis of her candidate's thesis: "The Greeks of the Northern Azov region: cultural and educational development (end of the 18th - beginning of the 20th century)". An important period of the ethnogenesis of the Greek community of the Northern Azov region was chosen for the chronological boundaries of the work, which inevitably directed the scientific search to the disclosure of such issues as the problem of ethno-cultural self-preservation in the Crimea, succession and innovations in cultural and educational activities, the influence of general imperial factors on national and cultural processes etc.

So, the main determinants of the process of studying the history of the Greek communities of Ukraine were the socio-political conditions of the research and the socio-cultural features of each of the Greek communities, the heterogeneity of their social and cultural nature. Taking into account these factors in the process of summarizing the material accumulated in the domestic literature made it possible to identify the main stages of the development of the historiography of the problem.

The Greek community of the Azov region did not become a self-sufficient subject of research and was considered, on the one hand, in the context of its preservation of ethno-cultural and religious heritage from the Crimean period, and on the other hand, from the perspective of evaluating the foreign and colonization policy of the Russian Empire. Even the phenomenon of territorial autonomy and a developed system of self-government did not become a valid reason for retrospectively evaluating the self-organization of the Mariupol Greek community, which may indicate its lesser importance (compared to Nizhyn autonomy) for society as a whole, and the scientific community in particular.

LIST OF REFERENCES:

1. Aradjioni M. A. The Greeks of Crimea and the Azov region: the history of study and historiography of ethnic history and culture (80s of the 18th century - 90s of the 20th century) / M. A. Aradjions – Simferopol: Amena, 1999. – 132 p.
2. Tam samo. - p. 20.
3. Tam samo. - P. 22-23.

4. Kapinus O. L. Greek communities of Ukraine at the end of the 17th - beginning of the 21st century: historiography of the problem: Diss. ... candidate history Sciences: 07.00.06 / O. L. Capinus. — Donetsk, 2008. – 234 p.

5. Seraphimov S. A. Crimean Christians (Greeks) on the northern shores of the Sea of Azov / S. A. Seraphimov. – Ekaterinoslav: Type. Brotherhood of St. Vladimir, 1901. [Published by priest I. Temirov]. - p. 10.

6. Tam samo. - P. 31.

7. Tam samo. - p. 34.

8. Aleksandrovich I. Brief overview of Mariupol uyezd / I. Aleksandrovich. - Mariupol, 1884. - P. 68.

9. Tam samo. - p. 42

10. Kozina N. I. The question of the reasons for the resettlement of the Crimean Greeks in the Azov region (1778-1779) in the historiography of the 19th and 20th centuries. / N. I. Kozina // Ukraine – Greece: Experience of friendly ties and prospects for cooperation: Theses. add. international of science - practice conference, Mariupol, May 24-26, 1996, Mariupol, 1996. - P. 53-54.

11. Sokolov I. I. Mariupol Greeks: Mariupol Greeks before their migration to Ukraine (XV-XVIII centuries) / I. I. Sokolov // Tr. Institute of Slavic Studies of the Academy of Sciences of the USSR. - M., 1932. - T. 1. - P.302.

12. Naulko V. I. Ethnic composition of the population of the Ukrainian SSR / Vsevolod Ivanovich Naulko. - K.: Naukova dumka, 1965. - 136 p.

13. Batsak N. I. The Greeks of the Northern Azov region: cultural and educational development (late 18th - early 20th centuries). Abstract of the dissertation for obtaining the scientific degree of candidate of historical sciences. Kyiv: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 1999. - 20 p.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Добрунова Людмила Едуардівна,

к.іст.н, доцент

Баличева Лариса Вікторівна,

к.іст.н., доцент

Свинаренко Наталя Олександрівна,

к.іст.н., доцент

Харківський національний економічний

університет ім. С. Кузнеця

Харків, Україна

Анотація. Проаналізовано проблеми гуманізації сучасної вищої освіти в Україні, акцентовано увагу на важливості вивчення досвіду роботи кафедр гуманітарних наук вищих навчальних закладів, їх вагомій ролі у залученні сучасної молоді до осмислення проблем українського сьогодення, становлення їхньої громадянської, критичної та самокритичної свідомості. Зроблено висновки, що сучасне суспільство має суттєво підвищити вимоги до рівня знань студентської молоді у галузі соціальногуманітарної підготовки.

Ключові слова: гуманітарна освіта, гуманітарні науки, історія, культура, філософія, глобалізація, технократизм.

Особливістю нового тисячоліття є швидкі зміни майже в усіх сферах життя людини, в тому числі, соціальній. Це зумовлює необхідність змін у сфері професійної підготовки та навчання.

В сучасному світі формується нова парадигма вищої освіти. Університети мають гнучко реагувати на нові проблеми і швидко адаптуватися до нових реалій, щоб зберегти свою конкурентоспроможність.

У Законі України "Про вищу освіту"(Ст. 47) зазначено, що "...освітній процес – це інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у закладі вищої освіти (науковій установі) через систему науково-

методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості"[1]. Тому перед закладами вищої освіти стоять виклики бути здатними до перетворень, отримувати реальні трансформаційні результати, адже попит на освітні послуги переходить до нової парадигми.

Нажаль, на сьогодні є певний дисбаланс між технократизмом, тотальним прагматизмом нашого життя і гуманітарною складовою, у тому числі й у освіті.

Тому дослідження сучасних тенденцій гуманітарної освіти є актуальним, оскільки дає змогу сформулювати вектори гуманітарної політики у відповідності до загальносвітових тенденцій та суспільних потреб українського суспільства.

Сучасний стан гуманітарної освіти та її перспективи оцінюються з погляду необхідності формування духовного світу людини, її інтелектуальних та духовних потреб, протиріч та тенденцій гуманізації освіти – саме ці аспекти досліджують як закордонні вчені [13, 14], так і вітчизняні, серед яких найбільш вагомими є праці українських науковців різних спеціальностей – філософів, істориків, політологів, соціологів (серед них – В. Білецька, О. Ісаєва, А. Петкун, Н. Петрук, Л. Сергієнко, Е. Сидорова, Д. Черняк, Л. Чупрій, Л. Юрчишена та багато інших) [4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12]. Дослідники констатують, що трансформація соціальної структури початку ХХІ століття зумовила незворотні зміни у сфері професійної підготовки та навчання. Всі автори вказують на провідні проблеми саме цієї сфери, шукають нові складові щодо впровадження й використання принципів гуманітаризації та гуманізації освіти. "Зараз ми спостерігаємо, що гуманітарна освіта поширюється світом, її динаміка зростає. Школи і програми відкриваються і закриваються, професійні мережі виникають і розпадаються, а наукові книги і конференції пропонують як критичний аналіз, так і прагматичну допомогу. Динамізм характеризується диференціацією і політизацією..." [14, с. 12]. Більшість авторів погоджуються з тим, що викладання гуманітарних дисциплін у закладах вищої освіти потребує кардинального оновлення.

Оскільки тотальний прагматизм і технократизм нашого життя спричиняє глибоку кризу гуманітарної освіти й призводить до знищення тих людських якостей, які формують культуру та підвалини громадянського суспільства, є необхідним визначити головні тенденції гуманітарної освіти, коли в умовах сучасних викликів зростає попит на навчання, на якісні освітні програми, які поєднують практико-орієнтований зміст, швидкий темп розвитку інформаційно-комунікативних технологій, доступність і поширення інформації та гуманітарну складову. Сучасний стан гуманітарної освіти та її перспективи оцінюються з погляду необхідності формування духовного світу людини, її інтелектуальних та духовних потреб.

Гуманітаризація освіти пропонує формування і збереження у здобувачів вищої освіти в процесі навчання світоглядницького змісту в обраній галузі знань, відношення до своєї майбутньої спеціальності не як до повсякденної сфери діяльності, а як до особливого, життєвого підґрунтя, в якого є своя історія з дійовими особами і сюжетами.

Мета гуманітаризації вищої освіти, в тому числі природничої і технічної, полягає не в спробі просвітити спеціаліста, а в створенні, в кінцевому рахунку, передумов для гуманітаризації його майбутньої професійної діяльності.

Сучасний етап нашого життя – це взаємодія суспільства і природи, коли ні одне технічне рішення (проект, винахід і т. інш.) не може бути адекватно оцінено без врахування довготривалого соціального ефекту. Але, вважаючи, що зараз переважає економічна та прагматична доцільність в освіті, вплив гуманітарних наук на суспільство і суспільну свідомість помітно зменшується, тому конче необхідно звернути увагу на такі складові гуманітарної освіти як виховання спеціаліста з активною громадянською позицією, розвиток людського потенціалу, критичне мислення, зорієнтованість у суспільстві на діалозі і вільному розвитку особистості, формуванні здатності окреслювати моральні та ціннісні імперативи сучасності тощо.

Нажаль, загальною тенденцією розвитку сучасної української освіти є скорочення обсягу гуманітарних наук, що викладаються в коледжах та

університетах.

І це не тільки розмови про необхідність скорочення годин на історію, українську мову, філософію, економічну теорію, правознавство, культурологію, етику та інші гуманітарні дисципліни, але й реальність, бо багато з цих дисциплін вилучається з навчальних планів здобувачів вищої освіти.

А ігнорування світового та вітчизняного гуманітарного досвіду попередніх поколінь в минулому столітті нажаль призвело до цілої низки гуманітарних катастроф, проявів тоталітарних та авторитарних режимів.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу наратив щодо підсилення ролі історичних дисциплін як важливою складовою державної політики пам'яті у моделі гуманітарної освіти.

Ще у 2019 р. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти наголошувало на важливості гуманітарної складової вищої освіти. Зокрема, підкреслювалося, "...що посилення на університетську автономію або формальна наявність окремих вибіркових гуманітарних дисциплін в теперішніх українських реаліях позбавлені сенсу. Адже університетська автономія спирається на відповідальність закладу вищої освіти, у т.ч. за якість власних освітніх програм. Мова йде не лише про фахову підготовку, але й про всебічний гармонічний розвиток особистості здобувачів вищої освіти, їхню громадянську позицію та патріотизм. "...Такі освітні компоненти, як українська мова, історія України, філософія, історія української культури та інші спрямовані на формування світоглядних і громадянських якостей випускника, його морально-етичних цінностей, вирішують питання загальнокультурної підготовки здобувачів вищої освіти. В умовах гібридної війни, інформаційної агресії, окупації та анексії частини території Української держави гуманітарна складова освітнього процесу набуває особливого значення" [2].

В нових реаліях, коли йде війна Російської Федерації проти України, увага українського суспільства знову прикута до піднесення ролі історико-культурної складової на всіх рівнях вищої освіти. Вивчення історико-культурних процесів має забезпечувати такі програмні результати навчання,

щоб здобувач вищої освіти був готовий самостійно визначати закономірності і аналізувати суспільні процеси, що відбувалися у минулому та відбуваються нині, розуміти їх зв'язки та проводити історичні паралелі [1].

В сьогоденні реаліях зростає роль Інституту історії України НАН України як академічної науково-дослідної установи, співробітники якої досліджують широкий діапазон проблем національної історії, які вже підготували й продовжують роботу щодо цілої низки самобутніх історичних наративів, репрезентують масштабні, полівимірні концептуалізації низки епох.

Слід підкреслити також значний внесок вчених Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України, до компетенції якого належить розробка концепції українознавства як комплексу наукових досліджень, вибудованих на міждисциплінарній основі, що вивчає Україну, українців і українськість у досвіді спільнотного культуротворення, впровадження здобутків українознавства в освітню практику, а також співпраця з українознавчими центрами й інституціями в усіх країнах розселення українців. Незважаючи на військовий стан, співробітники наукової установи організували й успішно провели у жовтні 2022 р. Всеукраїнську науково-практичну конференцію "Українознавство в системі національної освіти, науки, гуманітарної політики держави", у травні 2023 р. – Міжнародну науково-практичну конференцію "Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період", 26 жовтня 2023 р. – Міжнародну науково-практичну конференцію "Розвиток українознавства в умовах повномасштабної російсько-української війни: від захисту культурної спадщини України до консолідації українців і світового українства". Науковці, освітяни та представники громадянського суспільства України обговорили низку актуальних проблем, які постали перед українським соціумом під час повномасштабної російсько-української війни, а саме ідентифікацію культурно-мистецьких надбань, які допомагають утвердженню національної ідентичності.

Вагому роль у залученні сучасної молоді до осмислення гострих проблем

українського сьогодення, драматичних і доленосних для української людини подій останніх років, як і раніше, відіграють рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти щодо вивчення історичного минулого українського народу, передусім його багатовікової боротьби за волю та власну ідентичність, розуміння вражаючих культурних здобутків, які набувають сьогодні ще більшої актуальності. В документі зазначається, що "...у закладах вищої освіти історія і культура України мають вивчатися на порівняно вищому рівні і в глобальному вимірі, аналізуючи закономірності, наслідки та значення історико-культурних явищ та процесів в Україні, вписуючи їх у європейський і світовий контекст"[1].

Серед низки сучасних гуманітарних питань, з якими мають бути обізнані здобувачі вищої освіти актуальними залишаються питання історії суспільно-політичної думки та політичних вчень в Україні; виникнення та діяльність національних політичних партій, інших громадських організацій. Інтеграція історичної науки з іншими дисциплінами створює нові можливості для вивчення явищ соціокультурного життя народу України; сталими напрямками дослідження залишаються також міжнародні та міждержавні зв'язки України.

Слід також враховувати західний досвід дослідження "мікроісторії", як засіб вивчення окремих історичних регіонів із складними етнографічними фрагментами й відображати історії всіх етнічних груп, що проживали чи проживають на території України, і тим самим написати спільну історію Західної та Східної України, вказуючи на їхні історико-культурологічні особливості, але в жодному разі не протиставляючи їх.

На нашу думку, провідне місце у цих процесах належить також кафедрам гуманітарних наук вищих навчальних закладів, які покликані формувати самосвідомість молоді. Саме колективи виладачів цих наукових осередків відіграють вагомий роль у залученні сучасної молоді до осмислення гострих проблем українського сьогодення, сприяють становленню їхньої громадянської, критичної та самокритичної свідомості.

Неоціненним є внесок цих кафедр у формування самосвідомості молоді, у визначенні саме їхньої громадянської позиції, коли йдеться про те, що в умовах інформаційного суспільства роль і значущість позиції саме молоді буде постійно і неухильно зростати.

У підготовці цими кафедрами нових освітніх історичних компонентів важливо акцентувати увагу на наступних складових:

- конструювання власної історії розглядається як фундаментальна потреба суспільства у контексті власної самоідентифікації;
- для України конструювання "своєї" історії розглядається державою як важливе національне завдання;
- запит на нову наукову інтерпретацію національної історії з метою оновлення поглядів на минуле України та українців;
- необхідність звільнення "своєї" історії від багатьох "чужих", ідеологічно заангажованих, а то й неправдивих, трактувань.

Використовуючи у своїй роботі ігрові та інтерактивні технології, розробляючи навчальні та методичні посібники нового типу, пропонуючи нові формати проведення занять, а також розробляючи сайти персональних навчальних систем інтерактивного та автономного рівня, викладачі вищих навчальних закладів створюють умови для адаптації здобувачів вищої освіти до сучасного світу та нових динамічних умов його розвитку.

Шляхами покращення якості історичної освіти молоді має стати створення більш об'єктивних і толерантних підручників, які не дублюють паперові, а містять базу історичних документів, біографій, словники термінів та понять з можливістю пошуку, базу графічних матеріалів (портрети історичних діячів, ілюстрації, навчальні картини тощо), базу історичних карт з можливістю анімації та масштабування, активізації інтересу молоді до історичного минулого шляхом використання різних джерел – краєзнавчих, етнографічних, археологічних, пам'яткоохоронних матеріалів, художньої літератури на історичну тематику.

Підсумовуючи, можна констатувати, що від розвитку гуманітарної освіти

залежить характер і світогляд наступних поколінь, оскільки гуманітарні дисципліни є засобом залучення молоді до духовних цінностей цивілізаційного рівня. А тому процеси гуманізації та гуманітаризації освіти мають не лише декларуватися, а й утілюватися в систему освіти, поступово вирішуючи проблеми розширення інформаційного змісту гуманітарних дисциплін у професійній підготовці майбутніх фахівців, формуванні основ гуманістичного світогляду, розвитку гармонійно розвинутої особистості. Адже сьогодні наш народ створює нову власну історію, з повагою ставитися до історичного минулого інших країн і прагне до налагодження діалогу з іншими спільнотами світу з метою об'єктивного й неупередженого дослідження складних сторінок історії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Про вищу освіту : Закон України від 25.09.2020 NQ 1556-IX [Ел. ресурс]. – Ст. 47. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>] (дата звернення 11.11.2023)

2. Рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 27 листопада 2019 р. з приводу гуманітарної складової освітнього процесу, дотримання мовного законодавства та інших законів України. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/РішенняМовнийЗакон.pdf> (дата звернення 11.11.2023)

3. Рішення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 21 червня 2022 р. про історико-культурну складову освітнього процесу. URL: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/Рішення-Національного-агентства-про-історико-культурну-складову-освітнього-процесу.pdf> (дата звернення 11.11.2023)

4. Білецька В. В. Тенденції розвитку вищої освіти в країнах Європейського союзу / В. В. Білецька, О. М. Полянничко, О. С. Комоцька // "Молодий вчений". – № 4.3 (56.3). – 2018 р. – С.10-14.

5. Ісаєва О. Гуманітарний розвиток студентів як складова системи вищої освіти / О. Ісаєва, Г. Шайнер // Молодь і ринок №10 (196), 2021. – С. 58-62.

6. Петкун А. Гуманітарні аспекти вищої освіти в Україні / А. Петкун // Юність науки – 2022: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 15-16 травня 2022 р.). – Чернігів : НУ "Чернігівська політехніка", 2022. – С. 438-440.
7. Петрук Н. Стратегії розвитку гуманітарної освіти в добу технократизму та глобалізації / Н. Петрук // Філософія освіти. – 2020. – № 26 (1). – С. 54-67.
8. Сергієнко Л. В. Гуманітарна політика України: ідентифікація складових, об'єктів, суб'єктів та пріоритетів / Л. В. Сергієнко // ВІСНИК ЖДТУ. – 2019. – № 2 (88). – С. 162-173.
9. Сидорова Е. О. Принципи формування та реалізації державної політики України в гуманітарній сфері // Юридична наука. – № 11(101). – 2019. – Том 2. – С. 349-357.
10. Черняк Д., Кодлубович Т. Соціально-гуманітарна освіта а виклики сьогодення / Д.Черняк, Т. Кодлубович // Вища школа. – 2021. – № 1-2. – С. 97-106.
11. Чупрій Л. Культурні практики населення України / Л. В. Чупрій, Л. Г. Скокова, К. В. Настояща. – К.: ФОП Ямчинський О.В., 2021. – 202 с.
12. Юрчишена Л. В. Формування нової парадигми вищої освіти: драйвери та економічна модель університетів / Л. В. Юрчишена // Економіка і організація управління. – № 2 (42) 2021. – С. 142-153.
13. Clara Haberberger. A return to understanding: Making liberal education valuable again. EDUCATIONAL PHILOSOPHY AND THEORY, 2018 VOL. 50, NO. 11, 1052–1059. VOL. 50, NO. 11, 1052–1059. – URL: <https://doi.org/10.1080/00131857.2017.1342157> (дата звернення 24.09.2023)
14. Mary-Ellen Boyle. Global Liberal Education: Contradictory Trends and Heightened Controversy // INTERNATIONAL HIGHER EDUCATION | LIBERAL ARTS NUMBER 109_WINTER 2022. 12-15.

ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ РУССКОГО НАРОДУ НА ВОЛИНІ НА СТОРІНКАХ «ВОЛЫНСКИХ ЕПАРХИАЛЬНЫХ ВЕДОМОСТЯХ»

Каліщук Оксана Миколаївна
доктор історичних наук
Михайлюк Олексій Вікторович
магістр

Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна

Перш за все нагадаємо, що Волинь на зламі XIX-XX століть була частиною російської імперії, яка на той момент перебувала у скрутному становищі, тут починається тісний зв'язок цих, начебто різних країв.

«Союз русского народу» – це політична організація, яка діяла у період з 1905 по 1917 рр., і мала неабиякі впливи та популярність. Члени угруповання, лівовою часткою яких було духовенство, популяризували російський шовінізм та були категорично проти змін та модернізації держави та державного управління, а головною метою організації був захист російської імперії.

Нового виміру актуальність досліджуваної теми – діяльності чорносотенців – набула популярності ще у 1990-х роках. Серед інших дослідженням чорносотенного руху займалися такі вчені, як І. Омелянчук, К. Федевич, В. Любченко, Б. Чума та багато інших істориків [1, с. 10]. Водночас, особливості розвитку структур «Союзу русского народу» у окремих регіонах/губерніях не знайшла належного відображення у історичній науці.

Саме тому метою нашої розвідки є висвітлення діяльності цієї політичної сили у Волинській губернії, використовуючи «Волынские епархиальные ведомости».

«Волынские епархиальные ведомости» – цінне історичне джерело для вивчення чорносотенного руху, адже саме тут публікували оголошення щодо заходів угруповання та інформацію про окремі осередки, розміщували матеріали, які популяризували ідеї чорносотенців. Інформація про відкриття

нових сільських осередків Союзу та їх діяльність часто публікували у пресових органах чорносотенців. А про прагнення своїх членів пресові органи патетично декларували. Так, коли у с. Вілія Острозького повіту було створено осередок, у «Волынских епархиальных ведомостях» ми читаємо, що селяни почали читати «союзнi» видання та бажали «зробити щось добре, корисне для суспільства.

Виокремлюють низку напрямків, які сприяли популяризації ідей Союзу русского народу, а також утвердження російськості мешканців волинського краю. Абсурдні і образливі судження та висловлювання знаходимо, щодо розуміння української мови: «Ты русский волынец, и никогда не станешь «украинцем»! Не нужна тебе дурацкая украинская «мова»; «читая «украинскую мову» сам дидько может язык сломить, а понять или разобрать её и не думай, не для нас украинская мова, нам нужно единение, а не разединение»; «украинска мова пригодна только для панов мечтающих об отделении малоросии от великоросии»; «новый язык бремя которого налагать на шею народу нельзя»; «на «украинской мове» не кто не читает кроме самых «украинофилов»; «язык новоизобретенный, ненужный и не имеющий никаких за собой прав в истории народа»; «язык домашняго обихода, улицы не получивший гражданских прав» та ін.

Центральною історичною постаттю для волинських чорносотенців став Костянтин Острозький, якому було присвячено чимало місця на шпальтах «Волынских епархиальных ведомостей» [1, с. 10]. Братство Острозьких доклало чимало зусиль для того, щоби поширювати інформацію та пропагувати постать Феодора Острозького, якого було обрано покровителем, зберігати пам'ять про нього. З того моменту почала активно приділятися увага надгробкам, меморіалам, які були викуплені і стали «приватною власністю» Волинського комітету [1, с. 11].

Одним із завдань СРН було збереження місцевої специфіки, історичних пам'яток Волині, традицій, реставрування пам'яток, розбудова музеїв і проведення урочистостей. Окрім цього, освітянський бік також не залишився поза увагою чорносотенців, адже створення бібліотек, читалень, книгарень

було важливим для реалізації цілей організації. [1, с. 12].

Отже, ми бачимо, що на основі проаналізованих «Волинських єпархиальних ведомостей» відбувалася чітка популяризація, розвиток, збереження та здійснено історичний внесок для чіткого укріплення діяльності СРН на території тогочасної Волинської губернії і її тісний зв'язок із офіційною ідеологією та державною машиною російською імперією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Добровольський, Георгій. "Діяльність «союза русского народа» у волинській губернії (за матеріалами «волинських єпархиальних ведомостей»)." *літопис волині* 26 (2022): 9-13.

2. Федьков, О. М., and А. Ю. Хоптяр. "«Волинська тривога 1907 року» (з історії суспільно-політичного життя початку ХХ ст.)." *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки* (2013).

CULTUROLOGY

УДК УДК 130.2:141.78-021.68:008"20"

ІНТЕРАКТИВНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНИХ ХУДОЖНІХ ГАЛЕРЕЙ

Красненко Олексій Леонідович,
аспірант
Київський національний університет
культури і мистецтв
м. Київ, Україна

Анотація: У статті досліджено інтерактивний простір сучасних художніх галерей як унікальне середовище, що впливає на трансформацію враження відвідувача; уточнено термін «інтерактивність»; виявлено різні рівні інтерактивності виставкових просторів та мету їх створення; з'ясовано популярні інтерактивні технології, що використовуються в інтерактивних просторах художніх галерей.

Ключові слова: інтерактивний простір, інтерактивність, художня галерея, виставка, взаємодія, середовище, активний досвід.

Число художніх галерей, які перетворюють глядацький досвід з пасивного на активний протягом останніх років зростає. Дослідники, визначаючи сучасну художню галерею як складний культурний і соціальний «організм, який достатньо чутливо реагує на всі напрями культурного життя країни» [1, с. 281] акцентують увагу на важливості «володіти колосальною систематизованою інформацією щодо світових культурних процесів та напрямів актуального мистецтва» [1, с. 281].

Художні галереї потребують інтерактивних заходів, що допомагають глядачу отримати досвід та активно учитися на виставках, а не лише бути спостерігачем на відстані. Заходи, що дозволяють глядачу активно брати участь

в виставковому досвіді з можливостями, що надаються технологічним розвитком, дозволяють йому взаємодіяти з виставковим середовищем.

Інтерактивний простір – одне з найбільш важливих середовищ, що може змінити враження відвідувача. Фізичний контекст, разом із особистісним контекстом та соціокультурним контекстом, є одним із важливих елементів виставкового досвіду. Фізичний контекст включає в себе архітектуру та відчуття приміщення, а також об'єкти і артефакти, які містяться всередині. Ці фактори фізичного контексту сильно впливають на те, як відвідувачі переміщуються художньою галереєю, що вони спостерігають і що запам'ятовують [4, с. 26-28].

Термін «interaktion» є досить спірним і варіюється відповідно до галузі використання. У своїй найпростішій формі взаємодії – це поняття спілкування. М. Джекель визначає взаємодію як обмін та взаємний ефект. На думку дослідника, в залежності від сфокусованої галузі взаємодія має різні визначення [5, с. 188].

Перші приклади інтерактивних просторів були створені в наукових музеях. В 1920-ті рр. в європейських наукових музеях було розроблено експонати, з якими відвідувачі могли взаємодіяти. Відповідно музеї, що більше орієнтовані на інтерактивні експонати вимагають від відвідувачів більшої фізичної взаємодії. Після поширення цієї ідеї в США в 1933 р. інтерактивність була визнана важливим елементом наукових музеїв [3, с. 4], а згодом на дослідженні інтерактивних просторів зосередилися і художні галереї. Дослідники акцентують увагу на тому, що кількість інтерактивних просторів збільшилася після 2000-х рр. тому, що на той час проєктувати досвід, який відповідає очікуванням і інтересам аудиторії стало звичайною практикою [2, с. 6].

На початку 2000-х рр. Смітсонівський інститут опублікував керівництво зі створення інтерактивних виставок, детально описуючи процес і складність розробки інтерактивної виставки з точки зору концепції, дизайну та оцінки. Першою країною, яка розробила інтерактивні виставки, що вкладаються з

інтерактивних інструментів, стала Великобританія.

На сучасному етапі інтерес до інтерактивних просторів в художніх галереях зростає, зокрема актуалізується проблематика демонстрації та інтерпретації артоб'єктів для цільової аудиторії в інтерактивних просторах художніх галерей.

У контексті теми дослідження інтерактивність визначається взаємозв'язком людини та навколишнього середовища, такого як об'єкти, поверхня та середовище [6, с. 146]. Інтерактивний простір розглядаємо як виставки або галереї з інтерактивними інструментами або установками.

Виставкові простори сучасних художніх галерей за рівнем інтерактивності можна поділити на:

– простір пасивної взаємодії: глядач отримує можливість сприймати інформацію без можливості її змінити, а отримане ним повідомлення не пов'язане з попередніми повідомленнями;

– простір активної взаємодії: глядач отримує можливість взаємодіяти зі змістом, не змінюючи його структуру, відповідно повідомлення пов'язане лише з одним безпосередньо попереднім повідомленням;

– простір інтерактивної взаємодії: реакція глядача на попередні дії створює контекст наступних, а повідомлення пов'язане з багатьма попередніми повідомленнями та з відносинами між ними.

Метою інтерактивних просторів є надання відвідувачам можливості ознайомитися з мистецтвом та артоб'єктами шляхом практичного навчання і досягнення задоволення, успіху та відчуття затребуваності; надати додаткову інформацію про історію мистецтва, пов'язану з представленими об'єктами і зробити ці знання всеосяжними.

Серед інтерактивних технологій, що використовуються в інтерактивних просторах художніх галерей, найпопулярнішими є поверхові технології, такі як мультисенсорні екрани, цифрові панелі, цифрові столи, відеодисплеї та комп'ютерні дисплеї. Також широко поширені мобільні технології, такі як iPad, планшети і телефони. Водночас віртуальна реальність, пов'язана з мобільними і

поверховими технологіями в інтерактивних просторах художніх галерей скоріше виключення. Серед типових медіатехнологій, що використовуються художніми галереями – аудіоінсталяція та відеопроєктори, а аналогові інтерактивні інструменти використовуються в інтерактивних просторах та практичних виставках як матеріал для занять.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Михальчук В. В. Інтерактивні форм діяльності художньої галереї в Україні в контексті contemporary art. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. 2014. №. 33. С. 272–282.
2. Adams M., Luke J., Moussouri T. Interactivity: Moving Beyond Terminology. Curator: The Museum Journal. 2004. Issue 47 (2). pp. 155–170.
3. Bedno J., Bedno E. Museum Exhibitions: Past Imperfect, Future Tense. Washington: The American Association of Museums, 1999.
4. Falk J.H., Dierking L.D. The museum experience revisited. CA: Left Coast Press,. 2013. 416 p.
5. Jäckel M. Interaktion. Soziologische Anmerkungen zu einem Begriff. Rundfunk und Fernsehen. 1995. Issue 43 (4). pp. 436–476.
6. Saliha N. G., Kadriye T. A. Interactive Spaces in Art Museums: A Landscape of Exhibition Strategies. Šolsko polje. Tendence v muzejskipedagogiki. 2015. № 5–6. pp. 141–155.

АНАЛІЗ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ТЕОРІЙ ХХ СТ.

(О. ШПЕНГЛЕР, А. ТОЙНБІ, М. БЕРДЯЄВ)

Харченко Валерія Андріївна

Магістр

Науковий керівник:

Тарасюк Лариса Сергіївна,

док. філос. наук. професор

кафедри філософії та історії

Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

м. Київ, Україна

Анотація Кожна культура має свій темп розвитку та відведений їй час життя. Культурологічні теорії Шпенглера, Тойнбі і Бердяєва представляють різні підходи до вивчення культури, але всі вони спрямовані на розуміння та пояснення процесів, що відбуваються у суспільстві та впливають на формування культурних цінностей. Кожен з цих вчених намагається пояснити розвиток культури через вплив різних факторів, таких як історія, релігія, мистецтво та філософія. Їх теорії допомагають нам краще зрозуміти природу та еволюцію культури в історичному контексті. Розвиток філософсько-культурологічної думки ХХ століття найбільш інтенсивно відбувався в рамках західної культури, оскільки тут усі явища «кризи» виявилися раніше. Кожна культура, як живий організм, проходить свою еволюцію. Аналіз та осмислення еволюції різних культур дає можливість прогнозування розгортання подій у теперішньому та майбутньому.

Ключові слова: культурологія, філософія, релігія, цивілізація, самосвідомість, культура.

У контексті всіх реалій та культурологічних проблем сучасності, варто згадати, що на початку ХХ століття, людство отримало численну кількість духовних відкриттів, надав численні зразки нового відношення до людини,

світу, пізнання. Конкретно на той період припадає значне піднесення та поява нових видів мистецтва та прийомів художнього відображення реальності.

Така новітня, на той момент, наука, як психологія утримує в собі оновлені концептуальні підходи. Окрім того, досить вагомим є досягнення тодішніх культурологів, філософів та митців в теоретичному осмисленні ходу історії, розвитку цивілізації і культури людства. Станом на початок ХХ століття, серед представників культурологічної сфери, популярною була думка про те, кінець світу не за горами, вірогідний крах гуманізму, а можливість світлого майбутнього взагалі під загрозою. Порушено устої релігійності, моралі. Світова війна 1914 року, початок якої став важливим культурологічним аргументом сучасності, продемонструвала увесь примітивізм, що передбачено вираженням людського мислення, проявила негатив та безперспективність культурного розвитку людського населення.

Як наслідок, відбулася поява численних можливостей для тогочасних мислителів, науковців, а також соціуму, взагалі по-новому подивитися як на окрему людину, так і на розвиток усієї культури та цивілізації в цілому.

Аналізуючі тогочасні теоретико-філософські дослідження в контексті проблематики визначення поняття такого явища, як «культури», доходжу такої точки зору про існування значної кількості підходів щодо визначення та природи поняття «культура». Вважаю, що в першу чергу, найбільш явними та популярними течіями ХХ століття є теорії закордонних культурологічних дослідників О. Шпенглера та А. Тойнбі, психоаналітиків З. Фрейда та Г. Юнга, К. Леві-Стросса, М. Фуко, Й. Хейзінга, Х. Ортега-і-Гассет, Е. Фінк. Додатково, в контексті культурологічних течій «старої бабки Європи», вважаю за належне наголосити, що культурну спадщину та напрямки розвитку культурології, як явища та науки на теренах нашої держави започаткував Григорій Савич Сковорода.

Німецький філософ і теоретик культури, автор твору «Захід Європи» висунув концепцію культури, яка зробила дуже великий вплив на всю історико-культурологічну думку ХХ століття. Перше, що відразу ж впадає в

очі: Шпенглер відмовляється від Гегелівського логіцизму, від прагнення звести весь культурно-історичний процес до однієї стрижневої логіки, яка пронизує всю історію і знаходить своє завершення в якійсь вищій точці. Для Шпенглера немає єдиної світової культури. Він розробляє вчення про множинність культур, рівноцінних за рівнем досягнутої ними зрілості, кожна з яких має власну долю, ідею. Таких завершених культур за Шпенглером вісім:

1. Єгипетська;
2. Індійська;
3. Вавилонська;
4. Магічна (арабсько-візантійська);
5. Китайська;
6. Аполлонівська (греко-римська);
7. Фаустівська (західно-європейська);
8. Культура майя [4, 663 с.].

Однак власна ідея кожної культури, про яку говорить Шпенглер, не аналогічна ідеї в гегелівському її розумінні. Якщо у Гегеля первинною була логіка, то у Шпенглера первинною є позараціональна, несвідома ні до якої логіки душа культури. Логіка, як і мистецтво, наука, політика, завжди вторинні по відношенню до цієї культури. Культура за Шпенглером – це символічно виражена смислова цілісність (система), в якій природно (і різноманітними способами) реалізує себе відповідна душа. Душа кожної культури унікальна і не може бути до кінця виражена раціональними засобами. Завдяки унікальності душі, в кожній культурі є не тільки своє унікальне мистецтво, але і своє неповторне природознавство, політика і навіть природа для кожної з культур унікальна, оскільки природа сприймається людиною через призму культури [5].

Шпенглер говорить, що кожна культура має свій темп розвитку та відведений їй час життя. За цей період кожна культура, подібно живому організмові, проходить декілька стадій: від народження через юність до розквіту і зрілості, а потім до занепаду і смерті. Виходячи з цього Шпенглер створює концепцію одночасності явищ в різних культурах, весь цикл триває

близько тисячоліття, але проходить три однакові етапи: міфо-символічна рання культура; метафізико-релігійна висока культура; пізня цивілізаційна структура. У житті кожної виділяються дві лінії розвитку: висхідна (культура у власному розумінні) та низхідна (цивілізація). Перша характеризується розвитком органічних початків культури, друга – їх утвердження і перетворенням в механістичні, що виражаються в бурхливому розвитку техніки; розростанні міст в мегаполіси; в появі масової, технологічно орієнтованої культури; перетворенні регіональних форм у світові; настання епохи цезаризму. Історія культури починається з варварства примітивної епохи, потім розвивається політична організація, мистецтва, науки і т.д. У класичний період культури наступає їх розквіт, що змінюється окостенінням в епоху декадансу, і, нарешті, культура приходить до нового варварства, коли все стає предметом торгівлі. Кінець або захід культури означає її перехід у фазу цивілізації [4, с. 302].

Звичайно, сказане не означає, що все в концепції Шпенглера правильне. Шпенглер, мабуть, і не прагнув цього, бо для нього головне було теоретично повнокровно висловити болючі проблеми доби, і це йому цілком вдалося. Що стосується теоретичних побудов «Заходу Європи», то вони в ряді випадків вимагають критичного підходу. Наприклад, Шпенглер не пояснює народження нових культур. Справедливо вказуючи на відмінність культур, він доводить справу до постулювання їх повної ізольованості і взаємонеpronикності. З цього приводу німецький культуролог Л. Енглер дотепно зауважує: «Якщо б душі культур були настільки абсолютно відділені один від одного і настільки різні за структурою, як це стверджує Шпенглер, то йому не вдалося б написати свою книгу» [6]. Але сила Шпенглера не тільки в тому, що він запропонував якесь рішення, але і в тому, що він вперше поставив питання, що є відправною точкою будь-яких серйозних сучасних роздумів про людину, культуру, цивілізації.

Вплив О. Шпенглера на культурологію вийшов далеко за межі німецької традиції, причому найбільш видатним дослідником, що підпав під цей вплив, був відомий вчений А. Тойнбі (1889-1975). У своєму знаменитому 12-томному

творі «Дослідження історії» він викладає концепцію локальних культур [3].

У 12-му томі «Досліджень історії» А. Тойнбі перераховує 13 розвинених цивілізацій: західну, православну, ісламську, індійську, античну, сирійську, китайську, цивілізацію інду, егейську, єгипетську, шумеро-аккадську, андську, центральноамериканську. До нашого часу збереглося лише 5 діючих цивілізацій: західна, ісламська, китайська, індійська та православна. Кожна цивілізація проходить у своєму розвитку чотири стадії: виникнення, зростання, надлом і розпад, після чого вона гине, а її місце займає інша цивілізація, тобто перед нами концепція історичної циклічності цивілізацій [3].

В основу цивілізації А. Тойнбі поклав релігійну приналежність, а не етнічні чи мовні особливості. Саме ж розвиток цивілізації обумовлюється імпульсами «Виклик» і «Відповідь». Саме міфологема «Виклик – Відповідь» грає ключову роль в його «картині людських відносин». Дана концепція має два шари історії – «сакральний» і «світський». У «сакральному» шарі кожен «Виклик» є стимулом до здійснення людьми абсолютно вільного вибору між Добром і Злом, який надав їм Бог. У «світському» шарі «Виклик» – проблема, з якою стикається цивілізація на шляху історичного розвитку: погіршення природних умов (похолодання, наступ пустелі, джунглів і пр.) і зміна людського середовища. «Відповідь» на «Виклик» грає рушійну силу в розвитку цивілізації [1].

Критиком психологічного розуміння культури з її уявленнями про «симфонічну особистість» як особистість колективістську, родову був провідний представник київської екзистенціально-гуманістичної філософської школи, що сформувалася на початку ХХ ст. в ідейному кліматі української класичної філософії, Микола Бердяєв (1874– 1948). Він вважав, що «вчення про симфонічну особистість»... означає метафізичне обґрунтування рабства людини... як особистості колективної по відношенню до особистості людської суть лише ілюзії, породження екстеріоризації та об'єктивізації». Людина для Бердяєва і є цілісним світом, мікрокосмосом, що об'єднує в собі всі потенції великого світу – макрокосмосу. Саме в цьому схожість бердяєвського погляду

на людину з філософською позицією Г. С. Сковороди. Людина-індивід, конкретна особистість, а не представник маси в центрі уваги Бердяєва, що, зрештою, як визнає сам філософ, і привело його на позиції екзистенціальної філософії як позиції захисту гуманності та людяності. Істинно реальні, вважає Бердяєв, тільки суб'єкти, вільні духом. За Бердяєвим, особистість не є те, що володіє свободою, вона сама і є Свобода. І якщо на початку своєї творчості Бердяєв схилився певною мірою до Лейбніцівської методології, коли вбачав у кожному духовнім бутті людську субстанцію, то пізніше він доходить висновку, що кожна людська особистість – це не субстанція, а творчий акт, певна протидія необхідності [2, с. 67].

Розвиваючи концепцію ідеалу людини, М. Бердяєв був серйозним критиком доволі поширеного у європейській культурній свідомості початку ХХ ст. психологічного розуміння культури з її уявленнями про «симфонічну особистість», як особистість колективістську, родову. Вчений вважав, що «вчення про симфонічну особистість». означає метафізичне обґрунтування рабства людини... особистості колективні, особистості надособисті по відношенню до особистості людської суть лише ілюзії, породження екстеріоризації та об'єктивізації» .

Людина для Бердяєва і є цілісним світом, мікрокосмосом, що об'єднує в собі всі потенції великого світу – макрокосмосу. Саме в цьому схожість бердяєвського погляду на людину з філософською позицією Г. Сковороди. Людина-індивід, конкретна особистість, а не представник маси у центрі уваги Бердяєва, що, зрештою, як визнає сам філософ, і привело його на позиції екзистенціальної філософії як позиції захисту гуманності та людяності. За Бердяєвим, особистість не є те, що володіє свободою, вона сама і є Свобода. Якщо на початку своєї творчості Бердяєв схилився певною мірою до Лейбніцівської методології, коли вбачав у кожному духовнім бутті людську субстанцію, то пізніше він доходить висновку, що кожна людська особистість – це не субстанція, а творчий акт, певна протидія необхідності. Особливість культурософілофії Бердяєва покладається в іншому розумінні реальності, ніж

у більшості філософських учень. Реальність для нього зовсім нетотожна буттю і ще менш – об'єктивності. Світ суб'єктивний та персоналістичний – це єдино істинний, справжній світ. Оскільки істинний світ – це внутрішній світ людини, її існування, то й пізнання світу, на думку Бердяєва, починатиметься з пізнання людиною самої себе: «Пізнай самого себе і через це пізнаєш світ» .

Особистість для мислителя не є готовою реальністю, особа творить сама себе, творить навіть тоді, коли пізнає себе. Звідси таке важливе місце у філософії Бердяєва займає творчість. Бердяєв розуміє останню не в значенні культурної творчості, а як натхнення, емоційний вибух, що підноситься над життям і прагне до трансцендентного. Бердяєв так описує власне відчуття свободи: «Все моє життя я був бунтарем. Несправедливість, насильство над гідністю та свободою людини викликає в мене гнівний протест. ... У різні періоди мого життя я критикував різного роду ідеї та думки. Але зараз я гостро усвідомлюю, що, по суті, співчуваю всім великим бунтарям історії. Мій бунт є бунт духу та бунт особистості, а не плоті і не колективу. Дух є свобода і свобода є дух. Тема про бунтарство є продовженням теми про свободу. В бунтарстві є пристрасть до свободи. Всі люди повинні бути бунтарями, тобто припинити терпіти рабство» .

Та частина філософського вчення про свободу, яка підносить Бердяєва до рівня світової філософської думки, є органічним продовженням екзистенціальної «філософії серця», що з часів Київської Русі започаткована в Україні та логічно обґрунтована в системах Г. Сковороди та П. Юркевича і яка орієнтована на суб'єктність у гносеологічній проблематиці. Адже «макросвіт» визначає бачення «мікросвіту». І це наступним чином звучить у Бердяєва: «Самосвідомість людини як істоти творчої є вихідною ... Самосвідомість людини як творця не є результат якогось вчення про людину, воно передує всякій науці і всякій філософії, воно до, а не після всякої гносеології. Творчий акт людини здійснюється у тому плані буття, на який не поширюється компетенція науки, а тому не має до нього стосунку і гносеологія науки. Гносеологічно виправдати чи гносеологічно відкинути самосвідомість людини

як творця – однаково неможливе та неприйнятне» .

Висновки. Таким чином, культурологічні теорії Шпенглера, Тойнбі і Бердяєва відображають різний підхід до вивчення культури, проте всі вони спрямовані на розуміння та пояснення процесів, що відбуваються у суспільстві та впливають на формування культурних цінностей. Кожен з цих вчених намагається пояснити розвиток культури через вплив різних факторів, таких як історія, релігія, мистецтво та філософія. Їх теорії допомагають нам краще зрозуміти природу та еволюцію культури в історичному контексті. У цих теоріях відображається різний підхід до вивчення культури. Шпенглер розглядає культуру як органічний процес, Тойнбі – як складний взаємозв'язок цивілізацій, а Бердяєв – як вираз духовного життя суспільства. Кожен з них намагається пояснити розвиток культури через вплив різних факторів, таких як історія, релігія, мистецтво та філософія. Їх теорії спрямовані на розуміння та пояснення процесів, що відбуваються у суспільстві та впливають на формування культурних цінностей.

Шпенглер передбачав, що західна культура переживає свій захід і буде заміщена іншими культурними типами. Тойнбі вважав, що культура може подолати випробування і виклики, які їй ставляться, і вижити завдяки діяльності еліти. Бердяєв підкреслював духовний характер культури і її зв'язок з творчістю людини, проте не робив конкретних прогнозів щодо майбутнього. Але ці теорії надали певний контекст для розуміння розвитку культури та її можливого майбутнього. Під час проведення дослідження, я дійшла висновку, що розвиток культурофілософської думки ХХ століття найбільш інтенсивно відбувався в рамках західної культури, оскільки тут усі явища «кризи» виявилися раніше і глибше.

Крім того, історично сформовані традиції філософського мислення стали передумовою нового етапу в розвитку філософії культури, її різних напрямів і шкіл. Аналіз культурологічних теорій культури дає змогу прогнозування подій в теперішньому часі та на майбутнє . В цілому, прогнозування подій є складним процесом, оскільки культурні явища дуже складні й непередбачувані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. О. Зеленська ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ХХ СТОЛІТТЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У КУРСАНТІВ ВНЗ МВС УКРАЇНИ, інтернет – джерело: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Mir_2012_11_12.pdf;
2. Овчарук О. В. Особистість у просторі культури: навчальний посібник. Київ : НАКККіМ, 2019. 136 с.;
3. Тойнбі А. Дж. Цивілізація перед судом історії: Збірка / Е.Б. Рашковский (сост.). М.: Прогрес, Культура, 1996. 480 с.;
4. Шпенглер О. Захід Європи: Нариси морфології світової історії / О. Шпенглер. М.: Думка, 1998. Т. 1: Гештальд та дійсність;
5. Oksana Larema, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Conversational English, Department Member, Культурологія у філософії 20 ст. 20 с;
6. Основні концепції культурології: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-2738.html>.

**МАСКОТЕРАПІЯ У ПРАКТИЦІ АРТ-ТЕРАПЕВТІВ США ЯК
НЕІНВАЗИВНА КРЕАТИВНА ФОРМА КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ**

Юрова Тетяна Миколаївна,
кандидат мистецтвознавства, викладач ВНЗ
Національна академія сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
м. Львів, Україна

Вступ / Introductions. Досвід бойових дій щодо відсічі російської агресії показав, що на всіх етапах лікувально-реабілітаційної діяльності слід проводити не тільки психологічну корекцію та адаптацію військовослужбовців з БПТ, а й соціально-культурологічне забезпечення їх відновлення та інклюзії в соціум.

У цьому процесі важлива роль має бути відведена вивченню та поширенню практичних досягнень американських арт-терапевтів та культурологів у використанні неінвазивних креативних форм реабілітації військовослужбовців, таких, як маскотерапія, яка міцно утвердилася на практиці реабілітологів США та дає стабільні позитивні результати у боротьбі з наслідками бойових психотравм та ПТСР.

Ключові слова: БПТ (бойова психічна травма), ЧМТ (черепно-мозкова травма), ПТСР (посттравматичний стресовий розлад), російсько-українська війна, учасники бойових дій, культурологічне забезпечення, психологічна реабілітація, арт-терапія, маскотерапія.

Мета роботи / Aim. Розглянути і проаналізувати досвід американських арт-терапевтів та культурологів у застосуванні такої інноваційної форми роботи, як маскотерапія у практиці нейрореабілітації, що може сприяти підвищенню її ефективності.

Матеріали та методи / Materials and methods. Серед методів

дослідження – моніторинг, метод якісного аналізу, порівняльний та ідеографічний методи, які вимагають, щоб усі напрямки, форми та методи культурологічної роботи із забезпечення реабілітації постраждалих з ЧМТ, БПТ та ПТСР, досліджувалися у динаміці.

Результати та обговорення / Results and discussion. Дослідженню такої форми арт-терапії, як виготовлення та використання масок у психосоціалній підтримці та реабілітації учасників бойових дій з ПТСР та з нейротравмами присвячені роботи Р. Г. Ланде, В. Тарплі, Дж. Л. Френсіса та Р. Баучера [8], П. Сарджента, Дж. Кемпбелла, К. Е. Ріхтера, Р. Н. Маклея, Р. Л. Коффмана [9], А. Копитіна та А. Лебедева [7] та інших. В. П. Хайнс та М. Ізінг провели і описали свої дослідження зі створення через маску травматичного образу, який допомагає вивести з підсвідомості на поверхню джерела психологічної патології і полегшити кошмари, що повторюються [6]. Серйозні дослідження щодо візуальних зображень у масках посттравматичного стресового розладу та черепно-мозкової травми військовослужбовців зробили американські арт-терапевти М. С. Вокер, Г. Каймал, А. М. Л. Гонзага, А. Майєрс-Коффман, Т. Дж. ДеГраба, які вивчали проблему двоїстості (сегментності) при зображенні у масках життя: до / після поранення; на військовій службі / після звільнення з армії; у мирний час / у воєнний час [10].

У період російсько-української війни доцент КНУ ім. Т. Шевченка К.О. Кравченко адаптував методикау «Метафоричних асоціативних карт», що раніше розробили українські вчені О. Бліов, Н. Дмитрієва, М. Буравцова, М. Фабрічева, для реабілітації травмованих учасників бойових дій, поєднавши її із терапією масками [1, 2].

Маскотерапія – це метод арт-терапії, що базується на методиці виведення за допомогою маски внутрішніх переживань, фобій, нав'язливих страхів, негативних глибинних станів, психічних деформацій особистості на поверхню для корекції, зняття чи видалення.

Залежно від поставлених реабілітаційних завдань можна виділити різні функціональні напрямки в терапії масками:

1). Маски, які допомагають у діагностиці психологічного стану потерпілого та призначені для лікування та реабілітації.

2). Маски, призначені для контролю динаміки лікувально-відновного процесу та його корекції.

3). Маски, що надають допомогу в адаптації пацієнта, інклюзії у суспільство, формуванні соціальної статусності та отриманні позитивного психологічного ресурсу.

Багатий досвід у терапії масками щодо реабілітації військовослужбовців з нейротравмами, БПТ та ПТСР накопичений у американських арт-терапевтів та культурологів.

У Національному Центрі National Intrepid Center of Excellence (NICoE), в Бетесді, штат Меріленд дипломований арт-терапевт Меліса Вокер (Рис. 1) розробила та при підтримці керівництва впровадила унікальну «Чотиритижневу програму зцілюючих мистецтв», яка призначена для реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій, що перенесли ЧМТ та інші психологічні патології, включаючи ПТСР.

У ході реалізації цієї програми пацієнти поринають у творче цілюще середовище. Велика увага при цьому приділяється організаційним питанням та забезпеченню достатньо високого рівня комфорту пацієнтам, яким дозволяється проходити курс разом із членами сімей. Їм надається житло на території кампуса, щоб максимально використовувати соціально-психологічний та родинний фактор для занурення постраждалих у терапевтичне середовище. Із новоприбулих учасників формуються невеликі групи з 5–6 осіб і вже в перший день з ними проводяться організаційні збори, де керівництво клініки ознайомлює пацієнтів з правилами перебування та стандартизованою курсовою програмою лікувально-оздоровчих заходів, що представляє собою діагностику, аналіз, оцінку, лікування та реабілітацію та складається з 17-ти традиційних та інтегративних дисциплін.

Рис. 1 . Арт-терапевт NEA Меліса Вокер та маски війни, що виконані її підопічними ветеранами Іраку і Афганістану [3, 5].

До стандартної лікувально-реабілітаційної програми входять психотерапія та інтегративні методи лікування, такі як креативна терапія, включаючи малюнкову арт-терапію, терапію масками, музичну та танцювально-рухову терапію. Інші інтегративні методи, такі як медитація, йога, акупунктура, каніс-терапія (за допомогою собак), керовані образи, тай-чі, техніки релаксаційного дихання, «математика серця» тощо доступні поза програмами на запит пацієнтів. На зборах також представляється персонал лікувально-реабілітаційної команди, до якої входять нейропсихолог, терапевт, невролог, психіатр, арт-терапевт та медична сестра. Графік щоденних (за винятком суботи та неділі) занять індивідуально адаптований і становить загалом 104 години впродовж місяця.

Методика проведення сеансів маско-терпії передбачає проведення групового та індивідуальних занять. Груповий сеанс арт-терапевт організовується та проводиться у спеціально обладнаній студії. Головні завдання цього сеансу:

- забезпечити комфортні умови для творчої роботи, які мають сприяти відображенню у художньому зображенні масок пережитого досвіду, особистих стресових станів та психічних патологій;

- створити відповідну психологічну атмосферу для забезпечення самовираження комбатантів у доброзичливому та безпечному середовищі;
- сприяти формуванню та зміцненню групової згуртованості, взаємної підтримки та товариських відносин.

У матеріальне забезпечення сеансів входять наступні художні принадлежности: білі маски – основи, глина, фарби, пензлі, клей, папір, матеріали для колажів тощо. Інструкція також передбачає використання додаткових матеріалів, які дозволено приносити пацієнтам для більш повного творчого втілення в художній образ своїх уявлень та матеріального відтворення у масці внутрішніх душевних станів. Як правило, більшість учасників встигають виготовити маски під час 2-х годинного групового заняття. У той же час, деяким потрібен час для завершення роботи, який надається на індивідуальних сеансах маскотерапії.

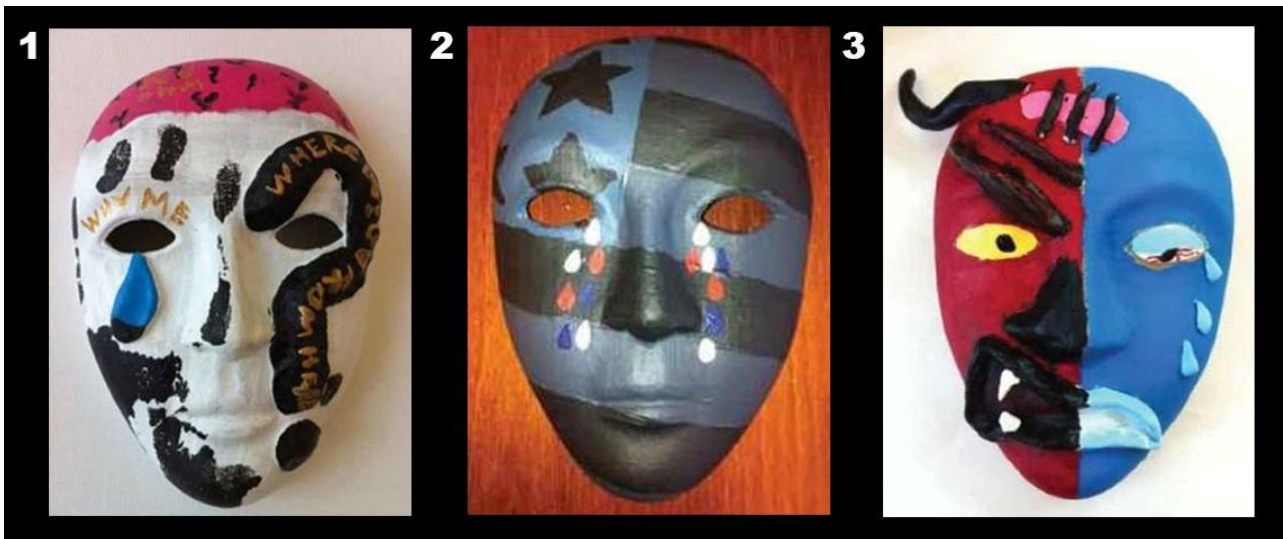
У рамках реабілітаційного арт-терапевтичного процесу постраждалим пропонується висловити свої почуття та переживання у творчості, зобразивши їх у формі маски, створеної ними самими. Робота з масками веде до виявлення деструктивних ролей постраждалих, розуміння і прийняття себе в тому вигляді, який іноді ретельно ховається, усвідомлення своїх справжніх потреб, створення нових поведінкових стратегій. У виявленні цих почуттів арт-терапевти бачать ключ до вирішення проблеми реабілітації.

Справа в тому, що при виборі зображень внутрішніх переживань, які ветерани переносять на свої маски, багато хто з них неодноразово повторює одні й ті ж теми та образи, серед яких смерть (часто представлена черепами), неможливість виразити себе (зав'язані, зшиті або замкнені роти), фізичний біль (рани обличчя і шрами) і патріотичні почуття (американські прапори) [5],

Аналізуючи результати сеансів маскотерапії, американські фахівці також зафіксували те, що велика кількість пацієнтів відчувала внутрішнє розділене чи двоїсте самовідчуття, що виявлялося у візуальному розділенні масок на два сегменти: війна – мир, минуле життя – сучасна реальність, здоров'я - інвалідність, солдат – цивільний, герой – жебрак.

Це стало важливим характеристичним фактором, який розкривав проблему внутрішнього стану особистості пацієнта: чи перебуває він у гармонії та злагоді з собою чи у конфлікті та протистоянні. Така двоїстість знаходила візуальний вираз у масках, які кольором або технікою виконання буквально ділилися навпіл, являючи собою дві антагоністичні половини: гнів та байдужість, патріотизм та розчарування, оптимізм та розгубленість тощо (Рис. 2).

Рис. 2. Трансформація внутрішніх проблем та станів у портретне мистецтво масок обличчя [10]. 1. Страждання, невизначеність та невпевненість у майбутньому. 2. Страждання від отриманих травм та поранень та розчарування у своїй патріотичній місії. 3. Внутрішній конфлікт особистості: часті спалахи гніву та сильні туга і смюток.

Подібна інформативність маски-портрета дозволяла більш точно здійснювати діагностику, визначати напрями лікування та реабілітації, вносити корекцію у весь відновлювально-адаптаційний процес. Методологічне значення подібної форми арт-терапії в тому, що, маски, які виготовляються воїнами армії США в NISoE, виконують унікальну методично-реабілітаційну роль, метафорично виражаючи внутрішні стани та переживання пацієнтів і надаючи їм не лише психологічну підтримку, а й реальну допомогу реабілітологам.

Усі зображення творів фотографуються, кодуються відповідно до

розробленої методики, робляться описи процесу виготовлення масок та стану кожного пацієнта у цей період, проводяться клінічні аналітичні висновки, які включаються до медичних записів та передаються для ознайомлення членам лікувально-реабілітаційної команди [10].

Виготовлення масок є в Центрі усталеною терапевтичною практикою, яка сприяє висловленню ветеранами своїх найглибших емоцій і переживань, допомагаючи їм та їхнім близьким зцілитися. Багато пацієнтів, пройшовши програму NICOE і створивши маску, що відображає те, що їх переслідувало, починають одужувати: внутрішні психологічні проблеми, витягнуті назвні, перестають переслідувати своїми нав'язливими фобіями і кошмарами [4].

Маскотерапія активно використовується в багатьох реабілітаційних центрах США і скрізь дає хороші лікувально-реабілітаційні результати. Арт-терапевт Кароліна Александер у своїй книзі «Behind the Mask Revealing the Trauma of War» [3] зібрала історії, свідчення, фотографії та відгуки учасників бойових дій із нейротравмами, які пройшли курси терапії масками у Walter Reed Medical Center in Bethesda (Рис. 3)

Рис. 3. Маски в арт-терапії [3]. 1. Обкладинка книги «За маскою, що розкриває травму війни» (авторка Керолін Александер). 2. Морський піхотинець Кріс Макнайр, який отримав нейротравму та поранення у боях в Афганістані (2012) та маска, що виготовлена ним у процесі арт-терапевтичного лікування у NEA.

Аналіз цих результатів показав, що крім того, що маскотерапія є інструментом психологічної реабілітації, вона позитивно впливає на вербальне самовираження, сприяє прокладанню шляху до інтеграції спогадів, відновленню мовної функції, розвитку зв'язної розповіді, допомагає покращити концентрацію уваги, пам'ять та організацію у пацієнтів, полегшити кошмари, що повторюються, а окремих випадках – ліквідувати їх, зменшити збудження, реактивувати позитивні емоції, підвищити само ефективність та психологічну самооцінку комбатантів з БПТ і ПТСР [10].

Висновки. / Conclusions. Досвід американських арт-терапевтів щодо використання маскотерапії в реабілітації учасників бойових дій з нейротравмами, БПТ та ПТСР переконує, що вона дає позитивний ефект і сприяє зменшенню, а в окремих випадках і зняттю посттравматичних психологічних та психічних патологій, таких як порушення сну, нічні кошмари, раптові напади паніки та страху, очікування неприємностей та проблем, провина перед загиблими побратимами, неадекватні вчинки у суспільстві тощо. Найбільший сумарний ефект такі сеанси дають у комплексному поєднанні з іншими неінвазивними формами лікувальними та інтеграційними методами реабілітації. Подібна практика використання даного креативного виду портретного мистецтва заслуговує на увагу, вивчення та впровадження в інструментарій методів реабілітації українських військовослужбовців, що отримали ЧМТ та бойові психотравми в ході російсько-української війни.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кравченко К.О. Маскотерапія. В пошуках лиця. – К.: «Литагент Ридеро». – 2018. – 180 с.
2. Кравченко К.О. Обґрунтування створення метафізичних асоціативних карт «Маска» для роботи з учасниками бойових дій // Журнал сучасної психології. – 2022. – №3. – С. 71–79.
3. Alexander C. Behind the Mask Revealing the Trauma of War. URL: <https://www.nationalgeographic.com/healing-soldiers/index.html> (дата звернення

10.11.2023).

4. Art Therapy Takes New Form of Healing for Military Service Members. URL: <https://www.dvidshub.net/news/209395/art-therapy-takes-new-form-healing-military-service-members#> (дата звернення 10.11.2023).

5. Gallery: How these powerful masks are helping combat veterans heal. URL: <https://ideas.ted.com/gallery-how-these-powerful-masks-are-helping-combat-veterans-heal/> (дата звернення 10.11.2023).

6. Hines-Martin V.P., Ising M. The use of art therapy with post-traumatic stress disordered veteran clients. *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services*. 1993; 31(9): 29–36. [PubMed] [Google Scholar] (дата звернення 10.11.2023).

7. Копытин А., Лебедев А. Humor, self-attitude, emotions, and cognitions in group art therapy with war veterans. *Art therapy: Journal of the American Art Therapy Association*. 2013; 30(1):20–29. doi: 10.1080/07421656.2013.757758. [CrossRef] [Google Scholar] (дата звернення 10.10.2023).

8. Lande R.G, Tarpley V, Francis J.L, Boucher R. Combat trauma art therapy scale. *The Arts in Psychotherapy*. 2010; 37(1): 42–45. [Google Scholar] (дата звернення 10.11.2023).

9. Sargent P., Campbell J., Richter K.E., McLay R.N., Koffman R.L. Integrative medical practices for combat-related posttraumatic stress disorder. *Psychiatric Annals*. 2013; 43:181–187. doi: 10.3928/00485713-20130403-10. [CrossRef] [Google Scholar] (дата звернення 10.10.2023).

10. Walker M.S., Kaimal G., Gonzaga A.M.L., Myers-Coffman K.A. & DeGraba T.J. Active-duty military service members' visual representations of PTSD and TBI in masks. *Int J Qual Stud Health Well-being*. 2017; 12(1): 1267317. Published online 2017 Jan 12. doi: 10.1080/17482631.2016.1267317 PMID: PMC5328376 URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5328376/> (дата звернення 10.11.2023).

LITERATURE

ЖАНР АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ІСТОРІЇ В ПРОЗІ ОЛЕКСАНДРА ІРВАНЦЯ: СПЕЦИФІКА РЕКОНСТРУЮВАННЯ «ТОЧКИ БІФУРКАЦІЇ» (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «РІВНЕ / РОВНО (СТІНА)» ТА ПОВІСТІ «ОЧАМИМРЯ»)

Бондар Валерія Русланівна,
магістр
Дніпровський національний університет
імені Олеся гончара
м. Дніпро, Україна

У статті йдеться про особливості художнього реконструювання біфуркаційної події в альтернативноісторичній прозі Олександра Ірванця (роман «Рівне / Ровно (стіна)», повість «Очамимря»). Специфіка авторської інтерпретації цього жанрового параметра полягає в перенесенні «точки біфуркації» у план вигаданих подій альтісторичного сюжету й у наданні їй фіктивного характеру, тоді як реальна біфуркаційна подія / події, наслідком якої / яких стає альтернативна антиутопічна дійсність, залишається поза текстом.

Ключові слова: жанр, альтернативна історія, «точка біфуркації», проза Олександра Ірванця, постмодернізм.

Олександр Ірванець – знаний в Україні майстер жанру альтернативної історії. Письменник звертався до цього жанру в романі «Рівне/Ровно (Стіна)» (2001), повісті «Очамимря» (2003), драматургійних творах «Recording» (2001), «П'єса про зраду для однієї актриси» (2005). У виданому в 2017 році романі О. Ірванця «Харків 1938» змодельована альтернативна історія України 1930-х років, запропоновано можливий сценарій розвитку незалежної української

держави за умови збереження української влади й незалежності в результаті визвольних змагань 1917-1920 років. Однак художня інтерпретація у творах письменника жанрових рис альтернативної історії, зокрема й визначення «точки біфуркації», переломного моменту, від якого розгортається альтернативний сценарій історичних подій, модифікується відповідно до тематики, специфіки сюжету та художніх завдань. Інтерес до історії та шляхів її художнього рефлексування загострюється тепер внаслідок переломного етапу в бутті нашої нації, відчуття вітчизняною творчою елітою важливості того історичного етапу, у якому ми наразі перебуваємо. Тож **актуальність** статі підкреслена необхідністю поглибити знання про жанрову специфіку альтернативної історії, конкретно – про особливості творчого реконструювання «біфуркаційної точки», у прозі Олександра Ірванця, зокрема романі «Рівне / Ровно (Стіна)» та повісті «Очамимря», з огляду на важливість художнього досвіду письменника для поглиблення теоретичних аспектів національної версії цього жанру постмодерністської літератури. **Мета статті** – вивчення особливостей художнього реконструювання біфуркаційної точки в романі «Рівне / Ровно (Стіна)» та повісті «Очамимря» Олександра Ірванця. **Завдання** нашої студії такі: охарактеризувати жанровий параметр «точки біфуркації», важливий для альтернативної історії; визначити особливості художнього реконструювання «точки біфуркації» в трьох прозових текстах письменника у зв'язку з їхньою ідейно-стильовою специфікою.

Необхідність появи альтернативної історії дослідники обґрунтовують майже однаково. На думку З. Шевчук, поява та раптова популярність альтернативно-історичних творів в українській літературі оприявнюють потребу усвідомити втрачені історичні можливості та загалом їх наявність, відчуття потенціал нації, а також уникнути тієї небезпеки, яка ще можлива [7, с. 167]. Власне, в українському варіанті альтернативної історії актуалізоване питання патріотизму та трагічності вітчизняної історії, що осмислюється в художньому тексті за допомогою історіософських роздумів і автокоментарів, де визначається позиція письменника стосовно своєї творчості (зокрема на

альтернативну тематику). Це співвіднесення є ваговою частиною постмодерної художньої практики, але важливо, що в українській прозі воно активно презентоване саме в альтернативних текстах. Отже, завданнями альтернативної історії є: аналіз варіантів історичного розвитку народів, країн, людства; аналіз впливу історичного випадку на історію; аналіз взаємовпливу історичних фактів та персоналій на історію.

Щодо самостійності й самодостатності жанру альтернативної історії погляди дослідників не збігаються: непоодинокі альтернативну історію вважають елементом фантастичного чи історичного жанру. Водночас наводяться аргументи й щодо жанрової повноцінності альтернативної історії. На нашу думку, цей жанр не можна уналежнювати лише до фантастичної літератури, оскільки вигаданий елемент в альтернативній історії має другорядне значення порівняно з прагненням переосмислити минуле, що властиво саме історичній літературі. Однак альтісторія не є також цілком історичним жанром, позаяк акцентує увагу не на реальних історичних подіях, а на їх «іншому» варіанті. Жанровим маркером, що відрізняє альтернативну історію і від історичних, і від фантастичних творів, є «точка біфуркації» - переломний момент історії, зміна якого приводить до нових варіантів розвитку [4]. Якщо до біфуркаційного моменту сюжетна лінія збігається з реальною історією (як це притаманне історичній прозі), то після нього мають місце вигадані, хоча й вірогідні, події (що може характеризувати й окремі різновиди фантастики). Ця «постбіфуркаційна» сюжетна лінія формує альтісторичний сценарій. З огляду на первинність і важливість чи то «точки біфуркації», чи то подальшого сценарію подій виокремлюють два методи створення альтернативних історій: біфуркаційний метод – «пошук можливих сценаріїв розвитку історії на основі винайденої зміненої події», і сценарний метод – «пошук точки біфуркації під вибудований варіант сценарію» [4].

Обидва ці методи використовує Олександр Ірванець у своїх творах: біфуркаційний метод виразно застосований у романі «Харків 1938», а сценарний – у раніших текстах, романі «Рівне / Ровно (Стіна)» та повісті

«Очамимря». Розглянемо їх детальніше. У сюжеті роману «Рівне / Ровно (Стіна)» моделюється альтернативна історія України, розподіленої стіною на східну частину, СРУ (Соціалістична Республіка Україна), підконтрольну тоталітарній державній структурі, за всіма ознаками схожій на СРСР, та на західну частину, ЗУР (Західноукраїнська Республіка), що перебуває під захистом ООН та культурно, економічно інтегрована в європейський простір. Стіна проходить через місто Рівне, назву якого в східній частині русифіковано й подано як «Ровно».

У сюжеті роману більшої ваги набуває альтернативний факт, аніж альтернативний історичний сценарій, бо всі зображені події стосуються приватного життя героя, Шлойми Васильовича Ецірвана, його близьких та знайомих. Тож якщо й говорити про моделювання історії в цьому творі, то це передусім історія приватна, але в сучасній історичній науці персональний фактаж значить для реконструювання минулого не менше, ніж історія суспільства чи держави. Альтернативний сценарій історії України подано дуже лаконічно, у вигляді (псевдо)історичної інформації з «Короткого довідника з економічної географії Соціалістичної Республіки України» 2002 року (тоді, зрозуміло, в реальності існувала незалежна Україна): «При піддержці та потуранні реакційних сил ЗУР і ряду держав Європи західна частина міста насильницьким шляхом відторгнута зі складу СРУ і являє собою окреме політичне утворення під юрисдикцією ООН. Населення Західного сектора Ровно – 150 тис. чол. на вересень 2001 р. Економіці Західного сектора Ровно притаманні всі хиби та недоліки капіталістичної системи господарювання: високе безробіття, інфляція, корупція. Грошова одиниця Західного сектора Ровно – гривня ЗУР. <...>» [6, с. 7]. Підкреслені в цій «довідці» дати – 2001 рік збору статистичних даних та 2002 рік видання Довідника – не випадкові, бо для автора в момент написання творів вони були майбутнім. Тобто його бачення можливого майбутнього України, розділеної між двома «світами» - демократичним європейським і тоталітарним російським чи радянським, було менш оптимістичним, ніж дійсність, водночас схильність

Ірванця до антиутопії дозволяє і такий підхід до моделювання подій вважати «пророцтвом»-застереженням про можливий наступ тоталітарного сусіди (минулого року це застереження, на жаль, справдилося) [3, с. 194].

Альтісторичний фактаж у романі Ірванця стосується обставин життя героя як в Рівно (ЗУР), так і в Ровно (СРУ). В описах помешкання героя, Шлойми Васильовича Ецірвана, у Рівно, вулиць цієї частини міста, приміщення театру, спілкування в колегами подано деталі побуту, творчої кар'єри, кола спілкування, а також облаштування міста та міських вулиць як такі, що відповідають західним цінностям, стандартам та рівню культури. На час написання роману ці деталі не були реальністю українських міст, зокрема й Рівного. На щастя, сьогодні більшість з них уже наявна. Деталі перебування головного героя на території СРУ, його спілкування з силовими органами, в образі яких угадується КДБ, та іншим контингентом Ровного – зі сфери не фантастики, а колишньої (на час написання роману – недавньої) дійсності, що, знов-таки на щастя, залишилася в минулому. Авторіві йшлося зобразити світ в умовному модусі «що було б, якби» незалежної та соборної України не існувало, натомість тоталітарна росія активізувала свої імперські зазіхання й пішла в наступ на західні регіони нашої держави, що ще не були під її впливом.

Під цей альтісторичний сценарій і реконструювалася автором «точка біфуркації»: «Саме цілком випадковій інспекційній поїзді спостерігачів НАТО на Тучинський військовий полігон, котра співпала з наступом українсько-російського альянсу зі сходу й завдячувало Західне Рівне своїм існуванням. Налякані європейські офіцери встигли на своїх джипах дістатись до обласного центру, і з офіцерського містечка вже за мостом через Устю зв'язатися зі своїм керівництвом у Брюсселі. <...> Чотири терміново вислані військово-транспортні пузаті «Боїнги», переповнені вояками в камуфляжі, за півтори години після вильоту важко приземлялися один за одними на бетонці Рівненського аеропорту, який, за щасливим збігом обставин також знаходився у західній (точніше – південно-західній) частині міста, обіч від Дубенського шосе. Війська щойно утвореної СРУ, увійшовши до міста, зупинились у його

центрі, спостерігши антени рацій бельгійських і французьких десантників за акуратно вкладеними лантухами з піском по той бік площі Незалежності. А за кілька місяців Рівне перетнула Стіна» [6, с. 18]. Змодельована біфуркаційна подія не датована. Читачеві не відомо, скільки минуло часу від випадкового зіткнення сил НАТО та «російсько-українського альянсу» (українськи сили, ймовірно, мали, за задумом автора, належати до зросійщених регіонів Центру та Сходу України). Це трапилося раптово, улітку, як згадує герой, думається за кілька років до подій, висвітлених у сюжеті. Самі ці події синхронні часу, у якому живе автор (скажімо, алюзія на літературну премію «Коронація слова», яка веде свою історію від кінця 1990-х років, свідчить про синхронність часу життя головного героя Ецірвана та автора твору Олександра Ірванця).

За подібним типом реконструюється біфуркаційна подія й у повісті «Очамимря», у якій зображується постядерний Київ, що в тотальній цивілізаційній деградації повернувся нібито до «початку часів», до витоків своєї історії. Постмодерністська гра з минулим і майбутнім, коли останнє означає не прогрес, а навпаки регрес до давноминулого, зумовлює ефект зворотного руху часу або навіть ефект «безчасся», відсутності, умовності часу як такого. Очевидною «точкою біфуркації» для такого постапокаліптичного альтісторичного сценарію мали би бути події, що привели б до факту ядерного вибуху в Києві – про цей факт (у пам'яті здитинілих мешканців Граду ця подія закріпилася як Спалах) неодноразово опосередковано згадує наратор, як і про окремі його наслідки, як-от адаптація груп містян до життя в підземеллях метрополітену («мудрополітенівці»).

В обох творах Ірванця реконструкція «точки біфуркації», від якої узалежнено події альтісторичного сценарію та альтісторичний фактаж, має свою особливість – біфуркаційна «переломна» подія не належить до реальності, тобто вона не змінює хід історії, а сама є наслідком зміни. У повісті «Очамимря» не названо конкретної події / подій, які б призвели до ядерної катастрофи. Так само відсутній найменший натяк на події, унаслідок яких сталося розділення України в романі «Рівне / Ровно...». Можна сказати, що в

повіді «Очамимря», як і в романі «Рівне / Ровно...» поштовхом для розгортання альтісторичного сценарію є фіктивна «точка біфуркації» – ядерний вибух у Києві та наступ на західні землі України російського тоталітарного режиму відповідно. Фіктивність такої «точки біфуркації» очевидна, бо цих подій (на момент написання творів) не було. Справжня біфуркаційна подія, яка за законами жанру має належати реальній історії, в обох творах залишена «за кадром», у сюжеті не фігурує, часові межі її не конкретизовані. У результаті такої модифікації Ірванцем такого жанрового параметру альтернативної історії, як «точка біфуркації», остання переходить у план вигадки, умовності, альтернативності. Зазвичай цей альтернативний варіант майбутнього антиутопічний, слугує певним застереженням для сучасних українців. Як це і властиво постмодерністській поетиці, значна участь у аналітичному реконструюванні цих «біфуркаційних» подій, а швидше – суспільно-політичної ситуації належить читачеві, що підсилює ефект застереження.

Отже, специфіка художнього реконструювання в прозі Олександра Ірванця «точки біфуркації» як необхідного жанрового параметра альтернативної історії полягає у винесенні її з поля реальності в поле вірогідного вимислу, відтак наданні біфуркаційній події фіктивного характеру. Реальна подія чи ситуація, яка могла б спричинити негативні зміни в українській історії, в обох проаналізованих творах письменника залишається не проясненою, її усвідомлення залишено читачеві як елемент постмодерністської гри.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Аністратенко А. Розкішна інтелектуальна забава, або Жанр «альтернативної історії» у нас і в них. *Дніпро*, 2012, 10, 134-136.
2. Біла А. Альтернативна історія: хвороби жанру. *Книжник-Review*: Про всі книжки і всіх письменників. 2007, 6, 20-21.
3. Волощенко Є. Актуальність ідей роману Олександра Ірванця «Рівне / Ровно (стіна): нібито роман». *Література, опалена війною: (кон)тексти, їхня*

рецепція та інтерпретація. Матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 105 річниці від дня народження Олесь Гончара (12 квітня 2023 року, м. Дніпро) / Ред. кол. Н.П. Олійник (голова). Київ: ВЦ Просвіта, 2023. Вип.1. 194-197с.

4. Желіба О. В. Альтернативна історія. *Велика українська енциклопедія.* URL: [https://vue.gov.ua/Альтернативна історія](https://vue.gov.ua/Альтернативна_історія) (дата звернення: 17.10.2023).

5. Євченко О. В. Класична антиутопія і роман О. Ірванця «Рівне / Ровно / Стіна. Нібито роман». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.* 2005. Вип. 24. С. 277-281.

6. Ірванець О. Рівне / Ровно (стіна). Нібито роман. Львів, 2002. 192 с.

7. Шевчук З. *Засоби моделювання історії в постмодерній українській прозі:* дис. канд. філол. наук: 10.01.06/ Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут філології. К., 2006. 199 с.

POLITICAL SCIENCES

УДК 325.36;325.8

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ В ХХ СТ.: ГЛОБАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА РІЗНІ МОДЕЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ

Пефтиц Віра Миколаївна

студентка бакалаврата,

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, Харків, 61022

Анотація. У середині ХХ ст. у більшості колоній відбуваються революційні процеси деколонізації, тобто «викриття та демонтаж колонізаторської влади в усіх її формах і виявах» [1], завдяки яким повністю змінилася геополітична карта світу й почали функціонувати нові правила гри міжнародного впорядкування. Деколонізація включала руйнацію «прихованих аспектів і елементів тих інституційних і культурних сил, які підтримували колонізаторську владу і які залишаються навіть після досягнення політичної незалежності» [1]. Безпрецедентність трансформацій набуває більшої переконливості при врахуванні статистичних даних: на початку ХХ ст. близько 800 млн людей (трохи більше чверті населення земної кулі) мешкали під колоніальним управлінням, а вже у другій половині ХХ ст. цей показник упав до 3 млн. **Актуальність** тематики колоніалізму в цілому та деколонізації зокрема зростає у сучасній світовій науці у зв'язку із тривалим занепадом нації держави в епоху глобалізації. **Мета** даної роботи полягає у детальному розгляді передумов деколонізації, а також ретельному вивченню її основних моделей за найпоширенішим класифікаційним підходом.

Ключові слова: деколонізація, колоніальні імперії, залежні території, внутрішні й зовнішні чинники, моделі деколонізації.

Сучасні науковці розглядають деколонізацію як один із найдраматичніших процесів у світовій історії: «зникнення імперії як політичної форми та кінець расової ієрархії як загально визнаної політичної ідеології та структурного принципу світового порядку» [1]. Е. Саїд наголошує на тому, що деколонізація реалізувалася в ході складної боротьби «за різні політичні долі, різні історії й географії» та втілювалася в «страйках, маршах, озброєних нападах, помсті й відплаті за неї» [2, с. 311].

Деколонізацію як історичний процес можна схарактеризувати таким чином:

1) одночасний розпад кількох міжконтинентальних імперій та створення національних держав протягом недовготривалого повоєнного часу (1945–1947);

2) історично унікальний та цілком незворотний процес делігітимації політичної влади, заснованої на методах жорсткого підпорядкування, та сприйняттям цієї влади населенням як чужоземних окупантів..

Розпаду колоніальної системи сприяв цілий ряд факторів. Усі вони взаємопов'язані, але серед них можна виділити внутрішні для колоніальних імперій і зовнішні. У рамках і першої, і другої групи факторів були присутні як соціально-економічні, так і політичні.

Суто внутрішні фактори відносили власне до функціонування колоніальних імперій.

1) По-перше, це відносно економічне та військово-політичне послаблення метрополій, маховик якого почав повноцінно розкручуватися у першій половині минулого століття, а глибинне коріння сягало останньої третини ще XIX ст., коли, зокрема, стала «здавати позиції» промислова могутність Великобританії;

2) По-друге, це обернено пропорційне попередньо зазначеним тенденціям посилення економічних позицій національного підприємництва колоніальних країн. Так, якщо в 1896 році індійські текстильні фабрики задовольняли потреби власної ж країни лише на 8%, то до 1945 року – уже на

75% [3, с. 217]. Під прямим впливом колоніалізму в афро-азійському світі відбувалося формування нових еліт – промисловців, управлінців, великих землевласників, яких все більше обтяжувала влада заморської метрополії. Даний процес супроводжувався зростанням ролі в широких колах населення політичних партій і організацій як ключових виразників інтересів еліт: він означав суттєве збільшення можливостей цих соціально-політичних угруповань здійснювати заходи з мобілізації населення на різноманітні форми антиколоніального протесту. Ступінь національної самосвідомості населення колоній у цілому знаходився у прямо пропорційній залежності по відношенню до сили місцевої еліти й національного капіталу;

3) По-третє, загострення протиріч між демократичною системою більшості метрополій та автократичними підходами до управління колоніями (хоча на теренах низки територій вони вже зазнали до середини минулого століття часткової лібералізації). Причиною даного загострення став подальший підйом масової спільноти в європейських державах та національної самоідентифікації в колоніях. Правлячі кола імперії стикалися все з більш серйозними перепонами, виправдовуючи «подвійний стандарт» управління, що врешті-решт призвело до політичних поступок національним силам;

4) По-четверте, неперервне зростання витрат колоніальних імперій на утримання апарату управління (адміністрація) та примусу (армія, поліція). В умовах поступового накопичення складнощів фінансово-економічного характеру метрополій та все більш енергійного тиску на владу зі сторони національних сил, питання покриття розгалуженого комплексу потреб, так чи інакше пов'язаних із залежними володіннями, все більше ускладнювалося, набуваючи нових вимірів та «збагачуючись» новими нюансами.

Було б справжньою «аналітичною помилкою», розглядати фактори, що надали потужного поштовху глобальним деколонізаційним процесам, ніби «у вакуумі», абстрагуючись від зовнішнього середовища. Отже, спробую препарувати ключові елементи тогочасної глобальної політико-економічної реальності на зламі епох.

1) По-перше, не можна не зазначити підйом двох наддержав та їхнє становлення в якості найпотужніших полюсів безпрецедентної за суттю, якісними характеристиками, і, як наслідок, інструментами реалізації владно-політичних відносин, біполярної міжнародної системи. Обидві геополітичні сили, що все більше визначали загальний напрямок і логіку розвитку світу – США та СРСР – висловлювали вкрай негативне ставлення до колоніалізму, бодай з абсолютно різних позицій та різною мірою..

У 1918 році президент США В. Вільсон висунув ідею права націй на самовизначення. Американська промисловість, зазнаючи бурхливого розвитку, відчувала гостру проблему в ринках збуту та джерелах сировини, а існування великих колоніальних імперій із їхніми протекціоністськими економічними бар'єрами хоча і не блокувало, але ж значно ускладнювало доступ американського капіталу на ринки колоній. Ще більш ворожий антиколоніальний курс упроваджував Радянський Союз, спираючись переважно на широкий та різноманітний спектр доступних агітаційно-ідеологічних засобів та володіючи тривалим досвідом підривної боротьби з колоніалізмом за допомогою Комінтерну (1919-1943 рр).

2) По-друге, м'яко кажучи, несприятливі для колоніалізму процеси у світовій економіці. У промислово розвиненій частині світу зростало використання штучних замінювачів багатьох видів природної сировини, що автоматично робило «викачування» відповідних ресурсів із афро-азійського регіону ще більш нерентабельним. Це синтетичні та штучні волокна, пластичні матеріали, каучук тощо. Так, на початку 60-х рр минулого століття питома вага синтетичних і штучних волокон у текстильній промисловості Заходу складала більше третини, а виробництво штучного каучуку суттєво перевищило видобуток відповідної натуральної сировини.

3) По-третє, бурхливий розвиток військової техніки, зокрема авіації, а потім створення ядерної зброї, що призвело до падіння ролі та значення стратегічних колоній, колись надзвичайно важливих у епоху океанських флотів.

Друга світова війна різко прискорила інтенсивність тиску усіх

перелічених чинників, каталізуючи розпад колоніальної системи. Військові дії на території Франції і Нідерландів, їхня поразка від Німеччини, дивовижно (для європейських держав) легка анексія Японією всіх колоній у регіоні Східної та Південно-Східної Азії (британські Гонконг, Малайя, Сінгапур та Бірма, Нідерландська Індія, а також підконтрольний вішістському режиму Французький Індокитай, що наприкінці війни зазнав вже відвертої окупації) значно послабили колоніальні імперії у промисловому, фінансовому та військовому відношенні. Натомість різко зросли показники зовнішнього боргу, скоротилося виробництво, експорт, торговельний флот. Британський уряд, наприклад, у 1949 році був вимушений удатися до девальвації, а в 1951 році зіткнувся з глибокою кризою платіжного балансу. Крім того, у роки війни відбулося те, чого великі колоніальні держави завжди намагалися уникнути буквально будь-якою ціною: престиж їхньої влади непоправно похитнувся в очах населення залежних територій. Капітуляція перед ворогам колоніальних урядів, а інколи і власне самих метрополій розвіяли у масовій свідомості «залежних» народів уявлення про непохитну могутність і непереможність їхніх заморських метрополій. При цьому захоплення колоній у Південно-Східній Азії азійською же державою (Японією) переконувала жителів регіону в наявності реальної можливості нарешті взяти свою долю у власні руки та цілком самостійно домогтися звільнення. Більше того, за часів активного супротиву японській окупації у ряді країн виникли та добре оформилися бойові організації, які, отримавши реальний досвід ведення сучасної (партизанської) війни та виробивши стабільну й ефективну структуру, при бажанні здатні були направити зброю проти колишніх колонізаторів (Хукбалахан на Філіппінах, В'єтмінь у В'єтанмі, Бірманська національна армія, Індійська національна армія С. Ч. Боса – частково, оскільки після війни вона зазнала суттєвих реформ).

Під час Другої світової війни ще більше, порівняно з Першою світовою, відбулося послаблення економічних зв'язків колоній із метрополіями. Ще більше, ніж тоді, це сприяло зростанню національного підприємництва, особливо в Індії, де позиції торговельно-лихварських груп (каст) від самого

початку були сильними, а індустріалізація повноцінно розпочалася вже в середині попереднього, XIX ст. До того ж термінова та безпрецедентна за масштабами мобілізація матеріальних і людських ресурсів, включаючи організацію суспільних робіт задля забезпечення нагальних потреб фронту сировиною (наприклад, примусова праця нігерійських селян на олов'яних рудниках), прискорювала руйнацію традиційних соціально-економічних відносин.

Зазначене також цілком обґрунтовано називають потужним каталізатором все більшого поширення у рамках колоніальних володінь тенденцій зростання національної самосвідомості; військові дії суттєво «відсунули горизонти» політичного кругозору (або ж того, що йому передувало в повному сенсі цього слова) у місцевого населення. Навряд чи можна переоцінити і те, що Франція та Британія в умовах боротьби із нацизмом і фашизмом вимушені були послабити ідейні основи власного володарювання в заморських колоніях, роблячи акцент на демократичних ідеалах та спільності інтересів колонізаторів і підданих. Ураховуючи подібні зовнішні обставини, зберігати лояльність підвладного населення, використовуючи попередні, уже «випробувані часом» методи, об'єктивно ставало все більш нездійсненною задачею. Засоби, за допомогою яких британці мобілізували величезні ресурси на військові виклики й загальні потреби (у т. ч. обіцянки подальших реформ), тільки породжували у колоніальних народів амбітніші соціально-політичні очікування, однак імперія так і не спромоглася їх виправдати: урешті-решт ціною оборони Британської імперії за часів Другої світової війни виявилася сама імперія [4, с. 327].

У деяких колоніальних володіннях та залежних країнах на фоні запеклих і кривавих військових дій відбувся сплеск протестних настроїв, що змусило колоніальні влади в умовах воєнного стану вдаватися до безпрецедентних заходів із їхнього придушення. Мова йдеться про масові репресії проти організованого Індійським національним конгресом (ІНК) руху «Геть з Індії!» у 1942 році, повалення єгипетського уряду за безпосередньої участі британського посланника М. Лемпсона в тому ж самому році та т. ін. Більш того, повстання

індійських екіпажів ескадри в Бомбеї у 1946 році яскраво продемонструвало вельми сумнівну здатність британців безумовно спиратися на індійські збройні сили. Зазначені процеси й факти, безперечно, робили утримання імперії надмірно дорогим, при цьому не лише крізь призму суто фінансово-матеріального виміру.

Саме Друга світова війна остаточно перетворила в наддержави США та СРСР – найпотужніші зовнішні сили, ворожі колоніалізму як такому. Стаття 3 спільної англо-американської Атлантичної хартії 1941 року, яка постулювала «права всіх народів обирати форму правління», наочно показувало відверто висунуті Сполученими Штатами умови демонтажу колоніальної імперії у відповідь на надання американської збройної допомоги фактично загнаній німцями у глухий кут Британії. Через чотири роки основоположний принцип самовизначення народів було зафіксовано в Уставі новоствореної Організації Об'єднаних Націй.

США активно культивували свій образ поборника демократії, держави, якій колись самостійно вдалося звільнитися від колоніального гніту, що значно вплинуло на формування масової суспільної думки залежних країн і територій у певному напрямі. Американці не проминули вміло скористатися накопиченими, як великий сніжний ком, труднощами колишніх потужних європейських імперій у колоніях для подальшого туди проникнення, а в ході операції «Факел» американські війська «відвідали» Марокко та Алжир, продемонструвавши власну потужність та особливе значення звільнених північноафриканських держав.

Що стосується Радянського Союзу, то далеко не останню роль у загальному послабленні колоніалізму на глобальному рівні відіграли післявоєнний престиж другого «полюсу світу» як держави-переможниці, а також закладання ним фундаментальних засад майбутньої соціалістичної системи, у тому числі на теренах азійського регіону. На перший план висувався також демонстраційний ефект незалежної від Заходу могутньої соціально-економічної системи, так і кипуча зовнішньополітична діяльність

СРСР у афро-азійському світі з її прямо антиколоніальним спрямуванням.

Отже, імперські володіння все більше ставали для своїх метрополій «предметами невинуватої розкоші», усе менше асоціюючись із економічною вигодою. Після великих і жахливих потрясінь Другої світової війни колоніальна система виявилася буквально затиснутою між Сциллою американської гегемонії у рамках капіталістичного світу та Харибдою безумовного радянського лідерства в межах соціалістичного табору.

Говорячи про феномен деколонізації, можна виділити як мінімум чотири її моделі: передача влади конституційним шляхом завдяки діалогу метрополії із національними суспільно-політичними силами («незалежність зверху»), визнання метрополією незалежності колонії внаслідок збройної боротьби останньої («незалежність знизу»), змішана модель і відвоювання територій уже колишньою колонією (під час Другої світової війни відбувся розпад ще однієї колоніальної імперії – Японської, модель якого являла собою звільнення японських колоній (Корея, Тайвань, фактично Маньчжурія) військовими методами ззовні – збройними силами СРСР та США).

Перша модель – поетапне надання незалежності зверху в результаті послідовних адміністративних реформ – характерна для більшості країн колоніальної системи. У багатьох із них відбувалися масштабні протестні рухи, що ставили собі за мету здійснення тиску на колоніальні влади (Індія, Бірма, Гана та інші країни Африки). На залежних територіях даної моделі могли мати місце і повноцінні збройні повстання, але імперії, хоча і не одразу, успішно справлялися з ними, надаючи незалежність не під загрозою повної й остаточної втрати контролю, але все ж таки враховуючи сплеск незадоволення (Мадагаскар – партизанська війна 1947-1948 рр, Малайя – повстання комуністів-китайців 1948-1960 рр, Кенія – повстання Мау Мау 1952-1956 рр). Тим не менш, у новітній західній історіографії підкреслюється, що особливий британський путь деколонізації – багато в чому міф, так як суворі заходи під час придушення повстань у Малайї та Кенії за своєю суттю однотипні з колоніальними війнами французів та голландців [5, с. 237].

Друга модель – «незалежність знизу» – реалізовувалася в меншій кількості колоній, однак у Французькій та Нідерландській імперіях саме таким шляхом звільнилися ключові, найбільш цінні їхні володіння – Нідерландська Індія (Індонезія), французький В'єтнам та Алжир. Метрополії у даних випадках не тільки грубо прорахувалися в оцінці ступеню прийнятності своєї влади, але й наполегливо намагалися «реставрувати» її контрпродуктивними військовими методами. До цієї моделі також можна віднести британську підмандатну Палестину, де в середині 1940-х рр конфлікт між арабською та єврейською общиною вийшов із-під контролю британської влади. В історії Британської імперії це єдиний, у своєму роді унікальний випадок, коли англійці, граючи на протиріччях двох етнорелігійних груп, обіграли самі себе. Модель «незалежності знизу» ілюструє також деколонізація Адена, звідси британців у 1967 році буквально видавили ліві повстанці, змусивши покинути територію без будь-якої, навіть суто формальної, передачі влади.

Третя модель – змішана – являє собою поєднання перших двох, а яскравим її прикладом вважають заморські території Португальської імперії в Африці, де організований лівими партіями збройний супротив колоніальному правлінню розгорнувся в 1960-х рр та мав надзвичайно послідовний характер, хоча незалежність була отримана тільки завдяки зміні режиму в метрополії - «революції гвоздик» 1974 року. Сюди можна віднести і Кіпр, де в умовах терору зі сторони організації греків-націоналістів британці в 1955 році спочатку ввели надзвичайний стан за аналогією з Малайєю й Кенією, а через чотири роки визнали за краще здійснити трансфер влади кіпріотам, поки не почав реалізовуватися палестинський сценарій.

За четвертою моделлю – відвоювання територій уже звільненою державою, при чому не в колишньої метрополії – відбулася деколонізація португальських володінь Гоа, Даман і Діу в 1961 році, коли Республіка Індія ввела туди свої збройні формування та анексувала їх в односторонньому порядку. Дана модель обмежується виключно єдиним прецедентом через, м'яко кажучи, рідке поєднання: Індія як одна з небагатьох достатньо сильних і

впливових держав «третього світу» й Португалія як найслабша з колоніальних держав.

Розпад колоніальної системи – процес, який скоріше плавно затухає, аніж різко обривається якимось фінальним актом, тим більше, що колишні метрополії і сьогодні зберігають невеличкі залишки заморських володінь в Атлантиці, Вест-Індії, Індійському та Тихому океанах. Проте в цілому деколонізація в середині 70-х рр минулого століття завершилася. Вона характеризувалася цілим комплексом передумов, які, діючи в одному напрямку, посилювали одне одного, «прискорюючи» історичний час і «скорочуючи життя» колоніальної системи.

Представлена в роботі типізація моделей деколонізації підтверджує тезис про комплексний характер її передумов, за якого на перший план у різних країнах та у різні часи виходили відповідні ним чинники. Нарешті, погляд на сценарії деколонізації, властиві основним імперіям, дозволив виділити комплекс закономірностей даного процесу, характерні для кожної колоніальної держави: звичайно, при цьому мали місця і виключення із загальних правил.

Деколонізацію, безперечно, справедливо можна вважати одним із поворотних моментів у історії розвитку міжнародних відносин як у кількісному, так і в якісному вимірі.

На політичній карті не просто з'явилася значна кількість нових суверенних політичних суб'єктів-держав: без перебільшення, змінилася логіка розвитку основних процесів і явищ міжнародно-політичного життя, яке збагатилося новими, унікальними у своєму роді елементами – «молодими державами» третього світу або, як їх прийнято називати в сучасній літературі, державами, що розвиваються.

У бурхливу, динамічну епоху, позначену неймовірним поєднанням глобалізації та абсолютно протилежних, навіть «ворожих» по відношенню до неї тенденцій, вони також докладають зусиль, виходячи із наявних стартових можливостей, аби посісти гідне місце на міжнародній арені.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Jansen C. Jan Decolonization: A Short History. URL: [https://play.google.com/store/books/details/Jan_C_Jansen_Decolonization.](https://play.google.com/store/books/details/Jan_C_Jansen_Decolonization;);
2. Said E. Kultura i imperializm / Edvard Said. — K. : Krytyka, 2007. 608 с. — (in Ukrainian);
3. Ferguson N. Empire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power: N.Y. Basic Books, 2003;
4. Jeffery K. The Second World War // The Oxford History of the British Empire: Vol. IV: The Twentieth Century / Ed. by J.M. Brown and W.R. Louis. Oxford, N.Y.: Oxford University Press, 1999;
5. Walton C. Empire of Secrets: British Intelligence, the Cold War and the Twilight of Empire. L.: Harper Press, 2013;
6. Cain P.J., Hopkins A.G. British Imperialism, 1688–2000. L. etc.: Pearson Education, 2001.

PHILOLOGICAL SCIENCES

SOFT SKILLS IN TODAY'S LABOR MARKET: NAVIGATING SUCCESS IN A DYNAMIC WORLD

Bilyk Vitalina,

Bachelor student,
State University of Trade and Economics,
Kyiv, Ukraine

Goltsova Marianna,

PhD, Associate Professor
National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

In the ever-evolving landscape of the modern labor market, technical proficiency alone no longer guarantees professional success. Employers are increasingly recognizing the pivotal role of soft skills — those intangible qualities that extend beyond job-specific expertise — in fostering a resilient and collaborative workforce. As we delve into the digital age and confront unprecedented challenges, the ability to communicate effectively, adapt to change, and collaborate seamlessly has become more critical than ever.

Gone are the days when a robust technical skill set sufficed as the golden ticket to career advancement. Today, employers are placing a premium on soft skills, acknowledging that success in the workplace is not solely determined by one's command of specialized knowledge. Adaptability, emotional intelligence, and effective communication have emerged as the linchpin for professional triumph.

The advent of automation and artificial intelligence has reshaped the nature of work. Routine tasks are increasingly being automated, emphasizing the need for uniquely human skills that machines cannot replicate. Soft skills, such as critical thinking, creativity, and emotional intelligence, are the driving force behind

innovation and problem-solving in an era marked by technological disruption.

In today's interconnected global economy, effective communication is non negotiable. The ability to convey ideas clearly, actively listen, and collaborate across diverse teams has become a cornerstone of success. Soft skills empower individuals to navigate the nuances of a collaborative economy, where virtual teams and cross-cultural communication are the norm.

The only constant in the modern workplace is change. Whether it's adapting to new technologies, industry trends, or organizational structures, professionals need to be agile. Soft skills such as adaptability and resilience enable individuals to thrive in dynamic environments, ensuring they not only survive but flourish amidst uncertainty.

As the job market becomes increasingly competitive, possessing a well-rounded set of soft skills is a key differentiator. While technical skills may open doors, it's the ability to work well with others, think critically, and demonstrate emotional intelligence that propels individuals to new heights in their careers.

Teamwork has always been a fundamental aspect of the workplace, but its significance has taken on new dimensions. The ability to collaborate seamlessly with colleagues, both within and outside one's immediate team, is vital for problem-solving, innovation, and achieving organizational goals. Soft skills such as conflict resolution, empathy, and the ability to give and receive constructive feedback contribute to the fabric of effective teamwork.

In conclusion, the contemporary labor market demands a holistic skill set that combines technical expertise with a robust array of soft skills. Professionals who invest in developing qualities such as communication, adaptability, and emotional intelligence position themselves not only as assets to their organizations but as leaders in their respective fields. In this era of rapid change and complexity, soft skills are the currency of success, enabling individuals to navigate the intricacies of the modern workplace and emerge as true champions in their careers.

UDC 811.11

**MASTERING THE MORPHOLOGICAL STRUCTURES OF THE GERMAN
LANGUAGE BY ELEMENTARY STUDENTS**

Ibrahimova Nigar Farman

senior lecturer

Camalzada Xanim Markaz

Lecturer

Ganja State University

Ganja, Azerbaijan

Abstract: The first step in the formation of the morphological structure of the German language is the study of basic grammatical categories, such as gender, number, case, tense and conjugation of verbs. This helps to understand how words in a sentence change and how they affect each other.

When teaching morphology, special attention should be paid to the rules of word formation and their derived forms.

Regular morphological structures corresponding to the rules are usually studied first. For example, in German there are regular conjugations of verbs, where the definitions of persons and numbers end. Learning these rules will help you learn how to use verbs correctly in sentences.

However, there are also irregular morphological structures in German, the changes of which do not follow clear rules. For example, irregular verbs that can change in an indefinite form or in time. Mastering these irregular structures requires more practice and reflection.

Keywords: Regular morphological, structures, gender, number, case, difficulties

The formation of the morphological structure of the German language for study, practice and application requires different contexts. This will allow students to change their skills and abilities to grammatically correct use of words and their forms

in speech.

Definition of basic concepts: at the first stage, it is necessary to understand what morphology is and what its main components are. This includes learning concepts like part of speech, deviation, conjugation, and endings.

Learning the speech section: Each part of speech in German has its own characteristics and rules of use. At this stage, the student should study various parts of speech, such as essential, inclusive, verbs, pronouns, etc., and also understand their deviation and conjugation.

Declension and conjugation: In German, there are various ways of declension and conjugation, which are developed by gender, number and case (for nouns and pronouns) or person and tense (for verbs). At this stage, the student learns the rules of mood and conjugation of various parts of speech.

Endings and prefixes: It is very important to study the rules governing the use of endings and prefixes in German. This includes understanding the various endings, which vary depending on gender, number and case (for nouns and pronouns), as well as changing verb endings.

Application of the acquired knowledge: at the last stage, the student applies the acquired morphological knowledge to compose sentences, translate texts and perform exercises in order to assimilate and consolidate the material.

Each stage of studying morphology can be practically supplemented with drawings, reading and translating texts into German, as well as communicating in German with native speakers or other students.

There are certain difficulties in learning German, which are primarily related to:

Grammatical cases: German has four grammatical cases (nominative, accusative, dative and genitive), which vary depending on the role of words in a sentence. Studying these cases and understanding their use can be difficult.

Declension of nouns and pronouns: In German, nouns and pronouns are inclined by gender, numbers and cases. You need to learn how to correctly incline words.

Irregular verbs: There are many irregular verbs in German that do not change according to the general rules of declension. When studying this morphology in German, it is important to correct the form of each verb.

Spelling: In German, there are many spelling mistakes that can be used for notes and applications. Spelling mistakes can greatly affect the understanding of the text and communication in German.

The difficulty of matching words: In German, words are consistent in gender, numbers and cases. This means that each word in the sentence must correspond to other words in the same categories. This can be difficult if you are looking for the wrong sentences. **Exceptions and misuse:** There are many exceptions to the standard rules of morphology in German, and even experienced native speakers can make mistakes. Studying these exceptions and understanding their use may be mandatory.

In general, the study of the morphology of the German language requires thoroughness and constant practice. It is important to study enough time to understand and apply grammar rules and seek the help of a teacher or resources to improve skills in this area. **Systematic study of grammatical rules:** proceed to the study of the basic grammatical rules of the German language, such as verb conjugation, noun declension, as well as the formation of possessive and personal pronouns. You need to repeat and apply the rules regularly as an example.

Using Mnemonic Devices: Mnemonic devices or memory techniques can help correct morphological rules and exceptions. For example, as an aid to memorizing the conjugation of a verb, you can make associations, use pictures or create abbreviations for the main verb forms. **Reading and listening to German:** Reading and listening to German material will help you get used to the morphological forms of the language. It is important to read books, magazines, newspapers and other sources in German. Listen to German audio and video recordings, in podcasts or on radio/television.

To practice writing and speaking, first you need to start writing and using everyday vocabulary in German in order to apply the learned rules of morphology. Then you need to practice writing a sufficient number of texts, making sentences and dialogues. Communicating with native speakers or other students who are learning

German will also help to consolidate morphological knowledge.

Using textbooks and applications: using textbooks and online resources that use the morphology of the German language. Such materials may contain tasks for filling out missed forms, tests and other interactive activities.

Regular repetition and consolidation: Constant repetition and consolidation of the studied rules and morphological forms allow you to assimilate them at a deeper level. Make a schedule of repetitions and constantly return to the materials covered, so as not to forget the basic rules. To create a morphological structure of the German language, it is also useful to refer to dictionaries and grammatical rules. The increased practice of using words and their forms in oral and written speech also helps to strengthen this structure. At the initial stage of studying morphology, you can use one or more of these methods and continue using them in the learning process.

You also need to remember that different methods work differently for each student, so you need to experiment and find the one that best suits the level of students.

REFERENCES:

1. Helbig. Gerhard, und Buscha. Joachim (2001): Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländer unterrichtet. Berlin und München: Langenscheid: 348-390.
2. Knobloch, Clemens/Schraeder, Burkhard (2000): Kriterien für die Definition von Wortarten. In: Booij. G. et al. (Hrsg.): Morphologie. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaften. Nr 17.1. Berlin und New York: De Gruyter, S. 674-692
3. Böttger, Katharina (2008): Die häufigsten Fehler russischer Deutschlerner. Ein Handbuch für Lehrende. Münster: Waxmann
4. M.I. Marfinskaya N.I. Monakhova. Grammar of the German language, Moscow. Law. 2001
5. A.J.Minor. A course of lectures on the history of the German language. Saratov 2019

UDC 821

**THE GENRE OF THE NARRATIVE STORY IN AZERBAIJANI
CHILDREN'S LITERATURE**

Makhmudova Shalala Amirxan gizi

Azerbaijan State Pedagogical University

Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor

Abstract: The article examines the creativity of the artists who enrich Azerbaijani children's literature with their metrical narratives. The analysis focuses on the metrical narratives of N. Ganjavi, S. A. Shirvani, A. Bakikhanov and M. A. Sabir, giving several examples. In addition, the positive effect of these metrical narratives on the mental world of school-age readers is emphasized.

Key words: Narrative story, instructive themes, image, content, idea

The tradition of verse stories in our literature is exemplified in the works of the brilliant Azerbaijani wordsmith Nizami Ganjavi. In his globally renowned poems, N. Ganjavi constructed captivating verse stories on pedagogical and moral themes. While not exclusively intended for children, the rhymed stories within his poems stand as exemplary pieces recommended for children's literature and are featured in secondary school textbooks. These include the poem “The Treasure of Secrets”, “The Tale of the Bricklayer”, “The Conversation of Nushiravan and the Vizier and the Owls”, “Sultan Sanjar and the Old Woman”, “Solomon and the Peasant”, “The Tale of the Wounded Child”, “Good and Evil”, “The Epic of Simnar”, “Fitna”, and more. These verse stories contribute significantly to the formation of students' spiritual world and artistic taste due to their content, ideas, and educational significance.

In Nizami's verse stories “The Tale of the Bricklayer” and “Solomon and the Peasant” about labor, representatives of two generations are pitted against each other. In both works, the young people try to give wisdom to the old men, but after the wise old men's response, they understand that a person should love hard work and labor no matter how old he is, he should not need others. These rhymed stories encourage

children to work hard and urge them to stay away from carelessness and laziness.

In “The Tale of the Wounded Child”, the great artist talks about the relationship between friends and comrades. The conclusion is that, as the saying goes, “a wise enemy is better than a foolish friend”.

In his works, Nizami thematized the tyranny of kings and rulers and their injustice. Examples of such verse narratives are “Sultan Sanjar and the Old Woman”, “The Epic of Simnar”, “The Conversation of Nushiravan and the Vizier and the Owls”, “Fitna”.

In the metrical narratives “Sultan Sanjar and his Wife” and “Fitna”, the artist created courageous women. Both challenge the king and do not hesitate to speak the truth to him. The old woman who confronted Sultan Sanjar accused him of injustice, beat him, grabbed him by the hair, and dragged him, saying:

You may be a slave, but you are in a royal profession.

Can a villain be a king, oh, the right is simple?

The Shah must entrust everything to you in the land.

You should be a guardian for the happiness of the people [3, p. 111].

The female character in the narrative story about Bahram Shah and his maid Fitna is characterized by her courage and intelligence. She advises Bahram Shah not to boast about his abilities, stating that what he does is a mere habit. In the end, he shoulders the bull and climbs the sixty-step staircase, proving that this is indeed a habitual feat [4, pp. 95-106].

As evident, in both narrative stories, the poet portrays women as he envisions them, encouraging them not to succumb to tyranny, to assert their rights when necessary, to be courageous, and to call on the ruling circle to abandon oppression and uphold justice.

Seyyid Azim Shirvani, a prominent intellectual of Azerbaijani literature and our enlightened writer, wrote beautiful poems, textbooks, and narrative stories in both verse and prose. In Adib's narrative stories such as “Khalifa and Bahlul”, “The Ruler of Hamadan”, “Soltan and the Slave Adventure”, “Anvari's Poetry”, “Iskandar's Adventures”, “Egyptian Princes”, and others, positive qualities like unity, equality,

compassion, justice, honesty, integrity, and generosity are conveyed.

In the poem “Khalifa and Bahlul”, Sayyid Azim calls for unity and equality among people. One day, while Harun and his hunting group were in the field, they witnessed a hand emerging from the river. This occurrence causes them distress, and despite their efforts, including firing numerous cannons, they are unable to resolve the situation. In desperation, they send a messenger to Bahlul, hoping he can remedy the situation. Upon Bahlul's arrival, he simply shows two fingers to the hand in the river, and immediately, the hand submerges. Everyone is left astonished. When questioned about this, Bahlul responds, “That was the significance of the hand emerging from the river”. Pointing to his five fingers, Bahlul says, “People, when five hearts come together, everything becomes easier, and the enemy will not be able to approach them. I indicated with my two fingers, explaining that it is difficult for two hearts to come together in this world, so there should be five”. The king understood this and drowned in the sea [5, pp. 146-147].

In the verse story “The Judge of Hamadan”, the judge learns that there is a very generous person. He is the one who takes care of the poor. To check this person out, he comes to him wearing an old robe. However, this person gives him nothing. The judge returns to his house, puts on his own garment, and goes to that person's house again. This person bows to the judge and opens a table full of various delicacies. The judge begins to arrange these dishes on his dress. When the master of the house sees this, he is surprised and asks why he is doing this. He answers that too:

You did not throw a celebration for me.

No, you do not respect this dress.

However, let this dress eat this food,

Do not act according to the truth [5, p. 190].

The author exposes those who try to present themselves as generous for the sake of instruction. The instructive conclusion from the poetic story is that a person should help the poor. Generosity towards a wealthy person does not show that this person is generous, but that he is a flatterer, self-centered, and a liar.

In the narrative story “The Adventure of Alexander”, an arrogant old man is

depicted who refuses to show respect to the king and speaks the truth. One day, Alexander the Great encounters this old man while traveling through the wilderness and notices the man's refusal to bow in his presence. Annoyed, Alexander questions the man's lack of deference, citing his widespread fame and dominion over the world, boasting of his boundless wealth and generosity. In response, the wise old man dismisses Alexander's claims, asserting his self-sufficiency and reliance on what he has been provided by the God, negating any need for favors from Alexander. The old man humbles Alexander by reminding him that both he and Alexander are servants of Allah, deflating Alexander's pride. This encounter leads Alexander to ask for the old man's prayers, hoping to avoid the wrath of Allah. In the end, the author advises himself to shun jealousy and anger, urging against being overly obsessed with fame like Alexander. The poet encourages everyone to distance themselves from flattery, advising them to be proud and content, stressing the transient nature of the world and its possessions, including wealth and fame, which will all remain in this temporary world [5, pp. 172-173].

Abbasgulu Agha Bakikhanov, a prominent figure in 19th-century Azerbaijani literature, played a crucial role in the formation and advancement of children's literature. Writing under the pseudonym Qudsi, Bakikhanov is renowned as a poet, author, scholar, philosopher, translator, and notably, the first historian of Azerbaijan. He dedicated efforts to crafting poems and stories for children, addressing educational themes. His verse stories such as “The Virtue of Wisdom”, “The Ignorant Fault-Finder”, “The Failure of Hope”, “The Benefit of a Good Deed”, “The Woman and Harun”, among others, exemplify his contributions in this domain.

The verse story “The Virtue of Wisdom” carries instructional content. The storyline unfolds as follows:

A respected physician, aware of his impending mortality, sends his valuable ring to the king, designating it for the wisest individual. The Shah gathers his court and poses three questions. An elderly man adeptly responds to these inquiries. When asked, “What is the best?” the old man replies that expertise or skill is superior. To the question, “What is the best of all?” the old man indicates that it is goodness itself.

In response to the query about the most beneficial thing for the king, the old man emphasizes that truth is paramount, as discipline cannot exist without truth. The king admires these responses, presenting the wise elderly man with a ring and appointing him as his vizier [1, pp. 221-222].

In the piece, Bakichanov communicates to the younger generation that every individual should embody three vital qualities in life: Skill, Kindness, and Truthfulness. Those who possess awareness of these three virtues will consistently be rewarded.

Bakikhanov's verse story "The Benefits of Good Labour" is reminiscent of N. Ganjavi's verse stories "The Tale of the Bricklayer" and "Solomon and the Peasant". In contrast to Nizami's image of an old man, Bakikhanov's character is hard working and friendly. When the old man plants a walnut tree, the young emir rebukes him: "You poor fellow, you will suffer from this hard labour. This tree needs another life to bear fruit and heal its pain" [1, p. 235] - the old man replies: "Illustrious ruler, others have planted, we have eaten, what will happen? Even now, we work hard and let the walnut tree grow for generations. This is your goodness in the official world, do good and let it be remembered" [1, p. 235]. This answer pleased the emir, so he gave him a few dinars. As the title of the work suggests, the old hand thinks of the welfare and goodness of the hand, so it sees its usefulness at this moment. What the author wants to convey to children is that they should not only think of themselves, but also try to be useful to people and do good.

M.A. Sabir's "The Doctor and the Patient", "The Old Gardener", "The Buffalo and the Flood", "Merchant Who Buys More and Sells Less", "The Lying Shepherd", "Molla and His Blanket", "Molla Nasreddin and the Thief", etc. In the verse stories, school-age readers are taught to act wisely, diligently, honestly, and halal when they do something.

M. A. Sabir also benefited from the works of N. Ganjavi in his verse stories. The poet's verse story "The Old Gardener" is in line with Nizami's "The Tale of the Bricklayer", "Solomon and the Peasant" and A. Bakikhanov's "The Benefit of Good Labour". The image of the old man created by Sabir is industrious. This

hundred-year-old old man is planting apple seeds in the ground with his hands. When the young people see this, they laugh and ask: “You will not be lucky enough to see the fruit of the tree you planted, why are you suffering in vain? The old man says: “We have planted, we have bought, we have eaten, we have remembered well and said a prayer; we plant for those who eat more, for those who pray to the population” [2, p. 396].

As you can see, the old man created by Sabir is thinking of future generations, like the image of the old man by Bakikhanov. All three artists create the image of a hard-working, wise old man and appeal to the younger generation to be industrious. However, the old figures created by Bakikhanov and Sabir take a wiser approach to this work and believe that it is more important to be useful for the generations after them, to do good for the people and the nation.

Two father figures were created in the verse stories “The Buffalo and the Flood” and “Merchant Who Buys More and Sells Less”. In the verse story “The Buffalo and the Flood”, the father performs illegal labour by adding water to the milk, while in the work “Merchant Who Buys More and Sells Less”, the father cheats the buyers on the weight of the goods he sells in trade and takes more money. As a result, both father figures would earn money illegally.

In the verse narrative “The Buffalo and the Flood”, the father faces repercussions for his actions when a heavy downpour causes the loss of his buffalo. In these two stories, the son refrains from replicating his father's error, opting instead to highlight his father's mistake. He asserts that had his father not adulterated the milk, such consequences would have been avoided. The underlying message intended for readers is the idea of eventual accountability for one's actions-echoing the adage: “As you sow, so shall you reap”.

Similarly, in “The Merchant Who Buys Surpluses and Sells Deficits”, the son emulates his father's misdeeds. The father engages in theft by overcharging buyers, while the son contemplates robbing his own father. Caught in the act, the son faces the father's reprimand. An experienced individual, witnessing the incident, advises the father, “This outcome stems from the seeds you've sown, a lesson now learned by

you” [2, p. 409].

Evidently, both works denounce immorality while conveying the notion that honest and lawful labor bestows honor and dignity upon an individual. It is believed that one leading a life of righteousness will bear a countenance of transparency and purity.

M. A. Sabir, drawing from folk anecdotes, presents themes in verse through his works such as “The Lying Shepherd”, “Molla and the Blanket”, and “Molla Nasreddin and the Thief”. These narratives satirically critique individuals embodying negative traits like ignorance, vulgarity, hypocrisy, and conceit by using them as subjects of ridicule.

The themes and messages depicted in these poetic narratives affirm their pivotal role in enriching the intellectual landscape of young school-age readers. Despite the passage of time, these works retain their relevance, readability, and contemporary significance.

REFERENCES

1. Abbasgulu agha Bakikhanov. Selected Works. Baku: Avrasiya Press, 2005, 488 pages.
2. M.A. Sabir. Selected Works. Baku: OKA Offset Publishing-Printing Company, 2007, 423 pages.
3. Nizami Ganjavi. Seven Beauties. Baku: Lider Publishing House, 2004, 336 pages.
4. Nizami Ganjavi. Treasury of Secrets. Baku: Lider Publishing House, 2004, 264 pages.
5. Seyid Azim Shirvani. Selected Works (Volume III). Baku: Avrasiya Press, 2005, 288 pages.

**ОРФОГРАМИ ВИСОКОГО ГРАФОСТИЛЮ У ФРАНКОМОВНОМУ
ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ**

Бритвін Дмитро Вікторович,

к.філол.н., доцент

Навчально-науковий інститут філології

КНУ імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Анотація: У статті коротко розглядаються загальні особливості високого регістру французької мови, а також стисло подаються прикмети французького високого графостилю, як і причини та контексти його вжитку у сучасному франкомовному політичному дискурсі.

Ключові слова: високий стиль, графостиль, варіативність, орфограма, франкомовний політичний дискурс.

У своїй роботі «Особливості орфограм високого графостилю французької мови» Т. Боровська зазначає, що в межах франкомовного політичного дискурсу автори звертаються до різних мовних регістрів залежно від форми повідомлення, формату висловлення, мовної ситуації, обставин, визначеної цільової аудиторії та кінцевої мети. Так, тексти офіційних документів виконані з дотриманням вимог до високого стилю чи регістру (*style/registre soutenu/soigné*), в той час як повідомлення чи промови політиків, що націлені на широку аудиторію, публікації в соцмережах, особливо протягом останнього десятиріччя, усе частіше містять елементи розмовного регістру (*style/registre familier*), зокрема сленгові вирази, «молодіжну лексику», що може вказувати на наміри завоювати авторитет у молодшого покоління [1].

Високий стиль у французькій мові переважно використовується на письмі в літературі та риториці. Він вимагає високого рівня володіння мовними ресурсами, зокрема з огляду на його культурну, історичну та літературну

інтертекстуальність.

Як відомо, високий стиль має наступні формальні ознаки:

- довгі фрази (граматичні структури);
- складний синтаксис;
- рідко вживана специфічна, ситуативна, стилістично забарвлена лексика (« *le firmament* », « *les cieux* » або « *l'azur* » замість нейтрального « *le ciel* »);
- активне вживання стилістичних фігур;
- інверсія в питальних формах (« *D'où t'appelles-tu ?* » замість « *D'où est-ce que tu t'appelles?* »);
- інші види інверсії, як, наприклад, перестановка головних членів речення після певних прислівників (таких як: *aussi, ainsi, peut-être...*) (« *Aussi ai-je dû écourter mes vacances* » замість « *Aussi, j'ai dû écourter mes vacances* »), що, незважаючи на те, що це є нормою, набуває все частіше вимірів певної стилістики;
- використання так званих «книжних» часів як-от *imparfait* чи *plus-que-parfait du subjonctif* (« *Il fallait qu'il vînt* » замість « *Il fallait qu'il vienne* »), *passé simple* та *passé antérieur de l'indicatif* (« *Je le vis lorsque je revins* » замість « *Je l'ai vu quand je suis revenu* »).

Вишуканість та красномовність високого стилю робить його доцільним для використання в політичному дискурсі, дипломатичній сфері та політичних промовах. На відміну від стандартного мовного реєстру, який не дозволяє досягти бажаного масового ефекту, та розмовного, для більшості мовних ситуацій державного та міжнародного рівня саме високий реєстр має ті семантичні та стилістичні ознаки, які дозволяють здійснювати інформаційний, емоційний чи ідеологічний вплив при його застосуванні в політичному дискурсі, дотримуючись необхідної «дистанції» з адресатом.

Отже, високий мовний реєстр у французькій мові має свої формальні ознаки, хоча деякі з них, безумовно, варто виявляти у контексті через потенційну належність до іншого мовного реєстра чи рівня.

На особливу увагу заслуговує дослідження високого графостилю. Високий графостиль у французькій мові має низку графічних та орфографічних ознак історичного, етимологічного походження, деякі з яких неможливо виявити без вербалізації тексту, тобто лише в усному дискурсі (наприклад, такі фонетичні ознаки як елізії та епентези).

Т. Боровська зазначає, що на рівні графем та орфограм високий стиль також має формальні ознаки [1]. Досліджуючи графостиль політичного дискурсу, ми насамперед зацікавлені у функціональному принципі обраних автором графем і орфограм. Поліфонія та полісемія орфограм є характерною рисою сучасної французької графічної системи. Варіативність написання часто має етимологічно-історичне підґрунтя. Так, наприклад, монограми, диграми та триграми, що позначаються фонограмою [k] у французькій мові властиві словам різноманітного походження:

- folk, coke (англійська), koulak, kvas (російська), karaoké, kimono (японська), koumys (татарська), koala (мова тубільців Австралії);
- stock (англійська), cocktail (американський варіант англійської), nickel (шведська);
- bacchante (латинська), schisophrénie (грецька), schilling, schnaps (німецька).

Розшифровка етимологічного коду вимагає від дослідника ґрунтовних лінгвокультурологічних знань та компетенцій. Так, Г. Крючков говорить про наявність «етимологічних літер», тобто таких, які часто вказують на мову, з якої було запозичено певне слово [2, с. 290].

Як приклад можна навести латинську афонограму h, яка на певний період зникла з написання таких слів латинського походження як *homme*, *hier*, *honorer*, але згодом була відновлена з тих причин, що були зазначено вище. Велика кількість «етимологічних літер», а також диграм, триграм та конструкцій, які виконують словотвірні функції, мають грецьке походження. Але, наприклад, графема k не завжди має відношення до високого графостилю, адже вона є характерною для запозичень з багатьох інших мов, а також з'являється в нових

запозиченнях, неологізмах та сленгових варіаціях французької мови, де часто є ознакою розмовного чи фамільярного графостилю. Диграма *ch* також зустрічається в словах не лише грецького походження, проте в афіксах *-chron-* , *-cholé-* , *-chiro-* вказує на грецьке походження. Цікавою є монограма *u*, яка найчастіше зустрічається у грецьких запозиченнях і в більшості випадків є аналогічною фонемі [*i*]. Вона, як і вищезазначені монограми, диграми, триграми та об'ємніші конструкції, виконує особливі стилістичні та естетичні функції, певним чином впливає на читача, бо відрізняє слово, частину якого складає, від тих, що мають «статистично нормативне написання». Г. Крючков називає подібне явище «графічним символізмом» [3].

Отже, високий графостиль у французькій мові має низку графічних та орфографічних ознак історичного, етимологічного походження, і деякі з яких неможливо виявити без вербалізації тексту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Боровська Т. «Особливості орфограм високого графостилю французької мови», Київ, 2022.
2. Kriuchkov H. Orthogrammes français du graphostyle soutenu / H. Kriuchkov // Стиль і переклад. - 2014. - Вип. 1. - С. 163-174.
3. Kriuchkov H. H. Variations graphostylistiques des phonogrammes dans l'écriture française / H. H. Kriuchkov // Стиль і переклад. - 2015. - Вип. 1. С. 287-296.

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ЛІНГВІСТИЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ СУЧАСНОЇ ТЕХНІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Волошин Антон Андрійович,

Кіяшко Ілля Анатолійович

Студенти

Національний аерокосмічний університет

ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

м. Харків, Україна

У сучасному світі технічні знання широко використовуються в комунікації між представниками різних країн. Термінологічні одиниці в мові відіграють дуже важливу комунікативну функцію – забезпечення взаєморозуміння між представниками різних галузей знання і наукових дисциплін. Невпинний поступ науки й техніки вносить значні зміни в концептуальну й власне мовну картину світу, багаторазово збільшує словниковий склад мови. В умовах науково-технічної революції різко зростає потреба в нових номінаціях. Це створює потребу в лінгвістичному опрацюванні термінології для забезпечення ефективного спілкування та співпраці між фахівцями. Науково-технічна термінологія охоплює лексичні мікросистеми, які пов'язані з технікою та виробництвом. До її складу входять різні групи термінів, такі як автодорожна, будівельна, вугільна, геодезійна, гідротехнічна, гірнична, деревообробна, поліграфічна, електротехнічна, залізнична, зварювальна, кінотехнічна, машинобудівна, металургійна, механічна, паперова, радіотехнічна, суднобудівна, текстильна та ін. [1].

Технічна термінологія – це система спеціалізованих термінів, символів, аббревіатур і виразів, які використовуються в конкретній технічній або науковій галузі для точного й однозначного позначення об'єктів, процесів, явищ і концепцій у цій галузі. Технічну термінологію розробляють і використовують фахівці, які працюють у визначеній галузі, і вона є ключовим засобом

комунікації в цій галузі.

Основні характеристики технічної термінології:

1. Спеціалізація. Технічну термінологію розробляють для конкретної галузі, такої як інженерія, медицина, інформатика, авіація та ін. Кожна галузь має свій власний набір термінів, які відображають її особливості.

2. Точність. Технічні терміни мають точне значення й не допускають двозначності або невизначеності. Це допомагає уникнути непорозумінь та помилок в комунікації між фахівцями галузі.

3. Однозначність. Кожен термін має лише одне значення в межах конкретної галузі. Це робить можливим консолідацію знань і передання інформації без викривлень.

4. Системність. Технічні терміни організовані в системи, що допомагає фахівцям знаходити потрібні номінації та їхні взаємозв'язки.

5. Виключність. Технічна термінологія може включати в себе специфічні символи, аббревіатури і скорочення, які не мають загальноживаних аналогів.

6. Зміна та оновлення. Технічна термінологія постійно змінюється і оновлюється, оскільки технології та знання розвиваються. Нові терміни виникають, а старі можуть змінювати своє значення або виходити з уживання.

Технічна термінологія важлива для ефективного обміну інформацією в галузях, де точність і уникнення непорозумінь мають велике значення. Вона допомагає стандартизувати мову та сприяє розвитку та передання знань в конкретних галузях науки і техніки. Отже, сучасні наукові підходи до вивчення технічних термінів відображають важливу роль термінології в науковій комунікації та обміні інформацією, а також підкреслюють необхідність точності та відповідності термінів поняттям та предметам, які вони позначають.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дячук Т. М. Авіаційна термінологія української мови. URL : <https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/14724/1.doc>

Круть Олена Володимирівна,

к.ф.н, доцент

Алєєв Ярослав Модестович,

магістрант

Горлівський інститут іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний

педагогічний університет»,

м. Дніпро, Україна

Анотація: У роботі проводиться всебічний аналіз метафор у текстах автомобільної галузі. Метафоричні терміни вважаються одиницями, що утворено взаємодією зовнішніх та внутрішніх факторів у процесі номінації. Встановлено антропоморфні та неантропоморфні метафоричні терміни. Метафоричні антропоморфні терміни групи «Побутові (предмети)» є найбільш розповсюдженими. Лексичні трансформації (транскрипція, транслітерація, адаптивне транскодування) та калькування виявляються найбільш характерними для перекладу метафоричних термінів.

Ключові слова: терміни, концептуалізація, переклад, методика дослідження, антропоморфні, неантропоморфні терміни, лексичні перекладацькі трансформації

Вступ. / Introductions. Сучасний етап характеризується зростанням інтересу науковців до вивчення мови для спеціальних цілей, Терміни відіграють значну роль у формуванні інформації про об'єкти і процеси, саме вони виконують функцію фіксації проміжного знання та визначають специфіку структури знань на їхнє позначення.

Метафоричні терміни формуються шляхом виокремлення об'єкта за певними ознаками у процесі їхньої концептуалізації. Метафора, з погляду Дж. Лакоффа, є основним механізмом, за допомогою якого створюється можливість абстрактного мислення [1, с. 93].

Ціль роботи. / Aim. Мета цієї роботи полягає у визначенні корпусу метафоричної термінології в аспекті їх концептуалізації та перекладу.

Матеріали та методи./Materials and methods. Раніше під терміном розумілося слово або словосполучення спеціальної галузі, створене для визначення понять й засноване на дефініції [2, 3]. Характерною рисою термінів вважається факт існування у мові з певною метою, усвідомлення їхньої необхідності. Утворення термінологічної номінації – це процес, обумовлений взаємодією зовнішніх та внутрішніх мовних факторів.

Матеріалом цієї роботи слугували метафоричні терміни, отримані із словників та матеріалів британських та американських журналів. У ході роботи було застосовано такі **методи дослідження**: *методи спостереження та лінгвістичного опису* – для виявлення метафор у текстах; *системно-функціональний метод* – для визначення функцій метафор та систематизації; *метод компонентного аналізу* – для аналізу структури лінгвістичних одиниць, що метафоризовано; *метод перекладацького аналізу* – для виявлення перекладацьких трансформацій, які дозволяють впоратися з перекладом метафоричних термінів.

Результати та обговорення. / Results and discussion. У нашому дослідженні було розглянуто метафоричні терміни на матеріалі автомобільних інструкцій, науково-технічних текстів. У процесі концептуалізації навколишнього світу дійсності слова на позначення термінологічної лексики, що стала основою для метафоризації, розподіляються за такими основними типами:

1) *Антропоморфні* (людина, будівля, побутові (предмети), професія та професійні інструменти, музикальні інструменти, одяг та тканина, їжа, війна, просторова орієнтація).

2) *Неантропоморфні* (вода, фауна та флора, природні (явища), звук, колір, національність, географія).

Метафоричні антропоморфні терміни групи «Побутові (предмети)», що асоціюються з предметами оточення людини, є найбільш розповсюдженими:

пор. англ. «*Most functions can be operated on the **Home screen***» - укр. «*Більшість функцій доступні з **домашнього екрану***»; англ. «*Do not adjust the steering wheel when your vehicle is moving*» - укр. «*Забороняється регулювати положення керма під час руху автомобіля*»

Група антропоморфних метафоричних термінів, утворених за аналогією з частинами людського тіла, є другою за численністю. Пор. англ. «*Do not recline the **seatback** too far as this can cause the occupant to slide under the seatbelt, resulting in serious injury in the event of a collision*» - укр. «*Не нахиляйте **спинку** надто далеко назад, оскільки через це людина на сидінні може прослизнути під ременем безпеки, що може призвести до серйозної травми під час зіткнення*». Термін «*seatback*» містить образ частини тіла людини – «*спини*» («*спинки*»), при перекладі зберігається метафоричність. В англійській мові «*Select a **skin***» містить асоціацію зі шкірою, в українській мові при перекладі ця асоціація втрачається (пор. укр. «*тема*»).

Особливої уваги перекладача заслуговують метафоричні терміни науково-технічної літератури. Саме такі терміни несуть семантичне навантаження, неправильний переклад у цьому випадку сприяє порушенню значення терміну, що, у свою чергу, значно ускладнює сприйняття текстів.

Під час аналізу перекладу метафоричних термінів було виокремлено лексичні, лексико-семантичні, лексико-граматичні та граматичні типи перекладацьких трансформацій. При перекладі метафоричних термінів перекладачі комбінували різні перекладацьких трансформацій. При відтворенні метафоричних термінів українською мовою перекладачі найчастіше вдаються до лексичних та граматичних трансформацій через відсутність аналогів у мові перекладу та невідповідність норм граматики у мовах, що досліджуються. У випадку відмінності у сприйнятті картини світу між носіями двох мов, перекладачі застосовують лексико-семантичні трансформації, які полегшують розуміння термінів у мові перекладу.

Під час аналізу перекладів метафоричних термінів у науково-технічних текстах було виявлено найбільшу групу перекладацьких трансформацій, а

саме *лексичні трансформації* (транскрипція, транслітерація, адаптивне транскодування) та калькування [4]. Пор. англ. «*Plug the FIELD Computer in*» та укр. «*Підключіть польовий комп'ютер*». У цьому випадку транскрипцію було використано для перекладу слова «*Computer*», калькування – для перекладу компонента «*FIELD*».

Висновки. / Conclusions. Таким чином, метафора як поняття являє собою один з номінативних стилістичних прийомів, що передбачає вживання слова на позначення певного класу об'єктів, явищ або ознак для характеристики або номінації іншого класу об'єктів. Побутова метафора є одним із розповсюджених засобів утворення термінів. Було виявлено, що лексичні трансформації (транскрипція, транслітерація, адаптивне транскодування) та калькування є найбільш розповсюдженими під час відтворення англійських метафоричних термінів англійською. Перспективи дослідження вбачаються у побудові фреймів в обидвох мовах.\

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff/ Metaphor and Thought. Second edition. / Ed-d by Ortony A. New York: Cambridge University Press, 1993. P. 202-251.
2. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ: «КМ Academia», 2000. 216 с.
3. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури : граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова Книга, 2002. 564 с.
4. Савицька Л. В. Особливості перекладу англійських метафоричних термінів українською мовою. Лінгвістичні дослідження. Вип. 35. 2013. С. 252_257.

**ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ОДНА З ОСНОВНИХ ЦІЛЕЙ НАВЧАННЯ
ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ
НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ**

Овчаренко Лілія Романівна
доктор філософії, старший викладач
Дрогобицький державний
педагогічний університет імені Івана Франка
м. Дрогобич, Україна

Анотація. У статті розглядаються загальні тенденції у світовій та вітчизняній освіті, а також формування професійної, комунікативної та міжкультурної компетенцій в процесі викладання іноземної мови за професійним спрямуванням для студентів нефілологічних спеціальностей. Досліджуються аспекти формування комунікативної компетентності із врахуванням педагогічних цінностей, правильної побудови педагогічного процесу, за допомогою педагогічного спілкування, розуміння інноваційних складових професійної діяльності, вимог до проектування та конструювання педагогічних технологій.

Ключові слова: освіта, педагогічний процес, навчання мови, комунікативна компетенція, іноземна мова за професійним спрямуванням.

Сучасне суспільство все більше потребує фахівців, які володіють вміннями та навичками, що дозволяють їм бути більш маневреними та успішними у сучасних умовах ринкових відносин, залучатися до різноманітної трудової діяльності, будучи при цьому досить соціально адаптованими.

Метою статті є необхідність визначення наукової та практичної значущості професійної комунікативної компетентності студента і викладача як безпосередніх учасників освітнього процесу, розвиток якої, у свою чергу, є

необхідною умовою подальшого професійного становлення майбутнього фахівця.

Перспективи розвитку освіти зумовлені як використанням інноваційних методів і технологій у змістовному наповненні освітнього процесу, так і зростанням професійної компетентності викладача [1, с. 109]. Останнім часом у психолого-педагогічних дослідженнях особливої актуальності набуває питання формування професійно компетентного фахівця в будь-якій сфері сучасного виробництва. У сучасних соціальних умовах модель соціально-психологічного портрету компетентного фахівця акцентує увагу на таких особистісно-психологічних якостях, як самостійність у вирішенні складних завдань, автономне використання знань, умінь, навичок, дисциплінованість, задовільний образ власного "Я"; здатність здійснювати злагоджену комунікацію, управлінську діяльність; вміння вести діалог з оточуючими; здатність до злагодженої комунікації, внутрішня потреба в саморозвитку.

Велике значення можна відвести комунікативному процесу в реалізації однієї з важливих функціональних властивостей професійної компетентності, а саме тієї, що інтегрує в собі розвиток творчих здібностей, тому комунікація відбувається як на внутрішньому, так і на міжкультурному рівні, що передбачає використання іноземної мови. Новий багатогранний світ висуває нові вимоги до успішного потенційного працівника. [2]. Оскільки відмінною рисою сучасної економіки є співпраця з великою кількістю іноземних компаній та підприємств, що передбачає наявність різного роду зв'язків з іноземними партнерами, то важко уявити успішну комунікацію без знання іноземної мови. Априорі відомо, що знання іноземної мови - це не розкіш, а інструмент для ефективної роботи в професійній сфері.

Компетентність можна розглядати як сформованість здатності для якісного функціонування працівника в певній галузі із застосуванням спеціальних знань, умінь, навичок, способів мислення, усвідомлення відповідальності за власні дії, спрямовані на організацію та застосування творчих здібностей у професійній сфері.

Роль особистого, ділового та професійного спілкування, яка постійно зростає в сучасному світі, проявляється як у реальному живому спілкуванні, так і у формі комунікації через електронну пошту, соціальні мережі, месенджери та їх різновиди, друковані, аудіо- та навіть відеоповідомлення, а також, телефонні дзвінки. Зазначені можливості комунікативних ресурсів передбачають глобальне розширення зовнішніх меж спілкування. Тобто, учасникам такого широкого спектру інтеракцій необхідно використовувати іноземну мову для здійснення як особистого, так і виробничо-ділового спілкування. Така потреба передбачає зростання попиту на працівників професійних нефілологічних спеціальностей, які здатні до професійної комунікації, використовуючи знання іноземної мови.

Сучасні вимоги, що висуваються до фахівців, передбачають сучасні, інноваційні підходи до викладання, зокрема, англійської мови [3, с. 11]. Одним із таких підходів у викладанні англійської мови може бути методичний менеджмент. Ефективність методичного менеджменту визначається його функціями (прогнозування, планування, розробка та прийняття рішень, організація, контроль та облік), які спрямовані на реалізацію окремих необхідних етапів управлінської діяльності у навчанні [4, с. 12].

Важливим аспектом у цьому питанні є не лише збільшення кількості користувачів іноземної мови серед майбутніх фахівців, безпосередньо в їхній професійній діяльності, але і процес взаємодії між викладачем іноземної мови та студентами нефілологічних спеціальностей щодо професійної спрямованості навчального процесу і, як наслідок, підвищення якості майбутньої фахової діяльності спеціаліста.

Отже, мовна освіта на професійно-технічній основі в межах нефілологічних спеціальностей стає важливою складовою, яка бере участь у створенні ефективної життєдіяльності майбутнього фахівця у глобальному багатомовному та полікультурному просторі людської спільноти.

Англійська мова відіграє велику роль у житті сучасних студентів, оскільки є домінуючою мовою міжнародного спілкування, торгівлі,

співробітництва та бізнесу. Розвиток сучасних ІТ-технологій не тільки сприяє розвитку іноземної мови, але й підкреслює її актуальність [5, с. 214]. Збільшення інформаційно-комунікаційних ресурсів у мовній професійній підготовці сприяє формуванню іноземної мови як реального засобу спілкування майбутніх фахівців з іншомовними колегами.

При реалізації функціонально-комунікативного підходу розробляються спеціально орієнтовані види мовленнєвої діяльності з метою оволодіння іноземною мовою відповідно до специфіки майбутньої професії в рамках розвитку професійної компетентності студентів.

Залучення соціокультурного підходу означає культурний розвиток майбутнього молодого фахівця, що сприяє побудові успішної ділової активності в запропонованих умовах міжкультурної комунікації, а показником наявності такої здатності є міжкультурна компетенція, що доповнює професійну з позиції міжмовної, мовно-орієнтованої професійної комунікації в рамках ефективної професійної діяльності [6].

Функціонально-комунікативний, соціокультурний підходи та сучасні інформаційні технології, задіяні у формуванні професійно орієнтованої компетентності, орієнтовані на особистісні характеристики студента, його самовдосконалення, розвиток індивідуального творчого потенціалу [7, с. 125]. Спеціально орієнтована мовна підготовка студентів нефілологічних спеціальностей дає їм можливість виступати в майбутньому в ролі посередника між різними мовами та культурами в діловій та соціокультурній сферах, тобто стає своєрідним інструментом формування соціальної мобільності, активності та адаптивної свідомості молодого фахівця.

Для виконання такого завдання соціальної адаптації та професійної самореалізації необхідно використовувати міждисциплінарний підхід у навчанні іноземної мови за професійним спрямуванням, який передбачає скоординовану, рівноцінну, взаємодоповнюючу взаємодію навчальних дисциплін, об'єднаних однією цілісною навчально-дидактичною системою. Така реалізація міждисциплінарних зв'язків забезпечує основу для формування

комунікативної та професійної компетенції, що, в свою чергу, стає запорукою якісного викладання іноземної мови студентам нефілологічних спеціальностей [7].

Наприклад, при створенні робочої програми з іноземної мови за професійним спрямуванням, слід зазначити, що використання іноземної мови за фахом сприяє підвищенню професійної компетентності майбутнього фахівця, а саме, розширює можливості фахівця, розширює кругозір у процесі отримання інформації іноземною мовою і, відповідно, підвищує якість і рівень ділового спілкування.

Професійно-орієнтоване мовне навчання в умовах немовного освітнього середовища - це процес формування здатності використовувати іноземну мову як засіб комунікації у сфері професійної діяльності з урахуванням її нелінгвістичної специфіки; розпізнавати іншомовну професійну культуру; будувати адекватний діалог; комунікувати в умовах немовного освітнього середовища з учасниками міжмовного процесу спілкування [8, с. 94].

Реалізація міжкультурної компетентності передбачає здатність студентів, підтримувати комунікативну взаємодію з метою реалізації певних особистих та професійних намірів, співпрацювати в рамках різноманітної ситуативної комунікації. Отже, у майбутніх фахівців необхідно формувати вміння застосовувати на практиці іншомовну інтерпретацію лінгвістичної картини світу та спеціальності з подальшим прямим і легким доступом до відкритого інформаційно-комунікаційного простору професійної діяльності.

Таким чином, лінгвістична освіта в умовах нефілологічного середовища виступає важливим інструментом успішного функціонування людини в багатомовному та полікультурному світі. В епоху розвитку інформаційних технологій, що ведуть до модернізації як глобальної, так і вітчизняної освіти, необхідна розробка нових дієвих принципів формування та ефективної скоординованої реалізації комунікативно-мовних та фахових компетенцій з іноземної мови за професійним спрямуванням на нелінгвістичних спеціальностях і напрямів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Микитенко Н. О. Технологія формування іншомовної професійної компетентності майбутніх фахівців природничого профілю: монографія / Н. О. Микитенко; за ред. Г.В.Терещука. – Тернопіль: ТНПУ, 2011. – 411с.
2. Методика навчання іноземних мов і культур : теорія і практика: підручник [для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів] / О. Б. Бігич, Н. Ф. Бориско, Г. Е. Борецька та ін. ; за заг. ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2013. – 590 с.
3. Гришкова Р. О. Педагогічні засади формування іншомовної соціокультурної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Р.О. Гришкова; Ін-т вищ. освіти АПН України. – К., 2007. – 36 с.
4. Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта як філософська та педагогічна категорія / Н. Г. Ничкало // Неперервна професійна освіта : теорія і практика. – 2001. – Вип. 1. – С. 9-22.
5. Микитенко Н.О. Технологія формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців природничого профілю : монографія / Н.О. Микитенко; за наук. ред. Г.В. Терещука. – Тернопіль : ТНПУ, 2011. – 411 с.
6. Програма з англійської мови для професійного спілкування / укл. : Г.Є.Бакаєва, О.А.Борисенко, І.І. Зуєнок та ін. – К. : Ленвіт, 2005. – 119 с.
7. Brown H. D. Principles of Language Learning and Teaching [Електронний ресурс]/ Н. Douglas Brown ; 5th ed. White Plains, NY Longman 2007. – 410 p. – Режим доступу: http://portal.cuc.edu.ve/upc/PNFT/INGLES/Principles_of_Language_Learning_and_Teaching.pdf
8. CEF. Common European Framework of Reference for Languages: learning, teaching, assessment / Council of Europe. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 260 p.

ФУНКЦІ ФАХОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ

Овчаренко Наталія Іванівна,

кандидат філологічних наук, доцент

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Анотація: Наукова розвідка присвячена особливостям тексту професійного призначення. Проаналізовано функції фахової мови на матеріалі навчальних текстів як власне наукових текстів теоретичного та експериментального характеру. Розглянуто засоби творення писемної форми спеціального тексту.

Ключові слова: фахова мова, текст, функції фахового тексту, галузь освіти, професійна комунікація.

У вітчизняній лінгвістиці фахова мова розглядається як сукупність мовних засобів, використовуваних у професійній галузі з метою передачі спеціальної інформації та забезпечення професійного спілкування. Українська мова професійного призначення, сформована в ХІХ столітті під впливом інтелектуальних процесів у суспільстві і внаслідок виникнення українських термінологій різних галузей знань, є, таким чином, особливим функціональним різновидом літературної мови.

Освіта належить до сфери гуманітарних наук, тому оперує переважно абстрактними теоретичними поняттями, що знаходить своє відображення у термінологічному оформленні назв галузей освіти, понять теорії навчання та виховання, методів дослідження і діагностування результатів освітньої діяльності, назв учасників освітнього процесу тощо. Як і будь-який галузевий варіант мови, вона відзначається власними стилістичними, композиційними і жанровими ознаками. До такої специфіки спонукають особливості освіти як напряму діяльності, у яку включені не лише фахівці галузі, але й учасники навчально-виховного процесу, а також професійні та комунікативні вимоги.

Ядром фахової мови постає термінологічна лексика, без якої професійна комунікація неможлива. Певно, саме її провідна роль у мові спеціального призначення сприяє змішуванню понять «термін» і «фахова мова», яке подекуди зустрічається. А те, які терміни будуть обрані інструментарієм професійного спілкування, частотне співвідношення у фаховому тексті загальнонавчаних слів, загальнонаукових і галузевих термінів, фразеологізмів, а також використання дефініцій, певних видів лексико-граматичних моделей та синтаксичних конструкцій, тих чи інших стилістичних засобів і под. безпосередньо зумовлено професійними знаннями, досвідом і лінгвістичними навичками конкретного учасника фахової комунікації.

Формою реалізації як усної, так і писемної форм фахової мови є текст, що являє собою послідовність висловлень, об'єднаних тематикою, сюжетною здатністю та існуванням смислових і формально-граматичних зв'язків [1, с. 627].

Навчальні тексти (підручники, посібники, довідники та ін.) разом із академічними та енциклопедичними, відносяться до власне наукових текстів теоретичного й експериментального характеру. Це диктується їх комунікативним призначенням, що відрізняється від науково-практичних та науково-організаційних текстів певною специфікою. Навчальний текст не обмежується галуззю фахової комунікації педагогічних працівників або інших учасників освітнього процесу, а подекуди виходить за рамки цієї професійної сфери.

Тексти фахового призначення виконують низку функцій, притаманних будь-яким текстам. Те ж можна сказати про фахову мову освітньої тематики, яка, поряд з цим, ілюструє певну вибірковість у своєму функціональному навантаженні, зумовлену галузевими особливостями.

Спираючись на це, можемо виділити такі основні функції навчальних текстів:

1) комунікативна функція: мова – засіб спілкування між людьми, а текст, зокрема і фаховий, – не що інше, як результат створення писемної продукції,

яка пов'язує учасників комунікації в освітньому процесі;

2) інформаційна функція: головним призначенням навчальних текстів є передача спеціальної інформації; її адресат – фахівці в галузі освіти, учні, здобувачі вищої школи та доволі широке коло осіб, зацікавлених науковою інформацією;

3) номінативна функція: засобами творення фахового тексту, використовуюваного з навчальною метою, служать одиниці мови, зокрема одиниці лексичного рівня, які номінують поняття освітньої галузі;

4) гносеологічна функція: тексти навчального призначення сприяють пізнанню навколишнього світу, набутків науки попередніх поколінь і сучасників;

5) культурна функція: наука, як і освіта, мистецтво, уклад життя, світогляд та мораль, – складова національної культури; відповідно навчальні тексти сприяють збереженню й передачі культурних традицій.

Окресливши коло навіть тільки найосновніших функцій досліджуваних текстів, переконуємося, що розуміння функцій, покладених на тексти навчального призначення, поряд з теоретичним має цілком прагматичне значення: служить орієнтиром для усвідомленого моделювання й удосконаленні фахових освітніх текстів. Лише за такої умови досягається вирішення комунікативних завдань автора, а фахова комунікація набуває ефективності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко]. Київ : Українська енциклопедія, 2004. 824 с.

2. Міщенко А. Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу : монографія. Вінниця : Нова книга, 2013. 448 с.

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДІАЛЕКТУ КОКНІ ЯК МОВНОГО ЯВИЩА В АНГЛОМОВНОМУ СВІТІ: ОПИС ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОНЕТИКИ, ГРАМАТИКИ ТА ЛЕКСИКИ З ДОСЛІДЖЕННЯМ ЙОГО РОЗВИТКУ ТА ВПЛИВУ НА АНГЛІЙСЬКУ МОВУ

Ординська Ілона Яківна

Кандидат філологічних наук, доцент
старший викладач кафедри іноземних мов
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
м. Хмельницький, Україна

Карнаух Роман Іванович,
студент

Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
м. Хмельницький, Україна

Анотація: стаття показує основні лінгвістичні особливості діалекту кокні. Перша частина статті концентрує свою увагу на більш історичному аспекті діалекту кокні. Друга частина концентрує свою увагу на лінгвістичних особливостях діалекту кокні.

Ключові слова: діалект, сленг, особливості, лексика, кокні.

Кокні – це особливий діалект, який має фонетичні, граматичні та лексичні особливості. Фонетичні особливості, такі як різка вимова приголосних, виразне використання стислих голосних та інші акустичні особливості, додають кокні несамовитий колорит, який робить його особливо відмінним від інших форм англійської мови. Вивчення граматичної структури кокні дозволяє нам поглибити своє розуміння того, як мовна система адаптується та змінюється під впливом різних історичних, культурних та соціальних факторів. Однак, найбільше значення має лексика цього діалекту. Словниковий склад кокні включає в себе багато різних сленгових виразів, жаргонних словосполучень та термінів, що відображають багатий шар історії та культури східного Лондона.

Метою дослідження є лінгвістичний аналіз діалекту кокні, який включає розгляд фонетичних, лексичних та граматичних особливостей з наміром визначити його розвиток та вплив на англійську мову та культуру.

Матеріали і методи. Матеріалом дослідження є англійські твори А. Берджесса «A Clockwork Orange», Ч. Діккенса «The Posthumous Papers of the Pickwick Club», Д. Френсіса «Driving Force», Б. Шоу «Pygmalion» та «Candida» В.С. Моєма «Liza of Lambeth»; англійські фільми режисерів С. Кубрика «A Clockwork Orange» та Г. Річі «Lock Stock and Two Smoking Barrels»; телевізійне шоу Дж. Бобіна «Da Ali G Show» та пісні Г. Е. Елена «If it wasn't for the 'ouses in beween» та інших. Під час виконання роботи використовувались наступні загальнонаукові методи дослідження: історичний метод, етнографічний метод, описовий метод, компаративний метод та антропологічний метод.

Результати і обговорення. Діалект – це різновид національної мови, якому властива відносна структурна близькість і який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території. Причиною виникнення англійських діалектів сприяли племена, які жили на Британських островах у ранньосередньоанглійський період. У кінці XVIII на початку XIX століття була повністю сформована норма єдиної національно-літературної мови.

Кокні – це діалект англійської мови, який розвинувся в Лондоні та його околицях, переважно серед робітничого класу. Основний період його формування припадає на XVII-XVIII століття. Історично кокні вважався мовою робітничого класу Лондона, і відрізнявся від більш загальної британської англійської мови за своєю вимовою та лексикою. Протягом століть він розвивався та впливав на різні групи суспільства, і його варіанти з'явилися в різних районах Лондона та за його межами.

Кокні посідає важливе місце в історії англійської мови та культурі жителів Лондона. Без сумніву, діалект залишив глибокий слід в англійській мові й помірно мірою продовжує сприяти появі нового римованого сленгу. Однак результатом міграції тих, хто розмовляє кокні з Лондона, стало

зменшення його використання. Дослідники переконані, що монокультурний кокні не може існувати в багатокультурному Лондоні.

В ході роботи ми дослідили лінгвістичні особливості діалекту кокні, а саме: іменники, займенники, дієслова, прикметники, прислівники, сполучники, прийменники та вигуки.

Серед особливостей іменників ми визначили: 1) додавання голосної після звуку «st»; 2) пом'якшені слова.

Займенники діалекту кокні характеризуються: 1) особливим вживанням знахідного відмінка; 2) гіперкорекцією тексту; 3) «неправильним» вживанням відносних займенників; 4) закінченням «-n» у присвійних займенниках; 5) різними значеннями займенників, які закінчуються на «-self»; 6) неозначеними займенниками, які не відрізняються від стандартної англійської мови; 7) наявність та вживанням демонстративних займенників.

Дієслова діалекту кокні характеризуються: 1) закінченням «-s», яке може з'явитися в теперішньому часі; 2) зміною множини та однини; 3) значною кількістю неправильних минулих часів і дієприкметників минулого часу; 4) сильними дієслівними частинами, які стали простими завдяки додаванню суфікса «-ed»; 5) змішуванням минулих часів та дієприкметників минулого часу; 6) скороченням допоміжного дієслова; 6) відсутністю умовного речення; 7) порушенням послідовності дієслів у реченні через сильний наголос.

Прикметники діалекту кокні характеризуються ступенями порівняння, у той час як прислівники – множенням заперечення.

Серед особливостей сполучників діалекту кокні ми виокремили слово «than», яке скорочується до «an» і може перетворитися на «nor».

Прийменники характеризуються: 1) словом «awf» зі значенням «off», яке використовується для посилення позиції слова; 2) прийменниками «to» та «at», які часто опускають, коли йдеться про місця. При цьому вигуки не відрізняються від інших діалектів чи стандартів англійської мови.

Досліджуючи лексичні особливості кокні, ми дізналися, що виокремлюють п'ять основних джерел сленгу діалекту: боксерський сленг,

армійський сленг, морська мова, злодійська мова та американський сленг. Проте найбільш відомим є римований сленг кокні, який є закодованою мовою та описується як гра слів, що складається з двох, а іноді й більше слів, які римуються зі словом, що передається.

Дослідження показало, що діалект активно використовується в літературі, кіно, музиці та телевізійних передачах. В соціальному середовищі ситуація дещо складніше, адже поступово первинний вигляд кокні втрачає свою актуальність, проте сьогодні його все ж таки вживають. Більше того, не дивлячись на розвиток англomовного суспільства, деякі люди вважають кокні все ще є об'єктом соціальних стереотипів та класової дискримінації.

Висновки. Діалект залишив глибокий слід в англійській мові й помірною мірою продовжує сприяти появі нового римованого сленгу. Однак результатом міграції тих, хто розмовляє кокні з Лондона, стало зменшення його використання. Дослідники переконані, що монокультурний кокні не може існувати в багатокультурному Лондоні.

ГЕНДЕРНА ДИСКРИМІНАЦІЯ В ПЕРЕКЛАДАХ: АНАЛІЗ ВПЛИВУ СТАТЕВИХ РОЛЕЙ НА ПЕРЕКЛАДАЧІВ ТА ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ У ТЕКСТАХ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «1984» ДЖ. ОРУЕЛА)

Ординська Ілона Яківна

Кандидат філологічних наук, доцент
старший викладач кафедри іноземних мов
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
м. Хмельницький, Україна

Толстюк Володимир Вікторович,

студент
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького
м. Хмельницький, Україна

Мова виступає найбільш вагомим способом формування й існування знань людини щодо світу. У ході діяльності віддзеркалюється об'єктивний світ людини, тоді як результати пізнання останньої фіксуються у слові. Таким чином, мовна картина світу – це сукупність усіх відображених у мовному вигляді знань. Мовна картина світу безперервно взаємодіє з культурною картиною світу, що відноситься до реального світу. Мовна картина світу є сукупністю всіх складових знань про світ, виражених засобами мови. Отже, до одиниць мовної картини світу зараховують усі явища, які виявляють себе на структурних рівнях мови (слова або синтаксичні конструкції, тексти).

Мета роботи полягає у виявленні проявів гендерної дискримінації в перекладах, зокрема визначення впливу статевих ролей на перекладачів та способи його відображення у текстах.

Матеріали і методи. Матеріалом дослідження слугував англomовний текст роману Дж. Оруела «1984» та його українські переклади здійснені Віталієм Данмером (2013), Віктором Шовкуном (2015) та Богданою Носенюк (2021). В процесі аналізу текстового матеріалу використані методи комунікативно-прагматичного аналізу і наукової інтерпретації. До того ж, у

роботі застосовується метод наукового опису, який включає прийоми спостереження, узагальнення, систематизації і класифікації лінгвістичного матеріалу.

Порівняльний аналіз застосовано для того, щоб виявити спільні, однакові (ізоморфні) й відмінні, специфічні (аломорфні) риси мов, що зіставляються. Метод кількісних підрахунків використано для встановлення частотних характеристик досліджуваних одиниць.

Результати і обговорення. Поняття «стать» і «гендер» є фундаментальними поняттями лінгвістичних досліджень. У Поняття «стать», зосереджуючись на біологічних і фізіологічних характеристиках, аналізується через призму термінології, дискурсу та використання мови, проливаючи світло на те, як мова відображає і впливає на суспільне сприйняття біологічних відмінностей. При цьому, поняття «гендер» охоплює соціальні та культурні аспекти ідентичності, ролі та очікування, які приписують людям, підкреслюючи важливість розуміння того, як мова конструює та посилює гендерні норми та нерівності.

Гендерна дискримінація в перекладознавстві представляє багатогранне питання, що охоплює нерівне представництво, лінгвістичні упередження, стереотипи та проблеми, пов'язані з перекладом гендерно-специфічного контенту. До видів дискримінації відносяться наступні національна та расова, гендерна, мовна, релігійна, за наявністю судимості, за наявністю інвалідності, за віком тощо. Формами дискримінації є: пряма, непряма, а також інтерсекціональна. Подолання дискримінації вимагає комплексного підходу.

Образна мова часто відіграє важливу роль у зображенні персонажів. Стать перекладача впливати на те, як персонажі зображуються за допомогою образних засобів, впливаючи на вибір прикметників, метафор та ідіоматичних виразів. Свідоме та майстерне використання образних засобів дозволяє Дж. Орвеллу досліджувати такі складні теми, як правда, влада, маніпуляції та стійкість людського духу. Ці прийоми поглиблюють взаємодію читача з текстом, змушуючи його замислитися над небезпеками тоталітаризму, втратою

індивідуалізму та ерозією істини. Майстерне використання Дж. Орвеллом образної мови в романі «1984» виходить за рамки простого літературного прикрашання. Це фундаментальний інструмент, який посилює вплив оповіді, дозволяючи читачам осягнути глибини антиутопічного світу та глибокі послання, які хотів донести автор.

Для аналізу впливу статевих ролей на перекладачів обрано три видання 1) Орвелл, Джордж. 1984: роман-антиутопія. Переклад з англ.: Віталій Данмер. Кривий Ріг: Hurtom.com, 2013. 321 с.; 2) Орвелл, Джордж. 1984. Переклад з англ.: Віктор Шовкун. Київ: Видавництво Жупанського, 2015. 312 с.; 3) Орвелл, Джордж. 1984. Переклад з англ.: Богдана Носенок. Харків: Фоліо, 2021. 320 с., адже вони виконані перекладачами з різним гендерним статусом (чоловіками й жінками).

Роман Джорджа Орвелла «1984» багатий на образну мову, яка слугує для створення похмурої та гнітючої атмосфери, яскраво ілюструючи тоталітарний режим та психологічну боротьбу персонажів. Використання метафор, порівнянь, персоніфікації та символізму додає оповіді глибини та багатозначності, поглиблюючи розуміння читачем історії та її тематики.

Роман Дж. Орвелла «1984» відзначається специфічною лексикою, яка відображає атмосферу тоталітарного суспільства, спостереження та концепції автора. На лексичному рівні спостерігається певні особливості відображення гендерної приналежності перекладача. У великій кількості прикладів перекладач-жінка вдається до залучення таких стереотипних рис жіночого мовлення як застосування експресивної лексики, додаткових прикметників, інтенсифікаторів (so), повторів та паралелізмів задля передачі емоційності на противагу чоловічому стилю, котрий виступає більш стриманим в емоційному плані. Для перекладачів-чоловіків більш характерним є вживання сленгу, жаргону, термінів, іронії.

Синтаксичні особливості в романі Д. Орвелла «1984» значною мірою впливають на атмосферу, стиль оповіді та тематику твору. Основними з них є складні речення; повтори; короткі речення; паралелізм; фрагментовані речення

та багатокрапки тощо. Морфологічні особливості в романі Дж. Орвелла «1984», зокрема неологізми; афіксація та деривація; дублювання; складання є фундаментальними для розуміння лінгвістичних маніпуляцій і контролю, що здійснюються тоталітарним режимом.

Висновки. Таким чином, розгляд понять «стать» та «гендер» як різних, але взаємопов'язаних категорій у межах лінгвістичних досліджень має вирішальне значення для розуміння багатогранної природи мови та її впливу на суспільство. В процесі аналізу виявлено, що гендерна приналежність перекладачів роману Дж. Орвелла «1984» проявляється як на синтаксичному так і на морфологічному рівнях. Основне завдання перекладача – точно передати зміст і нюанси оригінального тексту, враховуючи при цьому очікування та норми цільової мови й аудиторії.

ПРОЦЕС АДАПТАЦІЇ АНГЛОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Садівська Людмила Ігорівна

Студентка

Петров Олександр Олександрович

Наук. керівник – к. філол. н., доц.

Вінницький державний педагогічний університет

м. Вінниця, Україна

Вступ./Introduction. Постійна мінливість світу, в якому ми живемо, викликає нескінченний процес оновлення мови, будучи необхідною умовою її розвитку. Важливі соціально-історичні події супроводжуються динамічними комунікативними процесами, наслідком яких є розширення, зміна або оновлення словникового запасу мови.

На сучасному етапі свого розвитку на німецьку мову великий вплив робить англійська мова, що обумовлено низкою екстралінгвістичних факторів, зокрема глобалізацією і інтернаціоналізацією різних сфер людської діяльності, а також інтенсивним розвитком науки і техніки.

Лексичне запозичення з англійської мови - один із способів появи неологізмів в німецькій мові. Основні канали введення іноземної лексики, в тому числі англіцизмів.

Під терміном «англіцизм» ми будемо розуміти англійські слова або вирази, які запозичені іншими мовами [2, с.146].

Ціль роботи./Aim. На основі аналізу теоретичних досліджень з проблеми запозиченої лексики виділити основні причини переходу одиниць з однієї мови на іншу.

Матеріали та методи./Materials and methods. Вивченню процесу запозичення слів присвячені праці лінгвістів А. А. Потебня, Л. В. Щерби, Д. С. Лотте, М. Кронгауза, Л. П. Крисіна, А. А. Реформатського, Л. Блумфілда, С. О. Карцевського, О. С. Ахманова, М. А. Брейтер, М. Ю. Семенова, І. І. Чернишева та інші Під час вивчення лексики іноземного походження

розвинулося кілька основних підходів: соціолінгвістичний, психолінгвістичний, культурологічний, когнітивний, комплексний і лінгвістичний.

Для того, щоб виявити основні способи запозичення англіцизмів в сучасну німецьку мову і особливості їх засвоєння в німецькій мові, ми проаналізували англіцизми, поміщені в електронну версію словника «Neologismen - Neuer Wortschatz rund um die Coronapandemie», складеного Інститутом німецької мови імені Лейбніца в місті Мангейм [3].

Результати та обговорення./Results and discussion. Лінгвісти М. Д. Степанова і І. І. Чернишева, І. Г. Ольшанський, А. Е. Гусева, В. Бетц виділяють два основних типи запозичень іноземної мови за способом запозичення іноземного слова в мові реципієнта:

1. Пряме запозичення без зміни значення слова (Fremdwortübernahme);
2. Складне запозичення (Lehnprägung) - відтворення змістової сторони слова мови донора за допомогою засобів мови реципієнта: а) калька (структурні запозичення) (Lehnübersetzung) - поморфний переклад слова мови донора;
б) запозичення значення (семантичне запозичення) (Lehnbedeutung) отримання нового значення словом мови-реципієнта під впливом мови-донора.

Процес запозичення слів з інших мов ми розуміємо як «імпорт понять», що являють собою утворення, побудовані на культурному досвіді, сконцентрованому в індивідуальній і колективній мовній свідомості.

Результатом впровадження понять в іншу культуру є не тільки збагачення лексичного складу мови, а й взаємообмін культурами [1, с. 50].

Складні змістовні англіцизми поділяються на три групи:

- 1) багатокомпонентні англіцизми, що складаються з декількох основ англійських слів або їх компонентів: *der Homeworker* - робоче місце (-віддалено) вдома, *der After-Corona-Body* - втрата фізичної привабливості і збільшення ваги після перенесеного коронавірусу, *das Onlineproctoring* онлайн-прокторінг (процедура спостерігається проведення та контроль за проведенням дистанційної експертизи);
- 2) змішані гібридні запозичення, в структурі яких графічно об'єднані

елементи двох мов в складі однієї лексичної одиниці: *das Drive-in-Testzentrum* мобільний (мобільний) центр тестування на коронавірус; *das High-Care-Bett* ліжка для пацієнтів, які потребують інтенсивної терапії, *die Onlineklausur* онлайн письмовий екзамен; *das Homeofficegesetz* - закон про віддалену (віддалену) роботу; *die/das COVID-19-App* - комп'ютерна програма, що дозволяє відстежувати переміщення людей, заражених коронавірусів;

3) скорочені іменники:

а) аббревіатури, що складаються з перших букв фраз в німецькій мові: *PIMS* (*Дитячий запальний мультисистемний синдром*) - синдром мультисистемного запалення у дітей і підлітків; *NRGS* (*Nationale Reserve Gesundheitsschutz*) - запас медикаментів і засобів захисту, створений державою на період підйому респіраторних захворювань, зокрема COVID-19; *PEPP* (*Pandemic Emergency Purchase Programm*) - програма купівлі державних облігацій та активів некомерційних компаній з метою стримування наслідків епідемії коронавірусу для економіки Єврозони;

б) аббревіатури, що складаються з однієї літери або декількох букв іт повного слова, що утворюють складене: *der R-Wert / die R-Zahl* (*die Reproduktionszahl*) - коефіцієнт зараження коронавірусів (математичний розрахунок кількості інфікованих одним інфекційним захворюванням в разі його присутності в неінфікованому середовищі); *die AHA-Regel* (*Abstand + Hygiene + Alltagsmaske!*) - правила дотримання соціального дистанціювання та правил гігієни; *der PCR-Test* (*PCR-Abstrichtest*) - ПЛР-тест на визначення коронавірусу Covid-19; *das ECMO-Bett* - апарат екстракорпоральної мембранної оксигенації;

в) контрактури (слова, що виникають в результаті усичення будь-якої частини слова або групи слів): *die/das COVID-19-App* - комп'ютерна програма, що дозволяє відстежувати переміщення людей, заражених коронавірусів.

Деякі англiцизми зразка, представлені в електронному словнику, стали частиною німецької мови шляхом калькування, наприклад: *die Herdenimmunität* колективний імунітет - калькована лексична одиниця, утворена з англійського

словосполучення *herd immunity*.

Окремо слід відзначити тенденцію в сучасній німецькій мові до паралельного використання німецьких слів і англіцизмів, що мають схожу семантику, наприклад: *der Superspreader / der Multispreader / der Superverbreiter / der Superverteiler / der Superüberträger* - суперпоширювач інфекційної хвороби (людина, яка заражає інфекційним захворюванням максимальну кількість людей); *der/das Spreaderevent / das Superverteilungsereignis* - подія, яка спровокувала спалах інфекційного захворювання; *Соціальне дистанціювання / Фізичне дистанціювання / Soziale Distanzierung* - соціальне дистанціювання.

Висновки./Conclusions. На наш погляд, наявність великої кількості абсолютних синонімів свідчить про важливість і значення для носіїв німецької мови явищ і процесів навколишньої дійсності, що позначаються абсолютними синонімами.

Запозичені англіцизми асимілюються в сучасну німецьку мову, тобто адаптуються у фонетичному, граматичному, семантичному і графічному відношенні до системи мови, що їх отримує, починають функціонувати в системі німецької мови відповідно до правил орфоєпії, орфографії та граматики мови-реципієнта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ажнюк Б. М. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації / Мовознавство, 2001. № 3. С. 48–54.
2. Ажнюк Б. М. Слов'янські й неслов'янські запозичення в мові української діаспори. Мовознавство. 1998. № 2. С. 145–160.
3. IDS Mannheim [сайт]. URL: <https://www.ids-mannheim.de/neologismen-in-der-coronapandemie/> (дата звернення 01.11.2023).

ОСНОВНІ ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ АНГЛІЙСЬКОЇ Й УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ДВИГУНОБУДУВАННЯ

Співак Ірина Віталіївна

Студентка

Національний аерокосмічний університет

ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

м. Харків, Україна

Анотація: У статті розглянуто тематичну класифікацію англійської й української термінології двигунобудування.

Було проаналізовано словники в галузі авіаційної термінології і сформовано корпус вибірки термінологічних одиниць. Корпус вибірки склав 1917 термінів, які були використано для виділення 22 тематичних груп.

Ключові слова: термін, термінологія двигунобудування англійської мови, термінологія двигунобудування української мови.

У сучасному світі, де комунікація між різними науками та галузями знань стала необхідністю, виникає потреба в систематизації термінологічних одиниць різних мов.

Зокрема у сфері двигунобудування, яка постійно розвивається та вдосконалюється, нагальним питанням є упорядкування термінології, яка була б однозначною для фахівців з цієї галузі в різних країнах.

Актуальність наукового дослідження зумовлена тим, що наразі досить гостро постає проблема недостатньої кількості термінологічних класифікацій, складених за темами вузькогалузевих спеціальностей, як-от двигунобудування.

У межах дослідження було проаналізовано три словники: «Тематичний словник авіаційної термінології» О. М. Акмалдінової, «Російсько-український словник авіаційних термінів» Н. М. Кириченка та «Англійсько-український словник авіаційних термінів» Р. О. Гільченка, а також технічний мануал для

інженерів – «Aero Engines» А. Сінгха. Із цих джерел було відібрано 1917 термінів, які були використані для подальшого формування 22 тематичних груп:

– до тематичної групи двигунів увійшли 430 термінів з гніздовими словами *engine* та *motor*, а також їх український відповідник – *двигун*;

– до тематичної групи компресорів увійшли 76 термінів з гніздовим словом *compressor*, який має один український відповідник – *компресор*;

– до тематичної групи вальниць (підшипників) увійшли 65 термінів з гніздовим словом *bearing* і його відповідник *вальниця* (заст. підшипник);

– до тематичної групи лопатей і лопаток увійшли 113 термінів з гніздовим словом *bearing*, яке має два українські відповідники – *лопать* і *лопатка*, що є синонімічними;

– до тематичної групи камер увійшло 142 терміни з гніздовим словом *chamber* і його українським відповідником *камера*;

– до тематичної групи циліндрів увійшло 93 терміни з гніздовим словом *cylinder* і його певні українські відповідники (варіант перекладу залежить від термінологічної пари): *циліндр*, *плунжер*, *шток*, *балон*;

– до тематичної групи амортизаторів і демпферів увійшли 59 термінів з гніздовим словом *damper*, яке має два українські відповідники – *амортизатор* і *демпфер* (демпфірувальний пристрій);

– до тематичної групи дифузорів увійшло 35 термінів з гніздовим словом *diffusor* і його українським відповідником *дифузор*;

– до тематичної групи імпелерів і крильчаток увійшли 11 термінів з гніздовим словом *impeller*, яке має два українські відповідники – *імпелер* і *крильчатка*;

– до тематичної групи обтічників увійшли 38 термінів з гніздовим словом *fairing* і його український відповідник *обтічник*;

– до тематичної групи сопел і форсунок увійшли 215 термінів з гніздовим словом *nozzle* і двома його українськими відповідниками – *сопло* і *форсунка*;

– до тематичної групи гвинтів увійшли 119 термінів з гніздовим словом

propeller, яке має один український відповідник – *повітряний гвинт*;

– до тематичної групи реверсивних пристроїв увійшли 14 термінів з гніздовим словом *reverser*, яке має один український відповідник – *реверсивний пристрій*;

– до тематичної групи валів увійшли 29 термінів з гніздовим словом *shaft*, яке має один український відповідник – *вал*;

– до тематичної групи стартерів увійшли 17 термінів з гніздовим словом *starter*, яке має один український відповідник – *стартер*;

– до тематичної групи нагнітачів увійшли 22 терміни з гніздовим словом *supercharger*, яке має один український відповідник – *нагнітач*;

– до тематичної групи штовхачів увійшли 13 термінів з гніздовим словом *tappet*, яке має один український відповідник – *штовхач*;

– до тематичної групи турбін увійшли 62 терміни з гніздовим словом *turbine*, яке має один український відповідник – *турбіна*;

– до тематичної групи клапанів увійшли 157 термінів з гніздовим словом *valve*, яке має один український відповідник – *клапан*;

– до тематичної групи додаткових комплектів, блоків, вузлів і агрегатів увійшло 128 термінів з декількома гніздовими словами;

– до тематичної групи допоміжних систем увійшов 41 термін. Ці терміни подані у вигляді аббревіатур та містять гніздове слово *system* (*система*).

Пропонована тематична класифікація може використовуватися спеціалістами в галузі прикладної лінгвістики, перекладачами та термінознавцями, а також фахівцями технічних спеціальностей, пов'язаних з двигунобудуванням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Коваль, Р. І. Структурно-семантичні особливості та переклад термінів аерокосмічної галузі / Р. І. Коваль // Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». – Київ, 2021. – 42 с.

2. Микульчик, Р. Тематична класифікація фізичних термінів-епонімів / Р. Микульчик // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Серія «Проблеми української термінології». – 2016. – № 842. – С. 92–95.

**СЕМАНТИКО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АБРЕВІАТУРНОГО
СЛОВОТВОРЕННЯ (НА ОСНОВІ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО
ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ДИСКУРСУ)**

Турчинська Яна Валеріївна

Студентка

Дрогобицький державний педагогічний університет

ім. Івана Франка

м. Дрогобич, Україна

У даній статті розглядається актуальна проблема використання абревіатур у сучасному англomовному публіцистичному дискурсі та їх семантико-прагматичний потенціал. Обговорюється питання виникнення та поширення абревіатур, а також їхнє використання в різних сферах комунікації, включаючи журналістику, наукові дослідження, технічну та медичну літературу. Досліджується також семантичний та прагматичний аспекти використання абревіатур в мові та їх вплив на сприйняття та комунікацію.

Ключові поняття: семантико-прагматичний потенціал; абревіатурне словотворення; публіцистичний дискурс; лінгвокультура; інформаційний контекст.

Постановка проблеми. У сучасному публіцистичному дискурсі зафіксоване активне використання абревіатур та скорочень, що породжує ряд питань щодо їхнього семантико-прагматичного потенціалу. Чи обмежуються вони лише зручними технічними засобами, чи мають вони глибокий внутрішній зміст, що впливає на сприйняття тексту та комунікативні процеси? Ці аспекти вимагають дослідження, оскільки використання абревіатур стає не лише зручним стилістичним рішенням, але і має потенціал для викладення значущої інформації та впливу на сприйняття аудиторією.

Аналіз актуальних досліджень. Питання абревіатур в англійській мові стали предметом теоретичних досліджень вчених, таких як В. В. Борисов,

Е. П. Волошин, Л. Ф. Каховська, С. М. Єнікєєва, А. П. Соколенко, М. А. Ярмашевич, Е. Н. Ожогін, О. Г. Косарева та інші. Це явище також було досліджено під час створення різноманітних підручників з лексикології англійської мови та англомовних словників.

Раніше проведені дослідження частково зосереджуються на прагматичних аспектах використання аббревіатур у публіцистичному стилі. Проте існує нестача досліджень, яка б ковзала по відношенню до семантичного та прагматичного змісту аббревіатур та їх впливу на сприйняття читачами. Важливо ретельніше дослідити, чи несуть вони не лише інформацію, а й специфічну конотацію та внутрішнє значення, що розкриваються у контексті публіцистичного тексту.

Мета даного дослідження полягає в здійсненні глибокого та ретельного аналізу семантико-прагматичного потенціалу аббревіатур у сучасному англомовному публіцистичному дискурсі. Основною ціллю є розкриття внутрішнього змісту аббревіатур, виявлення їхньої семантичної значущості та впливу на процес комунікації з читачами.

Дослідження спрямоване на розуміння не лише технічної природи аббревіатур, а й їхньої специфічної семантики, що може включати підтекст, контекстуальні нюанси та відтінки значення. Враховуючи їхній вплив на сприйняття, ціллю є розкриття того, як використання аббревіатур формує та відтворює ефективні комунікативні зв'язки між авторами текстів та читачами, включаючи їхню реакцію та розуміння.

Методи дослідження – описовий метод, метод аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу. Аббревіатури - це скорочені форми слів або фраз, які створюються внаслідок аббревіації - використання початкових літер або складів слів. Вони є важливою частиною нашої мови й використовуються в різних сферах життя, включаючи науку, медицину, бізнес, інтернет та інше. Вони підвищують ефективність комунікації, відображають тенденцію до економії мовних зусиль і раціоналізації мови, поповнюють і збагачують її словниковий склад, роблять його цікавим та різноманітним [1, с. 142-143].

Абревіатури, також називають акронімами, що походять від старогрецьких слів «ἄκροϛ» - означає «найвищий, крайній», і τό ὄνομα, ὄνομα а ще οὐνομα, що означає «ім'я». Існують різні точки зору щодо терміну «акронім». Згідно одного підходу, акроніми - це будь-які слова, утворені з перших літер або складових частин слів у скороченому словосполученні. За іншою думкою, акроніми - лише ті, які вимовляються як самостійні слова, а не проста послідовність назв літер. [2, с. 1]

В результаті змін, які відбуваються в суспільстві, мова також проходить певні етапи розвитку і поповнює свій обсяг [3, с. 14]. В англійській мові в середньому за один рік утворюється близько 800 нових слів, що більше, ніж у будь-якій іншій мові світу [4, с. 10]. Хоча абревіатури є новими формами слів, вони не виникають з нічого. Вони будуються на основі вже існуючих слів та словосполучень.

Використання абревіатур у публіцистичному дискурсі піднімає питання про їхню придатність та відповідність загальним мовним та комунікативним стандартам. Це створює проблему визначення ступеня прийнятності абревіатур у мовному середовищі та можливості їх ефективного використання без порушення комунікативної чіткості та зрозумілості.

Сучасна практика використання абревіатур у публіцистичному англomовному дискурсі вимагає уважного дослідження семантико прагматичного потенціалу цього явища для забезпечення якості комунікації та уникнення можливих недоліків у сприйнятті інформації.

Абревіатури стали широко поширеними внаслідок різних значущих подій у суспільстві, таких як військові конфлікти, політичні перевороти, зростання міжнародних відносин, науково-технічний прогрес та інші. Особливо активно використовувалися скорочення в ХХ та на початку ХХІ століття [5, с. 35].

Винятково велика роль у творенні абревіатур належить словосполученням, інтенсивне виникнення яких у мові пояснюється бурхливим розвитком цивілізації та практичними потребами громадського спілкування [6, с. 10–11].

Використання абревіатур сягає глибокої давнини і має величезну історію, яка свідчить про їхню важливість і витривалість як мовного явища. Давні цивілізації, зокрема Давній Рим і Греція, вже використовували абревіатури, і це було особливо поширено в текстах цих епох.

У наукових і філософських текстах стародавності абревіатури використовувались для скорочення складних та довгих термінів, щоб полегшити сприйняття та зекономити простір. Наприклад, "Δ" від грецької літери "Дельта" використовувалася для позначення зміни в математичних формулах, і ця абревіатура існує і досі. Також в стародавньому Римі "C" від латинського слова "Circa" вказувало на наближеність часу або значення, схоже на сучасний вжиток "с." або "приблизно."

З появою друку в Європі в 15-му столітті, абревіатури стали ще більш поширеними. Друкарі використовували їх для зменшення обсягу тексту та витрат на друк. Зазвичай це були латинські абревіатури, такі як "etc." (et cetera), які означають "і так далі", "et al." (et alia), що означає "і інші," або "e.g." (exempli gratia), що означає "наприклад."

З появою Інтернету та поширенням соціальних мереж, абревіатури стали невід'ємною частиною мови в онлайн-спільнотах. Ця тенденція виникла внаслідок потреби у швидкому та лаконічному спілкуванні в обмеженому просторі текстових повідомлень. Абревіатури дозволяють ефективно виразити емоції, ідеї та думки, скорочуючи довгі словесні фрази до коротких літерних складів. Спільноти в мережі створили велику кількість абревіатур для різних цілей. Ось декілька з них: OMG (Oh My God) - О мій Боже: використовується для вираження здивування чи захоплення; IDK (I Don't Know) - Я не знаю [7].

Загалом історія використання абревіатур свідчить про їхню важливу роль у зручній та ефективній передачі інформації в різних галузях та епохи.

Семантичний потенціал абревіатур у сучасному англomовному публіцистичному дискурсі являє собою важливий механізм стислого вираження слів, фраз, термінів та концепцій. Ці скорочені форми відображають широкий

спектр значень та використовуються для ефективного передавання інформації, роблячи текст компактнішим та зручнішим для сприйняття.

Абревіатури у публіцистиці виявляються у використанні таких скорочень, як "UN" (United Nations), "USA" (United States of America), "COVID" (Coronavirus Disease), що дозволяють звернутися до конкретних термінів чи організацій із мінімальним обсягом тексту. Наприклад, термін "UNESCO" відображає Організацію Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури, або абревіатура "UNICEF" вказує на Фонд ООН для дітей [8, с.782]. Ці абревіатури покликані забезпечити швидке та лаконічне згадування організацій у публіцистичному тексті.

Деякі абревіатури, такі як "DNA" (Deoxyribonucleic Acid) чи "NASA" (National Aeronautics and Space Administration) [9], передають терміни наукової та технічної спеціалізації, що дозволяє швидко і точно звертатися до складних концепцій у сферах біології та космонавтики. Використання цих абревіатур у тексті сприяє уніфікованому розумінню та сприйняттю інформації.

Крім того, абревіатури часто використовуються для вказівки на різноманітні професійні та медичні терміни. Наприклад, "CPA" (Certified Public Accountant) відноситься до сертифікованого публічного бухгалтера, а "MRI" (Magnetic Resonance Imaging) - до процедури магнітно-резонансної томографії. Ці абревіатури роблять текст зрозумілішим та сприяють точному визначенню спеціалізованих термінів для аудиторії, яка орієнтується в певній галузі.

Прагматичний потенціал абревіатур у сучасному англомовному публіцистичному дискурсі виявляється у їх практичному та функціональному використанні в тексті з метою спрощення та оптимізації спілкування. Вони допомагають письменникам та читачам у зручному та ефективному обміні інформацією, а також створюють специфічний стиль комунікації.

Наприклад, вживання абревіатур у публіцистиці, таких як "UK" (United Kingdom) чи "EU" (European Union), дозволяє авторам швидко звертатися до країн або міжнародних організацій, використовуючи менше місця в тексті та допомагаючи читачам швидше розуміти контекст.

Деякі абрєвіатури, як "ASAP" (As Soon As Possible) чи "FYI" (For Your Information) [10], активно використовуються для вираження прагматичних мет цілей - вказівки на терміни та ступінь важливості інформації для отримувачів. Це допомагає уникнути непорозумінь та розкрити ступінь терміновості певної інформації.

Абрєвіатури у сферах медицини та технологій, такі як "AI" (Artificial Intelligence) чи "COVID-19" (Coronavirus Disease 2019) [11], демонструють ефективне використання виключно важливої інформації та складних термінів для швидкого розуміння та сприйняття інформації.

Часто в абрєвіатурах можемо побачити випадки полісемії та омонимії. Це виникає через те, що одна і та ж абрєвіатура може бути утворена від різних словосполучень, і кожне з них може мати своє унікальне значення. Наприклад, відома абрєвіатура CD відноситься не лише до компактного диску, а й до інших понять: 1. certificate of deposit (вкладний сертифікат в банку); 2. civil defense (цивільна оборона); 3. cash discount (знижка); 4. Commander of the Order of Distinction (командир Ордену Відзначення).

Цікавим прикладом омонимії абрєвіатур є "CEO". Ця абрєвіатура може мати два різних значення. У бізнес-середовищі "CEO" означає "Chief Executive Officer" – керівник компанії. Однак у медичній сфері ця абрєвіатура може вказувати на "Carotid Endarterectomy" – вид хірургічного втручання.

Отже, семантичний потенціал абрєвіатур полягає у їх здатності передавати значення, тоді як прагматичний потенціал полягає у їхньому практичному використанні для оптимізації спілкування та передачі важливої інформації у найкоротший спосіб. Семантика розглядає значення абрєвіатур як частини мовної системи та їхній контекст в тексті. У той час, прагматика вивчає функції цих абрєвіатур у спілкуванні та їхню роль у комунікації. Це означає, що як семантика, так і прагматика займаються вивченням значення, яке виникає через вживання мовних форм у конкретних ситуаціях.

Висновки. На основі аналізу сучасного англomовного публіцистичного дискурсу виявлено, що семантико-прагматичний потенціал абрєвіатурного

словотворення має значний вплив на комунікативні процеси. Застосування абревіатур в текстах носить не лише функціональний, але й стилістичний характер, розширюючи можливості ефективної та компактної передачі інформації у публіцистичному середовищі.

Абревіатури відображають широкий спектр семантичних відтінків та контекстуальних значень, що можуть бути сприйняті по-різному залежно від аудиторії та сфери застосування. Їхня присутність у тексті може впливати на створення специфічної атмосфери, розмовного стилю або ж концентрації уваги на ключових ідеях, зменшуючи кількість слів для вираження концепцій.

Засвідчено, що використання абревіатур може бути ефективним засобом сприяти уважнішому сприйняттю тексту та підвищити швидкість його розуміння. Однак, важливо враховувати, що недостатнє знання абревіатур або їх не контекстуальне вживання може призвести до непорозумінь та збитків у комунікації.

Необхідність подальших досліджень полягає у розвитку більш систематичних підходів до вивчення семантики та прагматики абревіатур, а також у з'ясуванні їхнього впливу на мовленнєвий акт та сприйняття інформації. Майбутні дослідження можуть відкрити нові можливості для оптимізації використання абревіатур у публіцистичному дискурсі, що сприятиме якості та ефективності комунікації в сучасному інформаційному середовищі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Павлюк В. І. Абревіація в сучасній англійській мові: особливості вживання абревіатур галузі освіти / В. І. Павлюк // Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – С. 142–143.

2. Газда Ї., Лазурова Н. О. Політичний дискурс: функції слова в політичному мовленні (на матеріалі української й чеської мов). Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Київ, 2011. Вип. 16. С. 38–43.

3. Гармаш О. Л. Збалансованність процесу поповнення словникового складу сучасної англійської мови / О. Л. Гармаш // Вісник Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького. – Мелітополь, 2008. – №1. – С.183– 191.

4. Бережна О. О. Особливості перекладу неологізмів сфери інтернеткомунікації й комп'ютерних технологій / О. О. Бережна // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Сер. : Філологія. – 2015. – № 19. - том 2. – С.142– 144.

5. Запоточна Л. Абревіація в системі сучасної кардіологічної термінологічної номінації / Л. Запоточна // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. – 2014. – № 1. – С. 71– 77.

6. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко, М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

7. Merriam-Webster Dictionary [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/diction>

8. Мюллер В. Великий англо-український словник: у новій редакції. – К. : Арій, 2008. – 784 с

9. Oxford English Dictionary [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.oed.com/>

10. Smart Words & Meanings [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.smart-words.org/>

11. Dorland's Illustrated Medical Dictionary [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.dorlandsonline.com/dorland/home>

**ГРАФІЧНА МОВНА ГРА: МОДЕЛЮВАННЯ ПРАГМАТИЧНИХ
СМИСЛІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНИХ ГАЗЕТ)**

Урбан Христина Андріївна

Студентка

Дрогобицький державний педагогічний університет

ім. Івана Франка

м. Дрогобич, Україна

У статті розглядаються теоретичні основи графічної мовної гри та прагматичні аспекти комунікації в англomовних газетах. Шляхом аналізу прикладів, зібраних з різних видань, досліджується взаємодія графічних елементів і тексту, а також вплив цієї взаємодії на сприйняття та реакцію читачів.

Ключові слова: графічна мовна гра, візуальні елементи, прагматичні смисли, графіка, параграфеміка.

Постановка проблеми. У сучасному медіа-середовищі графічні елементи та візуальні засоби стають все більш поширеними для передачі. Англomовні газети не є виключенням. У зв'язку з цим щораз частіше постають питання впливу графічної мовної гри на сприйняття та інтерпретацію тексту читачами. До цього часу не існує повного опису функціональних характеристик даного явища. Це обставина, яка робить це дослідження надзвичайно актуальним.

Аналіз актуальних досліджень. Сучасні вітчизняні та зарубіжні лінгвісти приділяють значну увагу мовній грі як стилістичному прийому та засобу емоційного впливу на читача. Однак термін "мовна гра" не має однозначного визначення, і дослідники розглядають ці концепції як в широкому, філософському контексті, так і вузькому, лінгвістичному розумінні. Це призводить до значної кількості наукових праць, присвячених цій темі. Серед науковців, що досліджували цю тему Л. Вітгенштейн, Й. Хейзінге, Т. Грідіна, О. Земська, О. Тимчук, В. Саннікова, Л. Керрол та інші.

Мета даного дослідження полягає у теоретичному аналізі та практичному дослідженню графічної мовної гри в англomовних газетах з метою виявлення її впливу на моделювання прагматичних смислів в процесі комунікації. Дослідження має на меті розкрити роль графічних компонентів, таких як шрифти, ілюстрації, тощо, у спілкуванні з аудиторією та створенні прагматичних смислів. Також дослідження спрямоване на вивчення теоретичних аспектів графічної мовної гри та її відображення в англomовних газетах.

Методи дослідження – описовий метод, методи аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу.

Графічна мовна гра - це концепція, яка досліджує взаємодію тексту та графічних елементів у медійних повідомленнях з метою створення прагматичних смислів та впливу на сприйняття аудиторії. Ця концепція вивчає, як візуальні елементи, такі як фотографії, ілюстрації, схеми, таблиці, колір, шрифти та інші графічні компоненти, які взаємодіють із текстом, щоб додати нові рівні розуміння та виразності повідомленням.

Ще Фердинанд де Соссюр виділяв схожість мови і гри, порівнюючи спосіб функціонування мови зі стратегією гри в шахи, де адресант та адресат, дотримуючись певних правил, здійснюють комунікацію [1, с. 90].

Вперше термін "мовна гра" у науковий обіг ввів вчений Л. Вітгенштейн. Він надав даному терміну інтерпретацію, стверджуючи: "Я називатиму "мовною грою" сукупність мови і діяльності" [2, с. 95]. Автор також називає мовну гру «особливою діяльністю носіїв мови, що спричиняє створення значень, які відображають зв'язок мови із законами світу» [2, с. 130]. Відповідно до вузького розуміння «мовна гра» кваліфікується як порушення правил доцільної діяльності задля того, аби своїми «подібністю і відмінностями пролити світло на можливості нашої мови», формувати значення і смисли [2, с. 202].

Після цього його досліджень явищем мовної гри зацікавилось більше лінгвістів та це питання стало справжнім об'єктом зацікавлення. Так, лінгвіст і

антрополог Пітер Фарб в 1974 опублікував роботу «Мовна гра: що відбувається, коли люди розмовляють» [3]. У своєму дослідженні автор робить висновок, що мовленнєву поведінку людини слід розглядати як взаємодію співрозмовників, як гру в прямому розумінні слова, оскільки учасники комунікації слідуєть певній системі конвенційних правил і стратегій спілкування, при цьому маючи можливість вільно творити, використовуючи ресурси мови. Наголошував автор і прагматичну установку такої гри комунікації: привернути увагу співрозмовника, впливати на нього і, отже, виграти.

Одним із найвидатніших дослідників даного явища став британський лінгвіст Д. Кристал, який, досліджуючи мову найрізноманітніших соціумів (від арго до весільних обрядів народів Північних Філіппін) встановив, що гра з мовою існувала вже багато століть, а її характер – насамперед усний і скороминущий (граючі з мовою не прагнуть запам'ятати або письмово зафіксувати ігрові акти) [4].

Вчений також підкреслював, що головне завдання мовної гри отримання задоволення, насолода процесом, а не націленість на результат.

Досліджуючи дане явище, надзвичайно важливо проаналізувати термін «графіка». У тлумачному словнику цей термін пояснюється як «вид образотворчого мистецтва» [5]. Так воно і є, адже це спосіб візуальної репрезентації інформації за допомогою різних малюнків, рисунків, схем, діаграм, кольорів та інших візуальних елементів. Графіка може використовуватися для передачі ідей, концепцій, даних, розробки дизайну, створення ілюстрацій, малюнків тощо. Вона грає надзвичайно важливу роль у комунікації та візуальному мистецтві, надаючи можливість виразно та ефективно передавати інформацію та сприйняття, моделювати прагматичні смисли.

Мовна гра на графічному рівні найчастіше використовується як додатковий засіб, що дозволяє надати розповіді більш експресивний характер. Найбільш поширеними засобами для моделювання прагматичних смислів є

шрифтове виділення, використання великих букв замість малих, а також укладання слова або фрази в лапки з метою вказівки невідповідності значення цього слова.

У більшості випадків, графічну мовну гру можна спостерігати в заголовках англomовних газет. Це пояснюється тим, що заголовок є першим, на що звертає увагу читач при виборі статті для читання. Заголовок знаходиться в одній з найважливіших позицій у тексті і є основою для створення емоційного настрою у читача.

Як зазначає Д. Кристал, автори змушені створювати заголовки, що інтригують, але в той же час найбільш повно передають суть статті в обмеженому просторі газети [6, с. 174].

Наприклад, графічно виділене слово MORE в заголовку статті "Stranded in Sharm for 10 MORE days" [7] загалом посилює смислове навантаження цієї фрази. Переклад: «Застрягли в Шарм-еш-Шейху ЩЕ на 10 днів». Автор ділиться із читачами своїм обуренням, вказуючи на вимушеність таких дій. Оскільки заголовки та перші речення статей важливі для захоплення уваги читачів і вказівки на те, що можна очікувати від статті, то таким чином створюється певна атмосфера та підкреслюється важливість певних інформаційних елементів.

Ще один яскравий приклад графічного виділення простежується у заголовку статті газети "MailOnline". "The dog that WAS just for Christmas". Йдеться про домашніх тварин, яких дарують на Різдво та Новий Рік, та які опиняються на вулиці одразу після свят. Акцентуація дієслова «was» свідчить про глибоке співчуття автора з приводу теми статті, заголовок націлений зробити на читача емоційний ефект здивування і жалю, а також закликає до конкретних дій або утриматися від інших.

У журналі The New York Times у багатьох статтях використовуються заголовки, де кожне слово починається з великої літери. Найчастіше такі заголовки зустрічаються у статтях, де потрібно привернути увагу читачів до

певної події. Наприклад, до історичної події, яка впливає на світову політику: Arab States Intensify Pleas for Gaza Cease-fire as Public Anger Mounts [8].

Наступний заголовок є яскравим прикладом навмисно допущених помилок: **“This is an mistake, you moran. Correcting other people's English isn't always easy - but it can be fun”**. Це речення з помилками виділено жирним шрифтом таким чином, що читач не може не помітити таку помилку як вживання артикля an замість a, а також орфографічну помилку в слові moran. Читач, побачивши помилки, спробує вникнути у причину їхнього допущення, його зацікавленість проблемою, описаною у статті, зростає.

Гра смислів тісно пов'язана із застосуванням засобів параграфеміки. Параграфеміка, як лінгвістична дисципліна, вивчає характеристики письма на графічному рівні та роль невербальних засобів, які використовуються для виразу та передачі інформації як у рукописному, так і в друкованому тексті [9].

Параграфеміка може порушувати у письмових текстах стандарти, відхилятися від норми.

Приклад з газети "USA Today" ілюструє важливий прагматичний аспект використання фотографій в англomовних газетах. Газета використовує яскраві та великі зображення спортсмена, який святкує перемогу, з метою викликати емоції і враження у читачів. Це допомагає створити зв'язок між читачем і подією, а також передати суть та значення спортивного досягнення. Як результат, графічні елементи, такі як фотографії, використовуються для підсилення прагматичних смислів та створення емоційного зв'язку з аудиторією [10]. У газеті Los Angeles Times розміщені зображення знаменитостей, що виступають на червоній доріжці. Саме у такий спосіб можливо привернути читачів та створити інтерес до розважального контенту.

Трикрапка, що продовжує думку всередині заголовка "MISSING ... and FOUND!" (DailyMail), помітне семантичне протиставлення визначень, графічне виділення великими літерами, а також знак оклику, що оформляє заголовок, уособлюють дієвість і навіть деяку сенсаційність появи послуг по пошуку, що

здійснюється працівниками редакції цієї газети, та привертає увагу читача до статті.

Висновки. Отже, графічна мовна гра є важливим засобом в англomовних газетах для створення прагматичних смислів та впливу на сприйняття читачів. Вона доповнює текстову інформацію та надає додаткові рівні розуміння та виразності повідомленням. Дане явище включає в себе використання різних графічних компонентів, таких як фотографії, ілюстрації, шрифти, кольори, розміщення. Також це може бути використання великих літер замість малих, поставлення слова чи фрази в лапки з метою вказівки на розбіжність у значенні цього слова тощо.

Аналіз прагматичних аспектів комунікації в англomовних газетах з прикладами зробив видимим важливість графічної мовної гри як інструменту для створення прагматичних смислів. Графічна мовна гра в англomовних газетах є не лише засобом підсилення емоційного впливу на читачів, але й засобом передачі ключових повідомлень та інтерпретації подій.

Це дослідження відкрило нові горизонти для розуміння взаємодії мови та графіки в медіа та надало підставу для подальших досліджень у цьому напрямку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Сосюр Ф. Курс загальної лінгвістики. - Київ : Основи, 1998. - 324 с.
2. Вітгенштейн Л. Філософські дослідження / Л. Вітгенштейн. – К. : Основи, 1995. – 311 с.
3. Farb P. Word Play: What Happens When People Talk. – New York : Knopf, 1974
4. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Second Edition. – New York : Cambridge University Press, 2003
5. Графіка [Електронний ресурс] // Словник.UA – URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0>

6. Crystal D., Davy D. Investigating English style. – US: Routledge, 2012.-278 p.

7. Lydia Wilgress. Stranded in Sharm for 10 MORE days [Електронний ресурс] // Mail Online: URL: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3308156/Planeslined-bring-tourists-home-Sharm-el-Sheikh-stranded-tarmac-Cyprus-confusion-reignsEgypt-allow-land-today.html>

8. Arab States Intensify Pleas for Gaza Cease-fire as Public Anger Mounts [Електронний ресурс] // The New York Times: URL: <https://www.nytimes.com/2023/11/07/world/middleeast/gaza-ceasefire-egypt-saudi-arabia.html>

9. Ковалевська Т. І. Параграфемні засоби як маркери інтонації сучасного англomовного художнього тексту / Т. І. Ковалевська // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: 195"Філологічні науки. Мовознавство". – Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2012. № 24 (249). С. 61–64.

10. Halfway there! Noah Lyles wins 100 meters in pursuit of sprint double at world championships [Електронний ресурс] // The New York Times: URL: <https://www.usatoday.com/story/sports/olympics/2023/08/20/noah-lyles-wins-100-meter-at-track-and-field-world-championships/70636761007/>

**ВИРАЖЕННЯ ЕМОТИВНОСТІ В ЕКРАНІЗАЦІЇ РОМАНУ ТОМАСА
КІНІЛЛІ «СПИСОК ШИНДЛЕРА»**

Хар Мар'яна Зіновіївна,

Студентка

Національний авіаційний університет

м. Київ, Україна

Навіть коротке знайомство з американською та європейською літературою вказує на те, що більшість досліджень щодо репрезентації історичної травми фокусуються на Голокості, масовому винищенні євреїв нацистами протягом 1939–1945 років, яке призвело до смерті шести мільйонів людей. Голокост вважається історичною травмою *par excellence*. Більшість західних дослідників поділяють думку щодо унікальності й непередбачуваності цієї події, хоча тут можна сперечатися, розглядаючи й інші «цивілізаційні місії», які відбувалися у ХХ столітті, зокрема на території України [1].

Очевидно, унікальність Голокосту для наукового та критичного аналізу пов'язана не стільки із винятковим статусом події, скільки з тим, що вона сталася в самому «серці» західної цивілізації, і з тим, що багато євреїв емігрували до США після Другої світової війни – країни, де кожне історичне чи культурне явище отримує теоретичну інтерпретацію, і навколо цієї трагічної події сформувався потужний теоретичний дискурс з величезним обсягом літератури.

Проте не маємо наміру спростувати унікальність Голокосту та порівнювати його з іншими злочинами. Навпаки, нас цікавить резонанс цієї події та широка область інтерпретацій, що оточують її, зокрема інтерпретації в кінематографії, завдяки яким ця трагічна подія отримала свій унікальний статус. Спроби передати жах Голокосту через фільми сприяли утворенню модусів репрезентації історичної травми.

Зокрема, сформувалися принаймні два такі модуси. Вважається, що

фільми про Голокост групуються навколо двох репрезентаційних моделей, представлених «Списком Шиндлера» Стівена Спілберга (1994) та «Шоа» Клода Ланцмана (1985). Хоча порівняння цих двох фільмів є недоречним, оскільки вони належать до різних ринків збуту (масмаркет та елітарний ринок) – їхні репрезентаційні стратегії визначають два режими: зображальний та антизображальний. У цій статті ми аналізуємо класичний зображальний режим на прикладі фільму «Списку Шиндлера».

У процесі кодування фільму «Список Шиндлера» використовується візуальний символ, що є основним засобом вираження ідей режисера через кодування символів. Усі члени суспільства, які мають спільні культурні вірування, дотримуються способу декодування для розуміння значення за кодом. Кінематографічний код – це система символів, яку регулюють правила і норми. Кодовані символи в кіно складаються з кодів, які є зрозумілими та універсально застосовними. Таким чином, код може бути конвертований між сценарієм, режисером і глядачем, утворюючи мережеву парадигму, що пов'язує кілька значень [3].

З погляду звичайних глядачів, здається, що відтворення фільму – це ніщо більше, ніж акторська гра, взаємодія музики та фонового пейзажу. Проте за кулісами виробництва фільму існують кілька рівнів кінематографічного коду: перший рівень – це сценарій, особливо текст у сценарії; другий рівень містить не тільки перший рівень, а й візуальні та слухові символи. На третьому рівні всі форми представлення – це зображення (візуальні форми), представлені всім. Це полегшує глядачам уявити ефект зображення як природну реальність, ігноруючи символічне значення практики.

Фільми, новини та розважальні програми, які ми бачимо щоденно, деякі коди, які з'являються на екрані, великою мірою закорінені в ґрунті популярної соціальної культури, що призводить до враження, що вони не побудовані самостійно та є простими візуальними символами. Незалежні та прості візуальні символи мають природні особливості у своєму використанні. Це не чисто природне представлення візуальних символів. Навпаки, у процесі

сприйняття вони насправді проникають на глибші рівні ідеології. Уважається, що природжені символи є невираженими символами й найуспішнішим проявом «природження» візуальних символів [2].

Насправді, ефект імплікаційної сигніфікації на практиці складається з ідеологічного кодування. Символи фільму «Список Шиндлера» складаються з наступних трьох рівнів коду:

- Код першого рівня: візуальне виконання (грим, зачіска, одяг, декорації, вираз, жести, тон і т. д.).

- Код другого рівня: технічні засоби (позиція камери, інтенсивність світла, музика, сценарій і т. д.).

- Код третього рівня: ідеологія (права людини, антифашизм і т. д.).

Фільм «Список Шиндлера» вражає своїх глядачів за допомогою мовних засобів, що виголошують емоційно насичену атмосферу. Діалоги та мова персонажів, відтворені з властивими для того часу виразами, надають фільму автентичності й реалізму. Наративний стиль, що використовується режисером, несе в собі особливий колорит розповіді, що допомагає глибше розкрити і відчувати важливість історії.

Емотивні особливості фільму підкреслюються сильними емоційними враженнями, викликаними потужною історією та вражаючими зображеннями. Музичний супровід, створений Джоном Вільямсом, впливає на емоційний стан глядачів, підсилюючи драматичні моменти та поглиблюючи емоційну взаємодію з фільмом.

Глибокий психологічний вплив фільму досягається завдяки докладному розкриттю персонажів, яке вирізняється особливою деталізацією. Кожен персонаж набуває своєї унікальності та глибини, дозволяючи глядачам відчувати їхні турботи, радості та трагедії як особистий емоційний досвід.

Моральні роздуми, які вплетені в тканину фільму, викликають в глядачів не лише реакції, але й спонукають до внутрішнього відлуння. Поставлені моральні питання залишають глядачів у стані задуманості, стимулюючи їхні власні роздуми про етику, справедливість і людську природу.

Фільм створює атмосферу вразливості, де глядачі стають чутливими до емоційних коливань персонажів. Цей психологічний зв'язок сприяє поглибленню емоційного враження від перегляду, відкриваючи найтонші пласти характерів та їхні внутрішні конфлікти.

Усі вищезгадані елементи формують неповторний досвід для глядача, де фільм не лише розповідає історію, але й створює психологічний ландшафт, в якому глядачі можуть відчувати глибину та інтенсивність емоцій персонажів. Інтенсивні сцени, особливо ті, що стосуються голокосту, викликають емоційну напругу та глибокі почуття. Всі ці мовні засоби емотивності взаємодіють, створюючи фільм, що не лише розповідає історію, але і викликає справжні емоції та враження у своїх глядачів.

У вражаючій сцені, де Оскар Шиндлер взаємодіє зі своїми робітниками єврейського походження, він висловлює свою власну глибоку зануреність в справу порятунку. Знаючи те, що його вчинки можуть мати далекосяжні наслідки для життя цих людей, Шиндлер обирає слова з особливою обережністю та емоційною напруженістю.

«Ви – не лише робітники для мене», – говорить він, зупиняючись, щоб зазирнути кожному в очі, – Ви – люди, які заслуговують на повагу та справедливість. Ваші історії, ваші сім'ї, ваші мрії – вони стають частиною моєї відповідальності. І я обіцяю вам, що зроблю все можливе, щоб вас врятувати.»

“You are not just workers to me,” – “You are people deserving of respect and justice. Your stories, your families, your dreams – they become part of my responsibility. And I promise you that I will do everything possible to save you.”

У цих словах відчувається глибока співчутливість і рішучість Шиндлера, який визнає не тільки фізичну працездатність своїх підопічних, але і їхню гідність та право на безпеку. Цей діалог виступає як важлива точка фільму, де мовні засоби викликають емоційне зворушення та створюють глибокий зв'язок між глядачем і персонажами [4].

У висловленні Оскара Шиндлера вражає сила слів та їхнє емоційне

навантаження. Коли він стверджує: «Ви – не тільки робітники для мене», використовується конструкція, яка відразу ж підкреслює особистісний характер його відношення до групи людей. Це не просто безособова заява, а вираз особистого зв'язку та розуміння.

Далі, використання виразів, таких як «люди, які заслуговують на повагу та справедливість» надає мовленню моральну конотацію. Оскар Шиндлер намагається виражати не лише фізичну працездатність своїх робітників, а й їхню людську гідність, важливість кожної особистості на право та повагу. Подальший перелік «ваші історії, ваші сім'ї, ваші мрії» не лише створює враження особистості та унікальності кожного із них, але і робить їх життєвими та реальними для Шиндлера. Слова надають вагу не лише фізичній безпеці, але і емоційному та духовному благополуччю тих, ким він переймається. Заключна обіцянка «зроблю все можливе, щоб вас врятувати» виражає рішучість і відданість, створюючи відчуття беззаперечної відповідальності за долю цих людей. Весь діалог складається з таких мовних засобів, які, взаємодіючи, сприяють створенню емоційно насиченої та глибокої атмосфери в цьому визначальному моменті фільму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бордмен А. Ілюстрована історія кіно / Адам Олсач Бордмен [пер. з англ. К. Міхалціна]. – Л. Видавництво Старого Лева (ВСЛ), 2019. – 109 с.
2. Демчук Т. Структурно-семантичний аналіз термінів кіномистецтва в англійській мові / Тетяна Демчук – Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах. – Випуск 33-34. – 2017.
3. Hall S. Representation : cultural representations and signifying practices. Work of Representation, 2002.
4. John Fiske, Introduction to Communication Studies, Peking University Press, 2008

PHILOSOPHICAL SCIENCES

УДК 101-572.02

ПОШУК ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИХ ЗАВ'ЯЗКІВ У СУЧАСНОМУ ПІЗНАННІ

Безродний Андрій Геннадійович

к. філос.н., доцент

Харківський національний університет

імені В. М. Каразіна

м. Харків, Україна

Анотація: в тезах відслідковується можливість застосування метода пошуку причинно-наслідкових зв'язків у сучасній науці. Автор наголошує на необхідності переходу від «жорсткого детермінізму» до «ймовірнісного детермінізму». Зробимо припущення, що багато законів мають ймовірнісний характер.

Ключові слова: причина, наслідок, зв'язок, досвід, метод, пізнання.

Вступ./Introduction. Пошук причинно-наслідкових зв'язків є постійним атрибутом сучасного природознавства. У наших тезах ми зупинимося безпосередньо на методологічних особливостях процесу виявлення причинно-наслідкових взаємодій. Проаналізуємо їх із позиції філософського аналізу.

Ціль роботи. / Aim. Мета нашої роботи полягає в дослідженні меж використання методу пошуку причинно-наслідкових механізмів при вивченні природничо-наукових об'єктів.

Результати та обговорення./Results and discussion. Причинно-наслідкові зв'язки неможливо уявити як категорію розуму. Оскільки вони не виводяться раціонально на підставі рефлекторних розумових понять.

Вони також не виведені з емпіричного (сенсорному) досвіду.

Взаємодія між «умовною причиною» та «умовним наслідком» фіксується у досвіді. Однак у чуттєвому досвіді не відображається механізм «слідування» між причиною та наступним наслідком. Наприклад, ми бачимо (чуємо і т.п.) як котиться більярдна куля. Далі ми бачимо і чуємо момент удару в другу кулю, а також її відскок. Питання: Чи відчуваємо (бачимо, чуємо тощо) ми зв'язок між попереднім (причина) та наступним (наслідком)? Найбільш логічна відповідь - ні.

Нагадаємо класичний вислів Д. Юма: «слідувати за чимось - це ще не означає тому, що». Ми реально не здатні відобразити (відчути) наявність зв'язку між умовними причинами та їх наслідками. Нагадаємо, що і логічно (раціонально) ми також не можемо "прорахувати" дані зв'язки. Іншими словами, ні раціонально, ні емпірично (за допомогою чуттєвого досвіду) наш розум не здатний обґрунтувати наявність причинно-наслідкових зв'язків між «поєднаними» подіями.

Виходячи з вищевказаного, можна припустити, що зв'язок між умовними причинами та їх наслідками має ймовірнісний характер. Логічніше відмовитися від «жорсткого детермінізму» на користь «ймовірнісного детермінізму». Перейти від тверджень, що тільки цей і лише цей фактор є причиною цього слідства. До висловлювань, що це є лише ймовірнісна причина. Цілком припустимо наявність ще однієї або навіть кількох «спільно чинних причин» з умовного «причинного комплексу».

Зробимо припущення, що багато законів мають ймовірнісний характер. Розглянемо, як такий підхід застосується до сучасного природознавства.

Які трансформації в методології наукового пізнання слід зробити:

По-перше, необхідно зіставити всі закони (умовно наявні у цій галузі знання). Виявити загальні риси закономірностей. Або простежити протиріччя законів. Можливий аналіз альтернативних законів та закономірностей.

По-друге, проаналізувати історичну динаміку розвитку знання. Зв'язати його з пануючими у конкретній історичній момент логіко-методологічними та

філософськими доктринами. Простежити вплив світоглядних та методологічних установок на наукове пізнання. Пізнання як «чиста форма» світорозуміння, яка не «перевантажена» «методологічними рекомендаціями із зовні».

По-третє, необхідно зробити логіко-методологічну «ревізію» всіх законів, що діють у рамках цього наукового напрямку. Розкрити внутрішню логіку побудови законів та закономірностей. Можливе виявлення внутрішніх протиріч.

По-четверте, перевірити закони на верифікованість та фальсифікованість. Оцінити їх придатність до використання в межах наукового напрямку.

Висновки./Introductions. Як висновки наших тез, зробимо низку зауважень:

1) «реальність існування» причинно-наслідкових зв'язків можна поставити під сумнів;

2) у сучасному природознавстві слід відмовитися від жорсткого детермінізму;

3) останній підхід слід замінити «ймовірнісним методом», коли можливе заміщення жорсткого детермінізму (одна причина – одне слідство) на ймовірнісні причинно-наслідкові відносини.

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ ЦІННОСТЕЙ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ІНТЕГРАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Дроздов Олексій Анатолійович,

викладач-методист,

Заводній Тетяна Валеріївна,

старший викладач

Чаяло Валентина Яківна,

старший викладач,

Коледж хореографічного мистецтва
«Київська муніципальна академія танцю
імені Сержа Лифаря», м. Київ

Вступ. Проблеми виховання цінностей є достатньо актуальними для сучасного суспільства, яке ставить перед собою мету виховувати молоде покоління з високим рівнем моральних і ціннісних орієнтацій. Незважаючи на те, що зазвичай парадигма виховання цінностей отримує свою легітимацію через політичні рішення, що схвалені органами державного управління в сфері освіти, наукова основа цієї парадигми відображає комплекс досягнень педагогів-дослідників, які активно співпрацюють у напрямку вдосконалення теоретичного і методичного забезпечення освітнього процесу. Дана робота присвячена дослідженню філософських аспектів виховання цінностей, зокрема, інтеграції сучасних технологій та педагогічної майстерності. Об'єктом дослідження виступає процес виховання цінностей в сучасному суспільстві, предмет – інтеграція технологій та педагогічної майстерності у процесі виховання цінностей.

Мета роботи полягає у дослідженні філософських аспектів виховання цінностей, зокрема інтеграції сучасних технологій та педагогічної майстерності. Згідно мети доцільно виокремити наступні завдання, які стоять перед дослідженням: 1) визначення сутності поняття «цінності» з філософської точки зору; 2) виокремлення сучасних міжнародних організацій, які займаються

впровадженням виховання цінностей в освітньому процесі; 3) розробка моделі оцінки впливу сучасних технологій та педагогічної майстерності на процес виховання цінностей в освітньому процесі.

Матеріали та методи. В дослідженні використовувалися методи наукового пізнання, такі як систематизація літературних джерел, класифікація та критичний аналіз, аналіз тенденцій та особливостей змін процесу виховання цінностей в освітньому процесі.

Результати та обговорення. У сучасному суспільстві динамічне зростання технологій та підвищення вимог до педагогічної майстерності ставлять перед педагогом завдання формування та виховання цінностей у молодого покоління.

Аспекти виховання цінностей досліджувались у працях багатьох авторів, зокрема, таких як М. Вебер, М. Рокич, Ш. Шварц, П. Бергес, О. Христенко, С. Бадер.

П. Бергес визначає поняття виховання цінностей як багатогранний процес соціалізації в освітніх закладах, який передає домінуючі цінності, щоб забезпечити і легітимізувати необхідний зв'язок між індивідом, групою і суспільством [1]. Отже, ціннісне виховання – це процес, спрямований на формування у особистості низки цінностей з метою покращення суспільства. В дисертації С. О. Бадера наведено список з 22 цінностей: толерантність, альтруїзм, аскетизм, доброзичливість, чесність, мужність, справедливість, поміркованість, сумлінність, безкорисливість, щирість, смиренність, скромність, великодушність, співчуття, тактовність, працьовитість, благородство, довіра, самовладання, солідарність і ощадливість [2]. В свою чергу, О. Христина робить наголос на тому, що цінності є фундаментальним елементом, котрий формує людські спільноти і відрізняє їх одне від одного. Також вона зазначає про універсальний характер демократичних цінностей, спроможних об'єднати всіх людей з їх культурними особливостями, забезпечити їх взаємодію та права [3].

Ціннісне виховання – це, перш за все, позитивне виховання, виховання

характеру або навчання життєстійкості (поняття, що використовуються в багатьох країнах для вираження потреби допомогти учням розвивати свої цінності та характер). З цією метою були створені міжнародні організації, які допомагають учням у всьому світі (табл. 1).

Таблиця 1

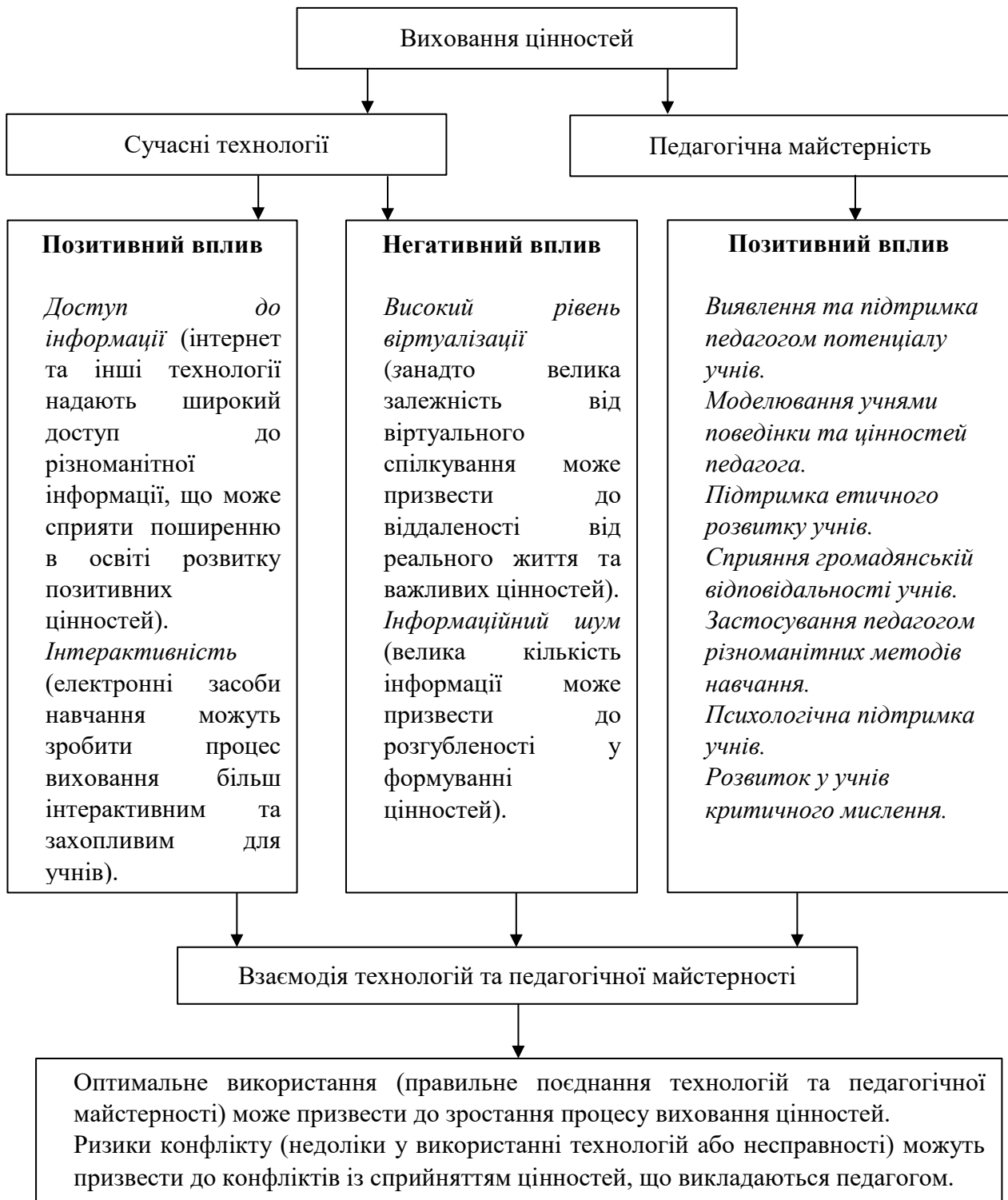
Програми та ініціативи, що спрямовані на впровадження культурних цінностей в освіті

№	Організація	Опис
1	PeaceJam	Місія організації полягає у формуванні покоління молодих лідерів, які прагнуть позитивних змін у собі, своїх громадах та світі через натхнення Нобелівських лауреатів миру, а також через дух, навички та мудрість, які вони уособлюють.
4	Character Education Partnership	Неприбуткова організація, раніше відома як Партнерство з виховання характеру, яка була заснована в 1993 році з метою заохочення людей різного віку практикувати добрі етичні цінності. Сьогодні вона створює і поширює ресурси, які підтримують людей по всьому світу, в тому числі їхні 11 принципів для шкіл.
5	Global Dignity	Організація викладає концепцію гідності – рівної та невід'ємної цінності кожної людини – для сприяння інклюзивності, рівності та більшому відчуттю нашої спільної людської сутності.
4	UNICEF	Програми UNICEF спрямовані на захист прав дітей та їхній розвиток. Вони пропонують освітні ініціативи, які сприяють формуванню цінностей, що включають рівність, справедливість та гідність.

Джерело: власна розробка автора

Можна стверджувати, що у всьому світі були створені та діють організації, які займаються впровадженням виховання цінностей, а також сприяють інтеграції технологій та педагогічній майстерності.

На рисунку 1 представлена модель оцінки впливу сучасних технологій та педагогічної майстерності на виховання цінностей.

Рис. 1. Вплив сучасних технологій та педагогічної майстерності на виховання цінностей

Джерело: власна розробка автора

Отже, запропонована модель показує взаємозв'язок та інтеграцію

сучасних технологій та педагогічної майстерності в освітньому процесі, а тому важливо забезпечити баланс методів з метою сприяти позитивному вихованню цінностей серед молодого покоління.

Висновки. Таким чином, інтеграція сучасних технологій та педагогічної майстерності відіграють важливу роль у формуванні та вихованні цінностей у сучасному суспільстві. Вони взаємодіють та доповнюють один одного, створюючи потужні інструменти для виховання моральних, етичних та громадянських цінностей. Позитивний вплив технологій полягає в збільшенні доступності ресурсів, індивідуалізації навчання та підвищенні мотивації учнів. Педагогічна майстерність, у свою чергу, створює основу для осмислення цих ресурсів та впровадження їх у виховний процес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Berges Puyo, J. (2020). A value and character educational model: Repercussions for students, teachers, and families. *Journal of Culture and Values in Education*, 4(1), 100–115. <https://doi.org/10.46303/jcve.2020.7>
2. Бадер, С. О. (2020). *Система формування ціннісно-сміслових орієнтацій майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти у фаховій підготовці* [Дис. на здобуття наук. ступ. доктора педагогічних наук, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка]. <http://hdl.handle.net/123456789/6374>
3. Христенко, О. М. (2023). Проблема формування цінностей студентів у контексті зарубіжної наукової думки. *Медична освіта*, (2), 80–85. <https://doi.org/10.11603/m.2414-5998.2023.2.13849>

ECONOMIC SCIENCES

UDC 339.5:633.15

EXPANDING THE INFLUENCE OF CORN ON THE INTERNATIONAL MARKET

Danilochkina Oksana

PhD of Economic Sciences, Assistant Professor

Danilochkina Liudmyla

Bachelor degree student

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

Danilochkina Nataliia

Master degree student

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

Annotation: Maize becomes the most widespread crop in terms of area and production. This culture reflects an imbalance between supply and demand, but there are many opportunities to improve its contribution to food security, environmental sustainability and inclusiveness agro-food systems.

Key words: sunflower oil, export, import, foreign market, development tendencies.

Maize is one of the most important cultivated plants in the world, especially in America. The history of the origin of corn has been studied by many scientists and has many hypotheses.

The most accepted and supported hypothesis states that corn originated in Mexico. Ancient Mexican civilizations, such as the Aztecs and Mayans, already cultivated corn more than a thousand years ago. This crop was an important part of their diet, and they grew many varieties of corn, from spring to sweet. [1]

The main advantage of corn compared to many other cultivated plants known to us is its ability to better use light due to the ability to fix CO₂ with one molecule with four carbon atoms. That is why corn belongs to the group of so-called C4 plants. According to the formation of its own dry mass during the growing season, corn is one of the most productive. It is able to produce up to 220 kg of dry mass per hectare per day, while up to 110 kg/ha of grain - between the stages of the 8th leaf - the beginning of the formation of cobs and maturation.

Analyzing Table 1, we can see the total and detailed number of hectares which in 2021/22 is 5.88 (million tons per hectare); 2022/23 – 5.75 (million tons per hectare); and in the 2024 forecast – 5.93 (million tons per hectare), were developed for sowing areas in different countries. At the same time, we can note that the changes in production between years are significant, because in the world production of corn there was a decline of 5.15% of the entire world stock of corn, which amounts to (59.48 million tons). [2]

Table 1

"Area corn , yield and production"

Country / Region	Area (Million hectares)				Yield (Metric tons per hectare)				Production (Million metric tons)				Change in Production			
	Prel. 2022/23		2023/24 Proj.		Prel. 2022/23		2023/24 Proj.		Prel. 2022/23		2023/24 Proj.		From last month		From last year	
	2021/22	2022/23	Sep	Oct	2021/22	2022/23	Sep	Oct	2021/22	2022/23	Sep	Oct	MMT	Percent	MMT	Percent
World	207.30	200.87	204.63	204.74	5.88	5.75	5.93	5.93	1,218.71	1,154.99	1,214.29	1,214.47	0.19	0.02	59.48	5.15
United States	34.53	32.02	35.25	35.25	11.09	10.88	10.91	10.86	382.89	348.37	384.42	382.65	-1.77	-0.46	34.29	9.84
Total Foreign	172.77	168.85	169.38	169.49	4.84	4.78	4.90	4.91	835.82	806.62	829.87	831.82	1.95	0.23	25.20	3.12
China	43.32	43.07	43.00	43.00	6.29	6.44	6.44	6.44	272.55	277.20	277.00	277.00	0.00	0.00	-0.20	-0.07
South America																
Brazil	21.80	22.40	22.90	22.90	5.32	6.12	5.63	5.63	116.00	137.00	129.00	129.00	0.00	0.00	-8.00	-5.84
Argentina	7.10	6.70	7.00	7.10	6.97	5.07	7.71	7.75	49.50	34.00	54.00	55.00	1.00	1.85	21.00	61.76
Bolivia	0.41	0.44	0.43	0.43	2.42	2.52	2.62	2.62	0.99	1.10	1.13	1.13	0.00	0.00	0.03	2.27
European Union	9.23	8.82	8.22	8.22	7.75	5.92	7.23	7.27	71.52	52.23	59.40	59.70	0.30	0.51	7.47	14.30
Africa																
South Africa	3.00	2.95	3.00	3.00	5.38	5.81	5.60	5.60	16.14	17.10	16.80	16.80	0.00	0.00	-0.30	-1.75
Nigeria	6.00	5.80	5.70	5.70	2.12	2.20	2.11	2.11	12.75	12.74	12.00	12.00	0.00	0.00	-0.74	-5.77
Ethiopia	2.53	2.55	2.56	2.56	3.72	4.00	4.06	4.06	9.40	10.20	10.40	10.40	0.00	0.00	0.20	1.96
Egypt	0.93	0.93	0.95	0.95	8.00	8.00	8.00	8.00	7.44	7.44	7.60	7.60	0.00	0.00	0.16	2.15
Tanzania	4.40	4.00	4.00	4.00	1.60	1.48	1.48	1.48	7.04	5.90	5.90	5.90	0.00	0.00	0.00	0.00
Malawi	1.75	1.82	1.79	1.79	2.62	2.05	1.96	1.96	4.58	3.72	3.51	3.51	0.00	0.00	-0.21	-5.57
Zambia	1.41	1.37	1.42	1.42	2.57	1.94	2.30	2.30	3.62	2.65	3.26	3.26	0.00	0.00	0.61	22.95
Kenya	2.17	1.90	2.00	2.00	1.52	1.53	1.60	1.60	3.30	2.90	3.20	3.20	0.00	0.00	0.30	10.34
Uganda	1.10	1.10	1.10	1.10	2.55	2.55	2.55	2.55	2.80	2.80	2.80	2.80	0.00	0.00	0.00	0.00
Zimbabwe	1.95	1.90	1.80	1.80	1.39	0.76	0.83	0.83	2.72	1.45	1.50	1.50	0.00	0.00	0.05	3.23
Former Soviet Union - 12																
Ukraine	5.49	4.05	4.00	4.00	7.68	6.67	7.00	7.00	42.13	27.00	28.00	28.00	0.00	0.00	1.00	3.70
Russia	2.90	2.64	2.50	2.50	5.25	6.00	5.84	5.84	15.23	15.83	14.60	14.60	0.00	0.00	-1.23	-7.78
South Asia																
India	9.96	10.10	10.00	10.00	3.39	3.56	3.43	3.43	33.73	36.00	34.30	34.30	0.00	0.00	-1.70	-4.72
Pakistan	1.65	1.60	1.65	1.65	6.43	5.83	6.36	6.36	10.64	9.33	10.50	10.50	0.00	0.00	1.17	12.53
Nepal	0.97	0.97	0.97	0.97	2.82	2.82	2.82	2.82	2.72	2.72	2.72	2.72	0.00	0.00	0.00	0.00
Southeast Asia																
Indonesia	3.90	3.95	4.00	4.00	3.26	3.27	3.28	3.28	12.70	12.90	13.10	13.10	0.00	0.00	0.20	1.55
Philippines	2.56	2.50	2.57	2.57	3.26	3.32	3.27	3.27	8.34	8.30	8.40	8.40	0.00	0.00	0.10	1.20
Vietnam	0.90	0.89	0.83	0.83	4.92	4.99	4.94	4.94	4.45	4.42	4.10	4.10	0.00	0.00	-0.32	-7.30
Thailand	1.20	1.18	1.25	1.25	4.42	4.41	4.32	4.32	5.30	5.20	5.40	5.40	0.00	0.00	0.20	3.85
Mexico	7.09	6.89	7.25	7.15	3.77	4.06	3.78	3.83	26.76	28.00	27.40	27.40	0.00	0.00	-0.60	-2.14
Canada	1.46	1.44	1.50	1.50	9.99	10.07	10.20	10.20	14.61	14.54	15.30	15.30	0.00	0.00	0.76	5.23
Turkey	0.54	0.53	0.65	0.65	12.04	12.83	12.62	12.62	6.50	6.80	8.20	8.20	0.00	0.00	1.40	20.59
Others	27.04	26.38	26.35	26.46	2.68	2.55	2.67	2.68	72.38	67.15	70.35	71.00	0.65	0.92	3.85	5.73

Source: Foreign Agricultural Service/USDA Global Market Analysis

Maize is widely traded worldwide: 15% of global maize production is exported, with 173 million tonnes of maize sold internationally (on an export basis) against a total production of 1,137 million tonnes. In comparison, 189 million tonnes are sold for wheat, a crop that is the most widely traded, but accounts for 25% of the production of 757 million tons. According to current trends, corn should overtake wheat as the most traded grain crop. Global trade reflects the spatial disparity between where maize is produced and where it is used, including where it is consumed as food. This underlies the active global corn trade, linking aggregate production surpluses in the Americas and Europe and aggregate deficits in Asia and Africa. Asia, especially East Asia (34 million tons), stands out as a key region for corn imports. Imports to Africa are more modest (16 million tons) and mostly concentrated in North Africa. North and South America is the world's largest exporter (80 million tons), but also includes significant importers in the region, an example of which is Mexico. Europe is an exporter (10 million tons), but combines countries with a significant surplus and deficit.

The largest corn exporting countries worldwide include the United States, Brazil, Argentina, Ukraine, and Romania, each of which exports 5–54 million tons/year. The largest importers are Japan, Mexico, Korea, Vietnam and Spain; each imports 9–15 million tons/year. A quarter of a century ago, the largest corn exporting countries in the world were the USA, France, Argentina, China and South Africa, each of which exported 1–45 million tons/year. [3] The largest importers at that time were Japan, Korea, Taiwan, Spain and the Russian Federation; each imports 2–16 million tons/year. While the US maintained its export dominance, the growth of Brazil and Ukraine is particularly noteworthy. On the import side, Japan remains the leading importer, but the increased import dependence of Mexico and Vietnam stands out. China has also changed from an exporter to a major importer. [4]

The current high levels of spatial separation between production and use are expected to increase in the coming decades. The global corn market is divided into geographic clusters – the US and European countries form two separate clusters with limited trade with each other due to differences in prevalence and regulatory regimes

Over the past decade, real prices for corn have increased by 31 %. The highest annual corn prices for this period were observed in 2012, after the previous high in 2008, associated with the global food crisis. Price fluctuations during the last decade mainly reflect the structure of urea fertilizers, although real prices for urea have doubled . Analyzing the data (Chart 1) for the last four years, we can conclude that the price of corn continues to rise to a large extent.

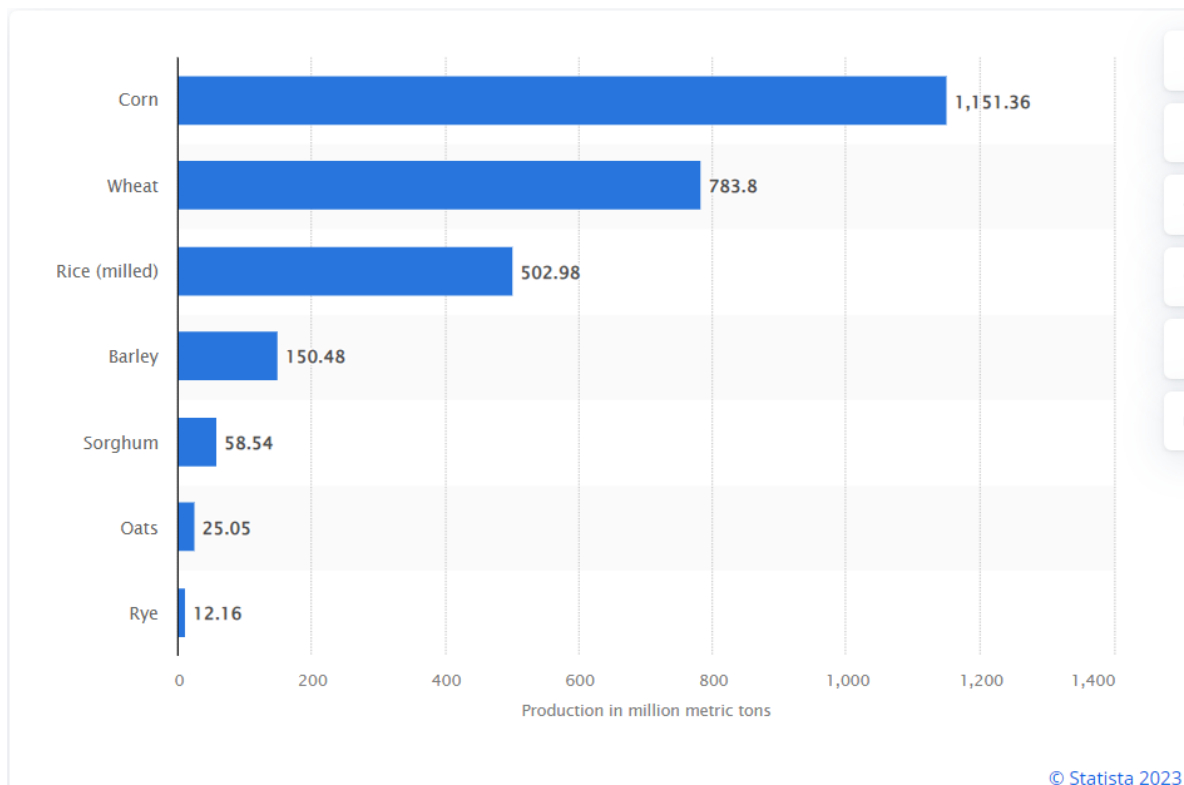

Chart 1 " Corn prices (\$ per bushel) from 2020 to 2023"

Source: Macrotrends.net

In addition, eliminating agricultural support, which is currently taking place worldwide, will raise international corn prices and potentially increase costs for many importing countries. At the same time, such increased international or we can say import prices increase the incentives and competitiveness of domestic corn production to replace imports.

Maize plays an important and growing role in global agri-food systems, including direct consumption and production of animal products. It is a versatile crop that has a variety of uses and is important as a food crop in the United States, Latin America, and around the world. Maize production is growing due to increased demand and increased yields, currently accounting for approximately 42.5% (1,151.36 million metric tons) of the world's cereal crop.

Chart 2 "Corn production on the world market"

Source: Statista 2023

The forecast for 2023 showed an increase in the production, use and storage of corn. Trade in this crop should determine the decline, and although maize prices have been and remain volatile, it remains key to global agri-food systems. Investments in research and development are needed to further enhance the role of maize in agri-food systems, particularly in the Global South.

RESOURCE

1. Hu, Ruijia. Developing and characterizing antioxidants and proteins from corn and its co-coproducts. Diss. 2023.
2. Foreign Agricultural Service/USDA Global Market Analysis URL: <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/production.pdf>
3. Macrotrends URL: <https://www.macrotrends.net/2532/corn-prices-historical-chart-data>
4. Statista URL: <https://www.statista.com/statistics/263977/world-grain-production-by-type/>

5. Trachova, Darya, et al. "Rationale for the need to use blockchain technology to record and control operations for the export of grain (the example of Ukraine)." *Independent Journal of Management & Production* 13.3 (2022): s347-s360.

6. Vatta, Kamal, et al. "Commodity Outlook Report: Maize." *Department of Economics and Sociology, Punjab Agricultural University, Ludhiana* (2023).

FEATURES OF IMPLEMENTING DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE GLOBAL MARKET OF TOURISM SERVICE

Goncharenko Nataliia Ivanivna

PhD in Economics, Associate Professor

Yevtieieva Daria Oleksandrivna

Master student

V. N. Karazin Kharkiv National University

Kharkiv, Ukraine

Annotation: The article discusses the implementation of digital technologies in the tourism services market and their impact on the industry, emphasizing the continuous development and application of information and digital solutions that contribute to the improvement of the quality of tourism services and the efficiency of organizations.

Key words: Digital technologies, tourism services, information technology, digital transformation.

The modern development of the tourism services market is accompanied by the continuous application of cutting-edge information and digital technologies, allowing for the enhancement of the value of tourist products, the improvement of the provision of tourism services, and the enhancement of organizational efficiency. The tourism industry has always been a sector that promptly responds to transformations in socio-economic and socio-cultural aspects, and it quickly adapts to changes in market demand and needs.

The consequence of the development of the tourism services market is changes aimed at the implementation of digitization. Digitization of the tourism services market offers technologies, tools, and approaches that allow for increasing the value of tourist products, improving the provision of tourism services, and enhancing the efficiency of organizations. Additionally, digital transformation includes the adoption

of advanced information and communication technologies to optimize processes across all tourism sectors.

It is worth noting that at the core of digital transformation lies the customer, and thus, all changes are geared towards enhancing the customer experience in using a company's services and products. This is why modern information technologies enable tourism companies to improve the customer experience when using their services. Digital services encompass online hotel reservations, tour bookings, flight ticket purchases, transfers, and more. The aim of implementing digitization into travel planning processes is to provide convenience, accessibility, and speedy service delivery for users.

Today, travelers are becoming increasingly adaptable to the conditions of the modern level of digitization. Therefore, they can independently explore travel offers on the Internet, analyze information on social media and forums, and exchange information with other users. Additionally, digital tools contribute to the expansion of "mass individual tourism." Digital resources such as electronic cards and mobile applications enable tourists to create personalized itineraries, share their experiences online during their journeys, all while providing greater independence and freedom to choose based on their interests and needs.

All of this is an important component of expanding digital marketing approaches in the tourism market, providing new opportunities for tourism companies to attract and serve customers.

Modern information and digital technologies enable tourism companies to significantly enhance the quality and speed of customer service by utilizing web services, mobile applications, and online platforms. An important component of this is also social media platforms such as Facebook, Twitter, Instagram, serving as both a powerful source of information and a potential tool for marketing and promoting tourism services.

According to the research company Phocuswright, which specializes in studying and analyzing the tourism, hospitality, and travel industry, the global online booking market reached \$1.6 trillion in 2023. This represents a 40% increase

compared to 2022. The data from the research company indicates that \$600 billion is attributed to online hotel bookings, \$400 billion to online flight reservations, \$100 billion to car rentals, \$50 billion to online tour purchases, and \$50 billion to other types of services. [3]

Digital technologies not only simplify users' lives but also significantly enhance resource management and business processes for companies. They facilitate the collection and analysis of large volumes of data for making better strategic decisions. Artificial intelligence and machine learning technologies help predict the demand for tourist services, provide personalized recommendations to users, and offer automated customer support services. Furthermore, modern information systems enable process automation, data storage, analytics, and more efficient customer database management. The reduction in manual labor contributes to increased productivity and cost savings for tourism companies, making their business more efficient and valuable.

It is also important to note that digital technologies can be used as an effective means of controlling and managing safety in the field of tourism. The ability to track journeys, provide consultations, and respond quickly to emergency situations helps ensure the safety of tourists during their travels. Additionally, digital technologies enable global monitoring of situations and extraordinary events, such as natural disasters, social conflicts, epidemics, and more. This assists in providing tourists with timely information and avoiding potential risks.

In summary, it can be said that digital technologies have transformed the tourism industry, making it more adaptable to contemporary realities. Digital transformation in tourism has led to increased accessibility and convenience for customers, improved efficiency for businesses, innovations in marketing, and enhanced sustainability and safety.

However, tourism companies must continue to adapt to the constant changes in the world and embrace innovation to remain competitive in this rapidly evolving sector.

REFERENCES

1. Djindzhoyan, V. V. (2021). Modern Innovative Technologies in Tourism and Hospitality Management. *Effective Economics*, 6. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.6.5>.
2. Global Center for Digital Business Transformation Report: Digital Vortex. How Digital Disruption Is Redefining Industries. URL: <https://www.cisco.com/c/dam/en/us/solutions/collateral/industry-solutions/digital-vortex-report.pdf>.
3. Phocuswright Reports. URL: <https://www.phocuswright.com/>

ASSESSMENT OF THE INFLUENCE OF THE DEVELOPMENT OF AGRARIAN COOPERATION ON THE ECONOMIC GROWTH OF THE LYANKYARAN ECONOMIC DISTRICT

Huseynov Ibadat Ahli oglu

Institute of Economics of the Ministry of Science
and Education, doctoral student

Summary. In the article, the impact of the development of the agrarian sector on economic growth in Lyankyaran economic region was analyzed and evaluated. Here, the factors affecting the development of the agricultural sector were econometrically assessed with the Eviews-12 application software package, and the forecast characteristics of the built model were determined.

Keywords: agrarian sector. Economic growth. correlation, regression, model, coefficient of elasticity.

As one of the most dynamically developing areas of the economy, trade plays an important role in the development of economic growth in the country.

Along with increasing the volume of trade, the purposeful socio-economic reforms implemented in the country are aimed at strengthening and modernizing the competitiveness of the national economy and raising the standard of living of the population [1, 2].

In Lyankyaran, the volume of retail trade turnover and industrial production works and services was observed with increasing dynamics due to the economic reforms carried out in the region in all studied periods.

If we use the EViews-12 software package for the purpose of econometric assessment of the impact of retail trade turnover and industrial production on GDP in Lyankyaran economic district using Chart 3, we will get the following result.

Table 1.

Correlation table between the volume of retail trade turnover and industrial production and GDP in Lankaran economic region.

Dependent Variable: Y				
Method: Least Squares				
Date: 09/13/22 Time: 08:02				
Sample: 2011 2021				
Included observations: 11				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X2	85.30547	71.43657	0.772935	0.4618
X1	15.83287	12.91710	1.225730	0.2552
C	32196.01	7526.504	4.277684	0.0027
R-squared	0.826209	Mean dependent var	62368.20	
Adjusted R-squared	0.782761	S.D. dependent var	12315.48	
S.E. of regression	5740.106	Akaike info criterion	20.37534	
Sum squared resid	2.64E+08	Schwarz criterion	20.48386	
Log likelihood	-109.0644	Hannan-Quinn criter.	20.30694	
F-statistic	19.01617	Durbin-Watson stat	1.461540	
Prob(F-statistic)	0.000912			

Source: Developed by EViews software package

Based on the result obtained using the Eviews application software package, the regression equation will be as follows:

Estimation Command:

=====

LS Y X2 X1 C

Estimation Equation:

=====

$$Y = C(1)*X2 + C(2)*X1 + C(3)$$

Substituted Coefficients:

=====

$$Y = 85.3054684343*X2 + 15.8328742198*X1 + 32196.0112587 \text{ (1)}$$

As can be seen from the table, there is a high correlation between the volume

of retail trade and industrial production and GDP in Lankaran according to the Chaddock scale ($R^2=0.826$). The coefficient of determination is 0.783, which means that 85.9% of the variance in the corresponding regression equation is explained by the outcome indicators, and 4.1% is explained by the influence of other factors [3].

Based on the regression equation expressing the correlation dependence between the indicators included in the table (1), it can be concluded that an increase in retail trade turnover by one unit, the volume of GDP in Azerbaijan increases by 15.83 units, and an increase in the volume of industrial products by one unit increases GDP- caused an increase in the volume of 85.3 units. By checking the statistical significance of the regression equation and the adequacy of the model based on the EViews application software package, it is possible to reach a general conclusion about the dependence between the studied indicators. From this point of view, it is necessary to check the statistical significance of the regression equation with the F-Fisher criterion and the presence of autocorrelation in the model with the Darbon-Watson statistic.

The statistical significance of the multiple regression equation can be checked with the help of the F-Fisher test. For this purpose, the F-Fisher criterion should be compared with the value of $F_{table}(a;m;n-m-1)$. According to the tabular data showing the result of the EViews software package, F- statistic (Fisher's test) = 19,016

If we determine the F table value in EXCEL with the help of, $F_{table}(a;m;n-m-1)=F(0.05;3;8)=4.46$

When comparing the F-Fisher criterion with the value of $F_{table}(a;m;n-m-1)$, it can be seen that F-Fisher criterion $> F_{table}(19.016>4.46)$. This means that the regression equation as a whole is statistically significant and the established model is adequate.

Since the Darbon-Watson statistic is $DW=1.461$, the Darbon-Watson break points for one explanatory variable ($m=2$) and $n=11$ observations at the $\alpha=0.05$ significance level will be as follows [3, p.322]

$$d_l=0.658, d_u=1.604$$

$$d_l=0.658 \leq DW=1.461 < d_u=1.604$$

therefore, the conclusion about the presence of autocorrelation between the studied indicators was not determined [4, p. 171]. This means that the regression equation is statistically significant and the established model is adequate as a whole [3, p. 322].

As a result of the research, for the linear regression equation $Y=15,833x_1+85,305x_2+32196,0112$ above, it is possible to determine how much the result factor will change due to the cause factors by calculating the elasticity coefficient, which expresses the percentage change of the dependent variable as a result of a 1% change of the independent variable. This coefficient is calculated based on the following formula [3, p. 136]

$$.E = \frac{\alpha_i \bar{x}}{\bar{y}} \quad (2)$$

Here, α_i are the coefficients of the above relationship equation. $\bar{x}$ is the average of the volume of retail trade turnover and volume of industrial products and services in Lankaran region for the studied periods, $\bar{y}$ is the average of the GDP in the Republic of Azerbaijan for the studied periods

According to the received report, the elasticity coefficients calculated based on those indicators will be as follows according to the established model

$$.E_{Pt} = \frac{\alpha_1 \times \bar{x}_1}{\bar{Y}} = \frac{15,833 \times 1339,5}{62368,2} = 0,34005$$

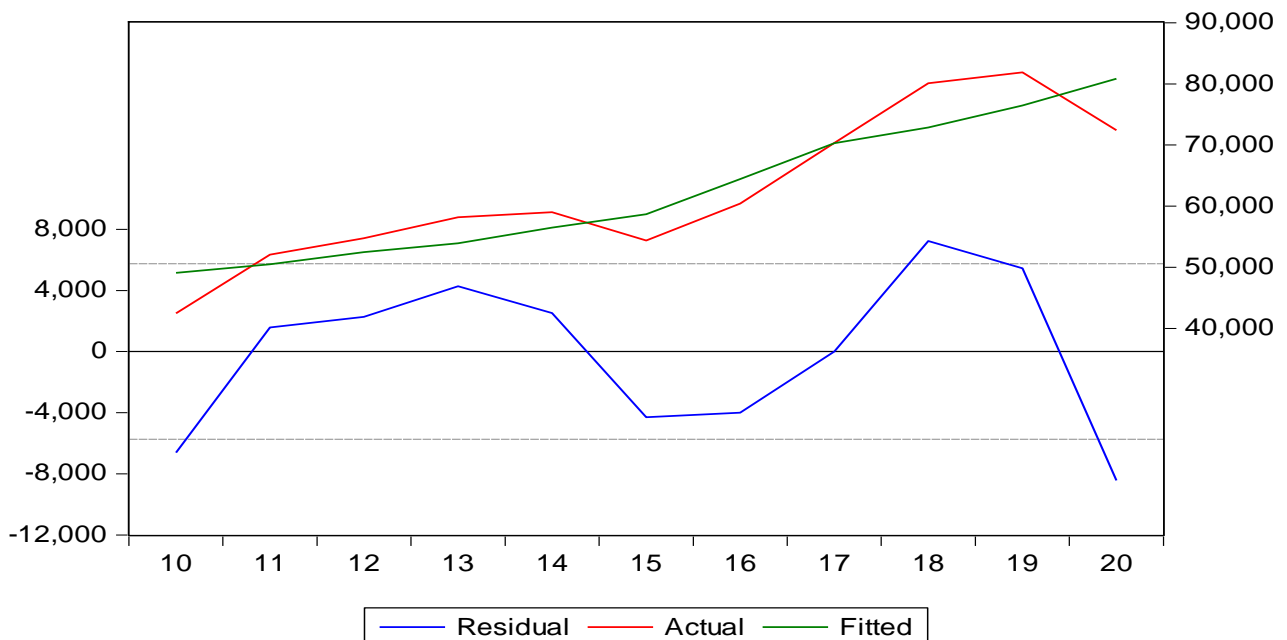
$$E_{SM} = \frac{\alpha_2 \times \bar{x}_2}{\bar{Y}} = \frac{85,305 \times 105,0818}{62368,2} = 0,143727$$

Based on the calculations, it can be concluded that a one percent increase in the volume of retail trade turnover in Lankaran region results in a 0.34% increase in GDP in the Republic of Azerbaijan, and a one percent increase in the volume of industrial production results in a 0.144% increase in GDP in the Republic of Azerbaijan.

It should be noted that the linear coefficient of pair correlation also determines the direction of cause and effect indicators. So, if $r_{xy} > 0$, there is a direct relationship between the indicators. That is, with the increase of the cause factor (x), the value of the result indicator (y) also increases. If $r_{xy} < 0$, then there is an inverse relationship

between the indicators. That is, with the increase of the cause factor (x), the value of the result indicator (y) decreases. Since the multiple correlation coefficient is 0.78271, the relationship between the studied indicators according to the Chaddock scale is at a high level. According to the result of the EViews application software package, the coefficient of determination $R^2=0.826209$ means that the corresponding regression equation is explained by 82.6% of the variance result indicator and 17.4% by the influence of other factors not included in the model.

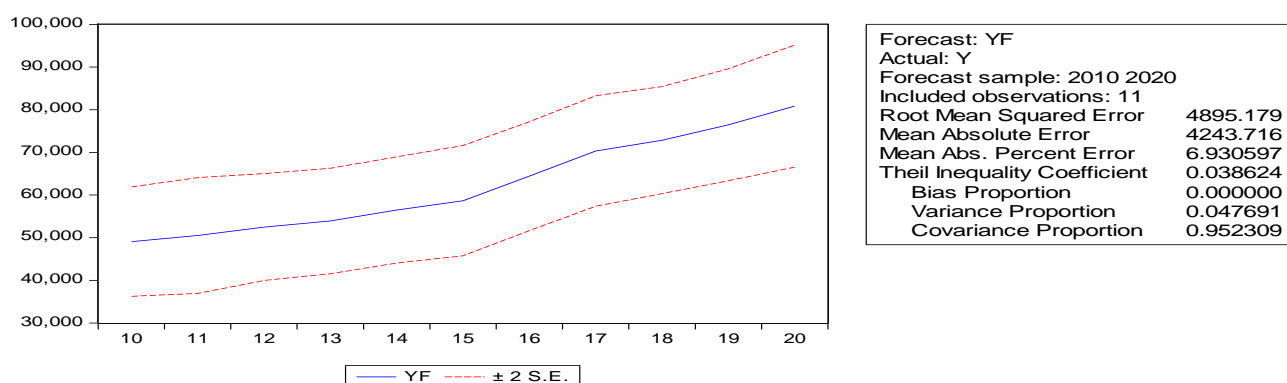
The dynamics of the fitted and actual values, as well as the residuals between them, are given in the graph below [3] based on the regression equation of the established model (1) and the Eviews application software package.

Graph 1. Dynamics of retail trade distribution in Lankaran, manufacturing industry output and GDP by country according to the EViews application software package and actual prices, and the balance between them.

Note: this graphic was compiled by the author based on the source indicated.

The regression equation $Y=15,833x_1+85,305x_2+32196,0112$ obtained according to the EViews application software package shows the values and standard errors of the retail trade distribution in the Lankaran economic region, the production output in the manufacturing industry and the GDP of Azerbaijan by years, as well as using the equation for forecasting purposes. series characteristics are shown in the graph below (3).

Chart 2. Prices and standard errors of retail trade in the Lankaran economic region, production output in the manufacturing industry and GDP in Azerbaijan by year, characteristics for forecasting

Source: (3) this graphic was compiled by the author based on the source indicated.

As can be seen from the graph, the model is useful for prognosis. Using this forecast model, it is possible to determine the forecast prices of the product release in the retail trade department, processing industry in the Lankaran economic region.

The result. Based on the calculations, it can be concluded that a one percent increase in the volume of retail trade turnover in Lankaran region results in a 0.34% increase in GDP in the Republic of Azerbaijan, and a one percent increase in the volume of industrial production results in a 0.144% increase in GDP in the Republic of Azerbaijan.

REFERENCES

1. Verdiyev A. Ch. Agrarian market formation/A.C. Verdiyev, I.Ş. Garayev. - Baku: Shirvannashr, - 2000. - 258 p.
2. Yuzbaşyeva G.Z. The role of clusters in the development of the agricultural sector // - Baku: Scientific Works, -2010. No. 3, - pp. 213 – 218.-
3. T.A. Yadigarov Operations research and solution of econometric problems in MS Excel and Eviews software packages: theory and practice. Baku-2020. 352 pages.
4. T.A. Yadigarov. "Customs statistics and modern information technologies". (Monograph) Baku, "Europe" publishing house, 2020-520

УДК 330.322:330.43

ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL INVESTMENT ACTIVITY OF THE ODESSA REGION

Ukhanova Inna,

PhD, Associate Professor

Kulikov Roman

graduate student

Odessa National Economic University

Odesa, Ukraine

Annotation: It was determined that the Odesa region belongs to the regions with a fairly high investment attractiveness and was one of the most attractive for foreign investment in Ukraine before the start of the full-scale invasion. The state and dynamics of the attraction of direct foreign investment in the economy of the Odesa region in recent years have been analyzed. It was determined that transport and warehousing is the largest sector of the economy in which foreign capital is invested in the Odesa region. It was noted that the military aggression put a pause on the implementation by foreign investors of a number of important projects in the Odesa region in the field of transport, logistics, processing industry and renewable energy, but the region remains a promising market for cooperation.

Keywords: international investment activity, foreign direct investment, investment cooperation, Odesa region, dynamics of foreign investment.

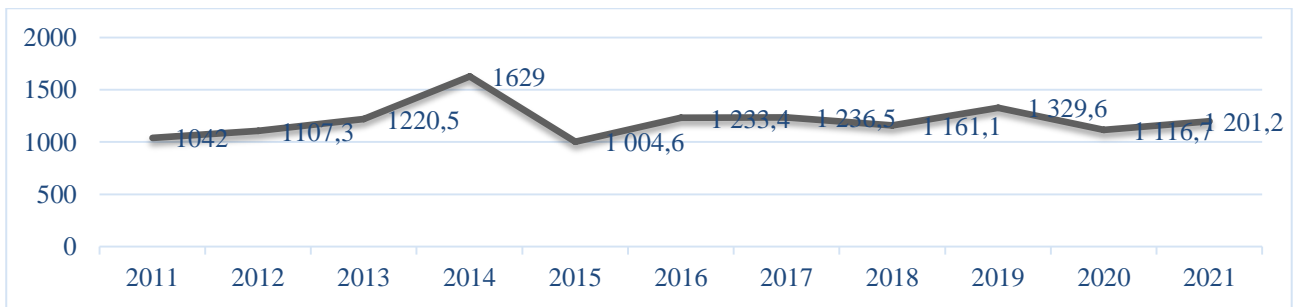
Foreign direct investment plays a role in attracting the necessary amounts of capital, providing access to management and modern technologies. They not only influence the formation of national investment markets, but also revitalize the markets of goods and services. The question of the place and role of the investment activity of Ukraine and its regions in the world market of foreign direct investments is of decisive importance in the further process of economic growth. In order to effectively attract direct foreign investment in the main areas of the region's

economic development, a coordinated economic policy for the activation of direct foreign investment and the creation of a favorable investment climate is necessary [1].

Countries with a transition economy, which today the world community is paying attention to, do not have the opportunity to independently get out of the economic crisis, which has covered all economic sectors and the social sphere. For Ukraine, the urgency of the issue of attracting foreign direct investment is also exacerbated by a full-scale invasion, the destruction of the infrastructure, and the disruption of traditional logistics routes. With the increase in the level of competition and the development of market relations in international markets, it is necessary to pay more attention to the balanced participation of our country and its regions in the international division of labor. One of the most important factors in such a balance is direct foreign investment, which is why the problem of direct foreign investment is extremely urgent [2].

It should be noted that, in general, the Odesa region, among other regions of Ukraine, belongs to the regions with a fairly high investment attractiveness, which is noted in the Program to promote the development of international and investment activities of the Odesa region for 2021-2023. Odesa region is one of the most attractive objects of foreign investment in Ukraine. This is due to a convenient geographical location, developed infrastructure, qualified personnel, strong economic potential. Odesa, as the largest port of Ukraine, is a key transport hub that provides access to Europe and Asia [3]. In addition, enterprises engaged in the production of steel, chemical products, machine building and metalworking are located on the territory of the region, which creates a great investment potential for attracting new foreign companies. Another advantage of the Odesa region is favorable legal conditions for foreign investors. The Ukrainian government pursues an active policy of supporting foreign investments and creating conditions for the successful operation of foreign companies.

For a more detailed state of foreign investments, consider the dynamics of the inflow of foreign investments in the region for the period 2011-2021.

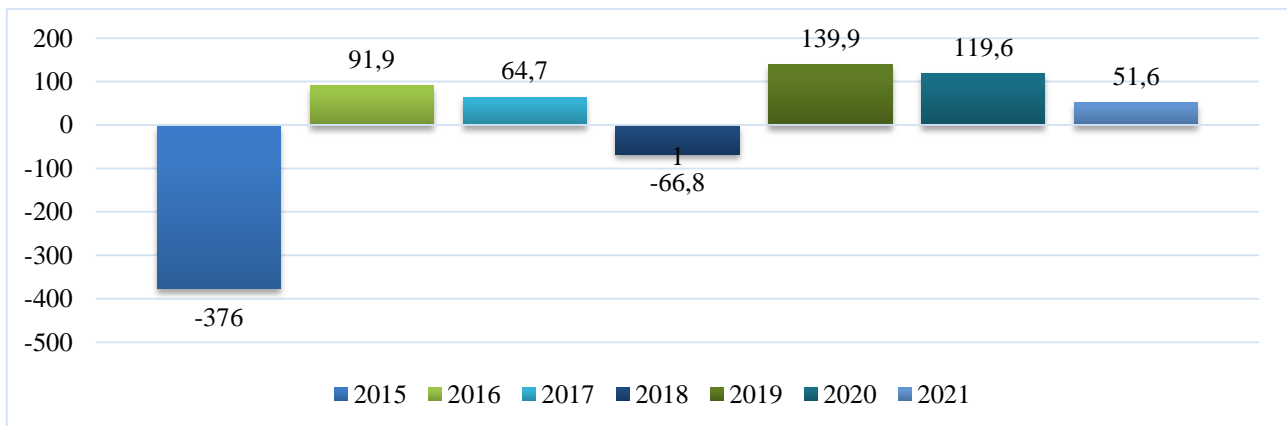

Fig. 1. Dynamics of foreign direct investment balances (equity instruments) in Odesa region for 2011-2021 (million dollars)

Source: compiled according to [4; 5]

Analyzing this graph, we can say that the lowest amount of investment in the Odesa region was in 2011, after which there is a trend towards an increase in investment, and the peak is 1.6 billion dollars in 2014. After that, there is a sharp decline, which is most likely connected with the annexation of the Republic of Crimea and the beginning of the anti-terrorist operation. After 2015, the investment growth is insignificant, and in the last 2 years the graph is on the axis of about 1200 million dollars.

Dynamics of FDI transactions in the Odesa region 2015 - 2021 million dollars. The USA is considered in Fig. 2.

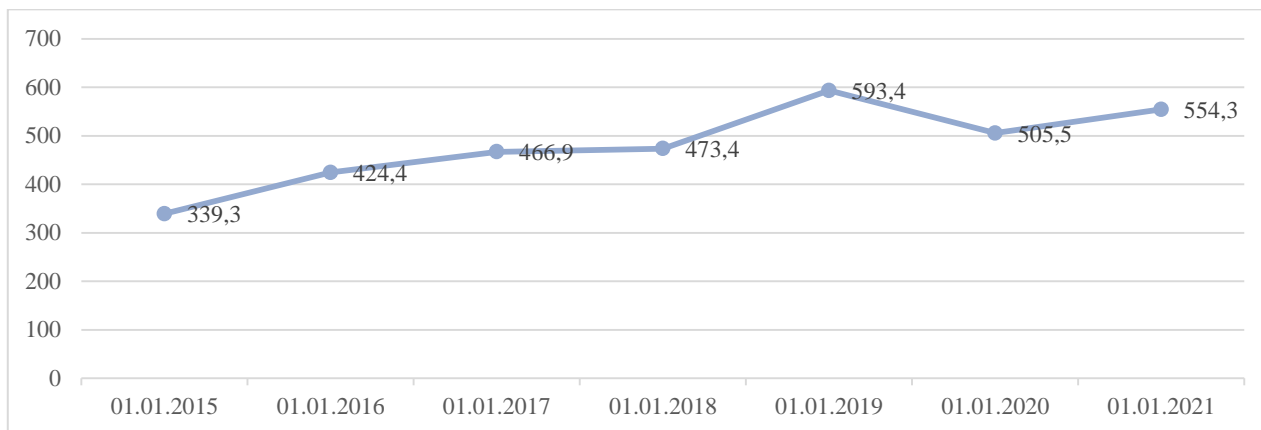
Fig. 2. Dynamics of FDI operations in the Odesa region 2015 - 2021 million dollars. USA

Source: compiled according to [4; 5]

After analyzing the data, we can say that for 2015-2021, the total amount of FDI inflows amounted to only 25.8 million dollars. The largest decrease occurred in reinvestment of income and debt instruments, and amounted to 266.4 and 353.8

million dollars. We can observe the largest FDI outflow in 2015.

In the future, we will consider the situation with the attraction of direct foreign investments by sectors of the region's economy. Transport and warehousing is the largest sector of the economy in which investments are made and maintains a leading position (Fig. 3).

Fig. 3. Dynamics of residual FDI in the Odesa region in the field of transport and warehousing in the period 2015-2021.

Source: compiled from [4]

Thus, it can be seen that the Odesa region still kept a fairly large amount of investments in the field of warehousing and transport, in particular, due to the creation of new terminals, the creation of new warehouses and the modernization of existing ones. This stimulated the development of the logistics sector and helped ensure the efficient and prompt operation of other sectors of the economy.

Odesa region is an attractive region for international organizations. According to the Odesa Regional Council, as of 2021, several international projects with investment funds in the millions of euros are being successfully implemented in the region. One of the largest projects is the restoration of the tram infrastructure in the city of Odessa with the support of the European Bank for Reconstruction and Development. The project envisages the installation of new tracks, the repair of electrical substations and the purchase of new trams. The total cost of the project is about 52 million euros, more than half of which is financed by a loan from the EBRD [6]. Also, the Odesa region actively cooperates with European and international funds, receiving funding for the implementation of various projects. For example, the

EU Project "Assistance for the Implementation of Health Care Reforms" provides assistance in improving the health care system in the region and provides for investments in the amount of 2.6 million euros. Odesa region also attracts investments from international organizations and funds. For example, within the framework of the European Union program "Cross-border cooperation Poland-Belarus-Ukraine 2014-2020", funds were allocated for the implementation of projects in various areas, including transport, culture and tourism. There are also projects financed by international funds, such as the International Renaissance Fund and the German Environmental Protection Fund, operating in the Odesa region. These projects are aimed at the development of ecology, preservation of biodiversity and development of ecotourism in the region.

The military aggression put a pause on the implementation by foreign investors of a number of important projects in the Odesa region in the field of transport, logistics, processing industry and renewable energy. This trend is typical for all of Ukraine, because global investors are not yet ready to consider new projects due to the risks associated with military actions. However, while international investors are waiting for the end of the war, some companies operating in Odesa have already started implementing long-term plans and investing in logistics, transshipment terminals and warehouse complexes. Foreign investments in the region's economy by main investor countries for 2022 compared to previous years can be seen in Table 1.

Table 1

**Direct investments (equity instruments) in the economy of Odesa region:
balances by countries of the world, million dollars. USA**

	31.12.2018	31.12.2019	31.12.2020	31.12.2021	31.12.2022**
all by region	1 161,1	1 329,6	1 116,7	1 201,2	852,8
Austria	- 0,2	1,5	7,4	9,0	7,4
Belgium	7,0	12,9	6,3	7,7	5,3
Bulgaria	4,7	5,7	5,0	4,0	2,8
British Virgin Islands	18,3	12,4	9,7	8,8	2,4
Hong Kong	1,8	6,6	21,3	29,8	11,8
Greece	3,7	0,9	0,8	0,8	0,2
Israel	0,9	1,8	1,2	2,3	0,8
India	5,0	4,5	3,8	3,9	*
Spain	0,2	0,1	0,1	0,7	0,2

Italy	1,0	1,0	0,8	0,8	0,6
Canada	1,8	1,3	1,1	1,1	*
China	0,2	0,5	0,3	26,0	7,8
Cyprus	275,3	368,3	329,0	311,8	216,9
Latvia	1,2	0,0	0,0	0,8	0,6
Lithuania	0,0	0,6	0,5	0,5	0,4
Liberia	1,3	0,4	0,3	1,2	0,7
Luxembourg	93,9	113,7	73,3	78,8	58,2
Malta	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0
Marshall Islands	0,7	0,8	0,7	0,7	0,3
Monaco	65,7	74,8	63,4	64,7	47,2
Netherlands	91,7	167,5	160,2	185,9	171,5
Germany	64,0	69,5	56,8	61,8	38,4
Norway	0,1	0,0	0,0	2,4	2,3
United Arab Emirates	6,2	7,2	7,9	3,4	1,0
Panama	19,3	13,1	3,4	3,2	2,3
Poland	0,4	0,2	0,2	0,2	0,5
Republic of Moldova	4,8	4,7	4,4	7,4	13,9
Seychelles Islands	1,0	43,4	40,3	33,6	25,3
Singapore	242,8	174,1	136,6	149,7	100,0
United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland	114,3	120,4	87,3	93,5	47,6
USA	36,1	24,6	20,5	3,1	2,3
Turkey	4,3	2,1	2,1	6,8	4,2
Hungary	0,0	0,0	1,4	1,3	1,6
France	38,8	40,0	30,3	40,1	32,5
Czech Republic	2,0	0,7	1,1	3,1	2,2
Switzerland	13,5	23,9	26,9	30,3	22,2

Примітка: ** Дані станом на 31.12.2022 розраховані на основі даних статистичної та фінансової звітності підприємств, які надали звітність, та будуть уточнені після отримання повної інформації

Source: compiled from [5]

Одеська область залишається перспективним ринком для співпраці і регіональна влада продовжує планувати інвестиції. Наприклад, в рамках диверсифікації експортної діяльності компанія «Нібулон» завершує будівництво нового терміналу для перевалки зернових вантажів на Дунаї в Ізмаїлі. У найближчих планах компанії «Danube Logistics Group» – будівництво складів підлогового зберігання в Ренійському порту. У вересні 2022 року Арцизькою міською радою укладено угоду щодо оренди земельної ділянки, на

якій заплановано будівництво виробничих потужностей зі зберігання та переробки зерна. Ще одним свідченням довіри до регіональної влади є ухвалене рішення групою компаній «RISOIL S.A.» (Швейцарія) щодо відновлення фінальних робіт з реалізації інвестиційного проєкту з будівництва двостороннього пірсу на стику двох причалів у Чорноморському морському порту із орієнтованим обсягом прямих іноземних інвестицій 40 млн доларів США.

Найбільш привабливими секторами регіональної економіки для залучення іноземного капіталу, як на сьогодні, так і в перспективі, є транспорт, логістика, промисловість, альтернативна енергетика та ІТ сфера, агросектор. Продовжується формування інвестиційних пропозицій, у тому числі зі створення індустріальних парків. Зокрема, підготовлено інвестиційну пропозицію щодо створення в Ізмаїльському районі на площі 17,3 га індустріального парку «АгроТехнопарк «Буджак».

Продовжується формування оновленого інвестиційного паспорту Одеської області, в якому буде зібрана вся важлива інформація щодо якісного регіонального інвестиційного продукту, сформована на базі економічного та природно-ресурсного потенціалу кожної конкретної громади регіону. В подальшому інвестиційний паспорт буде поширюватись серед зацікавлених міжнародних бізнес-асоціацій, торговельних палат та дипломатичних представництв [7].

Також слід зазначити, що якщо країни ЄС серйозно налаштовані надати Україні прискорене членство в ЄС, то сприяння залученню ПІІ та пов'язаній з ними торгівлі має стати ключовим напрямом роботи. Для цього критично важливими є боротьба з корупцією, полегшення доступу іноземних фірм на внутрішній ринок, забезпечення захисту прав власності, а також зменшення інвестиційної невизначеності. Стверджують також, що гарантії безпеки мають бути частиною цього пакета, щоб полегшити участь компаній у ланцюгах доданої вартості (Hausmann, R. (2022), “The Economic Case for Guaranteeing Ukraine’s Security”, Project Syndicate, 28 June.). Пропонується активізувати

діяльність спеціальних регіональних агентств з просування інвестицій (Crescenzi, R., M. Di Cataldo and M. Giua (2021), “FDI inflows in Europe: Does investment promotion work?”, *Journal of International Economics* 132.). Така політика – за умови її скоординованої реалізації відіграватиме ключову роль у формуванні майбутніх моделей економічної інтеграції на користь місцевих економік, сприяючи згуртованості та інклюзивному зростанню в усіх регіонах.

REFERENCES

1. Roshchyna N.V., Bordanova L.S., Mil’ko I.V. (2017). Osoblyvosti zaluchenny pryamyk hinozemnykh investytsiy v ekonomiku Ukrayiny [Features of attracting foreign direct investment in the economy of Ukraine]. *Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine “Kyiv Polytechnic Institute”*, no. 14, pp. 126–132. (in Ukrainian).

2. Lehkostup, I., & Sainchuk, N. (2022). Suchasnyi stan investytsiinoi diialnosti v Ukraini: vitchyzniani ta mizhnarodnyi aspekty [Current state of investment activities in Ukraine: domestic and international aspects]. *Ekonomika ta suspilstvo*, (46). URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2075> (in Ukrainian).

3. Ukhanova I. Transportna infrastruktura Odeskoho rehionu yak chynnyk zabezpechennia zovnishnoi torhivli tovaramy [Transport infrastructure of the Odesa region as a factor in ensuring foreign trade in goods]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu. Odesa: Odeskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet. 2019, № 7-8(270-271), 143-161.* (in Ukrainian).

4. Main Department of Statistics in Odesa Region. Statistics of direct foreign investments. URL: <http://od.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian).

5. National Bank of Ukraine. External sector statistics. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistics/sector-external> (in Ukrainian).

6. Dumska. (2022). YeBRR vydiliaie Odesi kredyt v rozmiri 47 mln. [EBRD allocates a loan to Odessa in the amount of 47 million] URL: <https://dumskaya.net/news/ebrr-vydelyaet-odesse-kredit-v-razmere-47-mln-ev->

102621/ua/ (in Ukrainian).

7. Odesa regional state (military) administration (2023). V Odeskii oblasni derzhavnii administratsii, popry viinu, pratsiuiut nad rozvytkom rehionu iz zaluchenniam dlia tsoho neobkhidnykh resursiv ta investytsii [The Odesa regional state administration, despite the war, is working on the development of the region, attracting the necessary resources and investments for this]. URL: <https://oda.od.gov.ua/v-odeskij-ova-popry-vijnu-praczyuyut-nad-rozvytkom-regionu-iz-zaluchennyam-dlya-czogo-neobhidnyh-resursiv-ta-investytsij/>(in Ukrainian).

8. The Global Competitiveness Index (2019). https://gtmarket.ru/files/research/global-competitiveness-index/Global_Competitiveness_Report_2019.pdf

9. Dernova I.A., Borovyk T.M., Kravchenko L.V. (2020). Hlobalnyi vymir konkurentospromozhnosti Ukrainy [Global dimension of competitiveness of Ukraine]. Svitove gospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny. №42. 29-34. [in Ukrainian].

10. Skorobohatova N. (2019). Mizhnarodna konkurentospromozhnist krain u realiiakh innovatsiinykh zrushen Industrii 4.0 [international competitiveness of countries in the realities of innovative shifts in Industry 4.0]. Ekonomichnyi analiz. Ternopil. Tom 29. № 3. 21-28. [in Ukrainian].

11. Global Innovation Index 2018 – WIPO. Retrieved from: <https://www.wipo.int> [in English].

12. The Global Competitiveness Report (2018). Retrieved from: <http://reports.weforum.org/globaltsompetitiveness-report-2018/> [in English].

13. Doing Business – 2019. Measuring Business Regulations. (2019). Retrieved from: <https://www.doingbusiness.org/> [in English].

14. Matyushenko, I. Yu. (2017). Perspektyvy rozvytku konverhentnykh tekhnolohiy v krayinakh svitu y Ukrayini dlya vyrishennya hlobalnykh problem [Prospects for the development of convergent technologies in countries of the world and Ukraine to solve global problems]. Kharkiv [in Ukrainian].

15. Ofitsiynyy sayt Asotsiatsiyi pidpryemstv promyslovoyi avtomatyzatsiyi

Ukrayiny. Retrieved from: <https://appau.org.ua> [in Ukrainian].

16. Bilan, V. I. (2010). Innovatsiyna sfera Nimechchyny: tendentsiyi rozvytku ta shlyakhy vykorystannya prohresyvnoho dosvidu dlya Ukrayiny [Germany's Innovation Sphere: Development Trends and Ways to Use Progressive Experience for Ukraine]. Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Germany's Innovation Sphere: Development Trends and Ways to Use Progressive Experience for Ukraine, 17, 452-456 [in Ukrainian].

17. The World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/>.

**FEATURES OF THE PROCESS OF INVESTMENT IN RESIDENTIAL
BUILDING: ORGANIZATIONAL AND ACCOUNTING ASPECTS**

Zarudna Natalia Yaroslavivna

Ph.D., associate professor
West Ukrainian National University

Semashuk Olga Mykolayivna

head's assistant
«Dobrobud» LLC
Ternopil, Ukraine

Abstract: The essence of the investment process in residential construction is considered. The mechanisms of attracting funds for housing investment have been studied. The forms of investment activity are described. Ways to improve investment in residential construction at all levels are proposed.

Keywords: investment, housing construction, reconstruction, fundraising.

Today, the subject of the process of investing in residential construction, its state regulation and research on how it directly affects the formation of the structure of investment processes in residential construction in Ukraine is extremely relevant today. The economic state of our country requires attracting investments, and the level of investment activity in the construction industry is interdependent with the state of the state's economy, the financial system, and the real profitability of enterprises.

The investment process can be considered in separate cycles, namely: the design process, the execution of construction works and the commissioning of the facility. Accounting for the processes of investment activity in construction includes the reflection in the system of accounts and reporting of these cycles, thereby ensuring the implementation of investments in the legally prescribed forms and their management for the purpose of putting fixed assets into operation and obtaining profit from real estate transactions.

The main type of investment in construction is the construction of buildings and structures in accordance with the technical and economic parameters, which are provided by the project and estimate documentation. It is known that the field of construction also includes restoration, reconstruction and major repairs. However, there are certain features of legal regulation and accounting processes that are unique only to residential construction.

The mechanism of attracting finance - this is what should first of all be considered as a combination of investment forms of investing funds. Forms of investment activity in the field of construction are determined by legislation, which establishes the peculiarities of the legal status and methods of investment implementation by participants in investment processes.

Today, attracting funds from investors in the field of construction is regulated by the Law of Ukraine "On Investment Activities" [1] and the Law of Ukraine "On Financial and Credit Mechanisms and Property Management in Housing Construction and Real Estate Operations" [2].

Looking for a conceptual classification of investment types, the following forms can be identified:

- Direct investment is investment on the basis of investment agreements of the contractual type and agreements on joint activities.
- Indirect investment is indirect investment (investment of residential objects through participation in construction financing funds and real estate operations; through joint investment institutions (equity and corporate investment funds); cooperative investment through creation and participation in cooperatives).

The targeted nature of the use of invested funds is aimed at obtaining ownership of a housing construction object and making a profit.

Forms of investment activity in construction depend on the goal pursued by the investment activity participant and the type of investment invested in investment activity objects. The results that the investor plans to obtain depend on the form of investment activity - obtaining ownership of the construction object provided for in the investment contract, or income (profit) from the sale of investment funds and the

implementation of operations with built real estate.

The following forms of investment activity are distinguished by subject composition:

- 1) investment carried out by domestic investors at the expense of own and borrowed funds;
- 2) investment involving the funds of a foreign investor;
- 3) state investment, carried out by state authorities using state budget funds, borrowed funds, as well as state enterprises and institutions using their own and borrowed funds;
- 4) investment carried out by local self-government bodies at the expense of funds from local budgets, borrowed funds, as well as by communal enterprises and institutions at the expense of own and borrowed funds;
- 5) joint investment carried out by legal entities and individuals.

One of the simplest forms of equity participation in housing construction is cooperative. An agreement on equity participation in the cooperative is concluded between the housing and construction cooperative and the investor (associate member of the cooperative). The contribution (share) of a member of a housing and construction cooperative is an investment in a construction object, the right of ownership of which he receives after paying the amount corresponding to the cost of the apartment.

The next legal form of raising funds can be considered the Agreement on participation in the construction-financing fund and considered as a type of management agreement. Its features are:

- a) determination of specific goals for the achievement of which property is transferred to management and directed activities of the manager;
- b) the manager exercises his powers in relation to the property transferred to management in the manner established by the contract, the law and the Rules of the construction financing fund [3].

The structure of relations in the mechanism of investment through the construction financing fund is complex, within which binding and absolute legal

relations are covered. This is due to the peculiarities of the property management contract in the field of housing construction. On the basis of the concluded contract, the management installer receives the property right to a measurable investment object, and the ownership right to a specific real estate object (apartment) - after putting the construction object into operation and registering the ownership right to it. Then the binding legal relationship, which arose based on a property management contract in the field of housing construction, is transformed into real ownership. The agreement on participation in the construction-financing fund has the characteristics of an accession agreement, the terms of which are predetermined by one of the parties for repeated use when entering into contractual relations with an indefinite number of persons. This is due to the fact that the manager concludes contracts with many investors at the same time, the subject of which are specific investment objects covered by certain technical and legal parameters.

Another option for investing in housing construction is possible by purchasing real estate fund certificates. The fund manager is the issuer of such certificates. Investors are the owners of certificates of the real estate transaction fund, which finance the construction of the construction object in order to receive income from its operation by the manager. In the Law of Ukraine "On Financial and Credit Mechanisms and Property Management in Housing Construction and Real Estate Transactions" [2], it is appropriate to provide for a norm according to which, if as a result of the issuance of certificates of the real estate transaction fund, financing of the investment project in construction is not ensured, the contract with the developer is not concluded until investment is secured from other sources of investment. The investment contribution of the investor, together with other sources of financing involved by the developer, must cover the cost of construction, which is determined by the project and estimate documentation. Until the creation of the financial basis for ensuring the investment of the construction object at the expense of the funds of investors and other persons, the fund of real estate transactions should be considered as having not taken place. After the issuance of certificates of the fund of real estate operations, the manager directs the invested funds to the financing of construction

objects and exercises control over their intended use. In connection with the above, part 4 of Article 32 of the Law of Ukraine "On financial and credit mechanisms and property management during housing construction and real estate transactions" [2] should be amended as follows: «In the interests of certificate holders, the manager of the real estate transaction fund controls the intended use of funds. In the case of detection of violations of the technical characteristics of the construction, provided for in the project and estimate documentation, the manager has the right to demand their elimination at the expense of the developer».

Construction is an industry where it is necessary to simplify the processes of accounting for investment in residential construction, especially during wartime and during the reconstruction of the country. In addition, innovative private financing can contribute to the reconstruction and improvement of the quality of the housing stock of Ukraine. Reconstruction opens wide investment opportunities primarily for manufacturers of building materials, logistics companies, etc.

So, summing up, we believe that the main indicators that need to be analyzed in order to improve investment in residential construction at all levels are:

- national housing strategy;
- assessment of housing needs and reporting;
- stable and inclusive systems of social housing;
- available state housing loan programs;
- promoting the development of the land market in the interests of society;
- stable investments in necessary housing;
- taxation as a tool for positive investments in affordable housing;
- housing standards, quality, affordability and energy efficiency.

REFERENCES

1. On investment activity, Law of Ukraine dated 18.09.1991 № 1560-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.

2. On financial and credit mechanisms and property management during housing construction and real estate transactions, Law of Ukraine dated 19.06.2003

№ 978-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-15#Text>.

3. On the approval of the Model Rules of the construction financing fund;
Order from 30.11.2006 № 6473 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6473486-06#Text>.

ТЕНДЕНЦІ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

Беляєва Олена Павлівна

к.н. з державного управління

Артеменко Артем Олександрович

Огієнко Аліна Ігорівна

Шкрьоба Артем Олександрович

Студенти

Сумський національний аграрний університет

м. Суми, Україна

Анотація. У сучасному суспільстві медичні освітні заклади, заклади вищої освіти є об'єктами особливої уваги. Одним із ключових питань їх життєдіяльності є питання обліку та оподаткування, яке стає особливо актуальним в час розвитку інформаційних технологій. Медичні освітні заклади, заклади вищої освіти завжди відіграють значну роль у формуванні громадянського суспільства, особливо під час воєнного стану. Одним із ключових завдань є необхідність розробки ефективної системи обліку витрат і доходів у медичних, освітніх закладах різної форми власності та прибутковості. Відправною точкою може стати впровадження сучасних інформаційних технологій, які автоматизують облікові процеси та забезпечують достовірність інформації, що дозволить більш ефективно використовувати ресурси та оптимізувати бюджетні витрати, скоротити витрати часу на підготовку документів звітності [5].

Ключові слова: медичні заклади, заклади вищої освіти, облік та оподаткування, інформаційні технології.

У повсякденному житті громадяни постійно користуються цифровими носіями інформації, а реформи електронного самоврядування забезпечують доступ до самої інформації. Завдяки переходу до електронного урядування зміцнюється довіра до органів публічної влади, стає прозорою та доступною

для пересічного громадянина. Відбувається запровадження та вдосконалення інформаційно-комунікаційних ресурсів у виконавчих органах влади, що дозволяє уникнути проблем, втрати інформації чи документів, полегшити та зменшить витрати часу на документообіг та щоденну роботу головного бухгалтера [6].

Роботодавець завжди зацікавлений у постійній розробці, удосконаленню вже існуючих та запровадження для використання інформаційно-комунікаційних ресурсів. Це є рушійною силою для повного переходу до системи електронного урядування в діяльності закладу [5].

Гостро стоїть питання оподаткування медичних освітніх закладів та закладів вищої освіти. Необхідно розглянути можливості зменшення податкового навантаження на ці установи з метою стимулювання їх розвитку. Важливо вивчити індивідуальні підходи до оподаткування з урахуванням специфіки кожного інституту та його впливу на населення.

Форми звітності також є важливим елементом управління фінансами в медичних освітніх закладах та закладах вищої освіти. Необхідно розробити чіткі та прозорі форми, які відображатимуть усі фінансові та бухгалтерські аспекти. Це забезпечить ефективний контроль за використанням бюджету та сприятиме прозорості документообігу [1].

Розвиток інформаційного суспільства веде до трансформації системи публічного управління. Це зумовлено необхідністю забезпечення державою повного переходу до системи електронного урядування. У нових умовах система публічного управління повинна бути пристосована до потреб і вимог інформаційного суспільства, за допомогою якої відбувається вільний доступ забезпечення швидкого обміну інформацією, такі трансформація є основною змін форм роботи [8].

Таким чином, актуальність питань бухгалтерського обліку та оподаткування в навчальних закладах і закладах фізичної культури визначається їх вагомим соціально-економічним внеском. Системне вдосконалення методів обліку, оподаткування та форм звітності є важливим

етапом у забезпеченні сталого розвитку, за якого відбуватиметься економічне зростання та повоєнне відновлення, формування здорового та освіченого суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гузій О.В. Бухгалтерський облік закладів первинної медичної допомоги: методика, ситуації, роз'яснення фахівців. URL: <https://umj.com.ua/uk/publikatsia-131637-buhgalterskij-oblik-zakladivpervinnoyi-medichnoyi-dopomogi-metodika-situatsiyi-roz-yasnennya-fahivtsiv> (Дата звернення: 9.11.2023 р.)

2. Державний комітет статистики. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1058-04#Text> (Дата звернення: 14.11.2023 р.)

3. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (Дата звернення: 9.11.2023 р.)

4. Наказ Міністерства фінансів України Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі № 1203 від 31.12.2013 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-14#Text> (Дата звернення: 14.11.2023 р.)

5. Закон України «Про електронний цифровий підпис» від 22.05.2003 № 852-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua>. (Дата звернення: 14.11.2023 р.)

6. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.03 № 851-IV. URL: <http://sfs.gov.ua/> (Дата звернення: 15.11.2023 р.)

7. Звітні форми. URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/reports.html> (Дата звернення: 14.11.2023 р.)

8. Наказ Міністерства фінансів Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку та Інструкції про його застосування № 291 від 30.11.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99#Text> (Дата звернення: 14.11.2023 р.)

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ КОНЦЕПІЙ ЛОГІСТИКИ ТА ЛАНЦЮГА ПОСТАВОК

Восканян Заруї Альбертівна

Аспірантка

Державний торговельно-економічний університет

м. Київ, Україна

Анотація: У сучасній епохі очевидно, що нові методи виробництва взаємодіють із новими способами розподілу, що сприяє розвитку галузі логістики, яка охоплює науку про фізичний розподіл та управління ланцюгом поставок.

Навіть при тому, що логістика представляє собою взаємопов'язану у просторі та часі систему, обговорення історії та хронологічної еволюції ланцюга поставок все ще потребує значних досліджень, щоб вивчити її походження та прогрес з нового погляду.

Ключові слова: еволюція, концепція, логістика, ланцюги поставок, ланцюги постачання, розвиток

Протягом останніх десятиліть глобальний ланцюг поставок зазнав величезних змін. Було трансформовано кожен етап процесу постачання, виробництва та транспортування товарів.

Завдяки впровадженню нових процедур обробки, використанню океанських суден, контейнеризації та автоматизації за допомогою комп'ютерів глобальні ланцюги поставок стали більш складними та ефективнішими, ніж коли-небудь.

Розвиток концепцій логістики та ланцюга постачання в умовах глобалізації економічних процесів вимагає значних досліджень, щоб вивчити її походження та прогрес з нового погляду (табл.1).

Еволюція концепцій логістики та ланцюга поставок

Період становлення	Сутність	Мета	Результат
1930-1950 рр.	Механізація процесів	Оптимізація завантаження, розвантаження, консолідації та обробки товарів	Консолідація промислового проектування та дослідження операцій у розробці ланцюга поставок. Швидкий розподіл та доставка.
1950-1960 рр.	Епоха транспорту. Стандартизація та запровадження контейнеризації	Створення курсів в галузі транспорту. Потрібні запаси в потрібному місці в потрібний час. Економія витрат і ефективність у всьому ланцюжку постачання	Кілька університетів пропонують курси в галузі транспорту. У 1956 році прийнято Федеральний закон про дорожню допомогу, який дозволив створення Національної міждержавної системи автомобільних доріг і оборонних магістралей. Усі вантажні обов'язки автомобільним і залізничним транспортом, а також правила щодо в'їзду автомобільних перевізників знаходяться під юрисдикцією Міжнародної торгової палати. ІСС також регулює закриття залізничних ліній. Винахід транспортно-контейнера, а також усіх видів транспорту, необхідних для його підтримки.
1960-1970 рр.	Фізичний розподіл	Підвищення ефективності. Перехід із залізниць на вантажні перевезення. Дослідження логістики	Постійний розвиток піддонів, транспортно-розвантажувального обладнання, контейнеризації та інших сфер означав, що вантажні перевезення стали більш надійними. Це призвело до ефективного транспортування чутливих до часу сировини, деталей і продуктів навіть на великі відстані. Національна рада управління фізичним розподілом (NCPDM) була створена в 1963 році для представлення професійних менеджерів логістики. Восени 1961 року Американська транспортна асоціація опублікувала свій перший номер журналу Transportation. У 1966 році президент США Ліндон Б. Джонсон підписав публічний закон 89-670 про створення Департаменту транспорту, а Алан С. Бойд був обраний першим міністром транспорту країни.
1970-1980 рр.	Фізичне постачання, дерегуляція та логістика	Комп'ютеризація, оптимізація, управління матеріалами, ширша концепція логістики, поєднання розподілу з постачанням. Більш точне прогнозування, краще зберігання на складі, маршрутизацію вантажівок і краще управління запасами	Перша система управління складом у режимі реального часу була встановлена в 1975 році, що спростило відстеження замовлень, запасів і розподілу та призвело до більшої ефективності. Приблизно в той же час штрих-коди значно полегшили сканування продуктів, почавши відхід від ручного введення артикулів і кодів продуктів. На початку 1970-х років було взято на себе фізичне постачання (або іноді це називають управлінням матеріалами) вхідної частини логістичної системи. Пізніше виник рух за поєднання фізичного розподілу з фізичною доставкою, з наголосом на ширшій концепції логістики. У 1970-х роках Transportation Journal став одним із провідних наукових журналів у галузі транспорту та логістики.
1980-1990 рр.	Дерегуляція транспорту, фізичний розподіл і бізнес-логістика	Подальше підвищення ефективності та перехід до глобальної моделі. Відстеження витрат і максимізація прибутку	У 1983 році введено термін «Управління ланцюгами поставок», персональні комп'ютери зробили ще більшу революцію в ланцюзі поставок. Нове програмне забезпечення, гнучкі електронні таблиці, картографування та планування маршрутів, полегшили відстеження витрат і максимізацію прибутку. Оптимізація авіаперевезень, мережі розподілу ланцюгів постачання та впровадження систем планування ресурсів підприємства. Прийняття Закону про автомобільні перевізники 1980 року, який зменшив регулювання ставок автомобільних вантажних перевезень та умов в'їзду.
1990-2000 рр.	Бізнес-логістика	Автоматизація, розвиток комунікаційних технологій, електронний обмін даними. Логістика - невід'ємна частина загальної бізнес-стратегії	Швидкий розвиток електроніки та комунікаційних технологій, таких як Інтернет та електронний обмін даними. Зростання сторонніх логістичних організацій, стратегічних альянсів і партнерств також було значним. Компанії почали розглядати логістику як невід'ємну частину загальної бізнес-стратегії.
2000-2010 рр.	Логістика та управління ланцюгами поставок	Еволюція від логістики до управління ланцюгом постачання в наукових колах і бізнесі. Інтегрований обмін інформацією між усіма торговими партнерами (постачальниками, виробниками та клієнтами)	Еволюція від логістики до управління ланцюгом постачання в наукових колах і бізнесі. Як частина ділового світу, малі та середні підприємства починають сприймати концепцію ланцюжка поставок. У зв'язку з цим управління ланцюгом поставок стало розглядатися як ланцюг, який охоплює планування й управління всіма видами діяльності, пов'язаними з пошуком і переробкою, а також усією діяльністю з управління логістикою.
2010 по т.ч.	Ера цифровізації ланцюга поставок	Дематеріалізація обробки інформації. Цифровізація потоків. Надійність інформації	Цифровізація ланцюга поставок відповідає дематеріалізації обробки інформації. Цифровізація пропонує краще керування потоками даних, а також неперевершену надійність інформації, пов'язаної з ланцюгом поставок. У наш час різні види бізнесу стикаються зі зростаючою та глобалізованою конкуренцією. Щоб залишатися конкурентоспроможними, компанії цифровізують ланцюги поставок. Більше не обговорюються переваги цифрових ланцюгів поставок.

Джерело: складено автором на основі [1-2]

Згідно із наведеною інформацією у табл. 1 у 1950-х роках переважав період транспортування. Протягом 1960-х років вивчення транспорту

перетворилося в вивчення фізичного розподілу. У початкових 1970-х більше уваги приділялося фізичному постачанню, тобто внутрішньому аспекту систем логістики. Пізніше, у 1970-х роках, університети стали пропонувати більше курсів з транспорту, фізичного розподілу та логістики. У 1980-х роках термін "фізичний розподіл" був поступово вилучений, і акцент знову був зроблений на термін "бізнес-логістика". У 1990-х роках, оскільки багато компаній були орієнтовані на зниження витрат, стали усвідомлювати можливості економії витрат за рахунок переговорів з перевізниками та впровадження системного підходу та концепції загальних витрат. Перше десятиріччя 21-го століття характеризується повільною еволюцією від логістики до управління ланцюгом поставок і цифровізацією всіх процесів.

Отже, розглянувши еволюцію концепцій логістики та ланцюгів постачання, можна зробити такий висновок, що, звичайно, ще є виклики, які необхідно подолати. Незалежно від того, яке майбутнє очікує нас, можна стверджувати, що якщо ми застосуємо той самий рівень інновацій до глобальних ланцюгів поставок, як це робили раніше, то продовжимо спостерігати за більшою ефективністю, оптимізацією та збільшенням прибутку від логістичної діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Evolution of Supply Chain Management and Logistics. scmdojo.com. 2022. URL: <https://www.scmdojo.com/history-and-evolution-of-supply-chain-and-logistics/>
2. The History and Evolution of the Global Supply Chain. blumeglobal.com. 2023. URL: <https://www.blumeglobal.com/learning/history-of-supply-chain/>

УДК 657.3

**МЕТОДИ ОЦІНКИ НАРАХУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЇ
НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ ПАТ «ЗАПОРІЖЖЯОБЛЕНЕРГО»**

Зоря Олександра Павлівна

к.с.н., доцент

Цапко Ірина Володимирівна

магістрантка

Національний університет «Запорізька політехніка»

м. Запоріжжя, Україна

Анотація: Амортизація нематеріальних активів здійснюється протягом терміну корисного використання із застосуванням прямолінійного методу. Нематеріальний актив із невизначеним терміном корисного використання не підлягає амортизації. Амортизація починається з того моменту, коли нематеріальний актив стає доступним для використання, тобто коли його місцезнаходження та стан забезпечують можливість його використання відповідно до намірів керівництва.

Ключові слова: актив, амортизація, балансова вартість, корисна експлуатація, нематеріальний актив, методи амортизації, прямолінійний метод.

Публічне акціонерне товариство «Запоріжжяобленерго» засновано відповідно до наказу Міністерства енергетики та електрифікації України від 3 липня 1995 року № 115 шляхом перетворення Виробничого енергетичного об'єднання «Дніпроенерго» у Державну акціонерну енергопостачальну компанію "Запоріжжяобленерго" відповідно до Указу Президента України від 4 квітня 1995 року № 282/95 "Про структурну перебудову в електроенергетичному комплексі України". Колишнє виробничо – енергетичне підприємство «Дніпроенерго», яке сформувалося у Запорізькій, Дніпропетровській та Кіровоградській областях, було розділено на енергогенеруючу та три енергопостачальних компаній, в тому числі ДАЕК

«Запоріжжяобленерго».

Облік нематеріальних активів ПАТ «Запоріжжяобленерго» здійснює згідно з МСБО 38 «Нематеріальні активи». Одиницею обліку є окремий об'єкт нематеріальних активів.

Нематеріальний актив – немонетарний актив, що ідентифікується, не має фізичної форми [1].

Актив відповідає критерію ідентифікованості, якщо він: є відокремленим, тобто може бути відділений від підприємства і проданий, переданий, захищений ліцензією, наданий в оренду або обмінений індивідуально або разом з договором, активом або зобов'язанням, що відноситься до нього, незалежно від того, чи має намір підприємство так вчинити; або є результатом договірних чи інших юридичних прав, незалежно від того, чи можна ці права передавати чи відокремлювати від підприємства чи від інших прав та зобов'язань. Нематеріальний актив спочатку вимірюється за собівартістю.

Собівартість окремо придбаного нематеріального активу включає:

1) ціну купівлі нематеріального активу, включаючи імпортне мито та податки на купівлю, що не відшкодовуються, після відрахування торгових знижок та поступок; і

2) будь –які витрати, що безпосередньо відносяться до підготовки активу до використання за призначенням, наприклад:

– витрати на оплату професійних послуг, що мають безпосереднє відношення до приведення активу у робочий стан;

– витрати на перевірку належної роботи активу.

Не включаються до складу собівартості нематеріального активу:

– витрати, пов'язані з впровадженням нових продуктів або послуг (включаючи витрати на рекламу та проведення заходів щодо їх просування);

– витрати, пов'язані з веденням комерційної діяльності на новому місці або з новою категорією клієнтів (включаючи витрати на навчання персоналу);

– адміністративні та інші загальні накладні витрати.

Для оцінки того, чи задовольняє критеріям визнання самостійно

створений нематеріальний актив, підприємство підрозділяє процес створення активу на дві стадії: 3.8 стадію досліджень; 4.8 стадію розробки. Якщо підприємство не може відокремити стадію досліджень від стадії розробки в рамках внутрішнього проекту, спрямованого на створення нематеріального активу, підприємство враховує витрати на такий проект так, ніби вони були понесені тільки на стадії досліджень.

Жоден нематеріальний актив, що є результатом досліджень (або здійснення стадії досліджень у рамках внутрішнього проекту), не підлягає визнанню. Витрати на дослідження (або на здійснення стадії досліджень у рамках внутрішнього проекту) підлягають визнанню як витрати у момент їх виникнення.

Прикладами дослідницької діяльності є:

- діяльність, спрямована на здобуття нових знань;
- пошук, оцінка та остаточний відбір областей застосування результатів досліджень чи інших знань;
- пошук альтернативних матеріалів, пристроїв, продуктів, процесів, систем чи послуг;
- формулювання, проектування, оцінка та остаточний відбір можливих альтернатив новим або покращеним матеріалам, пристроям, продуктам, процесам, системам чи послугам.

Нематеріальний актив, що є результатом розробок (або здійснення стадії розробки в рамках внутрішнього проекту), визнається тоді й тільки тоді, коли підприємство може продемонструвати перелічене:

- технічну здійсненність завершення створення нематеріального активу так, щоб його можна було використати або продати;
- намір завершити створення нематеріального активу та використати або продати його;
- здатність використовувати чи продати нематеріальний актив;
- те, яким чином нематеріальний актив створюватиме ймовірні майбутні економічні вигоди;

– наявність достатніх технічних, фінансових та інших ресурсів для завершення розробки, використання чи продажу нематеріального активу; – здатність достовірно оцінити витрати, що стосуються нематеріального активу у процесі його розробки.

Прикладами діяльності з розробки є:

– проектування, конструювання та тестування прототипів та моделей перед початком виробництва або використання;

– проектування інструментів, шаблонів, форм та штампів, що передбачають нову технологію;

– проектування, будівництво та експлуатація досвідної установки, масштаб якої не є економічно доцільним для комерційного виробництва;

– проектування, конструювання та тестування обраних альтернатив новим або вдосконаленим матеріалам, пристроям, продуктам, процесам, системам чи послугам.

Підприємство не визнає як нематеріальні активи торгові марки, створені самостійно. Витрати на нематеріальний актив, які спочатку були визнані як витрати, Підприємство згодом не визнає у собівартості нематеріального активу.

Підприємство використовує модель обліку за історичною вартістю (модель собівартості). Нематеріальний актив враховується за собівартістю за вирахуванням будь-якої накопиченої амортизації та будь-яких накопичених збитків від знецінення. Придбаний або отриманий нематеріальний актив відображається в балансі, якщо існує можливість отримання майбутніх економічних вигод, пов'язаних з його використанням (визначається підприємством самостійно), і вартість такого активу може бути визначена достовірно. Придбані (створені) нематеріальні активи зараховуються на баланс підприємства за первісною вартістю.

Бухгалтерський облік нематеріальних активів ведеться за кожним об'єктом у розрізі груп. Підприємство може здійснювати переоцінку справедливої вартості на дату складання балансу тих нематеріальних активів, щодо яких існує активний ринок. Кордоном суттєвості щодо переоцінки

нематеріальних активів приймається величина, рівна 10– відсотковому відхиленню залишкової вартості об'єктів від своєї справедливої вартості. У разі переоцінки окремого об'єкта нематеріального активу слід переоцінювати всі інші активи групи, до якої належить цей нематеріальний актив (крім тих, щодо яких не існує активного ринку).

Якщо підприємством проведено переоцінку об'єктів групи нематеріальних активів, то надалі вони підлягають щорічній переоцінці.

Амортизація нематеріальних активів здійснюється протягом терміну корисного використання із застосуванням прямолінійного методу. Нематеріальний актив із невизначеним терміном корисного використання не підлягає амортизації.

Амортизація починається з того моменту, коли нематеріальний актив стає доступним для використання, тобто коли його місцезнаходження та стан забезпечують можливість його використання відповідно до намірів керівництва. При розрахунку вартості, що амортизується, ліквідаційна вартість нематеріального активу прирівнюється до нуля [2].

Визнання нематеріального активу припиняється при його вибутті, або коли від його використання чи вибуття не очікується жодних майбутніх економічних вигод.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. МСБО 38 «Нематеріальні активи»;
2. Річний звіт ПАТ «Запоріжжяобленерго» 2022 р..

ГРАНТОВА ПІДТРИМКА МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ У ФОРМІ ВАУЧЕРІВ

Кобеля-Звір Мар'яна Ярославівна

Кандидат економічних наук Ph.D.

доцент кафедри підприємництва, торгівлі та логістики

Львівський торговельно-економічний університет

м. Львів, Україна

Анотація. Наголошено на тому, що грантова підтримка у формі ваучерів нечасто спостерігалася в Україні серед програм міжнародних, національних та регіональних донорів, проте останнім часом з'являються нові проекти та програми, в межах яких для мікро-, малого та середнього бізнесу є можливість скористатися ваучерною допомогою для оплати робіт та послуг у межах своєї діяльності. Наведено визначення ваучера як права на безповоротну фінансову допомогу для суб'єктів малого підприємництва – юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців на відшкодування частини вартості робіт і послуг. Наведено типи ваучерів: інноваційні ваучери, маркетингові ваучери, ваучери на консалтингові послуги. Розглянуто грантову підтримку у формі ваучерів на прикладі кількох проектів та програм, які діють в Україні в умовах війни.

Ключові слова: гранти, ваучери, кліматичні інновації, Український фонд стартапів, Програма «єРобота», грантова підтримка.

Грантові інструменти від міжнародних, національних та регіональних фондів та програм набувають все більшої популярності серед представників мікро-, малого та середнього бізнесу України в умовах війни, адже, використовуючи грантові безповоротні ресурси, можна суттєво зміцнити свою конкурентоспроможність на ринку. Проте грантові інструменти у формі ваучерів залишаються неоціненими представниками бізнесу як інструмент покращення бізнес-процесів.

Ваучер визначається як право на безповоротну фінансову допомогу для суб'єктів малого підприємництва – юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців на відшкодування частини вартості робіт і послуг. Розрізняють такі **типи ваучерів**: інноваційні ваучери, маркетингові ваучери, ваучери на консалтингові послуги [1]. Розглянемо грантову підтримку у формі ваучерів на прикладі кількох проектів та програм, які діють в Україні в умовах війни.

ПРОЕКТ «КЛІМАТИЧНІ ІННОВАЦІЙНІ ВАУЧЕРИ»

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) запустив Проект «Кліматичні Інноваційні Ваучери» як інструмент фінансової підтримки українських компаній, що займаються розробкою та впровадженням кліматичних технологій та прагнуть використати їх для зменшення шкідливого впливу на довкілля чи витрат енергії.

«Кліматичні Інноваційні Ваучери» – це гранти, які допомагають компаніям малого та середнього бізнесу покрити 75% витрат (до 50 000 євро) на послуги, що допоможуть їм ефективно та швидко рухатися вперед. Обов'язковою умовою є співфінансування Учасниками не менше 25% витрат із власних джерел. Правилами Проекту «Кліматичні Інноваційні Ваучери» передбачено: Учасники за допомогою грантів фінансують послуги, що надають їм інші компанії. Постачальники послуг (сервіс-провайдери) – це підрядники, які можуть реалізувати необхідні для Учасників послуги, володіючи при цьому відповідним досвідом та відповідаючи умовам проекту. Сервіс-провайдери – це компанії та установи, підприємці з експертизою у різних сферах діяльності: від патентування та юридичних послуг до маркетингових досліджень, інжинірингу, промислового дизайну та інших.

У межах Проекту «Кліматичні Інноваційні Ваучери» розглядаються будь-які технології, що:

- Зменшують використання викопного палива та енергії.
- Збільшують використання відновлюваних джерел енергії.
- Зменшують викиди NO₂ або метану від сільськогосподарських процесів.

- Сприяють адаптації до зміни клімату.

А також інші технології, що зменшують викиди парникових газів в інших напрямках: від ІТ-розробок, які зменшують споживання енергії, до обладнання, яке дозволяє ефективно використовувати ресурси.

Вимоги до бенефіціарів: компанія впроваджує або розробляє кліматично-дружні технології; запропонований проект здатний зменшити викиди CO₂ та інших парникових газів; потенційний бенефіціар здійснює свою діяльність щонайменше 1 рік до подачі заявки; Аплікант належить до малого і середнього бізнесу; компанія готова до співфінансування проекту у розмірі щонайменше 25% від суми гранту.

У межах гранту можуть бути оплачені такі послуги:

1. Дослідження і розробка (R&D).
2. Тестування.
3. Сертифікація.
4. Реєстрація та захист інтелектуальної власності (IP) на винаходи, корисні моделі, торговельні марки, знаки для товарів і послуг: патентний пошук; експертизи інтелектуальної власності; визначення оптимальних способів для захисту IP; національна і міжнародна реєстрація патентів, торговельних марок, знаків для товарів і послуг; національний і міжнародний захист прав інтелектуальної власності.
5. Розробка ІТ-компонентів.
6. Технологічний консалтинг та аудит.
7. Інші послуги.

Поданий вище перелік послуг не є вичерпним. Якщо Аплікант зможе довести, що суттєве скорочення викидів парникових газів може бути досягнуто з використанням інших послуг, Проектний Менеджер може схвалити таку послугу за згоди ЄБРР [2].

ПРОГРАМА ІННОВАЦІЙНИХ ВАУЧЕРІВ ВІД УКРАЇНСЬКОГО ФОНДУ СТАРТАПІВ

Це інструмент безповоротної фінансової підтримки для використання на

конкретні цілі Стартапу. Програма Інноваційних ваучерів Українського фонду стартапів (USF) дозволяє отримати фінансування у розмірі до 10 000 доларів США на один Стартап.

Розрізняють 2 види ваучерів:

1. Промоваучер – це грант на оплату участі представників Стартапу в міжнародних виставках, конференціях, експозиціях, промотурах чи інших міжнародних подіях, які відбуваються за межами України.

2. Призовий ваучер – це грант, що надається Стартапу, який став переможцем конкурсу стартапів, який був організований Партнером/Партнерами Фонду.

Щоб отримати інноваційний ваучер, необхідно пройти процедуру. Перший крок процедури проходження конкурсу залежить від виду ваучера, який прагне отримати Стартап: призовий Ваучер – Наглядова рада Фонду затверджує умови проведення конкурсу на отримання призових ваучерів, їх граничну кількість та номінал, що можуть бути надані на одному конкурсі стартапів, який організовується Партнером/Партнерами Фонду; промоваучер - Наглядова рада Фонду затверджує умови проведення конкурсу та граничну кількість промоваучерів окремо на кожен міжнародну виставку, конференцію, експозицію, промотур чи іншу міжнародну подію, які відбуваються за межами України. Фонд розміщує інформацію про умови конкурсу на Веб-порталі Фонду. Стартап у встановлені строки розміщує свою Заявку на Веб-порталі за спеціальною формою та відповідно до умов. Заявка проходить наступні етапи відбору: перевірку Заявки на відповідність Положенню та умовам конкурсу, а на другому етапі відбувається пітчінг Стартапу перед журі [3, 1].

ВАУЧЕРИ ВІД ЛЬВІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ТА ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

З початком повномасштабного вторгнення Росії на територію України Львівська міська рада запровадила ваучери на релокацію – до 100 тисяч гривень. Ці гроші могли отримати підприємці, які перереєстрували свій бізнес у

Львівській громаді на компенсацію оренди приміщення. Також є компенсаційні ваучери на часткову компенсацію пошкодженого майна в результаті обстрілів. Іншим новим видом ваучерів є ваучер на енергозабезпечення, який покриває до 50% вартості генераторів, акумуляторів та павербанків для малого бізнесу (кав'ярні, пекарні, лікарні, перукарні та інші соціально важливі заклади). У разі придбання такого ваучера підприємницькі структури мають забезпечити виконання соціальної функції, тобто вони стають свого роду пунктом незламності, надаючи громадянам можливість підзарядити телефони, випити гарячого чаю та й просто зігрітися [4]. За перше півріччя 2023 року Львівська міська рада видала 343 ваучери на підтримку бізнесу загалом на 17,5 млн гривень. З серпня 2023 року Львівська міська рада долучилася до грантової підтримки переробних підприємств і у межах Проекту «Робота» та відшкодує бізнесу 25% вкладених грошей. *Місцева влада буде співфінансувати відсоток, який має вкласти саме підприємство. За умовами грантової програми, половину фінансування покриває держава, решту – підприємець. Влада видаватиме ваучери, щоб допомогти підприємству покрити свою частку. Сума ваучера – від 80 тисяч до 2 мільйонів гривень, залежно від кількості створених нових робочих місць.*

Львівська обласна державна адміністрація також запровадила ваучерну підтримку бізнесу. У межах Програми підтримки бізнесу у Львівській області на період воєнного стану для мікро-, малого та середнього бізнесу передбачена ваучерна підтримка.

Вимоги до суб'єктів господарювання, які можуть отримати ваучер:

1. Підпадає під визначення суб'єкта мікро-, малого та середнього підприємництва згідно з положеннями Господарського кодексу України.

2. Проводить діяльність за видами згідно з КВЕД 2010, крім суб'єктів господарювання, діяльність яких підлягає ліцензуванню, за виключенням ліцензіатів, які здійснюють наступне:

- зовнішньоекономічна діяльність;
- розроблення, виготовлення, реалізація, ремонт, модернізація та

утилізація озброєння, військової техніки, військової зброї і боєприпасів до неї;

- перевезення пасажирів, вантажів річковим, морським, автомобільним, залізничним та повітряним транспортом, міжнародні перевезення пасажирів та вантажів автомобільним транспортом;

- перероблення побутових відходів;

- будівельна діяльність.

3. Має зареєстроване місцезнаходження на території Львівської області.

4. Виробляє фізичний продукт (самостійно або із залученням підрядних організацій, але є власниками прав інтелектуальної власності) або надає сервіси з високою доданою вартістю.

5. Є кластером - галузевим, територіальним та добровільним об'єднанням підприємницьких структур, які тісно співпрацюють з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції і сприяння спільному економічному розвитку (лише ваучери на участь у закордонних виставково-ярмаркових заходах) [5].

Види ваучерної допомоги в межах підтримки від Львівської обласної державної адміністрації:

1. Ваучери на сертифікацію продукції - сертифікація, що може включати отримання національних сертифікатів та проведення сертифікації в міжнародних організаціях.

2. Маркетингові ваучери - створення/оновлення веб-сайтів, їх просування; розроблення брэнда продукції, логотипа, дизайну упаковки; - поширення продукції в онлайн-магазинах; - участь у маркетингових заходах (промоційні кампанії, ярмарки, бізнес-покази або інші подібні заходи);- проведення промоційної та маркетингової кампанії.

3. Ваучери на участь у закордонних виставково-ярмаркових заходах - участь та оренда виставкових площ для представлення товарів і послуг в офлайн іноземних виставково-ярмаркових заходах [5].

Грантова підтримка малого та середнього бізнесу у формі ваучерів є несистемною і ситуативною, якщо порівнювати її з іншими грантовими

інструментами. Спостерігаються лише поодинокі випадки донорської підтримки ваучерами. Проте, як свідчить зарубіжний досвід, така форма допомоги бізнесу від національної, або ж регіональної влади давно вже стала традиційною в багатьох європейських країнах та є дієвою та ефективною. Інноваційні ваучери вперше були введені в практику в 1997 році у Нідерландах.

Очевидними є кілька причин, чому грантові інструменти у формі ваучерів не надто популярні в Україні:

1. Органи місцевого самоврядування територіальних громад, хоча й отримали з процесом децентралізації усі необхідні інструменти для забезпечення самодостатності громади, проте часто топ-менеджменту місцевої влади бракує досвіду та креативності запроваджувати нестандартні рішення стимулювання бізнесу, як-от гранти у формі ваучерів. Львівська міська рада та Львівська обласна державна адміністрація демонструють неабияку результативність у ваучерній підтримці регіонального бізнесу.

2. Великі грантові програми, як-от «Горизонт Європа», «Креативна Європа», «Ерасмус+», або ж транскордонні програми, формують свої цілі, пріоритети та destinations відповідно до стратегій Європейського Союзу на семирічні періоди. Зазвичай грантові інструменти цих програм мають класичну форму – грошових ресурсів на цільову діяльність грантоотримувачів, і практично відсутня форма ваучерної підтримки в межах цих програм. Отож сподіватися на запровадження ваучерного фінансування в межах великих програм Європейського Союзу, мабуть, не варто. А от інтеграція грантової підтримки у формі ваучерів для МСП у Програму «єРобота» була б логічною та доречною, зважаючи на перспективи розвитку державно-приватного партнерства та прагнення держави зазначеною програмою утримати економіку України під час війни.

3. Результати опитування представників малого та середнього бізнесу, що проводилося консалтинговою компанією Центром розвитку «ЧАС ЗМІН» у червні 2023 року, свідчать, що респонденти неналежно поінформовані про грантові можливості від національних, міжнародних та регіональних програм.

Лише 2% зізналися, що чули про гранти у формі ваучерів, проте не знають, що це і як ними скористатися [6]. Отож важливим інструментом, що здатен суттєво підвищити рівень розуміння представників бізнесу у темі грантових можливостей у формі ваучерів, є запровадження на рівні держави/регіону/громади просвітницьких проектів.

В умовах війни роль грантових програм для підтримки бізнесу надзвичайно вагома, адже, використовуючи грантові інструменти, представники мікро-, малого та середнього бізнесу мають можливість не тільки зберегти свої потужності, але й зміцнити їх. Аналіз грантової підтримки малого та середнього бізнесу у формі ваучерів дозволив нам зробити висновок, що цей вид грантових інструментів не надто популярний в Україні. Великі грантові програми не використовують ваучери як форму гранту. А представникам місцевої влади, які б могли виступати в ролі грантодавців, бракує досвіду та креативності запроваджувати нестандартні рішення для стимулювання бізнесу. А підприємці, у свою чергу, недостатньо обізнані в перевагах ваучерної підтримки від тих фондів, гранти яких є доступними для підприємців із усіх регіонів України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Положення про інноваційні ваучери Фонду розвитку інновацій.
URL: https://usf.com.ua/wp-content/uploads/2021/08/USF_Polozhennya_pro_innovacii_voucher.pdf.
2. Кліматичні Інноваційні Ваучери. URL: <https://climate.biz/>.
3. Інноваційний ваучер. Український фонд стартапів. URL: <https://usf.com.ua/innovacijni-vaucheri/>.
4. Міська рада Львова видаватиме ваучери до 2 млн грн переробному бізнесу. URL: https://zaxid.net/miska_rada_lvova_vidavati_voucheri_do_2 mln_grn_pererobnomu_biznesu_n1570052.
5. Офіційний веб-сайт Львівської обласної державної адміністрації.
URL: <https://old.loda.gov.ua/news?id=47433>.

ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОРТФЕЛЯ ПІДПРИЄМСТВА

Ковальова Тетяна Володимирівна

к.е.н., доцент

Негаєва Ганна Валеріївна

Студентка

Харківський національний
автомобільно-дорожній університет

м. Харків, Україна

Анотація: Дана стаття присвячена темі формування інвестиційного портфеля підприємства, яка є актуальною в умовах сучасних фінансових ринків і економічної нестабільності. У статі аналізується, які передумови і принципи лежать в основі створення інвестиційного портфеля на підприємстві. Також розглядаються різні рівні управління інвестиційною діяльністю на підприємстві, такі як стратегічний, тактичний та оперативний. Показано методи оцінки привабливості об'єктів для інвестування.

Ключові слова: інвестиційна стратегія, інвестиційна політика, інвестиційна діяльність, об'єкт інвестування, фінансові інвестиції, інвестиційний портфель, фінансові інструменти.

В сучасному світі, де бізнес-середовище постійно змінюється і розвивається, інвестування відіграє ключову роль у стратегічному розвитку підприємств. Підприємства, незалежно від їх розміру та галузевої належності, повинні уважно розглядати вибір та оптимізацію інвестиційних активів для досягнення максимального фінансового успіху та забезпечення конкурентних переваг.

Незважаючи на значний обсяг наукових досліджень від видатних і всесвітньовідомих економістів в цій області – У. Баффета, М. Фрідмана, В. Шарпа, Р. Мертона, Г. Марковіца та ін., проблема інвестиційних залучень залишається актуальною і вимагає подальшого вивчення. Серед українських

вчених цю тему досліджують І. Бланк, Г. Смалюк, Р. Лупак, Л. Мельничук, О. Шуба, С. Бесараб тощо.

З урахуванням глобальних економічних та фінансових коливань, ризиків і можливостей, правильне формування інвестиційного портфеля стає ключовим завданням для підприємств, спрямованим на досягнення стабільності та прибутковості бізнесу в умовах постійних змін на ринку та економічному середовищі.

Інвестиційний портфель підприємства – це сукупність інвестиційних активів, які контролюються підприємством з метою забезпечення досягнення конкретних фінансових цілей. Мета формування інвестиційного портфеля - досягнення фінансових цілей підприємства, таких як максимізація прибутку, забезпечення сталості підприємства, диверсифікація економічних ризиків в умовах ринкової нестабільності або забезпечення зростання капіталу [1, с. 80].

Практичне створення інвестиційного портфеля починається з розробки інвестиційної стратегії виходячи з поточного економічного становища підприємства. Для оптимального наповнення портфеля різними видами активів проводиться аналіз основних цілей інвестиційної політики для даного підприємства, оцінка інвестиційного клімату, стану та динаміки інвестиційного ринку в цілому і в окремих його сегментах.

Управління інвестиційною діяльністю на підприємстві відбувається на трьох рівнях: стратегічному, тактичному та оперативному [2, с. 86].

На стратегічному рівні управління визначають інтереси власників підприємства, окреслюють вектор інвестиційної діяльності, обирають тип інвестиційного портфеля з огляду на тривалість інвестиційного періоду, мінімальну бажану прибутковість чи темп приросту капіталу. На цьому етапі важливо досягти балансу між бажаним рівнем дохідності і рівнем ризику прийнятним для підприємства. Спрямованість портфеля на значний інвестиційний дохід протягом короткотривалого періоду тягне за собою високу дохідність, проте і високу ризиковість. Тому чим вищий прогнозований ризик,

тим більший прогнозований дохід повинен мати потенційний об'єкт інвестування. Для оцінки цих параметрів були розроблені моделі Марковіца та Шарпа, які застосовують для західних фондових ринків. Для відповідності умовам українського фондового ринку було створено модель Квазі-Шарп, яка є схожою до моделі Шарпа [3, с. 849].

Наступним етапом, на підставі окреслених пріоритетів і цілей підприємства здійснюється підбір сукупності конкретних інвестиційних об'єктів, з метою досягнення очікуваного балансу рівня дохідності, ризику і ефективності, враховуючи ресурсний потенціал суб'єкта господарювання, тобто відбувається тактичне управління [4, с. 141].

У випадку, коли існує декілька інвестиційних об'єктів, кожен з яких задовольняє інвестора з точки зору дохідності, але загальна потреба в інвестиціях перевищує фінансові можливості інвестора, використовуються методи оптимізації портфеля або порівняльної оцінки потенційних об'єктів інвестування. Серед таких методів можна виділити наступні:

1. Метод вибору по Парето. Суть методу вибору по Парето полягає в визначенні найкращого об'єкта серед доступних варіантів на основі того, що для цього об'єкта не існує жодного іншого об'єкта, який би був принаймні в одному показнику кращий і не гірший за іншими. Іншими словами, цей метод визначає найкращий об'єкт, який не має жодних недоліків порівняно з іншими об'єктами за заданими критеріями оцінки.

Об'єкти портфельного інвестування можна оцінювати за наступними показниками:

1) Комерційна ефективність інвестицій:

Чиста теперішня вартість (NPV): сума вартостей всіх очікуваних майбутніх грошових потоків після врахування витрат.

Індекс дохідності (BCR): відношення суми всіх майбутніх грошових потоків до вартості інвестицій.

Внутрішня норма дохідності (IRR): рівень дисконту, при якому NPV інвестиції дорівнює нулю.

Термін окупності (ТО): час, необхідний для повернення початкових інвестицій зі згенерованих прибутків.

Рентабельність інвестицій (PI): співвідношення між прибутками і витратами інвестиції.

2) Рівень ризику:

Коефіцієнт варіації (V): міра розподілу ризику, яка враховує коливання прибутку або вартості інвестиції.

β -коефіцієнт: міра волатильності інвестиції порівняно з ринковими індексами.

3) Рейтинги надійності емітентів акцій: оцінка фінансової стійкості та надійності компанії, яка випускає акції.

4) Кредитні рейтинги емітентів облігацій: оцінка кредитної спроможності та ризику придбання облігацій відповідного емітента.

2. Метод вибору по Борда полягає в присвоєнні рангів об'єктам інвестування на основі їхніх критеріальних показників, і відборі того об'єкта, який має найбільший сумарний ранг. Процедура включає кілька турів відбору.

3. Метод вибору на основі вагових коефіцієнтів передбачає ранжування критеріальних показників за їх значущістю для інвестора.

4. Методи лінійного програмування є часто використовуваними в інвестиційній сфері і дозволяють вирішувати завдання щодо максимізації дохідності інвестиційного портфеля при заданих обмеженнях, які визначені інвестором [5, с. 16].

На третьому рівні – оперативному, здійснюється виконання окремих інвестиційних проєктів, проводиться реструктуризація портфеля фінансових інвестицій, забезпечується постійний моніторинг і оцінка ефективності прийнятих інвестиційних рішень. Постійний контроль і керування інвестиційного портфеля дозволяють, в разі потреби, провести зміну структури під впливом динамічності зовнішніх чи внутрішніх чинників.

Зважаючи на стратегічні цілі інвестиційної діяльності та готовність до прийняття ризиків, підприємство може вибирати між консервативним,

агресивним або компромісним підходом до інвестиційної політики [6, с. 174].

Реалізація консервативного підходу до управління інвестиційною діяльністю вказує на бажання підприємства уникати ризиків, обираючи надійні об'єкти для інвестування, які, хоча можуть приносити невеликий, але гарантований інвестиційний прибуток. З іншого боку – агресивна інвестиційна політика, яка полягає у свідомому прийнятті ризику для досягнення додаткових можливостей у сфері бізнесу. Вона передбачає цілеспрямоване інвестування капіталу в високоризикові проекти, такі як інноваційні бізнес-стартапи та цінні папери молодих перспективних компаній, з метою максимізації поточного інвестиційного прибутку підприємства в короткостроковій перспективі [7, с. 5].

Компромісна інвестиційна політика – розміщення капіталу в об'єкти, які відповідають середньому рівню сукупного ризику та прибутку на ринку. Підприємство уникає інвестицій в об'єкти з високим ризиком, одночасно ухиляючись від інвестиційних проектів з низькою дохідністю.

Основна мета інвестиційної політики – перетворити розроблену стратегію на конкретний і детальний план дій щодо інвестиційної діяльності підприємства, визначаючи основні напрямки, форми та методи її реалізації [8, с. 3].

Підводячи підсумок можна сказати, що інвестиційна політика – це конкретні методи і принципи, за допомогою яких приймаються інвестиційні рішення, що забезпечують ефективне розміщення та використання інвестиційного капіталу відповідно до довгострокових стратегічних цілей розвитку підприємства. Водночас інвестиційний портфель є практичним втіленням існуючих керівних принципів і підходів інвестиційної політики в конкретних умовах інвестування.

Важливо підкреслити, що наповненість портфеля є важливою складовою інвестиційної політики, оскільки вона визначає, які конкретні активи і в якій кількості будуть включені до портфеля. Вибір активів і їх відсотковий розподіл може значно вплинути на ризики та доходність інвестиційного портфеля.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Спецпроект: аналіз наукових досліджень : навч. посіб. Дніпропетровськ : Біла К. О., 2013. Т. 1 : Актуальні питання економіки. 104 с.
2. Коритько Т.Ю., Крук О.М. Процес формування інвестиційної політики підприємства. Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. 2016. No 3(39). С. 86–90.
3. Ширенбек Х., Листер М., Кирмсе Ш. Банківський менеджмент, орієнтований на дохід : підручник. 2019. 956 с.
4. Замятіна Н.В. Теоретико-методичні засади управління інвестиційною діяльністю підприємства. Фінансовий простір. 2013. No 3(11). С. 138–142.
5. Stetsiuk P. Methodical aspects of the formation of the investment portfolio of enterprises. *Economy. Management. Business.* 2019. No. 2. P. 11–20. URL: <https://doi.org/10.31673/2415-8089.2019.021120>.
6. Бушовська Л.Б. Управління інвестиційною діяльністю як важливий складник економічної безпеки підприємства. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 11. С. 170–176. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/11_ukr/28.pdf
7. Галько Л. Інвестиційна діяльність підприємства: стратегія і тактика управління. *Економіка та суспільство.* 2021. № 31. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-63>.
8. Скотнікова Л., Угрімова І. Роль інвестиційної стратегії у розвитку підприємства. *Вісник НТУ «ХПІ» № 19(1295)* : 2018, м. Харків. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/17465e05-085a-4a37-8acb-c52e5ef1195c/content>.

ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ З НАДАННЯ ПОСЛУГ

Лакомова Олена Йосипівна

кандидат географічних наук,
доцент кафедри географії та методики її навчання
м. Кривий Ріг

Святецький Владислав Юрійович

викладач I категорії
ВСП «Політехнічний фаховий коледж КНУ»
м. Кривий Ріг

Анотація: Питання вдосконалення управління підприємствами набуває виняткового значення у всіх сферах економіки. Сектор послуг не є виключенням. Практичні аспекти управління тут полягають, насамперед, у відповідному стилі мислення, стилі управління з боку менеджменту підприємств з надання послуг, а також у ефективності використання певного комплексу інструментарію в управлінні підприємством.

Ключові слова: ринок послуг, вдосконалення управління підприємством.

Стан підприємства з надання послуг, його конкурентоспроможність на ринку залежить від зовнішніх та внутрішніх факторів, що в сукупності створюють відповідне середовище. Для вітчизняних підприємств з надання послуг актуальними проблемами зовнішнього середовища наразі є ємність ринку послуг та державна політика відносно підприємств, ринку послуг в цілому. Ємність ринку послуг на близьку перспективу буде визначатися наступними факторами: демографія (вкрай несприятлива); доходи населення (теж негативний фактор); регуляторна діяльність уряду (фактор, що не піддається прогнозуванню); інтеграція в ЄС (це в подальшому сприятиме розвитку ринку). Таким чином, маємо стагнацію ринку послуг.

Внутрішні проблеми на ринку послуг потребують використання певного інструментарію. Найголовнішим тут є цінова політика. В той же час це питання

багатьма підприємствами з надання послуг на вважається складним, оскільки визначення вартості послуг відбувається не на основі ретельного підрахунку реальних витрат, а виходячи з якогось середнього рівня цін в певному регіоні і часто містить емоційну складову менеджменту відносно того, якою має бути вартість послуг даного підприємства серед інших.

Але підприємства не мають приймати незважені цінові рішення. Повинен забезпечуватися певний рівень рентабельності діяльності, формуватися фінансові джерела розвитку підприємства. Отже, підприємство з надання послуг повинно зважати на типові для даного ринку цінові підходи і в той же час враховувати, що цінові параметри, сформовані неринковими методами, не можуть домінувати в розробці цінових показників[1, с. 194].

Слід також звернути увагу, що на ринках послуг часто діють невисокі цінові пропозиції з боку невеличких підприємств, а це хоч і може бути аргументовано, але бажання конкурувати лише за рахунок низьких цін свідчить про орієнтацію на масове виробництво, що в стратегічному плані не є виправданим. Підприємство, що прагне до довгострокової ефективної діяльності, має забезпечити високу якість послуги. Якість і інноваційність постають найголовнішими складовими конкурентоспроможності підприємства. Але достатнього рівня якості не досягти, використовуючи низькі ціни.

Вдосконалення управління підприємством з надання послуг потребує їх позиціонування і розвитку комунікацій. Нехтування питанням позиціонування є певним індикатором рівня мислення менеджменту, рівня діяльності підприємства в цілому. Оскільки на ринку виступає багато підприємств - суб'єктів пропозиції відповідної послуги, то важливою передумовою досягнення своїх цілей є надання споживачам особливостей, відмінних рис своїх послуг. Не можуть розраховувати на ринкову перспективу ті підприємства, які сильно диверсифікували свою діяльність. Вони ризикують тим, що їхній ринковий бренд так і не буде створено. Невизначеність позиції у свідомості споживачів відносно відмінностей послуг певного підприємства є поганою ознакою для його ринкових перспектив.

Відсутність концепції позиціонування також погано впливає на фінансову та інвестиційну діяльність підприємства. Розподіл фінансових ресурсів, інвестування має бути концентрованим, виходячи з ринкових пріоритетів, з необхідності розвитку конкретно визначених певних потенційних і реальних переваг підприємства відносно його ринкових конкурентів. Врешті решт свідомість кожного споживача повинна виділяти певні особливості того чи іншого підприємства, а менеджмент повинен допомогти споживачеві в даному питанні[2]. Досягти ж цього дуже не просто і не швидко.

Для певних підприємств з надання послуг вже строк перебування на ринку є важливим елементом їхнього іміджу, сприйняття споживачем. Назви цих підприємств є відомими для споживачів брендами, вони асоціюються з певною стабільністю, міццю, можливістю отримати брендову послугу. Новим на ринку підприємствам потрібно на високому рівні розробляти концепцію підприємства, створювати систему управління, здатну її реалізувати.

Ефективна система комунікацій дозволяє інформувати потенційних споживачів про асортимент послуг і можливості підприємства, донести до свідомості споживачів можливі переваги, особливості підприємства. Важливо, щоб це були послідовні, якісно проведені акції, інакше важко досягти стратегічної конкурентоспроможності. Нові на ринку підприємства повинні зайняти у свідомості споживачів певні місця, знайти шлях до їх свідомості, створити власні бренди, ефективно позиціонувати себе. Гучне ім'я і правильне позиціонування суттєво впливають на рівень популярності послуг. Все це є надзвичайно складною і тривалою роботою.

Таким чином, питання вдосконалення управління підприємством з надання послуг є досить важливим і досить непростим. Підприємствам для досягнення ринкових успіхів, тактичної та стратегічної конкурентоспроможності слід на високому професійному рівні послідовно розвивати свої системи управління.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Моргулець О. Б. Динаміка розвитку сфери послуг України / О. Б. Моргулець // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. — № 11. — С. 194-197.
2. Питерс Т., Уотерман Р. В поисках эффективного управления. - М.: Прогресс, 2018.

**ПОРІВНЯННЯ СУЧАСНИХ ТЕОРІЙ ТА ШКІЛ
МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ**

Левко Артур Ігорович

Студент

Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка

Анотація: ця стаття присвячена дослідженню сучасних теоретичних течій та шкіл міжнародного бізнесу. Також досліджено чим відрізняються поняття «школа» та «течія» для коректності дослідження. У кінці наводиться порівняння шкіл та течій у табличному вигляді.

Ключові слова: теорія міжнародного бізнесу, школа міжнародного бізнесу, інституціоналізм, кейнсіанство, неокласицизм, неокласичний синтез.

Вступ. Моє завдання у цій самостійній роботі буде зрозуміти чим є головні течії міжнародного бізнесу сьогодні і їхні принципові відмінності. Оскільки розуміння, згідно з герменевтикою, приходить з усвідомлення питомих характеристик, змісту, образів, символів явища і часто походить від порівняння [1; ст. 341], моє дослідження покликане наочно демонструвати яка школа чи течія є і якою вона не є (друге буде демонструватись через порівняння). Отже, найкращий спосіб відображення результатів мого дослідження - таблиця. Залишилося визначити чим відрізняються наукові категорії «школа» та «течія». «**Школа**» у моєму дослідженні – це колектив учених, які характеризуються спільністю наукових поглядів на природу міжнародного бізнесу, його ключові ознаки та підходи до цього ведення. Тоді «**течія**» – це масштабні тенденції у міжнародному бізнесі, який використовується для вирішення різних підходів у межах шкіл у межах школи.

Для порівняння я використаю список сучасних шкіл з підручника «Міжнародний бізнес» під редакцією Вергуна В.А., тобто **неокласичну; кейнсіанство; неоінституціональну та неокласичний синтез**. Також я

розгляну течію **неокейнсіанства**.

Розгляньмо спочатку школи і течію окремо, щоб отримати чітке уявлення чим вони є.

Неокласична школа. Хоч ця школа перебрала свої засади із класицизму, які стверджують, що важлива підтримка інтересів всієї нації, втручання держави можливе тільки для забезпечення вільного функціонування ринку та проголошують нейтральність грошей щодо економіки, вона також піддалася визначальному впливу кейнсіанства та змінам у світовій економіці. Ключовою відмінністю з класичною школою є концепція формування цін, що залежать від сприйняття споживача через концепцію «граничної корисності», яка має визначальне значення для рішення покупця купувати чи ні (а також на рішення виробника виробляти чи ні).

Попит і пропозиція також формуються через раціональний вибір індивідів, які намагаються максимізувати вигоду, з огляду на наявну інформацію. Вільний ринок самостійно забезпечує повну зайнятість [2; ст. 310-311].

Кейнсіанська школа. На відміну від неокласиків, Кейнс (хто започаткував школу) не розглядав економіку як три частини – праця, товари й гроші, а як цілісну структуру із взаємопов'язаними елементами. За його поглядами, повна зайнятість і ефективний попит не виходять просто із вільного ринку, для цього потрібен баланс споживання та інвестицій. Ця концепція допускає і схвалює державне втручання, зокрема у плані замороження виплат робітникам, що тільки підвищує заощадження. Постійне зростання неможливе без державного втручання. Він виділяє два види регулювання: бюджетне та грошово-кредитне [3; ст. 9-11].

Неокейнсіанська течія. У ній зберігаються засадничі положення попередньої теорії, подекуди модифіковані. Послідовники Кейнса досліджували переважно три проблеми: динамічну рівновагу, тривалі відхилення від стану динамічного коливання і циклічність коливань.

У рамках цієї течії головною причиною криз вважається «динаміка

коливань інвестицій», тому чільне місце займають підходи до їх регулювання [3; ст. 12].

Неоінституціональна школа. На відміну від простого інституціоналізму, де учені зосереджуються здебільшого на дослідженні впливу державних структур на ведення бізнесу, неоінституціоналізм зосереджується як на механізмах, так і на їх сприйнятті та взаємодії з ними. Також школа приділяє значну увагу відносинам індивідів всередині організації.

Неоінституціоналісти сприймають людину як раціональну і завжди зосереджуються на прийнятті таких рішень, при яких буде найменше втрат [4; ст. 3-4].

Неокласичний синтез. Поєднує вчення Кейнса та неокласицизм. Від першого було взято ідея про негнучкість заробітної оплати, функція інвестицій та споживання. Від другого - принцип оптимізації та твердження про ринкову економіку.

Поєднання свободи поведінки учасників ринку з ефективним впливом держави на ринкові процеси, дозволяє сучасній ринковій економічній системі ефективно реагувати на виклики, такі як інфляція та безробіття. Це взаємодія створює сприятливі умови для збалансованого економічного розвитку, де конкуренція та інновації стимулюються, а водночас держава може втручатися за необхідності для забезпечення стабільності та соціальної справедливості [5; ст. 2-3]. Порівняймо тепер положення сучасних основних шкіл та течії міжнародного бізнесу (Табл.1).

Таблиця 1

Порівняння сучасних шкіл та течій міжнародного бізнесу

	<i>Неокласична школа</i>	<i>Неоінституціоналізм</i>	<i>Неокласичний синтез</i>	<i>Кейнсіанство</i>	<i>Неокейнсіанство</i>
Головні автори	Е.Чемберлен, Дж.Робінсон, Й.Шумпетер, М.Фрідмен	Р.Коуз, Дж.К.Гелбрейт, Д.Белл, Б.Когут.	П.Самуельсон, В. Столперг.	Дж.М.Кейнс	Ф. Перроу, Е. Хансен, С. Харріс, М. Кларк [9; ст. 173].
Засадничі положення	Економічна свобода. Новаторство – основний інструмент бізнесмена	Поведінка людей не раціональна, наявна інформація не повна. Людина – нераціональна. Її поведінка опортуністська.	Повна свобода міжнародної торгівлі.		

Ставлення до регуляції ринку	Саморегульованість економічної системи, невтручання держави у функціонування ринку. Втручання держави можливе для стимулювання акторів (М. Фрімен).	- (зосередженість на умовах ринку та інституційному оформленні фірм).	Поєднання теорій з неокласицизмом. У міру ускладнення економічних зв'язків збільшується державне регулювання. [7; ст. 4-5]	Всебічна участь держави в економічних процесах.	Всебічна участь держави. Поведінка людей раціональна. Існують ознаки ринкової неефективності, які впливають на бажання людей працювати [6].
Конкуренція	Вільна конкуренція (вона досконала). Форми монополії сприяють цінній дискримінації, вільна конкуренція не допускає їх і формує рівні права суб'єктів міжнародного бізнесу.	Конкуренція недосконала.			
Особливості		Зосередження на вивченні інституційного середовища.	Акцент на динамічних змінних (Росту) [7].	Сукупні показники. Акцент на макрорівні.	Течія з'явилась як реакція на критику Р. Лукаса, Т. Сарджента, Р. Барро книги Кейнса «Загальної теорії зайнятості, відсотка і грошей». По суті, є новим трактуванням поглядів Кейнса [7; ст. 79-92].

Висновок. У ході свого дослідження я проаналізував основних представників шкіл та течій міжнародного бізнесу, засади цих шкіл та підходів, їх ставлення до свободи ринку та конкуренції. В кінці я зважив особливості кожної. Виявилось, що кожна школа досліджує свої теми й щось спільне між ними важко знайти. Єдине, що прослідковується у всіх школах, це дослідження поведінки покупця та його мотивації. У ході дослідження я з'ясував, що не всі школи та течії цікавляться природою ринку та конкуренцією, деякі прямо концентруються на покращенні функціонування бізнесу та дослідженні середовища, як неоінституціоналізм. Разом з тим спостерігаються серйозні дискусії між підходами, зокрема через раціональність людської поведінки та втручання чи не втручання держави у функціонування ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Літературознавча енциклопедія: У двох Л64 томах. Т.2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — К: ВЦ «Академія», 2007. — 624 с. Режим доступу: <https://archive.org/details/literaturoznachat2/page/n341/mode/1up?view=theater>
2. Simona Hudea O. Classical, Neoclassical and New Classical Theories and Their Impact on Macroeconomic Modelling [Електронний ресурс] / Oana Simona Hudea // 2nd GLOBAL CONFERENCE on BUSINESS, ECONOMICS, MANAGEMENT and TOURISM, 30-31 October 2014, Prague, Czech Republic. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567115005067?ref=pdf_download&fr=RR-2&rr=82;50cd763e1977af.
3. Палійчук Є. С. Опорний конспект лекцій з курсу «Сучасні економічні теорії» для студентів економічних спеціальностей [Електронний ресурс] / Є. С. Палійчук. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/32744/1/%D0%9E%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9%20%D0%A1%D0%95%D0%A2%D0%BD%D0%BE%D0%B2.pdf>.
4. Кононенко О. В. НЕОІНСТИТУЦІЙНИЙ ПІДХІД АНАЛІЗУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА МЕДІА АНАЛІЗ ЯК ОДИН ІЗ ЙОГО ІНСТРУМЕНТІВ [Електронний ресурс] / О. В. Кононенко, І. Д. Фартушний // ЕКОНОМІКА ТА СУСПІЛЬСТВО. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1564/1505>.
5. Цимбал А. В. НЕОКЛАСИЧНИЙ СИНТЕЗ ТА ЙОГО ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ [Електронний ресурс] / А. В. Цимбал, М. А. Чайковська. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://me.fem.sumdu.edu.ua/docs/d157.pdf>.
6. New Keynesian Economics [Електронний ресурс] // <https://corporatefinanceinstitute.com/> – Режим доступу до ресурсу: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/economics/new-keynesian-economics/>.

7. Міжнародний бізнес: Підручник. Для студентів неекономічних спеціальностей закладів вищої освіти України / [В.А.Вергун, О.А.Приятельчук, О.І.Ступницький]; за наук. ред. В.А.Вергуна. – К.: ВАДЕКС, 2020. – 602с.

8. R., Walt Whitman, 1916-., & Rostow, W. W. (1971). *The stages of Economic Growth, a non-communist Manifesto*. Cambridge University Press.

9. Деякі аспекти аналізу неокейсіанства. Нілова Н.М., Грищенко О.Ф.
Режим доступу: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/20490/1/97.pdf>

ВЕДЕННЯ ДІЛОВОДСТВА В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

Маланчук Ларис Олексіївна

к.е.н., доцент кафедри
державного управління,
документознавства та
інформаційної діяльності
Національного університету
водного господарства та
природокористування
м. Рівне, Україна

Савицька Софія Олександрівна

студентка групи ІБАС-1 і інт
Національного університету
водного господарства та
природокористування,
м. Рівне, Україна

Вступ. Сфера діловодства переживає значні зміни в останні два роки через впровадження воєнного стану й релокацію бізнесу та працівників. Ці події мають свої наслідки, що побудило більшість підприємств активно використовувати Електронний Документообіг (ЕДО) у своїй діяльності, що забезпечує комфортний обмін та зберігання документів, навіть в умовах війни [1].

З початком повномасштабного вторгнення підприємства стикнулися з потребою своєчасного переформування великої кількості внутрішніх оперативних процесів. Швидкісна адаптація до нової дійсності та розшук адаптивних рішень дали змогу підприємствам продовжити свою діяльність та гарантувати дієве керівництво своєю діяльністю в тому числі щодо спільної роботи з персоналом [2].

Негайним було і є питання введення дистанційної роботи, надання відпусток, зміна умов для праці або звільнення працюючих. Озираючись на те, що багато працюючих були змушені змінити своє місце проживання, тому в

більшості вся робота здійснюється віддалено, що спричиняє певні проблеми з документацією[3]. Таким чином з 24 березня 2020 року набув чинності Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» в якому було прописано особливості регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану. Цим законом було передбачено наступне:

Стаття 7. Особливості обміну документами, організації кадрового діловодства та архівного зберігання кадрових документів у роботодавця

1. У період дії воєнного стану порядок організації діловодства з питань трудових відносин, оформлення і ведення трудових книжок та архівного зберігання відповідних документів у районах активних бойових дій визначається роботодавцем самостійно, за умови забезпечення ведення достовірного обліку виконуваної працівником роботи та обліку витрат на оплату праці.

2. У період дії воєнного стану сторони трудового договору можуть домовитися про альтернативні способи створення, пересилання і зберігання наказів (розпоряджень) роботодавця, повідомлень та інших документів з питань трудових відносин та про будь-який інший доступний спосіб електронної комунікації, який обрано за згодою між роботодавцем та працівником[4].

Також існує перелік, що має право зробити роботодавець з метою полегшення діловодства:

➤ Призупинити ведення такої документації як особові справи, особові карти П-2, журнал реєстрації та інші документи, ведення яких тимчасово неможливо. Але важливо пам'ятати ці документи мають бути створені після закінчення війни;

➤ Встановити спрощений порядок та засоби комунікації між робітниками та роботодавцем;

➤ Призупинити чи обмежити застосування печатки підприємства;

➤ Обмежити, або встановити спрощений порядок створення паперових копій всіх оформлених документів на період дії воєнного стану.[5]

У жовтні 2022 р було внесено ряд змін до «Порядку роботи з

електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання в архівне зберігання»

Документація нетривалого зберігання може бути підписана не тільки за допомогою кваліфікованого електронного підпису так і удосконаленим та іншими видами підпису, про які сторони домовляться. Також було встановлено, що створені в установах документи тимчасового зберігання у паперовій формі не є обов'язковими, якщо такі документи були створені в електронній формі, то відсутня потреба створювати їх ще в паперовій формі.

Існує і вихід якщо роботодавцю потрібно звільнити робітника віддалено. Таким чином заяву про звільнення можна подати за допомогою електронних засобів зв'язку, але за умови погодження сторін. Однак рекомендовано писати заяву про звільнення не в месенжерах або по пошті, а у вигляді фото заяви про звільнення написаної від руки щоб уникнути проблем в майбутньому. А при можливості обмінятися оригіналами документів[3].

Також в умовах воєнного часу постає питання чи можна видавати трудові книжки на руки працівникам. Законодавці стверджують: ні, не потрібно. Роботодавець і надалі має зберігати паперові трудові книжки діючих працівників на підприємстві. Оскільки дію Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників від 29.07.1993 №58 ніхто не скасовував[6].

Висновок. Підсумовуючи вищевказане, можна стверджувати, що українське законодавство відреагувало на сьогоденні виклики, спричинені війною. Як наслідок було прийнято низку змін до порядку здійснення ЕДО, аби спростити цю процедуру в такі непрості часи. До того ж можемо спостерігати низку послаблень стосовно способів підписання кадрових документів. Це доволі полегшує обмін кадрових документів між сторонами.

Чи продовжать діяти такі зміни після завершення воєнного стану – наразі невідомо. Однак щиро віримо, що війна якнайшвидше закінчиться і нашим законотворцям вдасться адаптувати прийняті зміни вже до повоєнного законодавства України[7].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Проблеми і перспективи стану сучасного документообігу та діловодства URL:<https://dealssign.com/blog/problemi-i-perspektivi-stanu-suchasnogo-dokumentoobigu-ta-dilovodstva/>
2. Кадрове діловодство в умовах війни Аня Вергун URL:https://biz.ligazakon.net/analytics/211874_kadrove-dlovodstvo-v-umovakh-vyni;
3. Кадрове діловодство в період війни URL:[https://kmp.ua/uk/analytics/exclusive/personnel-records-management-during-the-war/;](https://kmp.ua/uk/analytics/exclusive/personnel-records-management-during-the-war/)
4. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text;>
5. Електронний документообіг в умовах війни: як роботодавцю організувати процес підписання кадрових документів на підприємстві URL:[https://jur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/elektronniy-dokumentoobig-v-umovah-viyni-yak-robotodavcyu-organizuvati-proces-pidpisannya-kadrovih-d.html;](https://jur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/elektronniy-dokumentoobig-v-umovah-viyni-yak-robotodavcyu-organizuvati-proces-pidpisannya-kadrovih-d.html)
6. Робота з трудовими книжками під час дії воєнного стану URL:<https://kadrovik.isu.net.ua/news/546467-robota-z-trudovymy-knyzhkamy-pid-chas-diyi-voyennoho-stanu>
7. Юридична газета online стаття: Електронний документообіг в умовах війни: як роботодавцю організувати процес підписання кадрових документів на підприємстві URL:<https://jur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/elektronniy-dokumentoobig-v-umovah-viyni-yak-robotodavcyu-organizuvati-proces-pidpisannya-kadrovih-d.html>

УДК 657.1

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СУТНОСТІ «КОНТРОЛЬ»,
ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ
ПІДПРИЄМСТВА**

Миськів Любов Петрівна

к.е.н.

старший викладач кафедри обліку та оподаткування

Дараган Андрій Анатолійович

магістр,

спеціальність «Облік і оподаткування»

Національний університет біоресурсів і природокористування України

м. Київ, Україна

Анотація: В статті розглянуто сучасний підхід до розвитку економічної сутності поняття «контроль» як функції управління. Розкрито зміст трактування «контроль» через наукове трансформаційне середовище з позиції різних сучасних дослідників. Запропоновано власне бачення щодо розкриття змісту «контроль», що значним чином вплине на практичне його застосування у фінансово-господарській діяльності будь-якого суб'єкта господарювання.

Ключові слова: бухгалтерський облік, контроль, управління.

З розвитком ринкової економіки ускладнюються внутрішньогосподарські та зовнішні зв'язки підприємств, зростають потоки інформації, яка має бути ефективно оброблена та перетворена на інформацію, корисну для прийняття управлінських рішень. Переважну частину інформації надає система бухгалтерського обліку. Тому, рівень прийнятих управлінських рішень значною мірою залежить від того, як організовано бухгалтерський облік на підприємстві, як він виконує свої облікові, контрольні та аналітичні функції.

Вагомий внесок у розкриття економічної сутності «контроль» зробили ряд вчених-економістів, які відносять контроль до функцій бухгалтерського обліку, а саме Л. М. Васільєва, Н. Г. Виговська, З. В. Гуцайлюк,

М. В. Кужельний, В. Г. Лінник, В. М. Савченко, Н. М. Колос, С. В. Свірко, А. І. Фаріон та інші. Проте, контроль у кризових умовах ведення бізнесу набуває все більшого значення для реалізації різноманітних господарських операцій, виявлення певних ризиків та формування фінансових результатів. Тому, поняття «контроль» потребує поглибленого дослідження.

Метою статті є розкриття економічної сутності «контроль» в сучасному кризовому середовищі.

З метою забезпечення ведення бухгалтерського обліку підприємство самостійно обирає форми його організації та визначає облікову політику. Організація бухгалтерського обліку є одним з найвідповідальніших етапів створення підприємства та підготовки до його ефективної діяльності. Вона має бути раціональною, за якою облік може найуспішніше виконувати поставленні перед ним завдання при найменших затратах часу і засобів праці. Керівництво підприємства – директор та головний бухгалтер є суб'єктами, а праця виконавців, обліковий процес, його організаційне, технічне та інформаційне забезпечення – об'єктом організації бухгалтерського обліку.

Однією з важливих передумов раціональної організації обліку є розробка плану організації бухгалтерського обліку, яким визначається зміст, послідовність і строки виконання облікових робіт за кожним структурним підрозділом бухгалтерського обліку на підприємстві, порядок одержання інформації, складання та подання звітності.

Ефективну організацію обліку мають забезпечувати висококваліфіковані спеціалісти, які, крім глибоких знань з бухгалтерського обліку, вміють працювати з кадрами, управляти потоками ресурсів, використовувати внутрішню й зовнішню інформацію для прийняття обґрунтованих рішень.

З розвитком суспільства система управління процесом виробництва потребує вдосконалення, в тому числі і її функції, зокрема контролю економічних процесів. Контроль як функція управління підпорядкований вирішенню завдань системи управління.

«Контроль – це система спостереження і перевірки відповідності процесу

функціонування об'єкта управління прийнятим управлінським рішенням, встановлення результатів управлінського впливу на керований об'єкт виявленням відхилень, допущених у ході виконання цих рішень» [17, с. 13].

Так, з точки зору Воронка Р. М., «...в умовах ринкової економіки сутність економічного контролю згідно визначених норм Конституції держави полягає у забезпеченні регулювання процесу розширеного відтворення суспільно необхідного продукту... Значення такого контролю проявляється через систему чітко визначених заходів, які мають забезпечити раціональне господарювання суб'єктів підприємницької діяльності різних форм власності...» [2, с. 42-43].

Під контролем на рівні окремого господарюючого суб'єкта розуміється процес спостереження і перевірки відповідності функціонування підприємств встановленим стандартам та іншим нормативам, прийнятим планам, програмам й оперативним управлінським рішенням, який здійснюється суб'єктами управління, що мають відповідні повноваження, з метою виявлення відхилень від встановлених параметрів цієї діяльності, прийнятих принципів організації і ведення бізнесу, усунення та попередження негативних явищ і тенденцій [1, с. 126].

В основі кожного управлінського рішення має бути інформація, яка надходить в результаті контролю. Тобто контроль є основним важелем у системі управління підприємством і одночасно незамінимим механізмом ефективного управління. З цього приводу доречно тлумачення М. Мексона, М. Альберта, Ф. Хедодрі, що контроль є процесом забезпечення того, як організація досягає своїх цілей [1, с. 308].

Без контролю починається хаос... Контроль є невід'ємним елементом самої сутності усіякої організації. І в продовження цього Пітер Друкер висловлює думку, що «...контроль, і визначення напрямку – синоніми» [1, с. 308]. Управління неможливе без контролю, вони взаємопов'язані та спрямовані на одержання економічного ефекту.

Гуцайлюк З. В., зазначає, що система бухгалтерського обліку безпосередньо пов'язана з контролем як функцією управління через свій

продукт, тобто є інформаційним забезпеченням, без якого останній функціонувати не може [3].

Нині тлумачення сутності терміну «контроль» досліджується багатьма вченими-економістами (табл.1).

Визначення тлумачення терміну «контроль»

Автор та джерело	Тлумачення сутності «контроль»
Л.В. Дікань [4, с. 34]	Контроль є системою відносин з приводу систематичного спостереження і перевірки ходу функціонування відповідного об'єкта деякого суспільного, виробничого або іншого процесу контролюючими органами, установами, уповноваженими особами з метою встановлення відхилень об'єкта контролю від заданих параметрів
Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Малюга, С.В. Бардаш, Н.І. Петренко [2, с. 10]	Контроль – це систематичне спостереження і перевірка процесу функціонування відповідного об'єкта з метою встановлення його відхилень від заданих параметрів
Л.В. Нападовська [1, с. 19]	Контроль є процесом, котрий забезпечує якісну розробку та ефективне досягнення цілей, накреслених організацією, шляхом реалізації прийнятих управлінських рішень
М.Т. Білуха [13, с. 3]	Контроль – це система спостереження і перевірки відповідності процесу функціонування об'єкта управління прийнятим управлінським рішенням, встановлення результатів управлінського впливу на керований об'єкт виявлення відхилень, допущених у ході виконання цих рішень
Б.А. Райзберг [1, с. 28]	Контроль – це активне стеження за виконанням прийнятих управлінських рішень, управляючих впливів, а також за дотриманням законів, правил, норм економічної поведінки, господарської діяльності
В.А. Дерій [4, с. 162]	Контроль – це важливий сегмент економічної науки який має відігравати провідну роль у забезпеченні найбільш раціонального використання наявних нині у розпорядженні людства ресурсів з метою їхнього максимального збереження та відновлення для майбутніх поколінь

Джерело: Розробка автора

Наведені визначення авторами дають змогу стверджувати, що немає єдиного та чіткого твердження терміну «контроль», тому між вченими-економістами виникають суперечності та суттєві дискусії щодо нього.

Отже, на нашу думку, контроль – це комплекс заходів спрямованих на об'єкт, з метою визначення оцінки дотримання ним вимог нормативно-правових актів, виявлення порушень, перекручень, недостовірностей, зловживань нанесених збитків при реалізації управлінських рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білуха М.Т. Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту / М.Т. Білуха. – К.: Вища школа, 1994. – 364 с.
2. Бутинець Т. А. Документування господарських операцій: теорія, методологія, комп'ютеризація: наукове видання. Житомир: ЖІТІ, 1999. 412 с
3. Гуцайлюк З.В. Економічний контроль і контрольна функція бухгалтерського обліку. Сучасні проблеми економіки і менеджменту : тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., 10–12 лист. 2011 р., Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2011. С.465–466.
4. Дікань Л.В. Контроль і ревізія: навч. посіб. К.: Центр навч. л-ри, 2004. 245 с.
5. Дерій В.А. Витрати і доходи підприємств у системі обліку та контролю: монографія. – Тернопіль: ТНЕУ, 2009. 272 с.
6. Нападовська Л. Методичні засади управлінського обліку. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2004. – № 4 – С. 26–30.
7. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92. Верховна Рада України офіційний веб-портал - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00> (дата звернення 11 листопада 2023р)
8. Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, затверджене наказом Міністерства фінансів України

від 24.05.1995 р. № 88 із змінами та доповненнями - Режим доступу:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95#Text>

9. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. із змінами і доповненнями. Все про бухгалтерський облік. № 8–9. – 27 січня 2012. – С. 5 – 10.

**СУЧАСНІ МЕТОДИ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ.
ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ**

Овчаренко Тетяна Сергіївна,
к.е.н., доцент
Стригун Анастасія Володимирівна
студентка 3 курс
ОПП"Менеджмент організацій"
Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Анотація: Проаналізовано сучасні методи розвитку персоналу. Наведено Переваги та недоліки використання сучасних методів розвитку персоналу. Запропоновано напрями використання сучасних підходів в управління персоналом організації.

Ключові слова: методи, персонал, розвиток, управління, організація.

Актуальність проблематики. У сучасному бізнес-середовищі, що швидко розвивається та постійно змінюється, успіх будь-якої організації залежить від здібностей її працівників. Розвиток персоналу, процес надання працівникам навичок і знань, необхідних для успішного виконання ними своїх обов'язків, є більш важливим, ніж будь-коли.

Сучасні методи розвитку персоналу з'явилися як наслідок на мінливий характер роботи, пропонуючи інноваційні способи розширення можливостей працівників та підвищення їх продуктивності.

Розвиток персоналу має вирішальне значення для підтримки кваліфікованого та мотивованого персоналу в будь-якій організації. На сьогодні сучасні методи розвитку персоналу стали більш динамічними, персоналізованими та технологічними.

Постановка проблеми. Для підвищення ефективності роботи організації необхідно здійснювати безперервний процес розвитку персоналу із використанням сучасних методів, які успішно запроваджують зарубіжні компанії.

Виклад основної частини дослідження. Функціональна характеристика розвитку системи управління персоналом є інструментом досягнення мети підприємства, яка визначає стійкість внутрішнього середовища або освоєння підприємством нових виробничих процесів, елементів і зв'язків, які істотно змінюють зміст і характер функціональних і лінійних відносин [4, с. 203]. Вдосконалення розвитку персоналу неможливе без розроблення нових методів роботи з персоналом, які включають сукупність підходів і інструментів для створення умов ефективного використання кадрового потенціалу.

Розглянемо сучасні підходи до розвитку персоналу:

1. Платформи онлайн-навчання. Розвиток Інтернету та цифрових технологій спричинив революцію в освіті та навчанні. Платформи онлайн навчання, пропонують величезний вибір курсів та ресурсів з широкого спектру предметів. Ці платформи надають працівникам можливість навчатися у власному темпі, що полегшує здобуття нових навичок та знань, будь то кодування, аналіз даних чи розвиток лідерських якостей.

2. Мікронавчання. У світі, де час є дорогоцінним товаром, мікронавчання набуло особливої популярності. Мікронавчання передбачає розбиття навчального контенту на невеликі, легко засвоювані модулі. Такий підхід відповідає короткій тривалості уваги сучасних учнів і дозволяє працівникам отримувати доступ до потрібної інформації тоді, коли вони цього потребують. Короткі відео, інфографіка та інтерактивні вікторини є поширеними інструментами мікронавчання.

3. Гейміфікація. Гейміфікація змінила правила гри у розвитку персоналу. Завдяки включенню ігрових елементів, таких як бали, бейджики, таблиці лідерів та виклики в навчальний процес, працівники залучаються та

мотивуються до набуття нових навичок. Це перетворює навчання на динамічний і приємний досвід.

4. Віртуальна реальність (VR) і доповнена реальність (AR). Використання технологій VR і AR у розвитку персоналу виводить навчання на абсолютно новий рівень. Дані технології можуть імітувати реальні сценарії, що робить їх особливо корисними в таких галузях, як охорона здоров'я, виробництво та інженерія. Працівники можуть отримати практичний досвід у безпечному та контрольованому середовищі, підвищуючи свої навички та впевненість у собі.

5. Мобільне навчання. Мобільне навчання, або m-learning, визнає той факт, що працівники постійно перебувають у русі. Надаючи навчальні матеріали на смартфонах або планшетах, працівники можуть отримати доступ до навчальних ресурсів, де б вони не знаходилися. Така гнучкість гарантує, що розвиток персоналу не прив'язаний до місцезнаходження.

6. Персоналізовані навчальні програми. Використовуючи штучний інтелект і аналітику даних, організації можуть створювати персоналізовані навчальні програми для співробітників. Розуміючи індивідуальні навчальні вподобання та кар'єрні цілі, компанії можуть адаптувати навчальні програми до конкретних потреб своєї робочої сили.

7. Навчання E-learning. Не можна недооцінювати силу взаємного навчання. Заохочення працівників ділитися знаннями та наставляти один одного сприяє розвитку культури безперервного навчання. Взаємне навчання може відбуватися у формі коучингу, наставництва або мереж обміну знаннями всередині організації.

8. Зворотній зв'язок та оцінювання. Сучасний розвиток персоналу ґрунтується на даних. Механізми зворотного зв'язку та інструменти оцінювання використовуються для оцінки ефективності навчальних програм. Ці знання допомагають організаціям вдосконалювати свої підходи та приймати обґрунтовані рішення про те, як інвестувати в розвиток персоналу.

9. Семінари. Особистий досвід навчання залишається цінним. Тренінги, семінари та конференції об'єднують працівників, щоб вони могли

ознайомитися з новими ідеями та галузевими тенденціями. Ці заходи також надають можливості для налагодження зв'язків і створення відчуття спільноти в організації.

10. Тренінги з «soft skill». Хоча технічні навички мають вирішальне значення, м'які навички, такі як комунікація, робота в команді, лідерство та емоційний інтелект, є не менш важливими на сучасному робочому місці. Сучасні програми розвитку персоналу гарантують, що працівники володіють міжособистісними та емоційними навичками, необхідними для процвітання в різноманітному робочому середовищі, де панує співпраця.

Запропоновані методи формування та розвитку персоналу дають змогу сформулювати план кадрової роботи для відділу управління персоналом на перспективу, що містить втрачені на сучасних підприємствах функції формування резерву, навчання персоналу, яким зараз мають нагоду скористатися тільки управлінці.

Таблиця 1.

Переваги та недоліки використання сучасних методів розвитку персоналу

Метод	Переваги	Недоліки
Коучинг	Професіонали передають свій досвід, забезпечується постійна підтримка коуча, розвиток творчого мислення особи, що навчається	Існує ризик знайти недостатньо кваліфікованого коуча та перейняти досвід від нього, низька мотивація працівника; відсутність навчання групи людей
Тренінг	Можливість навчання груп працівників, групова взаємодія та розвиток творчого потенціалу, під час тренінгів поєднується практика з теорією	Знижується взаємодія тренера з кожним учасником, інформація є недостатньою з одного тренінгу, обмеженість групи для кращого засвоєння інформації
E-learning	Навчається досить велика група персоналу, швидкий доступ до інформації, висока мотивація працівників	Існує ризик отримання недостовірної інформації, бувають труднощі з опрацюванням великої кількості інформації, відсутня групова взаємодія
Кейс-стаді	Відбувається групова взаємодія, розвиваються здібності та навички працівників, застосовуються теоретичні знання на конкретних практичних завданнях	Відсутність розвитку та навчання окремого індивідуума, існує ймовірність домінування думки найбільш активного учасника навчання
Самонавчання	Високий рівень вмотивованості, розвиток навичок, які необхідні конкретному працівнику, багатогранний розвиток особистості	Існує ризик отримання застарілої інформації, до самонавчання схильні лише цілеспрямовані та рішучі люди, втрата вмотивованості до навчання через невдачу
Secondment (своєрідне «відрядження»)	Отримання досвіду іншої успішної компанії, освоєння нових навичок, необхідних працівникові, швидка адаптація до іншого середовища	Складність у пристосування до нових умов середовища, психофізіологічне навантаження на працівника, існує можливість комунікативних бар'єрів з новим керівництвом
Баскет-метод – метод імітації ситуації «керівної діяльності»	Отримання знань та навичок для конкретної посади, швидке виявлення готовності до посади, висока вмотивованість та бажання працівника отримати посаду	Високі витрати на підготовку завдання, складність узагальнення даних та перевірки поставленого завдання

Джерело: побудовано на основі [1, 2, 4]

На сьогодні досить розвинені технології он-лайн та дистанційного

навчання працівників. Сучасні технології навчання і підвищення кваліфікації являють широкий простір для творчості та розвитку особистості працівника. Управлінський персонал може втілити будь-яку ідею в галузі навчання і підвищення кваліфікації персоналу. Однак важливою умовою є відповідність цілям навчання та системність проведення заходів розвитку персоналу. Розвиток персоналу необхідно розглядати не як самоціль, а як складову частину внутрішньофірмової системи формування системи лояльності працівників до підприємства.

Висновки. У світі, що швидко змінюється, персонал повинен розвиватися. Сучасні методи розвитку персоналу дають працівникам навички, знання та мислення, необхідні для того, щоб успішно орієнтуватися в цих змінах. Використання сучасних підходів може підвищити продуктивність організації, сприяти розвитку культури безперервного навчання та надати співробітникам можливість досягти успіху у виконанні своїх обов'язків. Шлях до світлого майбутнього починається з розвитку потенціалу персоналу за допомогою розглянутих сучасних методів розвитку персоналу. Застосовуючи ці методи, організації можуть зберегти свою робочу силу конкурентоспроможною та адаптивною в сучасному мінливому бізнес-середовищі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Васьків О. М., Стадник Ю. А. Сучасні HR-технології для бізнесу. *Бізнес Інформ*. 2022. № 1. С. 114-122.
2. Водянка Л. Д., Ратушняк Д. В., Лусте О. О. Інноваційні методи підбору персоналу в умовах диджиталізації. *Бізнес Інформ*. 2022. № 1. С. 403-409.
3. Доронін А. В., Михайленко Д. Г., Доронін С. А. Розвиток професійної мобільності управлінського персоналу: монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. В. Дороніна. Харків : НАУ ХАІ, 2021. 287 с.
4. Замкова Н. Л., Корж Н. В. Рекрутинг, навчання та розвиток персоналу : підручник. Вінниця, 2023. 320 с.

УДК 330.3: 331.2 (043.3)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТУРИСТИЧНОГО РЕГІОНУ

Семенов Василь Федорович,

д. е. н., професор

Вагаманюк Владислав Вячеславович

Студент магістратури

Одеський національний морський університет

м. Одеса, Україна

Анотація: Стаття присвячена аналізу сучасного стану Європейського туристичного регіону з позиції туристичної активності та дохідності. Розглядається вплив різних факторів на розвиток туризму в Європі. Наводиться динаміка відповідних статистичних показників розвитку туризму за даними офіційного сайту ВТО й також аналізуються основні складові, що сприяли успішності туристичного сектору в цьому регіоні.

Ключові слова: туризм, Європейський туристичний регіон, чинники успіху туризму, міжнародний туризм, туристична активність, економічні фактори, туристичні потоки, туристичні доходи.

У сучасному світі туризм – це багатогранне явище, тісно пов'язане з економікою, історією, географією, архітектурою, медициною, культурою, спортом та іншими науками. Однак жодна з них не може повністю і вичерпно характеризувати його як об'єкт власних досліджень і жоден з існуючих соціально-економічних інститутів не в змозі самотійно розв'язати комплекс його проблем. Існує багато поглядів на туризм як на галузь господарства, так і на міжгалузевий комплекс або ринок, де туристичне підприємство з продукції різних галузей формує туристичний продукт.

Розвиток туризму в Європейському туристичному регіоні, як і у світі в цілому, залежить від багатьох факторів. Як правило, інтенсивний розвиток

туризму спостерігається в країнах зі сприятливою внутрішньою і зовнішньою політикою, стійким економічним розвитком, високим рівнем культури, соціальною підтримкою громадян. Згідно підходів, запропонованих Всесвітньою Туристичною Організацією (ВТО), традиційно виділяють п'ять туристичних регіонів: Американський, Африканський, Азійсько-Тихоокеанський, Близькосхідний, Європейський. Проте межі не усіх туристичних регіонів співпадають з фізико-географічними межами частин світу. Так частина світу Європа – це 45 держав. Туристично ж (у трактуванні ВТО) Європейський туристичний простір виходить далеко за географічні межі Європи за рахунок країн Центральної Азії, Закавказзя та деяких держав Близького Сходу список європейських держав розширено до 56 [6].

Європа є світовим лідером у міжнародному туризмі, обсяг якого становив майже 60 % міжнародних туристичних прибуттів у світі в 2022 році. Темпи зростання в'їзного туризму в регіоні прискорилися з початку 2010-х років і в 2019 році в Європі було зафіксовано пікову кількість понад 740 мільйонів вхідних відвідувачів. Хоча ця цифра різко зменшилася з початком пандемії коронавірусу (COVID-19), кількість міжнародних туристів почала знову зростати в 2022 році, але залишалася нижче за попередні роки, не подолавши позначку в 600 мільйонів туристів [1]. Для розуміння головних чинників успіху та актуального стану Європейського туристичного регіону, спочатку необхідно проаналізувати туристичні потоки та економічні показники (Табл. 1).

Таблиця 1

«Динаміка кількості міжнародних туристів в Європейському регіоні»

Рік	Кількість міжнародних туристів	Щорічний приріст, млн.	2022 рік у порівнянні до відповідного року, %
2018	716 млн.	-	-20,5
2019	742 млн.	+26	-24,9
2020	239 млн.	-503	+40,2
2021	301 млн.	+62	+50,7
2022	594 млн.	+293	-

Складено за даними ВТО [1].

Дані таблиці 1 наглядно відображають динаміку кількості міжнародних туристів в Європейському регіоні і дозволяють зробити низку висновків:

1. загальна динаміка: з 2018 по 2019 рік спостерігалось стабільне зростання кількості туристів на 26 млн. осіб;
2. через пандемію COVID-19 у 2020 р. у Європу прибуло на 503 млн. туристів менше ніж у 2019 р;
3. відновлення після пандемії: У 2021 році потік туристів у Європу досяг 301 млн., тобто відбулося певне відновлення, проте кількість туристів залишалася значно нижчою від допандемійного рівня;
4. подальше відновлення прибуття туристів сталося вже у наступному 2022 році – 594 млн. туристів;
5. порівняння показників прибуття туристів до країн Європи у 2022 році з чотирирічним періодом вказує на позитивну динаміку.

У 2022 році загальний внесок подорожей та туризму у ВВП Європейського регіону становив приблизно 1,9 трильйона доларів США, що свідчить про зниження на сім відсотків порівняно з 2019 роком через вплив пандемії. Протягом того ж періоду загальний внесок подорожей та туризму в європейський ринок праці зменшився на 8,5 відсотка, з понад 35 мільйонами робочих місць, що були створені цією галуззю у 2022 році [2].

При аналізі кількості міжнародних туристичних прибуттів в Європі за регіонами, Південна Європа та Середземномор'я виявилися провідним ринком для в'їзного туризму як перед, так і після впливу COVID-19. Таким чином, не дивно, що країни, розташовані в Середземномор'ї, займали провідні позиції за кількістю вхідних туристів в Європі у 2022 році.

У цьому році Франція очолила список із приблизно 79 мільйонами прибуттів, за якою слідували Іспанія, Туреччина та Італія. З іншого боку, Іспанія в 2022 році була країною Європи з найвищими доходами від міжнародного туризму, обійшовши Сполучене Королівство, тоді як Франція посіла третю позицію в цьому випадку [3].

Динаміка кількості міжнародних туристів за країнами Європейського туристичного регіону

Назва країни	Кількість міжнародних туристів, млн. осіб			
	2019	2020	2021	2021
Франція	90.9 млн.	41.7 млн.	48.4 млн.	79.4 млн.
Іспанія	83.5 млн.	18.93 млн.	31.2 млн.	71.66 млн.
Туреччина	51.2 млн.	15.9 млн.	29.9 млн.	50.45 млн.
Італія	64.5 млн.	25.2 млн.	26.9 млн.	49.81 млн.
Великобританія	39.4 млн.	10.7 млн.	6.3 млн.	30.74 млн.
Німеччина	35.2 млн.	10.9 млн.	11.7 млн.	28.46 млн.
Греція	31.3 млн.	7.4 млн.	14.7 млн.	27.84 млн.
Австрія	22.7 млн.	9.6 млн.	12.7 млн.	26.21 млн.
Португалія	24.6 млн.	6.5 млн.	9.6 млн.	22.25 млн.
Нідерланди	20.1 млн.	7.3 млн.	6.2 млн.	16.07 млн.

Складено за даними ВТО [1].

Дані про динаміку кількості міжнародних туристів у низці європейських країн протягом періоду з 2019 по 2022 рік відображають вплив низки факторів, зокрема ефект впливу світової пандемії на туристичну індустрію і дозволяють зробити наступні висновки: найбільш деструктивну роль у зниженні туристичних потоків до більшості країн у 2020 році відіграла пандемія COVID-19 та пов'язані з нею обмеження; У 2021 та 2022 роках деякі країни показують ознаки відновлення активності туристів порівняно з кризовим 2020 роком. Однак їхня кількість часто залишається значно нижчою, ніж у 2019 році; темпи відновлення у різних країнах різні; ключовими гравцями у туристичній сфері Європи, навіть попри виклики, пов'язані з пандемією залишаються країни Середземномор'я (Франція, Іспанія, Туреччина, Італія, Греція) (Табл.2).

Масова популярність та успішність Європейського туристичного регіону пояснюється такими чинниками, як: розвинута інфраструктура транспортного сполучення: ефективна система автомобільних, залізничних, повітряних та водних маршрутів дозволяє туристам легко пересуватися та відкривати нові області; наявність кваліфікованих туроператорів, турагентств, великої кількості закладів розміщення та харчування; цінова доступність: доступні ціни у більшості країн на послуги, проживання та розваги мають позитивний вплив на

туристичний попит; ресурсний потенціал і багата культурна спадщина регіону; державна підтримка туризму: активна підтримка туристичної сфери з боку держави, включаю програми розвитку туристичної інфраструктури та маркетингові ініціативи; політична стабільність: відносна політична стабільність створює умови для безпечних подорожей; відкритість кордонів: завдяки укладанню політичних угод, наприклад Шенгенської угоди, була забезпечена відкритість кордонів та свобода пересування туристів між більшістю європейських країн; привабливість країн Європи як місця відпочинку, проведення відпустки, догляду за здоров'ям, заняття спортом, релігії, бізнес-подорожей та участі у заходах.

Таким чином, аналіз розвитку європейського туристичного регіону підтверджує стійке лідерство Європи у світі міжнародного туризму, яке синхронізується з загальними тенденціями розвитку світового господарства й політикою світового співтовариства у сфері туризму. Значна кількість природних та культурних ресурсів, розвинена інфраструктура, а також великий рівень сервісу особливо приваблює подорожуючих. Однак, не дивлячись на це, існують серйозні виклики, такі як вплив епідеміологічних загроз, військових дій, соціального неспокою, а конкуренція з іншими туристичними напрямками варто врахувати як сьогодні, так і у майбутньому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. UNWTO Tourism Data Dashboard URL: <https://www.unwto.org/tourism-data/unwto-tourism-dashboard> (дата звернення 11.11.2023)
2. Total contribution of travel and tourism to GDP in Europe in 2019 and 2022 URL: <https://www.statista.com/statistics/617528/travel-tourism-total-gdp-contribution-europe/> (дата звернення 11.11.2023)
3. Countries with the highest number of international tourist arrivals in Europe from 2019 to 2022 URL: <https://www.statista.com/statistics/261729/countries-in-europe-ranked-by-international-tourist-arrivals/> (дата звернення 12.11.2023)
4. Tourism of Europe URL: <https://www.britannica.com/place/Europe/Tourism>

(дата звернення 12.11.2023)

5. Overview of EU tourism URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/tourism/policy-overview_en (дата звернення 13.11.2023).

6. Семенов В. Ф. Географія туризму: навчальний посібник / В. Ф. Семенов, О. В. Назаренко. – Одеса: Атлант, 2016. – 405 с.

7. Семенов В.Ф. Пріоритети в'їзного міжнародного туризму в контексті завдань регіонального розвитку/ В. Ф. Семенов, Н. В. Нечева // Науковий журнал Економіка і Фінанси №4, 2018 // Дніпро, 2018, 235 с., С. 136-146.

НОВІ ІНСТРУМЕНТИ ВІДНОВЛЕННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Яблонь Володимир Дмитрович

викладач кафедри міжнародної економіки, маркетингу і менеджменту
Івано-Франківський навчально-науковий інститут менеджменту
Західноукраїнського національного університету

Анотація: Охарактеризовано негативні наслідки повномасштабної війни щодо функціонування та розвитку туристичного комплексу України. Обґрунтовано сукупність заходів публічної політики стимулювання розвитку туристичного комплексу, які мають класичний характер, а також специфічний інструментарій регулювання розвитку та більш ефективної реалізації економічного й ресурсного потенціалу розвитку туристичного комплексу України в умовах війни та повоєнної відбудови.

Ключові слова: туризм, туристичний комплекс, економічний потенціал, економічне відновлення, війна, повоєнна відбудова.

Економіка України, починаючи з лютого 2024 року, зазнала істотного негативного впливу, пов'язаного з наслідками повномасштабного вторгнення з боку РФ. Спад став характерним для більшості видів економічної діяльності, секторів та галузей національного господарства і туризм не виключення.

Більше того, туристичний бізнес тісно пов'язаний з безпекою подорожей, що в умовах війни практично не можливо гарантувати [1, с. 189-194]. Однак і списувати цю галузь з системи економічних відносин також не потрібно. Додатковим аргументом на користь такого висновку може вважатися теза про те, що туристичні послуги слугують однією з потреб людини, задоволення якої має не аби який вплив на покращення психоемоційного стану людини.

Туристичний сектор національної економіки України чи не найбільше постраждав під час пандемії COVID-2019 і не встигла галузь вийти з цієї кризи,

як отримала нові виклики під час повномасштабної війни. Якщо до активної фази конфлікту в Україні налічувалося біля трьох тисяч туристичних агентств, то на сьогодні ця кількість скоротилася приблизно в тричі. Це в основному щодо зовнішнього туризму.

Однак, значних збитків зазнали й підприємства, які спеціалізуються на внутрішньому туризмі. Підтвердження знаходимо, наприклад, в обсягах сплачених вітчизняними туристичними підприємствами податків. Так, у 2022 р. до 2021 р. туристичні бази, кемпінги, дитячі табори відпочинку тощо сплатили до державного бюджету на біля 60 % менше платежів. Відповідні показники знизилися й для туристичних операторів (на 35 %), туристичних агентств (на 30 %).

Ці негативні тенденції не лише збереглися, але й наростилися у 2023 р. (за підсумками 6 місяців), коли підприємствами туризму було сплачено до бюджетів усіх рівнів ще на третину менше платежів, ніж у 2022 р. При тому кількість підприємств туризму зменшилася на третину.

У складних умовах війни держава має взяти на себе провідну роль в частині формування більш сприятливого середовища для функціонування та відновлення позицій підприємств (суб'єктів) туристичної галузі. Зокрема, підприємства у першу чергу потребують пом'якшення тих негативних наслідків, яких завдала війна. Йдеться про те, що, по-перше, суттєво погіршився їх фінансово-економічний стан, підприємства стали практично позбавленими оборотного капіталу, не говорячи вже про питання фінансування заходів розширеного відтворення.

По-друге, Україна втратила значну частину свого населення, а це в тому числі персонал, який був залучений до діяльності у сфері туризму і рекреації. Окрім того, значна частина персоналу туристичних підприємств була скорочена або з відповідної ініціативи з боку менеджменту підприємств або за власним бажанням через скорочення заробітних плат, зайнятості і т. п.

По-третє, відбулося очікуване звуження місткості внутрішнього ринку, а, відтак, споживчого попиту, а, відтак, обсягів продажу послуг та доходів

вітчизняних туристичних підприємств.

У такій ситуації більшість економічно розвинених країн світу реалізували б заходи, орієнтовані на відновлення життєздатності суб'єктів господарювання туристичного комплексу країни. Йдеться про фінансово-податкові стимули, скасування різного роду обмежень на пересування громадян (туристів), реалізацію інформаційних кампаній на підтримку довіри споживачів і т. п.

Ведемо також мову і про відновлення інвестиційної привабливості вітчизняного туристичного комплексу та про збільшення обсягів інвестицій у цю галузь. Цього можливо досягти, коли держава гарантуватиме безпеку таких інвестицій або забезпечить упровадження відповідних програм страхування ризиків і загроз. Крім того, актуальними є публічно-приватні майнові поруки, гарантії, пільгова фінансово-кредитна підтримка і т. п.

Окреме питання – розвиток програм мобільності як вітчизняних туристичних операторів, так і їх бізнес-операцій. Як відомо, цифровізація бізнес-процесів та розвиток цифрових комунікацій докорінно змінюють бізнес-процеси підприємств усіх видів економічної діяльності. Позаяк, все залежить від тенденцій розвитку туристичного бізнесу та суміжних із ним видів економічної діяльності, готовності та здатності суб'єктів господарювання впроваджувати цифрові технології. Відповідно, розвиток системи цифрових комунікацій туристичних підприємств залежить від глобальної цифровізації економіки та суспільства. Закономірно і безсумнівно, що туристичний бізнес відноситься до тих сфер, які першими адаптуються до умов цифрової економіки, налагодження цифрових комунікацій зі споживачами туристичних продуктів (послуг). Відтак, вітчизняним суб'єктам господарювання в сфері туризму слід трансформувати власні процеси еволюції бізнес-відносин, в основу яких закладаються цифрові технології (послуги, комунікації зі споживачами й контрагентами), завдяки яким налагоджуються цифрові комунікації. Сфера туризму є ланкою, яка доводить цифрові тренди до кінцевого споживача і реалізує функцію онлайн-діалогу. Розвитку

туристичного бізнесу сприяють драйвери цифровізації, ефект від використання яких очевидний та позитивний за умови усунення бар'єрів впровадження цифрових технологій.

Окрім того, цифрові технології дають змогу істотно ефективізувати бізнес-процеси, а також покращити якість роботи зі споживачами туристичних послуг. Для цього туристичні підприємства можуть використовувати такі сучасні інструменти й засоби, як портрет клієнта, big data, геоаналітика, таргетовані розсилки інформації, sms-розсилки і т. п. [2,с.17-25].

Врешті-решт ведемо мову про розвиток систем безпеки туризму, подорожей і відпочинку. Цьому сприятиме застосування таких інструментів, як розширення програм страхування, ризиків, закупівля мобільних укриттів, покращення системи поінформування про загрози, упровадження інших заходів у цьому керунку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л. Оцінювання формування конкурентних переваг туристичних підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2016. Вип. 3 (1). С. 189-194.

2. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Рудковський О. В., Белікова С. О. Стан та тенденції розвитку туристичного комплексу в контексті забезпечення економічної безпеки України. *Економіка та держава*. 2019. Вип. 19. С. 17-25.

LEGAL SCIENCES

УДК 34.03

SPORTS CONTRACTS: THEORETICAL ASPECTS

Fastovets Nataliia Valeriivna,
Associate Professor, Ph.D. in State Administration
Kyiv National University of Technologies and Design

Introductions. Contracts with athletes, particularly in professional sports, encompass a wide array of financial and legal considerations to protect the interests of both the athlete and the sports franchise. Here are some of the key elements and clauses that are typically included in these contracts [1]:

1) *«Duration and Compensation.* Athlete contracts usually outline the length of time an athlete will play for a team and include provisions for salary, bonuses, access to training facilities, equipment, and staff support. The contract may also require athletes to participate in team-related activities outside of games, like marketing campaigns and media events.

2) *No-Trade Clauses.* Athletes may negotiate clauses that require their approval before being traded to another team, thus giving them some control over potential career moves.

3) *Signing Bonuses and Salary Caps:* Signing bonuses are lump-sum payments used as incentives for joining a team, which may be separate from the overall salary and can sometimes be exempt from team salary caps. Salary caps are implemented to prevent wealthier franchises from monopolizing talent and to maintain competitive balance within the league.

4) *Free Agency.* Once an athlete's contract expires, they become a free agent, free to sign with any team. There are distinctions between unrestricted free agents, who can sign with any team post-contract, and restricted free agents, who may have

the option to join a new team if their current team does not match an offer they receive from another team».

Additionally, specific clauses are crucial to protect an athlete's earnings and career trajectory [2]:

1) «*Guaranteed Compensation Clause*. This clause ensures that an athlete receives a certain percentage of their salary even if they are traded, waived, or released under specific conditions, safeguarding their income despite changes in their career circumstances.

2) *Injury Clause*. Given the high risk of injury in sports, this clause guarantees compensation if an athlete is unable to perform due to an injury, providing a safety net and defining what qualifies as an "injury" under the contract.

3) *Performance Bonuses and Incentives*. These clauses offer additional earnings based on meeting specific performance metrics like touchdowns or points scored, motivating athletes to achieve higher performance levels.

4) *Morality and Conduct Clause*: These clauses can affect an athlete's contract if they engage in behavior deemed "immoral" or misconduct in public, potentially allowing teams to terminate contracts based on such actions.

5) *Termination and Renewal Options*. These terms outline how and when a contract can be renewed or terminated, providing athletes with information on their security and future with the team or franchise».

Conclusion. The complexity of these contracts often requires athletes to seek the assistance of agents or attorneys to negotiate terms that are in their best interest, considering the high stakes involved in professional sports contracts.

LITERATURE:

1. Contracts for Professional Athletes & Legal Considerations URL: <https://www.justia.com/sports-law/contracts-for-professional-athletes/>.

2. Must-Have Contract Clauses for Professional Athletes: A Comprehensive Guide URL: <https://www.tacsis.com/blog-posts/must-have-contract-clauses-for-professional-athletes-a-comprehensive-guide>.

UDC 330

**INNOVATIVE DIRECTIONS OF FORENSIC EXPERT ACTIVITIES IN THE
CONDITIONS OF MARITAL STATE IN UKRAINE**

Zayats Roman Yaroslavovych,
DSc (Law), Professor, Head of
L'viv Scientific Research Forensics Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine,
L'viv, Ukraine

Abstract: It is shown that in the conditions of martial law in Ukraine, an active search for innovative directions of forensic expert activity is carried out. It has been proven that scientific and practical activities are the most effective source of innovative development of forensic expert activity. The most relevant directions of innovative activity of various subjects of forensic expert activity in Ukraine in the conditions of martial law have been established: digitization of forensic expert activity; legal regulation of forensic expert activity and international cooperation of relevant institutions of Ukraine in the conditions of European integration; regulatory regulation of the circulation of cannabis and new synthetic opioids; application of artificial intelligence, modern technologies and the latest research methods, appointing and conducting forensic examinations in the investigation of crimes related to illegal benefits of officials etc.

Keywords: martial law, forensic expert activity, innovative directions of development of forensic expert activity.

In 2022-2023, scientists and practitioners in Ukraine pay increased attention to the search and approval of innovative areas of forensic expert activity during the period of martial law.

In particular, in just 9 months of the current year, numerous measures of the above-mentioned direction have been implemented in our country: a forum of judicial experts [1], international and national conferences, organized and conducted by

subjects of judicial expert activity of the system of the Ministry of Justice of Ukraine [2], the Ministry of Internal Affairs of Ukraine [3, 4] and the Security Service of Ukraine [5], as well as relevant specialized educational institutions [6].

In addition, the involvement of foreign experts in the exchange of experience and assistance in the implementation of innovations aimed at solving the problems of forensic expert activity in Ukraine [7] is becoming more and more widespread, and the participation of subjects of judicial and expert activity of Ukraine in relevant projects initiated in our country by authoritative international structures is intensified. For example, the L'viv SRFC of the Ministry of Internal Affairs became a participant in an international project implemented by the Security Research Center CENSS [8].

The analysis of the materials mentioned above and similar in content of the events allows us to single out the most relevant areas of innovative activity of various subjects of forensic expert activity in Ukraine in the conditions of martial law:

- research of modern laws of forensic expert activity;
- digitization of forensic expert activity;
- legal regulation of forensic expert activity and international cooperation of relevant institutions of Ukraine in the conditions of European integration;
- legal regulation of the circulation of cannabis and new synthetic opioids;
- application of artificial intelligence, modern technologies and the latest research methods;
- the latest features of certain types of forensic examination - copyright, construction and technical, veterinary, explosive and technical, military property, dactyloscopic, environmental, economic (on electronic documents, in the field of lending, inventory of goods and material values), land, computer - technical, psychological, heat engineering, commodity science, vehicles, trackology;
- assessment of damage and losses caused by military aggression to the environment and to individuals and legal entities;
- determination of the cost of repair and restoration works of destroyed buildings and structures as a result of armed aggression;
- identification of individual objects of forensic examination (anti-radio-

location missiles, GPS-navigators, etc.);

- the use of special knowledge in the investigation of crimes related to the illegal crossing of the State Border of Ukraine, the investigation of terrorism, the study of edited digital images.

- appointing and conducting forensic examinations in the investigation of crimes related to illegal benefits of officials.

For example, specialists of the L'viv SRFC of the Ministry of Internal Affairs conducted an analysis of objects of expertise under expert specialty 12.5 "Evaluation of property and equipment for military purposes and weapons". The results of this analysis made it possible to clearly distinguish the objects of forensic examination, which today make up the concept of "military property" and proved objective reasons to believe [9] that: the objects of examination of military property are exclusively property and equipment of military purpose and armament; the objects of commodity examination are fuel and lubricating materials, technical, tangible, food, cultural and educational, medical and household property; objects of transport and commodity examination are wheeled vehicles without weapons.

Therefore, the expansion of the scope and intensity of conducting scientific-practical and scientific-methodological activities has a positive effect on the search and implementation of innovative areas of forensic expert activity in Ukraine under martial law.

REFERENCES:

1. Vidbuvsya III Vseukrayins'kyy forum sudovykh ekspertiv [The 3rd All-Ukrainian Forum of Forensic Experts took place] Retrieved from <https://kndise.gov.ua/vidbuvsya-iii-vseukrayinskyj-forum-sudovyh-ekspertiv/> [in Ukrainian].

2. Sudovo-ekspertna diyal'nist' v umovakh povoyennoyi vidbudovy Ukrayiny ta v konteksti yevropeys'koyi intehratsiyi : materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi [Forensic expert activity in the conditions of post-war reconstruction of Ukraine and in the context of European integration: materials of the

All-Ukrainian Scientific practical conference]. Odesa: Publishing House "Jurisprudence", 2023. 262 p. [in Ukrainian].

3. Aktual'ni pytannya vdoskonalennya sudovo-ekspertnoyi ta pravookhoronnoyi diyal'nosti : zbirnyk materialiv zasidannya №5 postiyno diyuchoyi Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (Kropyvnyts'kyy, 24 bereznia 2023 roku) [Current issues of improvement of forensic and law enforcement activities: a collection of materials of meeting n5 of the permanent International scientific and practical conference (Kropyvnytskyi, March 24, 2023)]. Kropyvnytskyi: "Central Ukrainian Publishing House", 2023. 593 p. [in Ukrainian].

4. Dosvid i problemy sudovo-ekspertnoyi diyal'nosti v umovakh voyennoho stanu v Ukrayini : materialy vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (Lviv-Kyyiv-Odesa, 28 veresnia 2023 roku) [Experience and problems of forensic expert activity under martial law in Ukraine: materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (L'viv-Kyiv-Odesa, September 28, 2023): abstracts of reports] L'viv: Publishing House "Rastr-7", 2023. 325 p. [in Ukrainian].

5. Derzhavna bezpeka Ukrayiny v umovakh rosiys'koyi ahresiyi: aktual'ni pytannya ekspertno-kryminalistychnoho ta naukovo-tekhnichnoho zabezpechennya: zbirnyk materialiv Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (Kyiv, 22 serpnia 2023 roku). [State security of Ukraine in conditions of Russian aggression: topical issues of expert forensic and scientific and technical support: collection of materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Kyiv, 22 August 2023)] Volume 2. Kyiv: ISTE SBU, 2023. 212 p.[in Ukrainian].

6. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya «Teoriya ta praktyka protydyi zlochynnosti u suchasnykh umovakh». [International Scientific and Practical Conference "Theory and Practice combating crime in modern conditions"] L'viv State University of Internal Affairs, November 3, 2023. Retrieved from <https://us02web.zoom.us/j/83344844189?pwd=VmFmRjlHODJ6RnpMbUpYK3BFMmRPUT09>. [in Ukrainian].

7. Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya «Naukovo-tekhichni zasoby na sluzhbi sudovoyi ekspertyzy» [International scientific and practical

conference "Scientific and technical means at the forensic examination service"] National Center of Forensic Examinations Ministry of Justice of the Republic of Moldova, October 6, 2023. Retrieved from <https://cnej.gov.md/> [in Ukrainian].

8. Uchast' Lvivs'koho NDEKTS MVS u proekti CENSS [Participation of the Lviv SRFC of the Ministry of Internal Affairs in the CENSS project]. Retrieved from <http://ndekc.lviv.ua/> [in Ukrainian].

9. Dolynskyi S.M., Kurash S.Ya., Rak M.S. (2022). Problemy provedennya sudovykh ekspertyz viys'kovoho mayna v umovakh voyennoho stanu [Problems of conducting trials examination of military property under martial law conditions] Current issues forensic expert activity in the conditions of martial law and the post-war period: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference (Odesa-L'viv, 28 of September 2022): abstracts of reports. L'viv: Rastr-7, P. 46-48. [in Ukrainian].

МІЖНАРОДНІ ПРАВОЗАХИСНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Бабич Артем

студент юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету

Ткачов Дмитро

студент юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету

Анотація Бабич А., Ткачов Д. Міжнародні правозахисні організації. Статтю присвячено комплексному дослідженню діяльності міжнародних правозахисних організацій у сфері захисту прав людини і громадянина. Проаналізовано діяльність Організації Об'єднаних Націй, Міжнародної організації «Права людини без кордонів», Європейського центру з питань меншин, Міжнародної федерації прав людини, Фонду прав людини. Охарактеризовано основні засади функціонування організацій, встановлено їх основні компетенції та напрямки діяльності. З'ясовано, що міжнародні правозахисні організації грають одну із головних ролей у захисті прав людини.

Ключові слова: міжнародна організація, права та свободи людини і громадянина

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Значну роль у дотриманні та захисті прав і свобод людини та громадянина в Україні відіграють різні міжнародні організації, які становлять міжнародно-правовий механізм захисту прав людини. Діяльність цих міжнародних організацій насамперед спрямована на реформування національної системи в цьому відношенні, нормотворчість та забезпечення підзвітності, верховенства права та діалогу між владою та суспільством. Отже, ці міжнародні організації можна вважати додатковою гарантією дотримання та захисту прав і свобод людини і

громадянина.

Формулювання мети та завдань дослідження. Дослідження спрямоване на аналіз ролі та впливу міжнародних організацій у формуванні національного механізму захисту прав та свобод людини в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженням організаційної, правової, нормативної діяльності міжнародних організацій присвятили свої праці А. І. Мокій, Т. П. Яхно, І. Г. Бабець [4], В. В. Ковалевський, Ю. Г. Козак [3], І. Ровенчак, Л. Котик [5] та інші. Глобальні військові, екологічні, економічні кризи, до участі у розв'язанні яких активно долучаються міжнародні організації, тема дослідження набуває дедалі більшої актуальності.

Виклад основного матеріалу. У все більш взаємопов'язаному та взаємозалежному світі деякі проблеми є надто серйозними, щоб країни могли їх вирішити самотійно. Країни повинні працювати разом, і вони роблять це частково через міжнародні організації, які сприяють співпраці та заохочують дипломатичні вирішення глобальних проблем. В межах дослідження проаналізовано обмежений спектр міжнародних організацій, які відіграють важливу роль у захисті прав і свобод людини і громадянина.

Організація Об'єднаних Націй (ООН), заснована в 1945 році після закінчення Другої світової війни, є яскравим прикладом міжнародної урядової організації з майже універсальним членством. Лише держави можуть бути членами Організації Об'єднаних Націй, і членство цінується, оскільки воно надає державі-члену міжнародне визнання її суверенітету. Існує шість основних органів ООН. Як тільки держава стає членом, вона автоматично стає членом Генеральної асамблеї. Це найдемократичніший орган, де кожна держава отримує один голос, незалежно від того, яка вона велика чи мала, багата чи бідна. Це також місце, де кожного вересня світові лідери виступають із зверненням до міжнародної спільноти. Іншими органами є Рада Безпеки, Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОП), Рада з Опіки, Секретаріат і

Міжнародний Суд.

Міжнародна організація «Права людини без кордонів» (Human Rights Without Frontiers, (HRWF) - це міжнародна некомерційна організація, яка сприяє повазі прав людини в усьому світі та виступає за демократію, верховенство права та соціальну справедливість. Розташована в Брюсселі, Бельгія. HRWF стала однією з найактивніших організацій, що просувають права людини в установах ЄС і формують європейську політику щодо прав людини. Основою діяльності HRWF є адвокація, яка включає такі види діяльності, як публікація досліджень, обмін інформацією, організація публічних заходів та спілкування з політичними лідерами з конкретної проблеми. Основою адвокаційної діяльності HRWF є міжнародні договори та угоди, такі як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Європейська хартія основних прав, які зобов'язують її учасників поважати права людини. Таким чином, HRWF є активним учасником кількох коаліцій та мереж, які виступають за дотримання цих договорів.

Європейський центр з питань меншин (ЕСМІ) – правозахисна організація, яка проводить політичні дослідження, надає інформацію та документацію, а також консультативні послуги щодо національних меншин у Європі. ЕСМІ обслуговує європейські уряди та тісно співпрацює з академічною спільнотою та громадськістю. Метою ЕСМІ є сприяння різноманітності в усіх аспектах суспільства. Організація прагне працювати над покращенням питань, пов'язаних із меншинами в Європі, а також підвищувати обізнаність щодо прав меншин серед усіх відповідних учасників. Конкретна мета організації полягає в тому, щоб надати учасникам знання та інструменти, які дадуть їм змогу обмінюватися думками через конструктивний діалог, щоб мати можливість побудувати мирну та різноманітну Європу.

Міжнародна федерація прав людини (FIDH) є міжнародною правозахисною неурядовою організацією, що складається з 184 організацій зі 112 країн, які активно захищають і сприяють повазі громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, що містяться в Загальній декларації

прав людини. FIDH працює на основі взаємодії з організаціями-членами. Для привернення уваги до порушень прав людини організація використовує такі інструменти, як невідкладне державне та приватне реагування, слідчі місії, судове спостереження, юридичний захист, політичний діалог, адвокація та інформаційні кампанії. Через свою мережу національних організацій FIDH бореться з порушеннями прав людини, спрямованими проти держав, озброєних опозиційних груп і транснаціональних корпорацій. Завдяки цим діям FIDH прагне допомогти жертвам порушень прав людини та притягнути до відповідальності тих, хто вчинив міжнародні злочини, щоб постати перед судом.

Фонд прав людини (Human Rights Foundation, HRF) – це некомерційна організація, яка просуває та захищає права людини на глобальному рівні, зосереджуючись на закритих суспільствах. Організація дотримується принципів, згідно з якими всі люди мають право на свободу самовизначення, свободу від тиранії, право вільно говорити, залишати та в'їжджати зі своєї країни. Крім того, організація вважає, що всі люди мають право бути вільними від свавільного затримання та вигнання. HRF об'єднує людей для захисту прав людини та просування ліберальних ідеалів демократії. Він надає платформи для правозахисників, які впливають на свої громади, і забезпечує просування та збереження свободи в усьому світі. HRF зосереджує свою роботу на ідеалах руху за права людини, закріплених у Загальній декларації прав людини та Пакті про громадянські та політичні права [2].

Висновки. Зазначимо, що проаналізований діапазон міжнародних правозахисних організацій не є вичерпним, що свідчить про надзвичайну увагу міжнародного співтовариства до забезпечення прав, свобод людини і громадянина у світі в цілому та Україні зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. 25 International Human Rights Organizations. URL: <https://www.humanrightscareers.com/magazine/international-human-rights-organizations/>

2. Voitsikhovskiy, A., Bakumov, O., Ustymenko, O., Lohvynenko, Y. (2022). El papel de las organizaciones internacionales en la protección de los derechos humanos en Ucrania. *Novum Jus*, 16(2), 305–340. URL: <https://doi.org/10.14718/NovumJus.2022.16.2.12>

3. Міжнародні організації: Навч. посібник/За ред. Козака Ю. Г., Ковалевського В. В., Логвінової Н. С. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. - 223с.

4. Мокій А. І., Яхно Т.П., Бабець І. Г. Міжнародні організації. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 280 с.

5. Ровенчак І. І. Міжнародні політичні, військові та економічні організації : навч.-метод. посібник / І.І. Ровенчак, Л.І. Котик. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 142 с.

**МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ І УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ПРАЦІ
НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПОЛІТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ЩОДО
ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
(ОХОРОНА ПРАЦІ) В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Губенко Віталій Сергійович

студент другого освітнього рівня (магістерського)
спеціальності 015.15 Професійна освіта (охорона праці)
факультету технологічної і математичної освіти Університету
Григорія Сковороди в Переяславі

Турченко Андрій Миколайович

студент другого освітнього рівня (магістерського)
спеціальності 015.15 Професійна освіта (охорона праці)
факультету технологічної і математичної освіти Університету
Григорія Сковороди в Переяславі

Кузьменко Павло Васильович

студент другого освітнього рівня (магістерського)
спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування
факультету гуманітарної освіти та соціальних технологій
Університету Григорія Сковороди в Переяславі

Білоус Людмила Вікторівна

студентка другого освітнього рівня (магістерського)
спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування
навчально-наукового інституту публічного управління та
державної служби Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Анотація. В статті розглядається система управління охороною праці на виробництві, як складова частина управління підприємством, яка включає прогнозування і планування, організацію роботи, координацію і регулювання, активацію і стимулювання, контроль, облік і аналіз. А також методичні рекомендації щодо підготовки магістрів спеціальності 015 професійна освіта (охорона праці).

Ключові слова. Управління, охорона праці, підприємство, виробництво, робоче місце, органи управління, забезпечення безпеки, професійна освіта.

До основних законодавчих актів, що мають безпосереднє відношення до охорони праці слід також віднести:

Основи законодавства України про охорону здоров'я,

Кодекс законів про працю України (КЗпПУ),

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»,

Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»,

Закон України «Про пожежну безпеку»,

Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку».

Розглянемо законодавство України про охорону праці як систему взаємопов'язаних нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері соціального захисту громадян у процесі трудової діяльності. Базується законодавство України про охорону праці на конституційному праві всіх громадян України на належні, безпечні і здорові умови праці, гарантовані статтею 43 Конституції України[1]. Основоположним документом в галузі охорони праці є Закон України «Про охорону праці», який визначає основні положення щодо реалізації права на охорону життя і здоров'я у процесі трудової діяльності, на належні, безпечні і здорові умови праці, регулює відносини між роботодавцем і працівником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і встановлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні. Стаття 2 Закону України «Про охорону праці» встановлює, що дія його поширюється на всіх юридичних та фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, та на всіх працюючих[2].

Окремо питання правового регулювання охорони праці містяться і в багатьох інших законодавчих актах України. Це стосується таких законодавчих актів, як «Цивільний кодекс», «Кримінальний кодекс», Закон України «Про колективні договори і угоди», технічні Регламенти з безпеки промислового обладнання та продукції, що розроблені згідно існуючих вимог Директив ЄС у

цій сфері і мають статус Законів, тощо. Крім вищезазначених законів, правові відносини у сфері охорони праці регулюють інші національні законодавчі акти, міжнародні договори та угоди, до яких Україна приєдналася в установленому порядку, підзаконні нормативні акти: Укази і розпорядження Президента, рішення Уряду, нормативні акти міністерств та інших центральних органів державної влади. Всі ці документи створюють єдине правове поле охорони праці в нашій країні.

З метою створення безпечних і нешкідливих умов праці у кожному структурному підрозділі та на кожному робочому місці керівник підприємства (власник) повинен створити систему управління охороною праці (далі – СУОП) і забезпечити її ефективне функціонування [3]. Що ж таке охорона праці і як забезпечити систему її управління? *Управління охороною праці* – це підготовка, прийняття і реалізація рішень щодо здійснення організаційних, технічних, санітарно-гігієнічних та лікувально-профілактичних заходів, направлених на забезпечення безпеки, збереження здоров'я і працездатності людини у процесі роботи.

Що таке управління охороною праці та які обов'язки роботодавця? Управління охороною праці на підприємстві здійснює його керівник (власник); у цехах, службах і на ділянках – керівники відповідних підрозділів і служб. Роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці.

З цією метою роботодавець забезпечує функціонування системи управління охороною праці, а саме:

- створює відповідні служби і призначає посадових осіб, які забезпечують вирішення конкретних питань охорони праці, затверджує інструкції про їх обов'язки, права та відповідальність за виконання покладених на них функцій, а також контролює їх додержання;

- розробляє за участю сторін колективного договору і реалізує комплексні

заходи для досягнення встановлених нормативів та підвищення існуючого рівня охорони праці;

- забезпечує виконання необхідних профілактичних заходів відповідно до обставин, що змінюються;

- впроваджує прогресивні технології, досягнення науки і техніки, засоби механізації та автоматизації виробництва, вимоги ергономіки, позитивний досвід з охорони праці;

- забезпечує належне утримання будівель і споруд, виробничого обладнання та устаткування, моніторинг за їх технічним станом;

- забезпечує усунення причин, що призводять до нещасних випадків, професійних захворювань, та здійснення профілактичних заходів, визначених комісіями за підсумками розслідування цих причин;

- організовує проведення аудиту охорони праці, лабораторних досліджень умов праці, оцінку технічного стану виробничого обладнання та устаткування, атестацій робочих місць на відповідність нормативно-правовим актам з охорони праці в порядку і строки, що визначаються законодавством, та за їх підсумками вживає заходів до усунення небезпечних і шкідливих для здоров'я виробничих факторів;

- розробляє і затверджує положення, інструкції, інші акти з охорони праці, що діють у межах підприємства, та встановлюють правила виконання робіт і поведінки працівників на території підприємства, у виробничих приміщеннях, на будівельних майданчиках, робочих місцях відповідно до нормативно-правових актів з охорони праці, забезпечує безоплатно працівників нормативно-правовими актами та актами підприємства з охорони праці;

- здійснює контроль за дотриманням працівником технологічних процесів, правил поводження з машинами, механізмами, устаткуванням та іншими засобами виробництва, використанням засобів колективного та індивідуального захисту, виконанням робіт відповідно до вимог з охорони праці;

- організовує пропаганду безпечних методів праці та співробітництво з

працівниками у галузі охорони праці;

- вживає термінових заходів для допомоги потерпілим, залучає за необхідності професійні аварійно-рятувальні формування у разі виникнення на підприємстві аварій та нещасних випадків.

Роботодавець несе безпосередню відповідальність за порушення зазначених вимог.

При укладенні трудового договору про дистанційну роботу, про надомну роботу на роботодавця покладається обов'язок систематичного проведення інструктажу (навчання) працівника з питань охорони праці і протипожежної безпеки в межах використання таким працівником обладнання та засобів, рекомендованих або наданих роботодавцем. Такий інструктаж (навчання) може проводитися дистанційно, з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема шляхом відеозв'язку. У такому разі підтвердженням проведення інструктажу (навчання) вважається факт обміну відповідними електронними документами між роботодавцем та працівником.

При виконанні дистанційної роботи роботодавець несе відповідальність за безпечність і належний технічний стан обладнання та засобів виробництва, що передаються працівнику для виконання дистанційної роботи[2].

В СУОП мають бути наявні об'єкти і органи управління, що виконують визначені функції та завдання. Об'єктом управління є дієздатність функціональних служб і структурних підрозділів щодо забезпечення безпеки праці на робочих місцях, ділянках, в підрозділах і на об'єкті господарювання.

Настанови та правила СУОП повинні бути закріплені у локальних нормативних актах відповідної компанії та чітко визначати коло прав та обов'язків кожної зі сторін трудового договору. Одним із таких документів, спрямованих на врегулювання структури СУОП на підприємстві, має бути Положення про систему управління охороною праці на підприємстві.

Перелік нормативних вимог до форми і змісту Положення про СУОП закріплений у Рекомендаціях щодо побудови, впровадження та удосконалення системи управління охороною праці, затверджених Державною службою

гірничого нагляду та промислової безпеки України від 07.02.2008 (далі — Рекомендації)[4]. За допомогою цих Рекомендацій суб'єкт господарювання має змогу розробити власне Положення з урахуванням виду діяльності та специфіки виробництва, яке встановлює засади функціонування СУОП, що може бути складовою частиною загальної системи управління організацією.

Управління охороною праці дає можливість вирішувати такі основні задачі:

- навчання працівників безпеці праці;
- забезпечення безпеки виробничого обладнання, виробничих процесів, а також будівель і споруд;
- нормалізація санітарно-гігієнічних умов праці;
- забезпечення працівників засобами індивідуального захисту;
- забезпечення оптимальних умов праці та відпочинку працівників;
- організація лікувально-профілактичного і санітарно-побутового обслуговування працівників;
- професійний відбір працівників за окремими спеціальностями.

На підприємстві з кількістю працюючих 50 і більше осіб роботодавець створює службу охорони праці відповідно до типового положення, що затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони праці.

На підприємстві з кількістю працюючих менше 50 осіб функції служби охорони праці можуть виконувати в порядку сумісництва особи, які мають відповідну підготовку.

На підприємстві з кількістю працюючих менше 20 осіб для виконання функцій служби охорони праці можуть залучатися сторонні спеціалісти на договірних засадах, які мають відповідну підготовку.

Служба охорони праці підпорядковується безпосередньо роботодавцю.

Керівники та спеціалісти служби охорони праці за своєю посадою і заробітною платою прирівнюються до керівників і спеціалістів основних виробничо-технічних служб.

Спеціалісти служби охорони праці у разі виявлення порушень охорони праці мають право:

- видавати керівникам структурних підрозділів підприємства обов'язкові для виконання приписи щодо усунення наявних недоліків, одержувати від них необхідні відомості, документацію і пояснення з питань охорони праці;

- вимагати відсторонення від роботи осіб, які не пройшли передбачених законодавством медичного огляду, навчання, інструктажу, перевірки знань і не мають допуску до відповідних робіт або не виконують вимог нормативно-правових актів з охорони праці;

- зупиняти роботу виробництва, дільниці, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва у разі порушень, які створюють загрозу життю або здоров'ю працюючих;

- надсилати роботодавцю подання про притягнення до відповідальності працівників, які порушують вимоги щодо охорони праці.

- Припис спеціаліста з охорони праці може скасувати лише роботодавець.

На кожному підприємстві для забезпечення ефективного функціонування СУОП за участю служб охорони праці:

- розробляються перспективні і поточні плани щодо створення безпечних і нешкідливих умов праці, комплексні заходи щодо досягнення встановлених нормативів безпеки, гігієни праці і виробничої санітарії, а також положення, інструкції та інші нормативні акти про охорону праці, які діють в межах підприємства;

- проводиться паспортизація цехів, дільниць, робочих місць на відповідність їх вимогам охорони праці і атестація робочих місць за умовами праці, складається розділ «Охорона праці» колективного договору;

- проводиться навчання, інструктаж і перевірка знань з питань охорони праці;

- організується проходження попереднього і періодичних медичних

оглядів працівників певних категорій, а також забезпечення працівників засобами індивідуального захисту, лікувально-профілактичним харчуванням, мийними засобами.

На підприємстві з метою забезпечення пропорційної участі працівників у вирішенні будь-яких питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища за рішенням трудового колективу може створюватися комісія з питань охорони праці.

Комісія складається з представників роботодавця та професійної спілки, а також уповноваженої найманими працівниками особи, спеціалістів з безпеки, гігієни праці та інших служб підприємства відповідно до типового положення, що затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони праці.

Основні завдання комісії такі:

- захист законних прав та інтересів працівників в області охорони праці;
- підготовка рекомендацій власнику і працівникам з профілактики виробничого травматизму і професійних захворювань;
- узгодження позицій сторін у вирішенні практичних питань охорони праці;
- вироблення пропозицій щодо включення в колективний договір окремих питань з охорони праці і використання засобів охорони праці.

Для практичного вирішення питань забезпечення безпеки праці на підприємстві створюються постійно діюча комісія з питань атестації робочих місць за умовами праці та комісія з вводу в експлуатацію об'єктів виробничого або соціального призначення, відремонтованого чи модифікованого обладнання. В управлінні охороною праці і здійсненні громадського контролю за дотриманням законодавства з охорони праці беруть участь уповноважені трудових колективів з питань охорони праці. Їх діяльність регламентується Положенням про роботу уповноважених трудових колективів з питань охорони праці, яке затверджується на загальних зборах (конференції) трудового

колективу підприємства.

Обов'язки власника й уповноважених ним посадових осіб щодо безпеки праці визначені законом України «Про охорону праці», виконання їх забезпечує ефективне вирішення завдань управління охороною праці на підприємстві.

Закон передбачає також обов'язок кожного працівника виконувати вимоги нормативних актів про охорону праці. Працівники повинні співпрацювати з власником в організації безпечних і нешкідливих умов праці, дотримуватись передбачених колективним договором (угодою) обов'язків з охорони праці, знати і виконувати правила поведінки з машинами, механізмами та іншими засобами виробництва, вміти користуватися засобами індивідуального і колективного захисту, проходити у встановленому порядку медичні огляди.

Державне управління охороною праці здійснюють:

- Кабінет Міністрів України;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці;
- міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб визначає Закон України від 12.05.2015 р. №389-VIII «Про правовий режим воєнного стану».

Це потребує зосередження зусиль державних і місцевих органів влади, військових адміністрацій саме в цьому напрямі. Попри усі проблеми, викликані війною, органи місцевого самоврядування своєчасно реагують на непередбачувані виклики, забезпечуючи відновлення зруйнованих об'єктів,

надання послуг населенню, створення робочих місць для внутрішньо переміщених осіб, залучення інвестицій. Закон України «Про правовий режим воєнного стану визначив режими функціонування органів місцевого самоврядування і їх взаємодію з військовими адміністраціями.

В той же час маємо думати про відновлення України, готувати кваліфіковані кадри, в тому числі професійно-технічної освіти. Адже вони наразі працюють в тилу і на фронті, будують і відбудовують, забезпечують роботу сільського господарства, економіки, медицини. В період підготовки до трудової діяльності людини, вирішення проблемних питань, а саме формуванням компетентностей збереження життя і здоров'я людини, покладено на дисципліну «Охорона праці». Кожен в дорослому житті обирає професію, здобуває освіту і кожного більш чи менш торкнеться питання, як правильно себе поводити в повсякденному житті, на робочому місці, щоб не ушкодити своє здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України (1996) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Закон України «Про охорону праці» (1992) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>
3. Наказ МНС України від 25.01.2012 № 67 «Про затвердження загальних вимог стосовно забезпечення роботодавцями охорони праці працівників» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0226-12#Text>
4. Рекомендації щодо побудови, впровадження та удосконалення системи управління охороною праці, затверджених Державною службою гірничого нагляду та промислової безпеки України від 07.02.2008 <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001641-08#Text>

**ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВОГО РІШЕННЯ ЗА
НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ: ТЕНДЕНЦІЇ
СУДОВОЇ ПРАКТИКИ**

Дуброва Ангеліна Ігорівна

студентка 2 року

денної форми здобуття освіти

другого (магістерського) рівня вищої освіти

спеціальності 081 «Право»

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Анотація: Публікація присвячена дослідженню проблемних питань інституту перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами крізь призму судової практики. До актуальних питань відносять визначення поняття «нововиявлені обставини», істотність обставин справи, коло суб'єктів, уповноважених на подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами.

Ключові слова: нововиявлені обставини, перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, нові докази, суб'єкти оскарження, істотні для справи обставини.

Інститут перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами у цивільному судочинстві перебуває в полі зору науковців вже давно і був об'єктом дослідження знавців цивільного процесу: В. В. Комарова, Н. Ю. Сакари, В. І. Тертишнікова, Д. О. Менюка та інших.

У положенні ч. 4 ст. 263 Цивільного процесуального кодексу України чітко визначено, що при виборі й застосуванні норми права до спірних правовідносин суди враховують висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду. Ця норма покликана забезпечити єдність судової практики та правову стабільність у сфері

вирішення цивільних спорів. Для розвитку науки цивільного процесуального права, а також правозастосовної практики, важливо з'ясувати актуальні проблемні питання перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, які були об'єктом розгляду Верховного Суду.

Підставами перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, згідно з ч. 2 ст. 423 Цивільного процесуального кодексу України, є: а) істотні для справи обставини, що не були встановлені судами та не були й не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи; б) встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у даній справі; в) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду.

Цивільний процесуальний кодекс України не містить визначення поняття «нововиявлені обставини», однак в судовій практиці існує сталий підхід до його тлумачення. Так у постанові Великої Палати Верховного Суду від 9 червня 2022 року в справі № 9901/230/20 вказується, що під нововиявленими обставинами слід розуміти юридичні факти (фактичні обставини) справи, які мають істотне значення для вирішення справи по суті, існували в період первинного провадження та ухвалення судового акту, але не були й не могли бути відомі ні сторонам, ні третім особам, їхнім представникам, іншим учасникам процесу, ні суду, за умови виконання ними всіх вимог закону для об'єктивного, повного і всебічного розгляду справи та ухвалення законного й обґрунтованого судового рішення [1]. Аналогічні висновки викладені і в інших рішеннях Верховного Суду. Наприклад, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 3 лютого 2021 року у справі № 826/20239/1 [2].

У зв'язку з таким визначенням поняття «нововиявлених обставин»

виникає питання: чи може вважатись факт ухвалення судового рішення нововиявленою обставиною? Зі змісту постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 5 квітня 2023 року у справі № 357/7884/18 стає зрозуміло, що суд дотримується позиції згідно з якою нововиявленою обставиною є не постанова суду, а обставини, які суд встановив в ній. Окрім цього, важливість даного рішення полягає в тому, що Верховний Суд вказав судам на необхідність розрізняти нові докази та докази, якими підтверджуються нововиявлені обставини, адже нові докази не можуть бути підставою для перегляду рішення за нововиявленими обставинами [3].

Як в законодавстві, так і в судовій практиці використовується характеристика істотності для позначення підстави для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами. Р. М. Колесник визначає, що термін «істотні для справи обставини» характеризується такими ознаками: вплив на судові рішення, юридичне значення для аналізу взаємовідносин сторін; фактичні дані, що не були відомі на момент розгляду справи з об'єктивних причин, але стали такими після набрання рішенням суду законної сили [4, с. 77]. Така позиція корелюється з висновками, викладеними у постанові Великої Палати Верховного Суду від 22 березня 2023 року у справі № 154/3029/14-ц, де суд вказав, що питання про те, які обставини вважати істотними, є оціночним. Суд вирішує його в кожному конкретному випадку з урахуванням того, чи ці обставини могли спростувати факти, покладені в основу судового рішення, та вплинути на висновки суду під час його ухвалення так, що якби вказана обставина була відома особам, котрі беруть участь у справі, то зміст судового рішення був би іншим [5].

Важливим питанням процедури перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами лишається перелік суб'єктів оскарження. Менюк Д.О. пропонує надати можливість особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, та які подали апеляційну чи касаційну скаргу на відповідне рішення, звернутись до

суду за переглядом судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами з метою забезпечення права доступу до правосуддя [6, с. 146]. В судовій практиці спостерігаються кардинально протилежні тенденції. У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 8 квітня 2020 року у справі № 2018/2-3638/11 суд вказав, що особи, які не брали участі у справі в суді першої інстанції, однак суд вирішив питання про їх права та обов'язки, попри те, що після вступу у справу в суді апеляційної або касаційної інстанції вони користуються процесуальними правами та несуть процесуальні обов'язки учасника справи (ч. 3 ст. 352 ЦПК України), не належать до переліку осіб, які мають право подавати заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами [7].

З одного боку, така позиція містить ознаки порушення принципу доступу до правосуддя, адже основоположним правом людини є право безперешкодно звертатись до суду за захистом своїх прав за різних підстав, зокрема за нововиявленими обставинами.

З іншого боку, доволі часто особи звертаються із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, оскільки вони незадоволені результатами апеляційного та касаційного оскарження та використовують додатковий спосіб оскаржити судові рішення, таким чином зловживаючи процесуальними правами.

На нашу думку, питання розширення переліку осіб, яким надається право звертатись із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами потребує глибокого осмислення та чіткої законодавчої регламентації з метою забезпечення осіб, питання про права та обов'язки яких вирішив суд, можливістю отримати рівноцінну можливість використовувати всі процесуальні механізми оскарження, передбачені законодавством України.

Отже, аналіз практики Верховного Суду свідчить про те, що у судовій практиці неодноразово виникають проблемні питання правозастосування, пов'язані з переглядом справ за нововиявленими обставинами. Деякі проблеми, зокрема розширення кола осіб наділених правом звертатись із заявою про

перегляд справи за нововиявленими обставинами, на нашу думку, повинні бути осмислені на предмет відповідності чинного регулювання питання принципу доступу до правосуддя, адже тільки так можна забезпечити ефективний та справедливий судовий розгляд.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 9 червня 2022 року в справі № 9901/230/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104942714>
2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 лютого 2021 року у справі № 826/20239/1. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95439650>
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 5 квітня 2023 року у справі № 357/7884/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110331416#>
4. Колесник Р. Істотні для справи обставини як підстава для перегляду рішення господарського суду за нововиявленими обставинами / Р. Колесник // Підприємництво, господарство і право. - 2017. - № 3. - С. 74-78. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_3_17
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 березня 2023 року у справі № 154/3029/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109871720>
6. Менюк Д.О. Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами у цивільному процесі України: дис. ... к.ю.н.: 12.00.03 цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2021. 237 с. URL: <http://idpnan.org.ua/files/2021/menyuk-d.o.-pereglyad-sudovih-rishen-za-novoviyavlenimi-abo-viklyuchnimi-obstavinami-u-tsivilnomu-protsesi-ukrayini.pdf>
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 08.04.2020 у справі № 2018/2-3638/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88834134>.

**ПРОБЛЕМА ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ ПРИ
ПРОВЕДЕННІ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ЗАХОДІВ**

Єренко Дмитро Віталійович,

к.юрид.н., доцент,
Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя, Україна,

Єренко Олена Костянтинівна,

к.фарм.н., ст. викладач,
Запорізький державний медико-фармацевтичний університет
м. Запоріжжя, Україна

Анотація: Значна увага в запобіганні корупції приділяється недопущенню конфлікту інтересів в Національному антикорупційному бюро України службі [1]. Європейська Рекомендація ОЕСР (Рада Організації економічного співробітництва та розвитку) наводить наступну характеристику конфлікту інтересів, це: конфлікт між державними обов'язками та приватними інтересами державної посадової особи, в якому пов'язаний з приватними можливостями інтерес державної посадової особи може негативно впливати на виконання нею своїх посадових обов'язків і функцій.

Визначення конфлікту інтересів за українським законодавством за своєю сутністю відповідає європейським стандартам. Конфлікт інтересів є суперечністю між особистими майновими, немайновими інтересами особи чи близьких їй осіб та її службовими повноваженнями, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи не вчинення дій під час виконання наданих їй службових повноважень.

Ключові слова: корупція, антимонопольний комітет, конфлікт інтересів, правовий статус, адміністративна відповідальність.

Правові норми, що вирішують проблему конфлікту інтересів містяться в

законах України: «Про державну службу» (ст. 12 «Обмеження пов'язані із прийняттям на державну службу», ст.16 «Обмеження пов'язані із проходженням державної служби», ст. 30 «Підстави припинення державної служби», ст. 38 «Відповідальність за порушення законодавства про державну службу»; Кодексі законів про працю (ст. 25-1).

Особи, на яких поширюється вимога попередження конфлікту інтересів, зобов'язані: ужити заходів щодо недопущення будь-якої можливості виникнення конфлікту інтересів; невідкладно у письмовій формі повідомляти безпосереднього керівника про наявність конфлікту інтересів. За неповідомлення безпосереднього керівника у випадках, передбачених законом, про наявність конфлікту інтересів, встановлена відповідальність за корупційне правопорушення, передбачене ст.172-7 КУпАП [2].

Найбільш вартими уваги, наразі, можемо визначити такі заходи впливу: позбавлення приватного інтересу, з приводу якого він виник; усунення посадовця від прийняття рішення в умовах конфлікту інтересів; його переведення на іншу посаду або звільнення, дозвіл на прийняття ним рішення під зовнішнім контролем. Якщо мова йде про майнові права, то вирішується питання про передання майна в довірче управління або інший спосіб.

Треба зауважити, що мінімізація конфлікту інтересів, при реалізації антикорупційних заходів має вирішуватися через визначення шляхів його подолання у законах, які регулюють їх правовий статус. У цьому разі врегулювання конфлікту інтересів буде здійснюватися із врахуванням специфіки діяльності цих осіб та на законодавчій основі, що унеможливить порушення їх прав та інтересів в конфліктній ситуації. Враховуючи той факт, що деякі посадові особи, що уповноважені на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, мають матеріальний інтерес у сферах, в яких вони представлені у владі, необхідна розробка спеціальних методик, застосування яких дозволить своєчасно виявляти конфлікт інтересів і ліквідувати його.

До корупційних факторів Методологія відносить: нечітке визначення функцій, прав, обов'язків і відповідальності органів державної влади та

місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; створення надмірних обтяжень для одержувачів адміністративних послуг; відсутність або нечіткість адміністративних процедур; відсутність чи недоліки конкурсних (тендерних) процедур. Експертизі підлягають проекти нормативно-правових актів щодо: прав та свобод людини і громадянина; повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій державної влади та місцевого самоврядування; надання адміністративних послуг; розподілу та витрачання коштів Державного бюджету та місцевих бюджетів; конкурсних (тендерних процедур); інших питань, що можуть призвести до незаконного отримання благ та послуг.

Мінюст України визнає, що найбільше недоліків техніко-юридичного характеру, які містили корупційні ризики знаходяться у проектах підзаконних нормативно-правових актів (насамперед, земельного, фінансового, цивільного законодавства). Перше місце за кількістю виявлених корупціогенних факторів займає неналежне визначення функцій, прав, обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування (дискреція), наслідком чого може бути невиправдане встановлення чи надмірне розширення дискреційних повноважень, створення умов для виникнення конфлікту інтересів та можливостей для зловживання наданими їм повноваженнями. На другому місці – відсутність у проектах нормативно-правових актів, якими регулюється реалізація суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків фізичними та юридичними особами, адміністративних процедур або наявність у проекті нормативно-правового акта нечіткостей встановленої адміністративної процедури, що здатні створити умови для здійснення корупційних дій або виникнення корупційних відносин.

Законодавчі вимоги щодо прозорості інформації передбачають заборону відмовляти фізичним або юридичним особам в інформації, надання якої цим особам передбачено законом, а також надавати несвоєчасно недостовірну чи не в повному обсязі інформацію, яка підлягає наданню відповідно до закону.

Зауважимо, що аналогічна заборона встановлена Законом України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 р. № 2939. Відповідно до ст. 5 визначені наступні два основні способи забезпечення права осіб на отримання публічної інформації: 1) систематичне та оперативне оприлюднення інформації в офіційних друкованих виданнях; на офіційних веб-сайтах у мережі Інтернет; на інформаційних стендах; будь-яким іншим способом; 2) надання інформації на підставі запитів осіб на інформацію.

Закон України «Про доступ до публічної інформації» передбачає, що не може бути обмежено доступ до інформації (визнано її конфіденційною, таємною чи службовою) про: розпорядження бюджетними коштами; володіння, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, у тому числі до копій відповідних документів, умови отримання зазначених коштів чи майна; прізвища, імена, по-батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримали ці кошти або майно; доходи осіб та членів їхніх сімей, які претендують на зайняття чи займають виборну посаду в органах влади або обіймають посаду службовця органу місцевого самоврядування першої або другої категорії.

До заходів забезпечення прозорості інформації практичні працівники відносять прийняття рішень за допомогою конкурсів, тендерів; створення прозорої системи найму та просування по службі державних службовців; визначення переліку інформації, яку органи державної влади зобов'язані зробити доступною з метою розвитку громадянського суспільства та формування цивілізованого підприємницького середовища; розробку та впровадження диверсифікованої системи громадського контролю за діяльністю органів державної влади; мінімізацію контактів чиновників з громадянами за допомогою використання мережі Інтернет.

Окремо виділимо проект Закону України «Про конфлікт інтересів у діяльності публічних службовців», який містить загальні вимоги та обмеження поведінки публічних службовців, направлені на запобігання конфлікту інтересів; правові положення, спрямовані на запобігання виникнення та

врегулювання конфлікту інтересів; захист прав осіб, що сприяють виявленню такого конфлікту в діяльності публічних службовців, відповідальність за порушення вимог Закону. Таким чином, в теоретичному плані в цьому напрямку зроблено достатньо, але дієвого механізму розв'язання конфлікту інтересів в практичному житті не запроваджено. Хоча в спеціальній літературі широко висвітлюється позитивний досвід у цій сфері країн ЄС та сформовані пропозиції для України, зокрема для попередження конфлікту інтересів та корупції в депутатській діяльності.

Фахівцями пропонується усунення, перш за все, передумов виникнення конфлікту інтересів державного службовця, серед яких виділені наступні: невисокий моральний рівень конкретного державного службовця; наявність у службовій діяльності (посадових функціях) галузей, що передбачають ухвалення рішень на підставі суб'єктивних оцінок; недосконала система звітності, контролю та аудиту діяльності; відсутність норм і правил вирішення виниклого конфлікту інтересів. Пропонується впровадження таких елементів політики управління конфліктами: чітке роз'яснення ситуації, що може призводити до такого конфлікту інтересів; надання необхідної інформації органам державної влади щодо можливості його усунення; розробка методик для визначення складу правопорушення, пов'язаного з конфліктом інтересів і заходів впливу за їх невиконання; створення механізмів поточного контролю для виявлення порушень такої політики та урахування переваг, які можуть отримати державні органи від цього. Отже, увага повинна бути направлена не тільки на усунення конфлікту інтересів у разі його виникнення; а на передбаченні можливості виникнення конфлікту інтересів та із цією метою має здійснюватися постійний моніторинг.

Фахівцями визначаються позитивні наслідки впровадження прозорості інформації в різні галузі. Зокрема, у сфері охорони здоров'я такі заходи забезпечать доступність інформації широкій громадськості щодо фінансування сфери охорони здоров'я; організації тендерів, їх термінів і умов проведення, ухвалення остаточних рішень; оприлюднення оцінки побічних ефектів

лікарських засобів; результатів їх клінічних випробувань; щодо фінансування донорськими організаціями державних програм з охорони здоров'я. На наш погляд, однією із причин повільного впровадження заходів щодо прозорості інформації є невідпрацьованість механізму її впровадження ні в законодавстві, ні в юридичній науці [5].

Заборона на одержання послуг і майна органами державної влади та органами місцевого самоврядування означає, що таким органам забороняється одержувати від фізичних, юридичних осіб безоплатно послуги та майно, крім випадків, передбачених законами або чинними міжнародними договорами України.

Зазначена заборона не є абсолютною, оскільки вона не стосується усіх підприємств, установ та організацій державної та комунальної власності, а відноситься лише до органів державної влади й органів місцевого самоврядування, також не стосується одержання ними переваг, пільг і нематеріальних активів. Підкреслимо, що заборона накладається на безоплатне одержання послуг та майна, тобто не стосується, наприклад, одержання послуг та майна за плату, яка не відповідає їхній вартості (за ціною вищою за ринкову вартість). Отже в таких випадках можливі зловживання, й такі ймовірні правопорушення мають бути передбаченні антикорупційним Законом.

Але заборона не поширюється на одержання благодійної допомоги з додержанням вимог Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 №5073 [144], п.15 ч. I ст.2, абз. II с.4 ст.13 Бюджетного кодексу України [20], Розпорядження КМУ від 14.04.2009 р. №417-р «Окремі питання казначейського обслуговування бюджетних установ [3].

Згідно цього розпорядження, Державному казначейству було приписано, з метою удосконалення казначейського обслуговування бюджетних установ, відкрити в його органах кожній бюджетній установі рахунки для зарахування коштів, отриманих від надання платних послуг, а також благодійних внесків, грантів, дарунків. Своїм розпорядженням «Про забезпечення цільового

використання коштів бюджетними установами (закладами) соціально-культурної сфери» від 19.08.2009 р. № 1007-р КМУ передбачив відкриття спеціального реєстраційного рахунка, для обліку операцій з виконання спеціального фонду кошторису та зарахування на цей рахунок коштів за надані установою платні послуги, а також благодійних внесків, грантів і дарунків.

Існує ряд норм, передбачених законами або чинними міжнародними договорами України, згідно з якими певні суб'єкти можуть утримуватися у тому числі і за рахунок коштів благодійної допомоги (пожертвувань). Розглянемо такі ситуації більш детально.

Також згідно українського законодавства, а саме ст.ст.717-730 ЦК України, може здійснюватися безоплатна передача будь яких об'єктів у комунальну власність шляхом укладення міською радою з фізичними особами та юридичними особами приватного права договорів дарування та пожертви. Наведемо інші приклади безоплатного одержання майна у комунальну власність, це:

- одержання земельних ділянок за нотаріально посвідченими угодами у випадку добровільної відмови фізичної особи від права власності земельною ділянкою (ст. 132, ч. I-II, ст. 142 Земельного кодексу України);

- безоплатна передача об'єктів соціальної інфраструктури (ст. ст. 4-1 та інші Закону України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності»);

- здійснення фізичними, юридичними особами на добровільних засадах внесків на фінансування заходів з благоустрою території населеного пункту (абз.7 ч.4 ст. 36, ст. 37 Закону України «Про благоустрій населених пунктів»). Правники застерігають на необхідність врахування особливостей оподаткування операцій з безоплатного отримання майна у комунальну власність [4, с. 66].

Українським антикорупційним законодавством передбачено застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру у разі вчинення

від імені та в інтересах юридичної особи її уповноваженою особою злочину самостійно або у співучасті до юридичної особи. Таким чином, Україна виконує взяті на себе міжнародні зобов'язання щодо встановлення відповідальності юридичних осіб згідно з положеннями міжнародно-правових договорів, зокрема Конвенції ООН проти корупції та Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією у частині відповідальності юридичних осіб. А також мова йде про розмежування кримінального покарання від адміністративного за корупційне правопорушення.

Зауважимо, що попередженню корупційних дій у діяльності юридичних осіб буде сприяти: їх усунути від державних кредитів, субсидій, субвенцій, пільг з оподаткуванням тощо, за наявності високого рівня в них корупційних явищ; внесення антикорупційних правил та процедур до статуту юридичної особи, який є основою діяльності підприємств, закладів, установ різних форм власності та обов'язковий щодо його дотримання, а також юридичні особи з метою запобігання корупції повинні бути зобов'язаними вищестоящими органами до обговорення трудовими колективами антикорупційних політики та програм, законодавчих вимог у цій сфері.

Дієвим заходом запобігання корупції є залучення громадськості. Досвід боротьби з корупцією у Швеції, Фінляндії, Бельгії, Німеччині, Словаччині свідчить про ефективність залучення громадськості до антикорупційної діяльності.

Основними засадами участі громадськості у сфері запобігання корупції є право об'єднань громадян, їх членів або уповноважених представників, а також окремих громадян: повідомляти про виявлені факти вчинення корупційних правопорушень; запитувати та одержувати від органів державної влади та органів місцевого самоврядування інформацію про діяльність щодо запобігання корупції; проводити, замовляти проведення громадської антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів, подавати за результатами експертизи пропозиції до відповідних органів державної влади; здійснювати громадський контроль за виконанням законів у сфері запобігання корупції

тощо.

При цьому, на думку деяких фахівців в урегулюванні фактів корупційної поведінки, а також розслідуванні випадків корупції і корупційних правопорушень мають бути задіяні держава, з одного боку, та громадянин, з іншого. Роль держави у заходах запобігання корупції полягає в забезпеченні нормативної (законодавчої) та інституційної бази, а роль громадянина в нетерпимості до корупції як явища та у прояві громадянської позиції. Корупцію, як явище необхідно систематично аналізувати й вивчати, з метою адаптації під її розвиток тактики запобігання.

Подолання корупції можливе тільки після широкомасштабного реформування антикорупційного законодавства відповідно до міжнародних стандартів, основними з них є: Конвенція ООН проти корупції (2003 р.), Комюніке Європейської комісії від 28.05.2003 р. щодо комплексної політики Європейського Союзу з протидії корупції, Рамкове рішення Ради Європейського Союзу №568 від 22.06. 2003 р. «Про боротьбу з корупцією в приватному секторі», Модельний кодекс поведінки для державних службовців (2000 р.), Єдині правила протидії корупції при фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній (2003 р.) тощо.

Висновки Отже, в Україні, з одного боку постійно зростає кількість та різноманітність антикорупційних заходів, з іншого боку – рівень корупції фактично не зменшується. Зазначена ситуація дозволяє зробити висновок про формальний підхід до їх проведення, відсутність відповідальності високопосадовців за рівень корупції в підпорядкованих структурах; не врахування наявності корупційних явищ в органах влади під час підведення підсумків загальної оцінки їх роботи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Рассоха І. М. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень» для студентів 5 курсу денної форми навчання освітнього-кваліфікаційного рівня «магістр» спеціальностей 8.050106, 8.03050901 “Облік і аудит”, 8.050201 “Менеджмент організацій”, 8.03060101

“Менеджмент організацій і адміністрування (за видами економічної діяльності)” / І. М. Рассоха; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2011. – 76 с.

2. Матеріали по темі: корупція в судовій системі // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/tags/10034_korruptsiya_v_sudebnoy_sfere.html

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 14.03.2023 №230 «Про внесення змін до Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану». Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-poriadku-vykonannia-povnovazhen-derzhavnoiu-kaznacheiskoiu-služhboiu-v-osoblyvomu-rezhymi-v-umovakh-voiennoho-stanu-i140323-230>

4. Макаренков О. Л., Коломоєць Т. О. (2022) Визначення шляхів реформування антикорупційного законодавства України відповідно до європейських стандартів. *Держава та регіони. Серія: ПРАВО*, 2 (76), 65-71.

5. Алексеев, О. Г. (2022). Понятійно-категоріальний апарат законодавства, яким визначається юридична відповідальність у фармацевтичній діяльності. *Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики*, 15(2), 201–207. <https://doi.org/10.14739/2409-2932.2022.2.255817>

ЗНАЧЕННЯ РИТОРИКИ В ЖИТТІ ЮРИСТА

Колонська Вікторія Михайлівна

студентка

Національний авіаційний університет

м. Київ, Україна

Науковий керівник:

Головко С. Г.

к.і.н., доцент

Анотація: володіння словом як універсальним знаряддям мислення та переконання є важливим у багатьох сферах діяльності, а саме в юриспруденції, де воно стає вирішальною умовою професійного успіху та обов'язковим атрибутом кваліфікованого фахівця.

Ключові слова: риторика, юрист, красномовство, промова, комунікація.

Сучасний ритм і спосіб життя вимагають від людини постійного саморозвитку та вдосконалення професійних здібностей. Слід зазначити, що сучасний ринок праці перенасичений фахівцями гуманітарного профілю, тому молоді спеціалісти потребують теоретичних, практичних знань та комунікативних навичок, етики реагування на надзвичайні ситуації, вміння працювати в процесі комунікації. Риторика відіграє важливу роль у житті юриста. Вона включає в себе навички ефективного висловлювання, переконливого аргументування та вміння впливати на аудиторію. Риторичні навички допомагають юристам ефективно представляти свої аргументи в суді, переконувати суддів та інших учасників судового процесу.

У своїй професійній діяльності юристи потребують не лише вміння оформляти матеріали та складати процесуальні документи, а й бути організованими, відповідальними, переконливими, витримувати тиск, мати логічне та критичне мислення, володіти мистецтвом красномовства. На сучасному етапі юристу важливо вміти влучно, чітко та емоційно виголошувати

промову; спілкуватися з колегами і клієнтами; правильно використовувати невербальні засоби спілкування під час судових засідань; боротися за справедливість, гуманність, законність та правопорядок; застосовувати риторичні прийоми під час спілкування з клієнтом тощо [1]. Саме цьому і вчить риторика.

Наразі в умовах інтенсивного розвитку комунікаційних технологій, коли спостерігається тенденція до регламентації суспільних відносин в усіх сферах життєдіяльності суспільства, зростає значення юридичної риторики як галузі науки разом з її складовими: інститут судової практики; юридичної термінології; понятійно-термінологічних апаратів законів та міжнародних правових актів; мови правових переговорів; судового прецеденту, юридичної техніки [1]. Риторика становить фундамент професіоналізму адвокатів, прокурорів, суддів.

Риторичні навички допомагають юристам: чітко та переконливо висловлювати думки та аргументи, вони вміють використовувати відповідну лексику, структурувати свої думки та використовувати риторичні фігури для залучення уваги аудиторії; переконливо аргументувати свою позицію та приводити її правомірність, вони вміють використовувати логічні прийоми, докази та авторитетні джерела для підтвердження своїх тверджень; впливати на свою аудиторію, суддів та інших учасників судового процесу, вони вміють використовувати риторичні прийоми та переконливість для залучення та переконання аудиторії; ефективно спілкуватися зі своїми клієнтами, вони вміють пояснювати юридичні поняття та процедури зрозумілою мовою, встановлювати довіру та забезпечувати ефективну комунікацію; ефективно керувати конфліктами та спорами, вони вміють використовувати медіаційні та переговорні техніки, впливати на сторони конфлікту та досягати врегулювання справ.

Риторика є необхідним інструментом для юриста, який допомагає їм ефективно виконувати свої професійні обов'язки та досягати успіху в судових процесах та комунікації з клієнтами. Розуміння риторики та оволодіння

красномовством може розширити світогляд, сформувати культуру мислення та практичних дій майбутніх юристів, виховати впевненість у собі, психологічну стійкість, комунікативні навички, уміння розуміти співрозмовника, знаходити точки дотику з ним.

Роль красномовства найбільш повно відображається у судочинстві. Головна мета того, хто виступає в суді, полягає в тому, щоб зрозуміти мову кожної особи, яка присутня на судовому засіданні, вона повинна бути зрозумілою і тим, кому вона призначена, і тим, хто прийматиме рішення щодо конкретних справ, що розглядаються. Кожне слово юриста у судовому засіданні має бути повністю зрозумілим аудиторії, як розуміє їх сам оратор. Риторика - це наука про способи переконання та впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей, яка вивчає методику творення тексту, визначає його структуру, найбільш придатну для зрозумілого й аргументованого викладення думки [2].

Мистецтво судового виступу полягає в дотриманні оратором певних правил, а саме: з'ясування справи, докази вини або невинуватості та переконання учасників справи. Під час судового розгляду детально аналізуються фактичні дані судово-медичної експертизи, всі докази, показання свідків. З'ясувати, довести, переконати – це три взаємопов'язані цілі, які визначають зміст судового красномовства.

Юристи повинні досконало володіти мистецтвом мови, одночасно вміючи чітко та послідовно висловлювати свою думку. Для досягнення такого рівня потрібне наполегливе оволодіння знаннями та систематичне самовдосконалення. Оратор, готуючись до проголошення промови, повинен задіяти тембр голосу, тон, використовувати міміку, жести. Якщо оратор виконав свою роботу недостатньо якісно, не доклав зусиль, судова аудиторія просто не зможе зрозуміти основну думку доповідача. Іншими словами, ритор повинен будувати свою мову таким чином, щоб усі учасники процесу не тільки розуміли його, а й приймали його точку зору. Добитися такого ефекту юристові допоможе володіння знаннями, уміннями та навичками красномовства. Багатий

словниковий запас оратора є обов'язковим для гарного виступу.

На сьогодні багато суддів, прокурорів, адвокатів не можуть чітко і лаконічно побудувати свій виступ. І серед них трапляються ті, кому важко висловити власну думку, зробити висновки, донести інформацію тощо [3].

Сучасне красномовство дозволяє використання лексичної та орфоепічної норми, сприяє формуванню навичок правильного викладу матеріалу, думок і суджень майбутніх фахівців. Необхідно враховувати той факт, що розвинене, комунікативне мислення є тим фундаментом, на якому тримається вся витонченість красномовства. Без підготовчого процесу будь-який фахівець не зможе донести до слухача суть проблеми, виразити у процесі мовлення її значимість, особливість і унікальність [3].

На сьогодні застосовується низка різноманітних тренінгів, які є корисними і доречними під час вивчення риторики майбутніми юристами. Такі заняття дозволяють їм оволодіти знаннями, що допомагають побудувати промову без незрозумілих фраз, великої кількості вставних речень, непотрібних синонімів, які спотворюють зміст. Заповнення в процесі виголошення промови «порожніх місць» непотрібними словами і звуками-паразитами, може приховати або спотворити предмет промови і надати йому інший сенс, а це неприпустимо під час промови, особливо в суді [3].

Риторика є необхідним елементом професійної діяльності юриста ще й тому, що вона формує і розвиває в юриста простоту та витонченість мови, яка має величезний вплив на свідомість і поведінку аудиторії. У повсякденному житті говоримо природно, тобто звичайними словами, однак простота в красномовстві означає вміння легко і просто говорити про важке та складне.

При підготовці та під час виступу у сфері права не можна використовувати іронію, алегорію. Такий розмовний прийом буде абсолютно недоречним, до прикладу, на судовому засіданні. Потрібно завжди пам'ятати і ніколи не забувати, що значна частина людей не розуміють жартів і не розрізняють поняття гумор, сарказм та іронія.

Отже, риторика має велике значення в житті юриста. Це мистецтво

публічного мовлення допомагає юристам ефективно використовувати слово, переконувати та впливати на інших. Вміння використовувати риторичні прийоми допомагають юристам переконливо аргументувати свою позицію, відстоювати інтереси клієнтів і впливати на судові рішення. Риторика допомагає юристам ефективно вести публічне мовлення, виступати на судових засіданнях, конференціях та інших заходах. Варто пам'ятати, що риторика є невід'ємною частиною життя та успіху юриста.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Багатко А.С., Якимчук М.Ю. Риторика у професійній діяльності юриста. The VII International Science Conference «Modern trends in development science and practice», November 02-05, 2021, Varna, Bulgaria. С.169-171. URL: <https://isg-konf.com/uk/moderntrends-in-development-science-and-practice-ua/>
2. Костиря І.В., Петренко В.О. Роль риторики для майбутніх юристів. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/196141198.pdf>
3. Пухальська Г.А., Афтенюк Ю.В., Шульга Н.В. Риторика як складова підготовки спеціалістів у галузі юриспруденції. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»*. 2020. Вип. № 3. С. 240-245.

УДК 343.13

**ОСОБЛИВОСТІ ВІДКРИТТЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ, ОТРИМАНИХ
В РЕЗУЛЬТАТІ ВИКОРИСТАННЯ ОСОБЛИВИХ
МЕТОДІВ РОЗСЛІДУВАННЯ**

Марочкін Олексій Іванович,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Науково-дослідний інститут
вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Анотація: У роботі досліджуються особливості відкриття електронних доказів, отриманих в результаті використання особливих методів розслідування. Аналізуються Рішення Конституційного Суду України та наукові позиції вчених з питань використання доказів, отриманих за допомогою використання особливих методів розслідування.

Ключові слова: особливі методи розслідування, негласні слідчі (розшукові) дії, електронні докази, допустимість електронних доказів, цифровізація кримінального процесу.

Право на ознайомлення із електронними доказами, отриманими за допомогою використання особливих (негласних) методів розслідування є одним із найважливіших у контексті визначення їх допустимості. Адже лише урахування всіх складових процесу формування електронного доказу та ознайомлення із ним дозволяє стверджувати про його допустимість та можливість використання під час доказової діяльності. Водночас, даний процес містить певні складності, обумовлені цифровою природою електронного доказу. У зв'язку із зазначеним варто дослідити особливості вітчизняного нормативного регулювання відкриття електронних доказів, отриманих в результаті використання особливих (негласних) методів розслідування. При

цьому слід нагадати, що незважаючи на свою особливу (цифрову) природу, до електронних доказів у цілому застосовуються ті ж правила, що і до інших видів доказів.

Перш за все зазначимо, що досліджуване питання було предметом аналізу у Рішенні Конституційного Суду України від 18 січня 2012 року № 1-рп/2012 у справі за конституційними поданнями 47 та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) частин шостої, сьомої статті 218 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про ознайомлення обвинуваченого і захисника з матеріалами кримінальної справи). Зокрема, як зазначив Конституційний Суд, виконання вимог частини першої статті 218 Кодексу стосовно оголошення слідчим обвинуваченому, що слідство в його справі закінчено і що він має право на ознайомлення з усіма матеріалами справи, гарантує реалізацію конституційного права обвинуваченого на отримання інформації, зокрема щодо суті пред'явленого обвинувачення та стану розгляду справи, а також забезпечує обвинуваченому чи його захиснику можливість підготувати захист від пред'явленого обвинувачення. Отже, право обвинуваченого на ознайомлення із матеріалами справи та право на отримання інформації про закінчення розслідування у кримінальній справі є складовими конституційного права на захист.

В подальшому у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі - КПК) відповідна процедура отримала закріплення у статті 290, яка має назву «Відкриття матеріалів іншій стороні». У теорії кримінального процесу дана процесуальна дія визначається як передбачена кримінальним процесуальним законом процедура (порядок) надання сторонами обвинувачення і захисту одна одній та іншим учасникам кримінального провадження матеріалів, які вони мають намір використовувати в суді як докази у даному кримінальному провадженні, для ознайомлення на етапі закінчення досудового розслідування у формі звернення прокурора до суду з обвинувальним актом або з клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру [1, с. 112-115].

Тож, з огляду на предмет нашого дослідження, йдеться про особливий вид матеріалів, які мають назву «результати негласних слідчих (розшукових) дій» (далі – НСРД). За своєю суттю вони становлять: а) відомості, одержані суб'єктами, уповноваженими на проведення НСРД, зафіксовані у процесуально визначеній формі (протоколи, додатку до нього; на електронному ресурсі), а також б) предмети, речовини, документи (у тому числі електронні), вилучені під час їх проведення. Усі вони можуть мати значення для встановлення обставин кримінального провадження або правильного та ефективного проведення розслідування [1, с. 504].

Крім того, специфіка вказаних матеріалів полягає у особливій процедурі їх отримання. Так, обов'язковою умовою отримання доказів у такому випадку є попередній дозвіл уповноважених суб'єктів (слідчого судді, прокурора, слідчого) на їх проведення. При цьому, сторона захисту вправі мати інформацію про складники процесуального порядку отримання стороною обвинувачення доказів, які остання має намір використати проти неї в суді. Інакше від самого початку судового розгляду сторона захисту перебуватиме зі стороною обвинувачення в нерівних умовах. Разом із цим, документи, які стали правовою підставою проведення НСРД (зокрема, не розсекречені на момент звернення до суду з обвинувальним актом), не можуть вважатися додатковими матеріалами до результатів проведення НСРД, отриманими до або під час судового розгляду, оскільки є їх частиною. Ці процесуальні рішення виступають правовою підставою проведення НСРД, з огляду на їх функціональне призначення щодо підтвердження доказової інформації, отриманої за результатами проведення таких дій, і повинні перевірятися та враховуватися судом під час оцінки доказів (постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року, судова справа № 751/7557/15-к).

Як зазначає О.В. Соколов, на прокурора (або слідчого, який діє у цьому випадку за його дорученням) має бути покладено обов'язок відкрити стороні захисту для ознайомлення в порядку, передбаченому ст. 290 КПК, як: (а) протоколи, складені за результатами проведення НСРД і додатки до них (у

тому числі електронні докази), так і (б) процесуальні документи, що слугували правовою підставою для здійснення таємних слідчих дій оперативними підрозділами, і, зокрема, доручення слідчого, прокурора про проведення НСРД. А у разі наявності об'єктивних причин, які перешкоджають цьому на етапі досудового розслідування, - забезпечити відкриття зазначених матеріалів стороні захисту після передачі справи в суд у порядку, передбаченому ч. 11 ст. 290 КПК [2, с. 58-59].

На думку О.І. Полюховича, впровадження такого підходу в практику правозастосування матиме позитивне значення в кількох аспектах. По-перше, це забезпечить відповідність кримінальної процесуальної діяльності в Україні виробленим європейським стандартам кримінального судочинства в частині створення механізмів перевірки надійності та допустимості доказів. По-друге, надасть можливість більш повної реалізації засади змагальності, зокрема, щодо можливості сторони захисту знайомитися з доказовою базою процесуального опонента [3, с. 180].

Заслужовує на увагу погляд, обґрунтований А.В. Шилом про те, що ознайомлення з матеріалами НСРД у порядку ст. 290 КПК повинно відбуватися у загальному режимі, зокрема, з можливістю копіювати інформацію, що міститься у протоколах НСРД та додатках до них. Так, заборона копіювати матеріали НСРД має значення лише до моменту розсекречення відповідних матеріалів. Після зняття грифу секретності матеріали НСРД за своєю процесуальною природою є тотожними будь-яким іншим доказам [4, с. 10].

Тож, можна зробити висновок, що для дотримання стандарту відкриття матеріалів (у тому числі електронних доказів), отриманих в результаті використання особливих (негласних) методів розслідування (права на ознайомлення сторони захисту із відповідними електронними доказами), важливим є вирішення питання щодо обсягу матеріалів, що надаються для ознайомлення, та етапу кримінального провадження, на якому воно здійснюється. Адже, як вказує О.В. Соколов, з метою забезпечення права особи на захист і здійснення правосуддя, та, відповідно, стабільності судової

практики у цьому питанні, суд першої інстанції, який розглядає провадження по суті, та сторона захисту для оцінки допустимості доказової інформації, отриманої за результатами проведення НСРД, повинні мати можливість ознайомитися не лише з протоколами про проведення НСРД та додатками до них, а й з тими документами, які стали правовою підставою для їх здійснення (з клопотанням про надання дозволу на проведення НСРД, постановами про проведення НСРД, ухвалами про дозвіл на проведення НСРД і дорученнями слідчого, прокурора про проведення НСРД). Відсутність у суду такої можливості позбавляє його права допустити відомості, що містяться у матеріалах щодо проведення НСРД, як докази [2, с. 58]. Крім того, як слушно зауважує О. Г. Яновська, у кожному конкретному випадку розкриття стороні захисту процесуальних документів, які стали правовою підставою для проведення НСРД поза часовими межами, визначеними статтею 290 КПК, суду необхідно з'ясувати та переконатися у тому, що сторона захисту могла реалізувати своє право на принцип змагальності та чи було забезпечено процесуальну рівність сторін обвинувачення і захисту [5, с. 83].

Підсумовуючи, слід звернути увагу на те, лише дотримання належної процедури формування електронного доказу та забезпечення права на ознайомлення із ним дозволяє констатувати його допустимість та можливість використання під час доказової діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 19 : Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура / редкол. : В.Т. Нор (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. 960 с.

2. Соколов О.В. Виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій : монографія / О.В. Соколов; наук. ред. О.Г. Шило. Харків: «Оберіг», 2019. 256 с.

3. Полюхович О.І. Судовий контроль при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 231 с.

4. Шило А.В. Використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 20 с.

5. Яновська О.Г. Дотримання принципу змагальності при відкритті матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій стороні захисту. Вісник кримінального судочинства. № 3/2019. С. 81-89.

**КРИМІНАЛЬНА ВІОЛЕНТОЛОГІЯ ЯК НАУКА:
ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ**

Петечел Олексій Юрійович

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю

та кримінального права

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливо актуальної проблеми – насильства. Сьогодні в умовах агресій РФ проти України насильство у різних його проявах стає дедалі поширенішим і набуває небезпечних проявів. Автор аналізує поняття насильства та обґрунтовує необхідність виникнення та розвитку нової науки - кримінальної віолентології. Кримінальна віолентологія – це наука про насильство, його ознаки та види, насильницьку поведінку, насильницьку агресивну злочинність, їх закономірності, детермінанти, заходи запобігання та протидії насильству. Автором аналізується об'єкт та предмет науки, виділяються завдання. В статті описуються система кримінальної віолентології та її функції. За результатами дослідження автором робиться висновок про самостійність кримінальної віолентології як науки та необхідність її активного розвитку з метою з метою ефективного запобігання та протидії насильству.

Ключові слова: насильство, віолентологія, кримінальна віолентологія.

Проблема деструктивної поведінки особи завжди привертала увагу дослідників з різних галузей науки (психологія, соціологія, кримінологія і інші) протягом багатьох століть. З постійним розвитком людства постійно змінюються і прояви агресії, особливо у сьогоднішній час політичної та економічної кризи. Розповсюдженість агресії в XX-XXI столітті все більше і більше привертає увагу науковців до цього феномену. Все частіше у засобах

масової інформації з'являються повідомлення про терористичні акти, військові конфлікти, масові безпорядки, насильство з особливою жорстокістю. Останнім часом Україна особливо звертає увагу на себе проявами насильства. Сьогодні Україна все частіше і частіше пов'язують з негативними, руйнівними процесами послаблення суверенітету та незалежності держави [1].

Активні зміни в політичній, економічній, соціальній сферах людської життєдіяльності, інтенсивна інформатизація та комп'ютеризація суспільних відносин призводить водночас і до підвищення рівня агресивності та конфліктності у міжособистісних відносинах. До цього додається проблема війни та постійна поляризація населення, риторика ворожнечі та насильства.

Як стверджує Козич І. В., категорія «насильства» так само, як і саме поняття злочину, що вчиняється із застосуванням насильства, не закріплена в кримінальному законі, отже, викликає різні тлумачення і інтерпретації. Як правильно відмічав В. М. Кудрявцев, «недостатня увага до термінології, відсутність єдності в розумінні ... категорій утрудняє не лише дослідницьку роботу, але і практичну діяльність юриста». Тому однакове і точне розуміння такого правового феномену, як «насильство», є найважливішою умовою правильної кваліфікації злочинів, що вчиняються із застосуванням насильства [2]. Сьогодні дедалі частіше розвиваються і виражають перспективи міждисциплінарні, комплексні дослідження тої чи іншої проблематики. Наука завжди розвивається в певних умовах того чи іншого періоду, що і визначає її спрямованість. Про появу і розвиток окремої науки – віолентології – вказує О.Гумін, зазначаючи, що різноманітні аспекти злочинного насильства дедалі частіше привертають увагу не тільки юристів, а й фахівців інших галузей знань - психології, філософії, соціології тощо. Поява та розвиток науки про насильство – віолентології – є однією із спроб сучасного суспільства підійти до вирішення проблеми кримінальної насильницької поведінки особи [3].

Козич І.В. також стверджує, що нині насильство вивчається представниками різних наук : кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права, медицини, політології, філософії, соціології,

психології і так далі. Інтерес до складного і багатоаспектного соціального явища - «насильства» привів до виникнення спеціальної науки про насильство - віолентології (вайленсології), яка покликана досліджувати феномен насильства, його генезис, обумовлюючі чинники, а також виробити напрями і принципи попередження насильства [4]. Термін «віолентологія» походить від латинських слів *violence* та *logos*, що відповідно означають насильство та вчення. Тому найкоротше визначення віолентології – вчення про насильство. Віолентологію як науку можна розглядати як в широкому так і вузькому розумінні. В широкому розумінні віолентологію можна розглядати як науку про все насильство як позитивне (спорт, військова служба, самозахист), так і негативне (кримінальні правопорушення, адміністративні проступки), про всі прояви насильства. У вузькому ж розумінні віолентологію можна розглядати лише як науку про негативне насильство і її називають кримінальною віолентологією.

Розглядаючи кримінальну віолентологію як окрему науку слід наголосити на її самостійності через власний об'єкт та предмет дослідження, власну систему, важливі функції науки та завдання, наявність методології досліджень.

Об'єктом кримінальної віолентології є закономірності соціально-правових явищ, що породжують насильство, сприяють його розвитку та негативному впливу.

Елементами предмету кримінальної віолентології є:

1. Поняття та види насильства.
2. Детермінанти насильства.
3. Особа, що вчиняє насильство.
4. Запобігання та протидія насильству.

Відповідно кримінальна віолентологія вивчає: види насильства в суспільстві; кількісні та якісні показники насильства; закономірності розвитку насильства; джерела насильства; детермінанти насильства (психологічні, генетичні, психофізичні, педагогічні); заходи запобігання та протидії насильству. Основним завданням кримінальної віолентології є мінімізація

впливу саме кримінального насильства. Серед інших завдань можна виділити наступні: сформулювати поняття насильства, виділити та проаналізувати ознаки насильства, отримати об'єктивні дані щодо рівня, динаміки та структури насильства, розробка та вивчення розгорнутої системи видів насильства, виявлення та вивчення нових видів насильства, проаналізувати внутрішні та зовнішні детермінанти насильства, дослідити та розробити ефективні заходи запобігання та протидії як насильству в цілому так і його окремих видів, розробити законодавчі зміни щодо забезпечення ефективного запобігання та протидії насильству.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Петечел О.Ю. Теоретичний аналіз проблеми агресії. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2017. Вип. 44. С. 88-102.

2. Козич І.В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.08: кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Львів. ЛьвДУВС. 2012. 214 с.

3. Гумін О.М. Кримінальна насильницька поведінка особи: теоретико-прикладні аспекти: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Львів. Львівський державний університет внутрішніх справ. 2011. 628 с.

4. Козич І.В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.08: кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Львів. ЛьвДУВС. 2012. 214 с.

**ЗАХИСТ ПРАВ МАЛОЛІТНЬОЇ, НЕПОВНОЛІТНЬОЇ
ОСОБИ ПІД ЧАС ДОПИТУ**

Повзик Євген Вікторович

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінального процесу

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

м. Харків, Україна

Анотація: Наукове дослідження присвячене визначенню статусу неповнолітньої особи у кримінальному процесі, особливостям проведення допиту за її участі, аналізу додаткових гарантій захисту її прав та інтересів під час допиту, особливостям суб'єктного складу під час допиту малолітньої, неповнолітньої особи.

Ключові слова: допит, малолітній, неповнолітній, права неповнолітнього, гарантії захисту прав.

Допит малолітнього, неповнолітнього - це слідча (розшукова) дія, яка має свої особливості, що стосуються додаткових гарантій захисту прав особи у кримінальному провадженні. Такі особливості пов'язані з наявністю специфічних рис психології дитячого, підліткового, юнацького періодів розвитку, рівнем інтелектуального, емоційного розвитку, життєвим досвідом тощо. Згідно з п. п. 11, 12 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) малолітньою особою є дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а неповнолітньою – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Таким чином, КПК не встановлює будь-яких обмежень стосовно надання додаткових гарантій захисту прав особи, яка не досягла 18-річного віку, але вже набула повну цивільну дієздатність (Відповідно до ст. 34 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) у разі реєстрації шлюбу або під час роботи за трудовим договором – ст. 35 ЦК

України тощо). Така позиція, сьогодні, поділяється більшістю науковців.

Однак, відповідно до положень ст. 1 Конвенції ООН про права дитини, ратифікованої постановою ВР УРСР № 789-ХІІ від 27 лютого 1991 р., дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше. Одже, надане Конвенцією визначення терміна «дитина» є аналогічним вжитому у КПК України поняттю «неповнолітня особа». З огляду на це, як справедливо зазначається в науковій літературі [1, с. 123], керуючись ч. 2 ст. 9 Конституції України, ч. 4 ст. 9 КПК України та міжнародних договорів, положення ст. 226, 227 КПК України не поширюються на особу, яка хоча й не досягла вісімнадцятирічного віку, але внаслідок настання певних юридичних фактів набула повної процесуальної дієздатності, тобто здатності своїми діями набувати, самостійно здійснювати права і виконувати обов'язки, розпоряджатися належними їй правами та нести відповідальність за свої діяння.

Варто зазначити, що стандартний мінімум, який стосується здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, закріплено в «Пекінських правилах» 1985 р. [2], в основу яких покладено засади Загальної декларації прав людини (1948). Відмітна особливість «Пекінських правил» полягає в тому, що саме в них головні акценти розставлено на вирішенні питань щодо створення гідних умов життя й виховання дітей і підлітків, що є головним засобом профілактики злочинності неповнолітніх. «Пекінські правила» містять у собі основні положення про неповнолітніх, про вчинені ними правопорушення, кримінальну відповідальність і покарання. У цьому документі знаходить своє відображення й концепція судового захисту прав і законних інтересів неповнолітнього, який є учасником кримінального провадження [3, с. 82].

Також, певні правила допиту неповнолітніх передбачені Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, а саме: 1) проведення опитувань дитини особою, спеціально підготовленою для цих цілей; 2) проведення всіх опитувань дитини одними й тими самими особами, якщо це можливо та де це доцільно; 3) якомога меншої

кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження; 4) можливості супроводження дитини її законним представником або, де це доцільно, дорослим, якого вона сама вибирає, якщо стосовно цієї особи не буде винесено мотивованого рішення про інше [5].

Кримінальне процесуальне законодавство передбачає низку гарантій, які відповідають вказаним міжнародно-правовим актам та спрямовані на забезпечення прав і законних інтересів неповнолітнього під час проведення допиту, який здійснюється у загальному порядку за правилами ст. 224 КПК, однак з певними особливостями. Зупинимося на окремих з цих гарантій. Так, чинний КПК України передбачає можливість проводити допит не тільки за місцем проведення досудового розслідування, а також в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати (ч.1 ст. 224 КПК України).

Отже, місце для допиту має бути обрано так, щоб забезпечити зменшення можливої психологічної травматизації малолітнього та неповнолітнього. Допит, наприклад може відбуватися за місцем проживання чи місцем навчання неповнолітнього і в атмосфері, дружній для нього, із якнайкращим забезпеченням його інтересів. На практиці, на жаль, досить часто допит проводиться у непристосованих приміщеннях, що не сприяє налагодженню необхідного контакту з дитиною.

На стадії досудового розслідування ефективною є методика допиту неповнолітнього – «Зелена кімната». Зазначена методика розроблена з метою впровадження найкращого досвіду допиту дитини, коли не травмують останню та забезпечують можливість зібрати всі необхідні докази у кримінальному провадженні. Так, наказом МВС від 19 грудня 2012 р. №1176 була затверджена Інструкція з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей (на сьогодні це Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України»), у якій використовувався термін «методика зелена кімната». Це методика проведення інтерв'ювання дитини, яка потерпіла або стала свідком злочину, в умовах, що мінімізують та не допускають повторної

травматизації психіки дитини, з урахуванням її індивідуально-психологічних та психофізіологічних властивостей.

Основною метою проведення допиту у такій кімнаті – зменшення повторної травматизації дитини у процесі опитування, як завдяки спеціальним методикам та комфортній атмосфері, так і завдяки технічному оснащенню, яке дозволяє вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати цей відеозапис для ведення слідства без проведення повторних допитів. Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку і ступеня розвитку. Особливо актуальним є проведення допиту дитини у «зеленій кімнаті» у справах, щодо сексуального насильства та експлуатації, а також у справах щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції, дитячої порнографії тощо [6, с. 180].

На жаль, випадки допиту дитини за методикою «Зелена кімната» не є частими, зважаючи на невелику кількість таких «Зелених кімнат», а, отже, значну віддаленість органів правопорядку від таких спеціально обладнаних приміщень.

Суттєвою гарантією захисту прав неповнолітнього є відповідна нормативна вимога (ч. 2 ст. 484 КПК України), відповідно до якої кримінальне провадження щодо неповнолітнього підозрюваного здійснюється слідчим, дізнавачем, які спеціально уповноважені керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх. Водночас, як слушно зазначається в науковій літературі, чинний КПК України не закріплює відповідних вимог щодо спеціалізації прокурорів як процесуальних керівників у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх [7, с. 85-86]. Проте, п. 5 Наказу Офісу Генерального Прокурора «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» від 06.11.2020 р. № 509 передбачено обов'язок ювенальним прокурорам забезпечити виконання передбачених КПК України функцій прокурора у кримінальних провадженнях: у сфері охорони дитинства; у яких неповнолітня особа залучена до провадження як потерпілий або є

особою, права та інтереси якої порушено чи може бути порушено внаслідок вчинення кримінального правопорушення; щодо неповнолітньої особи, у тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, стосовно особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності [8].

У зв'язку з цим, цілком слушною уявляється пропозиція Д.Б. Сергєєвої та О.С. Старенького передбачити таку спеціалізацію прокурорів (вимога щодо ювенальних прокурорів) у кримінальному процесуальному кодексі [7, с. 85-86], що, на нашу думку, в повній мірі узгоджується з міжнародно-правовими актами у сфері захисту інтересів дітей.

Поряд із загальними положеннями щодо допиту неповнолітнього, допит неповнолітнього у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, злочинів, учинених із застосуванням насильства або погрози застосування такого насильства, має свої особливості.

Законодавство містить заборону у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, учинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, а саме, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом із підозрюваним (ч.8 ст. 224 КПК України).

Законодавець передбачив певну особливість щодо суб'єктного складу учасників допиту неповнолітнього. Так, відповідно до ч. 1 ст. 226 КПК України під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи мають бути присутні законний представник, педагог або психолог, а за необхідності - лікар. Поряд з цим, в КПК України відсутні будь-які роз'яснення, який саме педагог та лікар якої спеціалізації повинні залучатися під час допиту за участі неповнолітнього. На думку І. Пилипенко педагогом повинен виступати той, хто безпосередньо навчає неповнолітнього чи малолітнього і обізнаний з особливостями його психіки, складу розуму [9, с. 112]. В.В. Романюк зазначає, що закон має на увазі

участь не просто лікаря, а спеціаліста у галузі дитячої психології, тому мова йде про дитячого педіатра, невропатолога і психіатра або спеціаліста в галузі дитячої психології (психолога, педагога)» [10, с. 82].

У роз'ясненні ВССУ щодо участі лікаря у допиті неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого), зазначено, що він залучається на розсуд слідчого судді, суду, якщо внаслідок вчинення кримінального правопорушення неповнолітній отримав тимчасові психічні (депресивний стан, сильне душевне хвилювання або інші психічні захворювання) чи фізичні розлади здоров'я. Він повинен стежити, аби внаслідок допиту неповнолітньому не було завдано ще більшої шкоди через некоректно поставлені запитання, що може призвести до погіршення стану його здоров'я [11].

Серед науковців та практиків дискусійним залишається питання обов'язкових та умовно обов'язкових учасників допиту неповнолітнього, що перелічені у ч. 1 ст. 226 КПК України. На нашу думку, у даному питанні доречно звернутися до мотивувальної частини Постанови Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 18.11.2019 р. щодо вирішення обсягу документів, які підтверджують повноваження захисника на участь у конкретному кримінальному провадженні (перелічені у ст. 50 КПК України). Так, у вказаній постанові зазначено, що: « ... п. 2 ч. 1 ст. 50 КПК сформульовано за допомогою синтаксичної конструкції, в якій однорідні члени речення, а саме: «ордер», «договір» та «доручення», пов'язані безсполучниковим розділовим зв'язком, а між двома останніми вжито сполучник « або », який виразно вказує на альтернативний перелік, тобто передбачено можливість вибору одного з трьох зазначених у переліку документів. Крім того, якщо у такому переліку наведено умови для настання певного правового наслідку, то використання розділового сполучника «або» вказує на те, що наслідок настає за наявності хоча б однієї з перелічених умов...». Отже, враховуючи подібну синтаксичну конструкцію, сформульовану у ч. 1 ст. 226 КПК України та вказану правову позицію, вважаємо, обов'язковим учасником допиту неповнолітнього є або законний представник, або педагог,

або психолог, а умовно обов'язковим – лікар (якщо у цьому є необхідність).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Видюк А. В. Гарантії прав малолітніх і неповнолітніх учасників кримінального провадження під час допиту/ А. В. Видюк // Вісник кримінального судочинства. — 2018. — Вип. 1. — С. 123—131.

2. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх від 29.11.1985 [Електронний ресурс] / ООН // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_211/page

3. В. Романюк, 'Деякі особливості допиту неповнолітніх підозрюваних у кримінальному провадженні' (2016) 4 (63) Право і безпека 82.

4. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. [Електронний ресурс] / ООН // Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

5. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007 [Електронний ресурс] / Рада Європи // Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_927

6. Мальована Т.І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 3. С. 174–184.

7. Д Сергєєва, О Старенький, Слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх: до визначення поняття' (2017) 1 Вісник кримінального судочинства 85–86.

8. Наказ Офісу Генерального Прокурора «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» від 06.11.2020 р. № 509 [Електронний ресурс] / Рада Європи // Офіційний сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0509905-20#Text>

9. Пилипенко І. В. Деякі питання застосування законодавства щодо участі неповнолітніх у кримінальному провадженні / І.В. Пилипенко // Публічне право. – 2013. – №3 (11). – С.110 – 118.

10 Романюк В.В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх : монографія / В. В. Романюк. – Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. – 252 с. (Серія «Бібліотечка слідчого і детектива: учасники кримінального провадження»)

11. Лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 січня 2017 року № 223-66/0/4-17 «Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх» [Електронний ресурс] / ВССУ // Закон і бізнес. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html

ПРИРОДНІ ПРАВА ЛЮДИНИ

Фастовець Наталія Валеріївна,

к.н.з держ. упр., доцент

Київський національний університет технологій та дизайну

м. Київ, Україна

Вступ. Права людини є універсальною цінністю сучасного демократичного світу [1]. Сучасна концепція прав людини сформувалася після Другої світової війни. Формування нового світового порядку стало головною причиною виникнення сучасної концепції прав людини. Основою цієї нової концепції стала діяльність ООН, спрямована на розробку нормативних документів, які встановили нові правила в галузі захисту прав людини [2, с. 12].

Згідно із сучасною концепцією людина є соціальною істотою, активним членом суспільства, має природні права, формує умови для вільного користування цими правами, створює нові види прав, активно захищає їх [2, с. 12].

Сучасна концепція природних прав людини забезпечує захист природних прав державною підтримкою шляхом закріплення цих прав в позитивному праві на національному та міжнародному рівнях. Відтак, кожна людина має право вимагати від держави захисту своїх природних прав.

Метою роботи є проведення аналізу сутності, значення та важливості природних прав людини.

Природні права людини - це права, які вважаються невід'ємними та незмінними для кожної особи незалежно від її походження, статі, раси, релігії або інших характеристик. Ці права вважаються наданими природою і існують вже до будь-яких урядових дій або законів.

Природні права включають у себе право на життя, свободу, особисту гідність та рівність перед законом. Крім того, до природних прав відносять права на свободу виразу, свободу думки та свободу віросповідання. Іншими

важливими природними правами є право на освіту, медичний догляд, а також право на працю.

Фундаментальність природних прав у тому, що вони стоять на сторожі границь впливу держави на людину. Так природні права визначають граничні рамки того, як влада може впливати на життя громадян. Природні права є гарантом перед владою і захищають громадян від можливих зловживань та дискримінації.

Природні права виступають як основа для розвитку справедливого та рівноправного суспільства. Вони дозволяють кожній людині реалізовувати свій потенціал і робити свій внесок у суспільний розвиток. Природні права також сприяють створенню умов для миру та гармонії серед різних культур та релігій.

Захист природних прав людини є важливим завданням для урядів та правозахисних організацій.

Це вимагає розробки та впровадження законів та політик, які гарантують дотримання цих прав, а також вживання заходів для боротьби з будь-якими формами дискримінації чи порушення прав людини.

Україна, як суверенна країна, також зобов'язана створювати умови для забезпечення природних прав. В процесуальному сенсі захист природних прав має проявлятися в діях щодо забезпечення свободи слова, незалежності судової системи та захисту прав меншин. Захист природних прав відіграє ключову роль у будівництві демократичного суспільства та зміцненні правової держави.

Висновок. Природні права людини є невід'ємною частиною правового порядку. Вони визнаються як незалежні від будь-яких законів або урядових рішень і є фундаментальними для гармонійного та рівноправного життя. Забезпечення та захист цих прав є важливим завданням для кожної країни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950: прийнята, прийнятою Радою Європи 04.11.1950 року. Access mode: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

2. Кулак Н. В. Природні права людини: способи захисту / Н. В. Кулак // Human rights: theory and practice : collection of scientific papers (collective monograph) of the First International educational and scientific forum, Poland, January 23-28, 2017 ; edited by Maryna Dei. – London: IASHE, 2017. – P. 12-15.

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ

Юр'єв Денис Сергійович

ст. викладач кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань ННППФПНП

Жернаков Денис Максимович

Курсант 4-го курсу

ННППФПНП

Дніпропетровського державного

університету внутрішніх справ

м. Дніпро, Україна

Анотація: Взаємодія органів досудового розслідування з оперативними підрозділами це важливий аспект ефективної боротьби зі злочинністю. Ця взаємодія спрямована на обмін інформацією, координацію дій та спільні оперативно-розшукові заходи для забезпечення успішного розслідування кримінальних справ. Нормативне забезпечення такої взаємодії базується на різних законодавчих актах і внутрішніх положеннях.

Ключові слова: взаємодія, нормативне забезпечення, оперативні підрозділи.

Взаємодія органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами поліції відбувається на основі Конституції України, Кримінального кодексу (далі - КК) України, Кримінального процесуального кодексу (далі - КПК) України, Закону України «Про Національну поліцію», інших актів законодавства України з питань організації взаємодії між органами та підрозділами поліції в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні [5].

Під час досудового розслідування слідчий самостійно приймає процесуальні рішення, крім випадків, коли законом передбачено винесення рішення слідчого судді, суду або згода прокурора чи погодження керівника

слідчого підрозділу або якщо рішення про його проведення приймає виключно прокурор, і є відповідальним за законне та своєчасне виконання цих рішень [4].

Одним із ключових документів, що регулює взаємодію органів досудового розслідування з оперативними підрозділами, є Кримінальний процесуальний кодекс (КПК). КПК встановлює правові рамки для проведення оперативно-розшукових заходів та обміну інформацією між цими органами. Він визначає повноваження та обов'язки кожного з них, процедури здійснення спільних дій та використання отриманої інформації в розслідуванні [1].

Робота слідчого складна та багатогранна. До його обов'язків входять дії, головним завданням яких є розкриття кримінального злочину. Для цього необхідно співпрацювати із різними структурними підрозділами поліції. До таких можна віднести оперативно-розшукові підрозділи. Найчастіше, результат розкриття злочину безпосередньо залежить від взаємодії слідчого та оперативного підрозділу. Існує дві основні форми взаємодії: процесуальна та організаційна.

Оперативно-розшукова діяльність – вид діяльності, здійснювана гласно і негласно оперативними підрозділами державних органів, уповноважених проведення оперативно-розшукових заходів з метою захисту життя, здоров'я, права і свободи людини і громадянина, власності, забезпечення безпеки суспільства та держави від злочинних посягань [2].

Основними напрямками взаємодії слідчого із співробітниками оперативних підрозділів із запобігання злочинності, на наш погляд, є:

- аналіз оперативної обстановки та прогнозування розвитку криміногенної ситуації в аналізованій сфері, необхідні для визначення перспективних методик профілактичної діяльності;
- оцінка ефективності здійснюваних заходів щодо виявлення та нейтралізації причинного комплексу злочинів;
- розробка цільових програм протидії зазначеному виду злочинності;
- участь у підготовці та реалізації комплексних оперативно-профілактичних заходів [2].

Організаційна форма взаємодії нерозривно походить від процесуальної, видами такої форми є:

- створення слідчо-оперативних груп та оцінка результатів такої взаємодії;
- обмін інформацією між слідчим та оперативним працівником;
- планування слідчих дій та оперативних заходів;
- ознайомлення слідчого з даними, отриманими внаслідок оперативно-розшукової діяльності [3].

Після того, як слідчо-оперативна група повертається з місця злочину, члени групи відразу доповідають керівництву про вжиті заходи для розкриття злочину. У свою чергу, слідчий робить невідкладні слідчі дії, у певних випадках – встановлює особу загиблого та повідомляє про те, що сталося, родичам.

Далі оперативний співробітник, вивчивши достатньо даних, що вказують на наявність ознак злочину, повідомляє про це своєму начальнику. Начальник у свою чергу дає дозвіл співробітнику оперативного підрозділу на подання матеріалів оперативно-розшукової діяльності для ознайомлення керівнику слідчого підрозділу.

Отримавши подані матеріали, керівник слідчого підрозділу доручає їх вивчення щодо достатності для розгляду питання про порушення кримінальної справи, тому слідчому, участь якого планується в їх реалізації

Нормативне забезпечення взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами покликане забезпечити їх взаємодію в межах закону, дотримання прав та свобод осіб, а також досягнення мети ефективного розслідування кримінальних справ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Бондар В.С. Взаємодія органів досудового розслідування з

підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність у виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені ЕО Дідоренка 1.97. 2022. с. 190-206.

3. Кічіджи В.В. Окремі питання взаємодії оперативних підрозділів Національної поліції з органами досудового розслідування у протидії злочинам проти власності. 2022.

4. Наказ №570 від 06.07.2017 «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України» URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/378414__655649.

5. Наказ №575 від 07.07.2017 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.